

**«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2008**

АСАД ДУЛШУРОД

ТАНЛАНГАН
АСАРЛАР

РОМАН
ҚИССА
ҲИКОЯЛАР

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2008

84(59)6

Д 51

Хурматли китобхонлар!

Ушбу жилддан ўрин олган асарлардаги ўзига хос бадиий бўёклар, драматизм таранглиги, кечинмалар ифодасининг ҳаётийлиги ва теранлиги сизни бефарқ қолдирмайди, деган умиддамиз.

Ю 34443
3/1

Дилмурод, Асад.

Танланган асарлар / А. Дилмурод. — Т.: «Шарк», 2008. — 496 б.

Ж.И. Роман. Қисса. Ҳикоялар.

2008/45 Alisher Navoiy
asmi ismi
A2800 O'zbekiston MK

ББК 84 (59)6

ISBN 978-9943-00-200-5

© «Шарк» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси Бош тахририяти, 2008.

МАХИУД ТОРОБУЙ

РОМАН

БИРИНЧИ ҚИСМ

Фигон

МУҚАДДИМА

Бир маромда йўрғалаётган ингичкабел, турнабўйин бедовлар туйкус сустлашиб, сувлик чайнаб, қизғанч оҳангда кишнади. Ўша заҳоти беҳисоб айғирларнинг мас-тона ҳам ғайирона жавоби бўлдимиз, беихтиёр устоз билан шогирд хушёр тортишди...

Чап томонда, чўккан туяни эслатувчи қир бикинида ёқилган гулхан атрофида базми жамшид авжига минган эди. Сархуш кимсалар баланд товушда бир-бирларига гап қотишади, қийкириб кулишади, чўғда тобланган думба-жигар кабобдан мириқиб тановул қилишади. Қир узра куйган ёғ хиди билан тўйинган кўкимтир тутун сокин сузади, олисларга туташган ва кўпдан бери шудгор кўрмаган, шўра-янтқ босган пайкал ичра масиққан бедовлар талош қурганки, улар кишнаганда еру кўк гўё гулдираб кетар эди.

Устоз билан шогирд беихтиёр ёқа ушлашди: тўкин-сочин даврада хузур қилаётганлардан бири Бухоройи шариф ҳокими Бурхониддин саройида мундайроқ мартаба эгаллаб турган Алиакбар хожа ал-Бухорий, яна бири хос мулозимлар сардори, хуфия ишларда устаси фаранг Бўринайхон доғули-ку. Хайтовур улар бул хилватда бежиз йиғилишмаган: ҳам маишат, ҳам машварат. Шаксиз салтанат борди-келдисини ғийбат қилишаётир. Аввало Чингизхондан улкан мерос олган ва ҳокони олий дара-

жасига етишган Чигатой, колаверса, хатто унинг ялоғини ялашга ҳозир Бурҳониддин гўрига, бири олиб, бири қўйиб, гишт қалашаётгандир. Бунингдек пинҳоний мажлис куришдан бош тилаклари шубҳасиз шудир.

Пайкал тарафда яна бедовлар мастона кишнади, худди шу асно қадди-қомати келишган сокий йигит тилла жомларни лабо-лаб қилиб тўлдирди, сўнг хушқаломлик билан мулозамат айлади. Кайфлари ошиб чўзилган ва худабехудага қахқаха отаётган ошналар бирин-сирин чордона куришди. Нигоҳларида алланечук сохта хайрихоҳлик жилоланар эди. Омонатгина тиззалаб, илиқ табассум қилаётган сокийнинг: «Марҳамат қилғайлар!» — деган илтифотидан энг аввал Алиакбар сергакланди, жомни шошилмай олди-да, бир зарб билан бўшатди. Кўзлари қисилиб кетган Бўринайхон, офарин дея, чапак чалди, аммо ўзи ҳадеганда торта қолмади, жомни калин лабига тегизиб-тегизмай секин қайтарди. Сўнгра у истар-истамас оғир кўзғалиб, кибла саридаги тепаликка қараб қичкирди: «Ҳей, жаноб, кел бу ёкка, май тутгум!» Сардор товуши мунғайган дўнгликлар ва ола-бужир қоялардан аксу садо бўлиб қайтди. Ажабо, у кимни сийламакка аҳду қарор бермиш?

Туйқус илғади устоду шогирд: киблани тўстан тепалик пойида, азал-азалдан бирон-бир гиёҳ унмаган заранг тақирда эти бориб устихонига ёпишган, тарам-тарам ажинлардан афти бужмайган, қайиқча танғиган, бўз яктаги устидан сириб чилвир боғлаган чувак чол, букила-букила, бўйин томирлари бўрта-бўрта, қўш қўшар эди. Чолдан ҳам кўра омон тортаётган чўғир қарирок ва нимжонроқ эди. Чўғир, аъзон бадани титрар, қўтир босган, бели чўккан, суяклари бўртик, думи қалта, ёли тўкилган, ҳар замонда сағрисиға урилайётган говронга парво қилмас, парво қилгани ҳоли йўқ эди.

Шамсиддин Махбубий жаноблари не кўйга тушганидан Махмуд Торобий шаксиз беҳабар, лекин ўзи эгарга қапишиб, ичида чархи гардунни маломат қилди. Боринги, тақирда қўш қўшаётган чувак чол, чолнинг хира тортган, намиққан, тик боқолмайдиган кўзлари тубига чўккан мунг ва нафрат бир умр тасаввурига ўрнашди. Кейин уни қайтиб учратмади, ким билади, қазоси етди-ми ёки Бўринайхон ёруғ дунёга келганига минг пушаймон еғиздириб, ажалидан беш кун бурун гумдон қилди-ми?

Хайтовур ўша палла Махмуд Торобий кўн мулохазаларни дилидан кечирди. Бўринайхон бир балога гирифтор этишидан чўчиган устози эътироз билдирганига қарамай, чол ёнига тирғалиб боришдан тийилолмади. «Отам, — деди у суву селоб бўлиб, — бу не оворагарчилик, туфрок эгаси қани?» Гўё чол бани одам хофизасида шундок сўров мавжудлигини ва бир кун келиб у ҳақ даъвосига киришажагини унутмиш: жавоб қилгани қурби ҳам, ҳафсаласи ҳам, имкони ҳам йўқ эди. Энг сўнгги кучини говрон билан отни саваланга сарфларди. Жонивор тақасиз туёқларини дуч келган жойга тираб, ихраниб зўр беради, пучайган мускуллари тап-таранг тортилиб, қадди букчаяди, тиззалари қалтирайди, оғзидан кўпик аралаш лахта-лахта қон сизади, лекин кошки омончағир тошлар ичида салгина жилса!

Аллабир хижолат чекиб, еру кўкка сиғмай кетган Махмуд баҳодир ҳалиги саволини яна такрорлади. Яна чол индамади, фақат илкис ўгирилиб, ғалати ишшайди, хиралашган кўзлари тубини нафрат ва мунгдан бўлак истехзо ҳам чулғаган эди. Жонсиз қорачуғларга жимгина тикиларкан, йигит юраги орқасига тортиб кетди. «Во дариғ, бу хокисор банда мўғул босқин қилгунга қадар Бухоро фахри саналган Шамсия мадрасаси мударрисси Аъзамхон эшон жаноблари-ку, — дея сўнгсиз надомат билан шивирлади. — Эшитибменки, бул зотни, анча бурун, аҳдида собит қолғони учун Бурхониддин тутқун қилмиш, сўнгра гумашталик мақоми ила Бўринайхон илқига топширмиш, нокас сардор эса уни бунингдек кулфатга солибди-да!» Оллох юпанч, шунингдек, қайта идрок ато қилдими, чол ўктам йигит дилидан кечган мулохазани сезгандай бўлди, гўё ногоҳ ғофилликдан уйғониб, зўрға жилмайди: курукшаган лабининг бир чети хиёл кимирлади. Хайтовур рўпарасида мардона турган хамиятли суҳбатдош қадди-қиёфасидаги фазлу камол ва гурур ўксук кўксини небир илиқлик билан тўлдирди. «Борар мазгилингдан қолмагайсен, ўғлон, — деди у ниҳоят товушига хайрихоҳлик ифодасини бериб. — Не қилурсан туфрок эгасини сўроқлаб? Ани зиндон қурилишида ҳам молликка қўймишлар. Билмасмусен Бурхониддин Бухорода нечтадир жазоҳона солдираётганини?» Шўрлик чол аста бошини тебратди, унга кўз қирини юбораркан, Махмуд баҳодир ич-ичидан яна зил кетди. Йигит ғофил эмас, ҳеч бир рисолага тўғри келмайдиган бу синоатдан

вокиф: Бурхониддин исломга тобе бўлиб келган Бухорони қайта тузиш, яхши-ёмонни, ҳалол-ҳаромни аралаштириб юбориш, ҳуллас, Буюк Яса йўриқларига мослаш учун нималарни ўйлаб топмади.

Бухорони Чингизхон қиличи яралади ва тиз чўктирди, энди эса шаҳри муаззамни Буюк Яса хорлаётган эди. Буни ҳаёлидан ўтказаркан, Маҳмуд Торобий томирларида гўё қон тўхтаб қолди. Аммо тезгина ўзини қўлга олиб, аста шивирлади: «Узоқ ухладик, уйғонмоқ жоиз, алҳол, Тангрим кечирмагай!» Эртанги кун қайғуси борлигини чулғади, дарияким, тепалик этагидаги жанг айвирлари туёклари остида ингранаётган бўрсилдок ер, умри бино бўлиб бирор гиёҳ унмаган тап-такир заранг қиялик, эти бориб устихонига ёпишган чўгир ва дилдираб турган чувак чол кўзига аччиқ-аччиқ босилар эди.

Охири у беихтиёр тиз чўкди ва тавоф қилди туфрокни...

Биринчи боб

ШУБҲА

Кўклам шамоли бунчалар бекарор бўлишини Маҳмуд Торобий умрида илк бора англади. Мўғул найзасидан қаттиқ шикаст топган Бухоройи шарифни чор тарафдан ўраган дала-дашт гоҳ тиниб, хоҳ хуруж қиладиган тўфонлардан зада бўлиб қолган, айниқса барханлар шиддат билан кўчиб, еру кўкни қум қуюнлари тутганда бутун борлиқ ночорлик домида нола қиларди. Кўпгина овуллар ва кентлар ўлат исканжасида тўлғанади, тинмасак шамол яқин атрофдан баҳорнинг ифорий исларига қўшиб, бад ҳидларни ҳам учуриб келади. Бу ҳолдан Маҳмуд Торобий нохушланиб, ўзини қўйгани жой тополмайди. Табиатан оғир-босиқ устоди комил Шамсиддин Маҳбубий эса, эгарда ими-жим тўлғанганча, теварагига синчков назар ташлар, кўпинча ўз ўй-хаёли билан машғул бўлар эди.

— Негадир алағдамен, — деб қўярди ҳазрат ҳар замонда.

Энг содиқ хизматкор саналмиш Жўра говбош ниҳоят Шамсиддин Маҳбубий муддаосини тушунди. Карвон хавфсизлигини таъминлашда кўп жон қўйдирган соқчибоши

Эрдана кузгунни ёнига чорлаб, қулоғига алланарсаларни пичирлади. Ҳозир эҳтиёткорлик зарар қилмасди, кейинги вақтларда Бухоро теварагида қанақадир қароқчи тўдалар қашқир қаби изғиб юришарди. Мана шунинг учун ҳам хатардан илгарирок огоҳ бўлиш учун Эрдана кузгун саксовулзор оралаб, бедовини йўрттириб кетди.

— Мулла Жўра, ана, Бухоро миноралари кўринади, — деди жилмайиб Махмуд Торобий. — Сиз эса ваҳима қиласиз!

Сохиби сўзидан чиқмайдиган хизматкор пинак бузмади...

Имиллаб бораётган қарвон қимсасиз дашт йўлида тез-тез кўзга чалинадиган, тирикчилик ғами билан машғул одатдаги тужжорлар дастасидан унча фарқ қилмасди. Қўш ўрқачли пурвиқор туяларга эҳтиётқорона, пишиқ-пукта ортилган ва жун арконлар билан чирмаб боғланган сандиқлар, қажавалар, копу хуржунлар қарвонда савдо-сотик мазасини татиган кишилар борлигидан далолат берар эди. Аммо, шуниси таажжублики, қарвон пичоғи ғарчча мойга ботган савдогар ёки қорачуғи шира бойлаган нуфузи баланд амалдор эмас, кўринишидан соддадил, оғир-вазмин, камсуқум киши, Бухоройи шариф уламолари ва ашрофлари пешволаридан саналмиш Шамсиддин Маҳбубий билан тороблик оддий ғилвирсоз Махмуд Торобий тасарруфида эди. Ажабо, газандалар найзасидан қон томаётган алғов-далғов замонда қарвон тузиш, мол-дунё орттириш хавасига берилиш, соқчи-қарол ёллаб сафар машаққатини чекишга бу икки инсонни қандай куч ва мақсад мажбур қилди экан!?

— Хожи бува, Худо сизга юракдан берган экан, — Махмуд баҳодир яна говбошининг жиғига тегди. — Маккаи Мадинадек жойдан қайтаётган киши жиндай ботирроқ бўлмасмиди?

— Ботирлик сизга хосдир, жаноб, — деди Жўра говбош хиёл қовоғини солиб, — Сиз аждаҳодан ҳам кўркмайсиз!

Асли Жўра говбош хўжасининг сеvimли шогирди бўлган Махмуд Торобий ҳазилларини ёктирарди, ҳатто хиёл дағаллик билан қоришган маъноли кесатикларига ўрганиб қолганди. Аммо ҳозир нечундир бир оз энсаси қотди, ҳалигидай ғудранаркан, шаънига ярашмаган бир ҳаракат билан юзини терс қилди. Худди шу асно шундоқ қулори тагидан ингичка қамон ўқи чийиллаб ўтди-

да, нафас ютиб котди-қолди. Кутилмаганда рўпарасида пайдо бўлган думлари кесик жанг отларининг асабий кишнашларидан талвасага тушди. Илгарида ер тепиниб пишқираётган тўриқ бедов эгарига қорни билан аянчли ётқизилган, қўллари оркасига қайириб борланган Эрдана қузғунни кўргач, дарҳол қилич яланғочлади.

— Қани, лочинларим!..

— Шошманг, эсингизни еб қўйибсиз, — говбош даъватига кўра тигларини қинларидан чиқарган кўрикчиларга юзланди Шамсиддин Махбубий. — Кўрмайсизми алар шиддатини, барингизни битта қўймай тўғрагайлар.

— Бизни барибир соғ қўймаслар, мол-холимизни эса мусодара қилурлар, — деди ўрта яшар, пахлавон келбатли, тим қора соқолли соқчи йигит, унинг нигоҳи тошни тешгудек ўткир эди. — Андоғ эркан, қўйдек бўйин тутиб бергунча, эрга ўхшаб олишайлик, Оллоҳ даргоҳига мардона борайлик.

— Ховликма, Наврўзбек, — ичини ловуллаатган аламини зўрға босиб шивирлади Махмуд Торобий. — Устоди комил ҳақ, фойдаси йўқдир. Аммо кун келур, ичак-чавақларини бошларига салла қилиб ўрагаймиз, кейин кетларига ўхшатиб тепурмизки, келган жойларига бориб тушарлар!

Эскидан маълум: жанг-жадалда суяги қотган сахройи чингизийлар хўл-курук фаркига бориб ўтириш учун келишмаган дунёга, маслаклари ягона — иту бит устидан ҳукмронлик қилиш, агар ўзларини яхшилик билан тан олишмаса, қонсираган шамшир билан тан олдиришни ёқтиришади, мурасага кўниб, бўйнини эгганларга орасира раҳму шафқат ҳам қилишади, шаккокларни асло кечиришмайди, мабодо қайсарлик қилувчилар топилгудек бўлса, ёғли ваъдалар билан уларни ўзлари томонга оғдириб олишади ва кейин битта қолдирмай жодида тикқлай қиймалашади.

Хўш, денгиздан бир томчини эслатадиган ушбу важохати бузук даста ҳозир не муддаода? Йирок ўлкадан покланиб, эзгу ниятлар билан қайтаётган беозор қарвонни ғорат айлаб, мол-мулкини талаб, не қиларини биллолмай юрак ховучлаб турган йўловчи-сайёҳларни қийратиш истагидами?

— Ташла ҳамманг қуролни, жаноб Буринайхон мингбоши пойида тиз чўк, — дағдаға билан жимликни бузди жийрон қашқа минган кексарок жиккак навқар, афтини

беўхшоян бужмайтираркан. — Фармонга бўйсунмаган но-каслар казоси етур, алар калла суягидан жом ясаб, тўйгунча бўза ичгаймиз. Қани, тезроқ бўлинглар!

Асов отлар кишнар, кўкка сапчиларди, хунхор қилич-лару найзалар баҳор қуёшининг сокин нурида совук ялтирарди. Қисик кўзлари мушукники каби яшил аланга сочаётган Бўринайхон масруру мағрур — хатардан холи эди. Исми жаранглаши ҳамона у ўмрови кенг, оққуш-бўйин, қилпоча, эгар-абзали сийму зар билан нафис бе-затилган, эгари тагидан ингичка сим арқоқдан тўкилган жибасимон ёпқи ташланган корабайирини олдинга сап-чилатди. Барча чингизий мингбошиларга хос салобатли жуссасидан алланечук таҳдид ёғилар, ясси бетига ёйил-ган ним табассуми такаббуруна хайрихоҳлик билан омухта эди, баҳайбат бошини сиқиб турган чўян дубулғаси учи-га қўшалок гавҳар ва қўшалок пат қадалган, эғнидаги қора мовут камзулига заррин ҳошниялар чекилган, йўғон панжаларида ёкут кўзли тилла узуклар жилоланар эди.

Надомат комида қолган Бухоро Бўринайхонни зим-дан лаънатларди, буни сезса-да, у ўзини анқовликка урар, қолаверса, ўзига кулиб бокқан омаддан фахр қиларди. Ўн етти ёшга тўлар-тўлмас у қудратли Чингиз назарига тушганди. Асли исми Темучин бўлган Чингиз, ҳали жа-ҳонгирлик либосини кийишга улгурмай, найман уруғи-нинг жангари баҳодирлари билан савашиб юрганда рўй берган бир воқеа туфайли Бўрини ёктириб қолади. Неча кундир давом этган оғир жангда Чингиз, кўзи яхши пишмагани боис, ғалабани бой беради, жами навкарлари-дан ажралади, устига устак яраланиб, қўлга тушиб қолиш хавфи туғилади. Мурувватли шомоний фаришталар ўша оғир лаҳзада садоқатли халоскорни Бўри қиёфасида йўллашади. Куч-ғайратга тўла толмас Бўри бўлғуси жа-ҳонгирни елкасида опичлаб, узоқ йўл босади, ҳатто уни қутириб оқаётган дарёдан ҳам эсон-омон ўтказиб қўяди...

Чингизхон юришларида қатнашганидан ташқари, юл-дуз нишонли мажлислари ва давраларида иззат-икром топган, энг нуфузли амалдорлар қаторида муборак тил-ла товоқдан таом еган ана шу доврукли сардор Бухо-ройи шарифни соғинган, йўл азоби остида толиккан кар-вон қаршисида, каттол нигоҳидан ғазаб ёғдирганча, ғоли-бона ишшайиб турар, ҳар бир ҳаракатида қиличини қонга тўйдирган чапдаст навқарга хос қатъият ва шижоат зу-хур эди.

— Ана шундай, кимки муғомбир ва қўрқок, тумшугидан илинур! — дея пихиллаб кулди Бўринайхон. — Бир ярим йилдан бери яланғоч қилич ила йўл пойлаймиз. Бухородан шунчалар безганмидинглар?

— Жаноб мингбоши, эҳтимол Бухоройи шарифдин безғонимиз ростдир, аммо сиз нечун қароқчилик билан машғулсиз? — Шамсиддин Махбубий таранг вазиятни юмшатиш истагида эди, бироқ оғзидан шу гап чикиб кетди. — Чигатой хоконнинг шавкатли қўшини шаънига доғ туширмак эмасми бу қилмишингиз?

— Меним гуноҳим ёки савобимни тарозига қўйиш сенга юкланмаган, тўнғиз қавми! — вишиллади жонпони чикиб кетган Бўринайхон, сўнг у беихтиёр лўнжини чапга бурди, калта мўйлаби дикрайиб, лип-лип уча бошлади. Шу дамда ясси бурни ёнида ёнғокдек ғурра бўртган эпчил навкар бир силташда Эрдана кузғунни қумга ағанатди, тиззалатиб, бўғзига дудам ханжар тиради.

— Бу одам каминага тегишли, гуноҳи не эрканки, дўзах азобига солмишсиз? — қалт-қалт учаётган Эрдана кузғунга тик қарагани ботинолмай оҳиста сўз коти хазрат Махбубий. — Бизни тинч қўйгайсиз, Худо ҳақи сиз билан ишимиз йўқ, савдо ташвиши билан юрган кишилармиз.

— Хо-о, шунақами? Вой, дарди бедаволар-ей, лақиллатишга намунача устаси фаранг бўлишмаса! — Бўринайхон эпчиллик билан узангидан оёғини узиб, жиловни юзбоши Томишга тутқазди. — Хўш, Торобий, иблис тукқан арзанда, сен нечук жимсан? Қани, сўзла-чи, безори укаларингга не юмушлар юклаб ғойиб бўлган эдинг?!

Махмуд Торобий вужудига аллабир ўт туташгандек бўлди-да, ғолибона илжайиб турган Бўринайхонга еб қўйгудек тикилди. Ажабо, туғишган инилари Муҳаммад билан Алига не юмушлар юклаган экан? Кейин, ғойиб бўлгани ҳам йўқ, асло ундай эмас, жонини жонига пайванд айлаган пири комил йўриғи билан иш тутди, холос. Пири комил даъвати билан дилини поклаш, имонини бутлаш, қодир Оллохни, шу билан бирга, ўзини танишга аҳду паймон қилди. Бунинг нимаси ёмон экан?

Маккаи Мадина сафарининг бошка бир сабаби ҳам бор эди, буни Махмуд Торобий ҳаргиз ёдда тутди. Устози Шамсиддин Махбубий Бухоро дардини юрагига жо қилган жўмард зотдир, вақти-соати етиб, у, таникли шайх-

лардан Иброҳим Торобий билан Ғори дарвешонни макон қилгани ва боши очик, тўрт томони қибла, дили-фикри хур қаландарлар билан хуфия мажлислар қургани Бурхониддин пайтавасига қурт туширди. Негаки, Оллохни ягона ишочли хабиб билган Иброҳим Торобий, мўғул босқинига қадар, Малик Санжар исмли қайсар йигит билан Хоразмшоҳ Отсиз химоясида зулми ҳаддидан оширган Бухоро бош садри — ҳокимига қарши бош кўтарган эди, айти кунда Бухородек муаззам шаҳарни идора қилаётган Бурхониддин унинг обрў-этиборидан ҳам, қулча уриб ётган илон бошини кўзгаб юборишидан ҳам чўчир эди. Қаҳри каттик Чигатойнинг олисдан мунтазам эшитилиб турадиган дағдағасидан юраги олинган ҳоким хавотири бежизмаслиги тез орада ойдинлашди: Ғори дарвешон жандага ўралган қаландарлар, қизиққон муридлар, бечораҳол камбағаллар, ҳатто пўрим кийинган бойвачча-аслзодалар билан тўлиб-тошди, улар Тангри дийдорини азиз билган мукаррам зотлар этагини ўпиш учун ошиқишар эди. «Фитна хиди келади!» — дея, Бурхониддин ўзини ҳар ёнга урди, қачонки, хилват маконга Маҳмуд Торобий пой-қадами етганини билгач, аламда ёниб кетаёзди. Саройда кун ора ўтадиган машваратларда Шамсиддин Маҳбубий устига пайдар-пай маъзава ағдарди, ниҳоят, кечки бир мажлисда овзига термилган аъёнларга қатъият билан деди: «У кўрнамак отбоқарликка тайин этилса фисқу фасолдин йирок бўлур!»

Омадсиз Бухорони хуни каттолга чўктирган Чингизхон аҳли мўмин илмга ўчлигини ҳазм қилолмади. Дастлабки кундаёқ Минораи Калон ёнида жойлашган маълум ва машҳур жоме масжидини отхонага, муқаддас китоблар сақланадиган сандиқларни охурларга айлантириш, уламолар ва илму урфон пешволарини сайислик ва ғуломликка тайинлаш ҳақида фармони олий берди. Мана, орадан қарийб ўн етти-ўн саккиз йил ўтди ҳамки, ўша фармон хануз қатъий амалда, ягона Худодан ўзгасини тан олмайдиган Муҳаммад пайғамбар умматларини жинидан баттар ёмон кўрадиган Чигатой пойтахти Бешбалиқда деярли муқим яшаб, ўзига тегишли поёнсиз улусда отаси мерос қолдирган йўриқларни яна ҳам такомилга етказиш, хусусан, жазо усулларини кенгрок қўллашни фахр ҳисобларди. Ҳокон маслагидан Бурхониддин воқиф эмасми, дилини хушлаш учун Бухоро танига тез-тез ниш санчиб турар, турфа ғийбатга ўч уламоларни шахсан

Ўзи назорат қилар, битта-яримга ҳаддидан ошганини сира кечиктирмай ясоғи каттолга тортиш масаласини кўтарар эди. Ёши етмишга борганига карамай, бош сайислик қилишга мажбур бўлиб келган собиқ уламо Аминбек Бухорий (имом хатиб Фиёсхўжа Бухорий катта пора эвазига коржома кийишдан қутилиб қолганди) омонатини топширгач, Бурхониддин унинг ўрнига Шамсиддин Махбубийни мўлжаллаб қўйганди.

Аминбек Бухорий гунгхонага айланган ғариб бир хужрада якка-ёлғиз жон берди, бу мудҳиш хабарни ва бети-га сурлик ниқобини тортган Бурхониддин таклифини эндигина қирк кунлик хилватни тарк этган Шамсиддин Махбубий маъюслик билан қаршилади, оловдек гурил-лаб ёнган Махмуд Торобийни эса босиқликка даъват қилди, сўнг элчи босқоққа деди: «Ҳокимингга бориб айт, сайисликка розимен, аммо вақти келса анинг ўзи тўнғиз боқадир!» Шаксиз, ҳазрат пешонасига битилганидан тонмасди, тонолмасди, у парипон кулимсираркан, Оллоҳ даргоҳида фаррошлик қилиш энг улуғ саодат эканини муридларига уқтирди. Аммо бу кунда қутлуғ даргоҳ отхона ўрнида қолганини эътироф этишдан чўчиди, буни тилига чиқаролмади. Чор-ночор коржома кийди, шайх Иброҳим, Махмуд Торобий ва бошқа содиқ биродарлари билан хайрлашиш муддати етди. Кўнгли зимзиё бўлиб турганда шайх Иброҳим қутилмаган маслаҳатни берди: «Мухтарам зот, яхшиси Каъбагуллоҳ сафарига отлангайсиз, жамийки таҳқирлардин бир йўла қутулар эрдингиз!» Бирдан ҳазрат кўнгли равшан тортиб, бу фикр-ни отасига айтди, отаси кўргиликдан воқиф эди, сира иккиланмай оқ фотиҳа тилади...

Мана энди устоду шогирд, улуғ покланиш неъматидан баҳраманд бўлиб, Бухоро заминига, киндик қонлари томган туфрокка қайтмиш! Аммо, э, дария, туғишганлари бағрига интиғу интизор шошилишаётган бир пайтда олдиларини тўсган ману бу балойи азимни наҳотки Тангри таолонинг ўзи йўллаган бўлса?! Наҳотки паймоналари тўлади, наҳотки дилларига тугиб қўйган армонларини ушатолмай жаҳаннам тузоғига илинишади!?

Яна Бўринайхонга ғазабнок каради Махмуд Торобий ва онаизори Озода Зайнабни эслаб ғуссага ботди, сўнг кўз ўнгидан укалари Муҳаммад билан Алининг дўлворона қоматлари липиллаб ўтаберди, сўнг мушфиқ синглиси Суйгуна Зебо билан меҳрибон хотини Субуҳабиби сито-

ралари ҳам ўтаберди. Мангу иқбол чироғи бўлмиш ўғли Жалолни ёдлаганда ногоҳ кўнгли тоғдай кўтарилди, шунингдек, у билан дийдорлашишдан жудо қилишлари мумкинлигини ўйлаб, ёруғ дунёдан умиди чилт узилган каби, бирдан оҳ тортиб юборди.

— Уни иблис тукқанми ёки сени? — Дабдурустан Наврўзбек кафтларини чангак қилиб Бўринайхон сари чўзди. — Нимангга бунча бино кўйибсан? Қурук савлатинггами? Шунга бўлса, қани кел, бир савайнайлик, этинг-ни қашқирларга талатмасам каминага Бухоро нони ҳам, суви ҳам харом!

— Чириллама чигиртка, пошнам билан эзғилаб ташламай, — Бўринайхон нописандлик билан кулиб, навкарларига буюрди: — Дардисар соқчиларни қувланг, феъли бузуқларини аямай қиймаланг. Маҳбубий билан Торобийни хибсга олинг, Бурхониддин буларни ҳожиларга хос иззатли ўлим билан сийлаши тайиндир.

Карвон хавфсизлигини тасарруфига олган кўриқчилар осонликча жон бермаслик ва ҳазрат тузини оклаш ниятида аста-секин майдонни кенгроқ олишди. Арқонни узун ташлашни маъқул кўрган ҳазрат қўл ишораси билан уларни яна аҳдларидан қайтарди.

— Бу не қаро кун, ё раббано!?

Бошқалар сукутда, Наврўз полвон эса шундай нола чекди, сўнгра қиличини филофи-камари билан кўшиб, бошидан даст ошира ерга урди. Асли кешлик аслзодалардан бўлган бу йигит мўғул босқини пайтида бор будшуди, оиласидан айри тушган, таъқибга учраб, юртини тарк этган, хору зор ва сарсону саргардон юрганда Ҳирот мусофирхонасида ҳазрат билан топишиб, унга муридлик ихтиёрини берган эди...

Қурол-яроғдан кечиб, белларига ночорлик камарини бойлаган соқчилар бошларини ҳам қилганча тарқала бошлаганини кўрган Бўринайхон мийиғида кулди, тўғриси, у бу қадар осон зафар қозониши, бу қадар кўп мол-мулкка эга бўлиб олишини ўйлаб ҳам кўрмаганди. Қумлик бўйлаб одимлаётган карвонга ташланган навкарларини жимгина кузатаркан, терисига сиғмай кетди, ҳатто ўшалар қаторида сандик-кажавалар ва бўҳчаларни ўз қўли билан титкилагиси, кимматбаҳо нарсалардан ўзи танлаб олгиси келди. Аммо ниятидан қайтди, салла ўрнига калла келтиришдан тоймайдиган мулозимлари олдида қутлуғ нишонини ерга уришни истамади...

— Жаноб мингбоши, камина укаларим касрига қолиб-мен, аммо бу зотни нечун банди қилмишсиз? — дафъатан Бўринайхонга мурожаат қилди Махмуд баходир. — Камина бошини жаллод кундасига топширсангиз ҳам кўхна гардун ҳеч нарса ютқизмас, лекин имоним комилки, бу кишининг биргина мўйи мертилса ҳам фалак ёкасини чок қилгай!

— Не деб алжирайсан, гумроҳ!? — Махмуд баходир тумшуғи тагига тикилди Бўринайхон. — Чингизийлар пойига кимлар қурбон бўлмади? Хатто улуғ жаҳонгир билан бел тутишиб, салтанат талашган, Туронзамин устунига айланмак даъвосини қилган Жалолиддин Хоразмшоҳ ҳам!..

— Барингиз жаҳонгир руҳига сиғинасиз, афсус, билмайсизки, ул марҳум жон нақадар бахтсиз, бу кунда дўзах оловида қоврилиб ётмиш!

— Юм оғзингни, тўнғиз қавми!

— Осмон елкамдадир, ташлаб юборсам жамийки жонзот янчилур, деб ўйлайсиз чоғи, жаноб? — Махмуд Торобий бўғзига олов бўлиб ёпишди нимадир. — Чакки ўйлайсиз. Бу зотни Бухоро кафтида тутгай, падарлари ҳам кўп ардокли эрурлар.

— Ғаламис шайх Иброҳим билан тил бириктирган Шарофхожа ибн Толибхожани айтасанми? Ана шу бетамиз Бухоро аҳлини Чигатойга қарши гиж-гижламиш, кейин ўзи... яқинда қайсидир мачитда шишиб ўлибди. Иззатли падар қисмати қандай яқун топганини энди англагандирсан, тўнғиз қавми?

— Ё, раббий! — дея оҳ тортди баходир, терчилаган кафтларини чаккаларига босганча.

Томоғига аччиқ хўрсиник урилиб, боши айланиб кетган бўлса ҳам Шамсиддин Махбубий ўзини бепарволикка солди. Ичини нимадир ёндирса-да, суврати осуда эди. Не қилсинки, пешонасида бори шу экан. Тўғриси, Каъба заминидан узилган дақиқалардаёқ безовта эди, шунинг учун ҳам карвонни тўхтовсиз йўл босишга чорлади. Эски ошналаридан Абдулла заргар билан табиб мулла Зайниддин Самарқанд остонасида иззат-икром билан кутиб олганда айниқса дилига аллатовур хавотир оралади. Қандайдир ғойибона куч нозик сезимларини Бухоро зами-нида юзага келган нотинчликдан сирли тарзда огоҳ этганди. Кечқурун заргар ёрилиб, ўғли Мухиддин Камол Бухородан йўллаган мактубни яшириб қўйган жойидан

чиқариб берганда кўкси бир қалқиб тушди. Мактубда у бобоси бемор ётганини ва бутун эл Маҳмуд билан Али қилмишларини ногора қилиб чалаётганини қисқача битган, ҳатто Суйгуна Зебо ҳам можародан четда эмаслигини орага қистирган эди. Хуллас, ҳозир Бухорога қадам қўйиш мавриди эмаслигини алоҳида таъкидлаган, бобоси тез кунда иншооллоҳ соғайиб кетишига умид боғлаганди. «Дада, аминменки, оқилона йўлни танларсиз, шошмак хатарли, қашқирлар сизни ва Маҳмуд Торобийни ҳибс айламакка қасдланмишлар, Оллоҳ илойим алар юзини сизу биздин тескари қилсун», дея мактуби охирига қўшиб қўйганди ўғли.

— Агар тириклигида қўлимга тушса ўша қари такани ўзим ҳафсала билан бўғизлардим, — деди хос навкарлар сардори бир оздан кейин. — Бўри кимлигини билиб кетарди нариги дунёсига!

— Бошқа ҳунар келмасму қўлингиздин, жаноб?

— Шарофхўжа ҳасис эди, сен ошириб мактайсан.

— Эҳтимол... Лекин ўғиллари саҳийлик бобида беназир эрурлар.

— Нимага шама қилурсан, тўнғиз қавми?

— Навкарларингиз эшитмасун.

— Хўш, хўш? Имиллама, занғар!

— Ҳазратимнинг сизга аталган алоҳида сийловлари бордир.

— Ҳазратингда курук савлатдан бўлак нима қолмиш?

— Андоғ нарса асрамишлар, бемалол мундоғ қарвонга татигай!

Чигатой ҳоқон салтанатида шуҳрат қозонган энг доғули хуфиялар ҳам ҳид олиш ҳамда вазиятни баҳолашда Бўринайхон олдида ип эшолмасди. Етти тош наридаги канорага қуйруқ қачон илинган, эрталабми ёки тушда, адашмай бемалол айта оларди. Айни дамда эса у доғда, донғи кетган икки қароқчининг мумсук акаси самимий сўзлаётирми ёки тузук қўяётирми, аниқроқ билолмади. Ҳарнечук бирор қитмирликни ўйлаган бўлса ўзининг шўри, негаки, осмон шохид, ҳатто иблисни ҳам деворга суянтириб кетадиганлар шоҳида юрганда, у — Бўринайхон баргида ўрмалаган.

— Шайтон туккан савдойи, найранг қилаётган бўлсанг терингни тириклай шилиб оламан!

— Найрангга не ҳожат, жаноб?

— Отам айтмиш: савдо қилмасдан аввал молни кўргил!

— Ваъдангиз тайинму? Мол қўйнимда!

Карвонини ва хатто холи забунлигини унутган Шамсиддин Махбубий Бухорони етим қилиб бўзлатган падарига ич-ичидан ачинаётир, ёлғиз ўғли Муҳиддин Камол чарх укубатларига гирифторлигини ўйлаб изтироби чексиз. Нечукким шогирди доғули мингбошини аврамоқчи бўлаётгани эса жар лабида туриб, кўмак илинжида бўрига қўл чўзган қўзичоқ ҳолатини эслатмоқда. Ичида алам билан кулди, мол қўйнимда, деган гап қулоғига чалиниб, беихтиёр сергакланди. Шогирди синиқ илжайганча, бўз яктаги қўлтиғи чокини шошилмай сўқаркан, астар орасидан яп-янги мовут ғилоф чиқди. Сўнг ғилофдан озод бўлган нафис дамашқий кўшалок зирак чунон товландики, хатто офтоб хира тортиб қолгандек туюлди.

Оллоҳ иродаси билан яралган мўъжизавий тақинчок кўзларингни ҳакка чўкигур Бўринайхонни буткул ошифта қилиб қўйди. Бўринайхон ақлу ҳушини йўқотди, ўлимга маҳкум банда қўйнидан чиққан нарса нималарга қодирлигини яшин тезлигида миясидан кечирди. Ул нарса нақшу нигорига сайқал беришда турли жавоҳирот беармон ишлатилган эдики, уни Моҳ бозорида камида эллик минг дийнорга пулласа бўлади.

Паришонҳол қиёфа олган устодни не туйғулар қамрамиш? Ҳали қорачикларида ўрнашган қайғу ғубордек таркаган, қайғу ўрнини эса ҳайрат аралаш гумон эгаллаганди. Нечукким у саросар, ха, ха, беадад азоб эвазига топган йўлини ногоҳ йўқотиб қўйгандек гарангсиган!..

— Абдулла Самад завжаи ҳалоли кўзидаги ёш уммон бўлиб охири ўзимни фарқ этажаги ақлимга келмагон эрди, ўғлим, — надомат билан бош чайқади Шамсиддин Махбубий ва живирлаётган сахронинг номаълум нуктасига ғамгин тикилди.

— Пийрим нимага шама қиладилар? — ажабсинди Маҳмуд Торобий, у феъли баҳор хавосидек тез ўзгариб турадиган мингбошини иложи борица тезроқ ҳовридан тушириш пайида эди.

— Англамадингизму? — қаттиқ пичирлади ҳазрат, қовоғидан қор ёғадирганча. — Ҳали заргар хонадонига еган тузингиздин ҳам тонурсиз!?

Не қиларини билмай Маҳмуд Торобий сукут сақлади, сўнг ногоҳ кўз олдида ораста кийинган эрига арзу ҳол қилаётган зулфлари ғажак, лўппи ёноқлари кизили тарам-тарам, қайрилма киприклар ихотасидаги шахлолари

сузгун, камон қошли жувоннинг нозик жуссаси жонланди. Жувон гаровга олинган қимматбаҳо зирак сандикчадан йўқолиб қолгани ҳақида афсус аралаш сўзлаётганига устод билан баравар у ҳам гувоҳ ўтган эди.

— Шубҳангиз чакки, пийрим, — деди Маҳмуд баходир эзилиб.

— Ёлирай, ўша мол... Хангу манг бўлиб томоша қилгон эрдик!

— Бул бошқа... қасам ичмагим мумкин.

Энди Шамсиддин Маҳбубий баттар хафа бўлди, Бухоро сари шўшилиб турганига қарамай, ўғли Муҳиддин Камол мактубига учиб, олдинда кутаётган бало-қазодан қўрқиб, Самарқандда узок қолиб кетгани учун ўзини ўзи қарғади.

— Химм, яшириб қолмоқчимидинг? — бўқирди тўсатдан Бўринайхон, оғзидан кўпик сочиб. — Терингни шилиб олардим ўзиям! Қани бу ёкка чўз, бўл, имиллама! Хей, Томиш, қаёқда қолдинг, очопат, тезрок банди қил буларни!

Хос навкарлар юзбошиси Томиш мўмайгина ўлжадан қуруқ қолсинми, аллақачон у ҳам тўс-тўполонга айланган издиҳомга қалла ташлаган, қўш ўрқачли туллаган туя устидан қучоққа сизмас зил сандикни ерга ағдарган ва сочилиб кетган қимматбаҳо арабий-эроний матоҳлар тепасида лолу хайрон қотган эди. Хўжасининг гулдираган товушини эшитган захоти оёғи куйган товукдек типирчилаб, халласлаган қўйи етиб келди.

— Ихтиёр ўзимда бўлсайди от думига бойлаб чўлга хайдатардим сен гумроҳларни, — ўзича тўнғиллади Бўринайхон, зиракни мириқиб томоша қиларкан. — Этларинг бурда-бурда бўлгунча!

— Этлари бурда-бурда бўлгунча!..

Хуржундан иккита кишанни шақирлатиб олган Томиш ушбу сўзларни қандайдир дағал оҳангга солиб илгари босди-ю, бир неча қадам юрар-юрмас астагина оҳуриб, қумда чўккалаб қолди. Во ажабо, қандоғ мерган эканки, худди билагини мўлжаллабди. Камон ўқи чиппа ботган жойдан сизган қон хароратини туйиб-туймай ингранди юзбоши ва: «Заҳарланган бўлса-я?», деган ўйдан капалаги учди. Зум ичида кунботарни йигирма чоғли суворий тўсди. Чинқирмоқчи бўлди-ю, мажоли етмади. Сардор ҳам танг аҳволда турарди, дамашкий зирак сеҳ-

ри хос навкарлар раҳнамосини аллақачон юрагига ўрмалаб кирган кўркувдан асраб қололмади.

Суворийлар шиддатидан ер-замин титрар, кўк гумбази гумбурлаб аксу садо берар, учкун сачратган туёқлар изидан бараварига жамийки барханлар даҳшат солиб кўчгандек эди. Мустаҳкам чўян жибалар сокин йилтирайди, дубулғалар гирдидан туширилган тўқима сим жуллар аста-секин ғижирлайди. Елкалардаги садоклар, камарлардаги шамширлар, эгар қошига илдирилган табарзинлар шамолдек елиб келган даста тош кўрса кемириб, сув кўрса симириб кетажигидан нишона эди.

Бўғзига ханжар тиралганда ҳам сир бой бермасликка ўрганган Бўринайхон дархол вазиятни ўзича чамалади. Нима бўлганда ҳам сувдан куруқ чиқиши керак. Беихтиёр нигоҳи ихотага олинган алп келбатли йигитга қадалди. Йигит боқишида фалакни ёндиргудек сирли ёлқин бор эди. Қизғимтир ипак хошияли, оч зангор мовут чопонини ичдан қийилган совут таранглаштирган, қаддидаги некбинлик, ўзига ишонч ифодаси киши ҳавасини кўзғатар эди. Зар тўғали энли камарига эгри қилич осилган, дубулғаси гардиши қулоқларигача беркитган, кўпдан кузалмаган тим қора қалин соколи қаҳр нуқси уриб қолган хиёл ясси бетини тағин ҳам қаҳрли кўрсатарди.

— Хей, тўнғиз қавми, кимсанки бундай сурбетликка азм этмишсан, — деди Бўринайхон ҳалиги йигитга карата, қиличини кинидан суғураркан. — Нима, Бўри ҳазилни ёқтирмаслигини билмайсанми? Билмасанг ўзингдан кўр, лошингни қиймалаб қузғунларга ем қилурман!

Аламдийда сахро яна аза тутишга ҳозирлик кўраверса бўларди. Иссиқ жойини совутишдан чўчимайдиган ва ҳар бири тоғни сарёғдек кесишга кодир зулфикор эканини намойиш этишга ошиққан тифлардан нима ҳам омонлик кутиш мумкин. Алп келбатли паҳлавон дубулғаси учида саркардалик жиғаси ялтираётган Бўринайхонни назар-писанд қилмай стидан тозидек сакради. Кескир қиличи алланечук ваҳимали яракларди, тубсиз қорачикларида қатъиятга мойил мунг, бутун вужудидан куюнчаклик ёғиларди. Ҳайрат ичра сукут саклаётган Шамсиддин Махбубий бирдан қичкириб юбораёзди ва паҳлавон сари талпинди. Ахир, шижоати тоғни ҳам титратадиган бу банда шогирдининг укаси Муҳаммад Торобий-ку! Ана, изида валломатлар валломати Али Торобий! Ёпи-

рай, ановиси Вафо Хўжандийми? Қандоғ қўшилиб қолди у буларга? Ажабо, ҳаммалари соқол ўстирган, ҳаммалари нигоҳида тушунуксиз бир ғайирлик, нафрат! Айниқса, Вафо Хўжандий ваҷоҳатидаги ўзғаришга ҳайрон қолди, шогирди шундоқ тикилиб турардики, нигоҳидаги ўт билан Бўринайхонни ёқиб, кул қилиб ташласа!

— Камина Хур Қийғирмен, ҳазилга тоқатинг йўқлигини билурмен, шу сабаб жавобим ростакамдир, — орада бир неча қадам қолганда оёқларини кериб тўхтади Муҳаммад Торобий. — Омадинг чопмиш, бошимни танимдан жудо қилсанг Жетенинг сариқ курти Бурхониддин ўн минг дийнорни солур чўнтагингга, агар каминани тириклай элтсанг нақд йигирма мингни санаб олурсан. Қани, бўл, камчила отингни!

Ох, кодир осмон, бу хушими, туши? Нахотки омади чопгани рост бўлса, нахотки рўпарасида синиқ жилмайиб турган, шавкатли Бурхониддинни кўркмай-нетмай куртга менгзаган манов сурбет чиндан ҳам Хур Қийғир бўлса? Демак, Кичкина Қийғир ҳам шу ерда, суворийлар ичида, фақат у қай бирийкин? Танимайди-да. Нотавон Бухоро бу кунда тушовини узиб кетган ана шу икки саркаш той таърифини овиздан туширмайди. Ярамаслар ёмон кутуришди. Қани буларни тезроқ қўлга олиш имкони топилсайди. Булар лақабини эшитган ҳар қандай шердил мўғул безгакка чалинган каби, турган жойида қалт-қалт уча бошлайди. Ҳатто кимсан Бўринайхон ҳам шуларга қолганда неча бор чув тушди.

— Э, э, Хур Қийғир сенмисан? Ваҳиманг катта бўлгани билан ўзинг увокдайгина экансан, оғзим елига ҳам дош беролмайсан, баччағар, — деди Бўринайхон нописандлик билан тиржайиб. — Аввал сени бир ёқли қилай, кейин Кичкина Қийғирингни ҳам кўрарман. Мард бўлса тушар майдонга!

Жони ҳалқумига тиқилган Бўринайхон карвонни талаётган ғофил навкарлари, қон бўяган қўлини чор-ночор чоти орасига тикиб олган Томиш сари нажот истаб зимдан назар ташлади. Аста хўрсиниб кўяркан, туйқус чаккалари ёнидан икки дона патли ўқ илон янглиғ вишиллаб ўтди. Сўнг ўкирик янгради: «Бир жавобим шул сенга, туллак!» Бу Кичкина Қийғир овози эди. У ҳам эгардан чакқон сакради ва гурсиллаб келиб акаси ёнида ғоз турди. Энди улар сафида Махмуд Торобий етишмаётган эди.

— Олғир тозиларингни олиб тезроқ жўна, йўкса овзингдан чикорғонингни ёқанга ёпиштирамен, — қиличини хавода сермади Мухаммад. — Қулоғинга яхшилаб қуйиб олгин: бул икки зот Оллохнинг дахлсиз бандаларидир, бундин Бурхониддинни ҳам вокиф қилғайсен, токи булар бошига пул тикиб овора бўлиб юрмасун, унга камина билан Кичкина Қийғирники ҳам етиб ортгай!

Баданига титроқ кирган Бўринайхон одамлари билан тузокка илинганига буткул амин бўлди. Агар зудлик билан никобини ўзгартирмаса кимсасиз чўлда лоши эгасиз қолади. Анови мурдор ийиб турганда жуфтакни ростлагани тузук, гажирлик қиладиган бўлса, ким билади, у не балоларга гирифтор этади. Эсон бўлса хали булар билан учрашади, ўшанда оғизларидан қонларини келтирмаса, бу дунёда юрган экан керилиб. Хозирча омади қайтди. Энг аламлиси — Бухородаги мулкидан йил бўйи тушадиган даромад билан баҳоси тенг бўлган лукмадан айрилмакда. Нур сочаётган зиракни Маҳмуд Торобий пойига жаҳл билан ирғитаркан, алам ва ҳасаддан афти буришиб, чуйкалиб кетди. Сўнг карвон томон от чонтирди ва бедодликни ўхтатиш ҳақида хиркирок товушда амр қилди. Довдираган навкарларини эргаштириб йўлга тушаркан, бир-бирлари кучоғига ташланган биродарларнинг зорли-соғинчли сўрашишлари, шодон қийқириқлари аччиқ-аччиқ ўртанаётган юрагини баттар ўртар эди.

Маҳмуд Торобий ўзини гоҳ Мухаммад, гоҳ Али кучоғига отади. Нигоҳи эса қум узра ажиб жилвалар бериб товланаётган зиракда! Қўнглида алағдалик, ўртаниш: нега айтмадим, нега борини айта қолмадим устодга, дея ўзига ўзи танбех беради. Ахир, бу мўъжиза матоҳни Маккада истиқомат қилувчи заргар Қамбар Бухорий дўконидан хотини Субуҳабибига атаб харид қилмаганмиди?!

Иккинчи боб

ҚўНГИЛ ҲУР

Маҳмуд Торобий ғашлик билан тинимсиз ўйлайди: мўрт эканман, латга эканман, нима, ёки жоним шунчалар ширинми? Ох, мен кўрнамак, бунча қалтирадим Бўринайхон қаршисида, Азроилга дуч келгандек ўзимни ерга урдим, билагим кучи билан эмас, анов матоҳни орага тикиштириб ҳазратни қутқариб олмокчи бўлдим!..

Зирак... Тенги йўк дамашкий зирак... Иккиланди: савил колгурни олсамми, олмасамми, қўл чўзганимни устод кўрса тагин нима хаёлга боради!? Ахийри чидолмади, уни ердан аста кўтарди, кўтараркан, хаёлида мусофирликда умргузаронлик килаётган Қамбар Бухорийнинг хиёл эгик қомати, рангпар чехраси жонланиб, оғир энтикди. Валломат чол экан, ҳа, у феъли кенглигини Маҳмуд баходирга ҳам намоиш қилди: бебаҳо нарсани арзон-гаровга бериб юборди.

Қаёқдан ҳам кўриб қолди ўша зиракни? Йўк, шундай буюмни ўзи излаб юрарди, йўлимга кўзи тўрт бўлиб термилиб ўтирган малагимга арзирли бирон нарса олсам, деган муддаода эди. Худо ёрлақаб шундай совғани топди, уни қўлга киритган кундан бошлаб Бухоро сари беадад соғинч ҳисси билан ошиқа бошлади. Хаёлидан ақиқ лаблар ва камондек қошлар бир лаҳза ҳам кетмасди. Дилини недир бир армон сим-сим ўртарди. Зирак бениҳоя ярашса керак. Бунақаси ҳатто маликаларга ҳам букормаган-а!

Маҳмуд Торобий шунга ўзини ўзи ишонтирар, зиракни суюқлиси қулоқларида тасаввур қилиб бир тотли энтикар эди. О, у бирам маъсумки, роса қувонса керак! Сара молга ким ҳам севинмайди. Аммо Қамбар чол умридан барака топсин, оғирини енгил қилди.

Мусофир, тақдир зайли билан илк дафъа учрашганларида, унсиз йиғлаб баходир кўнглини ўртади, сўнг уни анчагача бағридан қўйвормади. Дастлабки саволи эса ушбу бўлди: «Ўғлим, ростингни айт, Калон минора омонми?» Бир неча дакиқадан кейин у Макка шаҳрида маълум ва машхур, отасидан қолган қўр-қутини сарфлаб тиклагани — киши суқини қўзғайдиган шинам дўқонида, бахмал ғилофли юмшоқ курсида бир ховуч бўлиб ўлтирар, тан-жонини алам-ангиз армон чирмаб олгани англашилар эди. «Шукр, Калон минора омон», дея ниҳоят Маҳмуд баходир ноўнғай жимликни бузди, сўнгра, нечун келиб-келиб шуни сўрадингиз, деган маънода қолга термилди. Шаксиз, у меҳмон йигит кайфиятини тушунди. «Раҳматулло кори деган зот бўлгувчийди Бухорода, азон айтса Қаъбага ҳам эшитилар эрди, бундин камина эшилардим, ўйлардимки, офарин, кори минора мезанасига кўтарилмиш, — нигоҳини номаълум нуктага қаданганча Қамбар Бухорий энсизгина калта соқолини авайлаб силади. — Во дариғ, уч-тўрт йилдан бери Бухоро-

дан азон келмас. Ғамга ботамен: не кулфат тушди она шахрим бошига? Сени Яратган эгам йўлламиш, хабар бергил!» Пойига Зарафшон бош уриб ётадиган Бухоройи шарифга кўнгли сушт кетган Махмуд Торобий ўзини тутиб туролмади. Қайғули саволига жавоб олиш учун интиқ чолга тикилганча, Чингиз тифидан томган қон ва захарни бирма-бир шарҳлади. Жувонмарг кетган жонларни, хазон бўлган боғу роғларни, беғуноҳ бандалар хуни билан лиммо-лим тўлиб оққан ариқларни эсга оларкан, ўзи ҳам эзилиб, нақд букилиб қолаёзди.

Нигоҳи эса беихтиёр алвон бахмал ёпқили пештахталарда қатор тизилган, қораширғайдан келган нозик қоматли қиз-жувонларнинг охуваши кўзларини ўйнатаётган тақинчоқларга қадалди. «Тухфа килсам... Субухага Худо хақи ярашгай», деган ўй кечди миясидан ва ҳузур қилиб энтиқди. Оламга донг таратган Дамашқ усталари бино қилган, илон оғзидан чиққандек нафис, гирди зиғирдек садаф-лаъл билан ҳошияланиб, ўртасига кўшалок ёқут кўндирилган япроқнусхали зиракни танларди имкони бўлса. Ҳамма тақинчоқлардан кўра шу сулувроқ, шу обрўлироқ кўринди. Ер юзиде Субухабиби тенги бўлмагани сингари, унинг ҳам тенги йўқ эди. Баҳоси қанчайкин? Ҳар холда чўнтагидаги уч-тўрт пакир пули билан дамашкий мўъжиза қошига йўлай олмаса керак. Ана шуни ўйлаб қовоғи осилди. Бу кунда кучи фақат эгар-абзали билан бир бедовга, бир тароқи хуржун ва ўрма камчиға, сўнг туя жунидан тўқилган оқ қалпоқ, эски салла, камзулу шалваргагина етишини ўйлаб ичида аччиқ қолди. Бир шалварда қолиб, бўлагини сотса юз дийнорга етмайди. Э, дариг!..

Кейин... омади чопди, омади!

Қайсидир куни Бухоро соғинчи билан қадди дол Қамбар чол ҳузуридан чиқиб кенггина кўча бўйлаб хомуш одимлаб борарди. Кутилмаганда рўпарадан қий-чув кўтариб келаётган оломон орасига тушиб қолди. Етти қиздан кейин турилган ўғлини суннат тўшагига юмалатган базоз Абу Аҳмад хонадонига шошилаётган қувноқ кишилар сўрамай-нетмай, хай-хайлаганига қарамай, ўзлари билан судраб кетишди.

Махмуд баҳодир оломон орасида икки чўнтаккесар қитмир ўзини таниб қолгани, шериклари қулоғига алланарсаларни шивирлаб айтганидан бутунлай беҳабар эди. Тахминан бир ҳафта бурун бозорда ўшалар жимитидек

чолни кутуриб тепкилаётганини кўрди. Бозор ахлидан ҳеч бири, ундай қилманглар, ўлиб қолади бечора, дейишга ярамаётган эди. Шўрлик чол ана шу безорилар лаванг бир майизфурушни авраб, чўнтагини шилиб олишганини кўрган, кейин эса бор гапни миршабларга еткизган экан. Бундан воқиф бўлгандан кейин зардаси қайнади. Бора-сола киссавурларни чалпак қилиб ерга ёпиштирди. Энди ўшалар аламидан чиқишмоқчи эди. Лекин баҳодир бунга туш кўрсинми, араб қандоғ олишаркин, томоша қилай, насибам бўлса қорин сабилни тўйгазай дея, «ё раб» айтиб лўкиллай кетди.

Араб курашни қийиб қўяркан: полвонлари Эрону Турондан йирик-йирик соврин илинжида келган девқомат азаматларни битта қолдирмай қийратди. Кураш бошланмасдан олдин чайир пайларини кўз-кўз қилиб катта кетиб турган меҳмонлар нафаси чикмай қолди. Ана шунда киссавурлар гали келди. «Қодир букага рўпара қилмиз, белини синдирмаса қўймас», деди бўйни ингичка, жағи бир томонга қийшайиб кетган мўйловдор қайсидир шеригига ва Маҳмуд баҳодирни силкилаб-силкилаб майдонга туширди. Ҳазилга тобу тоқати йўқ эди, шу сабабли ранжиб, ҳатто сўқиниб, жойига қайтди. Шунда арабча-туркча бакириқлар янгради: «Мусофир кўрқок! Мусофир хотинчалиш!» Энди ўзини тутолмай қолди-да, ич-ичида нимадир симиллаб кетди. Хаял ўтмай ўзини пишиллаб нафас олаётган, шерникидан қолишмайдиган панжаларини илгарига шахт билан чўзган кимса рўпарасида кўрди. Сал илгарироқ филдек бақувват бир эронийни елкасидан ошириб отган бу кимса Қодир бука эканини ҳам, киссавурлардан топширик билан бирга, тузуккина тилла сийлов олганини ҳам билмасди. Ҳар ҳолда Маҳмуд Торобий Бухоро тўй-хашамларида кечадиган курашларда озми-кўпми ҳарбу зарб кўрган, сал бўлсин кўзи пишган эди. Майдонга тушганда рақиби билан узундан узок бел олишиб, судраклашишни ёмон кўрарди, кутилмаганда билагидан чиппа ушлаб, қўғирчоқдек айлантира-айлантира силтаб юборарди. Ҳозир ҳам шундай қилди, Қодир бука мувозанатини йўқотиб чалқанча қулади. Давра оғир ух тортди. Халиги орийтбоз киссавурлар бошларини ҳам қилганча тошдек қотишди.

Қодир бука йиқилиб ўзи обрўси тўкилгандек, Абу Аҳмад тажанглашди, қони қайнади, охири ўртада шу дамгача ҳеч бир бой одам тўйда тикмаган катта нарса

тикди. Бараварига уч полвон енг шимарди, лекин ҳеч бири ҳамияти оғриган баззоз ишончини оқлолмади. Солим баҳодирга тегди, эрталаб у Қамбар чол дўқонида пайдо бўларкан, хаяжони зўрлигидан кип-қизариб кетганди.

— Отам, — деди у, — ўн беш минг динор анови зиракка кифоя қилгайми?

— Оббо, сиз-ей, офарин! Фақат куч эмас, дид ҳам бор экан сизда, қойилман, — чол илжайиб қўйди, кейин кутилмаганда сўзамоллиги тутди. — Хотинингизни суярдансиз-да, яшанг, йигит?! Аммо ўзиям бунга қайси пари оғзининг сувини оқизмаган? Акчасига келганда дод солишган. Сабил анча туради-да. Сиз ўн беш минг дедингизми? Хафа бўлмасангиз айтай, ўн беш минг ярим баҳоси ҳам эмас. Қаранг, яхшилаб қаранг, тилласини айтмайман, зубаржад-зумради, ёқутининг ўзи неча хил-а! Лекин, Худо ҳаки, сиз билан тортишмоқчи эмасман. Абу Аҳмад тўйида кўргизган шижоатингиз баҳоси бунақа нарсанинг юзига арзишини била туриб савдолашсам оқ бегим каро бўлгай!..

Маҳмуд баҳодир мусофир чол рўпарасида тавозе билан қўл қовуштиришдан ўзга чора тополмади, «Илоё, сизнинг кўнглингизни Оллоҳнинг ўзи топсин», дея ғўлдиради. Эртаси куни ҳаж ташвишлари бошланиб, Қамбар Бухорийни ҳам, зиракни ҳам унутди. Чарх ҳукми қизик эканки, бу кунда ўша матоҳ... ёспирай, шаънига қора доғ бўлиб ёпишмакда! Устози эса шубҳа комида қолган, не қилсаки, уни бундан фориғ айласа?

Маҳмуд баҳодир шамолдек елиб бораётган укалари ортидан отини қичаб ҳайдайди: ҳамон ҳалигидай ғаш ва паришон... Гоҳо киндик қони томган кишлоғи билан дийдорлашиш истаги кўнглига чироқ ёқади. Аммо Муҳаммад Торобий жиловни Ғори дарвешон сари бурди. Карвондан ажралган кичик издихом Бухоро жануби бўйлаб, яна чўл ичкарисига шошилди. Сал кам ўн чақиримча юришгандан сўнг, бир учи кунчиқар, бир учи кунботарга чўзилган тепаликлар этагида жойлашган кўримсизгина манзилга етиб келишди. Бу жойлар Маҳмуд Торобийга яхши таниш эди. У пири комил ҳисобланмиш Иброҳим Торобийни узокдан таниди. Шайх жаноблари топқалов кулба рўпарасидаги супада тик турар, жулдир қийинган муридларини оғзига қаратиб ваъз айтар эди.

— Ғофил дил ўзига зулм килур, бора-бора ғофил дилнинг зулми жумла мўминни разолатга ботиргай! Оғоҳ бўлингки, одам боласи фақат шижоат билан бундай таҳкирни даф этур!..

Ҳориган отларнинг махзун кишнаши, туёқлар дупури шайх Иброҳимни бир дам тўхташга мажбур қилди. Шайх аста бурилиб қаради-ю, жиккак қомати титрагандай бўлди. Супадан орзиқиб тушди-да, дадил илгари босди. Киприклари тўкилган кизғимтир кўзларидан қайноқ ёш думалар эди.

— Азияларим! Бовурларим!..

Пири муршид нидоси Маҳмуд Торобий кўнглини бузиб юборди, бўғзига недир иссиқ нарса урилди. Шукр, беназир инсон дийдорига еткизгани учун минг маротаба шукр!

— Омонмисиз, хазратим?

Эгардан шахд билан отилиб тушган Маҳмуд баҳодир лапанглай келиб шайх Иброҳимни бағрига тортди. Забардаст елкалари билинар-билинемас силкинарди. Сўнг шайхни Шамсиддин Маҳбубий қучди: устод ҳам ўзини бир қадар йўқотган, вужудини Оллохдан ризолик хисси камраб олган эди.

Супада жам бўлишди.

Кувонганидан еру кўкка сиғмай бораётган шайх Иброҳимни ўша захоти турли саволга кўмишди. «Бухоро ҳоли ночор», — деди шайх ва ногоҳ серажин юзини беадад русса қоплади. Куйироқда ўлтирган Муҳаммад укаси Алига бир қараб олгач, салмоқ билан сўз бошлади:

— Сиз кетдингиз, биз бўзладик, етим кўзидек бўзладик. Аммо ноламизни бир банда эшитмади. Суллоҳ Бурҳониддин эрса Чигатой кўнглини овлашдан ўзгасини ўйламас, тилидан захар, қиличидан қон томур!

Жонни қакшатгудек жимлик чўқди, бу жимлик аста-аста Маҳмуд Торобийни елкасидан босиб, ерга киритиб юбораёзди. Сўнг ўзида ажиб бир нохушлик сезди, йўқ, ўзини гуноҳкор сезди. Во дариғ, у фақат жафодийда хонадони эмас, бутун аҳли Бухорони қабоҳат қомига ташлаб кетган экан-да! Азиз укажони Муҳаммад эзилиб айтган гаплардан шу маъни чиқмайдими?

— Муҳаммад, ўзингни тут, мард бўлсанг букилма!

Ичидан қиринди ўтаётган Маҳмуд Торобий Хур Қий-фир лақаби билан танилган Муҳаммадга шундай баланд пардада гап қилди, шу билан гўё ўзини оклаб, яхши

кунда ҳам, ёмон кунда ҳам ўрнимни билдирмагин, демокчи бўлди. Кейин укаси юрагидан тўкилган дард хаёлини бутунлай чирмаб олди, Ғори дарвешоннинг йилдек узун туюлган тунини мижжа қокмай бедор ўтказди. Эрталаб устозлари ва укалари билан хайрлашди-да, биродари Наврўзбек билан Торобга жўнаб кетди.

Анчадан бери Бухоро каби Тороб ҳам ари инидек нотинч, серғалва эди, пайтавасига қурт тушган доруға Жомғуржин чунон қутурганки, баъзан кўчалар бўйлаб кўппакдек оғзидан кўпик сочиб санкир, шубҳали кўринган ҳар бир мусулмонни қалъа тагидаги тўлага тикмагунча тинчимасди. Теварак-атроф, кўча-кўй, ҳар тешигу ҳар қавак тиш-тирноғигача қуролланган, меҳру шафқат нималигини билмайдиган навкарлар томонидан кўрикланади, шу боис Тороб тупроғига қадам босиш ўлим билан баробар эди. Лекин ҳозир Маҳмуд баҳодир кўзига ажал кўринармиди, отамерос ҳовлида жони-жигарлари кўзлари тешилгудек бўлиб кутишаётган бир пайтда. Ўзича турли режалар тузди, кишлокқа якка ўзи киришни маъқул кўриб, Наврўзбекни Жондорда, қайнотаси Бекмирзаникида қолдиришни чўтлади.

Бир қадар уринган ёғоч дарвозага нигоҳи тушиб, алҳол кўнгли бузилди, ҳатто киприклари намланди. Ахир, бир вақтлар кўзига ёруғ жаҳондаги энг сулув, энг лобар санам бўлиб кўринган Субухабиби соллана-соллана қадамлар босиб, шу азиз қопқадан кириб-чиқмасмиди, қолаверса, ўша охуваш парини кейин мана шу қопқа ғаройиб тўй-хашам, ширин ишваю ноз билан, қувнок қулғу, ҳазил-мутойиба, қичиқ-қичиқ ёр-ёр билан иссиқ қучоғига кузатиб қўймаганмиди, эҳ-ҳей, қанчалар фароғатли кунлар эди, жонини садқа қилса арзирди у дамларга...

Қайнотаси — анча чўкиб қолган Бекмирзабий турли баҳоналар билан эл оғзига тушган қуёвини соғ-омон кўриб беҳад севинди, кўзларида халқа-халқа ёш билан қаттиқ қучиб, ҳожилик унвони билан муборакбод қилди. Кейин узок кўришмаган қуёвини сийлаш мақсадида қора қўчқор сўйдирди. Қошки Маҳмуд баҳодир томоғидан лукма ўтса, азиз меҳмонингиз мен эрмас, Наврўзбек, шул йигитни яхшилаб тўйғазинг, деб қулгач, анча совуган отини ошиғич эгарлади. Хомуш тортган бий яхши қуролланган икки содиқ қаролини қўшиб бермоқчи бўлди, лекин у кўнмади, кўпчилик хуфиялар назарига тез тушажагини тушунтирди.

Йўл-йўлакай кўп ўйлади зиракни... Не қилсам? Жоним Субухага шубҳасиз кўп ярашгай! Аммо... Устод шубҳаси қийнайдир. Иложи қанча, мавриди келса ўзи бари-ни билиб олур. Ахир, у асло хиёнат кўчасига кирмаган, иншооллох, ҳеч қачон кирмас!

Бедов кечга яқин манзил сари етқизди, Тороб гўё одатдагидек осойишта, тўкин ҳаётга шўнғигандек масъуд, — бахтиёр, аммо қалъа дарвозасини мухофаза қилаётган қовоғи солиқ соқчиларнинг бегонасираб тикилишларидан Худо асрасин. Юксакларда нола чекаётган қушлар, недандир ҳадик олган каби, бирдан ўзларини пастга урганини кўрган Махмуд баҳодир енгил хўрсинди, қўлга тушиб қолмаслик учун бедовини қишлоқ жанубидаги хилват чакалакка ҳайдаб юборди. Шом эндигина чор-атрофни сиёҳранг пардаси билан ёпа бошлаганда паст-баландни, жин кўчаларни айлана-айлана ҳовлиларига яқинлашди. Иттифоқо Субухабиби анхордан икки пакирда сув келтирар эди, уни кўриб паришонҳол тўхтади.

Мана ўша малак! Аввал қизлигида нозу фироқ билан изида сарғайтирган, йигит отини ерга ургиздириб бўзлатган, қон йиғлатган ўша париваш! Кейин тани маҳрамликка рози бўлган офтижон! Ҳозир неча ёшда, ўттиздами ёки ундан баланддами, йўғ-а, пастда, чунон пастда, яъни, ўн етти билан ўн саккиз оралиғида, ана, ойни уялтирадиган ҳусни малоҳати, сарвдек расо ва нозик қадди-қомати ҳали ўн гулидан бири очилмаганидан эртаклар сўйламакда.

Остонада, кўп яхши-ёмон қадами етган остоналарида Субухабиби озор еган каби бир хил мунғаймиш, юпка лаблари, синчков қарашида бир табассумки, гинали. Малак эътиборсиз билаклари толганига. Оҳ, бош-охир сўлимликка ўралган бу гулу гунчага, малоҳатдан, ишва ва васл суруридан сабоқ бергувчи бул навнихолга анов челақлар илло оғирлик қилмасми? Ана бағритошлик, ана жабру жафо — шунчалар азобга гирифтор этиб қўйибди дилоромини. Ич-ичида нимадир чирс ёниб, келасола қўлидан челақларни юлқилаб олди, келдим, дея шивирлади, шундай маъюс, шундай ҳорвин шивирладики, ногаҳоний ташрифи омонат экани, яна рўзғори ва онаизорини ғурбатда қолдириб кетажаги англашилди.

Тақдир қаттол экан: бир ярим йил ичида туғишганлари бошига не савдолар тушмабди. Гўрингда тўнғиз қопгур Жомғуржин Муҳаммад билан Алини кул қилиб

Жетеге жўнатмоқчи бўлибди, сулувлиқда танҳо Суйгуна Зебони эса хотин қилиб олиш пайига тушибди. Худо хаки, инилари ғуломлик жомасини кийишдан чўчишмаган, аммо сингиллари номуси булғанишига чидай олишмаган-да, Жомғуржин жонига қасд қилишган. Лаънати тасодиф туфайли омон қолган...

— Хуш келибсиз, бегим!

Ғулу аралаш ўксиниш, гина аралаш нолаи оҳ бор эди Субуха даҳанидан узилган, бориб йигит юрагига санчилган каломда. Малак тўлиққан, руҳи равшан тортган эди, ногоҳ охуники каби жодуваш кўзлари чакнади-да, ажиб бир эркаланиш билан эри сари талпинди, лекин нимадир оёқларидан тортди. Асли, ёнсам, забардаст бағрида меҳри, соғинчи, армонлари билан қўшилиб ёнсам, дея порларди тиниқ нигоҳи.

Субухани тўхтатган куч Маҳмуд баҳодирни тўхта-толмади, у алплигига борди, челақларни икки ёнига ирғитиб, неча тун ва кундузни интизорликда кечирган хотинини илкис қўйнига тортди, шундай кучдики, у билан ягона вужудга айланди.

— Шафқатсиз бегимдан ўргилай, — эрибгина шивирлади Субуха, нафаси нақд оташ эдики, Маҳмуд баҳодир энтиқиб, завқи кўзғалиб, боши айланиб кетди.

— Келдим, жоним, келдим, — деди у яна доводидаб.

Энди Субухабиби ўзини бахти тўқис, тахти бутун аёл каби ҳис қилди. Нима, аслан шундай эмасмиди? Умуман, бу борада нолигулиги йўқ эди, Оллоҳ қанотлари қайрилмас қарчиғай ато қилганди, агар у ёнида бўлса ғам-андухдан сўйлашга вақти қолмасди. Аттанг, қарийб бир ярим йилдан бери қарчиғайи васлига зор, узун тунларда кўзёши шарора, мана, не омадки, кутгани тагин пойига бош уриб келди, тагин нигоҳидаги ғурур ёлқинидан баҳраманд, энди яйраса, харчанд яйраса арзийди.

Тангри ўзи малакни безантирмиш: паришон сочлари елкасига тўлқин-тўлқин ёйилган, оҳ, гажаклари-чи, алар маккорлик илмини чунон эгалладир, бир-икки тутами хуш сувратига уйкаш тушган оппоқ бўйнини беозоргина босқин қилмиш, ёноқлари лолагун, қошлари камон, киприклари дилни чоку чок айлаш истагидадирки, тийғи бўрондек сафга тизилмиш... Тухфа, дамашқий сирға эса, ҳусни мулкани тагин ҳам сарафроз айламиш... О, уни аста олиб, жилмайганча қулоғига тақаётганда нақадар хуморваш, нақадар миннатдор порлади кўзлари...

Субуха карчигаїини шошилмай етаклар эди, қувонганидан гоҳо бирдан хандон ташлаб кулардики, чиндан ҳам ғунча даҳанидан дур, юлдузни ора йўлда қолдирадиган шахлоларидан нур ёғилар эди.

Озода Зайнаб, қўлида капгир, ўчоқ бошида куймалар, айрилиқ ҳақидаги кўҳна бир қўшиқни эзиб-эзиб айтарди. Жуссаси кичкинагина эди, ногоҳ ўгирилганда ажин босган бетида қайғу кўланкаси яккол кўринди. Одатда кунларни мум тишлаб ўтқарадиган келини очилиб-сочилиб келаётгани сабабини дафъатан англамади, ҳатто изида юзини соқол босган барваста эркакни илғаб тумтайди, сўнг қарасаки, пахлавон истараси иссиққина, дўнг пешонаси, пайваст қошлари, туртиб чиққан ёноқлари кўнглига бир яқин, бир яқин...

— Вой, болагинам, онанг айлансин: ўзингмисан?

Чоли Қоплон баҳодир тириклигида Озода Зайнаб яхши-ёмонни кўп кўрган, шодумонликдан ҳам баҳраманд бўлган, лекин ҳеч қачон ҳозиргидек севинганини эслолмасди. Нақд кўйлагига сиемай кетди бечора, хира кўзларидан шўртак ёш оқизганча, довдирай-совдирай келиб, ўзини ўғли сари ташлади, ўғли бағрига бир тутамгина бўлиб сингиди. Не десин, нелар деса узокқа чўзилган ҳижрон онлари чеккан азобларини изҳор эта олади, қайда, қошки тили айланса экан. Шўрлик ожизона титраганча йиғига зўр беради, холос. Эндигина гиналарини тўка бошлаганда Жалол ер сузиб келди, Маҳмуд баҳодир дилбандини боши узра даст кўтарди.

— Вой-бўй, кап-катта йигит бўлмишсан, яшавор азаматим! — деди ўғли пешонасидан ўпаркан.

— Дада, дадажон, энди кетмайсизми, мен сизни кучоғингизда ётаман, хўпми? — деди кувноқлик билан Жалоллиддин ва томирлари бўртган бўйинини, дағал соқолини, тарашдек қотган чаккаларини силади.

— Йўк, ўғлим, кетмайман!..

Хали хотинига келдим дея пичирлаганда овози қанчалар шикаста чиққан бўлса, ҳозир ҳам ўшандай ҳазин, тушқун, ишонарсиз чиқди. Бунчалар ноумидлик билан гапираётгани учун ўзидан ғижинди. Энди шубҳа, ҳадик, ётсирашга на ҳожат, ахир, ўз макони, киндик қони томиган тупрокда турибди-ку.

Ажабки, орадан қарийб бир ярим йил ўтган бўлса ҳам, раҳматли отаси Қоплон баҳодирдан мерос қолган ҳовлида ҳеч нарса ўзгармаган: табақалари зич ёшилмай-

диган дарвоза ҳам, тепасини қор-ёмғир ювган ихота девори ҳам, қаҳратон қишда мол-ҳолни совукдан асрайдиган оғилу сайисхона ҳам ўша-ўша — некбин онларини элас-элас эслатаётир. Ёлғон бўлмасин, бир ўзгаришни сезди, бир неча йил бурун ҳовли этагида энламасига қатор қилиб ўз қўли билан эккан зардоли ниҳоллари вояга етиб, ҳатто ҳосилга ҳам кирибди.

Тагин бир ўзгаришки, волидаи меҳрибони анча қариган, аввалги шашти, ғайрати қолмаган, ваҳоланки, ҳажга жўнаётганда у тетик, чакқон эди, бировга гапини олдирмас, мабода масала талашса асло бўй бермас, енгарди. Қарангки, шундай бақувват кампир буткул чўкибди, лабдаҳанидан путур қочибди, ўн саволга эринибгина бир жавоб беришни одат қилибди. Онаизор одмиёна чорси ўраган, чорсиси тагидан чиқиб турган соч толалари қировга беланган эди.

Маҳмуд Торобий ўй сурди: «Волидам олтмиш тагида... афсуски, тез кексаймишлар, наҳотки бунга фақир сабабчиман?» Зап ўртанди дили, сўнг Субухага синчков разм солди, даригки, пари-пайкари ҳам хижрон зарбасидан қутулолмаган, азал меъмори нозик дид билан қуйган келишимли, дуркун қадди-басти хиёл сўлинкираган, тўладан келган думалоқ юзига қаймоқ туси юккан эди.

— Дада, менга от обкемоқчи экансиз, — гужурлади Жалол, туйғун кўзларини чақнатиб. — Бийижоним шундоғ демишлар. Қани ул, кўрмасмен

— От минишни билурсенми? — Жалолни елкасидан аста кучди Маҳмуд Торобий ўйга толганча. — Жуда соз, айтганинг бўлғай, фақат ҳозир опангни чакиргил, — у ҳамма савдодан вокиф, лекин жўрттага ўзини ғофилликка солди. — Нечун кўринмайдир опанг?

— Суйгуна Зебони айтасенми? — кутилмаганда чарсиллаб ўт олди Озода Зайнаб, ер муштлаганча. — Эслатма ўша гўрчани, эслатма, илойим отгинаси ўчсин, тириклай қаро ерга кирсин! Қонгинамга ташна қилди-я, киз туғдим десам бало туққан эканмен, шайтон йўргаклаб олган экан шумғияни!

— Намунча зарда, энажон? — мийиғида кулиб, Субухага кўз қирини ташлади Маҳмуд баҳодир. — Палапоним, охугинам, деб эркалардингиз қизингизни. Ола мушук ўтдими ораларингдин?

— Тавба, ҳазор бора тавба, ўша эркақишодани эркалатгандин кўра маймунни эркалатганим авло эркан, —

паст тушмади кампир, дока рўмол учини намланган ковок-ларига аста теккизаркан. — Куриб кетгурни кўявер, ўлсин менга деса... Ундан кўра ўз ахволингдин гапир, мунча чўзилди сафаринг?

— Бир тасодиф боис... Расулиллох юрғон йўлларни зиёрат қилиб Маккада турғон эдик, — онасига жиндай тасалли бериш илинжида хотиржам ҳикоя қила бошлади Махмуд баходир. — Омад юз ўгириб ҳазрат Махбубий мусофирхона зинасидан йиқилдилар ва оёқларини синдирдилар. Қишни ўша ерда ўтказишдан ўзга илож тополмадик.

— Мувоибиргина... Бухорога келғонингга анча бўлғонини эшитибмен, — деди гина билан Озода Зайнаб. — Айтадурларким, шаккок укаларингни қанотингга олибсен ва Чигатой карвонини талон қилмишсен. Неча вақтдан бери юрагимни ҳовучлагум: бу кўргуликка Чигатой ёким Бурхониддин индамай кўярмикин, билишсаки, қалава учи санларга етур, унда бул кунимиз ҳам кўплик қилмасми?

— Энажон, инонинг, Муҳаммад ила Алифа эмизғон сутингизга ботирлик ато этадурғон таъмни мўлроқ кўшмишсиз, Суйгунадин ҳам аямоғонсиз андоғини, қаминага қолғонда... қисинғонсиз, — аста кулди Махмуд Торобий ва ўғлининг юзига юзини ишқалади.

— Қисинмағонлар... Сиз ўзингиз... ҳа, ўзингиз андоғи иниларимга мўлроқ қолсун деган андишада ёлчитиб эммағонсиз, — шу дамгача сукут сақлаётган Субухабиби суҳбатга аралашди. — Тўғрими?

— Балли сизга, келинжон, рости ҳам шундоғдир, — деди завқланиб кампир. — Эрингиз чақалоқлигида инжиқни инжиғи эрди, бир йиғласа уч кун тўхтамай йиғларди, қалласи хумдек эрдик, кўтариб ўтиролмасди.

— Халиям ўшанақалар, ойижон, — пиқирлаб кулди Субуха.

— Э-э, сизларга қолса... Жалолжон, ростми, бошим ўшанақа каттами? — Жалолиддин бийрон тилда «йўқ» дегач, Махмуд баходир волидасининг ҳалиги дашномига изоҳ берди: — Эҳтимол укаларим ўзлари қилғондир талонни... Камина бундан беҳабармен.

— Ғийбат кўп ёмон экан, болам... Ҳа, майли, эсонмон келганингга минг қатла шукр, — алланечук қаноат ҳосил қилган Озода Зайнабнинг чиройи ёришди. — Хожилик унвонинг муборак, ўғлим. Падаринг тирик бўлғон-

да... байрам қилардик. Хозир эса кўнгилга қил сизмай-дир.

— Хотирни осойишта тутинг, меҳрибоним, Оллох қўлласа қолғони бир гап бўлар, юкимиз ерда қолмас!

— Ановиларга ҳам Худо инсоф берсин, илойим, — юзига фотиҳа тортди кампир, оҳ чекиб. — Илойим оёқлари тийилсин, тавба қилдим-а, Бухорони қонга бўяғон яъжуж-маъжужларга Худонинг ўзи бас келмаса бандаси бас келарканми?

Гурунг кизиди, юраклари ажиб сурурга тўлди, шу боис Тороб салқин оқшом билан юзлашганини сезишмади. Сокин осмонни юлдузлар чамани тутди, юлдузлар баланд пешайвон тагида, шам ёруғида бир-бирларига арзи ҳол қилаётган кишиларга ҳавас билан бокишади.

Зирали палов ейилгандан сўнг Жалолиддин ўтирган жойида пишиллаб ухлаб қолди. Вакт саҳарга етганига қарамай, онаизор ҳамон тинмай ҳасрат қиларди, гўё келинидан ўғлини қизғанаётгандек... Ахийри, кампир не-нидир баҳоналаб, шошилмай турди ва тимирскиланиб даҳлиз сари юрди. Тушмагур Субуҳа пик этиб қулди, аста дедик, вой энагинамдан, ўлимгинасига рози қил-вордилар-ей одамни, ўлимгинасига!..

Ховли бурчагида, ёнғоқ тагидаги айлана супада юм-шоккина жой ҳозирлади Субуҳабиби, ҳали меҳрибон ва дилкаш қайнонасини даҳлизга кузатаётганда дилидан кечган туйғуларидан бир уялиб, бир хандон бўлиб...

Кеча сукунати чинни жарангидай тиник кулгилардан сирли-сирли тилимланди, тотли бўсалардан сархушланди. Кеча тўлиб-тўлиб энтикди, неча бор масрур ҳисларга тобе бўлди. Шом еб чиққан ой ёритган оқшом ҳеч қачон бу қадар масъуд онлар билан ошнолашмаган эди...

Учинчи боб

ПИРЛАР ҚАНОТ БЎЛСА

Орадан ҳафта ўтди, қишлоқни алғов-далғов қилмаслик учун Маҳмуд баҳодир остона хатламади, хилватда биқиниб ётди. Айни пайтда тинимсиз режа тузди: Суйгунага талабгорлик қилган Жомғуржинни хуфия гум қилиши керак.

Оғир сўлиш олиб, бу фикрини атрофида айланиб-

ўргилаётган Озода Зайнабга аста шипшиди. Шўрлик она-изор капалиги учди. «Қўй, болам, сезиб қолишса шўримизга шўрва тўкилади», дея ёлборди.

Ёпирай, бир эрта кутилмаганда йигитлардек кийиниб олган Суйгуна Зебо кириб келди. Сафардан хожилик рутбасини кийиб қайтган акаси билан кучоклашиб кўришди. Ўзини бегонадек тутаётган онасини ҳам меҳр билан бағрига босди. Қизгина, ичига ўт тушгандек безовта, уйда хотиржам ўтиролмади, айтдики: «Акажон, фақирангиз Тилсим дарасида макон курмиш, юлдузга чанг солишга қурби етадиган йигирма йигитим бор, алар билан мўғулни қон қақшатурмен!» Кўнгли кўчасига қараб иш тутишга аҳду паймон қилган сарв қадли малак шамолдек зумда ғойиб бўлди. Баходир дийдорига тўймай, довда қолди.

— Маним сўзимга ишонмағон эрдинг, ана, кўрдингми?! — ўғлига гинали қаради Озода Зайнаб. — Худонинг ўзи бас келмаса, бошқаси бас келолмас бу гўрчага!

— Онажон, сиз унга осон тутманг, ул мухтарама ҳақ йўлига кирмиш!

— Сен ул шайтон тарафини олурсен!

— Негаки маним кўксимда ҳам оғир дард бор!

— Ўшал дард маним кўкайимда йўқми? Чандон зиёд, чандон! Фақат алашим ичимда! — Озода Зайнаб кўксига муштлади. — Биласен, отангни мўғул тириклай еди, бу жудоликка чидабмен. Не иложки, шароб ўрнида қон ичишни хуш кўрадурғон каззоблар хануз тепамизда ойболта яланғочламишлар!..

Ҳақиқат нақадар аччиқ, э, дариг, бунга чидаш осонми?! Баходир, тоғни урса талқон қила оладиган алп келбатли ўғлон, ўртанди, йўқ, сувга тушган латтадек бўшашди, кўхна дардини айтиб бўзлаётган меҳрибони кўзига тик қараёлмади. Ҳали рост сўзлади: синглиси чиндан ҳам ҳақ йўлига кирмиш, илло инилари ҳам қилич яланғочлаб тўғри қилишибди. Энди улар бошини ковуштириш, уларга раҳнамолик қилиш ўзининг бурчи эмасми?! Елғиз Жомғуржинни йўқотгани билан нима ўзгарарди. Оллох мадад берса, майдон талаб қилиши керак. Ҳа, кўкрагини яланг қилиб, харбу зарб майдонига тушмоғи лозим. Насиб қилса бу фикрини Шамсиддин Махбубий ҳам, шайх Иброҳим ҳам маъқуллайди. Пирлари неча маротаба таъкидламиш: «Хей, Махмуд, мусулмон хуни шунчалар арзонми? Тангри берғон неъмат — қутлуг

умримизни бўйинни пичокка тутиб бериш билан якунлайдиган бўлсак, молдин не фарқимиз қолур?!» Наҳотки шу тахлит йўл тутишга маҳкум? Наҳотки чувалчанг янглиғ янчилур қаттол пошналар тагида? Унда шаҳид кетган падари бузрукворининг арвоҳи чирқиллаб қолмасми?

Йўқ, у қўрқоқ эмас, имонидин айри тушган эмас, илло Парвардигорга суянади. Карами кенг Тангри муборак ёдини дилига жойлагани учун ҳам Бухоройи шариф бошига тушган қора кунларга нотавон томошабин бўлиб қолмаслиги керак. Иншооллоҳ Ўзи йўл кўрсатур, факат ўша йўлдан юриш осон бўлмайми?

Сим-сим оғриётган бағрини зах ерга бериб ўйлади, сокин кечаларни бедор ўтқариб тинимсиз мулоҳаза қилди, гоҳо Зарафшоннинг тўлиб оқадиган ирмоғи бўйларида оч-наҳор кезиниб тасаввурига эрк берди, хаёллари чигаллашса чигаллашдики, лекин адоғи кўринмади.

Бир кеча сал пинак қилиб туш кўрса, рўпарасида Бухоро тахти турганмиш, тахт бўм-бўш эмиш, ҳоким Бурхониддин шоҳона либосларини ечиб ташлаб, кияланғоч ҳолда, поёнсиз адр бўйлаб қаёққадир кочиб борармиш...

Баходир қўлида ханжар билан олдини тўсиб чиққан маҳалда чўчиб уйғонди. Кўрпачада қарахт бўлиб ўлтирди. Не синоатки, бундай босриқди? Бу Бурхониддин пайтавасига қурт тушганига ишорат эмасми? Ҳар ҳолда яхши билади, бу кунда ҳоким тинчини йўкотган. Ахир, бир томонда Ҳур Қийғир дастаси, иккинчи томонда Суйгуна Зебо йигитлари хуружи авжида. Улар бот-бот салтанатга тегишли қарвонларни қийратмакда, мўғул беклари ва босқокларига қарам мулкларни вайрон қилмакда, хатто ора-сира Бухоро остоналарида пайдо бўлиб, дарвозаларига қўйилган посбонларни итдек чавақламакда. Салтанат таг-тагидан зил кетаётганини ҳис этиб, Маҳмуд Торобий терисига сиймасди, лекин кун сайин даҳшатли тус олаётган талотумга қўшилмакдан ўзини тийиб турганини ўйласа бирдан ғаш тортарди. Қачонгача қўл қовуштириб кутади, бас, тезда волидасидан оқ фотиҳа оладида, хуфия йўллар билан Тилсим дарага боради, ўртага одам қўйиб Муҳаммад билан Алини ўша ерга чакиртиради. Пирлари раҳнамолигида машварат қуради, машваратким, улусни мўғул салтанатини пора-пора айлагувчи Улуғ муҳораба — ғазавотга қорлашга хизмат қилсин!

Баходир, дилига умид чироғи ёқилган ўғлон дарду ғамдан ранги заъфарон Озода Зайнаб қаршисида тиз чўкди: «Онажон, ўғлингиз беш кунлик дунёнинг роҳат-фароғатига қўл силтамиш, эмди сиздин фақат дуо, Оллоҳ шафоатини тилаб турсангиз иншооллоҳ мушқули осонлашгай! Фақат ёш тўқманг, надарим шундоғ дер эдилар, эсингиздами?» Шўрлик кампир бутун иродасини тўплаб охиста пичирлади: «Эсимда, болам, эсимда!» Сўнг ўғли пешонасидан ўпди, оқ фотиҳа бериб, йиғисини зўр-базўр ютганча нари жилди. «Бошингиз тошдин бўлсин ило-йим, бегим!», дея Субуха бир аҳволда мунғайди. Кўкси сим-сим ачишаётган баходир жуфти халолининг мунг тўла кўзларига тикилиб қолди-да, чаккаларини дағал панжалари билан аста силади. Орқароқда мўлтираб турган Жалолни даст кўтариб ўпгач, ўкраб юборишдан чўчиб дарвоза сари ўкдек отилди.

Йигит ўз дарди-ғамига кўмилган эди, она қишлоғимга эсон-омон қайтаманми, йўқми, деган армон аллақаяринидир аччиқ-аччиқ куйдирарди. Шу боис муюлишда пашша кўриб ўлтирган гадо киёфасидаги хуфия эътиборига тушганини сезмади. Оғир-оғир қадамлар билан кунчиқарга бурилгач, соҳил ёкалаб лўкиллай кетди. Тахминан бир соатча шошилинич йўл босди, қоронғи тушмай Тилсим дарага етиб олиши керак. Ўт-ўлан қоплаган илангбиланг сўқмоқ мушук ҳам ўтиши маҳол тўқайга рўпара қилди. Қирғоқ тик тушган, нариги соҳил ҳам жарликдан иборат — ўртада дарё сокин чайқалиб оқар, манзили сари шошиларди. Тўқайни ёриб ўтиш учун тараддудланиб турганда орқа томондан отлар кишнаши эшитилиб, юраги шувиллаб кетди, ялт ўгирилар экан, эгарда адл кўниб олган Жомғуржин билан Бўринайхонни, яна қийик кўзли беш отликни кўрди.

— Ҳа, ярамас, шундай илинар экансан-ку тумшуғингдан! — олисдан бўқирди Бўринайхон ва гулдирак солиб кулганча, отини никтади. Орқадан елиб келаётган Жомғуржин афт-ангори ҳам қувончга ғарк эди.

Маҳмуд баходир куни битганини фаҳмлаб, ажални хотиржам қарши олишга аҳд қилди. Аммо ногоҳ қайдадир, олис-олисда ору номус учун жон чекиб юрган Муҳаммад, Али ва Суйгуна Зебо ёдига тушиб феъли ўзгарди. Йўқ, Тангрига қасамки, осонликча жон бермайди, ётиб қолгунча отиб қолади. Қачондир илинар суллоҳ Бўри тузоғига, аммо ҳозир мавриди эмас! Агар ҳозир

қўлини кишанга тутиб берса, бу иши — ўзига ҳам, волидасига ҳам, синглисига ҳам, укаларига ҳам хиёнат!

Хос навкарлар сардори аллақачон, отидан тушган эди, баходир гижинглаётган тикандек ботувчи кўзларига тикила-тикила, шошмасдан тисарилди, кирғоқ гирдига етгач, «Ит эмган келгинди!», дея хайкирди-да, пастга шўнғиди. Сокин мавжлар оғушида бир неча дақиқа кўринмай кетди, охири нариги кирғоққа якин жойда калласи пайдо бўлди. Ёввойи жийда ва саксовул илдизларига осила-осила юқорига чиқиб олди-ю, сохил чеккасида оёғини осилтириб ўлтирди.

Маҳмуд баходир Бўринайхон башарасидаги алам қўланкасини яккол хис қилиб, хузур билан илжайиб қўйди. «Хей, пахлавон, қани энди бир тишлагин бурнингни!» — деркан, қах-қах отиб кулишдан ўзини тиёлмади. Воҳ, доғи ношудлик! Сардор ер тепинишини кўринг! У муштларини тукканча, навкарларига амр қилди: «Тезроқ қимирланг, лаънати келтириб оёқларим тагига ташланг!» Аммо навкарлар қилт этишмади, улар бало човутига кўр-кўрона панжа уришни ишашмади. Ана шунда сардор, жони халқумига тикилиб, томоғи йиртилгудек холда яна чинқирди: «Вой, тирик товонлар-ей, хали мен сенларга ишониб юрибманми?!» У ўқрайганча бемалол тўнини ечди, дубулғасини жаҳл аралаш иргитди, белига қиличини бошқатдан бойлади-да, жон-жаҳди билан ўзини қуйига отди. Сузишга уста экан, зумда бериги жар тагида ҳозир бўлиб, томирларга осила-осила юқорига кўтарилди. Қараса, ракиби куролсиз, рўпарасида човут урмоқчи бўлган шердек хўрпайиб турибди. Ноилож у ҳам ярокдан кечди, аста келиб баходир елкасига чунон урдики, у мункиб кетди, аммо йиқилмади. Навбати етганда баходир ҳам сардор қаншарини мўлжалга олди, у кирғоқ четига юмалоқ-ёстик бўлиб тушди. Кейинги тепкидан кунда мисол пастга кулади.

— Хей, гумрохлар, суяклари дарё ичида колмасин, йиғиштириб олинглар!

Маҳмуд Торобий нариги кирғоқда ичидан қиринди ўтиб турган Жомғуржин ва навкарларга қарата қичқирди, айни пайтда кўнглидан бошқа гап ўтди: «Ҳи, бу баттолми, тегирмонга тушса бутун чиқар!» Негадир ижирғанди, қўл силтаб, йўлга тушди. Энди Тилсим дарага боришнинг иложи йўқ, режаси бузилганига ўқиниб, Жондор сари шошилди.

Қайнотасиникида Наврӯзбек интиқ кутаётган экан, ошнасини чеккага тортиб айтдики, биродар, билмадим, дунё томи азалдан бузукми ёки энди бузилдими, нима бўлганда ҳам сизу биз шу том тагидамиз, жала танимизни ғорат қилмасдан бурун бир ғамимизни ейлик! Бек йигит ер тагида илон қимирласа билади, шу сабаб кадр-дони илохий бир юмушга қаттиқ бел боғлаганини фахм-лаб, хайрихоҳлик билан уни елкасидан қучди.

— Бошлангиз, жаҳаннам қаърига бошлангиз, тап тортмай борурмен. Пичоқ бориб суякка қадалғон, Худо хаки, яна қанча чидаш мумкин?!

— Фақир энди ўзимни жиловлашга ожизмен, — деди қатъият билан Махмуд баходир. — Мингта жоним бўлса ҳақ йўлида қурбон қилишга қарор бердим, бул ниятимдин Оллоҳнинг ўзи ҳам рози бўлғай!

— Сизнинг бул аҳдингиз пирларимиз аҳдидир.

— Бале сизга, Наврӯзбек!

— Аммо улус холи ночор, касалким, тепса тебранмас!

Иттифоқо суҳбат устига юпқа камзул кийган Бекмирзабий келиб қолди, меҳмон йигит гапи қулоғига ча-лингач, ҳаёт аччиқ-чучугини унча-мунча татиган эмасми, зимдан унга зардали бокди.

— Ўғлим, неча кундан бери сиз билан гурунглашаман, тагли-тугли зуриёд эканингизни билдим, — бий ҳар ҳолда меҳмонини ранжитиб қўймаслик учун оғир-босик бўлишга тиришди. — Аммо улусни ҳалигидай айбситганингиз... Яратганга ҳам маъқул эрмас!

— Афу этинг, жаноб, камина асло сиз каби ориятли зотларни назарда тутганим йўқ! — дея қизаринди Наврӯзбек. — Сиз фахримиз, жамоани ғазавотга бошлашга қодирсиз!

— Ғазавот, ғазавот! — Бекмирзабий жим қоларкан, юрагини бир армон кемираётгани англашилди. — Аттанг, фақир қарибмен, андоғ юмуш илкимдин келмас, сиз эса... сизларга инонурмен!

Бухоро аҳли вақтида кураги ер искамаган, ақлу заковатда ҳам ҳар қандай ашрофни шамолига йўлатмайдиган Бекмирзабий доврӯғидан вокиф эди. Қачонлардир мўғулларни қон қақшатган Қоплон баходир қўлтиғига кирган, у билан биргаликда омонсиз жангу жадалларда қиличи кучини зўр маҳорат билан намоиш этган эди. Бухоро остонасида Бурҳониддин навкарлари билан бўлган

мухорабада Махмуд жасурлигига гувоҳ ўтди-да, қизим Субуха балоғатга етса шу паҳлавонга узатаман, деган фикрни кўнглига тугди. Қоплон баҳодир шахид бўлгач, беш йилдан сўнг, чиндан ҳам Махмудни куёвликка танлади. Субуха Махмудни кўрмаган, шу боис, эрга тегмаيمان, деб оёқ тиради. Қачонки унга кўзи тушгач, оромини йўқотиб, чимилдиққа кирганини билмай қолди...

— Отам, сиз белимизга қувватсиз, — деди жимликни бузиб Махмуд Торобий. — Ёнимизда турсангиз ёв билан дадилроқ олишурмиз, шукр, эмди камина ўткинчи дунё ҳавасларига ортиқча берилмасмен!

— Кўп яшанг, ўғлим, кўп яшанг, — Бекмирзабий меҳмонларини айвондаги чорпояга бошлади, юмшоқ кўрпачаларга чўкиб, юзларига фотиҳа тортишгач, сўзини давом эттирди: — Ўғлим, Махмуд, илоё одам боласи ёруғ дунёдан армон билан кетмасин, минг афсуски, падарингиз шундай қисматга дучор бўлди. Ҳали-ҳали ачинаман, ундай одам онодин қайта туғилмас!

— Афсус, кўп афсус! — деб кўйди баҳодир.

— Раҳматлининг бир одати бўларди. Ойлаб бош кўтармай ғалвир ясарди, аларни сотарди-да, келган пулнинг тўртдан уч қисмини бева-бечорага бўлиштириб берарди.

Қайнотаси хикоясини хомуш тинглаётган Махмуд Торобий эсига бир воқеа тушди. Адашмаса, ўн беш ёшларда эди, отасига эргашиб Бухоронинг Мох бозорига келди. Ғалвир-элак савдоси чаккон, шу сабабли чашгоҳга қолмай бор молни пуллашди. Бир кун олдин падари ваъдани катта берган, бу гал тушадиган фойдадан унга бош-оёқ сарпо олиб бермоқчи эди. Кийим-кечак растасини кезиб юра-юра кутилмаганда қул бозори рўпарасидан чиқиб қолишди. Чеккароқда бир жаллоб олтимиш ёшлардаги касалманд кишини оғиз кўпиртириб харидорларга кўз-кўз қиларди. Ҳар замонда кишини қамчин билан савалар, ер тепиниб дўқ урарди: «Талабгор чиқмаса сени чавақлаб кетаман!» Отаси бу манзарани бирпас жимгина кузатиб тургач, ўша тарафга ошиқди.

— Хей, валломат одам, нархини айтинг, молингизга фақир харидор бўлдим!..

Инсон зотини таҳқир ва хўрликка гирифтор этишгагина хизмат қиладиган жаҳолат билан қоришиқ талотумда ўзини хону кўланкасини майдон санайдиган жаллоб бениҳоя катта ақча сўради. Шунда падари пинагини буз-

май ҳамёини бор буд-шуди билан харисликнинг ашаддий номояндасига тутқади, жон ховучлаб турган кимсани эса қўлтиғидан олиб, аста-секин ташкарига етаклади. Тороб ахли тарафидан Ғуломий нисбасини олган ўшакария то қазоси етгунга қадар эшикларида эмин-эркин кун кечирган эди...

— Падарингиз қилич ботирнинг ҳамроҳи деган гапни кўп такрор қиларди, — ҳаёлга берилган куёвига зимдан нигоҳ юборди бий. — Сиз ўшандай зот фарзандисиз!

— Қуллук, тақсир, аммо камина қандоғ кишилигим, наздимда, ҳануз мажҳул эрур, — деди вазмин тортиб Маҳмуд баҳодир. — Кўп нарсага ақлим етур, нечун ўзимни тушунмасмен, шунга етмас. Қўрқамен, улус орасинда бадном бўлмасам!

— Жаноб, андоғ чайналманг, — деди Наврўзбек, нигоҳидан қатъият учқуни ёғиб. — Не қилмишингиз учун бадном бўлурсиз? Замона зўрлари каби биров жонига қасд қилмадингиз, мўмин молини таламадингиз, бегона ер-сувини тортиб олмадингиз. Биттаю битта айбингиз бор, у ҳам бўлса — лаънати кишанга тоқатингиз йўқлиги!

Кишан! О, Наврўзбек, алплар алпи, валломатлар валломати, нечун уни эсладинг, нечун!? Титрокка кирди баҳодир, титрокки, руҳи ва жонини чирмаб ётган зангли занжир зарбини бор уқубатлари билан туйиши учун кифоя! Қаро ерга киргудек бўлиб, оҳ чекди: ул озор фақат руҳи ва жонини ўраб ётган бўлса эҳтимол майли эди, хайҳотки, бутун Бухоро, нафақат Бухоро, бутун жафокаш юрт раҳму шафқатни билмайдиган исканжасида!

— Йигит, йигит, сиз... сиз нақадар тошбағир!

Ғазаб, сўнгсиз бир дард томоғига зарб ила келиб тикилгани боис Маҳмуд Торобий зўрға шундай дея шивирлади, йўғ-а, ўша азобни енгиб, қон қакшаб ўқирди чоғи, қандайдир ашаддий куч таъсирида бутун борлиги титилиб кетгудек бўлмадими ахир! Нимагадир даъват этаётган қайнотаси ва дўсти рўпарасида мук тушиб ўлтириш баҳодир учун сўнгсиз изтиробга айланди, ховлига, ҳатто кенг дунёга сиғмай қолди, поёнсиз замину фалакни сиғдирган тун қўйнига сиғмай қолди. Азизим Наврўз, деди бувраниб, нимани кутмакдамиз, бўлинг тезроқ, йўлга отланайлик, Ғори дарвешонга етайлик, у ерда устозлар билан биргаликда тақдиримиз фолини очайлик!

Бу дунёда омад борлигига ишонган, бу дунёни умидворлик ва яхшилик устун каби суяб турганига имон ўтирган кадрдонлар субҳи содиқ эндигина бўзарган маҳалда ҳали сарғайиб улгурмаган дашт бўйлаб қуюндек елиб боришарди...

Ана, рўпарада кўндаланг тушган таниш қир, уни ошиб ўтишса кифоя: саксовул ва юлғунлар қоплаган текисликдан дарвешлар маконининг ҳудуди бошланади. Одатда бу жойларда эрта-кеч оч-наҳор, юпун кийинган, аммо бу ёруғ оламда ўзларини энг бадавлат санайдиган бандалар изғиб юришарди, улар ўзларини чинакам соҳиби давронлардек тутишардики, шаксиз, бунга ҳақлари ҳам бор эди.

Ҳозир эса ён-атроф кимсасиз: бир зоғ кўринмасди. Ногаҳон юракларига ғулғула тушди, бир-бирларига маъноли қараб олишгач, бедовларига қамчи босишди. Хавотир қилишганича бор экан, не кўз билан кўришсинки, Ғори дарвешон тутдек тўкилган эди: кулбалар, суфалар вайрон қилинган, бир неча қаландар қўйдек бўғизланган, бир нечтаси теракларга осилган, айримлари хатто қорнидан михланган эди.

Чала ёнган тўқай ичидан тахминан етмишга бориб қолган мункиллаган чол чиқа келиб, Маҳмуд баҳодир ва Наврўзбек билан паришонхол кўришди. Чол Худо ёрлақаб омон қолганини таъкидлаб қўйгач, Бўринайхон навқарлари Тангри ёди билан шуғулланиш, зикри само ҳамда намозхонлик воситасида имонларини мустаҳкамлашдан бўлак нияти бўлмаган ғариблар бошига солган қулфатни оқизмай-томизмай сўзлади. Мухораба пайти Ҳур Қийғир билан Кичкина Қийғир қўп жасур одамларилан ажралибди. Вафо Хўжандий қаттиқ ярадор бўлибди. Кейин кўзлари қонга тўлган мўғуллар Томиш бошчилигида уларни чўл ичкарисига қувлаб кетибди.

— Ҳазрат Маҳбубий билан шайх Иброҳим холи не кечмиш, билмадингизми? — бўғилиб сўради Маҳмуд баҳодир.

— Адашмасам алар саломатлар, шу атрофда қай бир муридлари хонадонида жон сақламишлар, кутингиз, келиб қолурлар.

Чол ҳар жойда афтодахол ётган жасадларга ғамгин нигоҳ ташлади ва ҳассасини дўқирлата-дўқирлата томи ўпирилиб тушган қулба ортига ўтиб кетди.

Гангиб қолган ошналар асабий кишнаб, ер тепинаёт-

ган отларидан истар-истамас тушишди, кўхна дунё ғурбатга тўлалигини ўйлаганча, Бўринайхон ғўрига ғишт қалай-қалай, шаҳид кетган бандаларни тупроққа топширишди. Дуойи фотиҳа ўқиганларидан сўнг, небир илинж билан Бухоро сари жўнашди. Муаззам шаҳарда ошналар бирон ҳафта қолиб кетишди, пана-пастқамда баъзи ишончли кишилар билан ошиғич маслаҳатлашиб олишди. Сафардан кўнгиллари бир тўлиб-бир тўлмай қайтишганда Ғори дарвешонда аввалги ҳаёт анчайин қизғин давом этарди...

* * *

Тангри таоло назари теккан, руҳлар ва малоикалар кезиб юрадиган, ора-сира шайтони лаъин ҳам қадам ранжида қиладиган безовта ғўша Ғори дарвешон... Ҳамду сано Ўзигақим, ушбу маконни У нафсдан тийилган, ғурбатли дунё ҳою ҳавасларидан қўлини ювиб қўлтиғига артган фидойи пирлар ва бечораҳол муридлар учун бино қилганди. Довруғи ҳар тарафга ёйилган ғор беадад даштнинг хилват бир бурчида, Бухородан жануброқда, икки фарсах йирокликда, узундан-узон дара ичкарисида кўндаланг тушган жар бикинида эди. Ғор оғзи айлана, кенгина, ён-верида туядек чўккан улкан қоятошлар унга афсонавий улуғворлик бағишларди.

Айтишларича, инсу жинслар ва Оллоҳ гумашталаридан ҳам олдин ғорга, масъуд бир кунда, Ҳак таолонинг суйган бандаси — ёшлигида Бухородан Бағдодга бориб имом Муҳаммад Хусайн Шайбонийга шогирд тушган Хожа Имом Абу Ҳафс Кабир Бухорий жаноблари ташриф буюради ва уни чиллағох тутади. Шайхлар шайхи Абу Ҳафсни устоз санаган имоми замон Исмоил ал-Бухорий Маккаи Мадина сафарида илгари худди шу маконни хилват қилиб, руҳини турфа ғуборлардан халос айлайди. Шу зотларнинг мумтоз ўғитлари Иброҳим Торобийни анча илгари, у Малик Санжар билан ёнма-ён ҳарбу зарб айтишиб юрган кезлардаёқ мафтун қилган эди. Малик Санжар қилич ва ҳийла билан тахтни мустаҳкамлаш ва сарҳадларини кенгайтиришга киришган баттол Хоразмшоҳ найрангига учиб бели қайрилгандан сўнг, Иброҳим Торобий дунёдан совиди, паст-баландни яхшироқ таниш учун бегона юртларни кезди. Лекин бунда бирон тузукли маъно кўрмай, ахийри, мана шу ғорни макон қилди, неча йиллик уқубатлардан кейин шайхлик

уновинини олди, улус ва ахли қаландар у Оллохга ёрон, Ҳақ билан ҳамсухбат кабир инсон эканига астойдил ишонди.

Аммо у ўзини асло комил санамас, бу дунёдан орифликка етишолмай, ғўрликда ва ғурбатлар комида ўтиб кетишини ўйлаб ўқинар, Оллохдан руҳини шафиқ айлашни тиларди. Тирикчилик лаззатини ғарибликда кўрарди, танҳолик билан кечадиган бечораҳол турмуш йўриғи қон-қонига сингиган эди. Кўшинча ғорнинг чор тарафга шохлаган йўлакларида ёлғиз минғирлаб юришни хушларди. Катта-кичик кулбаларни эслатадиган йўлақлардан бирини ўзига мослаб олган: деворга такалиб турган камбар суфа, бир ёнда сандал, мис офтоба, кашкул, хирка, учи эгик заранг ҳасса кўзга чалинади. Суфада, бўйра устида пахтаси титилган, кир-чир босган лўла-болиш, кўрпатўшак тахлоғли туради, лекин азобни роҳат билган пири комил улардан фойдаланганини бир мўмин кўрмаган, айтардиким, Пайғамбаримиз алайҳиссалом ухламоқчи бўлсалар тақир ерда бошларига қум тўлғазилган халтачани қўйиб ётардилар. Ўзи ҳам шунга тақлид қиларди. Сал мизғиб олгандан кейин ташқарига имиллаб чиқар, ялангликдаги баланд суфада чўк тушганча зил ўйга ботар, атрофига карамас, баъзан эса нигоҳини зич тераклар ва қайрағочлар оша уфққа қадаган бўлар эди.

Ғори дарвешон қаланғи-қасанғи кимсалар назаридан панадалиғи шайх Иброҳимга алланечук қаноат беради. Теран жимликдан хузур қилади. Кейинча ғор осойишталиғи бузилди. Оллох суйган банда паноҳига фидойи муридлар мўру малахдек ёпирилиб келаберди, не-не га-долар, не-не етим-есиру бева бечоралар шу ерда беминнат ўрнашди. Шайх бой-бадавлат мухлисларидан тушган хайру эҳсон ҳисобидан ҳар куни икки-уч маҳал дошқозонларда суюк-қуюк овқат пиширтиради, очликдан силласи қуриган кимсасиз бечораларни меҳр билан тўйғазади. Аста-секин ғор йўлаклари торлик қилиб қолди. Тирикчиликни бир амаллаб ўтқарса бўларди, аммо чиллага киргани жой етишмасди. Худо йўлига куч сарфлашни хушлайдиган савобгир муридлар ғорни кенгайтиришди, хилватга кирувчилар тутуми устидан назорат ўрнатиш мақсадида чиллабоши сайланди, дошқозонларни мунтазам қайнатиб туриш учун уқувли югурдаклар тайин қилинди. Жамоа олдида серғайрат шайхнинг ўзи ҳамisha ҳозир у нозир эди, у катта ишга ҳам, майда ишга ҳам

кўз-қулок бўлиб турар, чилла қондаларини бузувчи хом-хаёл кишиларга нисбатан бениҳоя қаттиққўл эди. Рамазон, қурбон хайити кунлари, бошқа муборак айёмларда жамоа ҳаёти айниқса қайнаб-тошади, хосиятли дақиқаларда ботиний зикри само бир қадар сустлашади, зуҳурий зикри само авжига миниб оломонни Ҳақ дийдорига ноил бўлишга ундайди. Чор тарафдан йиғилиб келган дарвешларни бундай кезларда таниб бўлмай қолади: бошларига учли жун қалпоқ қўндириб олишади, кўкракларини эса очиб қўйишади-да, ориқ гавдаларини гоҳ чапга, гоҳ ўнгга бир маромда ташлай-ташлай, ингичка говронларини хавода силкита-силкита, оғизларидан кўпик сочганча, телбаваш чинқиришади: «Ло илоҳа иллаллоҳ! Ҳақ дўст, ё Оллоҳ!» Жазава авжга чиқа беради, оёқлар остида зириллаётган ер ўйилиб кетади, осмону фалак эса гумбирлаб аксу садо қайтаради. Издиҳом аста-секин сийраклашади, издиҳомда ахийри бир киши қолади, бу — шайх Иброҳим...

Етти кун тўхтовсиз зикр тушса ҳам у чарчамасди, ўзини бирдек тутарди. Шайх юраги Оллоҳ муруввати билан шундай ғайратга тўла эканлигига муридлар амин эди, шу боис уни бир куни «оламни офтобдек чароғон қилгувчи зот» деб бор овозлари билан эълон қилишди. Эй, авлиё бузрук, покдамон банда, биздек нотавон қулларга хомий бўлинг, Оллоҳ ҳузурига бизларни фақат сиз бошлаб бора олурсиз, дея шовқин солишаркан, Арш ўзлари билан ҳамфикр эканига заррача шубҳа қилишмасди.

Шайх Иброҳим яхшилик билан ёмонлик ўртасида саросар кезувчи бандалардан қаттиқ нафратланарди. Бирон оқилона маслакка эртароқ эргашишни мақбул ҳисобларди, ўзи эса ҳар қандай омонат ақидага ишонавермас, Оллоҳга таваккал айлаб, уринчоклиги орқасида эришган тажрибасига таянарди. «Азизларим, фақир Оллоҳ кули, тақдир кули эмасмен!» — дерди у гоҳо муридларига ва нечундир сукут сақлаганча килрик намларди. Мана шу эътиқоди учун кўп мўминлар пири комилдан юз ўгирди, «Шаккок эркан шайх, Оллоҳга қулу тақдирга қул эрмас!» — дея, айримлар рўй-рост ёзғиришди. Бир сўзли шайх маломатларга парво қилмади, сабрни иймон қалқони санаб, тухматларни матонат ила даф этди. Неча йилдан бери танҳо умр кечириши, боши узра қилич ўйна-

ганда ҳам ростдан тоймаслиги, адолатни эъзозлаши, на-
фаси ўтқирлиги, зарб килса дуо билан тошни қоқ айи-
риб юборишга қодирлиги улус тилида дoston эди. Тўй-
маъракалар, сарой машваратларида шайх иззати ва фа-
зилатлари тинимсиз таърифланади, ҳатто қиличидан қон
томган ҳоким ёки бек авлиёи аъзамга дахл қилишдан
чўчийди, аксинча, улар ўзларини унга тобе санашади,
турли қимматбаҳо совға-саломлар йўллаб туришади, ҳатто
баъзида қадам ранжида қилишиб, пойига бош уришади.
Ўйламай-нетмай шайхи қомилни ранжитган, фақат ул
зотмас, жамоанинг ҳам осойишта тирикчилигини бузган
Бўринайхон бу гаплардан хабардормиди, йўқми, буниси
қоронғи, лекин у фавқулodда талон ва босқиндан алоҳи-
да мақсадни назарда тутгани аниқ эди. «Ғори дарвешон
ғаламислар уяси, унинг кулини кўкка совуриш керак,
токи қайтиб ўнгламасин», дея дағдаға қилган у кунлар-
дан бир кун Бурхониддинга ва, шубҳасизки, қон хидини
бурқиратган бу таклиф аламзада ҳоким режаси ва ман-
фаатига мувофиқ тушган эди.

Шайх Иброҳим бошига келган кулфатга чархи каж-
нинг ўзи ҳам чидаёлмай мотам тутди: шу кунларда еру
кўкни булутга ўхшаш қоп-қора қуюн қоплади. Бепоён
осмон замин билан бирлашган маҳалда у надомат ёшла-
рини ҳеч кимга кўрсатмаслик учун чўл қаърига бадар
қолди, ҳазрат Шамсиддин Маҳбубий пандлари ҳам алам-
дан эзилган юрагига тасалли беролмади. Маҳмуд Торо-
бий билан Наврўзбек Бухородан қайтганда Ғори дарве-
шонда тирикчилик чиндан ҳам йўлга тушган, аммо пири
муршид ҳануз ўзини ўнглаб ололмаганди.

Шамсиддин Маҳбубий ўғли Муҳиддин Камол билан
дийдорлашини ва падари қабрини зиёрат қилиш мақсади-
да, чапдаст икки гумашта ҳамроҳлигида, Бухорога жўна-
гандан кейин нечундир у ўзини янаям ёлғиз ва нотавон
ҳис этди. Қаззоб Бўринайхон қилмиши нақадар даҳшат-
ли эканини ўйларкан, бирдан ориқ жуссаси кўпчиди,
бутун шуурида Яратганининг муқаррам номи жаранглаб
акс-садо берди. «Жувонмарг шаҳидлар уволи тутсин
сени!» — дея шивирларкан, беҳуда оққан хун қайғуси
дилида бошқатдан жунбушга келди. Тангридан ёмонлар-
ни яхшилик йўлига қайиришни тилаб, иймону тавфиқни
оёқости қилган, ор-номус ва ғурурдан бир парча лукма-
ни авло санаётган кўрнамакларни қарғади. Ғойибдан эши-
тилаётган улуғвор бир нидо азму иродасини ҳидоят нури

билан йўғиргандай, ўзини эса тезрок фоний дунё эрмак-ларидан кечишга даъват этгандай туюлди. Сўнгра қибла тарафдан шафак толалари билан қоришиқ ёрқин бир шуъла ёғилди. Шайх аста оҳ урди, недандир ҳузурланди, кейин ғор рўпарасидаги майдонда чир айланганча, қоксуяк ва яланғоч қўлларини кенг ёзиб, ихраб, оғзидан кўпик сачратиб, зикр туша кетди: «Ёху, ёху, сен — Иймон! Сен — Қаххор! Сен — Акбар!» Афтидан шайх жисман толғин бўлса ҳам, руҳан тетик ва бардам эди, иштиёқ билан оҳ чекканда руҳи вужудидан ажралади, руҳи Аршга кўтарилади, Арш бўйлаб кезинади, узок кезинади, кейин интиқликда қоврилган вужуд — омонат ва мискин қафасга қайтиш, қайтиш... Ва охират савоблари уммонида чўмилган каби антикади, бехос хира қароклари чараклаб, зикр туша-туша, хайқиради: «Ҳей, Қодир зот, хей, киёматли ҳабибим, кутгил, ёнингга боргум!» Ва қайсидир саодатли кунда Арш сохибининг мангу мунаввар салтанати билан бирлашиб кетишига ишонгани учун ҳам шундай нидо беради. Лекин шаҳидлар қайғусини чекаётган пири комил илгари сира бундай жўшмаган, илгари у ҳеч қачон бундай жунунга, бундай шиддатли жазавага берилмаган. Не дарвешона илҳомки, Оллоҳ меҳру муҳаббатини, кўнглида уялаган дарди-ҳасрати ва армонини янгича оҳангларга солаётганди. Но-зиктаъб муридлар буни тезгина фахмлашди, улар дили ҳам бошқатдан андух билан тўлди, бир-бир келишиб, Оллоҳ таоло суйган бандани ихотага олишди ва баланд пардада ҳамду сано куйлашди: «Ёху, ёху, сен — Иймон! Сен — Қаххор! Сен — Акбар!...»

Зикри само авж пардага кўтарилган паллада Махмуд Торобий ошнаси Наврўзбек билан сокин шовуллаётган қалин тераклар орасидан хайрон-хайрон чиқиб келди. Ахир, илгари бунақа жазавани на униси, на буниси кўрганди, ҳозир ўзидан кечган, ўзига интилаётган дарвешларга Кўкнинг ўзи ҳам ошиқ эди, ҳатто Кўкнинг ўзи ҳам азал-абад тирик ёри содиққа ошифта жонларга қўшилиб қўхна, лекин оҳори тўкилмаган хувайдони айтаётган эди.

Тўғри, энди шайх Иброҳим даврада кўринмаётир: у бўйра тўшалган суфада маҳзун ўлтирганча, энтиқиб-энтиқиб нафас олар, айни пайтда аввалги шашти йўқлигини сездиргиси келмай, навкирон муридларига жўрлашар,

«ёху!» каломини истифода этганда оғзидан олов, нигоҳидан чақмоқ сачрагандек бўлар эди.

Аршу аъло билан ер-замин орасидаги илоҳий уйғунликдан огоҳ этаётган зикри само иштиёки Махмуд Торобий дилига ҳам ғулу солди. Бирпас томошабинлик қилгандан кейин белидан яроғини ечди, қайсидир кулбага кириб, яктаги ва шалварини хирқага алмаштирди ва гурсиллатиб ер тепаётган мўминлар каторига сукилди. Орадан ярим-бир соатлар чамаси вақт ўтгач, ҳамма холдан тойиб йиқилди, майдонда фақат тўши яланг баходиргина қолди.

Қибладан боши узра ёғилган шуъладан мутаассир бўлган шайх Иброҳим киприкларини чирт юмган, сукутга толиб, ботиний зикрга шўнғиган, шундай эса-да, қалб кўзи билан барини кўриб-билиб турар, ҳаёлида шижоатга тўла ёшлиги жонланар эди. Сўнгра паҳлавон келбатли йигитни ҳавас билан узоқ кузатди, кўнгли ҳалимдек юмшаб хурсанд бўлди ва ниҳоят уни ёнига имлаб чақирди.

— Хўш, йигит, омонмусен? Сезамен, шахтинг баланд, — деди у хайрихоҳлик билан, баходир рўпарасида одоб билан қўл қовуштиргач; ҳар иккалови нигоҳида ром этувчи қаноат ва овунч ифодаланди. — Бул эътиқонинг таҳсинга сазовор! Аммо ушбу сонияда тирикликнинг бошқа эзгу тилакларидин сўйлагил, кўнглим роҳат қилсин!

— Тилагим: изингиз гардини кўзимга сурмак!

— Оллоҳни ёд қил аввал, гумроҳ!

— Билурсиз, камина ҳазрат Шамсиддин Махбубий шогирдимен, — хуррам қиёфада лутф айлади Махмуд баходир, шайх танбеҳини бекиёс мурувват билиб. — Аммо ижозатингиз билан сизга ҳам ихтиёримни бермакни ният қилдим.

— Ажабо, Махбубийдек комил зот сабоғини олиб нимага етишдингки, каминадек бир ғофил паноҳида не муддаога эришгайсан?

Кутилмаганда, жиққа терга ботган, чеҳрасидаги тарам-тарам ажинлари янаям кўпайган шайх Иброҳим, қаттиққўл устоз эканини сездириб қўйгиси келдими, шундай қалтис савол берди. Хапқириб турган Махмуд баходир бир қадар ўнғайсизланди, ҳатто қизаринди, аммо ўзини йўқотиб қўймай, мийиғида кулаётган зукко зот кўзларига тик боқди.

— Таксир, хазратимдин илму урфон хадисини олишмен баҳоли қудрат, сиздин ҳарбу зарб хадисини олсам деган тилакда эдим, — деди кейин фавқуллода қомил ишонч билан. — Ахир сиз шайх калонгина эмас, Малик Санжардек саркарда ёнида чидам билан туриб бергон сарбоз ҳамдирсиз. Ўша зотда не фазилатлар бўлгонким, бари қулингизга қизиқарлидир.

Шамсиддин Махбубий илки остида аклу идрокини пешлаган азамат ўғлон хоҳиш-иродаси мағзини чаққандан кейин шайх Иброҳим ажин буриштирган серпай панжалари билан бурама учли қумушсимон соқолини тараганча сукутга шўнғиди. Тасаввурида Бухоро осмонини гулдурак янглиғ бир силкитиб олган Малик Санжарнинг жоҳилликка мойил, ҳамиша нафрату ғазаб ифодаси балкиб турадиган, иссиғу совуқда чўяндек чуйкалаб кетган қиёфаси гавдаланди. Шердек ҳайкириб ўтган алп йигит қисмати вақтида шайхни қўп таъвишга солган, қийнаган, зеро, ўзи ҳам алдовга осонгина учган саркарда ёнида қаттол ўт билан ўйнашган эди.

— Эҳ-хе, йигит, қайси замонни эслатаётирсен? — деди шайх Иброҳим беихтиёр хушёр тортиб. — Хом-хаёл қиласенки, камина бурунги Иброҳим Торобийменми? Муштим тоғни талқон қилмасмиди илгари!? Ҳай-хай, энди-чи, энди фақир ким, ҳассаси билан жағига суяниб қолгон бир қария!

— Сиз билганни Бухоройи шарифда ҳеч ким билмас, — Маҳмуд баҳодир шайхнинг недандир ёришиб кетган юзига завқланиб тикилди. — Шундоғ, пийрим!..

— Эҳтимол... Лекин, ўғлим, мавим тўримдин гўрим яқинроқдир, — таассуф оҳангига урғу бериб давом этди шайх Иброҳим. — Сиздек шерга ёрдамим эрмас, зиёним тегишидан чўчиймен.

— Таксир, қора кўрсанг қорнинг тўқ, демиш машо-йиҳлар, — мароқли суҳбатга индамай қулоқ тутаятган Наврўзбекка маъноли қараш қилди Маҳмуд баҳодир. — Сиз билан ҳазрат ёнимизда бўлсангиз, ҳеч нарсага зорикмағаймиз, сизлар биз учун жуфт қаноатсизлар, иншооллоҳ!

— Тузук, қўп маъқул! Фақат унутмагил, шер йигит, чарх кажлигича қолмиш, айниқса у ўткинчи ҳаваслар билан чиқишолмас! — ногоҳ кескин жаранглаб кетди шайх Иброҳим товуши. — Э, дариғ, чарх билан не-не валломат зотлар ўйнашмади! Окибат, эришганлари бир-

гина нарса — мағлублик! Пахлавон Малик Санжар қисмати ҳам шундоғ бўлғонидин ўзинг ҳам воқифсен!

— Пийрим, андоғ мағлублик бўлғайким, ғолибликдин баланддир.

— Сен, гумроҳ, шундоғ деб ўзингни овутасенми?

— Йўқ, овутмасмен. Фақир Малик Санжарга хавас килурмен.

— Пухта билурмисен: нимага эришибдир Малик Санжар?

— Пийрим, ул зот эришғон нарсадин ҳам кашф этғони камина учун кўпроқ муҳимдир, — деркан, Махмуд баҳодирнинг кўзлари сокин порлади. — Кашфи буким, мутелик Оллоҳга хиёнат, ўзликка нописандлик эрур. Ана шуларни ўйласам тунлари уйқум қочадир.

— Химм, каломинг маъноли, қароғингдин бўлакча нур ёғиладир, — деди ўйчанлик билан шайх. — Қисматинг, ўғлон, раҳмати олий ила йўғрилмиш, иншооллоҳ, тоабад Яратганнинг ёнида бўлурсен! Э, дариг, қани фақир ҳам сендек навқирон йигит бўлсам! Умр қайтмагай, камина шони яқин!

— Эй, киблагоҳ, қуёш ботар олдида ёруғроқ сочгай ёғдусини!.

Қош-қобоғи аро сокин ва қув табассум жилоланган шайх Иброҳим орзиқиб сўйлаётган Махмуд баҳодирни секин қучди, қучаркан, ўзида ажиб бир ғайрат сезар, нимагадир рағбати келар, хиркага ўралган нимжонгина жуссаси эса беҳол титранар эди...

Тўртинчи боб

«ЎЛИМГА БОРУРМИЗ, ЎЛИМГА!...»

Махмуд баҳодир Торобда бемалол бўлгани, лавашанг айғоқчиларни олдиларига похол солиб лакиллашиб кетгани, кимсан Бўринайхондек сардорни, Жомғуржиндек лашқарбошини боплаб чув туширгани аламзада Бурхониддинни дарғазаб қилди. Тонг палласи у маҳобатли хос бўлмада яраланган шер каби нари-бери гурсиллашиб одимлар, аламини кимдан олишни билмай, ёқасини чок айларди. Ана бедодлик! Ҳамма айб ифлос Жомғуржинда, ғафлат босиб, ишратга берилган бу туллак хусусан майи нобга бутун вужуди билан шўнғиганки,

агар Махмуд баходир сонини кесиб кетганда ҳам ғофил колар эди.

Бас, арқонни шунча вақт узун ташлаб қўйгани стар, энди шунақа ҳам таранг қилсинки!

Кўзига ҳеч нарса кўринмай қолган Бурхониддин Бўринайхонни ҳузурига шошилинич чорлади-да, бўғзига ханжар тирагудек бўлиб итобга олди: «Ҳой, номард, сен ҳам Жомғуржинга ўхшаб инингда пусиб ётаверасанми?» Бу кесатик ҳали баходир тепкисини унутмаган, на чора билан аламдан чиқишни билмай юрган хос навкарлар сардорининг суягигача қақшатди. Саройдан маст каби гандираклаб узиларкан, қайта-қайта тишларини ғичирлатди: «Шошмай турсин ҳали у гумроҳ, Бўридек олғир совунига кир юлмаган-да!»

Шу оқшом у Бухоро паст-баландини беш панжадек биладиган Алиакбар хожа ал-Бухорийни ҳовлисида очик чехра билан қарши олди. Юмшоқ кўрпачаларда чўзилиб шаробхўрлик қилишди, кайф аралаш маслаҳат ҳам пишитишди. Эртаси куни эрталаб Мох бозоридан тортиб, маҳалла-қўй, паст кўча-жин кўчани овоза тутди.

Мардум чап қулоғи билан ҳам, ўнг қулоғи билан ҳам яхшилаб эшитсин: ғалвирсозлик орқасида қорни тўйиб семирган Махмуд Торобий ҳокони олий Чигатой тахти заминига тушган курти бедаводир, у кун сайин хаддидан ошаётир, ўзи сингари олчоклар билан топишиб, хуфия машваратлар тузиб, салтанат пойдеворини таг-тагидан емирмоқ пайидадир. Бундан дарғазаб бўлган қутлуғ нишонли ҳукмдор амр қилдиларки, Махмуд Торобий инилари билан ўн кун орасида келиб афу сўрасин, сўрамаса хотини Субуха билан ўғли Жалол тириклай дарёга чўктирилар, волидаси Озода Зайнаб дорга тортилар, синглиси Суйгуна Зебо бир кечадан бўйдок навкарларга тортик қилинар...

Чигатой номидан янграган сохта фармон минг бир ғийбат ва миш-мишдан кўра ёмонроқ иш бажарди: шундоқ ҳам юрак ҳовучлаб яшаётган Бухоро шахрини таҳликага солиб, Тороб заминини ағдар-тўнтар қилиб ташлади, эндигина осойишталик йўриғини тутган Ғори дарвешонни бошқатдан тўзғитиб юборди...

* * *

Оғиздан оғизга ўтиб ваҳимали тус олган муждани Шамсиддин Махбубий ҳалиги суфада қўнишибгина ўтир-

ган холда тинглади, тани-жони аллатовур живирлаб, нақд музга айланаёзди.

О, бу не кўргилик, жисмингни Чиватой шамшири нимталагур Бурхониддин, наmunча куюшкондан чиқмасанг!? Бул калом бир алам, бир хўрсиник бўлиб хазрат бўғзини куйдирди, пихини ёрган хоким зўр найранг ўйлаб топганини эътироф қилди. Энди не чора қўллар Махмуд баходир, мағрур бошини эгмаги, илкини кишанга тутиб бермагидан ўзга иложи борми?

Махмуд Торобий кечикаётганидан алафда бўлган Шамсиддин Махбубий не қиларини билмай қайғуга ботган Вафо Хўжандийга, ғазабдан кўкарган Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирга, титроғини босолмай бўзараётган Наврўзбекка савол назари билан тикилди. Лекин ҳозир, фавқуллодда қалтис вазиятда, улар қўлидан нима ҳам келарди? Улар кўпдан бери чўлма-чўл изғиш, мўғулга қарашли карвонларни талаш, айрим пичоғи ғарчча мойга ботган калондимоғ амалдорларни дўқ-пўписа билан ховуридан тушириш ҳадисини олишган, ечими мушкул бу жумбоқ қошида ожиз эдилар, илло уларга қолса қилич кучи билан хал қилинса ҳар қандай масала...

Қуёш мағриб сари думалаганда, учлари эпкинда кимирлаётган дарахтлар орасида Махмуд Торобий кўринди. Баходир Бухоро ашрофлари билан алоқа ўрнатишда жонини жабборга берган Муҳиддин Камол билан учрашиб қайтаётган эди. Қалди-киёфасидаги тахликали ифодалардан Бўри билан хожа тарқатган муждадан воқиф экани англашилди. Анчагина толиққан шекилли, оғир-оғир боса келиб, Хур Қийғир билан Кичкина Қийғир ўртасида ҳолсиздек тиззалади.

Махмуд Торобий сувратан хорғин эди, сийратида эса битмас-туганмас куч-ғайрат ва шижоат линҳонлиги сезилиб турарди, беихтиёр Шамсиддин Махбубий тоғирдининг яшинвор чакнаётган карокларига алоҳида бир ғурур билан тикилиб қолди, сўнг ногаҳон дамашкий зирак воқеасини эслади. Бор гапни Жўра говбошдан эшитганда, эҳ, қанчалар хижолат чекмади! Ноўрин гумон ашаддий душман экан бандасига!..

— Ўғлим, сўзланг, не фикрдасиз? — ниҳоят ўнғайсиз жимликни бузди устод. — Дархол бирор тўхтамга келмоғингиз даркор.

— Афу сўрамакка ҳозирмен, — деди баходир икки-ланиброк.

— Андоғ қилсангиз алар кечирарларми? — яна савол ташлади ҳазрат, хиёл оғриниб. — Иниларингизни ўйладингизми? Алар ҳам изингиздан тушмакка шайми?

— Оғир савдо... Нима қилмоқ керак деб ҳисоблайсиз, таксир? — одатдагидек қизиққонлик билан орага суқилди Наврўзбек. — Номусу диёнатни оёқости қилиб, арзимас жонни сақлаб қолиш... билмадим не эркан? Ундан кўра қўлда яроқ билан ўлган афзал!

— Баракалла, Наврўз, ичимдагини топдинг, — чоғир кўзларидан ўт сачратди Муҳаммад Торобий. — Йигитларимга бир имо кифоя, алар шаънимизни ҳимоя қилишга кодирлар.

— Ҳазратим ҳақ, бизни кечирмаслар, — баҳсга қўшилди Али Торобий, ўйчан киёфада, — алар икки дунёда ҳам бизни кечирмаслар, негаки, разил оёқларига болта урдик. Андоғ эркан, юкунмак ножоиз, фақат мухораба омон сақлагай шаънимизни. Умидим шулки, мухтарам волидамиз келини ва набираси билан бирон хилватни пана билгайлар, йўқса пешоналарида борини кўрарлар. Жангари даста тузган Суйгуна Зебо ўзини ҳимоя қилолгай, номусини ерлаб қўймас, ул муслима орзуси мухораба майдонида шахид ўлмак!

— Демак, қисматимиз аниқ, — оғир хўрсинди Маҳмуд Торобий, — бугундан ўлим сари борурмиз, ўлим халоскоримиз, у бизни хору зорликдин, бадбинлик ва камситилишдин қутқарур, Ҳақ жамолига рўпара қилур. Ўлимга борурмиз, ўлимга!..

— Ростдан ҳам бошқа йўл йўқ, — деди қатъий Вафо Хўжандий.

— Ягона чора шу, биродарлар!

— Ўлимга борурмиз, ўлимга!..

Ғори дарвешон ҳаётига файз ато қилган, билакларига кучи, томирларига қони сиғмай бораётган йигитлар гулдироган товушда қилган нидо замину фалакни зириллатиб юборди, ҳатто улар, бизга тезроқ оқ фотиҳа берингиз, эй, аҳду қарори қатъий қиблагохлар, дея Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳимга тикилишди.

— Эй, суянчларим ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз, бу ҳақдир, — Шамсиддин Маҳбубий Маҳмуд Торобий, Вафо Хўжандий ва бошқаларга бир-бир нигоҳ ташлади. — Эртами-кечми шул неъмат шарофати билан Оллоҳ дийдорига етишурмиз. Аммо оқил инсон ўлимдин ўлимни фарқлагай, жонини ҳақ йўлига хизмат қилажаги

аниқ ажал ихтиёрига топширур. Ҳовлиқманг, сабр килишни ўрганинг, андоғ казо мавриди ҳали келмабдир.

— Қуллуқ, ҳазратим, майли кутамиз, аммо мавриди келгунга қадар алар ҳар биримизни беиззатона чавақлаб, азият бошларимизни найзаи қаттолга илишмасми? — деди кукунчаклик билан Муҳаммад Торобий. — Онаизоримиз ҳам биздан нажот кутади, бечора ноқобил ўғиллари касрига чирқираб қолаберсинми?

— Муҳаммад, ўғлим, ёлғизлик чангалига ташлаб қўймасмиз волидаи мухтарамангизни, — деди босиқлик билан Шамсиддин Маҳбубий, — Хўш, жаноблар, хотиримдин бир тадбир кечади, ижозатингиз билан маълум қилсам.

— Қулоғимиз сизда, ҳазратим, — безовтаҳол гап қўшди Маҳмуд Торобий, чарс нигоҳида умид ёлқинланиб.

— Музокара йўлини тутсак, на сих куйса, на кабоб!

— Қандоғ қилиб?

— Чамамда, малика Гура кўпдин беморлигини барингиз билурсиз.

Сарой малаклари ичра хушрўйликда тенгсиз саналган Гура хотун номини эшитган заҳоти Маҳмуд Торобий ичига чигал тушди, лекин сир бой бермай, устодга бепарво нигоҳ ташлади...

— Малика кўзига дунё қоронғу, — шогирди типирчилаб қолганини сезган Шамсиддин Маҳбубий ичида кулимсиради. — Ҳеч бир табибдин нажот тополмай, каминага мактуб ёзибдир ва ҳузурига чорлабдир. Йўқ демай борсам, маликани даволасам, иш ораси ондин ўтинсам жазога лойиқ қўрилгонлар қонини эридин тилаб олишни!..

— Мактубдин фитна ҳиди анкийдир, — деди Вафо Хўжандий ташвишланиб. — Азият бошингиз гаровда эканини унутмагайсиз, устоз!

— Камина бор давлатимни Бурҳон канага икки қўллаб ҳадя қилурмен, токи Маҳмуд баҳодир хонадонига дахл еткармасин, — Шамсиддин Маҳбубий чехрасида сирли бир қониқиш аломати зухурланди. — Қолаверса, хатда битилишича, малика фақир бошимни қафилликка олур, фитнага ўрин йўқдир. Яна муҳими, ул парисиймо жон биродаримиз Маҳмудни яхши танийдир, ҳурмат ҳам қилади, ёким ёлғонми? Ўтинчимни рад қилмас!

Ҳарҳолда ҳазрат шогирди тарафидин «рост» деган ўқтамона жавоб бўлишини кутувди, аммо Маҳмуд баҳо-

дир чурк этмай, хаёлга толди. Негадир у малика Гурада мулоҳазакорлик етишмайди деб ўйларди, назарида сарой арзандаси кўҳна дунё паст-баландини теп-текис қилиб юборишдан тап тортмайдиган бағритош жодугар эди. Ажабо, Гурадек дасти узун сатангга нима етишмас эканки, ўша кунларда ўзини Маҳмудга, тузукли чориғи бўлмаган йигитга яқин олиб юрди. Пана-панадан ўғринча қараш ситамли, жон олғувчи эди. Қийиқ кўзларидан ўт сачратиб тикилишдан эринмасди. Иложи борица уни холи топишга интиларди, холи кўрдими, бас, ёнига шошилмай битта-битта босиб келади-да, ширин-ширин кулиб, ингичка кошларини ноз-қарашма билан сузади... «Хей, йигит, — деган у бир марта нозик дудоқларини чўччайтириб, истиғно билан, — учқур арғумоғинг борми, агар бўлса нечун мени миндирмайсан, нечун жиловини овлок ерларга бурмайсан!» Бу гапни эшитиб Маҳмуд баҳодир юраги сувга тушган олмадек қалқиб кетган, бир қувонса, бир қайғурган, арғумоғим минги эмас, иккимиз мингашсак ўн жонимиздин бирини ҳам соғ қўймас, деган кўнглида кечган ғашликни босиб, сўнг қайтиб унинг яқинига йўламасликка тиришган. Лекин малика бир чорасини топиб, турли баҳоналар билан ҳазратникига келар, уни сабоқдан кўяр эди...

— Пийрим, биласиз-ку малика атрофида кимлар гирдикапалак эканини, — Маҳмуд баҳодир киёфасини аллатовур қўланка қоплади. — Сиз кўлни кўрган одам, яхшилаб ўйлаб олгайсиз.

— Ўғлим, камина торобийлар элчиси бўлиб борурмен, элчига ўлим йўқдир, — деди узиб ҳазрат Маҳбубий.

— Алар учун торобийлар ким бўлубдирлар, қизик гапларни қиласиз, пийри комил? — деди сал энсаси қотиб Маҳмуд баҳодир.

— Торобийлар кимлигини билурлар, билмасалар билдириб қўйишга урунурмен, — юракдан чиқариб сўзлади ҳазрат Маҳбубий. — Элчиликдан ташқари орада малика тақдири ҳам ётадир. У каминадан кўмак тилайдир, бундай маҳалда қўл қовуштириб турсам инсофдин бўлмас, не дедингиз, мўминлар!?

— Қалтис, жуда қалтис, — тўнғиллади Маҳмуд баҳодир.

— Бизни хижолатга қўяётирсиз, пийрим, — деди муштарини тугиб Али Торобий ва Муҳаммад биқинига секин туртди.

Охири Шамсиддин Махбубий ғолиб келди: у аввалдан аҳду қарорини пишитиб қўйгандек эди. «Қолгани Қодир эгам ихтиёрига ҳавола, не бўлса тақдири азалдин кўрамен», деб оёқ тирагач, шайх Иброҳим ҳам, Махмуд Торобий ҳам, бошқалар ҳам ноилоҳ розилик билдиришди.

Бешинчи боб

КУТИЛМАГАН ТАШРИФ

Бўринайхон муштумини туккан кўйи, ҳоким Бурхониддин рўпарасида, нари-берига саросар юриб турганда сиёҳранг калта камзул, кўкиш шалвар кийган, бежирим камарига кумуш бандли, саҳтиёний ғилофли ханжар осган ёшгина мулозим чаққон қадамлар билан келиб таъзим қилди.

— Қиблагох, сизни бир мўйсафид йўклаётир.

— Не юмуши бор экан менда? — зарда қилди ҳоким олайиб. — Арзи бўлса саройга борсин, билмасмисен қўрғонимда ҳар қанақа авлиёни ҳам қабул қилмаслигимни!?

— Айтдим барини, лекин ўлгудек қайсар экан, — гуноҳкорона бир киёфа олди мулозим. — Ҳа, ҳа, роса қайсар... Ким билади, балки телбадир, чақирсам ўзингиз кўрарсиз.

— Телбани ҳазратимга рўпара қилурсанми, қулвачча, қувлаб юбор тезроқ! — дея оғзидан кўпик сочди Бўринайхон.

— Хайдамакчи эдим, аммо ботинмадим. Малика Гура беморланмиш, ани кўрмагим керак. Тангри шундай амр қилғон, деб қолмиш...

Саройнинг тенгсиз зийнати бўлган Гура хотун кўпдан беморлигини, туз тотинмай, остона ҳатламай ранги захил тортиб бораётганини Бўринайхон биларди. Ҳали ўттизга ҳам тўлмаган Гура кундан-кун сўлаётгани ва ҳаётдан совиётгани кўнглини чўктирарди. Гура, саҳройи малаклар ичра энг кўхлиги Гура Чигатойга жиян бўлиб, қачонлардир бекиёс хусни-жамоли ва ноз-карашмаси билан навқирон Бўрини куйдирган. Офатижон санам ҳаёли билан юрганда орадан ярамагур Бурхониддин чақир тикан мисол лўп этиб чиққан. Бухорони олишда қилган хизмати учун Чингизхон Бурхонни ҳокимликка кўтарган

ва у кутилмаганда мартабали зотга айланиб қолганди. Ана шу обрўсидан фойдаланиб Гурага оғиз солганда Чингиз ҳам, Чигатой ҳам йўқ демокни хаёлларига келтиришмади. Аксинча улар бундан хурсанд бўлишди. Муаззам Бухорода чуқур томир отиб олишнинг энг ишончли, энг самарали йўли шу эди..

— Тангри қарғаган битта-яримта жодугардир-да, — деди Бўринайхон нописандлик билан. — Бор, тезрок олдингга солиб ҳайда, шерларга талатаман десанг, сичкон инига уриб кетур!

— Йўқ, шошма, ундоғ қилма, яхшиси уни бу ерга чорла, афт-ангорини бир кўрайлик, — дафъатан сардор раъйига тескари гап қилди Бурхониддин, кейин ўзича пўнғиллади: — О, қодир осмон, бул банда ким, малика беморлигидан кандоғ хабар топмиш!?

Нафас ютишга мажбур бўлган Бўринайхон одатича астагина депсинди, у ночорона ҳолга тушганини ҳатто мулозим йигит ҳам пайқади, ўла туллак, деди ичида, сўнг сарғимтир мўй босган лабларига сохта табассумдан жило берган кўйи изига бурилди ва кўшкдан узоқлашди.

Хуросон ва Мовароуннаҳр усталари қурган кўнгирадор кўрғон маҳобатли бўлиб, сукунати ҳам шунга яраша: ҳар бурчи, ҳар қаричи, ҳар гиёҳи зил-замбил куч тагида мудрайди. Ҳар кимга ҳар хил нашъа берадиган бу жодуваш қудратни Бурхониддин айникса ҳозир, мулозим кўздан йўқолгач, тагин ҳам теранрок туйди. Ҳар замонда у икки тарафида ўргатилган эркак шерлар занжирбанд қилиб қўйилган ёғоч дарвоза сари билдирмайгина нигоҳ юборади ва вужудини алланечук муштоклик ўртайди, гўё ҳозирок дарвоза ланг очилиб, бир дам уриш билан ҳатто ўликка ҳам жон ато қиладиган Аланқува¹ хотун кириб келадигандек безовтаҳол эди.

Сардор ўзини зимдан кузатаётганидан беҳабар Бурхониддин деворга суйкалгудек бир ахволда турарди, у хаёлини банд этган, ҳатто Чингизхон ҳам муқаддас билган илоҳага топиниш учун шайланаётгандек типирчиларди. Фавқулудда бир бекарорлик билан: «Аланқува хотун фақирга ҳам пушти паноҳми?»! — дея шивирлар экан, кўкси алланечук қалқиб кетди.

Шу асно икки тарафини сабзалар қоплаган йўлкада мулозим кўринди, изида симобий салла ўраган, охори

¹ Аланқува хотун — афсонага кўра, Чингизхоннинг энг қадимги момоҳи, жаҳонгир ашлодлари пурдан ҳомила олган шу аёлдан тарқалган.

тўкилмаган оқ ятак, оқ шалвар, кайрилма учли, узун кўнжли сахтиёний этик кийган киши бафуржа одимлаб келарди. Меҳмонни мўйсафид дейишга тил бормасди, негаки у бардам қадам ташлар, тик, барваста қаддида қарилик аломати сезилмас, энли, тим қора соқолига атиги битта-яримта оқ оралаган, ўсик кошлари тагидан синчков, хайрихоҳ боқувчи кўзларида ром этувчи сеҳр бор эди.

Панжара эшикчасига етар-етмас мулозим тезгина ўзини четга тортди ва кўл ишораси билан меҳмонга йўл кўрсатди. Меҳмон бундай илтифотларни кўп кўрган шекилли, ҳеч бир тараддудга тушмай, сира ўзини йўқотмай, кулимсираганча илгари босди.

Шийпон, ажабо, бехосдан ўзгача бир ёғдуга, дилни юмшатовчи илиқликка чулғангандек бўлди. Атрофни гўё сокин бир салобат қамради. Жимжимадор эшикча остонасидан ҳатлаб, шахдам келиб, силлиқ оёқчаларига митти бургутчалар тасвири туширилган хон рўпарасида тўхтаган меҳмон киёфасидаги ўқтамликни ҳоким билан сардор барабар илғади. Меҳмон кишига хотиржам боқарди, қорачиқлари маъсумона йилтирарди, айни чокда тикилишида тажангликка ўхшаш нимадир бор эди. Ахийри, Бурхониддин уни таниб, титраган кўйи шивирлади: «Ё алҳазар, Шамсиддин Маҳбубий-ку!» Сардор ҳам уни таниди ва типирчилаб қолди. Ҳатто аста қиличи дастасига узалди. Ахир, бу не сиру синоатки, тинимсиз таъқибу қувғинга чап бериб юрган, боши гаровдалигини билган кимса, ўз оёғи билан келиб ўтирса, келиб, бўйнимга қул уринглар, деб турса!

Бирдан Бўринайхон башарасига ясама бир табассум ёйилди: ўл-а, соддаю нотагон, қўйган тузоғимга осонгина илинибсан-да! Хос айғоқчиси Алиакбар хожа ал-Бухорий, бир неча кун муқаддам, Ғори дарвешонда қаландарлар билан бирга кун кечирадиган хуфияга малика Гура номи тиркалган мактубни етказган эди. Демак, мактуб ҳазрат қўлига теккан, ҳазрат ундаги мотамсаролик аралаш ялинч билан битилган гапларга лаққа учган!

— Жаноблар, Оллох таоло элчисимен, элчига ўлим йўқдир, — деди босинки товушда пири қомил. — Каминани Тангри номидан Маҳмуд Торобий йўллади, ул зот дедиким, яхши истакларимизни аларга баён қилинг!

Чифатой салтанатининг Бухородаги устун хануз хайрат оғушида безабон турар, недир гапчилик ичини тимдалар, сарғишга мойил энли-семиз бетиде қувлик қўланка-

си изғирди. Сал ўтиб ўзига ўзи таъна қилди: «Бунинг нимасидан нажот истадим? Менга энг қаттол ғаним шул эмасму?» Сўнг ўзидан ғижинди, негаки қўрғони ён-веригаги тўсиқлардан тап тортмай ўтган, йўли бу ғўшадан тўппа-тўғри зиндон сари тушажагини кўра-била туриб аҳдидан қайтмаган банда олдида бениҳоя ночор эканини тан олган эди.

— Нечун Маҳмуд Торобийнинг ўзи келмади бизга яхши истаклар баён қилгани? — муғомбирона кулди Бурхониддин, хиёл гангиб қолган Бўринайхонга, эҳтиёт бўл, тагин чув тушириб кетмасин, деган маънода қараш қиларкан. Ҳоким имосидан рағбатланган Бўринайхон қиличини қинидан шартта суғурди, харбу зарб майдонига тушаётгандек, ошиғич тарзда пешвоз юрди.

— Бу учрашувни қаранг, нақадар катта бахт! — деди пишиллаб.

— Нечун типирчилаб қолдингиз, мингбоши жаноблари? — пичинг отди Шамсиддин Маҳбубий. — Маҳмуд Торобий номи ёқмадимиз? Илгари ул зот иниларидан чўчигансиз, энди анинг ўзидан қўрқасиз. Маҳмуд товонингизга санчилган тикан!

Ҳалигина тизгинсиз бир шижоат билан илгари отилган хос навкарлар сардори беихтиёр тўхтади. Яшин чалган каби боши ғувиллаб кетди, оёқ-қўли шалвираб, ҳатто муз тагига тушиб чикқандек дағ-дағ учаверди. Атанган сардор бундай гангиганини кўриб ҳоким турсайди, илондан қўрққаннинг чўпдан ҳадиғи бор-да, деган мулоҳазани қилди. Кейин ер тагидан ҳазратга қараркан, хаёли Маҳмуд Торобий сари оғди. Ажабо, бу банда унга нақадар ишонар экан-а! Хайриятки, у шунчаки товонга санчилган тикан, агар юракка ботган ханжари қаттол бўлганда мўғул холи не кечарди, салтанат аҳволичаи?

— Иншооллоҳ, хоҳласа ул зотнинг ўзи ҳам келур, аммо бу кунда у андуҳга ботгон, негаким сиз онинг рўзғори илдизига болта урмакка амр қилмишсиз, — ғамгин қиёфа олди ҳазрат. — Маҳмуд баҳодир дедиким, мўғул танига ниш ботиргон кондошларим эмасдир, не қилсам мен қилдим, ҳоким ўзим билан ҳисоблашсин!

— Жуда соз, биз анинг ўзи билан ҳам албатта ҳисоблашурмиз, — кесатди Бурхониддин, юзига қаҳрли тус бериб.

— Ҳоким жаноблари, падаримдин қолгон беҳисоб

жавохирот хазинангизни тўлдирсин, факат Махмуд Тобий ахли-аёли хунидин кечгайсиз!

— Не бойлигингиз бор, шундок ҳам бизникидир.

— Афсус... Фақир густох эканмен! — Шамсиддин Махбубий ҳоким қорачиқларидаги захарханда ифодасини яққол кўрди, бирпас хомушланиб тургач, деди: — Жаноб, камина яна бир бобда элчимен, Гурани кўрмагим лозимдир.

Ҳоким бўзарганча ўйлади: «Гурани майли даволасин, аммо мукофоти — зиндон!»

— Ани дарддин халос қилмакка қафолат берурсизми, биродар? — деди у анчадан кейин, ясама хушчакчаклик билан.

— Иншооллох! Фақат эшитсангиз фақирни.

— Тезрок сўйланг, кулоғим сизда!

— Ёдингиздадир Ганду Чино оғриганда қилғон таклифим, — Шамсиддин Махбубий ола хуржунини елкасидан олиб яқинидаги устун биқинига қўйди. — Малоикалар хабар бермишким, хотинингиз Гура ҳам ўша хил дардга чалинибдир. Бухоро унга тор қафас, уни, вақтни бой бермай, киндик қони томғон туфрокка олиб кетишингиз лозим.

— Иблис билан бир товоқдан ош еганингга энди ишондим, сурбет, — ҳоким ўрнида опийғич гап қотди Бўринайхон. — Қиблагох, бу тасқарани қаранг, бизни яна аврамакчи, қозонимизга оғу солмакчи!

Рост, мискинлар ҳамтовоғи саналмиш бу жодугар, уни — кимсан Бухоро ҳокими Бурҳониддинни афсун қилиш пайида! Бекоргамас ўғли Ганду Чино (олий табақали мўғулларга хос бу исми Гура хотун қўйган) жувонмарг кетганини эслатиши! Балки ҳазрат ачинаётгани ва ташвиш чекаётгани самимийдир? Ўшанда унга кулок осмади, ўшанда у: «Жаноб, йигитчани Жетега олиб кетинг, шер ҳам ўз тўқайида яйраб ўсгай!», деганда жахли чиқиб уни кўрғонидан қувлади. Яна каромат қилаётган бўлса-я? Умиди, ишончи, суянчиғи ҳисобланган малакдан ажралиб қолади-ку, эвоҳ! Аммо, ҳоким бир нарасага аминки, ҳазрат бир ўк билан икки кийикни қулатишга уринмакда! Илло у, келгиндилар қонига бу юрт хавоси оғу каби аралашгай, дея писанда қилмаётирми?

— Ҳазрат, агар илондек қўйнимизга кириб олмоқчи бўлсангиз... чучварани хом санабсиз, — юмшоқ тўшакда узок ётиб сарғайган ва аста-секин узилган ўғлини эслаб

эзилаётган ҳоким калампирдек аччик гап қилди. — Арк майдонида сиз учун алоҳида кунда хозирланган!

— Бир бошим бўлса жаллод кундасига топширмакдин чўчимасмен, — таънали жаранглади ҳазрат товуши. — Ўлим ҳақдир! Аммо сиз Бухоро тупроғидан тоабад омонлик кутиб яшамокчи бўлсангиз каттиқ янглишурсиз!

— Ҳазрат, бас қилинг алжирашни! — деди ҳоким тошаётган қаҳрини зўр-базўр босиб.

— Маҳмуд Торобийдан ранжимак беҳуда, сиз ўзингизни анинг ўрнига қўйиб кўринг! Иншооллох, ҳали панжасига тушурсиз.

Зил-замбил жимлик чўкди, лекин у кўпга чўзилмади, ёз осмонида гулдурак тургандек, бирдан асабий кулги янгради. Чифатой салтанати суянчиқлари, ҳазрат атрофида бир-бир айланган кўйи, гоҳ букилиб, гоҳ эшилиб, гоҳ қазабнок алфозда хо-холай бошлашди...

— Сиз бад ниятли фирибгар одамсиз, сиздан афсун хиди келур, асли ўша Қорасоқолга фатво бераётган ўзингиз эмасми? — кўзларини ола-кула қилганча ҳазрат пинжига суқулиб келди Бурҳониддин. — А, ҳазратим, ўзингиз эмасми? Тангри гувоҳ, сиз ўзингиз! Аммо, хайронмен, сиз ҳузуримизда лоф уриб, сувдан қуруқ чикмоқчимисиз?

— Янглишдингиз, асло ундай ниятим йўқ, — деди заҳархандалик билан Шамсиддин Маҳбубий. — Агар мени зиндон қилмоқчи бўлсангиз, пича шошманг, улғурасиз, аввал Гурани кўрмоғим лозим.

— Тубан банда, ўчиринг овозингизни, — яраланган айикдек бўқирди Бурҳониддин. — Гура сизни кутаётгани йўқ, кутмайди ҳам... Тамуғин ота уни аллақачон тузатди, сиз энди бориб зиндондаги каналар жонига ора кирасиз.

— Мен бунга каналарни ҳам ишонмасдим, — деди сардор ҳўмрайиб.

— Хозирок банди қилгайсен, — амр берди ҳоким, ҳазратни Гура ёнига йўлатмаслик ҳақида узил-кесил қарорга келаркан. — Маҳмуд билан инилари қайдалигини айтсин, айтмаса ўзидин кўрсин, иккала оёғини айғирлар думига бойлатамиз-да, икки томонга хайдаб айириб ташлаймиз, кейин нариги дунёда қилади суҳандонлигини, ўша ёқда айтади Ганду Чино ҳақидаги афсонасини!

— Мен барига розимен, фақат аввал Гурани бир

кўрай, Худо ҳақи касали жиддий, — деди ҳазрат хуноби ошиб. — Ахир мен уни паноҳимга олиш учун Оллоҳ олдида қасам ичгонмен. Қўрғонингизга авваламбор шунинг учун келгон эрдим.

— Сени ҳоким қўрғонига ажалинг ҳайдаб келган, галварс, — япалоқ бурнини жийирганча ғалати ишшайди Бўринайхон ва илкис ҳазрат бўғзига қиличи дамани тиради. — Билдингми, ажалинг. Гурани қўя тур, у сенсиз ҳам бир кунини кўрар!

— Дангалини айтдинг, Бўри, — илжайди ҳоким.

— Аммо сиз, биродар, бесубут кас экансиз! — энсаси қотган ҳолда ҳокимга юзланди ҳазрат. — Ахир, Гура ёзишча, сиз камина жонини кафилликка олмоқчи бўлгансиз!

Ажаб ҳузур туйган Бўри мийиғида кулди, сардор дилидан кечаётган мулоҳазалардан беҳабар Бурҳониддин эса таажжуб ичра бўзарди. Орада қандайдир макр тушганини ғира-шира тасаввур қилди. Тўғри, Шамсиддин Маҳбубий кўпам анойи эмас, бу ерга нимагадир, илло кимгадир қаттиқ ишониб келган. Нимага? Кимга? Ие, шошма, шошма, Гура мактуб битибдими? Оббо, маликанинг шунақа тантиқлиги, калта ўйловлиги ҳеч қолмади-да! Лекин ҳалиги гап... У ҳазрат ҳаётини муҳофаза қилмоқчи бўлгани... Худо ҳақи, булар бари маккор Бўри найранги!

— Сиз энди ростдан ҳам алжираяпсиз, — Бурҳониддин совуқ илжайди, нари-бери одимларкан, сардорга истеҳзо билан деди: — Бўри, бу жаноб турлук вазлар билан келиб... асли уэр сўрамакчи шекилли!

— Худо ҳақи, сиздин шафкат кутмак қуриган дарахт мева солишига умид боғламак билан тенглигини кўриб турибмен, — деди ҳазрат руҳи тушиб. — Сиз ҳатто ўз жонингизга ҳам раҳм қилишни билмайсиз, ролиблик дардида оға-инингизни ҳам қийратасиз.

— Одам боласи ҳар қандай орзусига зафар орқасида етишмаги мумкин, биродар! — Қудратли салтанатда бир қўғирчоқ эканини унутган Бурҳониддин шундай баланддан келди. — Соҳибқиронимиз Чингизхон бизга бунни яхшилаб уқтириб кетган!

Бўри маъноли томоқ қирди.

Бир неча йил муқаддам Бухоройи шарифни хийлаи найранг билан тиз чўқтирган жаҳонгир номини эшитиб ҳазрат кути учди, кўксига қиздирилган темир теккизил-

гандек бўлди. Ожизона титрай-титрай қулаган ва зебу забар бўлган Канпирак девор теварак-атрофида кечган кирғинбарот олишувлар гулдуриси ҳали-ҳали ич-ичида тинимсиз акс-садо берар эди.

— Ҳар кимнинг ўз ҳақиқати бўлғай, биз, Бухоро аҳли ғолибликни сал бошқача талқин қилурмиз, нафси бало учун килич кўтармак ва енгмак ҳеч қачон зафарият саналмағай, — Шамсиддин Махбубий гўё дилидаги бор дарди-аламини биратўла тўкиб солишга қасдланган эди. — Аксинча, бу мағлубликдир, жаноб! Нафсни тепгил, нафс иймон қушандаси, демиш машойихлар султонни Аҳмад Яссавий, ул қотилни даф этолғон музаффардир, иншооллоҳ!

— Ҳоким жаноблари, ижозат этинг, бу мунофиқнинг калласини сапчадек узай, мияси катигини мушукларга егиздирай, — бўзрайганча қизғимтир соқолини силади Бўринайхон. — Тезроқ қутулмок даркор бундан! Пачакилашиб ўтирамизми?

— Ховликма, Бўри, ховликма! Ҳозирча зиндонга тик, ўша... аждаҳо ҳам дош беролмайдиган бетаг канахонасига. Аммо, айтишларича, бу банда кана билан ҳам эл бўла олар эмиш!

— Жодугар-да, жодугар! Махмуд Торобийни ҳам шу тилсим қилган, калласига қаро ниятларни жойлаган. Йўкса.. ҳалигидака кўпириб юришига бало борми, бир ғалвирсоз бўлса!

— Рост айтасен!..

— Махмуд Оллоҳ суйган бандадир, калласида неки бор, бари Тангри инояти билан бунёд бўлғон! — деди ҳазрат алланечук қаноат билан. — Сиз бунга шак келтирманг, гуноҳи азимга ботурсиз.

— Суллоҳ қароматлари жонга тегди! — дея афтини буриштирди хос навқарлар сардори.

— Дилимда бори...

— Бас! — дея кичкирди Бурхониддин. — Бас, элтинг тезроқ буни каналар ёнига!

Иззит-нафси сим-сим оғриётган Шамсиддин Махбубий соқолини силай-силаё ўзича ёзғирди: «Намунча тиқштирмаса канаи қаттолини!?»

Асли Хуросон туркий қавмларидан бўлган Бурхониддин, Чингиз билан оғиз-бурун ўпишиб, Бухоро тахтига кўтарилган қунларни ҳазрат туппа-тузук эсларди. Ёли-

рай, у тахтга шунақа интиғу интизор эканми, кундузи-ку кундузи, кечаси ҳам ундан бир сония ажралмасди. Сийму зар ва жавоҳирот билан безатилган каҳкашонда қўнишиб ухлагани ухлаган эди. Аммо у тағин бир нарсага ўлгудек қизиқарди: ҳатто тушларида ҳам безовта қиладиган бу нарса хазина бўлиб, уни ўз назоратига олди, ундан истаганича лаълу ёқут ўмарди, сираси, белини бақувват қилиб олгандан кейингина салтанат ташвишлари билан қизиққан бўлди: девон аҳволини, ясовуллик хизматини, черик сафини тафтиш қилди. Кейин Мох бозорига оралади. Бир кун кутилмаганда зиндонга мўралади. Зиндонбон Муқбил маймоқ «канахона босиб қолмасайди» деб нолиганда тутаким, янгисини қуришга киришди. Ҳатто зудлик билан «кана» солиғи жорий этиш ҳақидаги фармонга имзо чекди. Энсаси қотиб кетган эл ажаб ҳолдан қўп оғриниб, пешонасига муносиб лақаб тамғалади, илло ўшандан бери баъзилар уни Бурхон кана деб аташар, пана-пастқамда ғийбатини қилишар эди.

— Ҳазрат, Маҳмуд Торобий қайда яширингани ёдингизга тушса дарҳол ишора қилинг, ўша захоти сизни қутқарурмиз, — деди ясама мулойимлик билан ҳоким. — Шаккоклик сизга ярашмас, канахона эса хуш келмас!

— Камина малика Гурани кўрмоғим лозим, — деди қатъий оҳангда ҳазрат. — Ул мухтарама фақирга мактуб ёзмиш, фақирдин нажот тилайдир.

— Тангридан тиласин нажотни Гура, — тажанглашди ҳоким, мактуб дарагини эшитиб яна сергакланган Бўринайхонга бир қараб олди, сўнг кафтини кафтига қарс урганди, эпкинда яшил навдалари охиста чайқалаётган дарахтлар ичидан тўрт давангир чаққон чиқиб кслиб қуллук қилди. «Булар шайтонга малай, салла ўрнида калла келтиришур», деди ўзича Шамсиддин Махбубий ва сир бой бермаслик учун мийиғида кулимсиради.

Илож қанча, бугун тақдир шундай ҳукм ўқиди: Оллоҳ суйган банда — акоид илми билимдони қўлига маломат кишани тушди. Мана энди у мағрур бошини эгиб, ғам-андух оғушида, бадқоявоқ кўрикчилар олдида имиллаб борар, чархи гардун кажлигини, шунга яраша одамзот субутидан айрилаётганини, кези келса номуси ва лисонини арзон-гаровга сотиб юборишдан ҳам тоймаслигини ўйлаб тобора чўкар эди....

ҲОКИМ ДУНЁГА СИҒМАС

Ажабо, не хол рӯй бердики, Бурхониддин кўпдан бахти нишонаси бўлмиш саройга йўламайди, муаззам девонни, тожу тахтни ўйласа нечукким аъзойи баданига титроқ киради, кўкси чучмал тортиб, кўнглини тушунуксиз изтироб чулғаб олади.

Қачон шу холга тушди: ўғли Ганду Чино ўн гулидан бир гули очилмай хазон бўлган кундами, уламолар уламози Шамсиддин Махбубийни отбоқарликка тайинлаш ҳақида фармон чиқаргандами, Махмуд Торобий укалари билан Чигатойга, Махмуд ялавоч ва ўзига тегишли қарвонларни талагандами, қачон, билмайди, эслолмайди. Аммо, арк сари кадам босишга журъати етмаслиги рост, ўша тарафга бораверса ваҳимага кўмилаверади, худди ҳозирок зил деворлар босиб қоладигандек, аллақайдан пайдо бўлган фитначилар аямасдан бўғзига ханжар тирайдигандек!..

Хайрият, Бухорони гах деб кўлига кўндиришни астойдил орзу қилиб келаётган Бурхониддин бугун ўзгача кайфиятда, ахир, кеча шаккок, сурбет каслар раҳнамосини ҳибс қилди, севинмасинми, э, севиниш ҳам гапми, оламга жар солса арзийди.

Ҳоким ўзида йўқ эди, шу боис анчайин иштиёқ билан саройга отланди. Арк дарвозаси кўзига аллатовур жилоланиб кўринди. Ичкарига кадам босгандан кейин эса ногоҳ таъби бузилди. Тош ётқизилган кенггина йўлакдан ҳовлига ўтаётганда пешонасида турган кўкимтир ой бехос эниб кела-кела гўё оёғи тагига тўшалди. Бу хол кечаси рӯй берган воқеани ёдига туширди. Уйқуси қочиб кетган Бурхониддин не вақтдир ташқарига чиқувди. Ҳаво иссиқ бўлишига қарамай совуқсираб турарди. Непир куч кўкка қарашга даъват этаверди, қараса, ёпирай, шом еб чиққан ой қана сиёғида, кўк юзида бижир-бижир қилиб ўрмалаб юрарди. Эсдан оғаёзган тарзда аста қовоқларини уқалади ҳамки, манзара ўзгармади: ой улкан қанага айланиб қолмиш...

Ҳоким баттар каловланди, бўғзига нимадир тикилиб келаберди. Ё, тавба, деди ўзига ўзи, Худо мени қарғаган шекилли?! Ягона Оллоҳга сиғиниш саодатидан ким бе-насиб этди!? Ахир, у ҳам ҳамма қатори расулга уммат

эди-ку! Чингиз кўнглини овламоқ тилагида ўзи кечди баридан ва шомонликка муккасидан кетди. Энди тангри-си нечта, тузукли билмайди. Ора йўлда қолгани чаток бўлди-да. Қилмиши учун жазосини тортадиганга ўхшайди, ғазабга минган ягона Оллоҳ балога гирифтор этиш пайида. У рухига ҳар хил ғуборни юктираётганидан қандай тонсин!?

Хобгоҳ ҳавосига ҳоким тоқат қилолмади, таъби тирриқ бўлгани учун аъёнлар афтига қарагиси келмай, ковок солиб ўтирди тахтда. Вужуди қакшаб оғриётганини улардан ўлиб-тирилиб яширди, мулозимлардан бири кимлардир (Маҳмуд Торобий билан укалари бўлса керак-да) Валибек юзбоши ҳовли-жойини босгани, бола-чакасини кўчага хайдаб, ўзини чавақлаб кетишганини айтганда ичидан зил еди, аммо атай пинак бузмади; гўё бу воқеа Бухоро ерида эмас, қандайдир олис мамлакатда рўй берган эди. Ҳар доим ўзи қатори расулуллоҳ билан видолашган бош вазири Шаҳобиддин Манғитий, девонбеги — жоме масжидининг собиқ имом хатиби Ғиёсхўжа ал-Бухорий, қозикалон Расулбердига илиқ муомала қилар, ҳар не сирини улар билан баҳам кўрарди. Аммо бугун уларга ҳам ёрилмади. Ахир, қандай айтсин кечаси ой кўзига баҳайбат қана қиёфасида кўринганини?

Кўрғони томон юраги зардобга тўлиб қайтди, хайтовур бугун тунда ҳовли сари оёқ босмасликка оғт ичди. Уша лаънати ойни кўрмасин ҳам, куймасин ҳам! Бўлмасига қамалиб ўйладики: «Эвоҳ, мени ҳам Валибек сингари бўғизлаб кетишса-я!» Йўғ-е, кўрғонини қанчадан-қанча қуролли соқчилар кўриклайди, бунинг устига ичкари бўсағада, дарвоза икки тарафида ўргатилган шерлар боғлаб қўйилган. Насиб бўлса зоғ ҳам учиб қиролмайди ҳовлисига!

Бурҳониддин хотиржам тортиб, алламаҳалда ажиб тараддуд билан ётоққа ўтди. Куёв боладек юраги гурс-гурс тепарди. Анчадан бери дераза ёнидаги пастқам курсида хомуш ўлтирган Гура хотун эрига бегонасираб тикилди.

— Гура, сендан бир нарсани сўрай, — рўпарада безрайиб анча тургач, ниҳоят гап қотди Бурҳониддин. — Сенга ҳам ой ҳеч маҳал қана бўлиб кўринганми?

Малика беҳос қулиб юбораёди, аммо аранг ўзини тийиб, димоғ-фироғ билан тим қора ингичка кошларини чимирди. Эвоҳ, бу телба, телбадан бешбаттар, тожу тахт

эс-хушини олиб қўйган, бунга бошқа нарса бекор, бошқа нарсани у сарик чакага ҳам олмайди. Тожу тахтга жонжаҳди билан, мол-дунёга очопатларча ёпишган бул сўқирдан қутуладиган кун келармикан, ё Тангри?!

— Гура, нечун жимсен?

Хўмрайиб турган ҳоким ранжигани англашилди.

— Ҳалиги... Хоҳ ишон, хоҳ ишонма, менга шунақа кўринди, — у малика ёнига чўккалади, ранги бўздек оқариб кетган эди. — Одам ғалати бўларкан, ой ўрнида бошқа нарса осилиб турса! Раҳматли отам ойни аждаҳо калласига ўхшатардилар, менга эса мунақа... Тавба дейсан, билмадим нима бўлди? Нега хомушсан, жоним, ҳалиям бошинг оғрияптими?

Энди энсаси қотган Гура хотун, жимиб қолган эрига ошқора нафрат билан тикилди: «Қуриб кет кана-пананг билан! Нахотки сўнгги нафасимгача туркингга чидасам?» Сўнг малика тумтайганча қўзғалди, битта-битта босиб ётоқни тарк этди. Жимжит бўлмади у ёлғиз қолди. Қизик, нега уни бағрига босмади? Ҳалигидай алжирагандан кўра, нега ширин-ширин гаплар айтмади? Тағин, бошинг оғрияптими, деб сўрайди-я!

Бурҳониддин сукут ичра мучал айириб, ногаҳон ғудранди: «Ҳали олтмишга ҳам етганим йўқ, аммо бўшашибмен, хор бўлибмен!» У кўзларини чирт юмиб, ўзини Гуранинг иссиқ оғушида кўрди. Йўқ, ажабо, Гура қучоғи муздек, нечундир у ўзини шунга зўр бериб ишонтирди. Оғир гавдасини юмшоқ ўринга ташларкан, майли, келмагани яхши, маза қилиб ухлайман, деган хаёлга борди. Чиндан ухлаб қолди, хайрият, бу кеча туш кўрмади, уйғониб ташқарига ҳам чиқмади, гумгурсдек қотиб ётди. Энди гўё тўқис оромга эришганди, гўё ҳамма эзгу нарсалар шунинг замирида линхон эди. Тиникиб хордик ёзгани учун ҳарнечук бугун тахт буткул жозибали туюлди. Тахтда виқор тўкиб ўлтираркан, ёқимли эшитилаётган олқишлардан мумдек эриди.

— Хўш, бош вазир нечун кўринмайдир?

Арқони давлат гўё ер тагига тушиб кетди, ҳеч ким чурқ этмади.

— Олам тинчми, Расулберди? — деди у жойида тебраниб.

— Таксир, ул зоти шарифнинг даштдаги сурувларини хомталаш қилмишлар, — ўзини йўқотиб ғулдиради

қозикалон. — Шул сабаб ахволни билғони шошилинич
жўнабдирлар.

— Бундайин нокасликка кимнинг ҳадди сифидир?

— Бул тарафи қоронғу, аълоҳазрат, — қўл қовуш-
тирди қозикалон.

— Амримни етқаринг Бўрига, ҳибс қилсин қаззоб-
ларни ва зиндонга ташласин!

Шундай деб қичкирди аламзада ҳоким ва дарғазаб
ҳолда гиламга отилиб тушганини билмай қолди. Жиддий
бир нохушлик ақлу ҳушини тамом эгаллаб олди. Во
дариғ, ушбу бедорликка қўл урган ҳам ўшалар! Бугун
навбатни Шаҳобиддин Манғитийга беришибди, эрта ўзи-
ни тинч қўйишармиди!? Энди навбат унга, энди унинг
жони ва молини талон қилишади. Сокчилари бурунлари-
ни тишлаб қола беришади. Оллоҳ, ягона Оллоҳ юборган
бало булар, бало! Нима қилсаки, булардан тоабат қутул-
са? Ярамас Бўринайхон шунча керилгани, катта кетгани
билан халигача бирон натижага эришмади. Афтидан, энди
майдонга ўзи тушади, энди суллоҳлар изини ўзи қурита-
ди. Айтганча, кеча Маҳмуд ялавочдан чопар келди. Ноиб
жаноблари ҳам ғазабда экан, Бухоро можаролари боис
пичок бориб нақд суякка қадалди, деб ёзибди мактуби-
да. Агар ҳоким сув олдини боғламаса, ҳаммани Чигатой
кахри қутаётган эмиш!..

Саройда мужда тарқалди: «Ой ҳокимга кана бўлиб
кўринармиш!» Аввал у бундан беҳабар қолди, анча ке-
йин ҳар нарса хидини ҳаммадан илгари оладиган Алиак-
бар хожа ал-Бухорийдан билди. Аламидан том бўйи сап-
чилади. Аммо бундан не фойда? Сўнг боши қотди: хан-
гомани кимга айтувди? Фақат Гурага ҳасрат қилгани
ёдида, бошқа бировга ҳатто чурқ этмаган. Э, тавба, де-
ворнинг ҳам қулоғи бор, деганлари рост экан-да! Гурага
ёрилгандан кейин ўша нохушликни унутиш пайига туш-
ди, ҳатто бир қадар унутди ҳам, аммо кутилмаганда
арқони давлат орасида миш-миш ёйилгани таажжубга
молик. Шундан кейин бу ҳақда муттасил ўйлашни одат
қилди. Гоҳо ҳаёлан ўзи ҳам осмону фалакда юзиб юрар-
ди, юза-юза ойга яқинлашарди, энтиккан қўйи уни аста-
аста силар, у кўз ўнгида ўша жондорга айланиб борар-
ди.

Бугун Бурҳониддин саройга бормади, анвойи гуллар
хиди тутган сокин кўшқда ётиб ўй сурди: «Гурадин мен
қочаётирменми ёки у мендинми?» Хартугул бундай му-

лоҳазага бориш ўзи аламли эди. Шу дамгача ўзини Гурага ҳарамдаги бошқа жононлар билан машғулдек кўрса-тишга тиришар, ҳатто бунга бир қадар эришганди. Аммо, яқинда ногоҳ сездики, у борми, йўкми, ётоқда кўриниш берадими, бермайдими, Гура мутлақо бепарво экан. Орасира ҳозир бўлса Гура тумтаяди, пичинг отади, иложини топса туриб жўнаб қолади. Қандай сир бор ўртада, буни тезроқ билиши керак, билмаса тинчимагай!

Гумашта орқали Гурани чақиртирди, аммо Гурадан дарак бўлмади. Анчадан кейин у иситма билан кўрпага ўраниб ётганини етказишди. Йўк, ёлғон, бари ёлғон, малика халигина ховли этагида, райхону жамбиллар орасида якка ўзи соллана-соллана юрганди. Асли ҳеч ери оғримайди, бари шунчаки баҳона, мақсади — тождор эрини, давлат ташвишларидан ортмай қолган жуфти ҳалоллини лақиллатиш! Бир аёл макри қирқ эшакка юк бўлур, демиш машойихлар. Хўш, ўзини бунақа минг бир муқомга солиши, илондек ўралиб-буралишига не сабаб? Бу саволга жавоб тополмай алами келган ҳоким тўйиб май ичди. Кечки пайт кўшқига Тамуғин отани чақиртирдида, унга кайфдан сузилган кўзларини тикиб деди:

— Тушунтиринг мундоғ, не касал Гуранинг касали?

Қўп замонлардан бери чингизийлар эътиқоди ва довуғини ҳам тарғиб, ҳам химоя этиб келаётган Тамуғин отага Бурҳониддин тузуккина ихлос қўйган. Тамуғин ота ўзини сиёсатдон ҳисобламасди, лекин нуфузи баландлиги туфайли бу борада айтган гаплари беҳад кесарди, у асосан шомонийлик йўриқларига суянар, бу йўриқлар ерлик аҳоли ўртасида кенг тарқалиши учун ҳалак эди. Ахир, Чигатой шунга хоҳишманд-да. Зимдан яна бир нарсани бўйнига олганди қохин: Буюк Яса қонунлари дахлсизлиги учун жон қойитар, шаккокларни кўз тагига бостириб қўярди. Чингиз иродасини акс эттирган Яса бирон жойда сал камситилса чидамасди, муздек қўқариб кетар, хафагарчилигини Бурҳониддин инобатга олса олди, йўкса, тезда тўғридан тўғри Чигатойга шикоят қиларди. Мана шунинг учун ҳам ҳоким Тамуғин ота олдида ботинан қалтираб турар, эҳтиёткорлик билан муомала қилар, баъзан эса, иягида жуни йўк бу сўтак Бешбалик хуфияси бўлса керак, деган шубҳага борар эди.

Ҳозир Тамуғин ота Бухоро ҳукмдори ҳузурига алоҳида тантанавор тарзда ташриф буюрганди. Ҳамиша хизматга шай турадиган икки югурдаги одатдагидек ёнида

эди. Аммо, эпикоға уларни хатто дахлизга ҳам йўлатма-
гач, бундан бир оз ранжиди, факат сир бой бермади.
Унинг бети сип-силлик, тақир қошлари тагидан қувлар-
ча боқувчи қисик кўзларида сирли қатъият ва мағрур-
лик акс этган; чўзинчоқ бошида тўгарак қалпоқ, эғнида
қизил матодан тикилган чодирсимон яктак, елкасида қуш
пати қадалган айик териси, оёғида тумшуғи эгри сахтиё-
ний этик — булар бариси салобатига салобат қўшган
эди.

Коҳин саволни нописандлик билан эшитди ва юзида
бирон тайинли ўзгариш сезилмади. Қизиги, жавобга шо-
шилмади, ҳукмдор эмас, ўзига тобе кимса қошида тур-
гандек эди.

Бурхониддин ичини нимадир сидириб ўтгандек бўлди.

— Ёш нарса... билмасам.

Маккор Чиғатой Бухоро қоқ киндигида атай жойлаб
қўйган писмик чол, тушида кўрадиган тангрилари билан
эрта-кеч мактанадиган ювуксиз авлиё, шундай деб со-
вуқкина ғулдирагандан сўнг четга ўгирилиб илжайиб
қўйди.

Нописандлик қилгани-ку майли, бунақа илжайиши,
ох, недир жўяли гапдан умидвор Бурхониддин вужуди-
ни ўртади. Қаҳри лов этиб бўғзига тикилди. Ахир, туз
кўр қилгур бу таъвия қачондан бери кўзи мойини ўйиб
ейди: дастурхони ёнидан сира нари жилмайди, қанчадан-
қанча тилласини жарак-журук санаб олди. Доим унга
жон-дили билан ишонди, Гурани даволаркан, дея кўнгли-
ни хотиржам тутди. Аммо кани натижаси? Коҳин тоҳа-
нуз такаббурликдан нарига ўтган эмас. Олган-қўйгани,
еган-ичганини бурнидан булок қилиб оқизай деса, бир-
ламчи, одамзодни ваҳимага гирифтор этадиган тангри-
ларидан, иккиламчи, орқа тоғи — Бешбаликда тиш қай-
раб ётган Чиғатойдан кўрқади.

— Авлиё ота, Гура тузалмасми? — ошкора мунғайиб
сўради ҳоким.

— Тузалур... Силаб-сийпаламайсизми боплабгина!

Нима демоқчи бу жодугар? Шаксиз у пихини ёрган,
қўлидан ҳар иш келади, тунда тангрилар ва фаришта-
лар билан суҳбат қуриши ҳам чин, одамни иссиқ-совук
қилишни ҳам эплайди, хусусан, Гура ҳақида кўп балони
билади, Гура босган ҳар қадамдан хабардор, лекин ичи-
дагини тўкмайди, ўла қолганда ҳам тўкмайди. Ажабмас
Чиғатойнинг тантиқ ва товукмия жияни билан тил би-

риктирган бўлса, ундан ёғли-ёғли сийловлар олиб турса! Чингиз билан Чигатой Гурани кўйнига солганда олам кўзига нақадар жозибали кўринганди, ўша кезлар дунёда ундан кўра бахтиёрроқ одам йўқ эди. Мана, энди билди, Гура оёқ-қўлига солинган кишан, бошига битган бало! Гура Тамуғин ота билан апоқ-чапоқ эканми, демак, унга суянган холда, Бухоро бу кунда алмисокдан қолган ногорани қай мақомда чалаётир, у кимлар билан ошқатиғу кимлар билан ит-мушук — бари-барини амакисига етказиб турса керак. Манжалақидан қутулмоғи лозим чамаси, аммо бунинг иложи бормикин?

Бурхониддин кохинга жавоб бергач, Гурани кўргиси келди.

Ётоқ сари имиллаб бораркан, юраги ёнғудек ғашларди: «Менга телбалик юкмиш чоғи? Нега қутулишим керак, нега? Ахир у суянчиғим-ку: мартаба, давлат, орномус! Аксинча, кўз корачиғимдек асрашим керак, ха, ха!» Ҳоким остонадаёқ зорли хўрсиниқ эшитди. Гура ҳар кунги жойида — дераза ёнидаги пасткам курсида ўйга чўмиб ўлтирар, нозик панжалари билан кўксига ёйилиб тушган тилларанг сочларини аста-аста тарарди. Ногоҳ қирмизий лабларидан интиқлик билан қоришиқ шивирлаш учди: «Сени кўрарманми, жоним?» Шовурсиз юриб келаётган Бурхониддин малика хитобини элас-элас эшитди. Қулоқларига ишонмади. Ажабо, у не деб илтижо қилади? Кимни кўрмакка мушток? Ҳоким Гурани итбга олмокни ният қилди, аммо бирдан фикри ўзгарди.

— Меҳрибоним?! — деди паст товушда.

Гура аста ўгирилди, ёноқларида бир хил қизариниш...

— Нечук ахволинг, жоним?

Бурхониддин ипакдек эшилди, товушидаги оҳанрабо ҳар қандай малакни ром этишга қодирдек эди, холини ўзи ҳам хиёл ҳис этгани учун, ҳозир Гура ўзини бағримга ташлайди, деб ўйлади. Аммо ундай бўлмади. Дарди-дунёсига кўмилган малика совуқ назар билан бир бора қараб қўйишдан нари ўтмади. Дилидан зилдек оғир маҳзун ўй кечди: «Ой энди не холда кўринур?» Сўнг тумушиб олди, қайғули нигоҳи дераза оша йироқларга, кулранг осмоннинг қайсидир нуқтасига қадалган эди.

— Жоним, бошинг оғриётган бўлса сайру томоша қилайлик, ажабмас енгил тортсанг, — маликага яқин борди Бурхониддин, хаёлига тасодифан келиб қолган

фикрдан кувониб. — Хўп десанг Зарафшон сохилига чикурмиз, кирғовул овига!

— Ҳазрат, мен беморман, юрагимга қил сизмас, — деди ниҳоят Гура, ҳолатини бузмай.

Сазаси ўлган Бурҳониддин бошини куйи солди: «Нечун унга бегонаман, нечун?» Буни ўйлаш нақадар алам-ли, аммо ўйлади, тақдири бошқача, ақлга сизмайдиган ўзанга тушиб бораётгани ўртаб юборди бағрини. Шошилмай ҳовлига чиқди, олам гўё зим-зиё эди. О, бу илон-ку, ҳа, ҳа, қўйнида илонни асраётир. Жонига тегди, Бухоро кул бозорига олиб чиқиб пуллаб юборса ҳам ҳаки кетади. Кул бозори шунақа каттолки, маликами, чўри, бирдек қомига тортади, асл молларини чўнтаги бақувват кимсаларга инъом этади. У ҳам бировнинг махри бўлиб кетарди-да! Аттангки, нарида Чигатой бор, Чигатой!

Гура — амал, мол-дунё, келажак, буниси рост, аммо, у ўзини нималиги номаълум нарса учун қурбон қилгани шайланган бекага айлангани-чи, кўҳна дунёни отаси мисол кафтида ўйнатишга ҳавасланган Чигатойга аччиқ-чучук гапларни ташиб туриши-чи, бундай хотин дастидан бир бора эмас, минг бора дод, афти курсин, афти! Бетамизгина ниманидир ўлиб-тирилиб яширади, тилига қовзоқ солиб олган. Аммо, машойихлар демишки: касални яширсанг иситмаси ошқора қилур. Бурҳониддин қўп ҳам гўл эмас, анчадан бери бир балони сезади. Гура тушов узган, шундай қилишга мажбур айлаган мабодо паҳлавон келбатли Бўринайхон эмасмикин? Ахир, у Гурага пана-пастқамда суқ билан, оғзи сувини оқизиб термилган бўлса, билиб ўтирибдими? Тағин бир вақтлар хос навкарлар сардори Гурага ошиғу бекарор бўлган, ўзи олғирлик қилгани туфайли чув тушиб қолган. Энди у, кўҳна дарди қўзғаб, изҳори дил қилган бўлса не ажаб?!

Бурҳониддин нижимлаб оғриётган кўксига терчила-ган кафтини босиб шивирлади: «Бир муддат йироқ бўлай йилондин!» Сўнг эрталаб хос мулоозимларини ҳовлиқ-тириб шикорга отланди, Зарафшон бўйида кирғовул овлаб, майхўрлик, қабобхўрлик қилиб, тўрт-беш кун хордиқ ёзмок, дунё ғам-ташвишларини унутмок — бундан хузурбахш эрмак борми бу дунёда!?. Қушбеги, шиғовул, бовурчилар ва бош вазири Шаҳобиддин Манғитий ҳамроҳлигида арк майдонига туташ кўча бўйлаб Кўккаптар лақабли йўрға отда бораркан, теварагига хавотир

билан алангларди. Назарида соғ одам йўк кўчада: кай-гадир шошилаётган дарвешлар ҳам, корин тўйғазиш гамида юрган мардикорлар ҳам, ҳар қадамда мутелик билан тиланаётган гадолар ҳам, Моҳ бозоридан оту эшакларини қичаб қайтаётган дехқонлар ва косиблар ҳам бузилган, бузилганики, Бухоро салтанати тагига сув қуйишга қасдланишган. Овозаси чор тарафни тутган қанахона қурди ҳамки, ғаламисларни эпга сололмади, улар уруғи кўпайса кўпайдики, озаймади. Энди бошқа нарсани ўйлаб юрибди: шаҳар ичкари-ташқарисида — майдонлар, маҳаллалар, кўчалар, хиёбонларда дорлар тиклайди, ким шубҳали кўриндими, бас, аямасдан осдиради. Алоҳида фармойиш бериб, ясовулларни рағбатлантириб қўяди. Қани кейин қадамларини сал бежо босишсин-чи! Ҳали ўша Махмуд Торобий дегани ҳам эс-хушини таниб қолар, келиб нақд пойига йиқилар, тавба-тазаррулар қилар!

Хос мулозимлар Зарафшон соҳилининг энг баҳаво, энг кўркем, энг ўнғай жойида чодир тикишди. Бутун борлик жонланган: атрофни оқу сариқ чечакларнинг муаттар хиди тутган, асаларилар ғўнғиллаб учар — гулдан гулга охиста қўнар, тўрғайлар ва қалдирғочлар нолиши дарё шовуллаши билан қўшилган ҳолда ажиб оҳанглар ҳосил қилар эди. «Бу жозиба олдида одамзод умри недир?» — Бурҳониддин, кирғоқда туриб керишаркан, нечукким шундай мулоҳазага борди ва ўзидан ажабсинди. Йўк, бу жозиба ўткинчи, маъқули тахт, фақат тахт одамни икир-чикирлардан баландга кўтаради, аълороқ фикрлашга ундайди. Балки Гура ушбу сирни билгани учун ҳам шикорга чиқишни истамагандир? Эҳ, у ҳозир ёнида бўлсами, ҳусни-малоҳати ушбу сўлимликка нақадар муносиб тушарди. Гура тошбағирлик қилди, у билан бу ерларга келишни хоҳламади. Кўнглида тушунуксиз кудр бор, ҳа, ҳа, кудр! Маҳобатли кўрғонда ўзи билан ўзи қолди, Тангрига шукрона айтиб, бемалол айшини сурса-я! Ахир, қалланг янчилгур Бўринайхон дарвозасидан бемалол кириб-чиқади-ку!

Чўл сари чўзилиб кетган тўқай кирғовул ва товушқонга тўла, энг нўноқ овчи ҳам бу ердан ноумид қайтмасди. Ҳоким яққа ўзи, қўлида камон, анча ичкарилаб борди, лекин бирон нарса отолмади, аниқроғи, отгани хуши товламади. Чечаклар ва сабзалар сеҳри-жозибаси беҳос қаёққадир чекинди. Изига бурилди-да, чодирга

кириб ётди, ғужанак бўлиб. Кеч тушди ҳамки, ўрнидан қўзғалмади. Шаҳобиддин Манғитий бир неча бор юрак ютиб мўралади, аммо унга сира рўйхушлик бермади.

Ҳоким шубҳалар комида: Бўри, Бўри, иблис, сенми-сан бошини айлантирган? Аммо, анови бетавфик Шамсиддин Маҳбубий тунов куни қандай мактубни тилга олди? Тавба, нима учун шунча вақтдан бери шуни эсламабди? Адашмаса, шу хатда бир гап бор, уни Гура ҳазратга эмас, Маҳмуд Торобийга битган. Агар шу рост бўлса, э, дариғ, Гура қарийб бир ярим йилдан бери ўша ярамасни интиқ кутаётган экан-да!

Бирдан елкасига тоғ қулагандек ҳолга тушган Бурхониддин бўғиқ товушда май буюрди. Амрини дарҳол бажаришди. Тез орада Шаҳобиддин Манғитий ҳозир бўлди, илжайганча қад букиб, косагуллик қилишга киришди.

Ҳукмдор ранг-рўйи, юриш-туриши анчадан бери бош вазирга макбул эмасди, шу сабабли кайфини чоғлаш, дилидан ғуборини қувлаш учун жон-жаҳди билан урина бошлади. Озгина ичар-ичмас Бурхониддин сузила-сузила мизғиди, анчадан кейин босинқираб қўзғаларкан, олис бўшлиқда жимирлаётган ойни... йўқ, баҳайбат канани кўрди. Кимири этолмай қолди, юрак ховучлаб ўтирган Шаҳобиддин Манғитийга ҳам бирон нарса дейишдан чўчирди. Кана эса юксакда бемалол осилиб турарди, кўндаланг тушган тоғ гардиши бўйлаб қибла сари силжиб борарди: тумшуғи ҳам, елкалари ҳам, қорни ҳам оппоқ эди. Баъзан у умбалок ошиб қўяр, тўрға тушган каби типирчилар, кейин яна сокин йўрғаларди. Ногоҳ кайсидир нуқтадан чодир ичига нур ип тортилди, кана ўша нарса бўйлаб энди, энгани сари кичраяр, қизғи, бижиллаб кўпаяр, аста-аста бутун бошли лашкарга эврилган эди.

Ёспирай, бу не синоат! Ҳоким тун бўйи миҷжа қокмади, канага таланиб, аламини майдан олди-да, эрталаб шикордан кечиб, шаҳарга қайтиш истагини билдирди. Шаҳар хануз ўша ҳолатда, бир маромли икир-чикирига кўмилган. Аммо у — Бурхониддин аввалги холида эмас, гўё ичига кана кириб олган, савил қолгур тинимсиз ичакларини тимдалаб додини берарди. Дарвозадан кирган захоти Гура билан тезроқ орани очик қилиши зарурлигини ўйлади. Рост, Гура ҳаддидан ошган, эр бўладиган бўлса, попугини пасайтириб қўйиши керак. Аямай бўғади, дўппослайди, кўзини кўрkitиб билиб олади дилида

борини! Ахир, қачонгача лакиллаб юради оғзидаги ошнини олдириб?

Важоҳати чунон бузилдики, шўрлик Гурани, гулдек нозик санамни бурда-бурда килич ташлаши ёки оёқлари тагига олиб эзгилаши ҳеч гап эмасди. Аммо ётоқ бўсағасидан ҳатларкан, беихтиёр бўшашиб, кўнглини қандайдир шафқат ҳисси қамраб олди.

— Гура, келдим, сенсиз... татимади.

Малика хайрон: нима татимабди эрига?

Одам боласи ҳам сут эмган-да, гумонсираш билан бемалол бузиб юборади дунё томини! Нега шубҳаланади шундай аёлдан — маъсума, беозор бўлса?! Лекин кўнглини тополмаётгани, кечалари ўтли шивирлашлари билан бағрини ёқолмаётгани рост-ку! Неча замондан бери аҳволи шу: иложини топса уйқуни уради. Турки совуқ коҳин ҳам болади, боши оғриси яхшироқ силаб-сийпаланг-да, деб минғирлади шекилли!

— Каналар яна келди,

— Мунча... Нима бало?

— Сен билмайсан... Сени ўйласам...

— Алжираяписиз, ҳазрат.

— Тўғри-тўғри... Гура, халиги... анови ярамасга хат ёзганинг чинми?

— Кимга?

— Махмуд Торобийга?

— Тавба, нималар деяписиз?

— Сен уни кўрмоқчисен, шундовми?

— Сизга бир бало бўлган.

— Кечир, жоним!..

Мулзам тортган Бурхониддин изига бурилди.

Гура тап тортмай очиғини айтди, чиндан ҳам бир бало бўлди, ҳуши ҳам жойида эмас чоғи, йўкса, шунақа куракда турмайдиган гаплар билан кўнглини кавартирармиди!? Итобга олгани билан ёрилмаслигини биларди-ку, шунга қарамай алжиради, алжирадики, оқибат бети бутунлай қаро бўлди. Айтганча, Шамсиддин Махбубий хибсда-ку, нахотки бор гапни ўшандан аниқлаб ололмасан?

Асли Гурани талтайтириб юборган ўзи, Тангри ҳақи жиловини бўш қўйди, яхши-ёмонини бирдек кечирди. Бошқа нима иложи ҳам бориёди, ахир, тантиқ малика, орқа тоғим амакимдан ўргилай, у турганда сен мен учун бир чигирткасан-да, деб нозу истиғно килич турса. Так-

дир ўзига ён босаётганини сезган малика имтиёзидан беадад фойдаланарди. Саройда-ку ўзини қушдек енгил сезар, вазиру вузаронинг сатанг хотинларига димоғ-фи-роғ-ла назар солар, маҳмадона аъёнлар билан баравар масала талашар ва кўпинча ғолиб чиқар эди.

Кейинча, Ганду Чино ўлимидан сўнг, Гура хотун Шамсиддин Махбубий билан иноқлашди. На иложки, ҳазрат-никига бемалол борадиган, унинг маслаҳатларини жон қулоғи билан тинглайдиган, завжаи ҳалоли Роҳатбиби билан хасратлашиб қайтадиган бўлди.

Адашмаса, Гура ялангоёқ Махмуд Торобийни ўшанда кўрган, ха, ха, ўша машъум кунларда!..

Бурҳониддин биларди: Махмуд Торобий ақоид илми билимдони Шамсиддин Махбубийнинг энг содиқ шогир-ди, куни уникида ўтади, қувончини ҳам, қайғусини ҳам у билан баҳам кўради, унинг ҳар ўғитини дилига жон-дек жойлайди. Таниганлар, диёнатли йигит, деб таъриф-лашарди, лекин, наҳотки Гуранинг сузилиб қарашларига ошиқона жавоблар қилган бўлса! Нега ажабланади, ахир, у ҳам Тангрининг шунчаки оддий бир бандаси-ку, нафси йўқми!?

О, сувни лойқалатган исёнчи маразни тезроқ тузокқа илинтириши, бошини жаллод кундасига тезроқ топшири-ши керак! Йўкса, куни кун эмас, еган-ичгани харом, уйқусида ҳаловат йўқ, энг аламлиси, азиз жони, хисоби йўқ мол-мулки, минг азобда эришган мартабасидан, қола-верса, Гурадек ҳусну малоҳатда тенгсиз дилбардан аж-ралиб қолиши мумкин!

Махмуд Торобий нимасига ишонмакда? Насиб қилса ярамасни тутишда Шамсиддин Махбубий кўмак беради, бошқа иложи қанча! Боплаб қалтакласа ёки бир кун-ярим кун оч-наҳор қолдирса, булбулчадек сайрамасми, эҳ-ҳа, сайраганда-чи!

Аммо ҳазрат ичимдан топ дегувчилар хилидан экан, у ўйлаганидан кўра саркашроқ чиқиб қолди. «Сайраш» тугул бирон оғиз гапни эп билиб айтмади, озгина вақт ичида киртайган кўзларини бир нуқтага қадаганча, ну-кул сукут сақларди. Юзини истехзо қоплаган ҳоким ҳаз-ратга саройдаги масъуд кунларини эслатишга уринди, яна баланд мансаб, йирик мояна ваъда қилди. Барибир натижа чиқаролмади.

— Зиндонда чирийсен, ҳей, кўрнамак! — деди охири чидолмай.

— Тангри таоло шуни раво кўрса, майли, чирганим бўлсин, — деди хазрат хотиржам.

Ҳоким эшиқонани чақирди.

— Амр қилдим, қирқ дарра урилсин!

Калтак мазасини ўзи татиб кўрадигандек, Бурхониддин афтини ғалати қилиб бужмайтирди. Тавба, бу одам намунача ўзига бино қўйган, осмонни ушлаб тургандек керилади-я!? Ҳали қир ювиб кўрмаганда Бурхониддин совунига! Хазрат чехрасидаги самимий қатъият ҳар лаҳза уни таъқиб этарди, шунда у ўзи бекарорлигини чорночор эътироф қиларди.

Тагин бир нарсага хайрон: Шарофхўжа бузrug Бухоро боёнлари ва уламолари пешвоси эди, у билан хатто Маҳмуд ялавоч ҳам ҳисоблашган, ундан қолган молдунё подшоҳларникидан кам эмас, Шамсиддин Маҳбубий ўша бойликни тасарруфига олиб, бир бошидан кемириб еб ётиш ўрнига бунингдек зим-зиё кўчага қадам босгани, гадодан қолишмайдиган бир безорини паноҳига олгани ғалати! Эҳтимол, ҳокимликка талабгордир, Бухоро ахли орасида тарафдорлари беҳисоб!

Кўрғонга хашишагидек эзилиб қайтди, ховли ўртасидаги сокин кўшқда, кўшқават адрасу қимхоб кўрпачаларда чўзилиб ўйлади: «Калтак билан иш битмас, олий жазога буюрмоғим лозим!» Ушбу фикрдан айниқса хузур қилди: ганим камайгани маъқул... Аммо, бу иши аждар думига шамшир уриш билан баробар эмасми, ахир, аждар боши анов газанда — Маҳмуд Торобийда!

Салдан кейин бошқа бир хулосадан беихтиёр юзи ёришди: яхшиси Шамсиддин Маҳбубийни Чигатой ихтиёрига жўнатади. Нобакорни нима қилса кўнгли кўчаси кенг бўлган ҳокон ўзи қилсин. Мавриди келиши билан анови лайча билан ҳам ҳисоблашгай!..

Ҳоким чарчаган эмасми, шу ўйдан кейин киприклари тош осилган каби оғирлашди, оламни осуда қоронғилик чулғади, сўнг атроф бирдан кундузгидек чаровон бўлиб кетди, ҳеч кутилмаганда ойдиндан ваҳимага тушиб, қимирламай ётди. Ногоҳ кўрдик, шифт билан сахн оралиғида беҳисоб ипак иплар тизилган, улардан беҳисоб қизғимтир каналар сирғалиб тушарди. Булар мени кемириб қўяди, деди ичида ва беҳол қичқирди:

— Гура, Гура!..

Тезда хос мулозимлар ва гумашмалар тинчи бузилди. Ранг-рўйи синиккан малика кўшқка қадам ранжида

килганда Бурхониддин тўшакда мадорсиз чўзилган, нигоҳини тепага маъносиз қадаган, кўлларини тириштирган холда охиста ғўлдираб эди: «Оҳ, бу падар кусур лашкар! Хобгоҳни ҳам босмиш!» Ажабки, бутун аъзои бадани кўкимтир тусда, ковоклари ховлиққан, лаблари эса билинар-билинемас титранади.

Малика таажжубланган кўйи эрининг чуйкалган бетига тикилиб қолди, кейин аллатовур хадик ичра, ундан нигоҳини узиб, пойгакда таъзим қилиб турган мулозим йигитга Тамуғин отани бошлаб келишни буюрди...

Еттинчи боб

ТОРОБ АРМОН УММОНИДА

Кўклам Торобни заб безантирган: кишлок ёнидан азим Зарафшоннинг кичик ирмоғи гоҳ сокин, гоҳ ўйноқлаб оқар, тонг отиши билан сув сирти симобдек товланар, сохилларни қоплаган ўт-ўланларда инган шудринглар зумрад янглиғ ловуллар эди.

Сохилларда қорамоллар, кўй-эчкилар, тушовланган айғирлар ва қирчанғи отлар эринчоқлик билан ўтлашади, ҳар замонда сопол кўза кўтариб суыга келган қирк-кокил қизларнинг ҳазин лапарлари ҳам эшитилиб қолади. Оху фиғонга тўла хиргойиларни сокин тўкайлар ими-жим ютади. Чор-атрофни ўраб олган шафтолизорлару ўрикзорлар, бир-бирига чирмашиб ўсган ёввойи жийдалар, бодомлар кийғос гулга кирган, хавони ифори бўйлар тутиб кетган эди.

Кунба-кун тўлишса-да, аммо татимаётган баҳор қувончини, Бухоро каби, Тороб ҳам кўксига сиғдиролмай тўлғанаётгани сезилади. Гўё у ҳаммасидан — яхшидан ҳам, ёмондан ҳам тонган, беҳолу бемадор мудраб, оғир-оғир нафас олади.

Дарифки, Торобқалъа ёнғиндан омон қолган кўримсиз уйлар ўртасида алланечук мунғайган, учбурчак ши-накларидан ялтираб кўринаётган мўғул найзалари танасини тешиб чиққандек беҳол ингранётир. Қалъа рўпарасидаги майдон бир вақтлар халқ йиғинлари, сайиллари, турли маъракалар оғушида масрур бўларди, энди майдон кимсасиз, жонсиз қотган, қизғин учрашувларга ошиқ-

кан жонон кизлару ўктам йигитлар кадамига мунтазир. Дориломон замонларда майдон шимоли темирчилик рас-талари билан обод бўлган. Энди эса ўша расталар тут-дек тўкилиб ётади. Бурхониддин шаҳару кентлардаги темирчиларни ёлпасига кишан ва қафас ясашга жалб қилгандан кейин улар отамерос касбларидан кечишга мажбур бўлиб, дову даскаларини ёқиб юборишди. Фар-мони олийга бўйсунитишни истамаган кекса уста Қосим Али аввал зиндонга солиниб, кейин Бурхониддин тара-фидан Бўринайхонга кул ўрнида тортиқ қилинди. Бечо-ра Қосим Али қариганида бошини кулфатга қўйган кел-гиндилардан қанча норози бўлса, ўғли Зор Жаҳондан шунча хафа эди. Негаки, Зор Жаҳон фармони олийга на бирор муносабат билдирди, на мўъжаз устахонасини тарк этди. «Аросатда қолибдурсен, кофир!» — дея Қо-сим Али уни ҳақоратлади, шунда ҳам Зор Жаҳон пинак бузмай, ўғли Оловхон Юсуфни ёнига олиб, босконини бир маромда босаверди.

— Ўғлим, фақир бир кишига ваъда берғонмен, То-робни ташлаб ҳеч қаёққа кетмасмен, — дерди у гоҳо ғамгинлик билан Оловхон Юсуфга. — Унга атаб аслаҳа-лар ясагаймен ва уни шу ерда кутиб олгаймен.

Чамаси, Зор Жаҳон кутган одам яқинда келди, у еру кўкка сиғмай қолди: боқиши, қадам олиши, сўзлашув мароми ўзгарди. Ғайратига ғайрат қўшилганини айтмай-сизми? Қирчиллама йигитдек чарчаш нималигини бил-майди. Кундузлари Жомғуржин букортмасига кўра нари-дан-бери кишан ясайди, кечаси эса бекитиқча ё ханжар, ёки шамшир тоблаш билан машғул бўлади. Тун бўйи босқон халқуми тиним нималигини билмай вишиллайти, залвар болға сандондаги пўлат парчасига зарб билан урилганда атрофга сон-саноксиз кумуш учкунлар сач-райди.

— Илойим бу эгасини топсин! — пешонасидаги реза-реза терни сидириб минғирлайди Зор Жаҳон; у дили тубида аллатовур илинж борлигини ўзи билан баб-бара-вар тер тўкаётган ўғлига сездириб қўйгиси келаётгани англашилади.

Уста Зор Жаҳон янги қилиқ чиқарди: кундузлари барча юмушни Оловхон Юсуф гарданига юклаб ўзи қаёққадир йўқолади. Хуфия тарзда лўкиллаб қайгадир боради, қайсидир эшик-тешикка бош сукади, қимларга-

дир йўликади, лекин бу ҳақда ўғлига лом-мим демайди. Шом аралаш паришонхол киёфада келиб, индамай устахонага киради, уст-бошини жомакорига алмаштиргач, болгани олиб сандонга яқинлашаркан, оғир уф тортади.

Жума куни Зор Жаҳон устахонадан жилмади. Эрта-лаб нечундир қўли ишга бормай ковоқ солганча тимискиланди, пойгакдаги курси вазифасини ўтайдиган кундада анчагача хомушланиб ўлтирди, кейин ишга қаттиқ берилди. Тинмай қимирлаб, хаёлга чўмган Оловхон Юсуфни унутиб қўйгандек эди; пешин маҳали қалъа кунчиқарида ихчам банорас камзули устидан тўғали камар бойлаган, печи қалта симоби салла ўраган отлик пайдо бўлганда ота-бола эндигина тамадди қилиш учун ўтиришган, босқон ўтхонасини тўлдирган чўғ хили пасайиб улгурмаган эди.

Суворий Тороб паст-баландини беш панжадек билса керакки, мудофаа девори усти ва остида айланишиб юрган, қарашларидан таҳдид аралаш қаҳр ёғилаётган навкарлардан ҳайикмай бостириб келарди. Майдон ўртасига етар-етмас сира иккиланмай жиловни шимолга, қаққайиб турган омонат устахона сари бурди.

Афт-ангори қурумга ботган уста Зор Жаҳон ўнғайсизлана бошлади, йўрға қизил жийрон нақд кўксига тўёк ботириб келаётгандек жовдиради. Кир-чир дастурхон, бир бурдагина зоғора нон, ивирсиқ устахона кўринишидан бой-бадавлат хонадон фарзанди эканлиги сезилиб турган ўғлон пой-қадамига номуносиб эди. Ичини нохушлик кемираётган бўлса ҳам у ўғлидан илгарирок меҳмонга пешвоз юрди. Меҳмон тортинмади, ирганмади — ивирсиқ устахонага бемалол кириб, кекса мезбон кўрсатган жойга, курси вазифасини ўтайдиган кундага бемалол чўкди. «Овмин, қадам етди. бало етмасин», дея юзига фотиҳа тортгандан сўнг, ота-бола билан минг йиллик қадрдонлардек сўраша кетди.

— Хўш, камина ўзимни танитай, — деди у охирида вазминлик билан, жиддий нигоҳидан чақин сочиб. — Камина жаноби Махбубийнинг жигарбанди Муҳиддин Камолдирмен, хизматингизга бел боғлаб келмишмен.

— Ҳа, тузук, тузук, — талмовсиради Зор Жаҳон, сукутга толган ўғлига зимдан бир қур қараб. — Лекин, узр, камина жаноб Махбубийни танимасмен, ул зоти шариф ким бўлғай?

Хушсуврат суворий — Мухиддин Камол фавкулудда сирли таширфи билан Зор Жаҳонни қандай хайрон қилган бўлса, Зор Жаҳон бутун Мовароуннаҳрда маълум ва машҳур одамни ўзини танимасликка солганини кўриб, ўзи ҳам шунчалар таажжубга тушди. Ҳар ҳолда йигит Торобқалъа майдонида омон қолган яққаю ягона устахона сохибини оркаворотдан танирди, ҳатто унинг анчамунча гажирлигини ҳам билиб олган эди.

Айтишларича, Зор Жаҳон елкасида ғалати бир томир бор эмиш, шу савил тортиб қолса, бас, ҳали-ку бандаси, худосини ҳам танимай қоларкан. Асли суллоҳ Бурхониддин амрини ҳам ёлғондакам қабул қилган дейишади. Ишқилиб Оллоҳга бир қилиғи ёққан, йўқса Торобда кўкрагини бунақа кериб юрмасди. Файирликда Бўринайхондан қолишмайдиган доруға Жомғуржин билан обрў талашганини айтинг. Ҳей, ялоқи, ҳадеб эл бурнини қонатаверма, бир кун тагин ўзингни жигарингни эзиб қўйишмасин, деб ўдағайлаган ҳам мана шу Зор Жаҳон лақабли кимса — Мухаммад Хорун-да!

— Адашибсиз чоғи, ўғлим, — ниҳоят ноўнғай жимликни бузди Зор Жаҳон.

— Эҳтимол, — деди хушсуврат йигит, хандон отиб куларкан бир текис тишлари садафдек ялтиради. — Сўрамакни унутибмен, таксир, қани, айтинг-чи, тўққиз учга етгайми?

— Хай, хай, қув ўғлон, — уста Зор Жаҳон чехраси нурланди. — Аввал гапни шундан бошламайсизми? Ичгинам сидирилиб шуки оғзингизга термуламен! Ҳеч йўқки... Бухородин чикқансиз, чарчагансиз-да. Хай, майли, ҳечқиси йўқ, аммо, азизим, билиб қўйинг, тўққиз учга етмағон, бундин кейин ҳам етмагай!

— Ў-ў, ако, одамни роса шоширдингиз-ку, — гина аралаш ҳазил отди шу пайтгача жим ўтирган Оловхон Юсуф. — Ўлайки, оз қолувди паққа ёрилишимга!

— Оловхон, нимасини айтасен, ўзиям акагинангни келбати икки бийникича бор экан, илойим тоабад кўз тегмасин, — деди ғурур билан уста Зор Жаҳон. — Шошмак не бўлуптир, ақлдин озиб қолаёздим. Ё Парвардигор, ҳўқиз бўйнини суғуриб оладирғон сизлардек баходирларим бўлса-ю, ярамас мўғул бошимизда ёнғок чақиб ётса!

— Додланг-е, бузруквор, додланг! — кесатди Оловхон Юсуф.

— Ха, ха, аттанг, эшитмакка қобил қулоқ йўқ!

— Сизу биз билгон не-не тераклар кесилмиш!

Олтмишни коралаган бўлса ҳам шаштидан тушмаган ота, қони энди қизиқлик палласига кирган ўфил ўртасида кечаётган узук-юлуқ мунозарани жимгина тинглаб ўтириш ҳам, мағзи-мазаси оғу мисол аччиқ бу мунозарага аралашиниш ҳам Муҳиддин Камолга осон эмасди. Чиндан ҳам аламли: дод солсанг етти қават осмон ва кураи арз қақраб кетса-ю, аммо Аршни писанд қилмай, заминни титратиб юрган музаффар тугдорлар кару басир бўлса!

Хали Торобга кираверишда кўрди: жулдир кийинган, пахмоқ сочлари елкаларига тушган, ғазаб ва нафратдан кўкариб кетган ўн чоғли бечораҳол кимса сохилда тизилган толларга банди қилиб бойланган эди. Шўрликлар аллақачон ўлимларини бўйинларига олишиб, тақдирларига тан беришган, хира тортган нигоҳларидан бирон маъно уқиб бўлмас, ҳар замонда талвасали инграиб қўйишар эди. Қуруқшаган лаблари, чатнаб кетган нимжон таналари ёнғудек эди. Лекин биргина имконлари — сокин живирлаб оқаётган ирмоққа термилиш, термилиш ва термилиш!..

Муҳиддин Камол от узра сурагланди, бирдан қони олову оташга айланиб, томирларини ёриб чиққудек бўлди. Кўча бўйлаб гоҳ тиланиб, гоҳ зикр тушиб юрган жағи қийшиқ, ковоқлари ботик девонани имлаб чақирди-да, бир дийнор садақа қилди.

— Худо хайр бергур, отагинам, айтинг, булар гуноҳи недир? — сўради у сабрсизланиб.

— Эй, саховатли ўғлон, — деди девона йигит муруватидан ийиб, тангани тўрвасига соларкан, — улар гуноҳи бегуноҳликдир. Анграйма, анграймак сендек барнога ярашмас, бу замонда фақат шу тоифа бандаларни жазога мустаҳиқ этишларини наҳотки билмасанг?

— Отагинам, бир гап бўлгандирки, бунингдек ситамни ўйлаб топмиш, гумроҳлар, — деди илтижо билан Муҳиддин Камол.

— Бир гап?.. Ха, ха, бўлгон, бўлгон, — девона қийшиқ жағини ликиллатганча пихиллаб кулди. — Содда ўғлон, нелар бўлмас бу дунёда? Эмишки, булар Тороб доруғаси Жомеуржин боғи этагидан шовқин солиб ўтмишлар. Иттифоқо, ўша паллада жаноб доруға безатилган чорпояда маст уйқуда эрканлар, чўчиб уйғониб

нолиш қиладирлар ва безориларни жазолашни буюра-
дирлар.

Жағи қийшиқ девона, сабрли ҳамдард топганидан хур-
санд, от узангисидан тутганча, овозини пасайтириб маст-
лик ила ҳушёрлик ўртасида саросар Жомғуржин авра-
астарини ағдарипга киришди. Девона эндигина Махмуд
Торобий хонадони теварагида айланишаётган мишмиш-
лардан огоҳ этишга тутинганда ирмоқ юқори тарафидан
дубулға ва жиба кийган ёшгина суворий шамолдек елиб
келди.

Суворий нозиккина, белидаги камарга саҳтиёний кин-
ли қилич осилган, туташ ингичка қошлари остидан синч-
ков боқаётган кўзлари ер-заминни ёндиргудек чарақлар-
ди. Жимжит соҳилда у отидан тезгина тушди ва ҳаш-
паш дегунча уч бандини озод қилди. Бир жойда ғуж
бўлиб олган нашаванд соқчилар гап тагига етгунча, қол-
ган шерикларини ҳам дарахтлар танасига чирмалган ар-
қондан бўшатишга улгурди. Сўнгра, бир зумда таёқ би-
лан қуролланган махкумларни эргаштириб, соқчилар ус-
тига отилди. Ярим соатлардан кейин соҳилда тўрт мўғул
ўлиги қолди, ёшгина суворий эса шамширини қинига
солишни ўйламай, ортида жулдур кийимлилар, олислаб
борар эди.

Муҳиддин Камол келишган ва чапдаст суворийни қай-
дадир кўргандек эди. Аммо қайда, қачон? Ҳарчанд урин-
масин эслай олмади. Юрагида ёли бор экан, офарин,
боплади. Анов суллоҳларни ҳам қойил қилиб ер тишла-
тиб кетди. Қаерлик бўлса бу азамат, торобликмикин?
Агар шундай бўлса, белгиларини айтса, ота-бола танир?

Соҳилдаги воқеа кўнглига ажиб шукух бағишлаган
эди, сўнг беихтиёр Суйгуна Зебони эслади. Хаёлида
оқишдан келган хиёл чўзиқ ситора, қалин киприклар
соясидаги шўх порлайдиган сузгун шахлолар, қирмизий
дудоклар, райхон бўйли қирқ кокилу гажаклар жонла-
наркан, беихтиёр энтикди. Охидан олов ажралгандек
бўлди. Ҳозир қайда бўлса моҳичехраси, кўриш насиб
қилармикан?

— Тақсир, сизга айтадиган гап қўп, лекин зарурроғи-
ни тинглангиз, — енгил хўрсинди Муҳиддин Камол. —
Билурсиз, Бурҳониддин Торобни қатли ом қилмакка амр
этмиш!

— Ҳоким Торобга намуноча ёпишиб олди, — деди

важохати кўпчиб Зор Жаҳон, — нима, Тороб энасига талабгорлик қилибдирми?

— Ҳозир бун муҳокама қилмакка имкон йўқ, тақсир, — Ҳаришонҳол қиёфада давом этди Муҳиддин Камол. — Бул балони даф этмоқ учун бирор чора қўлламоғимиз даркор! Бу бобда сизга улуғ бир зот тарафидин маслаҳатлар берилмиш!

Зор Жаҳон аста томоқ қириб қўйди.

— Чора дейсиз, қани ўша чора? — тушкун бир қайфиятда бўғилиб сўради Оловхон Юсуф; тажрибасиз йигит Торобга мўр-малахдек бостириб келадиган ёвни тасаввур қила бошлаган, нимадир томоғига тикандек қадалган эди.

— Чора бирлашмак, бошқаси бекор, — Муҳиддин Камол чехрасида ажиб қатъият зухурланди. — Маҳмуд Торобий ҳазратлари ғазавот қилмак жойиз деган қарорга келмишлар, бул қарор жами содиқ кишиларга етқарилгон!

— Бундан натижа не бўлур, ўғлим?

— Тақсир, айтинг-чи, Тороб ёвга бўйнини тутиб берса не бўлур эрди? — саволга савол билан жавоб қайтарди Муҳиддин Камол. — Эл хунига бўялур эрди. Андоғ эркан, Тороб тиз чўкмаслиги лозим. Тороб ғаним ҳарбиға ҳарб, зарбига зарб бермоғи лозим.

— Худо ҳақи, маъқул, — деди ўзини тутиб олган уста.

— Аввал Маҳмуд баҳодир ўз ихтиёрларини Бурхон қана илкига топшириш билан Торобни қутқазмоқни ҳаёл қилмишлар, лекин ўйлаб кўрсалар бу тадбир эрмас, нодонлик эркан, — тиззасига муштини қўйди Муҳиддин Камол. — Баҳодир келаси ҳафта жума куни Торобга ташриф буюрадилар, биз фуқарони ул зотни кутиб олишга шайлашимиз керак. Фикримни уқдингизми, тақсир?

— Уқдим, ўғлим, уқдим, — деди шошиб Зор Жаҳон. — Камина аллақачон Нусрат Ҳожиб билан гап пишитгонмен, бир имо қилсам қифоя, қалъадаги тарафдорларимизни сафарбар этур!

— Кўп маъқул, сизга ишонурмиз.

Муҳиддин Камол уста Зор Жаҳон қўнгли тубига назар ташлади. Уста қатта армон билан яшашини билди, шу армонини ушатмай қоронғи гўрга қиришни истамаслигини ҳам англади.

Чиндан ҳам у Оллох тарафидан белгиланган қандайдир кутлуғ фурсатни кутади, балки, Махмуд Торобий қадам ранжида қиладиган жума у муштоклик билан орзу қилган қулай кундир. Қанчадан-қанча аслаха-яроқ ясаб, кўз тушмас пана жойга беркитиб қўйибди, агар мавриди келса, ўшаларни қон қакшаган ва сабр косаси тўлган улусга таркатади!

— Бузруквор, шубҳа тушди ичимга, — деди кутилмаганда Оловхон Юсуф, ковок солиб. — Махмуд Торобийни жодугар деб эшитибмен. Ширин жонини ва оиласини ўйлаб... ҳаммамизни балога гирифтор этмакчи шекилли! Бурхон қана унинг қавмини йўқотишни амр қилган бўлса бизда не гуноҳ?

— Валаклама, қурбака зотидан эмассен-ку! — алам билан кичкирди Зор Жаҳон, ўғлидан бу гаплар чикқанига ишонқирамай. — Хе, ўргилдим сендақа ботирдан, ҳали шу феълинг билан ёнимга кирасенми, шу феълинг билан имонингни бут саклайсенми?

Торобни беадад тўкилган қон қомига тортганда Оловхон Юсуф эндигина еттига тўлганди. Ҳамма болалар каби у бирор эрмакни — дарёда чўмилишни, олис уфқ сари тўшалган даштда чарчаб қолгунча чопишни, бўлик ўтлоқда қизғимтир сағриларини ялтиратиб юрадиган бедовларни томоша қилишни жон-дилидан ортиқ суярди. Чексиз қувончини қаҳр билан тўлғин қийик кўзлар осонгина тортиб олишди. Бир кун даштдан чарчаб келиб, ҳовлиларини ўраб олган оломонни кўрди. Саҳнда онаизори Ражаббиби, акалари, синглиси қонга бўялиб афтодаҳол ётишарди. Тасаввурига шўрлик онаизорининг пажмурда киёфаси ҳали совиб улгурмаган иссиқ қони ранги билан қўшилишиб ўрнашди. Хайҳот, очик кўзларида қотган, қотибгина қолган нарса нимаиди: армонмиди, ўкинчмиди ёки алам? Болагинам, жонинг ва ғурурингни баланд тутгайсан қаро қисмат ғалваларидан, деган аянчли нидомиди? Аттанг, буни ҳечам билолмади, лекин чинқирди, ўтақаси ёрилгудек бўлиб чунон чинқирдики! Ва ўша кундан ўзгарди, қувноқлигидан асар ҳам қолмади, хиёл тажанг, хиёл ўксук, хиёл жиззаки бўлиб улғайди.

Мана, йигирма бешга кирибди ҳамки, ўша-ўша — машъум кунда ақлу ҳушини алғов-далғов қилиб ташлаган ваҳима асоратидан хануз қутула олмаган. Хозир

отаси таънаси хамиятини шу қадар симиллатдики, ўзини ташлаб юбораёзди.

— Хе бузруквор калламни узинг, қурбақалар қавми авло биздин, — ногоҳ отаси бетига сапчилади Оловхон Юсуф. — Сиз Оллоҳга ишонасиз, мен кимга ишонай, Маҳмуд Торобийгами? Қўйнимизни пуч ёнғоққа тўлдирмиш ул валломат, келиб ўзи қутқарсин аҳли аёлини!

— Хей, нокас, Маҳмуд ҳали аҳли аёлини кўчада қолдирган эмас. Сенга куни қолмишми? Йўқ, иншооллох сендака ландовурга қолмагай куни! Ҳазрат Маҳбубий калимаси ёдимда, Оллоҳ Маҳмуд Торобий сувратида юборган халоскоримизни, деб эрдилар.

— Жуда узок беркинмиш халоскоримиз сичқон инида, — кесатди Оловхон Юсуф тиржайиб. — Шу-да пешонамиз шўрлиги! Келсин тезроқ мард бўлса, афти-ангорини кўрай, арзини эшитай, билай қани Ҳаққа тобеми ёки шайтони лаъинга!

— Жаноби баҳодир яқинда икки кун туриб кетдилар Торобда, — дея қулимсиради Муҳиддин Камол. — Ғофил қолибсиз-да? Билишимча, ёру дўсти билан бир неча маротаба хуфия суҳбатлар ўтқармишлар.

Зор Жаҳон ҳам мийиғида қулди, босқон тафтидан қизарган бетига шундай бир ифода балкидики, у Маҳмуд баҳодир қишлоғига ташриф буюрганидан ҳам, қимлар билан нималарни келишиб олганидан ҳам воқиғилиги англашилди.

— Ўғлим ҳали ғўр-да, кечирасиз, ҳали унақа суҳбатларга тортилмоғон. Лекин у сизу бизга жонини беришга ҳам тайёр! Хўш, айтсин-чи, ўзи кимга тобе, Ҳаққа ёки шайтони лаъинга?

— Ғўр одамдан қандоғ маънили гап чиқарди, — қўп воқеадан беҳабарлиги шаксиз Оловхон Юсуфга оғир ботган эди. — Камина кимга тобелигимни Худо ҳақи тузукли билмасмен.

— Ана кўргилик, ўз ботинингдин ғофилсен-у, ўзга устидин ҳукм чиқазмак пайидасен, — афсус билдирди хафагазак ота ва Муҳиддин Камолга юзланди. — Маъзур тутгайсиз, гоҳида шунақа... орамиздан ола мушук чопиб ўтадир. Замон охир бўлғоники, сиркаси сув қўтаридирган бандани қундузи чироқ ёкиб ҳам тополмайсен!

— Бани одам мусича, қисмат анга қангал солғувчи қалхатдир, дегон эдилар бир суҳбатда падарим, — Му-

хиддин Камол алағда нигоҳини устага қадади. — Гоҳо бу ақидага ғойибона эътироз билдирамен. Бас, дейман ўзимча, калхат чангалига лочин човути билан жавоб бермак мавриди келмиш. Не дейсиз, таксир?

— Таҳсин ўқиймен сизга, йигит!

— Хўш, шундоғ эркан, каминага кулоқ берингиз, бу кунда Маҳмуд баҳодир Абу Ҳафс хонақоҳини паноҳ тутмишлар, ишончли кишиларни тўплаётирлар ёнларига... Нусрат Ҳожибга атаб хат бермишлар, ул зотни топиб хатни бергайсиз ва орадаги гапни пишитгайсиз. Сиз, иним, Оловхон, гиналарни унутинг, шубҳалардин фориғ бўлинг-да, ишончимизни қозонинг, яъни доруға хобгоҳидин кўз-кулоқ бўлгайсиз. Камина эрса хешу ақраболар кўмагида зироат ва ҳунар аҳлини қайраш ила машғул бўлгаймен!

— Мен сизга кўмак берурман, Нусрат Ҳожиб билан ишимиз осон битгай, — деди Зор Жаҳон хотиржам, ненидир чамалаб.

— Жуда соз, биродари азиз, — деди Муҳиддин Камол ҳаёлга толиб, — иложи бўлса Маҳмуд баҳодир хонадонини тезроқ хавфсизроқ жойга кўчирмок лозим.

— Рост айтдингиз, локин Озодани кўндириш мушкулдир.

Сал тутилинқираб шундай деркан, Зор Жаҳон дилига недир ғашлик оралаб, ғамгин нигоҳини номаълум нуқтага қадади. Кеча Озода Зайнабдан ҳол сўрагани борган эди. Остонага қадам теккизиши билан шўрлик онаизор изиллатиб йиғлади, ажин босган ёнокларини юваётган кўз ёшларига тоқат қилиш маҳол эди. Хўрсина-хўрсина Суйгуна Зебодан кўпроқ нолиди. Қизгина анчадан бери қорасини кўрсатмас экан, ким билади, Жомғуржин гу-машталари қул қилиб бошқа юртга сотиб юбордими ёки бирор бойвачча қўрғонига қамаб ўзига хотин қилиб ол-дими, кўзга яқингинада қурмагур...

Зор Жаҳон рўпарасида ўтирган хушсуврат йигитни бир лаҳза унутди, хуш-фикри Суйгуна Зебога оғди. Қизгина ҳақида эшитганларини ўйлаб эзилди, сўнг андишага бориб, ўзини ўзи жеркиди: хей, бетавфик, сал майнангни ишлатсанг-чи, қайси банда кўрибди шу маҳалга-ча нозаниндай нарса бедов миниб, қилич чопқилаб юрганини...

СУЙГУНА ЗЕБО ШАМШИРИ

Ана-мана кун кибла сари оғди. Соялар чўзилиб қолди. Теваракда қушлар чуғури зўрайди. Салқин тушгани сайин қишлоқ ҳам жонланаверди. Зор Жаҳон билан Мухиддин Камол ўринларидан қўзғалишди, изма-из бориб қалъа ғарбида жойлашган, баҳор нафаси тегиб яшилланган чорбоққа эҳтиёткорлик билан киришди. Яқин-орада одамзот қадами тегмаган чорбоғ қадимги кўркини анчайин йўқотган, тўрдаги хом ғиштдан тикланган айвонли кўшк шовдираб тўкилган, қачонлардир сайроки қушлар овозидан сарафсоз бўлган дарахтлар почорона шовуллаётир. Совуқ бир сокинлик улар дилини музлатиб юборди. Робот оша қалъа шинакларига тикилишди. «Холдор мерган шу ерга келиши керак», дея аста шивирлади Зор Жаҳон; тахминан ўн дақиқалар ўтгандан сўнг шовур эшитилиб, йўлак бошида қора кўринди. Бир йилча бурун Жомғуржин хизматига кирган, садокат кўргазиб хос навкарлар сафидан ўрин олган Холдор мерган тозидек йўрғалаб илгарилар эди. Сиёғи ҳам, қадди ҳам ўша махлук сувратига вобаста: пешонаси тор, бужир бети энсиз, чўзиқ ияги ва бошини дубулғаси тагин ҳам чўзикроқ кўрсатар эди.

— Сайра тезроқ, мулла йигит, не мужда бор? — шошилишч сўради Зор Жаҳон. — Жомғуржин пайтавасига қурт тушғони, ё раб, ростми?

— Устаи калон, — нотаниш йигитга ҳадиксираб қараб олди Холдор мерган, — Жомғуржин майкўза билан овра, майкўзани сулув ёр каби бағрига босиб олмиш!

— Балки лаънати майкўза тубига чўкмакчидир, илоийм чўксин, — тўнғиллади уста, энсаси қотиб. — Афсуски, бу билан ҳеч нарса ўзгармас... Мулла йигит, мабодо билмадингми, бугун-эрта Торобга ёрдамчи қўшин келмасмикин?

— Бул менга қоронғу, — бўйнини ҳам қилди Холдор мерган. — Аммо кеча тонг махали Бухородин Бўри-найхон қадам ранжида қилди. Авзойи бузуқ, иложини топса Жомғуржинни ғажиб ташласа... Жомғуржин ўлиб-тирилиб атрофида парвона!..

— Кўрнамак Бўрининг муддаоси не эркан?

— Шуни билолмай догдамен. Бетўхтов масала талашадирлар, баъзан мингбоши доруғани ношудликда айблайдир. Сезишимча, доруға Махмуд баходир аҳли аёлини хибсга олишда шошилмаслик керак, деган фикрда, бир бахонада кирсам, булар очикликда турса Қорасоқол ҳеч гўрга бормас, деган гапи қулоғимга чалинди.

— Икки қузғун роса топишибди-да. Ниятлари чиндан ҳам бузук... Уста, бугун сиз Озода Зайнабга тагин йўликинг, — ниҳоят гапга аралашди Муҳиддин Камол. — Эрта шом қоронғисида Бухоро сари йўлга тушишсин, Вазидон кўприги яқинида аларни йигитларим кутиб олурлар. Насиб қилса ўзимиз жума куни ғазавотда кўришгаймиз!

— Маъкул, маъкул, — Зор Жаҳон қўлини кўксига босди, сўнг қўйнидан мактуб олиб Холдор мерганга узатди. — Ушбунини Нусрат Ҳожибга етказгайсен, унга айтгилки, келаси жума куни азонда дўконим устида яшил туғ илинғонини кўрса одамларини бошлаб чиқаберсин. Жума интиқом куни бўлғай, Махмуд баходир шундай деб эълон қилмиш!

Нусрат Ҳожибнинг тозидек эпчил элчиси мийиғида қулганча таъзим бажо қилди, ортиқча бирон оғиз сўз айтмади, ҳатто қиёфасидан ҳам бирон маъно уқиш маҳол эди. Чорбоғ дарвозасидан чиқиб дўкон сари ошиғич боришаркан, Зор Жаҳон ҳам, Муҳиддин Камол ҳам унга хайрихоҳлик билан омад тилашарди. Фақат улар панада қимлардир йигит йўлини тўсишгани, бошига қоп ёпиб, тутқун қилишганини кўрмай қолишди.

Муҳиддин Камол Холдор мерган хуфияликка нақадар муносиб эканлигини ўйлаб бармоқ тишларди. Шунанга абжирлардан кўпроқ оғдириб олиш керак, дер эди ичида, аммо мана бу паҳлавон — Оловхон Юсуфга ишониб бўладими ёки йўқми? Хархолда у ҳам анча дадил эканлиги сезилиб турибди. Фақат баъзан алмойи-алжойи гапиради. Хали анча гўрлиги бор-да. Отаси топиб айтди.

Ҳар хил ҳаёлларга берилган Муҳиддин Камол йигит билан ғазавот Оллоҳ йўлида қилинадиган улуғ саваш эканлиги хусусида гурунглашиб ўтирди. Ана шу орада Зор Жаҳон Озода Зайнаб билан учрашиб қайтди. Уста хомушлигини узоқданок билишди: ковоғидан қор ёриларди.

Ҳай, ҳай, Озода Зайнаб роса шанғи, қайсар аёл-да, Худо эркак қилиб яратишига бир баҳя қолган, мўғул

тугул корадажжол келиб тириклай ғажиса ҳам умидхонамни ташлаб ҳеч қаёққа кетмайман, деб шунақа бобиллаб берибдики, бечора уста орқасига карамай қочибди. Асли кампир ўжарлик қилиши бежиз эмас экан, у ховлижойини хатто вақтинчалик ёлғиз қўйиб бирон ёққа кетса ҳам раҳматли эри Қоплон баҳодир хотирасини хор қиладигандек туюлавераркан. Шу боис илгарироқ ўвиллари — Муҳаммадга ҳам, Алига ҳам шундай дағал жавоб қилган.

— Суйгунани кўролмадингизми? — деди йигит астагина, кўзлари жовдираб хўрсинаркан.

— Йўқ, — шундай деб Зор Жаҳон қаншарини қашиб қўйди: ногоҳ йигит чехрасини маъюслик чулғаганини пайқади.

Муҳиддин Камол Торобда икки кун тунади, аммо уйқу нималигини билмади. Кеча коронғисида Зор Жаҳон билан кирмаган эшиги деярли қолмади. Кимга учрашса аввал дарҳол Маҳмуд Торобий хитобини алланечук куюнчақлик билан такрорлади: — «Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!» Бу сўзларни эшитган кимса албатта кўпдан бери боши узра ялтираётган ойболтани эсларди, юрагида ғазаб ва нафрат ўти аланга оларди. Тороб вулқон каби тўлишганини Муҳиддин Камол ҳар кадамда ҳис этиб, кўнгли чирок ёқилгандек равшан бўлди. Баҳодир пухта, тамал тошини мустаҳкам қўймиш, деган мулоҳазани қилди.

Энди Муҳиддин Камол Торобда енг ичида олиб борилаётган юмушлардан Маҳмуд баҳодирни воқиф этиши лозим эди. Аввалдан шунга келишиб олишганди. Ким билади ҳозир Бухорода нелар кечаётганини... Чор тарафда пихини ёрган айғокчилар изғиб юришгандир. Беҳудуд ваколатлар бериб қўйилган сарбозларнинг кўча-кўйда тўхтовсиз шанғиллашларидан қулоқлар қоматга келаётгандир. Лекин, нима бўлганда ҳам, баридан Бўринайхон билан Бурҳониддин ғофил қолиши керак, ғофил...

Муҳиддин Камол Зор Жаҳон билан яқиндан танишгани ва биргаликда озми-кўпми юмуш битирганидан мамнун, аммо бошқа жиҳатдан кўнгли яримта: ахир, ҳарчанд тиламасин, Суйгуна Зебони кўролмади, малак қароқларига тикилиб, зулфи райҳонларини силаб, у билан бир дам бўлсин суҳбат қуролмади. Кўнгли қанчалар тўла эди дарду ҳасратга — тўқолмади. Торобдан кўнглингиз тўқ бўлсин, дея покиза тилақлар билдирган Зор

Жахон ва устахона олдида тўрсайиб турган Оловхон Юсуф билан иссиқ-иссиқ хўшлашди. Қанот боғлаб учишга шай бедовини тўқай оралаб кетган, хар ерида ёмғир суви қўллаган жимжит сўқмоқ бўйлаб қичади. Кеча Холдор мерган чорбоққа учрашувга келмай қолганини ўйлаб алағда эди. Қишлоқдан ярим чакиримча узилганда изида бир суворий пайдо бўлди. Хаёли паришонлиги боис аввал эътибор бермади, кейин у отига зўр бериб камчи босаётганини, ўзига етиб олиш учун ҳаракат қилаётганини ногоҳ сездди. Алланечук ғашланиб, ҳатто жаҳлга миниб, бирдан жиловни тортди. Ким экан бу сурбет, ҳозир бошлаб таъзирини едиради. Ё, тавба, ҳалиги чапдаст йигит-ку, сохилдаги бандиларни озод қилган, мўвул соқчилари билан тап тортмай савашган азамат!

— Хей, Оллох суйган банда, — таъқиб қилувчи ҳам юганини тортувдики, бедови илкис тўхтаб, кейинги оёқларида тип-тикка турди, — борар мазгилингиз аниқми, аниқ бўлса фақирни ҳам ҳамроҳ қилгайсиз!

Навкирон суворий садафбанд қошли эгарга қийғирдек қўнган: бокиши зийрак, жуссаси нозиккина, пайлари пишиқ, ингичка гардишли пўлат дубулғаси туташ пайваст қошларигача босиб тушган, таранг ёноқлари, қайрилма-узун киприқлар қуршовидаги тубсиз қароқларида сирли ёлқин мавж уради.

Йўл танобини тортишга ошиқаётган Муҳиддин Камол кўкси, лағча чўғ теккан каби, ғалати жизиллаб кетди. Қафасдаги қушдек потирлаган юрагини бир орзиқиш қамраб, оҳиста шивирлади: «Суйгуна Зебо!» Не қиларини билмай энтикар, ичи эса баттар тошар, боши ғувиллаб, эгардан қулаб тушишига сал қолган эди.

— Борар мазгилим аниқ, аммо бениҳоя йирок, — Муҳиддин Камол қувонаётганига қарамай қовоғидан қор ёғдирди. — Сиздака нозик навалар ҳабибликка ярамас менга!

— Вой, вой, ширин гапга талтайганларини... Келинг, солишайлик, аён бўлсин ким нозик нава, ким чинор! Шарт шулким, қиличингизни туширсам оёғимга бош қўйиб кечирим сўрайсиз, агар меникени туширсангиз ўла-ўлгунча қулингиз бўлмакка розимен!

— Чумолиники қадар холингиз борми, йўқми, ғўдаясиз бунча, сизга тиг кўтармақдин орланамен. Бориб тошингизни теринг, омадингиз чопиб тенгингиз топилиб

колур. Жахлимни чиқара берсангиз пуф дегаймен, хас-дек учиб бориб етти тош нарига тушгайсиз.

— Чиранма роз, хунаринг оз! Ёху! Йиғ хушингни, ғофил!

Мулойим чакнаётган кўзлардаги ғамзали ифода бирдан сўниб, ўрнини тўсатдан жўш урган қаҳр тўлкини эгаллади. Энди суворий буткул бошқача қиёфага кирган эди. Юпқа лабларини қимтиганча, шамширини шартта суғурди-да истехзоли кулаётган Мухиддин Камолнинг тос тепасидан солди. Яхши ҳамки, у эҳтиёт юзасидан эгари қошида илиб юрадиган юмалоқ пўлат қалқонини тутиб улгурди, йўкса, ким билади, танаси қоқ иккига ажралармиди. Қиличга узалай деса, халигидай катта кетиб қўйган, ноилож қалқон билан химояланди. Хар гал тарақлаган овоз эшитилганда астойдил машқ кўрган кучли қўл зарбини туяр, бир кўнгли кўтарилса, бир тааж-жуи ортар эди.

— Йиғ хушингни, ғофил! Ёху!

— Бўлди, бас, Суйгуна!

Сабр косаси тўлган Мухиддин Камол таҳдид аралаш қичқирди, навқирон суворий эса соғинчу орзиқиш аралашган хитобини эшитишни ҳам истамади. Аксинча, энди йигитни масхара қилди, қизаринган хушбичим юзида, тавба, Суйгунаси ким экан, деган ажабсиниш зухурланди. «Ёху!» — деди яна таҳдид билан, лекин бу навбат ҳавога баланд кўтарилган яроғини сермашдан тийилиб, юганни силтаб тортиди ва ниҳоят яна қорачиқларини нозу истиғно учкуни қамради.

— Шайтон васвасасига учмишсиз, биби, — норози оҳангда ғудранди Мухиддин Камол. — Оллоҳга хуш ёқарму бу қиликларингиз? Волидаи мухтарамангизни чирқиратмишсиз. Ёнида бўлмоғингиз жоиз эрди бундай қаро кунда!

Юлдузни кўзлашга шай бедовни беписанд бошқараётган қизгина — Суйгуна Зебо чехрасига хиёл сокин қулги ёйилди, жон сўрагудек ингичка табассуми тағ-заминида оғир андух бор эди.

— Хар не миннатингиз бошим устига, — нигоҳини баҳор ёйган яшил сеп аро яширди Суйгуна, ногоҳ маъюс тортиб. — Ҳазилимдин ранжимангиз, тунов куни соҳилда кўриб қолганимда адо бўлаёздим. Сизни доим интиқ кутамен, тошбағирлик ила кўриниш бермайсиз.

Борар мазгили, қилар юмушини аллақачон унутган йигит бекарор оғриқ, тийиксиз энтикиш ичра саросар, махзун, телбаваш эди. Ихтиёрини нечукким буткул бой берди, ақл-хуши ўз-ўзидан чийралиб бораверди, ё фалаксанки, шуурини чирмаган нарса нима, ноумидлик вас-васасими ёки саодат нашъаси?!

— Хей, оппок қиз, ҳазил мавриди эмас ҳозир, тез жўнанг яхшиси ойижонингиз ҳузурига!

Муҳиддин Камол илжайганча учирик килди, Суйгунани таънаю маломат билан тағин бопламокчи эди, қарасаки, қизгина шаштидан тушибди, мўмин-қобил бўлиб қолибди, ҳатто ўксиниш қайрилма киприкларига нам бўлиб калкибди. Дафъатан отдан тушгиси, қизгинани даст кўтариб олгиси, бахмал кўзларига тўйиб-тўйиб тикилгиси, бағрига босганча ақиқ лабларидан иссиқ-иссиқ бўсалар олгиси келди.

— Мен не демишам, қўбизим не деб ғўнғирлагай, — бўш келмай кесатди Суйгуна Зебо.

— Суйгуна, Худо ҳақи ишонинг, камина Бухорога ипсиз боғланмишмен, — деди қизариниб Муҳиддин Камол, қамчиси билан гижинглаган оти сағрисига аста уриб қўяркан. — Ҳазрат акангиз бераётган вазифалардин сира ортмасмен. Қолаверса, падарим зиндон бўлғондин бери бутунлай тинчим йўқолғон.

— Бормайсизми ўша Бухоронгизга, бу ерларда нечук бундай абгор бўлиб юрмишсиз?

— Аммо, бибижон, Бухорога курук жисмим боғланғон, жон риштаси ҳаргиз ҳаёлингиз билан чирмашғондир. Эрта ҳам, кеч ҳам ғойибона суҳбатингиздин масрурмен!

— Тилёғламалик сизга ярашмас, — ғамзали бокди Суйгуна Зебо, шафқатсиз гиналарини давом эттириб. — Эрмакталаб бўлсангиз... Мендек бир ғарибани ғалвадин холи қўйинг. Касални яширсангиз истимаси ошкора қилгай!

Энди эс-хушини йўқотган йигит ортиқ токат килолмади, эгардан қуюн бўлиб отилиб тушди, илдам бордида, нозу истиғно билан ўпка-гина қилаётган қизгина қўлидан ушлаб аста тортди, қизгина тонг насими эгган ғунча каби энгашиб, йигит қучоғига йиқилди.

— Сизга шундоғ интиқ эдимки! — деб шивирлади Муҳиддин Камол, камон қошларни аста силаб.

— Ёлғончи! Қочиб кетмокдасиз-ку! — қирмизий лаб-

ларини буриб кўйди Суйгуна Зебо, йигит бағридан силтаниб чиқаркан.

— Юрагим Торобда қолаётган эрди!

Ажиб ҳисдан киз ёноқларига қизиллик югурди.

— Сиз жонимсиз, Суйгуна!

— Сиз ҳам... Сиз ҳам жонимсиз!

Беадад эди дил рози... Дил рози аро жо бўлган армону ўкинч ҳам, севинчу умидворлик ҳам беадад эди. Олам шодлиги билан баробар ушбу тиникдан тиник дамларни уларга саховатли Тангрининг ўзи раво кўрди, агар ушбу дамлардан бенасиб кетса Муҳиддин Камол умри-жони мазмунсиз, кемтик бўлиб қолиши муқаррар эканлигини англади. Йигит учун ёруғ дунёдаги энг катта саодат — санамлар ичра энг гўзали, энг барноси мана шу ўжар киз ёнида бўлиш! Мана шу сулувнинг охуникидек жодуваш қароқларига эринмай, жимгина термилиш!

Масрур йигит ногоҳ Маҳмуд Торобий ҳузурига ошиқаётганини эслади.

— Суйгуна, жоним, сиздан ажралгим келмас...

— Мен ҳам ёнингиздан кимирламасмен, — деди энтиқиб Суйгуна.

— Аммо... биласиз, олам нотинч, — дудукланди Муҳиддин Камол, кизгина ёноқларига ўтли лабларини босаркан. — Ҳозирча ажралишурмиз, каминани ҳазрат акангиз кутмоқда.

Узун киприклар паришонхол эгилди.

— Сиз шошасиз, мен шошмасменми? — кутилмаганда Суйгуна қароқлари учқун сачратди. — Ҳазрат акам пинжига кириб олмишсиз, мен бечора бир чеккада томошабин бўлиб қолабераманми?

— Сиз ҳозир волидангиз ёнида бўлишингиз керак.

— Волидам ёнида... Урчуқ йигириб... Хо-оо!

— Шу-да қиз болага ярашиғлиси.

— Чучварани хос санабсиз, полвон йигит, — Суйгуна Зебо жаҳл билан ўзини эгарга олди ва тинмай пишқираётган отини қичаганча йигит устига ҳайдади. — Сиз мени ким деб ўйлаяпсиз? Бутун Тороб ғазавот қилармишу мен уйимда тинчгина оёғимни узатиб ўлтирармишмен. Бас, лақиллатманг, сиз қайга борсангиз ўша ерга борурмен, ҳазрат акам ёнида бўлурмен. Англадингизми?

Энди Муҳиддин Камол чор-ночор бош ирғади, аниқроғи, рози бўлганини билмай қолди. Недир севинч ва

ифтихордан чехраси ёришди-да, гулдироган товушда «хей!» дея жировни бўшатди ва бир зумда муволишга етди.

Чеккаларидан иссиқ тер қуйилаётган Суйгуна Зебо ҳам ҳавода қамчисини ўйнатиб, эгарда нозик адо қаддини муқим тутиб, шамолдек елиб кетди.

Учқур бедовлар туёқлари тагида ер гумбирлаб аксу садо берар эди.

Тўққизинчи боб

ИНТИҚОМГА ЧОРЛОВ

Абу Ҳафс тепалиги этагида, жануби-ғарб томонда қад ростлаган хонақоҳга кириб-чиқувчи мўмин бандалар оёғи бир дақиқа ҳам тийилмайди. Кунботиш томонда ястанган кўҳна қабристон суқунати шаксиз ён-теваракка ўз таъсирини ўтказади.

Устози Шамсиддин Махбубий зиндон қилинганини эшитган Маҳмуд Торобий Ғори дарвешонни тарк этиб, инилари билан хуфия тарзда мана шу гўшага жойлашди. Улар Муҳиддин Камол тузган жамоа билан бирлашиб, ҳазратни қутқариш учун бир неча бор саъй-ҳаракат қилишди: аввал зиндонбон Муқбил маймоқни қўлга олишга уринишди, кейин ярим оқшомда соқчиларни гум қилиб, эшикни бузиб кирмоқчи бўлишди, афсуски, бирор натижа чиқара олишмади...

Хонақоҳ жимлиги Аҳмадулло сўфи рўпарадаги баланд мезанага чиқиб мўминларни тоат-ибодатга чорлаган кезлардагина бузилади. Сўфи овозига ҳамма ўрганиб қолган, у «Оллоҳу акбар!» дея бир маротаба нидо қилиши билан ҳамма сергак тортади.

Ҳозир қабристон ўртасини кесиб ўтган йўл бўйлаб келаётган Маҳмуд Торобий азон товушини эшитаркан, пешин намозига кеч қолмаслик учун шошилди, қачонлардир шу атрофда Оллоҳ олдидаги қарзини узган шайхул машойих Муҳаммад Кабир Абу Ҳафс жаноблари руҳини ёд этиб ўзича энтикди. Сўнг изма-из ошиқаётган имом Мўйин темиртакка аста ўгирилиб қўз қирини ташлади, имом Шамсиддин Махбубий жаноблари хусусида бирон илиқроқ мужда айтармикин деган илинжда...

Маҳмуд баҳодир ошиғич ўнг тарафга, Абу Ҳафс хонақоҳи сари олиб борадиган қумлоқ йўлакка бурилди.

Дадил-дадил кадам танилаб ичкарига кирди, ортидан кора-ма-кора келган Мўйин темиртакни нечундир ичида но-шудликда айблади. Имом халига қадар ҳазрат ҳақида тайинли маълумот ололмай доғда эди. Аксига Эрдана кузгун қачондан буён дараксиз, Жўра говбош билан Нав-рўзбекнинг эса омади юришмади, улар ҳар кун кечқу-рун икки қўлларини бурунларига тикиб қайтишади.

Қайта қария Иброҳим Торобий баҳодирга тасалли берувчи гаплар айтди. Жаноби шайх ҳазратни ўз кўзи билан кўрибди. Хос навкарлар уни, қўлларига кишан солган ҳолда, Бурҳониддин саройига ҳайдаб боришибди, тушдан кейин эса тагин зиндонда тутқун қилишибди. Энди чангали қонга бўялган Бўринайхон муҳофазакор-ларни икки ҳисса кўпайтирган, энди Худо қарғаган ма-кон устидан қуш ҳам учиб ўтолмас экан...

О, ҳазратим, раҳнамои шарифимиз, кўра-била сиз-ни жаҳаннам қаърига йўлладикми, энди бағримиз қон, кўзимиз гирён, юзимиз шувит, ахир, бу кўргиликка қан-дай чидаймиз! Биз, ношудлар, ёруғ дунё лаззатини тотиб юрибмиз, сиз, мухтарам зот эса шайтони лаъин гўшаси-да кишанбандсиз. Ундан кўра биз бориб ётсак бўлмасми-ди ўша малъун жойга! Лекин, Худо ҳақи, бугун бўлмаса эртага сизни озод қилурмиз!

Ётганда ҳам, турганда ҳам Маҳмуд Торобий шу хил ҳаёллар оғушида бўлади, ўз ёғига ўзи коврилади. Яқин-да қайтадан шайх Иброҳим ва инилари билан биргалик-да тузган режалари чиппакка чиқишидан чўчийди.

Вазият энди анча таранглашган, зеро, шу кунларда чор тарафдан сабрсизлик билан элчилар кутаётир. Ишонч-ли одамлари аллақачон Шоффрикон, Вардонзенинг сабр косаси тўлган нуфузли беклари билан алоқа ўрнатди. Шайх Иброҳим дарвешларни қўлга олиш билан машғул, эрта бир гап бўлса, улар аридек ёпирилиб келишлари тайин. Кеча Хур Қийғир кизик бир хабар айтди; шаҳар-даги беш маҳалла ғазавотга кўшилиш ва уни маъқуллаш учун хуфия машварат ўтказибди. Алар қони жунбушга келган, алар бошқа чидамаслар, деб Хур Қийғир қизиш-ди, акаси фикрини Кичкина Қийғир маъқуллади.

Маҳмуд баҳодир Бойкандга ҳам катта умид боғла-ган, негаки, у ерга биродари Алп Хомушни элчи қилиб жўнатган. Алп Хомуш амир Фиёсиддин Носир хонадо-нида кўниши, у билан маслаҳатлашиб олиши, тарафдор-лар сафини кенгайтириши лозим. Варахшада Омонбий

оқсокол аллақачон белига шамшир бойлаган, у Бўринайхон кўзларини ўз тирноклари билан ўйиб олишга қасам ичганмиш. Ромтиндан Раҳим араб, Гиждивондан Шоди манғит йигитлари билан аллақачон жангга шайланиб қулай фурсат пойламоқда.

Булар жилға-жилға бўлиб бирлашса борми, Жомғуржин, Бўринайхон ёхуд Бурхониддин тугул Чигатой ҳоқон ўзини ҳам кўшин-пўшини билан осмону фалакка ҳасдек чирпирак қилиб юборишлари мумкин.

Ғамзада Бухоро тонгларидан яна бири не-не андухлардан огоҳ этиб бўзарганда Маҳмуд Торобий ҳафсала билан таҳорат олди, хужра ўртасида жойнамозини ёзиб, ихлос билан бомдодни адо қилди. Сўнг ичида Тангри номини такрор айтиб жойидан жилмай ўтираркан, кўз ўнгига Шамсиддин Маҳбубийнинг азоб-укубатлардан буришиб, захил тортиб кетган қиёфаси келди. Шу асно югурдак пайдо бўлди.

— Таксир, сизни бир дарвеш сўроклаётир, — деди у қўл қовуштириб, синик кулимсираганча.

— Чорланг, — деди Маҳмуд баҳодир юраги аллатовур ҳовлиқиб.

Кечаси билан мижжа қоқмай олис йўл танобини тортганлиги, бениҳоя ҳолдан тойганлиги сезилиб турган озғин жуссали, оппоқ соқолли, кўзлари киртайган дарвеш ёшига ярашмаган чакқон ҳаракат билан эшикдан отилиб кирди. Пойгакда бафуржа тиз чўқаркан, тили ҳала-хулада айланмади.

Ажабо, ҳушими, туши, ахир бу жиккак чол Самарканд шаҳридан — ғазавотни қўлламоқчи бўлган қосибхунарманд аҳлидан элчи бўлиб келган, кадрдони Абдулла Самаднинг тоғаси Оқил дарвеш-ку! Саҳар мардонлаб нима қилиб юрибди, намунча каловланган?

— Сизни танидим, қадамларига ҳасанот, — деди босиқлик билан Маҳмуд баҳодир. — Умидим шулки, бирон хушхабар билан кўнглимиз ғуборларини тарқатгайсиз.

Нечукким Оқил дарвеш тагин суҳан қилмади, хира нигоҳини ердан узоқмас, ич-ичини нимадир куйдираётгани англашилар эди. Қат-кат ажин босган юзига паршон тикиларкан, ногоҳ баҳодир ҳаёли Шамсиддин Маҳбубий томон учди. Наҳотки бу банда устози ҳақида бирон шум хабар келтирган бўлса!?

— Сўйланг, осмон узилиб тушғони йўқми!? — ку-

тилмаганда ўшқирди Маҳмуд баҳодир. — Бундай интиқ қилманг одамни!

— Афғу этгайсиз...

— Ҳўш?

— Таксир, Тороб кўчаларинда хоин шарпаси изғир эрмиш, Тороб холи ёмон!

— Бул гап ўзимга ҳам аён!

— Кеча тонгда тўқайдин Холдор мерган жасадини топмишлар.

— Сиз бу кулфатдин қандоғ вокиф бўлдингиз?

— Камина Зор Жаҳондин эшитибмен. Ул мўмин банда бор ходисани зудлик билан етқаришимни ўтинди, аёғимни қўлимга олиб чопмишмен. Эмди ихтиёрингизда тургум, не хизматингиз бўлса буюргайсиз, камина хозирмен!

Маҳмуд баҳодирни гўё яшин чалди, у чўк тушган жойида кесакдек қотди-қолди. Кечадан бери кўнгли алағда, қандайдир кулфат, борлиғини алғов-далғов қилиб юборадиган кўргилик яқинлашиб келаётганини бир сезимлар билан сезгандек эди. Аммо бунисини асло кутмагани, бу ҳатто ҳаёлида ҳам йўқ эди. Холдор мерган ўлими кимга керак бўлиб қолдийкин? Нахотки режасидан хабар топишди? Агар Нусрат Ҳожибга аталган хатини қўлга туширган бўлишса... Йўғ-е, унақасини Худо кўрсатмасин. Холдор мерган йўлини қилиб яширгандир. Ётиб қолгунча отиб қолиш керак. Биз ўлимга борурмиз! Ўлим халоскоримиз!..

Маҳмуд баҳодир зимзиё поёнсиз чўлда якка ўзи адашиб қолгандек бир алфозда эди. Жимжит хужра ўрта-сида мук тушиб ўлтираркан, нечундир ғойибдан кўмак келишига ишонарди.

Ногоҳ Малик Санжарни хотирлади, нима, елкасига оғир юк ортган ўша ўғлон довдирамаганми, нокасу нота-вон кимсалар хуфия берган зарбалардан доғда қолиб ўртанмаганми? Жаноби шайх Иброҳим таърифича, у кўпроқ дангал иш тутган, дўнг келса ҳам, чуқур келса ҳам ортига қайтмаган. Энди бошқа иложи йўқ, у ҳам таваккалга изн беради, ахир, таваккалчи ёри Худо-да.

Маҳмуд баҳодир тик этса эшикка термиларди, лекин айтилган муддат ўтиб кетди ҳамки, элчилардан дарак бўлмади, не-не ваъдалар берган Варахша ҳам, қонга қон, жонга жон олиш иштиёқи билан ёнган Бойканд

хам, ёвга кўксини қалқон қилиб тутишга аҳдланган Ром-
тину Вардонзе ҳам сукут сақларди. Чорасиз қолган ба-
ходир бу ҳолни Холдор мерган ўлими билан боғлади ва
кўнгли осмонини қаро булутлар қоплади. Ахийри, шайх
Иброҳим билан маслаҳатлашди-да, хонақоҳда машварат
чақирди.

Ҳамма алафда: эл ичида нуфузи чунон ортиб кетган
Мўйин темиртак сийрак соқолини асабий тарзда силаб-
силаб қўяди, ранги ўчган Наврўз полвон ўксиниш ара-
лаш чуқур уф тортади, Вафо Хўжандий сўнгсиз изти-
робда, Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирнинг умид-
сизлик нишонаси аксланган нигоҳлари номаълум нукта-
ларга қадалган, бўз камзул кийиб, одмиёна кийикча тан-
ғиган Суйгуна Зебо акалари пинжида ичи сидирилиб
ўлтиради, фақат шайх Иброҳим хотиржам, бўшашманг-
лар, азизларим, камина Малик Санжар билан бундан
бешбаттар кунларга гувоҳ ўтганман, дея жовдираётган-
дек киртайган кўзлари...

Шаксиз, маслаҳат-кенгаш сукут билан бошланиши хо-
сиятсиз — ҳатто буни даҳшатли парокандалик нишонаси
деса бўлади. Баттар ғашланган Маҳмуд баходир чор-
ночор томоқ кириб, жамоа жонкуярларидан ҳисоблан-
миш Холдор мерган ажали қаттолга гирифтор этилгани-
ни, содиқ беклар ва оқсоқоллар элчилари хануз дарак-
сизлигини сўзларкан, овози хиёл титради, бирпасдан ке-
йин сал ўзини босиб олди-да, биродарларига нажот кўзини
тикди.

— Ҳазрат ака, Оллоҳ номини ўртага қўйиб қасам
ичдикки, биз ўлимга борурмиз! — ҳаммадан илгари шо-
шилиб гап қотди Хур Қийғир, кўкрагини керганча. —
Қасамдин тонурмизми? Йўқ, тонмасмиз, нокаслар имон-
ларини туфрок қилғонда биз қилич дастасини маҳкам-
роқ тутгаймиз.

— Баракалла, укажон, маним тилагимни айтдинг, —
деди чехраси ёришиб Маҳмуд баходир ва бир оздан
кейин шайх Иброҳимга юзланди. — Пийрим не фикрда-
лар?

— Ахли жамоани қўллагаймен, — шайх Иброҳим-
нинг товуши ўктамона янгради. — Камина оқ фотиҳа
бермакка қурбим етур ҳозирча: хамиша олингу олдир-
манг, Яратган эгам ўзи паноҳида асрасин сизларни, ўғлон-
ларим! Илоҳи овмин!

— Ғазавот!

— Биз ўлимга борурмиз! Ўлим халоскоримиз!

Хонақоҳни жарангдор садолар камради, совук деворлар Улуғ мухорабадан огоҳ этаётган хитобларни жимгина ютди. Машварат умри қисқа кечди, нима ечилгани, нима жумбоқлигича қолгани қоронғи эди. Ҳар ҳолда Маҳмуд баҳодир Мўйин темиртакни жамоа оқсоқоли сифатида Бухорода қолишга кўндирди, Вафо Ҳўжандий, Муҳаммад билан Али эса ёнида камарбаста бўлишади. Абу Ҳафс хонақоҳи қўналға сифатида қолади. Ҳар не вазифа имом билан бамаслаҳат ҳолда ижро этилади. Энг муҳими, ўзи Торобни оёққа қалқитса ва ғазавотчи мўминлар билан Бухорога қайтса карнай-сурнай садолари остида, ихлосу эҳтиром билан пешвоз чиқса... Шунда, иншооллоҳ, энг аввало, белига шижоат камарини бойлаб, Шамсиддин Маҳбубий жанобларини зиндон комидан тортиб олур!

Ўнинчи боб

ЧАЛДЕВОРДАГИ ШАРПА

Охири катъий тўхтамга келган Маҳмуд Торобий пайшанба куни тонг сахарда кулоху жанда кийиб Тороб сари лўкиллаб қолди. Баҳодир Торобга катта умид боғлаган эди, армони илк бора шу ерда ушалажагига амин эди. Андуҳдан зада дилида не-не орзулар жўш ураётгани шундан, у гўё ердасиз, осмону фалакда. Аршу аъло кўмагини дариг тутмаслигига имони комил. Аршда гўё саховатли ва имони бутун малоикалар қўшини сафга тизилиб турганини қайта-қайта ўз кўзи билан кўради. «Ёху, сен — Акбар!» Жикка терга ботганча сархушланиб кичкиради. Шайх Иброҳим баҳодир ахволини тушунади, хаяжонини хис этади ва аста қўлтигига киради. Сўнг Наврўзбек, Суйгуна Зебо, дарвешлар шоша-пиша ёнига чопиб келишади-да, ширин сўзлар айтиб далда беришади.

— Сардор деганлари тоб ташламаслиги керак, тили бийрон ўғлим, — кула-кула пўписа қилиб қўяди шайх Иброҳим.

Маҳмуд баҳодир хийланур: оббо, хей, Кодир эгам, жони мўрт экан-да! Намунча шалвирамакда? Ҳали ҳам-

маси олдинда-ку! Азоб ҳам, изтироб ҳам, зафару мағлубият ҳам!

Махмуд Торобий айни дамда Тороб пўртана мисол чайкалаётганини, Нусрат Хожиб билан Зор Жаҳон ич-этларини еганча йўл қараб туришганини аниқ-тиник тасаввур қилди.

Тангри таоло қувват берсин Зор Жаҳонга... Жумаи муборақда азон чоғи у савобнинг энг каттасига эришади, устахонаси тепасига яшил туғ илади. Бу ғазавотга илк ишора бўлади. Шунга кўра, Нусрат Хожиб кулоққоқти қилинган тарафдор навқарларни қалъадан майдонга бошлаб чиқади, Зор Жаҳон оломонни етаклаб келади, шунда Махмуд Торобий издиҳомга қарата дилларни жунбушга солгувчи ваъз айтмоғи лозим.

Махмуд баҳодир шундай умидлар билан Тороб заминига қадам босди-ю, ниҳоят, жисми-жонида ажиб қудрат, шижоат, масрурлик туйди. Энди чиндан ҳам илохий фаришталар теварагини ҳалқадек ўраб олган эди. Сўнг қалъа майдонига яқинлаб келишган ҳамоно беихтиёр Зор Жаҳон устахонаси тарафга қаради, э, дариг, не кўз билан кўрсинки, устахона тамом ёқилган, кули кўкка совурилган!

— Таксир, чамаси изимизга айғокчи тушуптур, — атрофига аланглади Мухиддин Камол. — Беркинмок жоиз, акс холда хибс этурлар, яхшилик аломати эрмас Зор Жаҳон устахонаси зеру забар қилингани.

Кўз ўнги живирлаётган Махмуд баҳодир беҳол, безабон... Муз тагига тушиб чиққан каби сезилар-сезилмас қалтирайди. Ёнгинасида ҳассага суянган шайх Иброҳим хотиржам турганини кўргандан кейингига ўзини ҳисл босиб олди.

— Йўқ, йигит, камина Нусрат Хожибни кўрмай Торобдин қимирламасмен, — деди у ниҳоят узиб. — Ҳамма қайтса ҳам ул покдомон банда сўзидан қайтмас, ташрифимиздин хабар топса шерикларини бошлаб чиқур майдонга!

— Иншооллох! — деб қўйди шайх Иброҳим.

— Камина йигитлари эрта азонда шу ерда ҳозир бўлурлар, — деди Суйгуна Зебо жон сўровчи кўзлари чарақлаб. — Алар ҳар бири ёвнинг ўновига жавоб айтгай!

— Балли сенга, Суйгуна! — хитоб қилди Махмуд баҳодир мамнун.

— Таксир, тезроқ беркининг, жонингизга ачинмай-сизми? — яна халиги гапни такрорлади Мухиддин Камол. — Нахот сезмаётирсиз, Тороб бениҳоя қовок уймиш!

— Сезамен, сезамен.

— Тезроқ хавфсизроқ жойга борайлик.

— Камина учун ҳозир энг беҳавотир жой онам бағри эрур, — деди жиддий оҳангда баҳодир. — Қалтис пайтда она бағрига топиниб бормоқ Тангри паноҳига топиниб бормоқ билан тенгдир.

Худди шу фурсатда ўнг томондаги чалдевор ичида бир шарпа гивирлаётганини ва у девор ёриғидан ўзлари томонга диққат билан тикилаётганини Мухиддин Камол туйқус илғади. Шарпа суратини, ё фалаксанки, Зор Жаҳон ўғли Оловхон Юсуф киёфасига менгзади. Ўўғ-е, у эмасдир, деди ичида ва таажжуби ортган кўйи яна чалдевор сари қаради. Недандир ҳадиксираган шарпа бирдан ўзини панага тортиб, шатир-шутур қилганча қайгадир ғойиб бўлди...

Чалдевор ичидаги кимса из қувиб келгани аниқ, буни Маҳмуд баҳодир ҳам фаҳмлади. Айни пайтда ҳозир ҳовлиларига қадам ранжида қилиши онаизори, мушфиқ хотини, суюкли фарзанди бошига фалокат ёғдириш билан баробарлигини тахмин қилди, «Азизлар, Жондор сари юргаймиз!» — деди ногоҳ ва ўзи шошилмай олдинга тушди. Хали майдондан йигирма қадам ҳам узоқлашмаган эдиларки, ортларидан ғам-андух тўла зорли нидо эшитилди:

— Маҳмуд, болажоним, мени ташлаб қаён борурсен?

Маҳмуд Торобий маҳзун овозни дарҳол таниди, соғинчини ичига ютиб қайтаётган эмасмиди, севиниб кетиб илкис ўғирилди ва нимжон қўлларини олдинга чўзиб, урина-сурина, оҳ урганча пилдираб илгарилаётган азиз кишисини кўрди. Нигоҳларидан ўпка-гина, таъна ёғдириб Субуха билан Жалолиддин аста-секин қўл ушлашиб келар эди. Ҳай, ҳай, нечун йўлга чикдингиз волидаи меҳрибон, нечун фаришталар назари теккан ҳовли-ҳарамни ёлғиз қолдирдингиз малаклар малаги Субухабиби, ўн гулидан бир гули очилмаган қорақош ўғлон Жалолиддин?! Билмагансиз-да пешонангизга мудҳиш ёзуғлар битилганини!..

Чархи гардуннинг кўшгина илинжларидан қўлини ювиб қўлтиғига артган Маҳмуд баҳодир онаизор рўпарасида

ипакдек мулойим бўлиб қолди, хорғин чехрасида чексиз таассуф. ачиниш аксланди, шикаста кулганча гуноҳини бўйнига олди, хайхотки, недир умид оғушида турган онаизори кўзларига тик боқолмади, узун кечалар аламини ютавериш қадди букилаёзган хотинидан ҳам нигоҳини аста яширди, фақат нелардир деб ғудранганча жимгина кулимсираётган ўғлини эркалади. «Шукр, азаматим, соғ экансен», деб Озода Зайнаб совуққина тўнғиллади, сўнг акаси ёнида чор-ночор жилмаяётган Суйгуна Зебога ўкрайди.

— Манови эркакшодани бошинга урасенми? — деди кейин Махмуд баҳодирга қарата. — Четга олиб чиқиб бўғиб қўя қолмадингми, офати кўзларини қарғалар чўкиб есин!

— Энажон, энажон! — Суйгуна аста волидасига суйқанди.

— Эналамай ўл, гўрсўхта, — куруқшаган лабларини бурди кампир. — Сочингни қирққоқил қилиб ўриб, ўсма-сурмангни қўйиб уйгинангда ўтирмайсанми? Сен тенгилар эрга тегиб аллақачон иккитадан туғди-я!

— Айтганингиз бўлур, энажон.

— Энди сени уйига яқин йўлатадиган нодон йўқ!

— Кечиринг, ҳаммасини кечиринг, — Махмуд баҳодир хиёл эгилганча онасини қучди. — Гуноҳимиз адоқсиз эрур, лекин сиз бизни кечириш учун ўзингизда журъат тополгайсиз. Иншооллох, ҳозир сиз билан уйга борурмиз, бағрингизни тўлдирурмиз.

Шўрлик онаизор юрак олдирган, ғамзада, дилхун эмасми, ўғли астойдил узиб айтган гапга унча ишонқирамади, не қиларини билмай, ичи тўкилиб тураркан, киприклари намланди, бир бурдагина бўлиб қолган бетига нимадир соя солди. «Қирчинидан қирқилсин ғанимлар!» — дея нақд суякка айланган кўкрагига астагина муштлади-ю, бирдан танг қотди: йўлнинг икки тарафидан икки тўда қуролли суворий от қўйиб келар эди.

— Таксир, қочингиз!

Қўйиб-ёниб турган Муҳиддин Камол ҳайқирганча қилич яланғочлади, ранги қум-қуйт оқарган Наврўз полвон ҳам тезда шамширини қинидан чиқазди; бир зумда қалъа майдони ола-тасир елаётган бедовлар кишнаши, кўзи қонга тўлган ғазабкор навкарлар қийқириқларига тўлди.

— Мухиддин, азаматим, Суйгунани сенга топширдим, сени Яратганнинг паноҳига, — шоша-пиша кичкирди Маҳмуд Торобий ва дарҳол вужудидан нафрат ёғилаётган Наврӯзбекка юзланди. — Пийримни муҳофазага олиб жўнанг, бирор жойлари мертилса сизни ўзим қий-малаймен!

Атиги бир неча дақиқа ўтди, ора ниҳоятда қисқарган эди. Маҳмуд баҳодир юрагини недир армон чулғади. «Биз ўлимга борурмиз! Ўлим халоскоримиз!» Маҳзун пичирлади-да, теварагига аланглаб, нарироқда бир-бирларини маҳкам кучоқлаб олган онаси, хотини ва ўғлини кўрди. Ёнида эса факат Хуррам дарвеш ханжар яланғочлаб турарди. Қолганлар ёв қораси кўринган захоти жануб томонни девор каби тўсган чакалак ичига жуфтакни ростлашганди. Баҳодир мийиғида кулганча Хуррам дарвешга илтижоли тикилди, сўнг қўйнидан ханжарини олиб, бафуржа чалдевор сари тисарилди. Нафрат акс этган ўнлаб кўзлар таъкиб этарди, ногоҳ тўда ичида ғўдайиб турган Бўринайхонни кўриб, «ит эмган мунофиқ!», дея аламноқ ёғжинди.

— Жаноб мингбоши, ижозат беринг, буларни ер тишлатай, — қаро терга ботган Томиш Бўринайхонга мурожаат қилди. — Бир хуморим босилсан!

— Овозингни ўчир, иблис, — бўкирди Бўринайхон чакчайиб, ғунон отидан сакраб тушаркан. — Қорасоқол менга тириклай керак. Анови хамроҳини менга деса бурдалаб енглар.

Ён томондан Хуррам дарвеш бўғзига найза санчишди, шўрлик кўзлари олайганча, аянчли хириллаб, қипқизил қонига бўялиб кулади. Шеригидан ажралган Маҳмуд баҳодир олдида кўндаланг бўлган кулфат дахшатини бутун вужуди билан туйди. Не қилсин, кўксига ботирсинми ханжарни? Мушфиқ онажонини, фариштадек покиза хотинини, маъсум ўғлини баттоллар чангалига тириклай топшириб кетсинми? Иложи қанча, э, дариғ! Ёки, Яратган эгам, шахзода Жалолиддин йўриғини амалга оширсинми?

Алам-ангиз қаттол нарса суякдек Маҳмуд Торобий томоғига тикилиб, шуури алланечук қоронғилашди. Ногоҳ мувозанатини йўқотгандек бўлди. Салдан кейин сурон солиб бакириб-чақираётган навкарлар метиндек қаттиқ қўлларини орқасига қайиришди. Рўпарасида кимдир ғала-

ти пишкириб, узук-юлук кулди. Хумдек оғирлашган бошини кўтариб аста қараса: дўзахга киргур Бўринайхон!

— Аттанг, Қорасоқол, сенга нима бўлди? — алланечук қувлик билан тикилди Бўринайхон. — Сен учун поёнсиз чўлда шаталоқ отиб юриш маъкул эмасми? Сен тор жойларга сиғмайсан, айниқса Торобда эмин-эркин қанот қоқолмайсан! Тўғрими, йўқми гапим, нима дединг? Аҳволингни тоза чаток қилишибди. Оббо, онаси байталлар, қўйворинглар қани, пахлавон билакларини синди-расанлар-ку!..

— Синдирсак бир суллох қўлини синдирибмиз-да, жаноби сардор! — деди Томиш ғўдайиб.

— Белини ҳам синдириш керак.

— Яхшиси девор тагига бостирайлик...

— Қайнаб турган қўй ёнига улоктириш керак.

— От думига боғлаб чўлга хайдасак-чи?

— Бас, бас! — бўкирди Бўринайхон.

Лолу хайрон Махмуд баходир: мени шу паллада Яратган эгам нечун қўлламаётир, нечун Яратган эгам масҳараомуз тиржаяётган шайтон малайларига қахрини тўкмайдими? Нечун булар ғолиб: киличлари каттол, юраклари тош бўлгани учунми ёки Тангри фақат шуларни ёрлақайдими? Қайда қолди эътиқоди, Ҳақ дийдорига етишмак учун кеча-кундуз чеккан изтироблари? Бари бекор кетдими, бари самарасиз кечдими? Мана, у ночор, қон қакшамоқда, недир оғу бўлиб дилини ўртамоқда, таважжуҳини рутубатга буркаётир. Алхол, у ўлимдан қўрқмайдими, ўлимга тик боқади, лекин инон-ихтиёри ва ғурурини ер билан битта қилган хўрликка қандай чидасин?

— Сени кўзинг ёмон тушган, омадсиз банда, хар тикилганингда жигарим сув бўлиб оқмиш, — қандайдир аламзадалиқ бор эди Бўринайхон товушида. — Чакки бўлди, тумшуғингдан илиндинг, бундай кўргилик юз бермаслиги ҳам мумкин эди агар шерикларинг китмирлик қилмаганида!...

— Жуда раҳимдилсиз, раҳимдилсиз. Қўйинг, ачинманг бунга, арзимаёди.

Нечундир энсаси қотган Бўринайхон гоҳ у ёни, гоҳ бу ёнига ўтиб ялтокланаётган Томишга еб қўйгудек ўқрайди. Томиш шерни кўрган тулкидек писиб қолгач, бош ирғаб кимгадир ишора берди.

Бирор лахза ўтмай бесаранжом тўда олдида ковоғи-

дан қор ёғилаётган микти сарбоз елкасида қоп билан пишиллаб пайдо бўлди. Довдираган қўйи, шоша-пиша қоп оғзини ерга қаратиб силкилар экан, танидан жудо қилинган бир неча калла ожизлигини ўйлаб ўксинаётган Маҳмуд баҳодир пойига думалаб борди. Баҳодир ғўладек котди, аммо Бўринайхоннинг бир мўйи ҳам қимир этмади, у бақувват қўлларини белига тираб, бемалол тиржайди: «Яхшилаб қара, Қорасоқол, аларни балки танирсан?» Маҳмуд баҳодир жавоб айтолмади, сардорнинг ғолиблик нашидаси кўпчитган бетидан нигоҳини аста олди-да, жон узилиши олдидан туғиладиган талваса ва омонат илинж мухрланиб қолган кўзларга қадади. Бу нима, тушми ёки рўё? Қандай бағритош бу кунга солди ишонган одамларидан бўлмиш Омонбийни, Раҳим арабни, Шодибек манғитни? Ё раббий!

— Мард бўлсанг тан олгин, Қорасоқол, мана шу бандалар қонига сен зоминсан, — ер тепиниб тўнғиллади Бўринайхон. — Сен уларни салтанатга қарши гиж-гижладинг, улар мададига суяниб Бухорони тасарруфингга олмоқчи эдинг, лекин чучварани хом санабсан, омадсиз банда!

Рост, бу шўрликлар Маҳмуд баҳодир ношудлиги туфайли жувонмарг кетишди охиратга, имони бутун бўлса эътироф этсин... Не кўргиликки, мўлжални аниқ ололмади, энди бу қилмиши учун Тангрининг ҳам, бандасининг ҳам қарғишига учрайди, энди ҳеч қачон ўзини ўзи кечиролмайди. Фақат, э, дариг, шерикларидан диёнати-ни туфроқ қилган қайси бири экан? Лоп этиб хаёлига Нусрат Хожибга битган мактуби келди. Ярамаслар ўшандан хабар топишган экан-да!

— Маҳмуд болам, дийдор маҳшарда қолурми?

Ҳали ола-тасирга ўралашган Озода Зайнаб масикқан отлар туёқлари тагида мажак-мажак бўлиб кетишига озгина қолган эди. Ҳозир у тақирда хуш-бехуш чўзилиб ётарди. Тишлари тўкилган қари бир сарбоз шўрликни гурс эткизиб тепди. Жалолиддинни бағрига маҳкам босиб олган Субуҳабиби оғзи-бурнидан қони келган қайнонасини кўриб хўнграб йиғлади. Тақдирни аччиқ-аччиқ қарғаб, бира-тўла Бўринайхон гўрига ҳам гишт қалади. Қари сарбоз қилич ўқталди, сўнг недир фикрга борди-да, тўзғиган сочидан ушлаб судради. Азиз боласини бағридан қўйвормаган сулув аёлга Бўринайхон суқ билан

тикилди, юраги алланечук жизиллаб, лаб-лунжини йи-
ғиштиролмайд колди. Мунг тўла чарос кўзлар ўт сочар-
ди, узун киприклар нақд ўкка айланган, камон қошлар
қора яшин каби ўйноқлаган... Қизили тарам-тарам лўппи
ёнокларни ёш сели кўмган...

— Эй, офатихон, бахтинг бор экан. Тангри сени
хуснда тенгсиз қилиб яратмиш! — Бўринайхон аёл қоши-
да ҳеч қачон бундай мулойим эшилмаган эди. — Тақди-
римни қаранг: сендек гул жамолига тикилмак ихтиёрини
берди. Бас, сени хотинликка оларман, чўктириш қочмас,
чўктирганим билан очопат дарё тўймас!

Махмуд баходир назарида бирдан гулдирак туриб,
еру фалакни зим-зиё тўфон қоплади, гўё у ана шу йўқлик
аро бир ночор хасдек чирпирак бўлиб борар, оху нола-
сини гунгу қар гардун эшитмас эди. Бу ёруғ оламда
ҳатто хасчалик кадр топмаганини ўйлаб қуйди, қийма-
қийма бўлди гўё юраги! Сал ҳушини ўнглаган пайтда
сарбозлар Субуҳабиби бағридан Жалолни юлиб-юлки-
лаб олишди. Шунда биби зорли, гинали назарини эрига
қадади. Охирги дақиқада паҳлавон йигирма чоғли қутур-
ган қашқир билан ёлғиз олишганини, йигирма чоғли
қутурган қашқир бараварига ташланиб ёлғиз паҳлавони
қаддини букканини кўриб турди, нақадар ори келди,
хўрлиги тутди, қилич солишмакдек шарафли ҳунардан
воз кечиб юборгани учун афсусланди.

— Дадаси, сиз имони покиза, номусли одамсиз, Худо
хайрингизни берсин, ишончимни оқланг, — бовури ўртан-
ган кўйи илтижо қилди Субуҳа. — Нажоткорим, ана,
ерда, санчинг ўшани кўксимга, булғанмай кетайин!

— Бехуда сўзларни айтма, офатихон, нажоткоринг
мана мен эрурман, — илжайганча илгарига бир кадам
юрди Бўринайхон. — Эси паст банди қулни бошингга
урасанми? Ишонабер, у бичилур, қулоқ-бурни кесилур,
оёғида кишан билан маним хонадонимда қароллик қилур,
сенга эса уйим тўрини берурман, маликаи дилоромим
бўлурсан.

— Ифлос, тўнғиз! — аламли шивирлади биби.

Илгари Бўринайхон аёл меҳрини ҳам, аёл қаҳрини
ҳам кўп татиб кўрган, ёшлигида — сутдек ойдин тунлар-
да овулма-овул изғиб сулув-сулув қизларни пойлаб юр-
ганда. Бежо кадам босгани учун бири заҳарлашига сал-
гина қолувди, тангри бир асровди ўшанда. Мана бу
манжалақи ҳам ўшанака сиркаси сув кўтармайдиган қан-

чиқлар хилидан шекилли, агар шу рост бўлса, боридан йўғи яхшидир.

— О, сен илон, охири жонимга захар солурсан!

Жаҳл билан хитоб қиларкан, Бўринайхон қиёфасини аллатовур надомат қўланкаси чулғади. Сардори тушгур ўз каҳрини босолмаётгани учун афсус қилаётгандек бир алфозга кирди. Сўнг имо бўлар-бўлмас шай турадиган Томиш бўз қоп хозирлади. Барини тушунган Субухабиби илкис эри томон ўгирилди.

— Бегим, сиздин рози эмасмен хунимга хун олмасангиз!

Маҳмуд баходир умр аччик-чучугини ёлчитиб тати-маган завжаи ҳалоли жисми-жонини чирмаган қайғуни энг нозик сезимлари билан туйди-ю, фалакка дағдаға қилди, шанғиллаётган кулоқлари тагида эса беадад ар-мон ва ўкинч билан коришиқ холда янграган фиғон қолди. Беихтиёр мушаклари таранг тортилиб, бўйин то-мирлари ўқлоғидек бўртиб чиқди, арслондек хайкириб юлқинаркан, ўровга олиб турган сарбозлар ҳар ёнга сочилди. Сўнг қонсираган попуқдор найзалар ихотаси-ни ёриб ўтиб, олға ташланди.

Ажабо, бу паллада борлиқ ҳар нимаики борини қуд-ратли сукунат инон-ихтиёрига топширгандек эди. Суку-нат, теран сукунат... аллақайсидир тубсиэ бурчидан бир маромда йўрғалаб елаётган бедов туёқлари дўпирлаши эпителилади. Бедов ваҳший, Бўринайхондан ҳам ваҳший, ахир, у жони-жаҳони солинган қопни шитоб билан дарё сари судраб кетаётир. Эгарда қўниб олган чапдаст суво-рий шодон қийқирганча ҳавода камчи ўйнатади. Орқа-рокда ёноқларини қайноқ ёш юваётган Жалолиддин на-фаси тикилганча пилдираб чопади, у мушфик-мехрибон бибисини тутқун қилганларидан дахшатга тушган. Лекин умид билан югуради, ҳозир шафқатсиз суворий йўлини тўсаман, дарёга яқинлашиб қолган учқур отни тўхтата-ман, деб ўйлайди. Аммо қаттол амри ижросини ўз кўзи билан кўришга иштиёқманд Бўринайхон ортидан елиб келаётганини қаёқдан билсин. Сардор, ошиғи олчи тур-ганига амин сардор чўнтагига жарақ-журуқ қирадиган ақчани ўйлаб сармаст ва мағрур, зеро ҳар ишга қодир-лигидан мамнун борарди.

Бирдан бунн яна бир маротаба исботлагиси келди чамаси, хўнграб чопаётган болақай бўйнига илкис қилич

урди. Сапчадек узилган бош, хей, дариғ, бирам аянчли, бирам қайғули думаладики, тақирда кип-кизил чизик тортганча...

Махмуд Торобий берирукда каловланиб ва зор қакшаб тўхтади, курукшаган лаблари нимадир деб жонсиз шивирлади-ю, бирдан бўзлаб йиғлагиси келди. Хайхот, бақрайган кўзларидан қатра ёш сизса-чи! Беҳолу безабон бўзариб-мунғайиб тураркан, сўнаётган қорачикларда якқол акс этган даҳшат маъбудидан нажот тилаётгандек эди...

ИККИНЧИ ҚИСМ

Фалакдан садо келур

МУҚАДДИМА

Қачон тугаркин бу кўхна дунё ғалваси? Беминнат фароғат, беминнат тўкинлик охир-оқибат насиб этармикин одамзодга?

Кимсан — Бухоро ҳокими жаноб Бурҳониддинни шундай армон камраган. Тахтга минсам, тугал бахтим шу деб ўйлаганди, аттанг, ўйи пуч экан. Энди кўзига яккол кўрина бошлади чарх кемтиги! Ёлғиз ўзини саволга тутади: мен кимман? Пешонамга яна не ажаб ёзуклар битилган? Жавоб ўрнига тубсиз бўшлиқ, тақир сахро ва бутун борликни кучган қоронғилик пардаси ғира-шира гавдаланади. Астагина оҳ тортади: майли, бари-барига — Чиғатой пўписасига ҳам, Маҳмуд ялавоч инжиклигига ҳам, Бўринайхон билан Жомғуржин керилишларига ҳам чидайди, шу тож-тахт учун тишини тишига босиб сабр қилади. Аммо Худо хаки бугунгиси... ошиб тушди. Оҳ, бетамизлар-а!

Эрталаб нимагадир алафда эди. Сўнг ясовулбоши кириб, қора терга ботган кўйи ғулдираб ходисотни маълум қилди-ю, яшин чалган каби сахнда тек қотди. Авваламбор кўзига ширин жони кўриниб кетди. Чинданам салтанат остонасида ақлга сифмас бир бало узала тушиб ётгандек...

Энди пешонасини қайси деворга уриб ёрсин!? Кимга ҳам оғиз очиб бўлади бу воқеа хакида?!

Суянган тоғлари, ишонган боғлари саналмиш вазиру вузародан таскин берувчи бирон маслаҳат чиқишига сира ишонмасди. Қолаверса, улар билан бу ҳақда сирлашиш бориб турган ақлсизлик бўлур эди. Кеча-кундуз ўйлай-вериб, боши ғовлаб кетди. Ахийри, Алиакбар хожа ал-Бухоройга даракчи жўнатишни маъқул кўрди. Хожа дунё кезган, паст-баландни кўрган ва кўзи пишган: фақат ўша етиши мумкин бу мушкул савдо тагига. Агар шайтони лаъин васвасасига учган ўша нобакорни топиб берса, хожани қулоғига сийму зарга кўмади. Дўппи кетса кетсин, обрў кетмасин.

Диққати ошган ҳоким эшиковани чорлаб сўради:

— Хануз хабар йўқми ондин?

— Тақсир!..

Саройга хос тоза либосларга ўранган қирк ёшлардаги эшикоға бошқа сўз тополмай новдадек эгилди.

— Яна киши йўлланг! — бўкирди Бурхониддин ер тепиниб.

Эшикоға тисарила-тисарила чиқиб кетгач, ичи сидириб ўйлади: «Лаънати хожа Бухородамикин ёки бирон ёққа лўкиллаб қолганмикин?» Асли ҳоким Алиакбардан анча-мунча шубҳа килур, тушмагур билиб-билмай кўп ликиллатади-да думини. Бир кун ундок, бир кун бундок: киёфасиз махлукнинг ўзи. Таажжубки, айтишлари-ча, кўп вақтини Хўжандда кечирармиш. Ёмби топганми, нима бало, Хўжанддан?!

Қурғурнинг чиндан ҳам жуда ғалати фазилати бор: ховли-ҳарамини тарк этиб ойлаб кета олади. Онаси шаҳарма-шаҳар, далама-дала, кишлокма-кишлок изғиш учун туккан шекилли?

— Ассалому алайкум, тақсири олам!

Ногоҳ хаёли пардек тўзғиди. Ижозатсиз кирган бетавфиқ бандани жеркиб бериш учун лаб жуфтлади-ю, ўзини интиқ қилган Алиакбар хожа ал-Бухорийни кўриб юмшади.

— Э, хожа, бормисиз? — Ҳоким бир кўнгли тахтдан чакқон тушиб, қучоклашиб кўришгиси келди, лекин ўзини тийди. — Сизни кутиб кўзимиз тешилди-ку!

Алиакбар кутилмаган чорловдан хушнуду хушҳол эди, нечукким бирдан ичига ғашлик чўкди. Тахтда виқор тўкиб ўтирган, қалин қошлари такаббуруна чимирилган ҳокимга синовчан тикилди: «Ў, туллак, яна икки оёғинг бир этикка тикилмиш чоғи, сўроқлатиб қопсан!» Айни

пайтда эса сокол босган бетига хайрихоҳлик ифодасини бериб, икки қадам илгари босди:

— Замонида камина улуг Чингизхонни ҳам соме қилмишмен!

— Биламен, сиз мўътабар одам, — деди ҳоким тахт сиртига зарб қилинган садафларни оҳиста силаб. — Аммо хар қанча мўътабар бўлманг, биз билан ҳисоблашмакка мажбурсиз. Сиздин холислик талаб қилишга ҳақлидирмиз.

— Қиблагоҳим, дилингизни оғритган бўлсам афу этгайсиз, — қовун туширганини пайқаб, бошқатдан тавозе билан қўл қовуштирди хожа. — Қулингиз хар не хизматга тайёр, амр этгайсиз.

Ҳоким сал енгил тортди, лекин шунда ҳам ковок очмай, ўзини бошига мислсиз кулфат тушган, мададга мухтож одамдек эмас, мағрур саркардадек тутди. Рўпарасида қад буккан бу бандани чакириб бекор қилдими? Ахир, бу ҳам бориб турган суллоҳ, ичида икки дунёдаям гап ётмайди. Лекин иложи қанча, унга ёрилмаса, ҳасратини айтадиган бошқа одам топмоғи маҳол-ку!

— Жаноби хожа, ақли етмас, — синик кулди Бурхониддин. — Бугун эрталаб Эрали ҳузуримга бир ханжар олиб кирди, айтишича, арк дарвозасига санчиғли эрмиш!

— Е раббий! — беихтиёр ёқа ушлади хожа. — Бу не каромат эрур?

— Фақир ҳам билолмай доғдамен.

— Бухоро мусулмонлари диёнатларини ютконлари рост шекилли, уч кун бурун андоғ кўргилик Шаҳобиддин Манғитий хонадонида ҳам содир бўлмиш, бош ва-зир жаноблари ақлдан озмишлар.

— Ростингизми, хожа?

— Тангри ҳақки, ростим. — жаноб!

Энди сабр ҳам, қаҳр ҳам кифоя қилмай қолди, баттар каловланган, рангида қон қолмаган ҳоким жадал тахтдан сирғалиб тушди. Шундоғ алфозда эдики, иложи бўлса хозироқ салтанатдан кечса, бўйнига сиртмоқ каби тушмоғи мумкин бўлган барча ҳашам, ҳою хаваслардан бир умрга қутулса! Чинданам тожу тахт беҳосият эрурми? Мансаб кимга вафо қилибдики...

— Хожа, азизим, балони даф этишда кўмагингизга мухтожмен, — деди Бурхониддин илтижо билан. — Имоним комилки, бу жумбокни факат сиз ечурсиз, сиз.

Хукмдор дегани Чингиздек, жилла курса Чигатойдек

бўлса экан! Оғзидан гапи тушиб кетаётган мана бу банда жафокаш улусга кандоғ оталик қилур?! Хайф сенга бунингдек улур мартаба! Аммо тағин дилидагини тилига чиқармай, қувлик билан илжайди.

— Сиздек оқил ва танти хукмдорнинг илтимоси мен учун фармони олийдир, — деди ниҳоят, ўзини холис хизматга ҳамиша шайдек кўрсатиб. — Токи тирик эканман, боримни аямасмен.

— Офарин сизга, — Бурҳониддин мамнун ҳолда хожанинг кенггина елкасига қўл ташлади. — Густох банда кимлигини билиб бергайсиз, иншооллох, пайини қиркурмен. Мана бу сизга ҳамир учидан патир, — ҳоким танга тўла халтача узатди. — Фақат бу гап орамизда қолгай.

Хожа ҳадяни олар-олмас таъзим қилди: «Айтганингиз каби бўлгай!...»

Жимжит хобгоҳда ёлғиз қолган Бурҳониддин узок кезинди, хаёлига бирон маъноли фикр йўламасди. Таскин берар деб май буюрди, кайфи ошгандан сўнг Эралибекни эслади, дарҳол уни ҳузурига чорлаб, арк теварагида сокчиларни кўпайтиришни буюрди. Ярим окшомгача базми жамшид куриб, дардини енгиллатган бўлди. Ниҳоят, бу эрмак ҳам кўнглига урди, аъёнлару боёнлар ва созанда-хонандаларга хушламайгина жавоб берди. Тунни қандай ўтказишни ўйлаб турганда ўкдек отилиб Эралибек кирди. У дор остидан кочган одам каби ғулдирарди: «Таксир, таксир!...» Кайфи тарқалган, гарантсиб қолган ҳоким унинг қўлида шам ёруғида ялтираётган дандон сопли ханжарни кўрди. Яроқ учидан оёк тагидаги эроний гиламга олов тусли қон чакиллаб томаётгандек эди...

Биринчи боб

АРШДАН ТУШГАН ДАРВЕШ

Маҳмуд ялавоч кўнгли аллапайтдан бери ғаш... Шу боис ғийбат ва фисқу фужурга ботган саройни тарк этиб, бир вақт ўзи шаҳар ташқарисида, Сирнинг ўнг соҳилида қурдирган кўшкни хилват тутган. Ислимий нақшлар билан безатилган шинам айвонда хомуш ўлтирар, руҳида хукмрон толиқишни тоза чечаклар, сабзалар бўйи билан тўйинган баҳор хавоси ҳам даф этолмасди. Гоҳо

мағрибдан машриққа қадар чўзилган олис тоғларга жимгина тикилади, аста-секин юриб Сир бўйига тушади. Сокин оқаётган дарё ботаётган қуёш нурида шафакланиб жимирлаётир.

Соҳил жимлигини кимнингдир гўнғиллаши бузди. Дарахтзор оралаб, ўт-ўланни босиб, кўшк сари баланд бўйли, елкалари кенг, тимкора қалин соколи кўксига тушган дарвеш келар эди Дарвеш, қараши хотиржам, вазмин одимлайди. Устида хирка, бошида чўнқайма кигиз қалпоқ, белидаги чилвирига осилган кашкули охиста силкинади, йўнилмаган эгри таёғи қўлтиғига қистирибди. Кўшкка яқин қолганда, у шитоб билан ўнг томонга бурилди ва бир зумда шарпадек йўқолди. Таажжуби ортган Махмуд ялавоч ортидан қараб қолди. «Гадо эркан, садақа қилмоғим жоиз эрди», деган ўй кечди миясидан ва шошилмай кўшкка кўтарилди.

Эртаси куни қуёш ботар маҳали қора соқолли дарвеш яна соҳилда кўриниш берди. Энди у хассага таяниб келар, чехраси алланечук ҳорғин эди. Кўз қири кўшкда-миди, шафакланган дарёдамиди, билиш қийин. Озгина май ичиб сархуш бўлган Махмуд ялавоч пешвоз юрди. Дарвешни кўшкка қорлаб, у билан жиндек суҳбатлашиш нияти бор эди. Лекин Оллоҳнинг суйган бандаси яна ногоҳ йўлини ўзгартириб, ҳаял орасида дарахтзор ичига кириб кетди. Ноиб оғринди, аммо ҳар кеч бу гўшада ҳозир бўладиган каландарга кизиқиши ортаверди. Нечундир кўнгли у билан дарди-ҳол қилишни тусарди. Бир куни чошғоҳда хос навкарлар сардори амир Зувалак ундан хабар берганда, бирдан дили равшан тортди.

— Хўш, қани у бандаи хокисор? — деди ошиқиб.

— Қиблагохим, афу этгайсиз, ул бандаи хокисор бориб турган безбетдир, — деди амир Зувалак дарғазаб ҳолда.

— Қандоғ фаҳм этдинг?

— Камина йўлини тўсдим, сиздек зоти шариф кутаётганини маълум қилдим. Аммо билганидан қолмади, бор, хожанга айт, садақасига зор эмасмен, ўз камига яратсин дейди. Жоним бўғзимга тикилиб, хассасини тортиб олдим-да, яғринига туширдим.

— Боплабсен... Аммо у фақир садақа қилмакка мойиллигимни қаёқдан билибдир?

— Хайронман, таксир... Бир балоси борга ўхшайди. Ижозат этсангиз, хибсга олдирам.

— Эҳ, Зувалак, кани сенинг бурунги шахтинг, фаҳму фаросатинг, бир каландарни тутиш учун ҳам мендан изн сўрайсанми? Тез жўна, ер тагидан бўлса ҳам топ!

Амир Зувалак шамолдек зувва йўқолди. Гумаштала-ри билан Сир бўйидаги хилватгоҳлар оралаб кезди. Шахристон кўчалари, мусофирхона, карвонсарой, киморхона, исловатхоналарни тит-пит қилди, гадо ва каландарлар тунайдиган хароботларни қолдирмай қараб чиқди. Йўқ! Қора соқолли дарвеш ерга кирганми, осмонга учганми — беизу бедарак эди.

Лекин, эртаси амир Зувалак хўжаси қошида юкуниб, бир қошиқ конидан кечишни сўраб турганида ҳалиги дарвеш, осмондан тушдими, ердан чиқдими, тўсатдан пайдо бўлди. Сўқмоқ бўйлаб илдам келиб, ноибни ҳам, соқчибошини ҳам таажжубга қўйди-да, хонтахта ёнида сўрамай-нетмай чўқди.

— Жаноб, амирингиз гунохидан кечгайсиз, — деди у дўриллаган ўқтамона товушида ва бақувват кўлини кўксига қўйди. — Анчадан бери кутасиз фақирни, бирон корхолингизга ярасам деб, мана, келдим.

— Кутганим рост, аммо... сиз...

Чигатой ҳоқоннинг Мовароуннаҳрдаги дасти узун, бели бақувват суянчиги илжайиб, хушламай гудранди ва барваста қоматидан шижоат, тийрак қарашидан қатъият ёғилаётган нотаниш кимсага хавасланиб тикилди. Кўзлари... Оҳ, бу кўзлар одамзод кўнгли туб-тубини ҳам бемалол кўра олиши, шууридаги ҳар қандай ниятни ука олишига бемалол ишониш мумкин эди. Илгарироқ шунингдек бир сеҳргарни Чигатой саройида учратган, бинобарин, Саккокий деган ўша зот қароматларидан неча марта ақли лол қолган эди.

Накл этадиларким, айни авж баҳорда Чигатой аҳли аёли, аркони давлати билан поёнсиз даштда ўтов тикиб, барра гўштига тўйиб, уд тинглаб сархуш ўлтирганида, иттифоқо осмондан турналар арғамчи солиб ўтаверибди. Мунажжимлар пири Саккокий ҳам шикорга чиққан, ҳукмдор ўнг тарафида кўр тўккан экан. Ногоҳ кўкка кўз ташлаб сўрабди: «Кўнгиллари шу қушлардан қай бири ни тилайдир?» Пири беҳад катта кетгайини кўрган ҳоқон масҳараомуз кулибди ва камон буюрибди: «Қарвонбошисини, ўртадагиси ва охиригисини!» Мулозимлар ҳали камон келтириб улгурмасларидан «кур-кур»лаб учиб бораётган уч парранда Саккокий афсуни билан бирдан

ўмбалок ошиб қуйига шўнғибди ва гуп этиб ҳокон ёнига тушибди. Унча-мунчада хайратланмайдиган ҳокон ўшанда бир ёқа ушлаган экан...

— Дарвеш, сўйла, кимсен, қаерликсан? — ниҳоят орадан жимликни кўтарди Маҳмуд ялавоч. — Хўжанд кавмидан эмассен чоғи?

— Кимлигимни ўзингиз айтдингиз, — кулиб, ноибдан нигоҳини олди дарвеш. — Қайси жой иссиқ, юмшоқ, тўкин бўлса, ўша ер манзилим эрур!

— Тўғриси айт, дарвеш, саргардонлик жонингга тегмадими? — энди ошкора меҳрибонлик билан сўради Маҳмуд ялавоч. — Ахир, қуш ҳам ўз инида арзанда, шодланур!

— Оқилона фикр қиласиз, жаноб, — ноибни хайрихоҳлик билан қувватлади дарвеш. — Қуш бола очганда бир шодланур, қачонки боласи қанот боғлаб ўзи билан учганда икки шодланур! Дунё кезмакдан ортик лаззат топилмас!

— Фақир ҳам сен айтаётган дунёни қаричма-қарич кездим, аммо лаззат эрмас, азоб ва ғам кўрдим, англадимки, одамзоднинг бошида паноҳи, супрасида урвоғи бўлмаса бекор, — дарвешни мот қилганига амин бўлган Маҳмуд ялавоч мийғида кулди. — Биласен, куруқ гап кулоққа ёкмас.

— Ўзимга маъкулини дебмен, айб санамангиз.

— Ҳа, ҳа, тушунамен, қаричингдин ортиғига ҳаддинг сифмас, — энди завқ билан очилиб кулди ноиб. — Қаён иссиқ, юмшоқ ва тўкин эрса, ўша ер манзилим демишсен, шундоғ жойни сенга раво кўрурмен, рози бўлурсенми?

— Миннатли паловдан миннатсиз ёвғон аълодир, бегларбеги.

— Не гумон қиласенки, фақир миннатпараст?

— Ҳукмдорлар хушлагани шул эрур, — деди таъна оҳангида дарвеш, енгил сўлиш олиб. — Алар аввал мурувват кўрғазидалар, кейин эрса... ҳар не яхшиликларини бурундан булоқ қилиб оқизадидалар.

— Ҳаддингдан ошмагайсен.

— Сиз ўзингиз миннатга кўмилган, каминани ҳам анингдек жазога маҳкум этмакчисиз, — муғомбирона илжайди дарвеш, кашкулини тинғиллатиб чертаркан. — Йўқ, Худойим сакласин, неки топган-тутганингиз ўзингизга буюрсин.

Оббо, шаккок банда-ей! Тилини бир қарич қилиб бунча чўзмаса! Нимасига бу қадар ишонади? Асли дунёдан маза-матра кетгани, одамлар ўртасидан меҳр-оқибат кўтарилгани шудирки, ётай деса жойи, ейин деса бурда нони йўк, йиртик хирқа, кўхна қалпок, дардисар кашкулу хассасидан бўлак давлати бўлмаган бурдсиз саёк Чигатой хоқоннинг Мовароуннаҳрдаги устунини изза қилиб, таъна-маломатга кўмаётир!

— Биродар, тилингдин тойдинг, лекин, майли, фақир афу этурмен, — нигоҳини номаълум нуқтага қадади Маҳмуд ялавоч. — Худо хаки, аклим етмайдир, ёруф дунёга келгон эркансен, нечун одам боласидек яшамайсен?!

Нечундир дарвеш бўзариб, жимгина ненидир мулохаза қилди: чамаси, ноиб овозидаги ўкинч оҳангидан лол қолган эди. Беихтиёр бошини кўтариб, одатига кўра, баланддан келишга тиришаётган амалдор суҳбатдошига синчков тикилдик, кўзларидан юраги тубидаги асл муддаосини уқиб олмоқчига ўхшарди.

— Сиз ўзингиз одамдек яшайсизми, тақсир?

— Шукр, бир нимарсада камлик сезмасмен.

— Бир нимарсада сезасиз, шу кунгача сезмаган бўлсангиз, энди сезасиз, — мойлаб қизартирилган кашкулини меҳр билан силади дарвеш.

— Нимага шама қилаётирсен?

— Э-э, қўйинг, ўзим ҳам билмасмен... узр, узр, — дея у юзини дарёга ўгирди. — Билсангиз, жаноб, камина аллақачон шоҳлик мартабасига эришибмен, баланд тахтдин тушгим келмас. Сиз-чи, сиз... икки дунёдаям дарвешлик тўрвасини бўйнингизга осолмайсиз. Осолсангиз... ташланг устингиздаги аломат либосларни, маним каби кийим кийинг, асо ушланг, бирга-бирга чўл кезайлик, кенту шаҳар оралайлик...

— Водариг, фақир сени авлиё дебмен, уччига чиққан телба экансен-ку, — бошини сараклаб кесатди Маҳмуд ялавоч. — Ялангоёқ, ялангбош чўл кезиб, кенту шаҳар кезиб сен не яхшиликка етишибсенки, фақир етишамен?!

— Ё раббано, адашмасам сиз сўқирлик дардига мубталосиз. Ха, ха, сиз камина етишганимни кўрмагайсиз, билмагайсиз, чунки ул Аршдадир, ул Аршда хомийлик қиладир, ер юзидаги уволу савобни тарозига соладир, орифларни алқайдир, жоҳилларни карғайдир, — дарвеш

ваъз айтаётгандек вазмин қиёфа олди. — Шукр, камина умр бўйи Унга сифинамен, Ул зот абадий барқарор ва абадий воҳид эканини эътироф этибмен. Сиз сифинган зот эрса йўқлик ичра таслим эрур, у сизга не ваъда қилгон бўлса, барини ўзи билан қаро ер тагига олиб кетмиш, эрта-индин бу қиблагоҳингиз ҳам ёруғ дунёни тарк этгусидир, сиз ёруғ дунёда ёлғиз сувратингиз билан сўппайиб қолурсиз.

Дасти узун, нафаси ўткир Маҳмуд ялавоч хали-хали армонда: нега ўша палла оғзига келганини қайтармай вайсаган, ўзини осмону фалак чоғлаган ярамас банда шохини қайириб қўймади, нега уни жаллод ихтиёрига топширмади, зиндонга солиб азобламади. Кейин тасаввур килиб кўрса, ўшанда у алланечук қарахт бўлиб қолган, инон-ихтиёрини қандайдир қуч измига бериб қўйган ва шу сабаб эзма дарвешни жимгина тинглаган экан...

— Жазаванг қўзимиш, дарвеш, бас! Индамасам фақирни кофирга чиқазиб қўядирсен. Фақир ҳам Аршу аъло соҳиби Қодир эгамга топинурмен. Муҳаммадга уммат эканлигимга Ўзи гувоҳ! Сен андоғ алжирашингни қўй, билмаган одаминга тухмат қилма! — Маҳмуд ялавоч кафтини аста чаккасига босиб, қиска сукут саклагандан сўнг деди: — Ғам чекма кўп, шукр, фақирнинг юзи ёруғ!

— Элингизга ҳам айтинг шу сўзингизни!

Жиддий қиёфада, истехзосиз, самимий жавоб қилди дарвеш ва ё раббано дея қўзғалди. Барваста қалдини роз тутиб, чилвирини таранг қилиб боғлади, қўлини кўксига босганча хайрлашди.

Исм-шарифи, макони номаълум бандани хокисор Маҳмуд ялавочнинг шундоқ ҳам зим-зиё дарди-дунёсини беш-баттар қоронғиликка гирифтор этди. Илгари билмасмиди жисмида йиринг бойлаб ётган яра борлигини? Нимадандир эзила бошлаган кезлари сал сезгандек бўларди. Хамроҳига айланиб қолган ғашлик буровга олганида юраги, йўқ-йўқ, юраги таги сим-сим ачишиб қўярди. Дарвеш кесатиклари нақд ўша жойга бориб тегди, шунда яраси ситилди ва бағрини зах ерга бериб ўйлади: э Парвардигор, дардимга бир даво борми ёки йўқ?! Ғойибдан нидо келди: мулла Маҳмуд, сен бор-йўғи ўртамиёна бир тижоратчи эдинг, фалак гардиши билан ялавоч — элчи бўлдинг. Айт-чи, шундай шарафга эришган ҳолда имо-

нингни бутун саклаб қололдингми? Қайси бегинг оқ, қайси бетинг қора, билармисан? Афсуски, билмассан. Бироқ дардингга малхам излайсан, излайсан, топмоғинг эса душвор!..

Маҳмуд ялавоч ўз ёғига ўзи коврилди. Ҳозирок ёруғ дунёдан бадар кетишга рози эди. Лекин бир томонда сарой ташвишлари оёғида кишан, бир томонда хотин, бола-чақа ғами... Ҳаммадан аламлиси, ҳар қадамда, ётган-турганда Бешбалиқ дағдағасига нишон!..

Зерикарли кунлардан бирида Чигатой ҳоконнинг иззатли элчиси Тобур қиётни қабул қилди. Нечундир бу гал ақли қосир меҳмон анчагина димоғдор ва безлигини сездириб қўйди. Элчи ҳадяга қўшиб сўрғичланган мактуб топшираркан, димоғида пўнғиллади: «Жаноб, сиз Чигатойнинг боғлаб қўйган итисиз, ҳар не амрига кулоқ осмоғингиз керак!» Нимадир Маҳмуд ялавоч ичини куйдириб ўтди. Ҳе, турки совуқ, Чигатой ити ким: уми ёки сен? Ўйламай-нетмай бидирлашини қаранг. Ахир, у кимсан жаҳонгир Чингиз назарига тушган одам эмасми? Қолаберса, отаси олдида Чигатой ғимирлаган бир кўнғиз... Мавриди келса, у билан бир ҳисоб-китоб қилади. Қоронғи ғўрига аламу армон билан кетмас. Чигатой шунчалар бемехрки, улусдан тўпланган бож, хирож, ўлпон, пай солиқларини Бешбалиққа мунтазам жунатиб турса-да, тузукрок мурувват кўрганини эслолмасди. Бунча қаҳрга қўммаса Мовароуннаҳр аҳлини? Айтганча, Тобур орқали йўллаган мактубида солиқлар миқдорини ошириш, босқоқлар жадал ва хавф-хатарсиз ҳаракат қилишлари учун барча зарур чораларни кўриш устида гап борарди. Буниси майли, одатдаги юмушлар... Чигатой тез кунда Бешбалиққа қирк нафар онаси ўлмаган кизни тухфа қилиб юборишни сўрабди. Қайсидир ўғли уйланаётган экан, шу муносабат билан саройи ва тўй-хашамини Мовароуннаҳр гўзаллари безагини орзу қилибди. Хали бу савдо ҳам бор экан.

Тобур қиёт келтирган бир нарсаси эвазига ўн ҳисса нарса олиб жўнагандан кейин Маҳмуд ялавоч ҳокон хоҳишини қай йўсинда бажо келтиришни ўйлаб боши қотди. Дангали, шундоғ қилсинки, сих ҳам қуймасин, кабаб ҳам!.. Шу қарорда тўхтагач, машварат чақирди. Қароргоҳда кўпдан бери Хўжандда туманбоши лавозимида турган Чекан қўрчи, хос навкарлар сардори амир Зувалак, бош вазир Нодирхўжа Шафқатий, девонбеги

Мирғиёс синчи ҳозир бўлишди. Туни билан режа тузган ноиб асл муддаосини ҳозирча улардан ҳам яширишни маъқул топди.

— Билурсиз сарой турли икир-чикирларга кўмилганини. Мулозимлардин шикоятлар эшитиладир. Шу боис, ҳар не важни осон қилмак ниятида, хизматга тағин қирк канизак олмакка қарор бердим.

— Кўп маъқул ўйлабсиз, — деди Мирғиёс синчи тавозе билан. — Шукр, хазинангиз акчага тўла, аларни мояна билан таъминлаш бобида қийналмасмиз.

— Бу ишда ёрдамингизга муҳтожмен, — деди ноиб маъюсланиб.

— Ташвиш тортманг, жаноб, сизнинг номингиздан сарой учун сўралса, ҳар қандай ота-она арзандасини йўқ демас, — куллуқ қилди Нодирхўжа Шафқатий, унинг ҳалимдек юмшоқ товуши хастахол эшитилди. — Ишончли кишиларимизни сафарбар этурмиз, иншооллох, тилагингиз мустажоб бўлур! Ҳатто камина ўн гулидан бир гули очилмаган дилбандимни мурувватли илкингизга топширишга розимен.

Маҳмуд ялавоч қалин қобоклари ичра кўмилган чавир кўзлари билан кулганча мамнунлик изҳор айлади. Иш ҳамирдан қил суғургандек осон кўчаётгани кўнглини ўстирди. Қирк сулув саройда тўпланса кифоя, сал вақт ўтгач, уларни хуфия тарзда Бешбалиққа қандай етказишни ўзи билади. Илоҳим, амир Зувалакнинг боши тошдан бўлсин. Енг ичида иш битиришда у чунонам устаси фаранг. Ҳайтовур бир хавотир бор, лакмалик қилишганини сезиб қолган ота-оналар саройни бошларига кўтариб, доду фиғон қилишлари мумкин. Лекин уларга жавоби тап-тайёр: «Хотиржам бўлинг, алар Чигатой тўйида катнашиш учун кетишди, тўй ўтиши билан қучонгизга қайтишур!»

Нима бўлганда ҳам шунга ўхшаш жўялироқ овоза таркатади: орада ҳатто битта-яримта шаллақиси оғзини мойлайди ва амаллаб сувдан куруқ чиқади.

«Яхши бузоқ икки онани эмади». Бу ақидани у азалдан миясига сингдириб олган, бинобарин, кўпинча шунга амал қилиб келди. Ҳозир алоҳида ҳузур тўйиб, қимматбаҳо тошлар билан безатилган тахтга суянаркан, мийиғида истехзоли кулди. Рост, Чигатойни кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ, аммо... Не иложки, ҳозирча жилов ул суллох қўлида, шул боис ўлиб-тирилиб кўнглини топиш-

га ҳаракат қилади-да. Ҳали ҳаётдан умиди кўп, чунончи, ўғли Масъудбекни бирон шаҳар ҳокимлигига кўтаришни мўлжал қилган, бу ниятини ушатишда Чигатойга суян-маса бўлмас.

Бекасам чопон, учи кайрилма саҳтиёний этик кийиб, ихчам салла ўраган баланд бўйли, хушмўйлов эшикоға шовурсиз кирди. У чўғдек ёнаётган эроний гилам бўйлаб тахт сари чаққон йўрғалаб борди-да, хаёлчан ўлтирган хўжасига найча қилиб ўралган мактуб тутқазди. Эшикоға бўсағагача орти билан тисарилиб бориб, секин ғойиб бўлгандан сўнг мактубни очди ва шошилмай ўкиди:

«Юртоға, Тобур ташрифидин вокифмиз. Чигатой ҳаддидан ошибдир. Сиз эрса ул бетавфиқ амрини вожиб санамоқдасиз. Фикрингиздин қайтинг. Хоқонга рад жавоби йўлланг. Билингки, бугун бўлмаса эртага барибир найранг очилур, жонингизни эрса нишонга олурлар. Ноиблик тахти сабил қолмасин».

Ажабо, мактуб имзосиз эди. Ким ёзиши мумкин юрак ютиб? Ноиб эшикоғани итобга олди, эшикоға қўркиб кетди ва мактубни қайсидир мадраса муллаваччаси тайин-тайин қилиб ташлаб кетганини айтди. Негадир шунда ноиб ҳаёлида алп келбатли, қоп-қора соқолли дарвеш жонланди. Бу ўшанинг иши, фақат ўша шундай каромат қилишга қодир... Сўнг беозор, жаҳонгашта бир қас бунақа ғалваларга аралашиб юриши эриш туюлди. Чама-си, бу ерда бошқа гап бор, сарой кишиларида қай биридир, ҳасади келиб, йўлига тўғаноқ бўлишга қасдланган. Ким экан ўша суллоҳ? Ким бўлса ҳам, совунига кир ювиб улгурмаган экан!

Маҳмуд ялавоч тезда имзосиз мактубни унутди, унда орага солинган пўписани ҳам эсдан чиқарди. Кўпинча ичкарида бошқа, ташқарида бошқа гап қиладиган бош вазир Нодирхўжа Шафқатийни мутғасил тергаб, сарой оёқ-қўли чаққон қанизакларга мухтожлик сезаётганини, айниқса, кейинги вақтларда нуфузли меҳмонлар шарафига уюштирилаётган базмлардан путур қочганини эрта-кеч таъкидлаб турди. Бош вазир билан девонбеги йўлланган оксочлар ҳар кун турли хонадонларга тумшук тикишар, бўй етган қизларни кўз остига олиб, ота-оналарни тилёғламалик билан аврашарди.

Кунлардан бирида Нодирхўжа Шафқатий мийиғида қулиб деди: «Ҳазратим, кўп қайғу чека берманг, учраган дарахтни тепсангиз ондин дувиллаб ойдек-ойдек қизлар

тўкилур!» Кўп ўтмай бош вазир тошиб сўйлаганига имон ўгириб, кўнгли равшан тортди. Сарой хавоси ва туз-насибасини хавас қилган, пушти-панохлари розилиги билан аркка юзланган тўда-тўда қизлар ноиб ақлу хушини ўғирлади. Харир парда ва чиммат ортидан ўғринча сузилишлар, нозу истиғно билан киприк қоқишлар... Қани булар ҳаммасини ўз изнига тортиш иложи бўлса?! Ошиғич амр этдики: «Канизакликка саралаб олинг!»

Ажаб савдо юз бериб жанжал чиқишига озгина қолди. Хушнуд ноиб эса ҳаёлга чўмди: ана, улар, оккушлар янглиғ тизилганча Чиғатой хузурига кириб боришади. Чиғатой, нигоҳида сук, Мовароуннаҳр малакларига пешвоз юради. Тилидан миннатдорлик сўзлари учади ва бу сўзлар Хўжанддаги садоқатли одамига аталган...

Ишлар юришиб турганда, дариғки, Шафикия мадрасаси муллабаччаларидан бири шаҳар бозори қок ўртасида, айни пешинда сухандонлик қилди: «Хушингни йиғ, фуқаро, Махмуд ялавоч қизларимизни Чиғатойга арзимаган пулга сотмокчи!» Бу гапни эшитиб тажанг бўлган мардум саройни босмоқ учун отланди. Иттифоқо, жоме масжидида пешин намозини ўқиб, хос навкарлари қўриқчилигида кўчага чиққан ноиб можародан хабар топди ва ўйламай-нетмай буюрди: «Бурдаланг, Худодан безганларни!» Сўнг имога махтал сарбозлар қилич яланғочлаб аҳли бозорни қандай тумтарақай қилганини синиқ кулганча от устидан томошалади. Кўнгли ҳамишагидек ғаш... Ахир, бетавфик улус суюлиб, ўзидан кетиб бораётир. Бу кунда шаҳару қишлоқларда бузғунчилар уруғи урчиган, улар авом орасида изғиб, бўлар-бўлмас маломатлар тарқатиб, тапшиқот юргизишади. Мана бугунги нохушлик ҳам шунинг оқибати бўлса ажабмас. Шаккоқлар жиловини бўш қўйгани учун ўзи ҳам айбдор. Алами келиб алланечук қўнишди. Худди шу он қалта соқол қўйган, кўзлари қийғирникидек тик боқувчи жуссадор йигит абжирлик билан рўпарадан чиқиб, камондон ўқ узди. Шўрлик бир ингранди-ю, эгар қопига қулади. Ўқ ўнг елкасига санчилган эди.

Бунча совуқ экан ажал нафаси? Ноиб зим-зиё бўшлиқда муаллақ қотгандек эди. Беихтиёр унсиз оҳ чекди ва зилдек ғирлашган танаси қуйига, аллақандай тубсизлик сари эна бошлади. Оқ нурлар билан қопланган баҳаво манзилда харир кийимдаги хушсурат фаришталар илик қаршилашди. Улар меҳрибонлик билан баданию юз-кўзла-

рини силаб-сийпалашарди. Теваракни қоплаган сабзазорлар ичидан сирли шивирлашлар эшитилади. Шивалаб ёмғир ёғаётир, у хўл ўт-ўланлар оралаб илгари босмоқда. Ивиган уст-бошим қачон қурийди, деб ўйлайди. Бир вақт қараса... Ё, фалак, манов банда ким?

Жикка терга ботган Махмуд ялавоч бехосдан чинқириб юборди ва тепасида хиёл қимтиниб, паришонҳол ўтирган дарвешга зимдан кўз қирини ташлади. Аввал уни танимади, танигач, зўр-базўр илжайди. Анча-мунча хушини ўнглагандан кейин сарой табиби мулла Ибод Хўжандийни суриштирди. Дарвеш елка қисди. Пойгакда кўл ковуштирган амир Зувалак аста келиб тиз чўкди. У нукул гулдирарди: «Хайрият, Эгам ёрлақади, Эгам!»

— Амир, не кўйга кўйдинг фақирни? — анчадан кейин тилга кирди Махмуд ялавоч. — Энди ҳолим не кечгай, нахотки дийдор махшарда колур?

— Ундоғ деманг, қиблагоҳим, иншооллох, умрингиз узун бўлгай, — таскин берди амир Зувалак. — Хайрият, бахтимизга мана бу зот бор эрканлар, жароҳатингизга бир дору суркадилар, андин сўнг чехраи муборагингизда тириклик нишонаси барқ урибдир.

«Дарвеш, дарвеш!...» Ноиб шифтга тикилганча, дилида недир эзгу истаклар қўзғалиб, такрор қилди бу сўзни. Бозор майдонидан чикаверишда рўпара бўлган йигитни, чийиллаб учиб келган камон ўқини тасаввур қилиб, кўнгли чучмал тортди. Неча кун беҳуш ётди, мана бу банда елкасидан ўқни қандай суғуриб олди, ярасига қачон малҳам босди — билмайди. Э, дариг, у бўлмаса чиндан ҳам ҳоли не кечарди?!

— Сен фақирнинг азиз меҳмонисен, — деди ниҳоят Махмуд ялавоч ютиниб. — Хохласанг саройда қол, тоабад бошимда кўтаргаймен! — дарвешдан садо чикмагач сўради: — Не ғалат кимсасенки, фақирдин исми-шарифингни яширадирсен?

— Фақирни дарвеш Адоий дерлар, — кулди у хотиржам.

— Балли сенга, дарвеш Адоий, қилган яхшилигинг мендин қайтмаса Эгамдин қайтсин, — Махмуд ялавоч юзига холисона миннатдорчилик ифодаси балқиди. — Аммо, то танда жоним бор экан, хизматингга яраша сийламакка уринурмен!

— Хар не сийлов каминага чикора... Нафсим ҳеч нарса тиламас, — хиёл маъюсланди дарвеш. — Айтган-

ча, жаноб, кулфатдин мен сизни огоҳ этган эрдим, нечук инобатга олмабсиз?

— Оҳ-оҳ, мактуб эгаси сенми? Худо хаки, ўзим ҳам сезган эдим, — яраси зиркиради чоғи, Маҳмуд ялавоч лабларини жуфтлаганча жим қолди, захил тортган юзида шубҳа аломатлари зухурланди. — Сенга осон, жаноб Адойи, аммо менга-чи, менга ҳам осонми? Сен бир бедана, ўрми, жарми, битбилдик! Мен эрса... юртни ўйлаймен, халқни деб ҳам ютамен.

— Йўқ, оға, адашмасам, сиз кўпроқ ширин жонингизни ўйлайсиз.

— Балки сен ҳақдирсен... Лекин, айт-чи, жонни, болачақани ўйламай яшаб бўлурми? — овози инграниб чиқди Маҳмуд ялавочнинг. — Хар ким чекига тушганини тортгай... Сен дарвеш, фақир ҳукмдор. Чарх иккимизни ҳамсухбат қилганини кўргин.

— Эҳтимол бу чархнинг хатосидир.

— Андоғ демагил, фақир сени топганимдин мамнунмен, — деди фахр билан Маҳмуд ялавоч. — Ўйлайменки, мендек ҳукмдор кўнглини овлаганиндин сен ўзинг ҳам шодсен.

— Бир қошиқ қонимдин кечинг, таксир, камина қўлоғингизда кишан кўрамен. Қўл-оёқда кишан билан ўзни ҳукмдор санамак қай рисолада ёзилган?

Маҳмуд ялавоч жавобга безиллади. Танидаги оғриқ рухига қўчгандек бўлди.

— Дарвеш, ҳалиги... сен ўқ ярасини тузатмоқдасен, бироқ ичимдаги азалий ярани тирнай-тирнай қонини оқизмоқдасен, — деди аллатовур надомат билан ноиб. — Шавқат қил, дарвеш. Айтдим-ку менга осонмас деб. Сен хайриятки фақат кишанни эсладинг, аммо бўйнимга қул осилганини билмайсанми? Хеч ким менга шафқат қилмади, хеч бўлмаса сен аягин, ниманг кетади аясанг, дарвеш?!

— Тангри аясин сизни, таксир.

— Ҳа-ҳа. Тани бошқа дард билмас... Сенга таъна қилиш бўлса, таънадан осони борми? Агар чарх сени менинг ўрнимга қўйса кўрардинг. Гоҳ Хоразмшоҳ қўлида, гоҳ Чингиз қафтида хаппактош бўлсанг билардинг. О, бечорагина, бурро тилингни кесиб итларга ташлашмасмиди!? Қўрқув тушгач жонингга... тиз чўкардинг, эмаклардинг, этак ўпардинг, ёлборардинг. Жаҳонни титратиб турган ҳукмдор эса, аҳволингни кўриб ёлибона

тиржаяди, ўз жонингни қайтариб ўзингга ҳадя қилади, эвазига эса имонингни, ҳа,ҳа, имонингни сўрайди. Неча марта ўзимга ўзим савол берганман: мол-ҳол, жон ширинми ёки диёнат? Жавобини билардим, лекин ўзимни билмасликка солдим, ҳа,ҳа, атай... Чунки энди менга барибир, мен бу фоний дунё устидан, ғаламисликда шайтонни ҳам ора йўлда қолдириб кетадиган зўравон ҳокимлар устидан кулишим керак эди. Йўкса улар мени нобуд қилишарди. Чингиз бу дунёдан ўзини ғолиб санаб кетди, асли у эмас, мен ғолиб эрдим! Унинг қиличи зўр чиқди, менинг ўйлаб топган йўриғим! Охирида эса томошабин бўлдим! Кўрдим мени таҳқирлаган разиллар ахволини, сичқон ини минг танга бўлди барига?!

«Бир ҳовуч разилга қасдма-қасд шунчалар хийлаи найранг!? Ё, раббано!» — ёка ушлади дарвеш Адой; тик боқувчи йирик-йирик кўзларида нимадир яшиндек ёниб ўчди.

— Таксир, мурдорлардан ўпкалайсиз, ортингизда алар билан бирга хокисор фуқаро ҳам борлигидан тондингизми?

— Фуқаро? Не ул? Чибин билдим ани... Хануз чибин атармен, — қалин лабининг бир четини буриб қўйди ноиб. — Фуқаро деб оғиз кўпиртирма, дарвеш, фуқаро на яхшилиқни, на ёмонлиқни ёлчитгай! Бунга ўзим гувоҳ... Фуқаро зўр экан, нечун Чингиз лашқари йўлини тўсмади, хўш?

— Бўхтон қилманг фуқарога... Тўсди, о, тўсгандачи! Аммо сиз шоҳлардан ортгандан сўнг унинг кўнглига кириб олдингиз, унинг журъатини, сабру бардошини қурт бўлиб кемирдингиз. Бу даҳшат эди, даҳшат!

— Ман, ман-а?

Алам, аччиқ алам ўтганидан Чигатой ноиби аста-секин тўлғанди, отилиб турмоқчи ҳам бўлди. Аммо жароҳат санчиғи бирдан жунбушга келиб, жисми-жонини тўшакка баттар михлаб ташлади. Энди у ҳаддан ортик чарчаган, бахсу мунозара юргизишга бошқа холи қолмаганди. Ярим соатлардан сўнг дарвеш Адой ярасига малҳам сурқади ва арк ҳовлисига чиқди...

* * *

Аҳли сарой орасида озми-кўпми обрў-эътибор қозониб, каттами-кичик нуфузга эга бўлиб келган мулла Ибод Хўжандийнинг жони нақ ҳалқумида: таг-туғи номаълум

бир жодугар саройда наmunча пашшадек айланишиб қолди? Нонини яримта қилмасайди. Пихини ёрган экан, иложини топса Махмуд ялавочнинг у енгидан кириб бунисидан чикса! Ноибни жоду қилиб оёққа турғизди. Бу ишни нега у эпложмади, эплаганда кандайдир гадоё эмас, ўзининг ошиғи олчи турарди. Шунча илму хикмати билан ҳеч нарасага ярамаса-я! Тўнка экан, тўнка! Аввалдан Махмуд ялавоч билан ораси совукрок эди, бу ҳол азда-базда тантик ўғлини суннат қилдирган кундан бошланувди. Рост, ўшанда ўзиям сўкирлик қилган-да, бечора болагина дингилгинасидан сал ортиқ олворган экан, томи бошига кўтариб чунонам йиғладики! Сўхта босади, малҳам суркайди, куйруқ билан асални аралаштириб боғлайди, қани энди тузалса! Табиблик номини кўтариб юрганларига пушаймонлар еди. Ҳазаби кўзиган Махмуд ялавоч саройдан қувиб юбормокчи бўлди. Орага бош вазир Нодирхўжа Шафқатий тушди, йўкса... Худо хаки ковуши ўнганган эди. Шундан бери ҳеч омади чопмайдди. Сал илгарироқ катта малика Сарвихон бикач оғриб қолганда ҳам бирор дори-дармони билан тайинли ёрдам беролмади. Мана энди буниси чиқди оёқ тагидан. Қайси касофат экан ноибга ўқ узган? Шу воқеа бўлмаса, аввалги кўргиликларни бир амаллаб босди-босди қилган ва сал нафас ростлаган эди. Аммо буниси... Лаънати ноиб аввал кафанини бичмаган бўлса ҳам энди бичади, саройдан энди думини тугади. Вах, бу нобакор, девор тагида қолгур, Хўжандда қаёқдан пайдо бўлди?! Худо хаки, у жодугар, жолугар бўлмаган тақдирда ҳам жосус, қайсидир мамлакат хуфийаси. Кеча-кундуз ухламай саройдан сир ўғирлайди, ноиб ҳазрати олийларининг-ку тоза бурнидан бурундик ўтказиб олган. Ноиб шу кунларда унингсиз томоқ емайди, унингсиз мажлис курмайди, зиёфатларга бормади. Кеча кўрдик, дарवेशи тушмагур Шафиқия мадрасасида изғиб юрган экан, жаноб ноибнинг арзанда ўғли Масъудбек билан. Ниҳолдек нозик йигитни қаланғи-қасанғи гаплари билан ўзига оғдириб олса ҳоли нима кечади? Чув тушади-ку бечора, бу дунёси ҳам, у дунёси ҳам қуйиб кетади. Йўқ, бу беандишаликка жим қараб туриш — гуноҳи азим, ноибга барини оқизмай-томизмай айтиши керак.

Лекин, ажабо, ноиб басир, қар — оҳу ноласини тингламади. «Мулла Ибод, бу кунингдан кўра ўлганинг яхши,

уч пулга арқон беради, ўзингни ос!» — ха-ха, шундоғ дағдағ килди. Қани шу дамда ер ёрилсаю қаърига тушиб кетса! Аламига чидай олмай, уйда кўрпага ўраниб ётди, димиқиб ўлишига озгина қолгач, бош вазир хузурига бориб, дардини ёрди. Нодирхўжа Шафқатийнинг ҳам хасратидан чанг чиқиб турган экан, уни тинглаб ўтириб, баттар тутакди. «Мулла Ибод, — деди талмовсираб, — сизнинг ғамингиз ғамми, биздан аҳвол сўрамайсизми? Жаноби ноиб эсини паккос епти: худобезори гадони ўрнимга кўтаришни ният қилти. Келганингиз яхши бўлди, бир тадбир ўйлаб топмасак, шўримизга шўрва тўкилгай!» Сўнг икковлон маслаҳатни пишитиб, саройга йўл олдилар. Бу гал мулла Ибод қўл ковуштириб турди, Нодирхўжа Шафқатий ичидаги зардобни катра қолдирмай тўкди: «Ҳазратим, бир қошиқ қонимдан кечинг, муборак оёғингизга санчилаётган тикан камина оёғини ҳам қакшатадир. Сиз ақли расо инсонсиз, аммо бу кунда бир нокасу нотавон сизни қарахт қилмиш. Ани зудлик билан тафтиш айламоғингиз жоиздир. Кўпдан бери Балх ва Хирот амирлари Найманнинг қолган-қутган беклари билан тил бириктириб, Чиғатой бошига ғавғо орттириш пайидалиги сизга аён эрур. Қўйнингизга илон каби кириб олғон бетавфиқ ўша ножинслар айғокчиси эканини яқин одамлар маълум қилдилар. Нобакор ўртадаги хуфиялар оркали Хирот ва Балхга мужда етказар экан!» Кечагина тўшакдан турган Махмуд ялавочга бу гап пахламмондан отилган тошдек ёмон тегди. Хайтовур, у бош вазир муждасига ишонишни ҳам, ишонмасликни ҳам билмасди. Факат «яқин одамлар» кимлигини суриштириш қалласига келмади, бирон тайинли фикр ҳам айтмади. Бош вазир не қўйга тушганини табиб билмайди, аммо ўзининг ҳафсаласи пир бўлди. Эзилиб, ранг-кути ўчиб, хуноби ошиб уйига келди ва яна ими-жим ўралиб ётди. Эл орасида юролмай, саройга боролмай қолганини ўйласа, ичини нимадир омбирдек бурай бошлайди. Ярамас ноиб бунча ғўдаймаса! Анов томонда орқа тоғи бор-да, ўшанга суянади. Аммо, шошмасин, ўша хоразмлик иблисни бир боппамаса, ёруғ жаҳонда юрган экан. Етти йиллик чаён захрини қаро кунда асқотар деб шишада сақлаб қўйибди. Бир йўлини қилиб ўша савилни доригами, майгами, овқатгами қўшиб берса.. Аммо бунга эплаш осонмас. Тозидек сезгир соқчилар кўзини шамғалат қилиш лозим.

Бахтига, шу куни саройга индамай ўтказиб юборишди. Уззу-кун вазиру вузаро билан бирга бўлди. Кўз қири эса дарвеш Адойда эди. Мавридини топиб, халтасини ўғирлади, кейин билдирмай жойига қўйди. Шунақа қалтирадики! Лекин хадемай насиб этадиган қувонч олдида бу қўркув сира арзимас эди. Ана энди Маҳмуд ялавоч онасини кўради, хайё-хуйт деб нариги дунёга сафар қилади, анови шайтон ҳамтовоғи эса Чигатой қахрига учрайди. Энди ҳаммаси зора ўнгланиб кетса. Илоҳим, ноиблик тахтига Нодирхўжа Шафқатий кўтарилсин.

Кеч тушиши ва Маҳмуд ялавоч дори ичадиган пайт бўлишини мулла Ибод ичи тирналиб кутди. Кўнглида ғулғула, бир жойда ўтиролмай, аъёнлар суҳбатига аралашолмай, айвонда асабий кезинади. Бордию дарвеш Адойни буткул шармандаи шармисор қилса-чи?! Шунда бир ўк билан уч кийикни қулатмайдими: Маҳмуд ялавоч тирик қолади, дарвеш Адой таъзирини ейди, ўзи эса эски мавқеини тиклаб олади.

Эшикога хай-хайлаганига қарамай, мулла Ибод хобгоҳга шахт билан бостириб кирди: остонада тимирскиланиб тўхтаркан, бир хайрон бўлган ноибга, бир беозоргина жилмайиб турган дарвеш қўлидаги пиёлага ваҳима аралаш тикилди. Орадан тахминан бирор дақиқа кечди, аммо товуш беришга ботинмай, тиззалари қалтирай бошлади.

— Ноиб жанобларини билмадим, аммо камина сизга мушток эдим, — ноўнғай жимликни бузди дарвеш Адой, хотиржам алфозда. — Хўш, нечун индамайсиз?

Мулла Ибод афсун бўлган каби ҳамон соқовланиб турарди. Алҳол кўзлари бежо, афти ҳам аллатовур кўпчиган, қотма чаккаларидан иссиқ тер қуйиларди. Ниҳоят, аста илгари босди-да, сўнг бирдан ўзини ноиб пойига ташлади.

— Қиблагохим, бу ножинс жодугарнинг сизга қилган ҳар не каромати ёлғон, Тангрига қасамки, ул бетавфик жонингиз қасдидаги балойи азим эрур!

— Не деб алжирайсен, мулла Ибод?

— Пиёладаги захар, ичманг, асло ича кўрманг!

— Нима? — бақрайиб қолди ноиб, анчадан кейин ўзига келиб жаҳл аралаш сўради: — Шу гап ростми, биродар?

Маъюс турган дарвеш Адой пинак бузмади.

— Ғўлин шимиётирмисен, гумрох?

— Таксир, аввал ўзи нўш этсин, шунда сиру савдо билингай, — суҳбатга аралашди бир чеккада қўл боғлаган амир Зувалак.

— Тўғри, шундай қилсин, — ҳовлиқиб уни қувватлади мулла Ибод.

— Сиз ҳам шу фикрдамисиз? — кўркув ва таажжуб остида қолган ноибга кўз қирини юборди дарвеш.

— На илож, булар дилимга шубҳа солмишлар.

— Яхши, кўп яхши, фақат бир шартим бор, — деди ўйланиб дарвеш Адоий. — Бул доридан каминадан сўнг мулла Ибод ҳам татисинлар.

— Албатта, албатта, сиз тирик қолсангиз, — деб илжайди табиб.

Энди дарвеш Адоий нигоҳида бир қадар қатъият, умидворлик зухурланди ва пиёладаги гулобий суюкликни бир томчи қолдирмай сипқорди. Салдан кейин кафти билан бамайлихотир лабларини артди. «Хайрият, — деди ичида мулла Ибод кулимсираб. — Тамом, заволи етмиш! Бу кундан саройда камина байрам қилурмен!» Нечукким асаби симдек таранг тортилди. Ҳозир кулайди, аввал муздек кўкаради, кейин бўғилади, телбаваш қиёфада юз-тубан йиқилади. Беш, ўн... дақиқа кечса-да, барзангидек кўкрак кериб турган дарвешни жин ҳам урмади.

— Навбат сизга, оғам — деди ниҳоят дарвеш Адоий, пиёлага шишадан дори қуяркан.

Шўрлик табиб нақ шайтони лаъин рўпарасида тургандек қалт-қалт уча бошлади. Тавба, ақл бовар қилмас, баттолнинг бир мўйига ҳам путур етмади. Нахотки ишониб юргани эскирган ва кучдан кетган бўлса? Ёки адашиб шишага бошқа нарса томиздими? Шиша бегона деса... Йўк, ана, ўзи: сиёҳ рангда, бўйни ингичка... Ҳалиги шубҳаси тўғри, бирон нима аралашган-у, захри кесилган. Э, аттанг, яхши режа ўйлаб топган эди-да! Лекин бу иблис, иблисга ҳамтовоқ!

Турли шубҳа-гумон гирдобида сўзаётган мулла Ибод ноилож пиёладаги савилни кўтариб юборди. Ўша заҳоти, ҳа, ўша заҳоти томоғига чиппа олов ёпишди ва бир зумда бутун жисмига ёйилди, «қуйдирмакда» дейишга улгурди, ҳолос. Ногоҳ товуши ўчиб гуппа қулади. Юз берган ходисага ноиб ҳам, амир Зувалак ҳам хайрон. Бирпасдан сўнг амир Зувалак жасад тепасига борди ва ваҳимм қотган кўзларни юмдириб қўйди.

— Бу доруга захар кўшилгани рост, — деди анчадан кейин дарвеш Адоий таассуф билан. — Аммо бу разил ишни камина эмас, марҳум банда адо қилган.

— Во ажаб, сиз бундин вокифмидингиз? — бетоқат сўради ноиб.

Дарвеш жавоб ўрнига истехзо аралаш кулимсиради.

— Ахир сиз андин менга ичирмакчи эдингиз-ку?

— Асло, асло... Камина табибни кутдим.

— Оғу нечун сизга таъсир қилмабдир? — ноиб гиламда жонсиз ётган мулла Ибоднинг чўяндек қорайган бетига кўз қирини юборди: ичини нимадир таталаётган эди.

— Камина болалигимда қорақурт ютганмен. Чарвига ўраб!..

— Қорақурт?

— Шундон... Анинг захридан ўткирроқ захар бўлсагина каминани йиқитиши мумкин, — энсасини қашиб қўйди дарвеш Адоий. — Раҳматли падарим қорақурт ютишининг хислати тўғрисида кўп аломат хикоятлар сўйлардилар.

— Вах, одамзот!

Рост, бу бандага Оллоҳ назари тушган, унга асло фириб бериб бўлмас, лекин ўзи истаган одамини истаган пайтида деворга суянтириб кетгай. Иложини тополсайдди, бутунлай канотига тортарди. Шундай бир одамга мухтож, агар фиску фасод ичида эсон-омон юрмоқ иста-са, ғанимларини мот қилмоқ пайида бўлса, уни ҳузурида олиб қолиши керак. Сезади, дарвеш Масъудбекка ихлос қўйган, шундан фойдаланади, ўғлимни паноҳингга ол, ақлу хушини пешлаб бер, давлатга кўмаман, деб кўнглини овлайди.

Амир Зувалак гумашталари мулла Ибод жасадини замбилга солиб, хобгоҳдан олиб чиқишди. Эртаси куни сирли ўлим топган табибни тупроққа топширишди. Жанозага, Маҳмуд ялавоч билан бирга, дарвеш Адоий ҳам қатнашиб савобгир бўлди. Жамоа жамланган пайтда бош вазир Нодирхўжа Шафқатий алағдалик билан кўп типирчилади, бир неча бор мулла Ибоднинг ўғли Содикбек сари энгашди ва дарвеш Адоийни кўрсатиб неларнидир пичирлади.

«УЧҚУР АРҒУМОҒИНГНИ ЭГАРЛА!...»

Жаханнам дегани балки шудир. Ҳар нарса бу ерда мубҳам, малолли, кеча билан кундуз фарқсиз кечади. Ойдин нима — алҳол унутилган, унутилган... Димиққан ҳавода сокин бир ларза сезилади, ларзаки, ер юзидаги жамики ваҳимани жамлаган. Девор, не-не бандаларни кўрган девор, недандир хижолатдек, соқовланиб гунг-гурс туради.

Не аламки, куни кеча Худо қарғаган қаттол гўша Маҳмуд Торобийни зимзиё қўйнига олди. Толикиб, бир ҳолга келган, сабр косаси лим-лим тўлган Шамсиддин Маҳбубий уни дафъатан танимади, танигач, туркий қавмларни қон қақшатаётган Бурхониддин етти пуштини тавқи лаънатга қўмди, сўнг ҳам ўзи, ҳам шогирдига Оллоҳдан сабр ва шафоат тилади.

Ажабо, Маҳмуд Торобий чархи қаж бошига солган қулфат даҳшатини сезмаётгандек, бир бурчакка қисилиб олганча бефарқ ўлтирарди. Қараши маъносиз... Гоҳо тилида ёлғиз калима: «Тақдир бизни шу ерда учраштирдими, қиблагоҳ?» Шунда устоз, жойнамозига оғир чўкканча, ғамгин бош тебратди, устоз билмайдикки, баҳодир ичичида нимадир аччиқ-аччиқ жунбушга келади, баҳодир тасаввурида яйдоқ йўл, йўлки, асов от туёқлари тагида ингранади. Бедовни тўхтовсиз кичаётган суворий тақимига оғзи бўғилган қопни жон-жаҳди билан босиб олган. «Ойи, ойижон!» — дея чинқирганча, орқадан болақай югуради ва баногоҳ бўйнига ярақлаган шамшир тушиб, атрофга қон сачрайди, тиркираган қон уфқ этакларини, йўк, бутун заминни, осмону фалакни бўяб ташлайди.

Баҳодир букчайиб қолади, ожизлик инон-ихтиёри устидан бутунлай ҳукм юргизаётганига имон ўгиради. Синглиси Суйгуна Зебо, Муҳиддин Камол билан биргаликда, бало-қазодан эсон-омон қутулиб кетганини эслаб, руҳи бир қадар ёришади. Лекин, ғофилки, тақдир Суйгунани ҳам, Муҳиддинни ҳам аямаган, сингил аъмоли қил устида, довқур йигит қайсидир овлоқда яраланиб ётмиш!

Маҳмуд баҳодир устодга афсус-надомат билан нигоҳ ташлади ва шу маҳал тепада нимадир кетма-кет гурсиллади. Кимлардир талваса ичра ихраб-сихради. Сўнг зил-

дек сукунат чўкди. Кимлардир эҳтиёткорлик билан кадам босиб, канахона оғзига яқинлашди ва чакқонлик билан аркон туширди. Устод билан шогирд ҳайрон: нималар рўй бераётир?

Бир зумда улар ўзларини тепада кўришди.

Зиндоннинг асосий бўлмаси ҳисобланган кенггина хужрада бесаранжомлик ҳукмрон эди. Бир чеккада шўрлик Мукбил маймоқ кулликланиб, оғзига пайтава тикилганча, ғужанак бўлиб ётибди. Посбонлару гумашталар ундан бешбаттар холга солинган. Торгина йўлда бир неча оёқ-қўли боғли соқчи устидан ҳатлаб ўтишга тўғри келди. Ҳамон ҳеч нарсани тушунмаган устод билан шогирд ҳаёлида нечундир тап-тақир арк майдонида ҳамиша хизматга шай турадиган қонсираган кунда жонланди.

Сўнг ҳазрат Маҳбубий кўкимтир калта камзул, қирмизи шалвар, саҳтиёний этик кийган, белларига ханжар осиб олган йигитларга эътибор берди ва бу тоифа хизматкорларни Бурҳониддин хонадонида кўрганини, ҳатто даставвал ўзини шулар ҳибс қилишганини хотирлади. Миясида ажиб фикр яраклади: Гура қилган бу ишни, Гура! Нечун боши балога қолишини ўйламабди? Булар унинг мулозимлари-ку!

Устоазу шогирд шаҳар нафасини туйиб беихтиёр энтикишди, азалий ва абадий шовқин-сурон рутубатга узок вақт кул бўлган дилларини гўё аллаларди. Сўнг ҳар бирини, алоҳида эгарланган от ўнглаб, икки томонга олиб кетишди. Ўзаро кўзлари қири билан хайр-хўш айтиб улгуришди, холос.

Маҳмуд Торобий вaш ва таажжубда: булар ким, не истайдилар? Нега устозни бошқа ёққа, ўзини бўлак томонга етакламишлар? Қовокларидан қор ёғдириб, саволларга бирон тайинли жавоб айтмайди гурсухталар. Шундай топшириқ олган бўлсалар керак.

Ярим соатча юришгач, бедовлар жиловни тортилди. От устида бир чимдимгина мизғиган Маҳмуд баҳодир аста киприк очди ва шаҳар чеккасидаги уч пахсали работ рўнарасида туришганини кўрди. Дарвозадан эликларни қоралаган ҳабаш аёл чиқди. Ҳавоси шунақа баланд эдики, суворийлар бараварига таъзим қилишди.

— Азиз меҳмонни қабул эт, опача, — деди барваста сарбоз дўриллаб.

Ҳабаш аёл совуқроқ илжайди, сўнг ола-була кўзларини баҳодирга қадаб, ногоҳ юмшади:

— Ҳуш келибсиз, йигитлар сараси!

Ҳабаш аёлни чалпаққа ўраб ташласанг ит емаслиги аниқ, лекин овози қаймоқдек эди, енгил таъзим билан қилган лутфу карами яқин-орада мулозамат кўрмаган йигитни шамдек эритди. Чиндан ҳам аёл хатти-ҳаракатида қандайдир шайтоний жозиба бор эди. Кўзлари кўмир ичидаги чўғдек шуъла сочарди, олдинда пилдираб одимларкан, қайта-қайта илиққина жилмайиб қўярди. Энди бир сўз қотмай йигитни ҳовли этагидаги мевали дарахтлар панасида жойлашган шинамгина уйга бошлаб борди. Остонага етар-етмас баҳодир димоғига гуп этиб буғ тафти урилди, шунда барини англаб, мамнун бош ирғади.

Махмуд баҳодир қачон кўзгуга қараганини эслолмайди, ногоҳ йўлакка қўйилган баланд тошойнада аксини кўриб, дафъатан ўзини таниёлмай қолди. Ойнадан коп-кора тўрва соқоли кўкрагига тушган, бурни сўппайган, ёноқлари бўртиб чиккан рангпар кимса тикилиб турарди. Забардаст елкалари чўкибди, чўнг билаклари ингичка тортиб, кўзлари киртайибди. Э, воҳ, бу ўша, елкаси ер искамаган паҳлавонми?

Ҳозир ҳаммасидан ҳам кўра сартарош лозимлигини ўйлади. Эринчоклик билан ечина бошловди ҳамки, остонада оғзи бўғилган чарм халтача кўтарган кимса пайдо бўлди. Имо-ишорасидан билдики, Оллоҳ ниятига яраша керакли одамни йўллабди. Фақат бечора гунг экан...

Сартарош ғовлаган соч-соқолини эпчиллик билан бирпасда кузаб қўйди. Сўнг қайта-қайта таъзим қилиб жўнаб қолди. Орадан ўн дақиқа ўтар-ўтмас яна бир кимса кўриниш берди. Бу шўрлик ҳам соқов эди. У қалин шохи матодан тикилган оқ шалвар, енги узун оқ кўйлак, зар жияк солинган қизғимтир банорас камзул, бахмал дўппи ва сахтиёний этикни бурчакдаги миз устига тартиби билан териб қўйгач, аста букилди. Сўнг ичкари хонага бошлади, баҳодир у ўзини буғхонада ювинтириб қўймоқчи эканини англаб, бундай хизматни рад этди. Илиққина сувдан ҳузур қилиб ўзи баҳра олди, жиндай бўлса-да, олам ғалваларидан, руҳини чулғаб олган оғриқлардан йироқлашди.

Жон-тани қушдек енгил тортган Махмуд баҳодир гуманшта келтирган либосларни кийди. Энди руҳида хор-

гинлик эмас, шижоат ҳоким эди. Фақат, таажжубки, тақдир сийлаётирми ёки масҳара қилаётирми? Ҳар ҳолда у ортида кўнглига яқин кишилар турганини тасаввур қилгандай бўларди. Ажаб умид билан тагин ўзини кўзгуга соларкан, энди рўпарасида бутунлай бошқа одам бўй ростлади: шахзода келбатли ўғлон! Сал озганини айтмаса, нақд ёшлиги сари, қачонлардир ўжар Субуҳабибини мафтун қилган хушсуврат йигит ҳолига қайтган эди. Во дариғ, ўша меҳрибон гулираъноси бугун ёруғ оламда йўқ, бағрини ўйиб, етиму ўксик қилиб кетди.

Оғир хотиралар гирдобига тушган баҳодир қарокларига иссиқ ёш қуйилди. Ёруғ-кенг дунёга сизмай, ёниб-қуйиб, ўртаниб турганда ҳабаш аёл товуши эшитилди.

— Нозаниндай бўлиб кетибсиз, йигит, қани юринг.

— Опажон, айтинг, камина қайдамен? — ўксиниш аралаш сўради баҳодир. — Эшитишимча, Бухоронинг қадимги подшолари ўз ёвларини қатл олдидан шундоғ ардоклаганлар!

— Бундай ҳаёлларга борманг, сиз юлдузи қулган бандасиз.

Энди тақдирга тан беришдан бошқа иложи қолмади, охирига қадар кутиш учун қарор қилди. Шопилмай ҳовлини кесиб ўтишди ва зина бўйлаб қибла тарафдаги мухташам иморатнинг иккинчи ошёнасига кўтарилишди. Топ-тоза пат гиламлар тўшалган кенгина йўлак ислимиё нақшлар чекилган бағдодий эшик рўпарасига етаклаб келди. Аёл эшикни тортинмай очиб, хангу манг йигитни хушмуомалалик билан ичкарига чорлади.

Чоркунжак сахн нозик гулбарглар тасвири туширилган эроний гиламлар билан сарафроз, этакрокда зарҳал билан зийнатланган хитойи чинни кўзалар тизилган, улар ёнида уд чалаётган аёллар қиёфаси ифодаланган сиркорий хайкалчалар турар эди.

Ўртадаги узун хонтахта сархил неъматлар билан тўлғазилганини кўрган Махмуд баҳодир култ эткизиб ютинди, аммо нафси қанча хуруж қилмасин, ҳеч нарсасига узалмади.

Ҳабаш аёл манзиратни жойига қўйгандан сўнг хонадан шарпадек сирғалиб чиқди, ҳаял ўтмай эшикда зардўзи дўппи кийган, сочини майда ўриб елкасига таплаган, кош-кўзига дид билан ўсмаю сурма қўйган зулфи гажак нозанин кўринди. Жувон босайми-босмайми қилиб оҳис-

та юриб келар, дуркун қоматидан ажиб назокат ёғилар эди. Хиноли қўлидаги майкўзани хонтахта четига эҳтиётлаб жойлаштирди-да, енгил таъзим қилгач, хайратга чўмган йигит рўпарасига омонатгина чўкди.

— Исминг недир, эй пари? — деди Маҳмуд баҳодир, жувоннинг ойни уялтиргудек жамолига асир бўлган холда. — Айта қол!

— Факира Моҳигулмен, — деди у анчадан кейин, хаяжонли товушда.

— Моҳигул, Моҳигул... Бинойи исм, — деди Маҳмуд баҳодир завқланиб. — Хўш, Моҳигул, сўйла-чи, сен билан мен қандоғ гўшада ўлтирибмиз, кимнинг тасарруфидамиз?

— Авф этгайсиз, барно йигит, факирага бул борада сўйлашмак тақик этилмиш, — гуноҳкорларча бўйнини эгди Моҳигул.

— Ажабо, нечун? — таассуф билдирди Маҳмуд баҳодир. — Унда не борада сўйлашмакка изн бермишлар?

Моҳигул жавобга ийманиб, гулдор чинни майкўзага кўз кирини ташлаб қўйди. Гўё бу билан дедики, куйган жонимни итобга олиб нима қиласиз, кийнаманг, факиранинг вазифаси ушбу идишдаги сеҳргар бирлан кўнгил овлашдир. «Унда нечун жимсен, тўлдирмайсенми, сипқормаймизми, бу тириклик сувини!» Баҳодир хитоб қилиб юборишига оз қолди. Зўрға тилини тийди, ўз жодусига тортаётган майкўзага тикиларкан, зиндонни, у ердаги можароларни эслади, шўрлик хотини билан ўғли қисмати ёдига тушиб, кўзларида ҳалқа-ҳалқа ёш айланди. Суву селоб бўлиб ўлтирганини кўрган Моҳигул шошди: чехрасида бир таассуф зухурланди-да, беихтиёр майкўзага кўл чўзди.

— Хайронмен, сиздек мард бир одам дилида армон не қилсин, алам не қилсин, — ингичка қошларини чимирди Моҳигул. — Мабодо бўлса, мана бу чоғир барини юнгай, барчасидан фориғ этгай!

— Камина гўрлигимда ондин тўйиб-тўйиб ичдим, наф топмадим, у ҳам бандаларни алдагай, ваъдаси ҳам, хумори ҳам ёлғон!

— Қисмат алдовидан кўра май алдови афзал, пахлавон, — деди жувон ўғринча қараш қилиб. — Бул чархи кажда май қудратига суянмасангиз нимага суянурсиз?

— Майи нобга суянмак девоналик.

— Оллоҳ ўнг қилгай девонанинг ишини!..

Ғамзада Махмуд Торобий юраги сим-сим тўкилди, ташналик, жонни чатнатиб юборадиган ташналик яна ружу қилди. Босармикан шу азобни майи ноб? Охуваш косагул табассум қилмакда: босади босади... «Ол, ола қол, андухдин фориғ бўлгайсен!..» Хусни мулки, хусусан ўтли нигоҳи жон сўрайдиган малак амрига бўйсунгиси келади. Ғойибдан эса ҳам сокин, ҳам залворли бир нидо эшитилади. «Тутгил ўзингни, ул сени мазахлайдир!»

— Моҳигул, илтимос, жомни қўй жойига... Фақат айтгил, ундаги нарса нима, ажалми, тириклик муждасими, адоват шарбатими? — ўзида тушунуксиз ғашлик туйди Махмуд баходир. — Айт, қай бири? Қай бири? Нафс балоси қолиб бўлиб, ўзлигимни гирдобга солсам маъқулми? Йўқ, Моҳигул, шафқат қил, менга раҳминг келсин, жомни яшир, кўзим тушмайдиган жойга яшир!

Моҳигул, гул-гул очилган чехраси бирдан сўлғинлашиб, не қиларини билмай жовдиради. Ахир, у нозу карашмаси, асалдек ширин лутфу карами билан не-не тош дилларни ийдирмаган, не-не алпларни қошида тиз чўқтирмаган, аммо мана бу йигит ҳатто қўлидан қадах олишни ҳам истамаётир!

— Ихтиёрингиз, — дея зардали шивирлади офатжон малак, — факира бир шўрпешона жориямен.

— Асло! Сен дилдорсен!

— Маним кунимни ғанимингизга ҳам кўрсатмасин Яратган эгам.

Энди Моҳигул товушини ўксиниш босиб кетди, яна бирор лахза хомуш тургач, май тўла жомни аста лабига теккизди ва бирдан охиригача симириди. Тубсиз қарокларида ажаб хузур аксланар экан, қафти билан аста дудонини артди.

— Сезиб қолсалар ўлдиранлар.

— Ўлдиранлар? Кимлар?

— Шафқатсиз Гуранинг одамлари.

— Тавба, Гура дедингми?

— Тили-забонимни очиб қўйди манов нарса... Хай, остирса остирар ўша сатанг, — қирмизи лабини бурди Моҳигул. — Билсангиз, барно йигит, биз ҳаммамиз Гура хотунга тобемиз. Бу ҳовли-ҳарамга қўшиб бизни Чига-той Гурага тортиқ қилган, Гура ўрли Ганду Чинони шу ерда жойлаштирмақчи эди, арзандаси ўлиб, нияти амалга ошмади.

— Шундоғ дегин, энди камина ҳам анга тобеми?

— У ёғини билмадим, йигит...

Мохигул, майи ноб таъсирига берилган Мохигул ҳақиқат бетидаги пардани тортиб туширди. Сўнг ўзи қўркиб кетди, қағта бир гуноҳга қўл ургандек нафас ютиб ўтирди. Зимдан унга қараркан, Маҳмуд баҳодир вужуди ва шуурини ғазабга ўхшаш нарса чулғаб олди. Кўз ўнгида атласу кимхобга бурканган, нозик қўллари ва қулоқларида тилла-кумуш такинчоқлар ялт-юлт қиладиган Гура хотуннинг келишган қадди-басти гавдаланди. Гура, Гура... Ох, телбагина аёл, нега ундай қилдинг, не муддаода ўта қалтис ишга журъат этдинг? Наҳотки баҳодир юрагидаги музни эритмоқчи бўлсанг? Сен билмайсенки, баҳодир бошига не савдолар тушди, у нима ғамда-ю, сен эса кўнгил кўчаларида сарсону саргардонсан!

Ўнғайсиз жимлик... Мохигул нигоҳида аллатовур сирли маъюсланиш... Ва ўзини тутолмай нуқул жилмаяди, кулгичлари ҳусни мулкини тағин ҳам нурлантиради. Дафъатан кўнгли мусиқа тусайди, кула-кула, соллона-соллона тоқчадан садаф билан мунаққиш қилинган жонна танбурни келтиради. Нозик панжалар хароратини туйган танбур ҳазин нолишлар билан исён кўтиради.

— Амр этсангиз, қайси куйни чалай? — деди Мохигул танбур пардаларини эҳтиёткорлик билан созларкан.

— Қай бири ёқади ўзингга, ўшани чалгайсен...

Нигоҳини бир нуқтага қадаганча Мохигул секин бош ирғади, нигоҳида ўша маъюслик... Бутун инон-ихтиёрини энди созга берган эди, ниҳоят тап-таранг ингичка торлар эшила-эшила, гуё юрагини ўртаган аламу армонларни оҳангга сола бошлади. Бўлмани тутган куй бир титраниб тинган маҳалда гумашта зира хидини анқитиб барра кабоб келтирди ва иштаҳаси карнай Маҳмуд баҳодир «хужум»га ўтди...

— Чал, эй малак, чалавер!

Шамдек эриб, тўлиқиб ўлтирган жувон ногўх кўзлари чакнаб, танбурни шундоғ сайратдики, гуё бутун борлик-дунё эзгин-эзгин нолишлар измига бўйсунди. Ҳам руҳан, ҳам жисман чарчаган йигит куй шавқидан эриб мудради, кейин уйқуга чўмганини билмай қолди. Уйқусида ҳам мусиқа садоларини ҳис қилиб ётди. Ажабки, энди танбурни Мохигул эмас, Гура хотун чаларди. Малика ғусса аралаш хаяжон комида, нигоҳида — сирли

бир муштоқлик! Олтинранг сочлари тўзғиган, қовоклари кўпчиган, дудоклари қакрок... Ахийри, у танбурни бир четга қўяди, дилдан хўрсиниб, ўксиниб аралаш шивирлайди:

— Хей, ўғлон, учқур арғумоғингни эгарла, мени мингаштир, ғурбатдан холи хилват жойларга олиб кетгил!

— Гура, эй, пари-пайкар, сен мени зиндондан қутқарибсан-у, аммо шайтони лаъин қафасига солмишсен!

— Йўқ, ўғлон, энди сен на зиндонда, на қафасдасен, озодсен!

— Ҳазратим-чи?

— Ҳазрат ҳам хур!..

— О, Гура, жоним садаға сенга!

— Учқур арғумоғингни эгарла, ўғлон!

Ғира-шира қоронғуликка чулганган кенг даштнинг у бурчидан-бу бурчига саросар чопган қўйи Маҳмуд баходир бедовини кидирди, тополмай, кўнгли ғуссага тўлди. «Отим қаен қолди?» — дея алам билан ғудранди ва ўз товушидан уйғониб кетди.

Аллақачон тонг бўзарибди. Ташқарида сахархез қушлар мажлис тузиб чакчақлашар, деразалардан тушаётган шафақсимон ёруғлик бўлма нақшларини алвон тусга бўяган эди. Бундай шоҳона масканга қандай келиб қолганини дафъатан эслолмади, кейин зиндондан ўзини ўғирлашгани хотирга келиб, ғалати орзиқди. Ҳовлига чиқиб ювинди, сахийлик билан ифори бўй таратаётган гулларни узоқ томоша қилгач, бир ғашлик билан изига қайтди. Бўлма остонасида қаршилаган ҳабаш аёл қовоғидан қор ёғарди.

— Не мужда бор, опача? — хавотир аралаш сўради баходир.

— Ҳозиргина Гурадан элчи келди, шўрликни зиндонга тикмишлар!

— Сабаб?

— Сабаби аён, ўзингизни гўлликка урманг... Искирт Бўринайхон тўполон кўтармиш, — кўз ёшларини тиелмай, пиқиллаганча давом этди аёл. — Хоним огоҳ этибдики, энди бунда узоқ қолмоғингиз хавфли, тезда бошингиз оккан томонга жўнар экансиз.

Бўлмага ранг-рўйи ўчган Мохигул кирди. Бугун у ясан-тусанни ўзгача қилган: сочини иккита қилиб ўрибди, зардўзи дўпписи устидан чамбарак қилиб айлантарибди. Ўсма-сурмани қош-кўзига кечагидан ҳам нафис-

рок килиб сурибди, ёноқларини билинар-билинемас уп-эликка бўябди. Эғнида марғилоний саккиз тепки атлас кўйлак ва лозима, оёғида учли зар кавуш, бежирим зар нимчаси тикмачокдек кўксини таранг тортиб турибди. Дудокларида синик бир кулги...

— Йигит, сиз энди озод кушсиз, учасиз-кетасиз, — Мохигул бўсагадан бериюкда паришонхол тўхтаб, бир озор билан сўйлади. — Тирик бўлсангиз унутмагaysиз, бу ёруғ оламда бир мушфик туткун борлигини... Шўрлик умид узмаски, бир кун қайтиб келурсиз, ул бечорани жабру жафолардан халос этгайсиз.

— Йўқол, гўрсўхта, кимнинг кўзи учиб турувди сенга, — ҳабаш аёл Мохигулни кўксидан итарди, у бош эгиб чиқиб кетгач, баҳодирга юзланди. — Гура яна демишки, сиз қайда бўлманг, ўзи топиб олармиш, сиздин ҳар не кўмагини дариф тутмасмиш.

Қандайдир куч Маҳмуд Торобийни қайтадан жоду килди ва у танидаги карахтликни аниқ туйди. Хаёли эса чирпирак бўлиб кетди. Ахир, қандоғ гап: гулдек нозик, паридек сулув малика зиндон қомида курт-кумурскаларга таланиб, хор ва абгор бўлиб ётса! Оҳ, Гура, Гура! Сенинг ҳам пешонанг шўр экан-да! Шўр бўлмаса...

Йигит муштарини тугди, аста оҳ чекаркан, нимадир кўксиде алангаи оташ бўлиб ёнди. Майин бир товуш янгради қулоқлари тағида: «Учқур арғумоғингни эгарла, ўғлон!...»

Учинчи боб

ЕР ОСТИ МАМЛАКАТИДА

Хўжанд арки татқаридан ҳам, ичкаридан ҳам кўрик-ланади. Муюлишларда, маҳалла, бозорларда хуфиялар изғийди. Вазирлар, уламолар, лашкарбошиларгина эмас, айғокчи изидан айғокчи қўйилган. Чингизийларга тақлидан Маҳмуд ялавоч шундай қондани яширикча жорий этган, борингки, арк девори устидан қуш ҳам учиб ўтолмас. Баъзан у кечки пайтлар амир Зувалак билан бирга сайрга чиқади, шу баҳонада посбонлар хушёрми, ғафлатдами — ўзи текшириб кўради. Жума куни кечкурун соқчибошини ҳузурига чақиртириб, ундан шаҳар осойишталиги қай даражадалигини суриштирди, фуқарони

кон қакшатаётган ўғри-каззоблар кўлга тушган-тушмаганлиги билан қизикди. Сўнг гапни айлантира келиб, дарвеш Адойга тақади.

— Тўғрисини айт, амир, — деди у жиддий тарзда, — сенингча, у қандоғ одам, ишонса бўлғайми унга?

— Ўлгудек хушёр, зол... Атрофингизда ўралашаётганидин хавотирдамен, — чўчинқираб сўзлади амир Зувалак. — Кўп жаврайдир, кўп кароматлар кўрсатадир, асалнинг ҳам ози яхши, қиблагоҳим.

— Фақирга қилган яхшиликларидан тонасенми?

— Асло тонмасмен... аммо... Айтмак қийин...

— Чайналма, амир!

— Фаҳми ожизимча, дарвешлик анга касб эмас, шунчаки ниқоб, — сал дадиллашди амир Зувалак. — Гаплари ғалати... Ҳеч эътибор қилдингизми? Эсланг-а, оёқ-қўлингизга кишан солинганини айтиб, сизни масхара қилмиш! Хўш, не тилакда... не кишанни писанда қилур?

— Ҳа, ҳа, чиндан қизик...

— Сиз анинг олдида ипакдек эшиласиз.

Нечундир Маҳмуд ялавоч елка қисиб, кулимсиради.

— Масъудбекдин гап сўранг.

— У ўзини кўпрак ўғлимга яқин олмоқда.

— Худо хаки, дарвеш Масъудбек бошини айлантириш билан овора, — дарғазаб қиёфага кирди амир Зувалак. — Алар суҳбатидан воқиф эмасмен, аммо кўнглим сезмакдаки... дарвеш уни бад кўчага судрамакда. Шу сабаб, афу этинг, қиблагоҳим, ул жодугар ортидан одам кўйдим.

— Бу тадбиринг маъқул, амир.

— Ҳузурингизга кела туриб ҳам аларни бирга кўрдим. Арк айвонида гурунг курмишлар. Одатдагидек, дарвеш вайсамакда, Масъудбек анинг оғзига термулган... Илоҳим, охири бахайр бўлсин...

Шубҳа... Шубҳа имонни харом қилади. Ноиб ўйга толди, амир Зувалакка жавоб бергач, негадир юраги қисилаверди. Истайдими, йўқми, дарвешга суяниб қолди, энди унингсиз кўп нарсани тасаввур қилолмайди. Дарвеш ҳам унга, сарой тутумига ўрганаётгандек эди. Ажабо, ниқобда юрган бўлса, унда ким эрур?! Аршдан тушган фариштами ёки шайтони лаъин? Ёки Арабдан, ёки Хуросондан, ёки Хинддан келган жосусми? Асл нияти недир? Хўш, таъна тошлари ёғдирган бўлса нима қилибди? Эшитардики, тарки дунё қилган, Тангри дий-

дорига ошиккан орифийлик даъвосидаги кимсалар адолатпеша ва чўрткесар бўлурлар! Айтганча, у, Чигатойнинг суянган тоғи, дарвеш учирикларига не муносиб жавоблар берди?! Факат тилини ари чаккандек гўлдиради, бор бўй-басти билан рўнара бўлган ҳаққа тик қарашдан чўчиди. Дарвеш Масъудбекка хайрихоҳ эканлигини яширмайди, ҳатто бир гал ихлос билан деди: «Илоҳим, Тангри узок умр берсин, анинг пешонаси ёруғ!» Ўшандан бери у Масъудбекдан бир қадам ҳам ажралмайди, бири пилик, бири... Амир Зувалак таъкидича, алар ҳозир ҳам бирга эмишлар. Алар ҳузурига бориб, суҳбатларига секин қулоқ тутиб кўрсин-чи.

Арк айвони ярим айлана шаклида, забардаст пештоқни оқ мрамор тошдан бино қилинган улкан устунлар адл кўтариб туради, шифт вассажуфт, деворларга ганчдан ислимий нақшлар чекилган, лоланусха зар кандилларда милтираб ёнаётган саноксиз шамлар ён-атрофни кундузгидек чароғон қилган. Айвон ўртасидаги кўк кимхоб ёпилган миз ёнида, пастак нақшинкор курсиларда ўлтирган дарвеш Адоий билан Масъудбек баҳсга шўнғиган... Нигоҳларида жиддийлик, завк... Мулоқотга шу қадар теран берилишганки, сал нарироқда тўхтаган ноибни пайқашмади.

— Энди, айт-чи, йигит, тўқкиз учга етгайми? — миз устида турган қизил баҳмал муқовали рисола ни аста ёпиб сўради дарвеш Адоий.

— Етмагай, оғажон.

— Нечун?

— Дуо кетмиш... Яъни, бани одам йилнинг тўқкиз ойида фақат йиғиб-теради, аммо шу йиғиб-тергани уч ойлик кишга камлик қилади, — Масъудбекнинг тийрак кўзлари сокин порлар эди. — Жамийки тирик жонни қийнаган нарса шу, тирикчилик ғами.

— Баракалло, баракалло, — деди дарвеш Адоий қониқиш билан; бирпасдан кейин яна савол ташлади: — Сенда катта омонат бор, эгасига қачон қайтарурсен?

— Амр келган куни, тақсир.

— Жуда соз... Кеча ила кундуз орасида не ётадир?

Кўп балони билади бу пихини ёрган жаҳонгашта дарвеш... Шукр, ўғлининг ҳам мияси тўла, жавоблари аниқ, пухта эди. Ажабо, энди нима деркин? Шу кунгача ўзи ҳеч ўйлаб кўрмаган экан, чиндан ҳам кеча билан кундуз

оралиғидаги илғаб бўлмас масофани не унсурлар забт этмиш?!

— Таксир, бу савол кўп мажҳул... Хамма ҳам англамас алар ораси не эканини, — деди қиска мулоҳазадан кейин Масъудбек. — Фаҳми ожизимча, ул оралиқдаги нарса ҳар кимга ҳар хил киёфада кўринур. Каминага эрса ул нарса гул ва шамшир сувратида намоён бўлгай!

— Оҳ-хо, гул ва шамшир! Дидингга балли, азамат йигит! — деди дарвеш Адоий қувониб.

Кутилмаган маъни... Не ибратли хулоса яширинган тагида! Ҳеч нарсага тушунмаган ноиб заҳархандали жилмайди. Секин хобхонага қайтди, уйқуси қочган эди, кеча ва кундузни ҳам бовлаган, ҳам айирган нарса бутун шу урини қамраб олди. Эрталаб тахтда кўнишиб ўтирганда ҳам тинмай шу ҳақда ўйларди. Ҳеч ақлига келмаган экан... Кеча, кундуз... Ажабо, ўғли улар ўртасида гул ва шамшир кўраркан, ўзи-чи, ўзи нима кўради?! Нечундир бирдан кўрқиб кетди, тасаввурида тубсиз бўшлиқдан бўлак ҳеч нарса йўқ эди. Кейин... ҳаёлида чалажон илон чангаллаб олган баҳайбат калхат гавдаланди. Нега, нега? Сабабини билмайди. Ногоҳ Чингизни эсларкан, қулоқлари тагида бир бахонада айтган гапи янгради: «Маҳмуд, шуни унутмаки, мен калхатман, хоҳласам ерни чангаллаб кўтараман-да, осмону фалакка парвоз қиламан!»

Нечун уни хотирлади, нечун?

Хушсуврат эшикоға кириб эҳтиром билан таъзим қилганини Маҳмуд ялавоч сезмай қолди. Эшикоға дарвеш Адоий исмини тилга олганда бирдан сергакланди. «Ижозат, кирсин», деркан, нечундир кўнгли бир ёришса, бир хира тортарди. Дарвеш яна жавоб тилайди, кетаман, деб нозланади, сарой хавоси димиқтириб юборганидан нолийди. Бирдан энсаси котди. Э-э, кетса садқаи сар, шунга ҳам ота гўри қозихонами? Қайта у саройда пайдо бўлгандан бери ҳаловатини йўқотди, оёғи тагидан ҳали ундай, ҳали бундай ғалва чиқади. Амир Зувалак рост айтади, шакарнинг ҳам ози ширин!

Оқ яктаги устидан анча уриниққан белбоғ бойлаган дарвеш Адоий остонада тўхтади. Одатда шижоат ва улугворлик ёғилиб турадиган чехрасида айни пайтда ажаб хотиржамлик зухурланган, нигоҳидаги қатъият чўғдек ёлқинланган... Дарвеш беихтиёр бўлма тўрига, тахт ортига тираб қўйилган, учига йўлбарс боши тасвири ўрна-

тилган залворли найзага тикилганини ноиб пайқади. Бундай найза Чингиз ва унинг ворислари томонидан энг ишончли ҳам эътиборли саркардалар, амирлар, ҳокимларга тақдим этиларди. О, не омадки, Маҳмуд ялавоч шундай бахтга муяссар бўлган, тагин десангиз, ҳурмат ва шараф рамзи саналган найзани ноиблик ёрлиғи билан бирга, кимсан етти иқлимни титратган жаҳонгирнинг ўз қўлидан олган. Бу қандай юксак иззат эканини мана бу манглайи қора дарвеш тушунармикин? Элу элат-чи? Эҳ-хе, нимасини айтасиз, агар у Чингиз даврида эгаллаган нуфузи билан қалқон бўлиб турмаса, бу кунда айшини сураётган амирзода, хонзода, беклар ва тўралар, мўминлар бошига яна не-не кулфатлар тушарди, фақат Яратганга аён...

— Жаноб, хуш кайфият тилайман сизга, — дарвеш Адойи шон-шавкати кўз-кўз қилаётган найзага яна бир-ров қаради. — Қалай, яхши ухладингизми? Камина мижжа қоқолмадим, тешик-тирқишдан кимдир таъқиб қилаётгандек. Ким экан деб хит бўламен!

— Билмадим... Камина андоғ ухлабменки, думбамни кесиб кетганларида ҳам билмас эдим, — хохолаб кулди ноиб, ёлғонлаганидан асло хижолат чекмай. — Яқин-орада бунақа ҳузур қилмагандим. Тўғриси, жиндай шароб нўш қилувдим, чамаси шу жонимга ора кирди.

Дарвеш Адойи нечундир оғриниб, ичида кулган бўлди: «Ўтриклайди, суврати ҳам, сийрати ҳам бошқача сўйламакда!» Сўнг у хаёлга толганча дераза сари йўналди. Соқчилар ивирсиб юрган ҳовлини, кўкиштоб осмонни, кунчиқардаги иморат томи узра қанот қоқаётган кабутарларни жимгина кузатди.

— Таксир, фаҳмимча, бу кеча сиз ҳам тузук ухлолмадингиз, — деди у беҳосдан ўгирилиб. — Ха, ха, тушингизда сизни арвохлар безовта қилди, уларга эргашиб қайгадир бориб келдингиз. Шундоғ эмасми?

Яшин чалди гўё ноибни, яшин... Ақл-ҳушидан ажраганча, не деярини билмай, қотиб ўтирди. Рухида талваса... Оҳ, бу даҳшат-ку! Қаёқдан билди рухлар тинчини ўғирлаганини? Тун бўйи ором билмагани тўғри, тикан устида ётгандек тўлғанди, тўлғанди-ей. Бир пайт қараса, патлари коп-қора, тумшуғи оппок бир қалхат учиб келибди. Қалхат елкасига миндирибди, сўнг баҳайбат қанотларини ёйганча, кўкка шитоб кўтарилибди. Учибди, учибди, ниҳоят, қирраси осмонга тиралган чўққилар

рўпарасида кўнибди. «Ёпирай, Сумеру тоғи-ку!» — дея ажабланибди ноиб. «Ха, Сумеру тоғига келдик, ер ости мамлакати шу ерда!» — дея калхат тилга кирибди ва сап-сариг ёғду сочаётган тилла дарвозани кўрсатибди...

— Нечун индамайсиз, жаноб? — тахт ёнидаги курсига чўкди дарвеш Адоий. — Худо хаки, озгина сўйланг, билгим келмакда.

— Дарвеш, алжирайсен, бу нима килик, — деди ноиб энсаси қотиб. — Фақирни ҳеч қандай арвоҳ-парвоҳ безовта қилгани йўқ, донг қотиб ухладим.

— Афу этинг, камина баъзан шунақа бефаҳмман.

— Ҳаддимдин ошамен десанг-чи, бандаи нотаваон?

— Ха, ха... Фаромушликни қаранг, асли камина ҳузурингизга бутунлай бошқа муддаода келган эдим.

— Хўш, хўш?

— Бугун камина Хўжандни тарк этурмен, берган тузингизга рози бўлинг, яхши-ёмонимни афу этгайсиз.

— Бекор қиласан, дарвеш, Хўжандда камлик кўрмадинг чамамда.

— Ҳақсиз, аммо камина бу ерда ортиқ қололмаймен, — деди қатъият билан дарвеш Адоий. — Не қилай, тақдир... Бирламчи, чўл чорламакда, иккиламчи, сарой мен ўйлагандан ҳам ортиқ бижғиган экан! Сиз қандоқ чидайсиз бунга, билмадим. Аммо камина сабрим битди. Ҳатто бунда кафанимни ҳам бичиб қўймишлар. Нодирхўжа бу ишга бош қўшган. Андин сиз ҳам эҳтиёт бўлинг.

— Нодирхўжа?! — тахтдан отилиб тушаёзди ноиб.

— Доруга захар аралаштирмак фикрини ҳам ул зот бермиш.

— Йўғ-е!

— Ха ха... Ул зот кўпдан бери сиз ўтирган тахтга зимдан даъвогар, — дарвеш ноибнинг қоғоздек оқарган бетига бир қараб олди. — Энди хайр, жўнармен, дийдор махшарда қолмаса боз учрашурмиз. Ўшанда каминани эътироф этсангиз кифоя!

— Сенга туғишганим каби ўрганиб қолувдим.

Хаёлида олис саҳрони, кимсасиз дашту биёбонни жонлантирган дарвеш Адоий жавоб қилмади. Сарой теварагида ўралашиб юрганини ўйлаб, беихтиёр ўзидан гижинди. Бу не ҳаёт, не тирикчилик? Бунда соҳиби тахт ҳукмдор эмас, гумон ва адоват ҳукмдор! Аттангки, Маҳмуд ялавоч буни ҳам билмайди, бу масканда ҳамма тирик

жон, ҳамма нарса менга тобе деб ўйлайди. Кошки шундай бўлса!

— Қасам ичамен, дарвеш, сен телба, андоғ телбасенки, маним тор саройимга эмас, Оллохнинг кент дунёсига ҳам сифмайсен, — деди ҳазилу чин аралаш Маҳмуд ялавоч. — Сен фақирга кўп хизмат қилдинг, кичик бир ҳадям бор, кетар бўлсанг, шуни қабул қилгайсен.

— Камина ҳадя олиб ўрганмаганмен.

— Ўжарлик қилма, дарвеш, мендин ёдгорлик... Чархи кажда турфа воқеот рўй берур, мабодо бошингга кулфат тушса, тортинмай кел, ушбу нарса кушойиш топингда воситачи бўлур!

Маҳмуд ялавоч бўлма тўрига ўтиб, нафис жило берилган ёғоч тахмондан ёкут кўзли узук олди. Узукни дарвеш Адойининг ўртанча бармоғига авайлаб кийгизгач, уни бағрига босди. «Бор энди, — деди маъюсланиб. — Тангри омадингни берсин!» Дарвеш лаб ёрмади, индамай бурилди-да, остона хатлади. Салдан кейин арк дарвозасидан бафуржа чикиб, Хўжанднинг ўрта кўчаси бўйлаб ҳар тарафга шошилаётган, ҳорғин киёфаларида недир ташвиш аксланган одамлар оқимига сингиб йўқолди...

* * *

Нихоят, патлари тимқора, тумшуғи оппоқ калхат учиб келди. Калхатни мовий тусли жажжи қушчалар ўраб олишганди. У атрофига виқор билан назар ташлар, кизғиштоб кўзлари гўё олов пуркар эди. Баҳайбат қанотларини силкитганда денгиз шовуллашига ўхшаш бир шовур эшитиларди. Мовий тусли қушчалар булбулдек қувноқ нағмалар килишарди. Калхат оппоқ тумшуғини олдинга чўзганда Маҳмуд ялавочни негадир қайноқ тер босди. Шу захоту ноиб улкан парранда елкасига минishi зарурлигини англади. Титраб-қакшаб, жони зиркираб минди ҳам... Қуш ҳавога шахд билан кўтарилганда бирдан юраги ўйноқлади. Ҳозир гуппа қулайман-да, ҳарсангларга урилиб тарикдек сочилиб кетаман, деб ўйлади. Аммо у йиқилмади. Қуш гавдасини суяб, эҳтиёткорлик билан учарди.

Маҳмуд ялавоч вақтдан, макондан гўё адашганди. Аммо ҳар лаҳзада қандайдир ғойибона куч сезгиларини толиқмай ишлашга мажбур этарди. Гўё у зимзиё тубсиз бўшлиққа зарра-зарра тарқалади: сўнг яна зарра-зарра

йиғилади. Ногох кўриб қолди: бир ховуч нур зулмат пардасини шитоб ёриб борарди. Нур гоҳо кўзига тушарди ва шунда у энтикиб кетарди. Нақ қирқ кеча, қирқ кундуз шу ҳолда кечди. Матонатли калхат нур ортидан қолмай учди, учди, учди... Ниҳоят, боғ-роғлар, яшил сабзаворлар билан қопланган жимжит водийда, шаркираб оқаётган дарё бўйида қўнди. Чор-атрофни кўкка тиралган пурвиқор чўккилар ўраганди. Ногох Маҳмуд ялавоч Бурхониддин кўрғони ўртасида курдирган кўшк деворидаги илохий манзарани эслади: «Ахир бу Сумеру тоғи-ку!» — дея қичқирди. «Топдинг, Сумеру тоғига келдик, ер ости мамлакатига йўл шу ерда», — чулдираб тилга кирди калхат ва сарғимтир ёғду сочаётган тилла дарвоза сари ишора қилди.

Тилла дарвоза ғичирлаган товуш чиқарганини, қандайдир ғойибона куч оёғини ерга тегиздирмай ичкарига судраб кетганини Маҳмуд ялавоч элас-элас билди. Зулмат, поёни йўқ зулмат... Кўзи бирон нарса илғамай, тор йўлак бўйлаб борарди. Гоҳо тошгами, суякками тўқишадилар, кўркувдан дағ-дағ титрайди. «Фақир қайларда адашиб юрибмен?» — хит бўлиб ғудранади. Энди у яйдоқ дашт бўйлаб, оқиш туман оралаб илгарилайди. «Бу туман мени ютса керак», — деб ваҳимага тушади. Ахийри, тинкаи мадори қуриб, кадам босгани катра хохиши қолмади. «Қимирла, хей, нотавон инсон!» — тепадан нидо келди. «Ё раббий, фақир қайга борурмен?» — титраб кетган ноиб кўрқа-писа сўради. Ғойибдаги овоз энди янада даҳшатли таҳдид қилди: «Раббано сенга бегона, ул зотни унут!» Ноиб бўғзига йиғига ўхшаш нарса тикилди ва қуруқшаган лаблари аранг пичирлади: «Нечук?» Ғойибдаги овознинг кескин хулосаси янгради: «Сен жаннатдан ҳам, дўзахдан ҳам мосувосан, Эрлик¹ ҳукмронлик қиладиган ер ости мамлакатига маҳкум этилгансан!»

Дарди дунёси баттар қоронғилашган Маҳмуд ялавоч тап-тақир ерга тиз чўкди, гавдасини телбаваш тебратиб, бошига муштлаб ўйлади: «Ё раббано, алҳамдулиллоҳ мусулмонмен, мендек банданга жаннатингни раво кўрмабсен, дўзахингни лойиқ кўрсанг бўларди!» Ноиб сукунатга қулоқ солди, лекин энди ҳеч қандай жавоб келмади: тақирда ўша алфозда титраниб тураверди. Кўнгли хуф-

¹ Шомониликка кўра, ёмонлик тангриси.

тон эди. Кимсасиз даштда хасратлашадиган бирон тирик жон кўринмасди. Ахийри, чўллаб дарё сари юрди. Энгашганини билади, сув кирк газ чукурликка тортиб кетди. Ноилож изига қайтди-да, егулик излаб тепалик этагига борди. Сайхонликдаги боғда ўрикдан тортиб шафтолигача, олма-анордан тортиб бехигача фарк пишган. «Худого шукр!» — деб юборди қувонганидан. Аммо, бахтига қарши, қайси дарахтга яқинлашса, меваси тошга айланиб қолаверди. Ажабки, бир дарахтдан узоқлашгани захоти ўша чамандек гуллар, мева тугар, меваси дархол ранг оларди. Ногох кенг майдонни эгаллаган гулзордан чиқиб қолди. Гулзорни муаттар бўйлар тутган эди. Аммо бирдан бад хидлар тарала бошлади. Боши айланиб ўзини чечаклар кўрпасига отди, чечаклар тезда тиканга айланиб, баданига санчилди. Сўнг жон-жаҳди билан, додлагудек бир ҳолда, бўғилиб нолиш қилди: «О, худойим, фақирни қутқаз бу азоблардан!» Юксакларда тантанавор қаҳқаҳа янграб, истехзоли нидо эшитилди: «Билиб қўйки, эй инсон, ер ости мамлакатада Худойинг амри кесмайди, бу мамлакатда ҳокими мутлак Эрликдир!» Эрлик, Эрлик... Алам билан қўл силтади ва боши оккан томонга кетди. Судралиб юра-юра, иттифоқо, омонат қурилган пасткам кулба билан юзлашди.

Рўпарада бир туп зардоли... Ҳосили шиғил... Чунон пишганки, зардек товланади. Бир пайт кулбадан одмигина чит қўйлак кийган, бошига дока рўмол ўраган ўрта яшар, хушсуврат аёл қувноқ ҳолда қўшиқ хиргойи қилиб чиқди. Қўлидаги челақни зардолига тўлдирди ва бир дона оғзига солди. Аёлга хаваси келди, зипиллай бориб у ҳам зардоли шохига осилди, шунда бирдан гувиллаганча ер ёрилиб, дарахтни комига тортди. У ўйик лабидаги бўзтиканга осилиб зўрға жон сақлади. Ҳалиги аёл бирдан чинқирди (ажабо, уни қайдадир кўргандек эди), кейин супурги билан ноибни савалади: «Шумқадам, ризқимизни кийдинг-ку!» Шовқинни эшитиб, этакда қўш хайдаётган йўғон гавдали киши югургилаб келди. Қўшчи, эғнида бўз қўйлак, бўз иштон, оёғида чорик, қўлида заранг гаврон, нима машмаша, деб дағдаға қилди. Укки кўзларидаги шиддат ноиб юрагига ўт қалагандек бўлди. Ажабо, бу ҳам танишдай... Ғайирона қараши ҳам, ажин босган дўнг пешонаси ҳам, сийрак соқоли, ясси бети, ясси бурни ҳам... кимнидир эслатди, кимнидир. Қўшчига қайтадан синчиклаб тикилди, кўрдик, энди унинг

киёфасида сокин бир табассум, корачикларида кахр... Эсини таниб билган одамларидан бири, ха, факат биригина бир пайтда шундай турлана оларди. Олампадох Чингиз! Нахотки бу кимса ўша бўлса? Унда анови аёл Бурта курчин экан-да! Э дариг! Бу не кўргиликки, етти иқлимни титратган жаҳонгир, жамийки одамзодни оғзига қаратган коон энди бунингдек хор: бир хабибу бир гумаштага зор бўлиб ер ҳайдаш билан овора! Хусни малохати ва нуфузи эл ўртасида дoston бўлган Бурта курчин эса жория аҳволида, қўй-эчки боқиб, хас-хашак ўриб, қозонқуяга ботиб, ғарибона кун кечирмакда!

Тақдир кўчаси кўп экан... Хоқонлар хоқони жамийки эришган нарсаларидан юз ўгириб боқийлик томон сафар қилган кун хали-хали Маҳмуд ялавоч ёдида: осмон ковоғини уйган, қўшин тахликада... Аждаҳо тасвири туширилган оқ туғга қора латта чатилган, маликалар, канизаклар сурмаранг либосларга ўралган. Қудратли мамлакат тагидан зил еган, лекин буни хали авом билмайди. Содик сарбозлар найзаларини тик тутганча наъра тортишарди. Қурбонликлар ҳисобига етмоқ маҳол эди. Шомоний кохинларгина эмас, жангу жадалда пишиб кетган аскарлар ҳам хоқон кўкнинг ўн етти табақасидаги энг олий жойни эгаллаши, сахийдил Улген¹ хурматиға сазовор бўлишини аниқ-тиник тасаввур қилишарди. Хоқон, улар назарида, дунёдаги энг улуғ ва энг қудратли одам эди. Шундай одам ўлимида ҳам шараф топиши керак. Унинг жасади солинган тобут қайси йўлдан ўтса, ўша йўл ёқасида шаҳар борми, кент, овул борми, бари қийратилди, гулдек санамлар чопилди, мўйлови сабзалаган йигитлар мол каби сўйилди. «Рухингиз қоон ҳузурига учсин!» — дея, қуролланган фидойи тобуткашлар куллар, ошпазлар, иморатсозлар, зироатчилар, заргарлар, темирчиларни тириклай кўмишди. Хатто улар жўшиб кетиб бир-бирларини чавақлашди, ўз томирларига ўзлари ханжар тортишди. Шухрати ер юзаси салтанати шухратидан кам бўлмаган самовий салтанат лаззатларидан бебаҳра қолмаслик учун шундай қилишди.

Мана энди Маҳмуд ялавоч таажжубда: Чингиз билан Бурта курчин нечун Эрлик ҳокимлик қиладиган ер ости мамлакати — жаҳаннам қаърига тушиб қолди? Ахир, улар нафаси ўткир шомонлар томонидан Улген тасар-

¹ Шомонийликка кўра, яхшилик тангриси.

руфидаги ўн етти табақали кўкка, жаннатлар диёрига юборилган эди-ку!

— Хоконим, хоконим!

— Эҳ, сенмисан, хоразмлик паҳлавон! — жаҳонгир кулба рўпарасидаги суфа сари юрди. Бурта қурчин унинг тагига бўйра тўшади. — Хўш, гапир, не муждалар келтирдинг?

— Қадрингиз билинмакда, қиблагоҳим, беклар сизнинг номингизга иснод юктирмакдалар, хокимлар тожу тахт талашиб бир-бирларининг суякларини ғажимакдалар, бунингдек аҳволда сиз бино қилган давлат таназзулга юз тутгай, — Маҳмуд ялавоч хокон рўпарасида бафуржа чўкди. — Чигатой билан Ўғатой орасига совуқчилик тушган. Чигатой жамийки улусларга ўзи эгалик қилмоқ касдида.

— Тўхта, бас қил, мулла Маҳмуд! — Кутилмаганда хокон гавронини ерга қарсиллатиб урди. — Энди бунақа фисқу фасоднинг менга сарик чакалик аҳамияти қолмаган. Яхшиси, сен улус аҳволидан сўзла, қандай кун кечирмакда авом? Қут-барақа борми?

— Сиз кетдингиз, хоконим, қут-барақа ҳам кетди, — деди афсус билан Маҳмуд ялавоч. — Тангри заминни гуллатиш, бебошвоқ одамлар эсини киритиб қўйиш учун сизни яратган экан, нодонлар бунинг қадрига боришмади.

— Эски дардимни қўзғаяпсан, — хокон жим қолиб, анчадан кейин Буртага қарата деди: — Хотин, ўригимиз қани?

Ўчоқ бошида куймаланаётган Бурта қурчин индамай ковок уйди, кейин суфа пастида қунишганча қўл ковуштирган чақирилмаган меҳмонга таънали қаради. Хокон нима гаплигини билиб олиши учун минг надоматга тўла шу боқиши кифоя қилди.

— Биродар, биласан, менинг жойим ўн етти табақали кўк тўрида эди, аммо гуноҳим кўплиги учун Эрлик мени Улгендан талаб қилди, Улген мени жаҳаннам ўлкасига туширишга мажбур бўлди, — энди Чингизнинг укки кўзлари аллатовур ўкинч билан лиммо-лим эди. — Биринчи қуниёқ Эрлик мени оёғимдан осдирди. Шунда Улген... илоҳим у тоабад омон бўлсин!

— Бўғилиб кетяпман, хоконим! — беихтиёр ёқасини йиртди ноиб.

— Оламгирлик қиличини қўлга олганимдан сўнг не-не юртларни вайрон қилдим, одам конини дарё қилиб

окиздим... Эҳ, нимасини айтасан... — Чингиз ўтирган жойида букчайиб олди, хорғин нигоҳи номаълум нуктада эди. — Такдирни караки, Бухоро жангида чиркираб йиғлаётган бир гўдакни чопиб ташламоқчи бўлган сарбозни шаштидан қайтарган эдим. Ўша гўдак руҳи Улгенга арз қилибди, шу воқеани айтиб Улген Эрлик билан талашди. Охири Эрлик Бурта ёнимга келишига рози бўлди, бир туп зардоли, бир парча ер, бир жуфт хўкиз такдим этди. Ҳа, айтганча, эчкимиз ҳам бор... Шунақа, тирикчилигимиз ўтаётир, нолимаймиз. Аммо, ошна, ер ости мамлакатаида сенга кун йўқ!

— Оллоҳ каминани ҳам хор қилиб қўймас.

— Ҳали билмайсан Эрлик ғазоби қанақалигини!

— Эрлик билан тил топишармен, — деди кутилмаганда Маҳмуд ялавоч. — Сиздек улуғ зот шундай ночор кулбада яшашига мен чидолмасмен. Гумашталарингиз нечун шоҳона сарой қуриб беришмадир?

— Гумашталарни озод қилдим. Бу кулба, билсанг, сен айтаётган ҳашаматли саройдан авло... Ҳо-о, хотин, ёвғонинг пишдими, келтир тезроқ, қорним пиёз пўсти бўлиб кетди, — Чингиз Бурта қурчинга қарата қичқиргач, бемалол чоригини ечди. — Тавба, сенда шафқат хисси бор экан-а, менинг аҳволимга ачинапсан. Аммо, инсоф билан айт, аҳволимга нима қилти? Ҳаммаси бинойидек-ку! Кўкдаги салтанатда ҳам, ер остидаги салтанатда ҳам ҳамма баробар, шоҳу гадо йўқ... Тирик жон борки, ўз ғамини ўзи ейди, ҳеч ким ҳеч кимга соҳиб эмас. Фақир уруша-уруша, қон тўка-тўка жаҳонгир бўлдим десам, йўқ, адашибман, эришганимни мана ўзинг кўриб турибсан.

— Хоқоним, камина бунингдек бедодликка тоқат қилолмасмен.

— Чидайсен, Эрликни кўлига тушсанг чидашга мажбурсен.

— Амр қилай, гумашталарингиз қайтишсин, — деди дағдаға билан Маҳмуд ялавоч. — Алар сизга улуғвор қошона қуриб беришсин, ул қошонада пар тўшакларда хордиқ олиб, парилар билан суҳбат қуриб, шоҳона таомлар тановул қилгайсиз.

Чоригини аста бир чеккага олиб кўяркан, Чингиз захархандали кулди, салдан кейин сабрсиэлик билан ўчоқ тарафга қараб қўйди, чиндан ҳам иштаҳаси қарнай бўлиб кетган эди.

— Ховликма, хоразмлик пахлавон, бу ерда жаҳонгир бўла туриб менинг сўзим ўтмайди, сеники қаёқдан ўтсин, бор-йўғи бир ноиб бўлсанг. Э, ҳали билмайсан-да Эрлик қаҳрини, фаришталари ҳар кўзингга мингтадан тикан санчишсами?

Энди Маҳмуд ялавоч паштидан тушди, йўлда кўрган-кечирганларини эсларкан, тағин ҳам баттар шалвираб, чор-ночор ўйлади: «Во ажабо, умр бўйи ёлғиз Оллоҳга сиғинсам-у, тақдирим Улген ёки Эрлик деган зотлар қўлида қолса?»

— Ҳоконим, абадий содиқ кулингиз бўлишга қасам ичамен, фақирни паноҳингизга олинг, — илтижо қилди Маҳмуд ялавоч. — Ўтинамен... Ҳар не юмушингизни қилайин: ерингизни ўзим ҳайдаймен, ҳўкизингиз, эчкингизни боқамен, овқат пиширамен, маликам сиз билан машғул бўлмоқлари керак.

— Энди мен бировнинг хизматига муҳтож эмасман.

— Йўқ деманг, ҳоконим... Тангри ёрлақасин сизни!

— Сен Тангридан гуноҳингни сўраб олгин.

— Не экан менинг гуноҳим, сизга ўхшаб одам қонини дарё килиб оқизмаган бўлсам... Беозор савдогар, холис элчимен.

— О, сен-а! Беозор савдогар, холис элчи! Аммо макрингдан ҳам сўйлагил! Сен ҳамиша макр панасида кун кўрдинг, мен буни билардим, лекин индамасдим, негаки менга худди шу нарсa зарур эди. Шуни унутмаки, сендаги макр билан мендаги қаҳр бирлашмаса... бирон натижа чиқариш мушкул эди. Сен мен томонга ўтишинг билан Хоразм ожиз чумолига айланди. Агар сен бўлмасанг мен Хоразм олдида ким эдим. Чувалчанг-да. У мени осонгина эзғилаб ташларди. Балки сен ҳали ҳам билмасан: кимнинг олдидаги бурчингни ўтадинг? Сен жаҳолат қонунига кўра иш тутган эдинг, шундай экан, айтчи, мен тўккан қоннинг тенг ярми сенинг чекингга тушмайдими? Сўйла, қай биримизда гуноҳ оғир? Меники бир бўлса, сеники икки эмасми?

Ерга қапишиб қолган Маҳмуд ялавоч кўксидан хўрсиниқ аралаш аламангиз нидо узилди. Ўт кетгандек томоғи қакраган... Бутун вужудидан қора тер қуйиларди. Тўғри, у буткул беайбман демасди, беайб Парвардигор, лекин ҳеч қачон Чингиз пиширган ошга шериклигини ўйламаганди. Ҳа, ҳа, ўйламаганди. Йўқ, у тухмат қилмакда, тухмат!

Ахийри, Бурта курчин дастурхон ёзиб, овқат сузиб келди. Хомушланиб ўлтирган Чингиз Махмуд ялавочни ёнига чорлади. Шўрлик ноиб, оч эмасми, индамай бўйсунди. Эндигина қошиқни қўлига олганди, ногоҳ суфа устида чағалайга ўхшаш қуш чарх урди ва олдидаги сопол товоқни чангали билан ағдариб кетди.

— Кулбамиз устида бало айланишаётир, — тўнғиллади Бурта курчин.

Махмуд ялавоч тепалик томон парвоз қилган қушга дарғазаб тикилди. Чингиз эса мийиғида кулди. «Шукр кил, кўзларингни чўкиламади», деб кесатди-да, товоқни бирпасда бўшатди. Очликдан силласи қуриган Махмуд ялавоч суфа бурчида ғужанак бўлиб ётди, Чингиз чорини кийиб, гавронини елкасига ташлаб, омочи сари йўл олди.

— Ўлгим келяпти, — деди ноиб жаҳонгир даладан кайтгач.

— Бир марта ўлгансан, шу кифоя, — деди совуққонлик билан Чингиз. — Ер ости мамлакатида туғилиш ҳам, ўлиш ҳам йўқ, бунда фақат жазо бор, азоб бор. Юр, хоҳласанг эрта бошингга нималар тушиши мумкинлигини кўрсатаман. Э, аттанг, ундан кўра ўзингни дўзакнингга тушаверсанг бўлмасмиди, ошна!

Не дахшатли макон экан бу макон? Юраги сирқираб кетган Махмуд ялавоч анчагача жойидан жилолмади: тақдирига лаънат ўкиди. Шу асно Бурта курчин этак тарафдан соқоли узун, соқолидан ҳам шохи узун сариқ, сержун эчкини етаклаб келаверди. Бир пайт қуриб кетгур эчки, бир силтаниб бўшалди-да, тирақайлаб кочди, кейин эса маъраганча Махмуд ялавочга ташланди. Шўрлик ноиб ана-мана ўзини ўнглагунча қорнига калла қўйди: нафас чиқаролмай, кўзлари ола-кула бўлиб қулади. Анча олислаб кетган Чингиз ўзини тўхтатолмай хоҳлаб қулар эди.

— Ҳоконим! — дея тўнғиллади ноиб.

Аммо Чингиз эшитмади, олисда элас-элас кўринаётган чўкки сари илдамлаб борарди. Ноилож Махмуд ялавоч ҳам ортидан судралди. Энди у бошига тушган тақирларга чидолмай бетиним хўрсинарди. Йўлидаги ҳамма нарса — тошлар, гиёҳлар, дарахтлар қовоқ уяр эди. Сўнг чангалзорга ўралашиб қолди, кўрдик, ҳокон пойида чечаклар очилган...

Само билан бўйлашган чўкки этагида нимадир ти-

нимсиз гувларди, аллатовур ваҳимали овозлар акс-садо берарди. Ўксиниш, ингранишлар... Ох-вохлар... Бунда хар зарра, хар унсур кечмишига яраша укубатга дучор этилгани англашилади. Қўрқув нима? Азоб туғар экан-да уни? Демак, бунда одам эмас, қўрқув туғилади, қўрқув ўлади. Махмуд ялавоч зўраки илжайди, туман ичидан кўзига сон-саноқсиз ёғоч ва темир дорлар чалинди. Дорларга кимлардир оёқларидан осилган, тагда олов лан-филлаб ёнарди. «Қара, Махмуд, бу олов куйдирмайди», деб қўли билан ишора қилди Чингизхон. Махмуд ялавоч кути ўчди, эвоҳки, чиндан ҳам махкум кимсалар тарашадек қотган, соқоллари, кош-киприклари киров боғлаган, оғизларидан оккан сўлақларгача яхлаган. Музлатгувчи оташ! Ё раббано, бу салтанатнинг дўзахдан фарқи шул экан-да!

— Махмуд, яхшилаб қара, анови икковини таниётир-санми? — хиёл ўксиниш билан сўради Чингиз.

Ажаб синоат... Махмуд ялавоч томирларидаги қон ҳаракатдан тўхтай бошлаганини туйди. Юраги ҳам... шу-ури ҳам... Э, дарие! Зўр-базўр диққатини бир нуктага жамлади ва беҳос ўгирилиб, рўпарасида аста тебраниб турган, бошлари музлатувчи олов ичра қолган кимсаларга тикилди. Ногоҳ юраги сувга тушган олмадек қалқиб кетди. Нечун танимасин уларни, нечун? Ахир, бири Али-акбар хожа ал-Бухорий, иккинчиси Юсуф Кенка ал-Ўтрорий-ку! Эсида, 1218 йили улар билан Хоразмга Чингиз тарафидан элчи бўлиб келгани... Йўғ-а, у элчибоши эди, элчибоши! Бу лавозим обрў-эътибори ва нуфузини осмону фалакка кўтарди, айни пайтда бу лавозим... жисми-жонини чоҳдан олиб чоҳга тикмадими?! Бари шундан бошланди: қаро куни ҳам, ёруғ куни ҳам... Ўшанда Худо бир асради. Чингизни жинидан баттар ёмон кўриб қолган Хоразмшоҳ тарисига тириклай сомон тикишига бир баҳя қолди. Агар ўшанда Махмуд ялавоч тадбиркорлик қилмаганда ҳаммаси тамом эди. «Султоним, букюринг, не хизматингиз бўлса қилай, камина Хоразм фарзандимен», деб ялтоқлангач, ҳукмдор ҳовридан тушди, уни ва шерикларини шоҳона мукофотлар билан сийлади. «Чингиз ким, қанча қўшини бор?» — кўзларини қисиб сўради зиёфат пайтида. Ростини сўзласа, эҳтимол Хоразмшоҳ хушёр тортармиди, йўк, у ўзиникига қолганда ҳақдан тонди: «Султоним, ер юзида куч-қудратда сизга тенг келадиган ҳукмдор йўк, Чингиз дегани бир бака, бир

ховучгина лашкари бор, уни бир хамла билан тору мор этгайсиз!» Хайхот, у билмасди мана шу ёлғони Хоразмга кафан бўлганини!..

— Танидим, хоқоним, танидим, — деди у ниҳоят зўр-базўр.

— Алар қорачўғида не кўраётирсан?

— Ҳеч нарса...

— Яхшилаб қара, гумроҳ.

— Қорачуғлари музламиш.

— Уларга лойик мукофот шудир. Ҳали бунга сен ҳам етишгайсан, — шу лаҳза нимадир гумбурлаб, Чингиз беихтиёр тисарилди. — Ана, алар ёнида бир дор бўш, шу сеники... Энди тадорикингни кўр, ҳозир Эрлик мулозимлари келурлар, оёғингдан осурлар. Жисминг оловга текканда бўзлама, бардош кил, зора енгил тортсанг. Гуноҳингдан тонишни эса хаёлингга келтирма, барини эътироф эт, эътирофинг синдириши мумкин олов кучини.

— Қутулмоқ иложи борми бул офатдан, хоқоним? — деди жавдираб Маҳмуд ялавоч, аста Чингизнинг пинжига тикиларкан.

— Билмадим, билмадим... Ал-Бухорий билан ал-Ўтрорий тоабад маҳкум бўлмиш, сен ҳам ўшалар каторидасан. Кандоғ қутулардинг? Менга қолса, балки бошқачарок бўларди. Ҳар ҳолда менга хизматинг ўтган... Қўй, эзмаланмайлик, оёқ товушлари эшитилмиш, мулозимлар келурлар.

Маҳмуд ялавоч жон халпида, бўғилиб Чингиз этагига ёпишди: «Халос қилинг!» Аммо Чингиз уни итариб ташлади: «Имконим бўлса бу мамлакатдан мен ўзимни халос қилардим!» Шундай дея у ортига бурилди. Олабула либосларга ўранган никобли мулозимлар ҳозир бўлишди. «Менга тегманг!» — чинқирди Маҳмуд ялавоч ва ерга узала тушиб ётиб олди. Хўнг-хўнг йиғлади. Аламдан ўртанаркан, ногаҳон Чингизнинг «гуноҳингни эътироф эт» деган сўзларини эслади. Бошқа не иложи қолди. Балки Чингиз алдаётгандир, ўзи эса чалғиётгандир, музлатувчи олов жисми-жонига азоб эмас, роҳат бағишлар... Мулозимлар нечун жим, нечун дор тагига судрамаётирлар? Алар кўнглини овласа-чи? Қаловини топиб Хоразмшоҳ доридан қутилган, йўлини қилса, иншооллох, ер ости мамлақати доридан ҳам омон қолгай!

Мулозимлар хануз сукутда. Ха, ха, ўйлагани тўғри,

булар ҳам ўзига қарам югурдакларга ўхшаб тамагир чоғи, не сийлов берса, не каломлар айтса? Ишлатмаган не макри қолган? Дилида умид уйғонган паллада чўкки учи бир чайкалиб, атроф ёришиб кетди. Мулозимлар халқалек ўрашди-да, хазин овозда марсия куйлаб, рақс тушишди. Эпчил танлар эшилади, буралади, илондек бир-бирига чирмашади. Маҳмуд ялавоч бундай рақсни шомон қохинлари қурбонлик чоғи ёки бирон нуфузли марҳум зот ортидан ғулом ёки чухра жўнатиш муносабати билан ўтказадиган маросимларда кўп кўрган эди. Нечундир у сархушланиб, ногоҳ қадди аста-аста юқорига кўтарилаётганини сизди. Ажабо, у пардек енгил эди, ҳавода қушдек муаллақ сузарди. Бу синоатдан ҳайрон қолди. Куйида эса фаришталар ҳамон рақсга тушишар, бир маромда куйлашарди, нигоҳларини яшилсимон ёлқин чулғабанди. Дафъатан оёқларига сиртмоқ тушди. Энди у зилдек оғир эди. Аввал қорачиқларини забт этди олов совуғи...

* * *

Неча кун бўлди, билмайди, узлатга чекинган каби мотамсаро Маҳмуд ялавоч... Қорачиқлари чиндан музлаб қолгандек... О, қора қалхат! Оппок тумшуғи, жиякларини қизғимтир ўтқир кўзлари! Гўё ўша баҳайбат парранда қадам-бақадам таъқиб қиларди. Кўпинча у тонгда учиб келади, ноиб унсиз додлайди ўзини қуш елкасида кўрганда...

Қора қалхатни қалғитмоқчи бўлган каби, яна арқни тарқ этиб, Сир бўйидаги шинам кўшқда ўрнашиб олди. Озгина бўлса ҳам бу ерда ўзини эркин сезарди, бу ерда нимадир таскин берарди. Ким билади, балки танҳоликдаги майхўрликдир! Бугун айниқса Хўжанднинг қирмизи мусалласига мойил эди. Мўйлови сабзалай бошлаган йигит қўлидаги тилла жомни эҳтиётлаб оларкан, беихтиёр тамшаниб қўйди. Сўнгра жомни бир симиришда бўшатди, остонада амир Зувалак пайдо бўлгач, қосағулга жавоб берди.

— Хўш, амир, сўйла, не гап?

Амир Зувалак асли гурганжлик, отаси амир Матназар Маҳмуд ялавочнинг падари билан қиёматли дўст тутинган эди, катта босқин пайтида у Чингизга қилич ўқталади, лекин омади юришмай, асир тушади. Чингиз амирни қатл эттиради. Ушанда Маҳмуд ялавоч ўғли

амир Зувалак жонини тилаб олган, у шундан бери халоскорининг беминнат хизматида.

— Таксир, амрингизга кўра Шафиқия мадрасасида тинтув ўтказдик, — амир Зувалакнинг қораширғайдан келган ясси бетида ташвиш зухурланди. — Муллабаччалар норозилик эълон қилмишлар.

— Баттар бўлишсин, — ғудранди ноиб, бепарволик билан. — Шафиқия мадраса эмас, ғаламисхона, факир ул диёнатини йўқотган ғўшадин Масъудбекни чиқариб олмоқ пайидамен.

— Худо хаки, тўғри қилгайсиз... Қиблагоҳим, ушбу далил ҳам шуни тақозо этур, — амир Зувалак қўйнидан найча қилиб ўралган мактуб олиб узатди. — Тинтув пайтида Қамбарали исмли муллабачча хужрасидан топилди.

— Кимга аталган?

— Айтгани тилим бормас. Ўғлингизга.

— Ўғлимга?

Таажжуб ичра шивирлади Маҳмуд ялавоч ва шошапиша мактубни очди. Бир парча сарғимтир қоғозга кўз югуртиргани сайин тикан устида ўтиргандек типирчилар, ранг-рўйини надомат кўланкаси қоплаб борар эди.

«Хўжанддек шахри муаззамда хушбахтлик ва зукотликда ягона Масъудбек жанобларини ушбу арзи ҳол билан безовталашга журъат этибменки, узрхоҳликда беназир эканлигингизга ишонганим туфайлидир.

Камина киндик қоним томғон Хўжанд туфроғини сабил қилганим ва ушбу кунда Бухорода комиллик даргоҳи саналган Конибахт мадрасасида шогирдлик илкни тутганим ўзларининг таъби фаҳмларига аёндир.

Мадраса мударрислари пешвоси ҳазрат Шамсиддин Маҳбубий орифлик сари интилган зот бўлиб, ҳаргиз иймонларини пок сақламишлар, камсуханлик ва саховатпешаликни мўътабар тутмишлар. Айтадиларки, ул зотга надари бузрукворларидан қолган мерос ончаким, ҳатто подшоҳлар ҳам шунча давлат соҳиби бўлмас. Шунга қарамай, касблари фақироналик эрур, кўп вақтларини Форидарвешонда хилватда кечирадилар. Саноқсиз мурид излари туфроғини кўзларига тўйтиб қилиб сурмиш... Аҳли устод, аҳли толибгина эмас, таъбир жоиз бўлса, бутун Бухоро ул зоти мукаррам қошида таъзимда эрур.

Оллоҳ мурувватига кўра, ҳазрат паноҳида таҳсил

олиб камолга етган Маҳмуд Торобий исмли зот ила ошно тутинибмен. Кўп хушахлоқ, кучидан кўра чандон ақлига суянган, мўмин дардини ўз дардига йўйган банди саналур. То ҳануз бир киши кўрмабдики, ул якбора адолат зиддига номаъқулчилик қилганини. Баъзи кунлар ул кимса чархи гардун кажлиги ила келишолмаган толибларни йигиб ваъз ўқийдир, айтадирким, бани одам онасидин ҳур туғилган, дунёнинг сергалва айвонидин рихлатга ҳурликда кетмоғи лозим. Бир гал демишки, аҳли толиб, бошингиз узра ярақлаб турган болтаи қаттолни кўрадирсизми, йўқми? Алалхусус, холис ниятда айтилган ушбу сухани аркони давлат орасинда ақлга сизмас қора бўёқлар билан бўяб-бежалган ҳолда тарқалмиш. Шаҳобиддин Мангитий каби аъёнлар фатвоси ила ҳоким Бурҳониддин ўйламай-нетмай Маҳмуд Торобийни ҳибсга олиш ҳақида амр айлабдир. Ҳоким хоҳиши Шамсиддин Маҳбубий тарафидан зарбага учраган, шунда ҳам фармон ўз кучида қолган. Тортишув оқибатида ҳоким билан ҳазрат ўртасидан оламушук ўтадир. Сарбозлар эрса қуруқ қайтадирлар, сабабки, Маҳмуд Торобий инилари ва Нусрат Хожиб, Муҳаммад Хорун, алп Хомуш каби қиёматли дўстлари билан аларни қилич ялангочлаб қаршилаганлар.

Жоним ардоқлиси Масъудбек, бу кунда анча фаромушмен, негаки, ҳоким билан ҳазрат можароси газакламиш, оқибатда, Шамсиддин Маҳбубий жаноби олийлари шаҳри муаззамдин, сарой аҳлидин совуб, ҳажни ихтиёр этмишлар Эрта-индин Маҳмуд Торобий ила узоқ сафарга жўнасалар керак. Фаромушлигим боисини англагандирсиз. Энди, билмадим, камина ҳоли не кечадир. Суянчигимдин айрилмакдамен. Бу шаҳарда бошқа қаровчим ва таъминотчим бўлмаса. Муллабаччалар чор тарафга тарқаб кетмакдалар. Ҳазрат эсон-омон қайтгандан сўнг камина сизни Бухоройи шарифга таклиф этамен. Агар сиздек нуктадон зот ул ашроф паноҳида таълиму тарбия кўрса, нур устига чандон нур эрур. Сихатингиз ва бахтингиз абадийлик бўлгай. Иншооллоҳ.

Фақирингиз Вафо Хўжандий.
Битдим: 634 ҳижрия, савр...»

Хуснихат билан настаъликда битилган мактубни елкаси тиришган кўйи ўқиб чиқаркан, Маҳмуд ялавоч амир Зувалакка не деярини билмай гаранг эди. Бағрини қахр-

га ўхшаш нарса тилимлаб, бир хил бўшашди. «Фитна хиди анкийдир!» — деган хаёлга бориб ранг-кути ўчди. Нима қилса бу Масъудбекни, ҳеч қолмади-да ғўрлиги! Ханузгача ўша кофир билан ора очди қилмабди. Вафо... Вафо ибн Элназар Масъудбекка эргашиб саройга бир марта келган, шундай бўлса-да, турқи-тароватини яхши эслайди. Бўйи теракдек узун, елкалари кенг, туташ қошлари тагидан тик боқувчи кўзлари истехзо билан лиммолим, юпқа лаблари устидаги мўйловчаси омонат кўндириб қўйилгандек туюларди.

Вафо ибн Элназар Шафикия мадрасаси муаллимларини нечундир жинидан баттар ёмон кўрарди. Айниқса, бош мударрис Ашрофхўжа Хўжандийга назари тушганда энсаси қотарди. Кунлардан бир кун Ашрофхўжа қайсидир камбағал толибдан пора ундирганини эшитади-да, эрталаб ҳовлида таҳорат олаётиб, афтига карата обдастани отади... Қаншари ёрилиб шармандаи шармисор бўлган аллома даъвои дoston қилгандан кейин қозикалон Қавомиддин Олчиний ҳукмига кўра шаккок шогирд зиндонга солинди ва орадан кўп ўтмай Хўжанд тупроғидан бадарға қилинди.

— Амир, Камбарали қайда? — деди ноиб хаёлдан чалғиб.

— Ул нобакорни бир тўда шериклари билан хибс қилдим.

— Тунда бекитиқча... Хуйт! — алланечук ваҳима акс этди ноиб киёфасида. — Иложи бўлса, хат сохибини ҳам... Бухородаги ишончли кишилар орқали...

Амир Зувалак бир ишшайиб шарпадек ғойиб бўлгач, Маҳмуд ялавоч жомадонда ётавериш сарғайган мактубга яна ҳадик ила тикилди, пар ёстикка беҳол ёнбошларкан, хаёли қочди. Дарҳақиқат, бундан фитна хиди келмасми? Ажабо, ўғли нима учун орага сукилиб юрибди? Ул бетамиз келиб-келиб диёнатини йўкотган Вафо Хўжандий билан оғиз-бурун ўпишса... иснод-ку!

Тўртинчи боб

АЖАЛ РАҚСИ

Бухоройи шариф ҳашаматли Робия саройи билан фахр этишини Суйгуна Зебо тўнғич акаси Маҳмуддан эшитган, қасри олий таърифи ақлу ҳушини ўғирлаган, токи

тирик экан, уни бир кўришга иштиёкманд эди. Тақдир Арш меҳри тушган маҳобатли кошонага кизгинани рўпара қилди, фақат бундай дийдорлашувни у сира кутмаганди.

Меҳрибон акаси Маҳмуд баҳодир Торобкалта майдо-ни четида ноҳосдан туғилган таранг вазиятда (суллох Бўри бир тўда хос навкарлар билан кутилмаганда ёпирилиб келувди), ночорлик туфайли ўзини Муҳиддин Камол илкига топширганда нақадар алам ютди...

Қаҳру вазабга тўлган мўғуллар таъкибидан бир амаллаб қутулишгач, сал енгил нафас олишди, кечаси атрофини саксовуллар ўраган жимжит овлоқда тунашди. Аммо Суйгуна мижжа қокмади, аччиқ кўз ёшлари дарё бўлиб ёноқларини ювди. «Она, онажон, оғир кунингизга ярамаган ношуд болангизни кечиринг!» Тилидан шу сўзлар бир лаҳза ҳам тушмади. Сўнгсиз ўртаниш ила азонда отга минди-да, жиловини тўппа-тўғри Торобга бурди. Не қиларини билмай, Муҳиддин Камол ортидан эргашди. Йўғ-а, аввал Суйгунани аҳдидан қайтаришга уринди, аммо ёлборишлари зое кетди. Ҳайтовур қизгина ич-этини еб безовта бўлганича бор экан, онаизори хануз ўша жойда, тақирда хол-беҳол инграниб ётарди.

— Меҳрибоним! — илкис отдан ўзини ташлади ҳикиллаб Суйгуна.

Ранг-рўйи захил тортиб, кўзлари киртайган Озода Зайнаб кўзғалмоқчи бўлди, эплотмай, оғир уф тортди. Юраги эзилган Муҳиддин Камол аста келиб устига энгашди. Худди шу пайт ён томондаги чалдевор ичидан бир шарпа суғурилиб чиққанини кўрди. Шарпа тозидек сакраб қайсидир девор панасига ўтди, сўнг тапир-тупур қилганча қалта томон югурди. Йигит сергакланди, кўнглига шубҳа оралаб, бу ердан тезроқ жўнаб қолишга ошиқди. Суйгуна онаси бошини тиззасига олиб ўлтирарди, кўзлари тўла мунг ва ҳасрат. «Қимирланг, азизим», дея шивирлади Муҳиддин ва кампирни бағрига босиб кўтармоқчи бўлди. Лекин шу он атрофни масикқан отларнинг туёқ товушлари тутиб кетди. Бирдан Муҳиддин Камол ўзини эгарга олди ва қиличини суғурди. Навкарлардан бир бўлаги уни таъкиб қилишга киришди, у олиша-олиша дарё томон чекинди.

Суйгуна Зебо карахт, доғи аламга кўмилганча, онасини силаб-сийпалаб ўтираберди. Юз навкар билан бостириб келган Томиш хотиржам алфозда отдан тушаркан,

муғомбирона кулди. Жаҳд билан қиз бошидаги қийикчани юлиб олувди, майда ўрилган тимқора сочлари елкасига ёйилди.

— Бўри тузоғига илиндинг, бечора оху, — деди Томиш. — Сардор сени Бухорода тўрт кўз билан кутмакда!

Қаҳри қаттиқ мингбоши номини эшитибок навкарлар чортоқдан чекинган бедовлардек тисарилишди. Барибир улар қизнинг ёшдан ҳўл лолагун юзидан нигоҳ узолмай туришарди. Ўнғайсиз жимликни барваста қоматли, йўғон билақларини жун босган, ўрта ёшлардаги сарбознинг хиркирок товуши бузди. Кишига нигоҳини тикандек санчиб қарайдиган бу кимса Томишнинг бирга ўсган дўсти Сабук олғир эди.

— Чакки қилаётирсан, ошна! — деди секин Томиш.

— Бас! Бу дунёда Сабук йўлини тўсадиган одам хали онадан туғилмаган! Қани, бўл, Тороб аҳлини ҳозирок тўпла! — У қах-қах отиб, кўкрагига гурс-гурс муштлаб қўйди. — Кўриб қўйишсин, Сабук хали эти ўлмаган жайрон билан қандоғ жанг қилишини!

Жаҳонгир Чингиздан мерос қолган Буюк Яса йўриқларига кўра, ҳарбу зарбда тап тортмай жон олиб-жон берган мўғул аскарлари хоҳиши ҳамма нарсадан устун: мудом чексиз имтиёз билан сийланар, хусусан ғолиблик нашидасини суриш учун тамоман ҳақли эди.

Худди шу лаҳза ногора ва бурғулар оғир-оғир гум-бурлади, кўчалар ва гузарларни отлик жарчилар чинқирғи тутди. Ана-мана дегунча Тороб аҳли кенг майдонни тўлдирди. Ажаб иштиёқ билан нари-бери одимлаётган Сабук олғир ярим белигача ечинди ва ногоҳ Суйгунага ташланди. Бир ҳамладаёқ қийимлари сидириб олинган қизгина ёлғиз шалварда қолди. Шўрлик дод солишни ҳам, бировдан мадад тилашни ҳам билмасди. Шу лаҳза қаники ер ёрилса... У ўзини ночор-нотовон ҳис этди. Қайда қолди қарчиғайи Мухиддин Камол, нечун кўмакка учиб келмаётир? Ёки унинг ҳам қанотлари қайрилди-ми?

Лаънати Сабук ожизаларни эрмак қилишнинг ҳадисини олган: нола чекаётган қизгинага ташланиб, жўрттага кувади, осонгина тутиб олиб қучоғига босади, сочларини силаб ўзича эркалайди, қулоғига неларнидир шивирлайди. Тийиксиз хирс ахийри Субукни шер қилиб юборди, ҳар кўйга тушиб, шўрликни эмаклаб таъкиб

кила бошлади. Ортиқ чидолмай кетган Суйгуна, мавридини топиб, совут-қалқон ёнида турган қилични шартта қинидан суғурди-ю, биқинига тикиб олди. «Ох, манжа-лақи, единг-ку!» — дея ингранди сарбоз ва оғзидан кони келиб, тақирда чўзилиб қолди.

Майдон шунақа гувладики! Орияти қўзиган навкарлар шаддод қизни бурда-бурда қилиб ташлаш учун тўфондек қўзғалишди. Агар Томиш билан Жомғуржин аралашмаса, чиндан ҳам соғ қўйишмасди...

Томиш Бухородаги ўша энг машхур кошинкорий иморатга рўпара қилган чордаёқ Суйгуна Зибонинг юраги алланечук жизиллади. Ховлисига ёғоч дарвоза орқали кириладиган баланд пештоқли, икки қанотида мовий гумбазлар ва муқарнасли миноралар қад ростлаган бу қаср Робия саройи эканини тахминлади.

Йигирма дақиқалардан кейин Суйгунани зимзиё хужрага қамашди. Хужра шу қадар тор эдики, сал қимирласа ёки ўтирилса елкалари совуқ деворга тегар, ҳашаматли обида заминида бунингдек дарди-бедаво хилватхона борлиги ақлга сирмас эди.

«Омад чапга кетмиш!...» Қизгина аста-секин ўкинчга қўмилиб боради, аммо билмайдик, тақдир орқаваротдан бошқа оғир кулфатлар ҳозирлаб қўймиш: янгаси Субуха, жияни Жалолиддин ёлгон дунёдан рост дунёга сафар айлаган, тўнғич акаси Махмуд баходир устози билан зиндон қомида, Муҳиддин Камол курагидан ўк еган, жасади қайсидир сайхонликда хор... Балки онаизорини туллак газандалар аллақачон чопиб ташлагандир? Шуни ўйлаганда кўнгли бузилар, тўйиб-тўйиб бўзлагиси келарди. Ҳозир у нажотсиз қуш, ҳатто ўлимига мингдан-минг рози. Тезроқ келишсаю қайгадир олиб кетишса: дорга тортишадими, азиз бошини жаллод қундасига қўйишадими, сувга чўктиришадими — фарқи йўқ, бари қўзига жозибали кўринаётир.

Тахминан ярим оқшомда дубулға-совут кийган, соқолмурти кўрпалаган навкар тарак-туруқ қилиб эшикни очди. Ғира-ширада лаънати девмисол бақрайиб турарди. Соқол босган совуқ башарага кўзи тушган ҳамоно, бир сесканди. Бўринайхон одами бўлса керак, деган ўй миясига чакмоқ янглиғ урилди. Сарбоз «орқамдан юр» дегандек ишора қилди ва ўзи қибла томон, қўш табақали бағдодий эшик сари одимлади. Эшикни аста очди ва оёқда зўрға турган қизгинани имо билан ичкарига чорлади.

Тор, зимзиё, қўркинчли хужрадан чиқиб келган Суйгуна хайратда: шифти баланд, бенихоя кенг бўлманинг ганчкорий тоқчаларида заррин муқовали рисолалар, даф, танбур сингари созлар, хитойи чинни лаганлар, ликопчалар терилган. Бўлма малоҳатидан ҳам кўра, ўрталикда қўйилган узун хонтахта атрофида кабутарлар янглиғ тизилган, ҳар хил бичимдаги оқ шоҳи қўйлак кийган йигирма човли сулув қўпроқ ҳушини ўғирлади. Қизлар упа-алик, ўсма-сурма билан ўзларига оро-торо беришган ва шода-шода хинд дурлари, Хуросон усталари меҳр билан ишлаган тилла сирғалар, узуклар, балдоқлар ҳуснларига ҳусн қўшган эди. Хуркак нигоҳлари эса ғуссали, тикилишлари муҳаббатдан эмас, мутелик ва хусуматдан сўйларди. Попукли-гулдор дастурхон ёзилган хонтахта устини беазаган сархил неъматларга киё ҳам бокмай, сукут сақлашар, гўё ўзларини ҳам, дунёни ҳам унутишган эди.

Йўлакда қолган сарбоз эшикни аста ёпгандан кейин Суйгуна Зебо ногоҳ ҳушёр тортди ва ял-ял ёнаётган эроний гиламга қўрка-пуса кадам босди. Такдир бу маконга йўллаганини билдириб қўймоқчи бўлган каби, кафтига аста йўталди. Қизлар барибир пинак бузишмади. Ўқдек таранг тортилган киприклари килт этмади. «Булар суврат эрмасми?» — деган ғалати хаёлга борди Суйгуна ва тўрда, адрас қўрпачада паришон чўккан, ўзини сипо ва мағрур тутаётган, бошқаларга қараганда ёши ўтинқираган — тахминан йигирма беш ёшлардаги ҳуриликко ўзига эътибор бераётганини, ҳатто қизиқсиниб тикилаётганини пайқади.

— Фаройиб ҳашамат ичра мажлис қўрминсиз, — хонтахта сари юрди Суйгуна Зебо, ҳалиги ҳуриликодан қўзини узмай. — Айтингиз, не мажлиским, сукут ила кечадир?

— Тилингиз бурро, фаҳмингиз аъло экан, эй, ойим қиз, — ҳуриликко нозик бармоқларини қўксига босиб, синик кулди. — Бул гўшани, Робия саройи дерлар. Бунда кимлар мажлис қўрмаган? Борар жойларини билганлар ҳам, билмаганлар ҳам... Ҳай, жонгинам-а, мени яхшилаб таниб қўйинг, мен онабоши Садафбиби бўламен, бахтиқаро онабоши... Мана бу Нигина, у Мубарро... Аммо сиз кўзга жуда яқин экансиз, хунуқкина бўлиб туғилсангиз не қилар эди?!

Эрта-индин йигирма билан юзлашадиган Суйгуна Зебо

Тангри ато этган хусну малохати билан хар қанча хаволанса арзийди. Неча хафта-ойдан бери ўзига оро беролмайди, шунга қарамай, лобарликда тенгсиз эди. Хатто хорринлик ҳам ранг-рўйига ярашиб тушган, дуркун кўкси, лўппи ёноқлари, бўлиқ билаклари бир-бирига монанд, бир тутам кўнғироқ сочи манглайда, бир саф майда ўримлар эса ёноқларига талпинган гажаклари ила қовушиб недир муддаода, эҳтимол, ошиқоналик даъвосида, нозик бўйни оша елкаларини мастона-мастона қучган...

Тахминан ярим соатлардан сўнг пушти матодан тикилган кўйлак кийган қирқ ёшлардаги хушрўй аёл Суйгуна Зебони кичикроқ бўлмага олиб ўтиб ювинтирди. Сўнг хафсала билан ясантирди: ёқасига садаф қадалган оппоқ кўйлак кийгизди, сочини икки толим қилиб ўрди, кош-кўзига хафсала билан ўсма-сурма тортди. Ниҳоят, сандиқчадан ипга тизилган дур, билакузук, сирға оларкан, хавас билан кулди. Такинчоқлар чунон ярашганини кўриб кўзлари чарақлади.

— Вой, дод-ей, сен қайси онадан туғилгансен ёки осмондан тушган фариштамисен? — Аёл янаям очилиб кетган қизгинага суқ билан тикилар, ёноқларини меҳр билан силаб-силаб қўярди. — Сен шахзодаларга муносиб малак эркансен. Билмадим, не муддаога эришурлар сени руҳлар ёнига жўнатиб?

Суйгуна Зебо аёлга кизиксиниб тикилди. Бурчакдаги ойнада ўз аксини кўраркан, нечукким бармоқ тишлади. Ойнада ғамзали қараш қилаётган сулув нигоҳидаги ўт еру кўкни ёндирмоққа қодирдек эди Туйқус аёлнинг ҳалиги гапи хотирига келиб ғашланди. «Руҳлар ёнига? Тавба?» Қизгина бўшаган кўйи пичирлаб, аёл изидан хашаматли бўлмага қайтди. Ҳалиги парилар хануз ўша алфозда, бир-бирларига елка тираганча, хомуш ва дилгирона ўлтиришганини кўриб алағдалиги тағин ҳам ортди. Анча кейин сизди ўшалардан бирига айланиб қолганини...

Неча кун ўтди, билмайди, фақат хаёл суриб, хотиралари билан овуна бошлади. Қани, Тангридан мурувват бўлиб, онаизори ва акаларидан бирон қувончли мужда келса... Муҳиддин Камол холи не кечди? Онаизорини йўклаб у билан Торобга борганида нечун янгаси ва жиянини учратмади? Шу хил жумбоқлар миясида тўхтовсиз явирларди. Неча дафъа қизларни суҳбатга тортиш учун уриниб кўрди, бариси бекор кетди; улар на бир нарса тотинишади, на борди-келдидан гаплашишади.

Робия саройининг хашаматли бўлмаси Суйгуна кўз олдида назокатини кун сайин йўқотиб борарди. Энди у хаёлий рангларга бурканган мунаққаш гўшада эмас, туриш-турмуши зулматдан иборат зиндонда, юмшоқ пар тўшаклар устида эмас, такир харсанг теграсида ўтиргандек қийналади. Хузурларига хар куни ўн марталаб кириб чиқадиган, истаса қарғиш-алқиш, истаса хушкаломлик билан муомала қиладиган хушрўй жувонга умидвор тикилади. «Опа, жоним опа, не ёзук кутадири бизни?» — дея сўроқлайди изиллаб. Аёл оғиз очмай, хонтахта устидаги егуликларни алмаштиради, унинг ўрнига ўзини онабоши деб таништирган хурилиқо жавоб беради: «Пишириб ерлар бизни!» Шундай деркан, нигохида теран бир мунг акс этади, илкис Суйгунанинг юраги шигиллайди, негаки, бу мунг эртанги кувидан огоҳ этгандай бўлади.

Маза-матрасиз иззат-икром Суйгуна Зебони толиқтирди, хар кун эрталаб хушрўй хотин кумуш баркашда қатлама-сомса ёки иссиқ жиззали патир, қаймоқ кўтариб кирганда бирдан бўғилади, кўкси тилиниб, унга ўлим тилайди.

Ажабки, аёл бугун эрталаб бошқача эди, хиёл ҳовлиқиб, ҳаяжон билан мўралади. Хуш-хандон чехрасига тикилиб Суйгуна, ҳозирок ташқарига қанот қокиб учиб чиқадигандек, хиёл енгил тортди. Жория йўрғалай бориб онабошига юзланди.

— Садафбиби, жоним, изимдин юргил, булар ҳам дархол қўзғалсинлар! — деди у сурмали кўзларини сузиб.

— Йўлни қай ерга солурмиз, опажон? — сўради Садафбиби талмовсираб. — Бизни кўп бокдингиз, тувишганингиздек сийладингиз, қарз бўйнимизда қолса, ба-рига рози бўлгайсиз.

— Ундай дема, биби!

— Ота-онамиздин розилик тилолмадик.

— Ох, хур синглим, нечун бундай қайғуга изн бери-мишсен, бахтинг очилиб турган бўлса... Ношукрлик қилма, кўзёшларингни арт, изимдин тушгин, булар ҳам тезроқ қўзғалсинлар.

— Опа, опажон, сўзлангиз, бизни не тақдир кутмак-да? — олов сочи кўзларидан Суйгуна Зебо. — Балки бизни жардан ташлаб юбормокчилар? Балки дорга тортмакчилар, балки аждаҳо қомига лукма қилиб тикмакчилар? Нечун индамайсиз, нечун?

— Хур синглим, хуну бийрон бўлма, бахтинг очилмиш... Агар мен ҳам ёш ва парисиймо бўлсайдим, сизлар билан муборак сафарга отланардим, — у хусну жамолини камситишга уринаётгани Суйгуна Зебони хайрон қолдирди. — Афсус, бу саодат факирага насиб этмас, факира бундин қисилғонмен.

— Йўк, опажон, Тангри сизга беадад мурувват қилмиш! — деди Садафбиви йиғидан ўзини зўрға тийиб.

— Ношукргиналар, бўла қолинглар. Сафо бўлмасида Тамуғин ота аркони давлат пешволари билан кутади, тагин ул зот бошимда ёнғоқ чакмасин!

Сафо бўлмаси... Тамуғин ота... Нечукким бу тушунчалар кизлар тасаввурини чакмокдек ёритиб ўтди. Барибир улар шошилишмади, қадам олишлари пойма-пой, оғир эди. Олдинда бораётган онабоши томоғини нимадир ғиппа бўғади, аммо у йиғлашдан чўчиб, изидан ғамгин келаётган кизларга ўзини хуш-хандон кўрсатишга тиришади. Ёнма-ён одимлаётган Суйгуна шўрлик чехрасидаги шикаста табассумни хазм қилолмай кийналади. «Нечун у кулмакда?» — дея ўзича гудранади ва бирибири билан кесишган йўлаклар бўйлаб қайгадир ошиқаётган одамларни кўради.

Узун йўлакдан анча юришгандан сўнг Сафо бўлмасининг бағдодий эшигига рўпара бўлишди. Бўсаға икки тарафида найза-қалкон ушлаган сокчилар гердайиб туришарди. Ичкари олағовур, ҳар жойда тўда-тўда бўлиб олган сарой аёнлари, таниқли бой-боёнлар, беклар, лашкарбошилар, авлиёлар мунозарага берилишган: ҳоким Бурхониддиннинг марҳум ўғли Ганду Чинони хотирлаб ўтказилаётган ушбу маърака салтанатга яхшигина обрў келтиришини чечанлик билан таъкидлашаётир. Фақат Бўринайхон оғзига талқон солиб олган, у суҳбатга жимгина қулоқ тутар, ҳар замонда недир ташвишда атрофига алангларди. Томиш кўриниши билан дархол уни бир чеккага тортди.

Бурхониддин меҳру муҳаббатини қозонган икки лашкарбоши орасида кечган суҳбатдан ғофил бўлган Суйгуна Зебо саросима ичида, турфа ҳаёллардан алағдаланиб, ўксина-ўксина одимлар эди. Афту башараларида истехзо ва ғайирлик зухурланган манови одамлар не муддаода? Ох, тун-чи, тун намуноча таҳликали? Осмондаги юлдузлар гўё тўкилиб битган, йўк, юлдузларни тубсиз

бўшлиқ буткул ютворган, деразадан яйдоқ осмоннинг ўзи ним талғир тусда кўринар эди...

* * *

Сафо бўлмаси олдинги бўлмага қараганда қарийб уч баробар кенг, шифти ҳам бениҳоя баланд, факат кўримсиз; кўпдан бери таъмир кўрмаган деворлари ёрилган, нақшлари ва ганч сувоқлари кўчиб тушган, сахнга фарчланган обаки чоркунжак ёштлар ола-байдоқ кўчган, на шам, на кандиллар кўзга ташланар, факат равоқли тоқчаларда жинчироклар тутаб ёнар эди. Девор тагида, тахминан ҳар тўрт-беш қадамда қотиб турган, зангори шалвар ва нимча кийган гумашталар машъала тутиб олишганди. Жинчироклар ҳам, машъалалар ҳам қора мовутдан узун камзул кийган, юм-юмалоқ калласи тақир, кўса киши — Тамуғин ота бўй-бастини ёритишга хизмат қилаётгандек эди.

Коҳин маросимга мос кийинган: эғнидаги камзулига куш патлари, айиқ териси қадалган, нари-бери юрганда бўйнидаги садаф, бўри ва йўлбарс тишларидан қилинган шода шиқирларди.

Тамуғин ота мўғул қавмларида Аланқува хотун замонидан бери одат бўлган расм-русум — мархумлар хотирасини шарафлаш маросимларини ўтказавериб кўзи пишган ва улуғ Чингизнинг кўпгина нуфузли авлодлари назарига тушган, зеро қазои муаллақ билан юзлашган жаҳонгир руҳини эътиборга молик, яъни олий даражали курбонликлар билан сийлашга нафаси ўткир авлиёлар қаторида фатво берган ва бу билан хамиша фахрланарди. Мана энди Бурхониддиннинг мархум ўғли Ганду Чино ёнига янги чўрилар йўллаши керак.

Маросим ҳар жихатдан бекаму кўст бўлишини яхши кўрадиган Тамуғин ота бирор қоида бузилишига тоқат қилолмасди. Айниқса бугунги маъракага алоҳида иштиёқ ва ҳафсала билан ҳозирланди. Пихини ёрган коҳин кўпдан ҳоким марҳаматига сазовор бўлишни орзу қиларди. Ҳокимга яқинлашмак — хою ҳавасга берилиш, ажаб ноз-неъматлар билан файзли зиёфатларга кўмилиш, обрў-иззат орттириш, мўмай ҳадяларга сазовор бўлиш дегани. Асли у ўзини тарки дунё қилган банда каби кўрсатишга тиришарди-ю, лекин... нафси бало — кўксининг аллақайси бир тубида ўрнашиб олган очофат ҳис кеча-кундуз ғимирлаб оромини бузгани-бузган.

Тамуғин ота, ана шуларни ўйлаганча, Гура хотун билан етаклашиб кириб келган Бурхониддин сари ошиғич пешвоз юрди. Тавозе билан таъзим бажо айлагач, унинг тумшуғига исириқдонни яқинлаштирди. «Кетгил бундан, ёвуз рухлар, Эрликнинг безбет кашқирлари!» — дея минғирларкан, ҳоким нечундир афтини буриштирди.

— Сизнинг қадамингиз билан мажлисимиз янада обод бўлғай, — дея илжайди коҳин, сўнг Гурага қарата лутф қилди: — О, хоним, баҳор чечагидек очилиб кетибсиз. Сизни кўрган ҳар қандай фаришта ҳасаддан куймаги тайин!

Асли Гура бир вақтлар юрагида чексиз доғи алам қолдириб, нариги дунёга бевакт кетган ўғли Гунду Чино ёди билан боғлиқ маросимга одмигина кийиниб келган, шунга қарамай, у чиндан ҳам малоҳатли, нозик-нихол қадди-бастидан илоҳий бир латифлик ва жозиба ёғилаётгандек эди. Аммо у коҳин таърифу тавсифига эътибор бермади, гўё уни кўрмагандек, овозини эшитмагандек, хотиржам илгари босди.

Энди бўлмада машъала кўпайган, бўлма кундузгидек ёруғ, шифт эса осмон гумбазидек гунг-гурс турар, ундан гўё коҳиннинг кенг очилган кўлларига Улгеннинг хайру эҳсонлари тўкиларди. Аста-секин қария хайкал суврати-га кирди, хиёл бақрайган кўзларида недир даҳшат қотди, недир илтижо аксланди. Ўзини улуғ шомонлар авлодидан санайдиган бу банда ҳолатидаги беқарор шиддат ранг-рўйларида қон қолмаган қизлар юрагига оғриқ ва талваса солди. Қизлар Улген бахш этадиган саодат шуъласини сира тасаввур қилишолмади. Борлигини нур эмас, зимзиё бўшлиқ қаърида кўраётган Суйгуна Зебо эса маросим раҳнамоси башарасига ноумидлик билан жимгина тикилар, гоҳо хаёлида кўча-кўйда мудом жазава аралаш зикр тушиб, тиланиб юрадиган дарвешлар жонланар эди.

— О, мўътабар Улген, бад ниятли Эрлик зуғум ила қавмларимизни хоритмиш, ёлбораман, тезроқ келиб уни даф этгил! — Тамуғин ота кўлларини силкилаганда чопонига қадалган айик териси парчалари ва қуш патлари ялтирар, вазоҳатидаги ваҳимани кучайтирар эди. — Қудратли Улген, амр этгил, мана бу оқибатлик бибижонлар Бурхоннинг ўғли Ганду Чино билан дийдорлашгайлар, улар жаннат салтанатида ул ўғлонни оқ ювиб, оқ тара-

гайлар, ўғлонга сочларини супурги, қўлларини косов қил-
гайлар!

— Овмин! — деди гуриллаган овозда гумашталар.

— Овмин! — деди аъёнлар, беклар, аслзодалар, нав-
карлар.

Суйгуна Зебо оёғида мажол қолмади, хар замонда
гумбурлаб эшителиётган довул садоси кулоқларини ба-
танг қиларди. Совуқ янграган ваъздан билди сал-пал
вазифаси нелигини... Лекин бу нарса сира ақлга сиғмас-
ди, энди коҳинга ошқора нафрат билан қаради.

Бутун вужуди билан машғулотиға берилган коҳин
эшик сари сирли тарада имо қилди. Шу захоти кўк
шалвар ва қирмизи нимча кийган чиройлигина йигит
катта мис баркаш кўтариб, ёнига борди. Баркашда бўри
ва арслон типларидан тузилган шодалар чошланган эди.

— Бибижонларим, олис сафарингиз чоғида ушбу му-
қаддас буюмлар ҳамроҳингиз бўлсин, алар Чигатой ва
Бурхониддин элчилари эканлигингизни билдириб тур-
гай!

Шодумон кийкириқлар янгради. Шавкатли Чигатой
шаънига олқишлар ёғилди, ҳокимни ҳам мактовларга
кўмишди. Шовқин-сурон остида Тамуғин ота машъала-
лар ёруғида сокин йилтираётган шодаларни оппоқ бўйин-
ларга бирин-сирин осиб қўйди. Лекин товушсиз бўзлаб,
аччиқ-аччиқ ёш тўкаётган маҳкумалар юзидан маъюслик
аримади, онабоши Садафбиби ердан нигоҳ узмас, нозик
елкалари силкина-силкина хўрсинар эди. Хўрлиги тут-
ган Суйгуна Зебо борлигини чўғ каби куйдира бошлаган
нарсани шартта юлиб пойига ташлади. Қизгина қилган
шаккокликни фақат Бўринайхон сизди ва ичида кулди.
«Кўзида олов бор, ўчириш керак», дея алланечук хавас
билан пичирлади лаблари.

Нихоят, Тамуғин ота жойига қайтди. Коҳин шиши-
ниб, бўғилиб бораётгандек эди. Қорачиқларида аллато-
вур яшил аланга товланарди. Кафтлари аста-секин юкори-
га кўтарилиб, дераза оша кўкка тикилганча, ажаб ихлос
билан хитоб қилди: «Мурувват қил, юбор тезроқ алар-
ни, қудратли Улген!» Лабларидан охирги сўз учиши би-
лан довул каттикрок гумбурлади, гўё шифт силкинди,
бир нечта машъала ўчди, ним қоронғулик чўқаркан, очик
эшикдан шовурсиз қанот қоқиб шарпалар кирди. Қора
либосларга бурканган шарпалар хануз ўртада ғамгин ўй
сураётган қизларни ҳалқага олишди. «Куллуқ сенга, мар-

хаматли паноҳим! — нидо килди Тамуғин ота, титраётган панжаларини терлаган чаккаларига босиб. — Юзимни ёруғ килдинг: энди кўнглим тўқ, фаришталаринг аларни Ганду Чино кучоғига элтишига ишонаман!» Коҳин жим бўлди, охирги машъала ҳам ўчирилди, тоқчалардаги жинчироқларгина қолди. Энди Улген фаришталари мунчоқдек тизилганча, узун қўлларини бир маромда силкита-силкита қизлар атрофида йўрғалашар, шиша каби йилтираётган кўзларида недир рағбат акс этганди.

— Бошланг тун сайлини, алар руҳини кўркувдан халос этинг, алар руҳига ором беринг, токи салтанат эшиги олдида титрашмасин, — хайрихоҳ оҳангда хитоб килди коҳин, қўлларини гоҳ юксакка кўтариб, гоҳ пастга тушираркан. — Ганду Чино мусибат тоғидан чекинмиш, аларни абадий ҳузур берадиган булок бўйида кутгай. Ганду Чино пешонасига юлдуз балқиган ўғлон, аларга ҳам юлдуз улашадир. Бошланг тун сайлини, бошланг, алар билишсин саодатли фурсат келганини!

— Бошланг, бошланг! — чинқиритди гумашталар.

Сафо бўлмасида қоронғилик қуюклашиб, зил сукунат чўқди, осудалик аро енгил шовур тараларди; қора либосли фаришталарни зулмат пардаси ютиб юборгандек бўлди. Ҳар замондагина улар кўзга элас-элас чалинади: ингичка гавдалари илондек буралади, қўллари тун кушларининг қанотлари янглиғ енгилгина биланглайди. Маҳкумалар эса дилдираб туришади, ногоҳ улардан бири беҳол инграниб кулади. Нигина билан Суйгуна уни аста суяшди.

— Алар руҳини кўркувдан халос этгайсиз!..

Тамуғин ота хириллаган товушда жимликни бузди, салдан кейин ажабтовур бақрайганча, қўли билан қандайдир ишора килди. Шу заҳоти довул ва ногоралар сокин гумбурлаб тинди-да, фаришталар туртина-суртина ўзларини эшикка уришди.

Алланечук енгил тортган Бурҳониддин Гурани етаклаб йўлга тушди. Аммо маросим давомида афту ангоридан истехзо аримаган Бўринайхон анчагача жойидан қимирламади, бош вазир, девонбеги, қозикалон, беклар ғойиб бўлишгандан кейингина Суйгунага совуқ назар билан бир қараб, бурнига бурундук солингандек оғир жилди.

Маҳобатли Сафо бўлмаси дилхаста, маҳзун, афтодаҳол қизлар ихтиёрида қолди. Ярим оқшомгача уларни

хеч ким йўкламади, ниҳоят, зангор шалвар, қирмизий нимча кийган, калта қилич осган беш-олти гумашта қовоқларидан қор ёғдирганча ташқарига чорлади. Шаҳар чеккасида, яйдоқ даштда, бир вақтлар Ганду Чино дафн этилган жойдан бериқоқда қазилган чуқур — руҳлар мамлакатига элтувчи чоҳ ўн гулидан бир гули очилмаган сулувларга мунтазир эди...

Бешинчи боб

ДИЛДА НИҲОН ШИЖОАТ

Яна нима кутсин чархи каждан Маҳмуд Торобий? Чарх раъйини синдирмак осон эмас ахир! Гура хотун тасарруфидаги ғаройиб қасрда чорасиз ётганча шу хил ўйлар гирдобиде алағде эди. Борлиқни шом қоронғиси чулғаганда жулдур кийимга ўралиб, бошига учлик кигиз қалпоқ кўндириб, тол ҳассага суянганча, дарвозадан олазарак чикди. Ҳар қадамда ис олишга устаси фаранг хуфиялар изғиб юрганидан вокиф, шу сабабли юрак ҳовучлаб, ботиниб-ботинмай илгарилар, олисда бирон навкар қораси кўринса тезда ўзини панага урарди. Нима бўлганда ҳам қандайдир бир илинж вужудига қувват бағишлар, энг муҳими, журъат ва шижоатни сўндирмасликка ундарди. Ўша илинж ила жинкўча, пасткўчалар бўйлаб узок юрди. Бухорони яхши билишига қарамай, қайсидир маҳаллада адашиб қолаёзди. Бири-бирига мингашиб кетган чалдеворлар чалғитди. Хароботлар оралаб бораркан, кўнгли бузилар, шаҳри муаззам ҳусни малохатини ғорат айлашга фатво берган кажрафтор фалакдан ўзича нолирди.

Маҳмуд баҳодир бир ошнасиникида бирон ҳафтадан зиёдрок хуфия турди, сўнг маҳалладан маҳаллага, ҳовлидан ҳовлига ўтиб, ниҳоят, Абу Ҳафс тепалигига етиб келди. Тепалик жим-жит, ой ёруғида ўнқир-чўнқирлар оқариб кўринар, ҳар замонда аллақердандир бойқушнинг безовтаҳол сайраши элас-элас эшитилар эди. Аллатовур энтикди, сўнг этак бўйлаб, масжид рўпарасида чўққайиб турган мезанани нишон олди. Мезанага эллик қадамча қолганда давангирдек икки йигит чаққонлик билан йўлини тўсди.

— Қайт орқангга, гумроҳ! — деди бири дўлайиб.

— Балки бу жамоамиздандир! — деди иккинчиси коронғида кўзларини чакнатиб.

— Билмадим... Хой, гумрох, айт-чи, тўққис учга етгайми?

— Етмас! — деди у чўзиб ўтирмай.

— Ие, мулла Махмуд, Худога шукур-е, ўзингми-сан?! — Биринчи давангир уни лабдурустдан кучоқлаб олди. — Танимабмен, сен ҳам танимадинг. Камина Алп Хомушмен! Қани, амр қил, баҳодир, қайси ярамас мўғулнинг калласини сапчадек узай?!

— Шошилма, йигит!

— Барини ҳазратдан эшитдик, Гура хотун аломат иш қилмиш... Неча кундан буён йўлингизга кўз тутамиз.

Алп Хомуш бағрида Махмуд баҳодир Тороб бўйини туйгандек бўлиб, дили яйради. Беихтиёр болалиги эсига тушиб кетди. Хомушиддин нақадар шўх, гажир эди. Тушмагур жардан жарга булутдек кўчарди, текканга тегиб, тегмаганга кесак отарди. Эҳ-хе, ана шу шайтонга қўшилиб қанчалар абгор бўлган, қанчалар!

Ҳозир изма-из шошилмай одимларкан, Махмуд баҳодир бир севинач, бир ўкиначди. Хонақоҳ остонасида Алп Хомуш уни яна бағрига босиб ўпди ва «бисмиллоҳ...» дея аста ичкарига кадам қўйди.

Кенггина сокин ҳужрада учта яримлаган шам липиллаб ёнади. Тўрда Шамсиддин Махбубий соқолини силаб паришон ўтирибди: чамаси қандайдир масалага интиқланиб жавоб кутаётир. Икки тарафидан шайх Иброҳим, Мўйин темиртак, Наврўзбек, Муҳиддин Камол, Ҳур Қийғир, Кичкина Қийғир, Вафо Хўжандий ва яна тўрт-беш нотаниш йигит жой олишган. Улар жиддий нигоҳларини ерга қадаб чуқур мулоҳазага берилишган.

Остонада типпа-тик турганча Махмуд баҳодир аста йўталди, дастлаб уни Ҳур Қийғир кўриб, телбаваш киёфада кичкирди: «Улуғ сардоримизнинг қадамларига ҳасанот!» Баҳодирни соғинч ҳисси ўртаётган эди, беихтиёр яйраб, укаларини ачомлаб ўпди. Рахнамои олий — ҳазрат Махбубий, сўнг дарвешлар пири шайх Иброҳим билан кучоқлашганда қароқлари жикқа ёшга тўлди.

— Ов, ошики бекарор банда, бормисиз? — Ҳур Қийғирга қарата кўзини қисаркан, Наврўзбек қаҳ-қаҳ отиб кулди. — Менга қаранг, войбў-ў-ўй, сўппайиб бурунгинангиз қопти-ку, а? Энағар Бурҳон кана зиндонидека қарашмас эканми?

— Балки сизга карашар, мулла Наврӯз, бир бориб кўрмайсизми Бурхон қахкашонини?! — синик илжайди Маҳмуд баҳодир. — Сизга атаб бокиб қўйган кўчқори бўлса ажаб эмас!

— Бурхон кўчқор бокишни билмас, кана семиртиришга устаси фаранг! — қошларини чимирганча гуруннга қўшилди Мўйин темиртак. Бу ҳазилдан сўнг ҳамма мирикиб кулди, ҳатто негадир ковок солиб ўтирган ҳазрат Маҳбубий чехрасига ҳам илиқ табассум ёйилди.

— Хўш, ўғлим, қалайсиз, букилганингиз йўқми? — анчадан кейин меҳрибонлик билан сўради устоз. — Фақир буларга Гура хотун журъатини сўзладим. Булар минг бир режа тузишиб, охири Муқбил маймоқни ийдирмак тараддудиди эканлар. Зиндонбон соясидин ҳам чўчийдиган кўкнорихаёл бандалигини булар қаёқдан билсинлар.

— Ярамас Муқбилни латифа қилишибдир, эшитдингизми? — деди Вафо Хўжандий жиддий қиёфада, ҳамма эътиборини ўзига қаратиб. — Бир кун эрталаб посбонликда турган экан... Караса, арк тарафдан Бурхониддин келаётган эмиш, боши иккита кўринармиш. Ҳоким яқинлашгач, ғулдирапти: «Жаноб, камина бу кеча калламни йўқотиб эдим, ани елкангизда кўрдим, инсоф билан қайтариб беринг!» Зиндонбон даъвои дostonини эшитиб ҳокимнинг жаҳли кўзибди. «Нималар деб валдираяпсан, энаси байтал? — деб жеркиб берибди. — Мен ўзим калламдан жудо бўлишмен, бу ёққа ўшани қидириб келётирмен!»

Қах-қаха шифтни кўтариб ташлагудек бўлди.

Маҳмуд баҳодир айникса ҳузур қилди, кўнглини ғашлик ғубори бир зум бўлса ҳам тарк этди. Бемалол ёйилиб куларкан, туйқус бир четда суҳбатга ҳам, ҳазилмутойибага ҳам аралашмай жимгина хаёл суриб ўтирган Муҳиддин Камолга кўзи тушди. Типирчилаб қолган йигит ҳам унга каради-ю, шу захоти нигоҳини яширди. Ҳазрат жигарбанди киши бетига тик бокиб сўзлайдиган валломат эди-ку, не бўлибдики, бу қадар бўшашган?

— Оғам, сихатинг тузукми? Суйгуна ҳақида каминага не хабар берурсен?

Энди Муҳиддин Камол ерга батамом қапишиб қолаёзди, думалокдан келган бугдойранг юзи чўяндек чуйкалиб кетди. Ахир, нимани тапирсин, ёв олдига тушиб қочганиними, Суйгуна Зебо ҳаёти ва номусини таҳлика

остида қолдирганиними? Йигит оломон билан тўлган майдонда Суйгуна Сабук олғирни чаваклагани, Томиш соқчилигида Бухорога келгани, Робия саройида хибс қилинганидан беҳабар эди. Ўшанда у дарё соҳилида изидан қувган ўн чоғли мўғул билан якка ўзи солишди. Охири тинкаси қуриб, қурагидан яраланиб йиқилди. Суллохлар яхши ҳам ўлдига чиқаришди ва тақирда ташлаб кетишди. Агар шу атрофда сурув бокиб юрган Тошман исмли чўпон ўтиб қолмаганида, холи не кечиши ёлғиз Оллохга аён эди.

Қачондир Бухорога келгандан сўнг Мухиддин Камол Суйгуна Зебо тутқунда ётганини сезиб, дардини Жўра говбошга ёрди. Жўра говбош тумшугини тикмаган туйнук йўқ-да. Бир вақтлар ҳазратникига эмин-эркин қириб-чиқиб юрган Гура хотун билан танишган ва энг яқин жорияси бўлмиш Зубайдахон кўнглини овлаган эди. Бир амаллаб Зубайдахон билан қайтадан алоқа боғлади. Орадан кўп ўтмай у Робия саройида пинҳона сақланаётган қизгина аҳволидан хабар берди.

— Суйгуна хибсдами?

— Ҳа... Адашмасам... Оға, ҳар не миннатингиз бошим устига... Лекин камина... Торобга кирмайлик деб бир неча бор айтдим, — бир хил аламзадалик бор эди Мухиддин Камол товушида. — Ҳарчанд ёлворганларим зое кетди. Лаънати Бўринайхон Томиш дастасини пис-тирмага қўйган экан, қалъа майдонида...

— Сен гумроҳ эплаб олишмагансен, — гиналади Шамсиддин Махбубий.

Зил-замбил жимлик чўқди, отасидан бундай нишли пичингни кутмаган Мухиддин Камол дарди-дунёси қоронғилашди, алам ичра шахт кўзгалди-ю, ўқдек ташқарига отилди.

— Дилини оғритдингиз, устоз, — деди Махмуд баходир аста.

— Оғригани тузук... Оғриси... хушёрроқ ва дадилроқ бўлади, — деди ҳазрат ранги ўзгариб. — Қани, менга айтинг-чи, Торобга Зор Жаҳон билан учрашгани борганда қовун туширмаганига ким кафил?

— Йигитга унақа гуноҳларни ағдарманг.

— Шунга ўхшаш эҳтиётсизликлар туфайли чув тушдик. Суянганингиз Хол мерган ўлдирилди. Вардонзе, Шофиркон, Варахшадаги ишончли одамларимиз қалласи танидан жудо қилинди. Тағин айтолмасман не бўларини!

Ҳазрат бу қадар куйинганича бор: омад чиндан юз ўгирди. Ниятлари улуғ эди, авваламбор Торобни ғазавотга тортишни, сўнгра теварақдаги жамики шаҳару кентларни ҳарбу зарбга оғдиришни мўлжаллашган эди. Ғазавот белгиланган кунда, эвоҳки, ваъдани куюқ қилган азаматлардан ҳеч бири қорасини кўрсатмади. Чор тарафдан гўё қўллари қирқиб қўйилган эди. Шўрлик Холдор мерган-ку жувонмарг кетди. Ҳатто Зор Жаҳон ҳам, Нусрат Ҳожиб ҳам бедарак бўлишди. Кишини умидсизлик чоҳига ирғитадиган сир тағига ҳали Маҳмуд баҳодир етган эмас, лекин ҳартугур ўқтамлик билан кўплардан ажралиб турадиган Муҳиддин Камол хоинликдан холи эрур. Бунга имони қомил! Фақат, ҳайронки, ўшанда разилликка борган ким? Ким жамоа шўрига шўрва тўкилишида жонбозлик кўрсатди?

— Ҳазратим, тороблик биродарлардин ҳеч қанака мужда йўқми? — чўзилган жимликни бузди Маҳмуд баҳодир хўрсиниб.

— Кеча Зор Жаҳондин мактуб олдик.

Шамсиддин Махбубий нечундир безовтаҳол кимирлаб қўйди-да, елкасига тегирмонтош ортилган каби букчайди. Недир армондан кўкси тилим-тилим эди.

— Нималарни ёзибдир?

— Аҳвол танглигини... Жомғуржин ўша куни Нусрат Ҳожибга қўшиб уни ҳибс қилган ва қалъа ертўласига қамаган. Аллаким кўмагида уч кунча бурун бир амаллаб қочишган. Ишончли одамлар билан тағин тил бириктириш пайида эмишлар.

— Жуда соз!

— Зор Жаҳон сиздин ҳол сўрамиш, сизга мушток!..

— Ҳа, ҳа... Иншооллох, дийдорлашурмиз.

Абу Ҳафс хонақоҳининг кенггина хужрасида, милтиллаб ёнаётган шамлар ёруғида, гурунг ва мунозара аста-секин қизиди. Узлуксиз азоб, тайинсиз шубҳа ва аччиқдан-аччиқ ғашлик қомида қолиб келаётгани туфайли асаби таранг тортилган Маҳмуд баҳодир баҳсга ҳадеганда аралашавермади, Ахийри, жойида ёнбошлаб, киприклари оғирлаша-оғирлаша, қаттиқ уйқуга чўмди. Субҳи содиқдан хабар бериб хўрозлар маст қичқира бошлаганда қимдир оҳиста туртди. Масрурона бир шивирлаш чалинди қулоғига: «Оға, оға, суюнчи чўзинг!» Ажабо, бу ким бўлди, Муҳиддин Камолми?

Ҳайрли муждани дил-дилидан сезган баҳодир шон-

ди, чунон шошдики! Ва алланечук севинч ила кўзларини очди. Ўзини яхшироқ ўнглаб улгурмай, кўнглига яқин, дардга малҳам бўлиб босилгудек соғинчли нидо хонакоҳ бўйлаб таралди...

— Акажон!..

* * *

Хонакоҳ гумаштаси эрталаб ташкарида, баланд мезана тагидаги суфада дастурхон ёзиб нонушта тайёрлади. Бомдоддан кейин, Мўйин темиртак ўзини мезбон санаб, биродарларини нонуштага чорлади. Чойни ўзи қайтарди, нон ушатди, хушсуханлик билан манзират қилди. Новвой хозиргина тандирдан узган иссиқ ширмой нонга нигоҳи тушгандан кейин Махмуд Торобий нақадар очиққанини билди, тезгина оғзига бир бурда соларкан, салом бериб бир чеккада ўлтирган Суйгуна Зебога гинаомуз қаради.

Муштипар синглиси — бир кориндан талашиб тушган меҳрибони хижолат оғушида... Бир жихатдан тўлиб-тўликиб бораётган эди, хатто тийғи қаттолга монанд узун мужгонлари хиёл намланган, юпқа дудоклари қимтилган. Нечукким гапиришга чоғи келмас. Ахир, нимани сўйласин, нимани? Бари тушдек ўтди-кетди, энди бошидан кечирганларини тўкиб-сочгани билан бирон фойдаси борми? Бекорга ярасини янгилагани, акаларини эса қайғуга ботиргани қолади.

— Сўйла! — дея қистади Хур Қийғир.

— Сендан умидимизни узган эдик, — ғудранди Кичкина Қийғир.

Хайхотки, шунда Суйгуна Зебо эпкинда қолган япроқдек бир титранди: кўксини сим-сим ўртаётган нарса маъюслик чўккан кароқларидан дув-дув жола бўлиб қўйилди. Хаёлидан эса очиқ майдонда, улус кўз ўнгида номусига тажовуз қилмоқчи бўлган Сабук олғирни чавақлаб ташлагани, сўнг ҳибс қилингани, Тамуғин чангалига илингани, кохин бир тўда сулув қизлар билан марҳум чингизий ўғлон хизматига, рухлар мамлакати сари тириклай жўнатиш учун ҳукм ўқигани, йўлда уйқутираган соқчиларни чалғитиб қочгани, Садафбиби ва Нигинани изидан эргаштириб, пана-пастқамда изғиганлари липиллаб ўтаберди. Қисқа вақт орасида биргина бошига шунча ғаму кулфат тушди. Биров ишонар бу можароларга, биров ишонмас!

— Энди тийиларсен, бир ўлимдин қолмишсен, сингилжон, — деди анчадан кейин Махмуд баходир зарда аралаш.

— Тийилсам чарх вафоси ортарми? — деди Суйгуна Зебо тўнғич акасига жавобан. — Ортса, майли, рози-мен!

— Чархни қўйгин ўз холига!

— Чарх нечун мени ўз холимга қўймас!

— Сен шаккок... оғритмишсен онаизоринг дилини!

Бехосдан шахолари ўт сочган Суйгуна Зебо товуши борица кичкириб юбораёзди. «Сиз-чи, сиз фориғми андоғ гуноҳдин?!» Зўрға ўзини босди-да, Тороб қишлоғи этагида, тақир ерда, ҳалиги ола-тасирдан кейин хуш-беҳуш инграниб ётган шўрлик волидасини кўргандек бўлиб, бирдан томоғига йиғи тикилди. Лаблари гезариб, чехрасини беадад афсус-надомат ифодаси қоплади, тўнғич акасига нимадир демоқ тилагида лаб жуфтлаганда Абу Ҳафс тепалиги кунчиқар томонида кўндаланг тушган кўчадан от чоптириб ўтган жарчи хайқириғи эътиборини тортди. Ҳамма каби у ҳам ўша ёққа қаради.

— Халойиқ, эпитмадим дема, бугун пешинда арк майдони томошахона бўлур. Салтанат ғанимларини зиндондин бўшатган ожизаи ногавон Гура хотун боши жаллод кундасида танидин жудо қилингай! Улуғ хоконимиз Чигатой ҳазратлари шундоғ амр бермишлар!

Ҳамма хангу манг: жарчи алжираётирми ёки улар шунчаки янглиш эшитишдими? Ана бедодлик! Ана кабохат! Манманлик дардига мубтало бўлган Чигатой тус жиянини ўлимга буюрмиш! Нечун Бурхониддин орага тушмабди?

— Эсини еб қўйибдир ул нокас, — тўнғиллади Махмуд баходир.

— Зўр келса у онасини ҳам аямас, — деди бўшашган ҳолда Шамсиддин Махбубий.

— Ул онадин эрмас, иблисдан туғилган, — қахрини тўқди Хур Қийғир.

— Биродарлар, каминага ижозат беринг. Бешбаликка борай, хобгоҳига кириб ўша ярамасни топай, киндигидан ханжар солиб бўғзигача юборай! — деди одатдагидек кизишиб Наврўзбек. — Кўхна дунё ўша муттаҳамдан кутилсин!

— Иним, Чигатойни чаваклаганингиз билан бир натижа чикмас, — деди вазмин қиёфада Махмуд бахо-

дир. — Эхтимол Гурани кутқарурмиз, мана бу чинакам савоб эрур!

— Бир оғиз сўзингиз кифоя, Гуранинг хатто тирноғи ҳам мертилмас, иншооллох, — қўлини кўксига босди Наврўз полвон, сўнг қилич дастасини қисиб ушларкан, зимдан Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирга маъноли нигоҳ юборди.

Конга бўяладиган, оху фарёдлар ила чулғаниб, юракларни сиркиратадиган томошаларга Бухоро элининг тобу тоқати қолмаган... Лекин бундан бош тортган тақдирда ҳам шўрига шўрва тўкилади. Шу боис бутун шаҳар оёққа қалққан: темирчилар, косиблар, қўнчилар юмушларини чала қўйиб, заргарлар, савдогарлар дўконларини ёлиб-ёпмай, кашпончилар, мардикорлар, кулоллару қошинпазлар, мисгарлар, сомонфурушлару базозлар чопонларини елкаларига ташлаганча арк майдони сари шошилишади. Чор атроф шу қадар тирбандки, дон сепилса ерга тушмас.

Дафъатан арк дарвозаси шарақлаб очилди ва дабдабаю асъасага мойил аркони давлат кўринди. Олдинда ёқут жиға қўндирилган симобий салла ўраган, жиякларига зар тикилган банорас чопон кийган Бурҳониддин викор билан йўрғаларди. Ҳоким ортидан чехраларига алланечук ҳадик оралаган Бўринайхон, козиқалон Расулберди, бош вазир Шаҳобиддин Манғитий бедана юриш қилиб илгарилайди. Олий насабли зотлар халойиқдан ажралиб турган бой-боёнлар, беклар ва уламолар ёнига қўшилишди. Икки тарафни узун найзалар билан қуролланган хос навкарлар эгаллашди. Олдинда, саҳн ўртасида кўтарилган суфада кунда қўйилган, сал нарида бўйи намози аср соясидек узун, билаклари харидек йўғон, калласи қозондек катта, ниқоб кийган жаллод қўлида ойболта билан топ қотган.

Бир пайт зиндон тараф шовқин-сурон бўлиб қолди. Одамлар ўлгудек калтакланган, конига бўялган, қўлларини боғлиқ Мукбил маймоқни дарвозадан тепиб-тепкилаб судраб чиқишганини кўришди. Кимдир шўрликка ачинди, кимдир бу кунингдан кўра баттар бўл, деб таъна тошларини ёғдирди. Зиндонбон навкарларни кўтара қилиб сўкар, ҳар замонда алам билан пўнғилларди: «Сиз факирни хору зор қилдингиз, аммо кадримни Яратган эгам билур!» Навкарлар бечорани жаллод рўпарасида хода мисоли тил-тикка қилиб қўйишди.

Гура хотунни эса аравада олиб келишди. Малика чех-раси сокин, гоҳо мийиғида истехзоли кулиб, елкаси узра ёйилиб тушган паришон сочларини панжалари билан тарарди. Хар замонда ёнида букилиб ўтирган, пик-пик йиғлаётган жорияси Зубайдахонга маъюс тикилади ва унинг кўнглини кўтариб қўяди. Зубайдахон, чамаси, бекаси ёнида ўзининг ҳам боши кесилишини англаган, ёш тўкабериб қобоклари шишиб кетган эди.

Гура, умрида бунча кўп оломонни кўрмаган Гура таажжубда: буларни ўлими наmunча кизиктирмаса?! Аллақачон у ажалига рози бўлган, фақат ўтли қарашлари, илиқ сўзлари билан кўнглига чўғ ташлаган ўша азамат туфайли... Айниқса, мана шу лахзада жаллод кундаси бахш этадиган неъмат нақадар лаззатли туюлди-да, ҳатто дилини бир хил ғурур қамради: «Мен жонимдан кечдим, аммо сендан кечмасман, кечмасман! Буни биласанми, билмайсанми, бепарво йигит?!» Гура ажаб энтикиш билан шивирлаб, оломон ичидан муштоклик билан ўша сиймони кидирди, хайхотки, тополмай бир ўртанди, бир ўртанди!

— Ҳазрати олиялари, сиз гуноҳингизни бўйнингизга олурсизми? — ҳоким Бурҳониддин имоси билан тилга кирди қозикалон Расулберди. — Не важдан андоқ машъумона йўл тутдингиз?

Ҳамон Гура ғамгин кўзлари билан Махмуд Торобийни излайди ва бот-бот беун оҳ чекади. Ахир, купдан бери йигит дийдорига зор-интизор, адоий тамом булаёзган соғинчдан, охирги бор кўзларига тикилса-да, сўнг жон узса, майли — рози кетади омонат ҳаётдан! Шу ўй бутун ҳаёлини эгаллагани боис қозикалон сўроқларини эшитмади.

— Англаб етгансизми хатонгизни? — яна тикилинч қилди қозикалон, бир оз асабийлашиб.

— Тавба қилдим-ей, — ўзини ўнглаб олди ниҳоят Гура хотун, — бу не бедодликки, кунда пойига келтириб ақлингни пешламоқчи бўлурлар!?

— Биласизми адашганингизни?

— Йўк, билмаймен!..

— Салтанат ғанимларини озод этмишсиз.

— Ажаб бўпти.

— Улуғ хоконимиз фармони адолатли фармон, шундоғми?

— Эҳтимол. Ақлим етмас.

— Охирги тилагингизни айтинг, ҳоким жаноблари Чигатой номидин инобатга олмакчилар, — козикалон томок кириб Бурхониддинга каради. — Қани, хоним, кулфимиз сизда, бўла қолинг.

— Ҳоким маним тилагимни эшитмакка қодир эканми? — захархандали қулди Гура хотун, юпка лабларини кимтиб. — Ул бир кўғирчоқ бўлса! Ҳаммангиз кўғирчоқсиз, жаноблар, ҳаммангиз! Чигатой истаган пайтида ҳар бирингизни бурдалаб, итлари олдиға улоқтиргай!

— Бу мегажин тили захардан аччик, — орқадан пўнғиллади Бурхониддин, ранг-кути ўчиб. — Улуғ хоконимиз билади кимға қандай жазо беришни. Жаллод, кўрсат хунарингни!

Тўлиб-тошиб турган майдон оҳ-воҳ чекиб оғир чайқалди, сўнг қабристон сукувати чўкди. Узун оёқларини ваҳимали кериб олган жаллод косасидан чиккан кўзларини Гураға қадади. Энди Гура саросимада, фақат бу хис кўрқувдан эмас, кимнингдир дийдорига интиклик туфайли туғилгани англашилади. Йиғиға зўр бераётган Зубайда билан кучоклашиб хайрлашди, сўнг халойикка яна бир назар ташлаб, кунда сари илдам борди. Чама-си, аёл киши бемаврид ажални бундай совуққон кутиб олиши жаллодни ҳайратға солди ва бош чайқаганча ойболтасини ҳозирлади.

Шу маҳал оломон орасидан хирқа ва учли қалпок кийган барваста киши ажралиб чикди-да, эпчиллик билан супада пайдо бўлди. Қаландар нигоҳидан ўт чакнардиги, хангу манг бўлиб қолган Гура билан кўз уриштиргач, «Ё, раб!» дея, беихтиёр тисарилган жаллод қорнига ханжар тикди.

— Ким бу азамат? — оппоқ соқолини силаб сўради бир қария.

— Ие, Махмуд баҳодир-ку! — деди кимдир мамнун.

Сўнг ола-тасир тўполон бошланиб, бутун атрофни кий-чув, камон ўқлари вазиллаши, қиличлар шарақашуруқи қоплади. Росмана жангни кўриб кўрқиб кетган оломон, бир-бирини туртиб-суртиб, тум-турақай қоча бошлади. Аллақачон супаға кўтарилган исёнчи йигитлар ваҳима босган Бўринайхон аскарлари билан саваш қурди. Мингбоши ташаббус қўлдан кетганини фаҳмлади шекилли, зишиллаб арк дарвозаси томон югурди. Ортидан тирик қолган бошқа муғуллар ҳам қуёни уришди.

Махмуд Торобий, қўлида учи қон ханжар, кунда ол-

дида маъюс турар, бир чехраси сўлинкираган Гурага, бир карахт бўлиб қолган Зубайдага, бир ерда чўзилиб ётган жаллодга тикиларди, кейин майдон жунбушга келганини кўриб ўмганини кўтарди.

— Халойик, қачонгача зулматга ботасен? — Ногаҳон майдон узра Махмуд Торобийнинг йўғон овози гулдиради. — Зулматдан халос бўладиган вақтинг етмадими? Мўғул зоғларига қачонгача масхара бўласен, қачонгача аларнинг товонини ялайсен?

— Махмуд Торобийга кулоқ солинг! — қўлларини кўкка чўзиб қичқирди ҳазрат Махбубий. — Ўғлон ўртага имону эътиқодини тикиб сўзламоқда!..

— Ким шаҳидликдан кўркмас, ўша ёлиб! — наъра тортди яна Махмуд баҳодир. — Манфур келгиндиларга ортик тоқатимиз йўқ!..

— Биз ўлимга борурмиз, ўзим халоскоримиз! — шайх Иброҳим олдида турган Кичкина Қийғир қиличини ўйнатди. — Англа, халойик!..

— Ўғлим, Махмуд, сен бошла, сен билан бирга жаҳаннамга ҳам киришга тайёرمىз, — деди жазава билан Мўйин темиртак. — Шу тупроқ учун минг жонимиз фидо!..

— Ур, ёвни ур!..

Дархол саросар оломондан ажралиб чиққан юз чоғли эпчил ёш-яланг арк девори таги билан чекиниб бораётган навкарларни таъқиб қилишга тушди. Шунда мўминлар қонида чинакам қудрат ва шижоат ниҳон эканлиги, бу кучлар уйғонганда ҳар не разолатни бурдалаб ташла-яжаги аёнлашди.

Олтинчи боб

БЎРИНАЙХОН ИЗЗАТИ

Аввалгидек чув тушиб қолишдан чўчиган Махмуд Торобий теварақдаги шаҳар ва кентларга чопар йўлламади, тўғриси, бу ҳақда ўйлашга вақти ҳам бўлмади. Аммо эл ичида гап ётмас, ғазавот овозаси яшин тезлигида тарқалди. Бухоро узра янграган наъра азоб-укубат тагида ётган кишилар дилидаги аламу армонларни вулқондек қўзғаб юборди. Бир неча кун ўтар-ўтмас Варахшада қосиблар ва темирчилар бош кўтаришди, аввал улар мўғул

амалдорлару боскоклар ва уларга малайлик қилувчи ерлик бойлар додини беришди, кейин зудлик билан келиб Махмуд баходирдан паноҳ тилашди. Кўпдан тинчи бузилган Ойтуғди, Реза, Манғит кишлоклари ёш-қариси калтак, ўроқ, болта кўтариб айқоханнос солишарди.

Ана-мана бутун Тороб тўполок ичида қолди, биров бировни танимасди, вақтни бой бермай издиҳом билан жадал қишлоғига кирган Махмуд баходир Наврўз полвон ва Вафо Хўжандийга тезда Жомғуржинни ушлаб келишни буюрди. Аммо жони кўзига ширин кўринган доруға аллақачон жуфтакни ростлаган экан, ҳеч қаердан топишолмади. Сўнг Хур Қийғир нобакор изидан икки азамат йигитини жўнатди.

— Во-о, энагинангни от қувласин, Жомғуржин, сичқон инини шунақа ижарага оларкансан-ку, — ҳамроҳларига дағдаға билан сўзлар эди Зор Жаҳон. — Бошимизга не кунларни солмадинг-а!

— Отам, дилдан қарганг, муттаҳам тезроқ жардан учиб ўлсин, — деди қувлик билан Наврўзбек.

— Иншооллох, у бундан ҳам баттароғига йўликгай. Аммо, ўғлим, Жомғуржин битта эмас-да! Буларнинг бари бошимизга битган бало!

— Рост айтасиз, Бўриси ундан бешбаттар!

— Бўри одамлари билан шу атрофда писиб ётибди, иложини топсаю бизни ғажиб ташласа, — деди хиёл ғашлик билан Зор Жаҳон. — Аммо ярамаснинг иззатини жойига қўйиш керак.

— Очиғи, Бўри сиз билан бизни писандга илмас, ул ярамасни Махмуд Торобийнинг муборак боши кизиқтирур, — нигоҳини бир нуктага қадаган Наврўзбек юзига нимадир соя солиб ўтди. — У Чигатойнинг назарига тушмакчи.

— Баланд дорга осилибди-да?

— Шунақа... Лекин биз қараб турарканмизми?

— Иншооллох, баходир химоямизда, бир мўйи ҳам тўкилмас!

— Уни Оллохнинг ўзи паноҳида асрагай!

Устма-уст жаранглаётган сўзлар замирида аламзадалик ҳам, армон ҳам, озгина эҳтиром ҳам бор эди. Буни Махмуд Торобий англаб паришонҳол кулиб қўйди. Улус дилида кайнаб-тошаётган иззату ҳурмат туйғусини ҳар қадамда теран ҳис этарди, бундан гоҳ қувонар, гоҳ исти-

хола қилар, гоҳо хилват жойларда ёлғиз кезиб, оғир-оғир хаёлларга ботар эди.

Етти пушти ғалвирсоз ўтганига қарамай, падари Қоплон баҳодир қилич чопқиланг, найза иргитиш, камондан ўк узиш хадисини мукаммал эгаллаган эди. Аммо валинеъматда энг ажойиб хислат мардлик эди. Шу боис тиш-тирноғигача қуролланган мўғул бостириб келганда шошиб қолмади, дахшатли жангда Торобқалъа қўшини сардори Муҳаммад Фирдавс ҳалок бўлгач, вақтни бой бермай, ташаббусни қўлга олди. «баҳодир» унвонини ўшанда орттирди ва ҳатто бу унвонни Маҳмудга мерос қилиб қолдирди. Қамал узоққа чўзилиб, Тороб тиз чўкишга мажбур бўлди ҳамки, Қоплон баҳодир қиличини ташламади, қонхўр ёв билан қўп олишди. Ўша йиллари тўплаган дастаси билан хилват тўқайда яшириниб яшаганини, очдан ўлмаслик учун кийик ва тустовуқ овлаганларини қўпчилик хануз яхши эсларди.

— Баҳодир, иним, хуш кўрдик, — виқор тўкиб турган йигит этагини тавоф қилди Зор Жаҳон. — Дийдорингизга боқиб тўймаймиз, илоё Эгам сизга басаломат имону узоқ умр берган бўлсин.

— Қуллуқ, тақсир, қуллуқ!..

— Торобдан ўргилай, энди ул ўзимизники!

— Иншооллоҳ, Бухорога ҳам етишурмиз, — Маҳмуд баҳодир гижинглаётган оти сағрисиға қамчи билан секин уриб қўйди. — Лекин, афсуски, Оллоҳ раҳматига етишганлар қайтмағай, алар дилимизга қайғу солиб кетмишлар!

— Айникса, волидаи мухтарамангиз...

Яна алланечук титраниб чиқди жовдираб турган Зор Жаҳон товуши... Ошнаси хайрихоҳлиги Маҳмуд баҳодирга оз бўлса ҳам таскин берди. Эвоҳ, чарх чиндан ҳам қаттол эканки, зиғирча аямади, бевафо дунёнинг тубсиз гирдобига яна бир марта ҳас каби иргитди. Ахир, ўртанмасинми, куйинмасинми? Ул зоти шарифанинг не оғирини енгил қилди? Аксинча, шўрлик бошиға оғир савдолар солди, ҳаммадан аламлиси, уни ёмон кўзлардан асролмади, жилла курса тобуткашлик қилолмади. Дийдор маҳшарда қолди, маҳшарда! Дилини тийиксиз безовталик чўлғаган маҳалда Жўра говбош чопа келиб ўзини пойига отди.

— Тақсир, ёғий босмиш!

— Ёғий!?

Кўндан бери сезарди Бўринайхон ошкора харбу зарбга талабгор бўлишини, Торобга кутурган туядек ташланишини, шунинг учун ҳам бунга зимдан ўзини ва жамоасини ҳозирлади. Мана, охир-окибат ўйлагани келди, энди тап тортмай, кўкрагини кериб майдонга чиқиши лозим. Факат ғазаб, билакдаги куч кифоя эмас, иймони комиллик ҳам зарур савашув чоғида. Буларни бирлаштиролса, насиб қилса, ниятига етгай! Аммо Бўринайхон ҳам пихини ёрган: жаҳонгир Чингиз товоғидан ош еб, ул жангари сабоғини кўрган! Шундай ёвуз билан бел олиш ўзи бўлмас!..

Кунчиқарда кўтарилган чангу тўзон қиплоқ томон лаҳза сайин яқинлашар, безовта юрагини қамраб олаётган каби, Маҳмуд баҳодир таҳликага тушган, қилич дастасини тутган қўли увишиб қолгандек эди.

— Эшитдингизми, ёғий устимизга келаётми?! — деди у ниҳоят теваранига аланглаб. — Дадид бўлинг, оғаларим!..

— Эшитдик, таксир, эшитдик, — деди Наврўзбек муштини ҳавога ўқталиб. — Ёв қошимизга ажали билан келур!

— Иншооллоҳ!..

— Бўрининг кафанини бичурмиз!

— Бурхон кана учун ҳам тайёр мазор!

Ажабо, Маҳмуд баҳодир нимадир етишмаётгандек анчайин безовта эди, ногоҳ халойиқ нигоҳидаги ажаб устиворликни ҳис этгандан кейин шаҳти ўзгарди. Жамоа орасида руҳланиб турган Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳимга қараб олгач, юракдан чиқариб баралла кичкирди:

— Жигарларим, жон эмас, номус азий, номус!

— Бале, ўғлон! — қувватлади шайх Иброҳим.

— Сиз каминага ишонурсизми?

— Ўғлим, сизни Яратган эгамнинг ўзи йўлламиш қошимизга, — деди Шамсиддин Маҳбубий ғазавотчилар номидан, — сиз тоабат сардоримиз бўлурсиз. Сиз белни маҳкам боғланг, биз мазлумларни саодат сари етакланг. Жонга жон, қонга қон!

— Халойиқ, билгилки, шиоримиз ягона: «Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!» — шамширини боши узра кўтарди Маҳмуд баҳодир. — Хар бирингизни, илоҳим, Оллоҳ ўзи қўлласин, азийларим! Сизнинг пок имонингиз қиличдир, унга ҳеч бир ёғий бас келолмагай! Имон билан ўлимга борурмиз, ўлим эса халоскоримиз! Ёху,

ёху, сен — Имон! Ёху, ёху, сен — Акбар! Йўл бергайсан илоҳим Улуғ ғазавотга!

— Ғазавот! — дея қичқирди шайх Иброҳим. — Имонимиз қилич, имонимиз найза! Пешонангда юлдуз ёнишини кўр, халойик!

Маҳмуд баҳодир мунаққаш эгарда қийғирдек қўнган, чарс нигоҳида ғазаб, аллатовур чатнаган қалин лабларида шивир: «Бу недир, эътиқод жунуними ёки шунчаки ховлиқиш? Балки бу муваққат талвасадир? Йўн-а, тепадан Яратганнинг ўзи кўриб турибди-ку: сабр косаси тўлган, ортиқ тоқат қилолмасмиз. Узоқ чўзилган мутелик хотимаси — жиход! Ё Акбар!» Баҳодир сезимларида сим-сим уйғонган ўртанишни туйиб, ўзидан нажот кутаётган халойикқа юзланди. Худди шу лаҳзада майдон узра Шамсиддин Маҳбубий овози янгради:

— Шодлан, мағрурлан, халойик, душманга эркини бермаган Ёфас ўғлон авлоди эканингни унутма! Шох Арслон, Малик Санжар ва Жалолиддин Хоразмшоҳ қони томирингда кўпирсин. Фахр қилгинки, бу кунда Маҳмуд баҳодир Оллоҳдан мадад талаб, майдон талаб қилибдир!

— Биз сардоримиз Маҳмуд Торобий билан бирга борурмиз ўлимга!

— Ғазавот!..

— Ўлган шахид, ўлдирган ғозий!

Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳим юзларида ғотиҳа тортишди: «Ов-ми-и-ин!» Сўнг дарғазаб оломон бараварига ушбу каломни такрорлаб, еру кўкни ларзага солди. Энди жиход кичик жилғадан нақд нахри азимга айланганини пайкаш қийин эмасди, олий саодатга етишмак учун қасд қилган қўлларда попукдор найзалар, пўлатдан ясалган ойболталар, тиканакли чўкморлару калтаклар аёвсиз силкинар, чанг-тўзонли хавода ҳосил бўлган ғаройиб манзара Маҳмуд Торобий кўзини жимирлатар эди. «Ҳийй!» — дея баҳодир бедовига қамчи босди, жонивор кейинги оёқларида тикка турди-да, пишқирганча йўртиб кетди. Тўлиб-тошган оломон ҳам кўзғалди, оломон эмас, улкан черик даҳшат ичра бор салобати билан кўчгандек эди...

Айтишларича, жанг олдидан қутуриб кетган Бўри-найхон: «Сусткаш навкарни ўзим бўғиб ўлдургум! Ё ҳаёт, ё мамот!» — деб роса вайсабди. Чамаси, у бугунидан ҳам, эртасидан ҳам деярли умидини узган сарбоз-

ларни шунчаки рухлантирган кўринади. Ҳар ҳолда, гўё Чингиз арвоҳи мадад учун келгандек, баттоллар қонга ташна қиличларини ҳавода ўйнатиб, ғазавотчилар устига ёпирилдилар ва ўлар-тириларига қарамай савашга киришдилар.

Бутун майдонда ҳокимлик қилаётган даҳшатли урхор Махмуд Торобийда бир кўркув, бир ғазаб уйғотади, илло у чингизийларга хос бунингдек хиёл ясама шиддатни ҳазм қилолмас, бунга дуч келганда ғашлик билан қоришиқ ҳасадга ўхшаш бир хис вужудини бутунлай чулғаб оларди. Ажабо, нечун унда бу хил тушунуксиз ҳолат, нечун? Наҳотки ожизлиги туфайли? Ахир у савашувларда ҳеч бир пахлавондан қолишмайди-ку! Мана, ҳозир ҳам зулфикори зарбидан ёғийнинг мана-ман деган ботирлари зору зор қакшамакда-ку! Аммо улар кўпчилик эди. Эҳ-ҳе, қаёқдан пайдо бўла қолишди. Гўё у тубсиз гирдобга шунғиди. Эвоҳ, бу тузук! Ҳарнечук Бўринайхон хийлаю найранги! «Таним қуршовда, рухим-чи?» Ногоҳ шу фикр келди ҳаёлига ва ўзига сиртмоқ ташлаш учун пайт пойлаётган икки сарбозни чапдастлик билан қонга бўяди. Шу асно қараса, Бўринайхон нарироқда, бедов устида қаккайиб турибди. Илло нигоҳидаги ҳасад захрига чидаш маҳол!

Махмуд баҳодир шижоати тошиб, руҳи юксалиб чинқирди: «Ҳей, Бўри, танти бўлсанг қани туш майдонга!» Хос навкарлар сардори заҳархандали иршайиб, бурнини жийирди. Сўнг эҳтиёткорлик билан издиҳом орқасига ўтиб, чекинишга амр берди.

— Ака, сезишимча, Бўри шериклари билан шу атрофда тунайди, — мўғул сарбозлар фавқулодда тезлик билан олислаб кетгандан сўнг гап қотди Муҳаммад Торобий. — Азонда пойлаб бориб аларни боссак не дейсиз?

— Маъқул, аммо уддасидан чиқасизми?

— Ихтиёрни каминага қўйсангиз.

— Жуда соз, факат синглимиз қалъада қолсин.

Қайноқ терга ботган Суйгуна Зебо сал нарироқда ҳамма гални эшитиб турарди. Ақаси қилган ҳалиги гап камситишдек туюлиб, аллатовур ўксинди. Нима, бировдан камлиги борми? Йўқ, асло! Қиличбозликми, найзабозликми ё камонбозлик — ҳадисини олган. Ҳозир ёмон солишдимми? Барзангидек уч мўғул орасидан эсон-омон қутилиб чиқди. Муҳиддин Камол ўровга тушиб қолган экан, ёрдамга шошилди. Рўпара келган гўлабир сарбоз

калласини сапчадек узиб ташлаганини, эҳ, акажони кўрмади-да, кўрса бунақа кесатмасди.

Суйгуна Зебо қулоғи динг эканини Хур Кийғир пайқади, мийғида кулди-ю, нима дейишни билмай, ғўлдираб нари жилди. Ғаши келган Суйгуна ошиғич изидан жўнади, ёнидан ковоқ солиб ўтган синглисига Махмуд баҳодир ажабланиб тикилди. «О, шаддод кизгина, илоҳим сени Ўзи паноҳида асрасин», деб қўйди ичида.

Бугун шундок ҳам кўнгли аллатовур ғаш, ним қоронғи кеча тахликали... Ишқилиб тинч ўтсин-да! Суллоҳ Бўри кўпам йироқлашиб кетмагандир, ҳаммани ухлатиб бостириб келиб қолса ажабмас. Мўғул одати азалдан шунақа, кучи етмадими, бас, ҳийлаю найрангга ўтади.

Махмуд баҳодир газавотчиларни муқаррар хавф-хатардан яна бир марта огоҳ этди. Шунинг учун ҳам хонадонларда машғалалар, жинчироклар ва шамчироклар деярли ўчмади; чет-чақада қалқайган соқчилар бир зум ҳам ором билишмасди. Бундан ташқари, қалъа майдони теварагида, кўчалар, иморатлар атрофида қилич осган, найза, ойболта тутган чопонли эркаклар бир-бирларига ҳазил-мутуйиба отган қўйи айланиб юришарди. Ҳар жой-ҳар жойда олов ёкилди: ўт нурида қалъанинг забардаст мулоффа девори яллиғланиб кўринарди. Осмонни тўлдирган юлдузлар таажжубда: Тороб тунини қувлаган ёғдуларда не синоат пинҳон?

— Тақсир, қорин ногора чалаяпти-ку? — Зор Жаҳонга қараб кулди Махмуд баҳодир.

— Ҳозир эвини қилурмиз, — Зор Жаҳон гулхан ёнида, олача гиламда белбоғини дастурхон қилиб тўшади ва бир зумда ун қулча, қатпатир, ширгуручли товоқ, майизу холва билан тўлдирди. — Олинг, биродари азиз, қамига маъзур тутгайсиз.

— Ўх-ў, зўр-ку, ҳеч қамчилиги йўк!

Иштаҳаси қарнай Махмуд баҳодир бемалол қордона қурди, сўнг зимдан тасбех ўтираётган ҳазрат билан шайхга қаради: «Қани, жаноблар, бошлангиз!» Ширгуручни ҳам-жиҳатлик билан баҳам кўришди. Чой устида суҳбат Бўринайхон таъзирини егани устида борди. «Ҳали, у бизни тинч қўймас», деди алланечук хавотир билан Шамсиддин Махбубий. Анча хомуш тортган Махмуд Торобий бу фикрни маъқуллади. Рақиби жанг кўравериби пишиб кетган, маккорликда ҳеч қим олдида ип эшолмайди. Субҳидамга қадар соқчилар қалъани миҷжа қокмай қўрик-

лашлари керак. Акс ҳолда... чув тушиб қолиш мумкин. Баҳодир шубҳаси Зор Жаҳон билан Наврӯз полвонни кўпроқ ташвишга солди. «Ҳа, у бориб турган туллак», деб тўнғиллади Зор Жаҳон ва посбонлардан хабар олиш учун қўзғалди.

Маҳмуд Торобий умрини темирчилик билан кечирган чол изидан анчагача қараб турди, сўнг гиламга аста ёнбошлади. Нимадир ичини аста-секин тимдаларди, ажабо, дилида ҳамон тушунуксиз ғашлик... Бўғзига тиф қадалган каби диққати ошади. Аксинча, хотиржам тортса, шодланса арзимасми, ахир, шукрки, улус даъватига қулоқ солди, бугун ёнида камарбаста, не-не покдомон ва собит қадамли одамлар қўлтиғига кирди.

Азонда сал мизғиган экан, иттифоқо Наврӯзбек туртиб уйғотди.

— Жоним оғам, муборак бўлсин. Хур Қийқир Бўри нокасни ҳибс қилиб келтирмиш, — деди у қулоғи тагида дўриллаб.

Босинкираб ётган баҳодир сакраб туриб кетди, у ёнбу ёнига алангларкан, майдон этагида хору абгор тизилган сарбозларни, улар ичида шумшайиб турган Бўринайхонни кўрди. Таҳорат олиб, бомдодни туширгандан сўнг, ўша тарафга ошиқди.

— Тақсир, оғиз-бурни қон махлук илкинғизда, — Маҳмуд баҳодирга нешвоз юрди Нусрат Ҳожиб. — Жамоа ҳукм чиқармоқликни сизга топширур: осдирасизми, чопдирасизми, ихтиёринғиз!

Ажабо, Маҳмуд Торобий кўнгли хувиллаб қолгандек бўлди. Факат руҳида тизгинсиз бир бўрон қўзғалаётгандек туюлди. Аста келиб «оғиз-бурни қон махлук» рўпарасида тўхтади. Ғалати кўпчиб, кўкариб кетган башарага ҳам алам, ҳам ғолиблик нашидаси билан тикилди. Кўзи олдида эса — липиллаб бораётган қон, тупрокқа қизил чизик тортганча думалаб кетган бош!..

— Нусрат, Бўри полвонга яроқ беринг!

Нима, руҳини ўраб-чирмаган туғён нидосига қулоқ тутдими? Балки унча-мунча нарсани назар-писанд қилмайдиган иззат-нафси амрига бўйсунгандир? Буни ўзи ҳам англамади, ногаҳоний хоҳишига шу қадар берилган эдики, ҳатто атрофидагилар оҳ тортганча бир чайқалиб олишганини ҳам пайқамади. Елкасини қиса-қиса Нусрат Ҳожиб Бўринайхонга қилич тутқазгандан кейин гулдираган товушда наъра тортди: шахту шижоати нихоя бил-

масди. Лекин тўши ҳам, боши ҳам яланг, аксинча, минг-боши жибада, дубулға кийган, билакларигача химояли эди. Ярамас, баҳодир наърасига жавобан ҳайқирганча, кутилмаганда ҳамлага ўтди. Баҳодир чап берди, сўнг ғазаб билан чунон зарб урдик, Бўринайхон қалқонидан қўлидан учиб кетди. Кейин қиличидан ажралди. Баҳодир ҳам яроғини улоқтириб, кела-сола буқа каби сузмокчи бўлаётган рақиб белига ёпишди ва одатига кўра уни силтаб юборди. Чорпахилдан келган сардор чирпирак бўлиб ағдарилиб тушди, энди чамаси бошидан жудо бўлиш ҳақидаги мудҳиш ўйдан эмас, бунингдек аянчли ҳолга тушганидан ўкинди. Ахир, не-не ботирларни ер ўпишга мажбур қилган, не-не кентлар ва шаҳарларни қон қакшатган алп келиб-келиб бир тасқара ялангоёққа иккинчи гал масҳара бўлиб ўтирса-я! Ниҳоят, вазоҳат билан кўзғалди, ердан жадал қиличини олди-да, асир аскарлардан бирига юзланди.

— Йигит, шафқат қил, қалламни уз, иззат билан кетай ёруғ дунёдан, — деди кейин алланечук дағаллик билан. — Истамайман мана бу қурбақалар қўлида ўлишни, бундай шармандалиқдан Тангри асрасин!

Ранг-қути ўчиб титрай бошлаган ёшгина сарбоз не қиларини билмай аста-секин тисарилди. Ҳафсаласи пир бўлган Бўринайхон унинг кексароқ шеригига илтижоли бокди. Аммо буниси ҳам хоҳишини бажо келтиришга ботинмади.

— Кўрнамаклар!..

Бўринайхон бир зум нафас ютиб тек қотди. Анчадан кейин хўрсинганча, ҳали йиқилганда бошидан учиб тушган дубулғасини дуч келган тарафга тепиб юборди. Худди шу маҳалда майдон узра кутилмаган хитоб янгради: «Мушкулингни мен осон қиламан, паҳлавон!» Нечундир сардор, қулоқлари шанғиллаб, хатто устидан бир челақ совуқ сув куйиб юборилгандек қўнишди. Қўнғирокдек овоз эгасини таниган эди. Чиндан ҳам бир неча дақиқадан кейин рўпарасида Гура хотун пайдо бўлди.

— Гура, ёпирай, сенмисан? — деди Бўринайхон ўзини босиб олишга тиришиб. — Ўнгимми, тушим? Алар туркига қандоғ чидаб юрганингга хайронман!

— Бўри, бер қилични, истагингни адо этай, — деди Гура хотиржамлик билан. — Биласан, Аланқува авлодиданман, майли, сендек сохиби иктидорга шарафли ўлим насиб этини учун қўлимни қон қилсам қилибман!

— Тангрига қасамки, ўн йил илгари кўлингда жон беришни бутун вужудим билан орзу қилардим. Ишон, Гура, энг катта тилагим шу эди. Энди... фақат номус амрига кулоқ тутгум! — Сардор кўкси оғир кўтарилиб тушди ва қиска сукут сақлаб деди: — Гура, айтгил, эшитиб кетай, сен кимга вафо, кимга жафо қилдинг?! Айт! Сир сақлаганинг билан кошки билмасам? Алвидо, ўз кўнглига ўзи эғалик қилолмаган санам!

Майдон зил-замбил сукутга чўмди. Ногоҳ Бўринай-хон чуқур оҳ чекаркан, олазарак кўзларидан икки томчи ёш сизиб чикиб, гўштдор ёноқлари бўйлаб думалади. Кейин бошини адл кўтариб, жимгина хаёл сураётган Махмуд баҳодирга, истехзоли чимирилиб турган Гурага алланечук виқор билан қаради ва беҳос бўғзига қилич тортиб юборди...

Еттинчи боб

ТАЛВАСА

Алҳазар, алҳазар, тенги йўқ қудрати билан машхур тожу тахт — улур Чингиз асосини қўйган салтанат таназзул сари оғмаги нахотки тайин?! Тайёрига айёр бўлиб олган Чигатой қўл ковуштириб ўтиришдан нарига ўтмайди чоғи. Бухоро узра пайдо бўлиб, чор тарафга таҳдид солаётган қора булут чиндан-да еру кўкни авдар-тўнтар қилиб ташласа, у — кимсан Махмуд ялавоч, мислсиз шуҳрату беҳисоб мол-мулк эгаси, қай кунга тушади? Илло хонумони куймасми? Оғир, беадад оғир! Нима бўлганда ҳам ётиб қолгунча отиб қолиши керак. О, Чигатой, калласи сапчадек узилсин, инида нимани пойлаб ётибди?! Отасига ўхшаб бу банда ҳам нақд илон ёғи ялаган, зеро биладики, ярамагур умиди ўзидан, Бухорога ўша қўшин тортиб борсин, қони-жони бир қавмлар бир-бирлари гўштлирини очофатларча ғажисин, деган хаёлда бўлса не ажаб. Қалтис вазиятда пайт пойлаб, жонни ва тожу тахтни қутқарадиган чораи тадбир излаб, биқиниб ётишдан қулайи борми? Балки, хоқон хали мажарони эшитмагандир, лекин, хабар топган бўлса, тезроқ бориб исённи бостир, деган маънода фармони олий ҳам юборар.

Йўқ, ундай амр келмади. Мовароуннахрга Чигатой

ўзи қадам ранжида қиларкан. Махсус чопар муждасига кўра, Махмуд ялавоч ҳоконни Самарқанд остонасида кутиб олиши, баҳаво дала-даштда бир кун-ярим кунлик хордикдан сўнг, у билан биргалашиб Бухоро сари юриши керак.

Тайсаллаб, мулоҳаза юритгани вақт қани, шу сабаб учқур бедовни миниб, Самарқанд сари ошиқди. Ғазавотдан аллақачон дарак топган ҳоким Сайфулла Акбарий дасти узун бекларни қанотига олиб, йириккина қўшин сафлаганини, мудофаа деворини тепасидан қуш ўтолмайдиган қилиб қайта қурганини кўрди. Тадбиркор биродари билан ноз-неъматларга тўла дастурхон устида узок маслаҳат қурди.

Ҳали олис-олислардан улуғ ҳокон тушган аравани кўриқлаган жанговар қарвон қўнғироғи эшитилар-эшитилмай шаҳар аъёнлари, аслзодалару савдогарлар, ақобиру ашрофлар, дин арбоблари Миёнқол тоғи этақларига мўру малаҳдек кўчишди. Ёқимли шабада оҳиста чайқалаётган ям-яшил дарахтлар билан қопланган адирлар этагида, қирғоғини емириб оқаётган сой шовуллаши эшитилиб турадиган теп-текис сайхонликда сон-саноксиз дошқозонлар ўрнатилди, қулай жойларга баҳмалу шоҳи, бўз чодирлар тикилди. Кўркам тепаликда қўндирилган оппоқ кигиз ўтов узра чингизийлар сулоласи шавкатини ифодалайдиган аждаҳо суврати зарбланган бежирим оқ байроқ сокин ҳилпирай бошлади.

Эртаси куни чошғоҳда Жом тарафдан чанг-тўзон кўтарилиши билан қўналғани бараварига гумбирлаган беҳисоб қарнай-сурнай ва ноғоралар саси тутиб кетди. Ҳайбати тенгсиз қарвонда ҳам ажиб улуғворлик, ҳам ажиб кўтаринкилик мужассам эди: у гўё бу дунё ғам-ғуссаларю бевафолиги, беқарор турмуш иқир-чиқирларини тап тортмай, бемалол босиб-янчиб келарди. Олдинда сулоланинг шавкатли ҳокони ташрифидан огоҳ этувчи, рангин либослар кийган, қуролли етти азамат йигит (бири оқ ўтов устидаги байроққа ўхшаш туғ кўтариб олган) сурон солиб, қийқириб, қалта думли отларини илдам йўргалади. Кейинроқда қатта издиҳом: беҳисоб ҳос навқарлар қуршовида шоҳона безатилган, момикдек юмшоқ кўрпачалар, лўла-болишлар қўйилган соябонли арава илғарилайди. Аравада соҳиби даврон нечукким ҳомуш ўлтирарди, тифдек ўткир нигоҳи номаълум нуқтада — ҳар не ўтни ўчиргудек совуқ йилтиллади.

Тош йўл ёкасида сафланган мўътабар зотлар ёнидан шитоб билан елиб ўтган илғор дастага деярли ҳеч ким эътибор бермади, аммо шоҳона безатилган арава яқинлашган ҳамоно чолғуларнинг масрурликка даъват этувчи наволари яна ҳам баланд пардаларда янгради. Ҳоконга озор бермаслик тилагида бир маромда елаётган арава ўнгга бурилиши билан Махмуд ялавоч эллик кадамча нарида илҳақ турган, бир хилда кўкиш дастор ўраган, шошилмай пичоқ қайраётган кишиларга имо килди. Шу захоти кулликлаб қўйилган етмиш туя, етмиш бия, қўй-қўзи бир йўла бўғизланди, йўк, мўғул одатига кўра, чавакланди.

Нихоят арава охиста тўхтади, баланд мартабали зот олдига фақат Махмуд ялавоч яқинлашишга журъат этди. Хизматга шай мулозимларни бир чеккага суриб, бир оёғини улов зинапоясига теккизган Чифатойга кулимсираганча қўл чўзди, бир кўнгли унинг этагини ўпмокчи бўлди, аммо қандайдир куч амри билан ўзини тийди. Сўнг даст кучоқлаб олмокчи бўлганда Чифатой рўйхушлик бермай, зинапоядан ўзи силтаниб, коплондек чаккон сакради.

— Қадамларига ҳасанот!..

Чифатой гунг... Лаблари гезарган... Салдан кейин чаккасини ҳафсаласиз қашиганча тўнғиллаб сув сўради. Зумда ҳозир қилинган муздек айронни ҳузур қилиб симиргач, теварагига нописандлик билан аланглади ва совук нигоҳи беҳос ўзини хотиржам тутишга тиришаётган Махмуд ялавочда тўхтади. Ич-ичидан қоврилиб турган ноиб ҳам унга тик қаради. Тавба, етти иқлимни эгаллаган Чингиз ҳатто бунақа иззатни кам кўрган, зеро у холисона эҳтиром изҳор этган кимсадан меҳру мурувватини аямасди, бу бўлса...

Нахотки ўғли Масъудбек ҳақ? Нахотки шомоний ҳудоларга сиғинадиган Чифатойдан кўркади? О, ҳатто буни ўйлаш ҳам аламли! Хўжанддан узилиб, Самарқандга яқинлашганда ўйлов қилдики: майли, ҳоконни ҳурматини жойига қўйиб кутиб олсам олай, аммо заррача сир бой бермайман, ҳатто икки энли паст тушмайман! Ўйлови ана шундай бошқачайди, мана, амали бошқа кечди: тиззалари қалтиради, ҳатто этагини ўпмокчи бўлди-я! Лекин хайриятки, ўпмади, фурурини кўпам паймол қилмади.

Чифатой ҳокон, олтмишни қоралаб қолганига қарамай, қирчиллама йигитдек бақувват эди, беҳисоб лаълу

ёкут кадалганидан деярли бўш жойи қолмаган заррин жиякли қора мовут чопонда бениҳоя барваста кўринади, викор билан шошилмай қадам ташлаганда нафис ишлов берилган сахтиёний этиги енгил товуш чиқаради.

Махмуд ялавоч ҳайратда: хоқон икки кўзи... бамисо-ли сариқ ёғду сочаётган икки чироғ! Қалин қобокларида умидсизлик билан қатъият оралигидаги бир тушунча ифодаси... Ажинсиз ясси юзи маъносиз. Пучук бурни сергўшт ёноқлари билан барабардек туюлади. Ҳар замонда силлиқ жағида илиниб тургандек таассурот уйғотадиган сийрак соқолини эринчаклик билан силаб кўяди...

— Жаноб, оқ ўтов сизга мунтазир!

Энди Махмуд ялавоч товушидаги такаллуф охангида анчайин дағаллик сезилди. Жетелик тириктон кўйиб берса бул юртда ўзича шишиниб боряпти. Бас, илонга илон, шерга шер бўлиши лозим. Етар шунчаси, ахир, қачонгача соясига кўрпача тўшайди? Тўғри, у бир тоғ, лекин нега тоғни тоабад елкасида кўтариб юриши керак?!

Чор-атроф кафтдагидек кўриниб турадиган тепаликда алоҳида ўрнатилган, найзабардор навкарлар кўриқлаётган маҳобатли оқ ўтов ичкараси нақшинкор саройдек шинам, ораста — ипак кашталар билан жиҳозланган, оёқ остига чўғдек туркман гиламлари тўшалган, адрас кўрпа-кўрпачалар солинган эди. Синчков Махмуд ялавоч илғадик, фавқулодда ҳашам маъкул бўлса-да, меҳмон ичидагини сиртига чиқармаётир.

Узоқ йўлда бениҳоя чарчаган Чигатой юмшоқ жойда бемалол чўзилгандан кейин Махмуд ялавоч раи ҳолда изига бурилди, қўналғада ҳукм сураётган бесаранжомлик дилини баттар ранжитди.

Хоқонни кутиш маросимида ким ҳозир бўлган бўлса — бари недир илинжда елиб-югуради, хушомадни ўрнига кўйиб, яхши кўрингиси келади. Биров демайдики, хой, одамзод, ориятингни ҳам ўйлагин! Бундоғ, ер билан битта бўлиб иззат ва бойлик орттиргандан кўра, қадди-бастингни адл тутсанг-чи! Номинг ва имонингни булғамасанг-чи! Бундан кўра ғарибликда кун кечирганинг афзал эмасми?!

Махмуд ялавоч мўғул боёнлари рўпарасида ялтоқланиб гап сотаётган Сайфулла Акбарийга нигоҳ қадаб ёйинди, сўнг ўзидан ҳам койинди. «Мен-да хом сут эмган бандамен, ўзимни гоҳ у ёкка, гоҳ бу ёкка ташлаймен»,

деган мулоҳаза билан тагига ўт ёқилган дошқозонлар томон жилди, бовурчиларга зарур кўрсатмаларни бергач, шошилмай ўтов сари қайтди. Ичкари роса димиққан эди. Терлаб кетган хоқон хаёлчан ўлтирар, гоҳо ғўнғиллаб жимликни бузаётган хира пашшани кўли билан хайдамокчи бўлар эди.

— Бу юрт чибини ҳам тинчлик бермас, — ғўлдираб гавдасини кўтарди хоқон.

Ноиб мийиғида кулди: «Баттар бўл, тулки!»

— Ҳозир таъзирини берамиз! — Маҳмуд ялавоч хоқон оромини бузган жондорни дастрўмоли билан истар-истамас қувди. — Нечун бунчалар таъна, олампа-нох? Сиз Мовароуннахрда ардоклисиз, мўмин бандалар сизга юкунмак ила бахтиёрдирлар.

Ногоҳ олов сочди Чиғатойнинг укки кўзлари! Дилидан бир совук ўй ўтди. Қаранг-а, ардоқли экан қарғиш урган бу элу юртда. Нонкўр ўйлаб топган гап-да. Анда-ва тортишга бирам устаси фарангки! Нима қилса ҳам жонинию молини асраб қолса! Ахир, у гарангми, билмайдими, бамисоли ланғиллаб турган бир тандир-ку бу лаънати Мовароуннахр! Хўлу қурукни баравар ёндиришга қодир! Шуми ардоклагани? Ҳей, дариг, нима бўлди қудратли Чиғатойга? Жаҳонгир чирогини ёкиб ўлтирган заковатли ва матонатли ўғлонга?! Наҳот отамерос дахшатли қиличига бу ёввойи ўлканинг тўфондек кўтарилаётган қахру қазаби бас келса? Балки ўша тўфонга қучқувват бераётган касофатлардан бири — шу, Маҳмуд ялавочдир?!

— Шундоғми, жаноб? — деди хоқон нигоҳи янаям ёниб. — Сал оширдинг чоғи? Мусулмонлар менга юкунмакдан тонмок ниятида эмасмилар?

— Йўғ-е!

— Унда нечун сўйламассан Бухоро маломатидан?

— Бухоро... Ҳа, айтганча... Бежизмас ташвишингиз!

— Мен алар калла суягидан хатто итимга ялоқ қилмокни ор биламан!

— Хоконим, фаҳмимча бу ўринда Бурҳонни айбла-мак ножоиз, — деди қиска сукутдан кейин ноиб. — Гиштни қолипдан кўчирган Гура хотун! Худо ҳақи ўша! Лекин билмадимки, бу не савдо?

Нохуш хабарни Чиғатой ҳафта бурун майин жимирлаб оқаётган анҳор бўйида, окбадан тераклар соясида кўйилган тахтиравонда ҳордиқ олаётган паллада эшит-

ганди. Шамсиддин Махбубий билан Махмуд Торобий зиндондан жуфтакни ростлашибди. Не илож, бунга чидаса бўлар, аммо... дахшатлиси, уларни қочиришда жияни Гура ҳомийлик қилган. Бу қандоғ жафо?

Чигатой ўша куниёқ Бухорога фармони олий жўнатди: «Кундада, жаллод ойболтаси остида беномус боши узилсин!» Хали юрагини куйдирган алам ўтига жиндай сув сепилмай туриб, Бухоро газавот комига тортилгани ҳақида хабар келди. Махмуд Торобий Гурани жаллод илкидан торта олиб, ўзига ўхшаган сўхтаси совуқ жангариларни салтанатга қарши гиж-гижлабди.

— Сендан сўрамагим керак не савдолигини, — дағдағ билан жимликни бузди Чигатой. — Сен ҳам ўзингни Гура хотун панасига тортмоқчисан шекилли? Эсингни йир, ўлмасам кўрасан, Бурхон билан Бўрини товдан тириклай юмалатаман!

— Алар шу жазога лойик!

— Шуни билки, жаноб, зўравонликни биз қилурмиз, токи бизга қилич ўқталмакка қурблари етмасин!

Энди Махмуд ялавоч не калом, не мулоҳаза билан вазиятни юмшатишни билмай жавдиради, хайриятки, бовурчилар бениҳоя улкан хитойи чинни лаганда иштаҳа кўзғаб буғланаётган, зира-мурчга ва саримсоққа бўктирилган димлама киргизишиб, танг ахволдан кутқаришди. Аввал ҳоқон таомга қайрилиб ҳам қарамади, ноиб лутфу қарам ила бир неча бор манзират қилгандан кейингина икки бурда гўшт еди, сўнг иштаҳаси йўқлигини айтиб, жойида мудрашга тушди.

Махмуд ялавоч зимдан сезадики, Чигатой зоҳиран асабий, жунунваш бўлгани ҳолда, ботинан осойишта, беғам... Қизиғи, ҳоқон, қачон мурувват кўргазишни билмаса-да, қачон қахрланиш ёки қачон сабр-бардошли бўлишни яхши билади. Бирор шаҳарга қадам ранжида қилганда бозор кезиш, нарху навони суриштиришни ёктирарди: баъзан заргарлик дўкони ёнида соатлаб туриб қолар, дидига ўтиришган буюмни албатта харид қиларди. Дала-даштда юганда эса — жон-дили ов, навқарлар учиб бораётган қушни ҳатто кўзидан уришини оғиз кўпиртириб макташарди.

Хусусан Махмуд ялавоч ҳам ҳоқон шикорга ўчлигидан тузуккина воқиф, шу боис эртаси тонгда уни Миёнкол тоғида кийик ва қаклик овлашга чорлади. Кутилмаган таклиф ҳоқон чиройини очиб юборди, лекин жайрон,

бўри ва йўлбарсни поёнсиз адирларда отиб ўрганган эмасми, бир-бирига туташ тизмалар ҳамда айқаш-уйқаш ўнгирларда омади чопмади. Чарчаб, холдан тойгани, асабийлашгани қайта ортиқча бўлди.

Ажабки, Миёнкол суюкли жонлуғларини улуг жахонгирнинг довкур арзандасидан ўлиб-тирилиб яшираётгандек эди. Сурмаранг чўққилар бағрини тилка-пора қилиб таплашга қасдланган каби, елкаларига ўргатилган лочин кўндириб олган бадқовоқ қушчилар қатор тизилганча, камонларини шай қилиб, илгарида шиддатланиб боришарди. Одатдагидек, аъёнлар ва хос навкарлар ихотасида, кўзини қисиб олган Чиғатой, ҳеч кимга гап қўшмас, ўз хаёли билан машғул эди. Тўрик бедов белига оғир чўккан Махмуд ялавоч негадир ўнғайсизланади, гоҳо ичида алам билан сўкиниб, бағритош соҳиби даврон гўрига ёишт қалайди.

Иттифоко, пасту баландни гумбирлатганча елиб боришаркан, бир томони марварид томчилар сочиб оқаётган сойга туташ тик газа рўпарасидан чиқиб қолишди. Газа четидаги баланд қоя устида жуни ерга тегар даражада ўсик, шохлари буралиб кетган, пахмок соқолли така атрофни мағрур кузатиб турар, ҳар замонда кавш қайтариб, хавотирли тарзда маъраб-маъраб кўяр эди.

— Ноиб жаноблари, — ногоҳ оти жиловини тортиди Чиғатой, — айт-чи, хув анави не махлук?!

— Така эрур, — деди ноиб бепарволик билан.

— Янглишдинг, жаноб, ул кийикдир. Нахотки кийикдан такани фарқ қилолмасанг?!

— Йўқ, олампадох, янглишмадим, ул така эрур, тоғ такаси, — яна хотиржам жавоб қилди ноиб. — Халиги... эти кўп мазали, кийикникидан асло қолишмас!

— Хей, сурбет, басир бўлибсан-ку!

Бечора ноиб, ичи музлаганча, сукут сақлади. Бешбалиқдан ташриф буюрган меҳмонлар, ҳатто ўз аъёнлари (фақат амир Зувалак аламини ичига ютиб хўмрайиб олганди), хусусан Сайфулла Акбарий ўзига тиржайиб қараётганини илғаб, чунон эзилдики! Оҳ, лаънат, барига лаънат! Аммо, бас, фикридан қайтмайди, осдирса осдирсин, сўйдирса сўйдирсин!

— Олампадох бунингдек ўтрик... Такани кийик дейилмоғида не маъно бор? — деди қисқа жимликдан сўнг Махмуд ялавоч, елка қисиб. — Сиз дасти узун хоконсиз, фақир... Лафзни бузмак Тангрига ҳам ёқмас!

— Менга ёкибдими, Тангрига ҳам ёқади, — чўрт кесди хоқон олайганча. — Сен буни қачондан бери сезмайдиган бўлиб қолдинг, калтафаҳм?!

— Таксир, ноиб жаноблари адашди, бир қошиқ конидан кечинг, — ногоҳ хайрихоҳлик билан гап қотди Сайфулла Акбарий. — Кейинги вақтда ул зот қорачуғи чиндан ҳам хиралашган, шу боис...

— Қорачуғи хиралашган банданинг акли хиралашмасми, ажабо? — масхарали тиржайди хоқон. — Хўш?! Жаноб, бу аҳволда биз тарафдан ишониб топширилган тожу тахт ташвишларига қандай чидамакдасан? Аммо энди тушундим: Бухоро нечун бу кунда устимизга қутириб от қўймиш?!

— Бухоро йўриғи бўлак, таксир, — деди Маҳмуд ялавоч энсаси котиб, сўнг надомат билан ўйлади: «Бари Бухоро туфайли... Бир важ топса-да, суяк-суягимгача ғажиса?!» Сўнг кўнгли чўкиб, ўзини ёмон хис килаётган бўлса-да, отини қичаб олдинга ўтди ва камонини такага тўғрилади. Аттангки, камдан кам хато кетадиган ўки бу гал фириб берди.

— Шунақа, нишонга ҳамиша ҳам теккизавермайсан, биродар, — буткул ўзини қўйвориб пичинг қилди Чигатой. — Аммо ўйловинг бошқача, худди Тангри хамиша сен тарафда. Элингга қайишганинг тузук, аммо бизни ҳам унутма, тузимизни егансан!

Энди Маҳмуд ялавоч ўзини бу дунёдаги энг ёлғиз, энг химоясиз, энг нотаваон одам каторида кўриб, ғамгин киёфа олди, Чингиздан қолган оғзи катта арзандага не деб жавоб қиларини билмай, хушсиз ҳолда жиловни бўшатди.

Қачондир Маҳмуд ялавоч ўзини ўзи койиди: қаёқдан ҳам ўйлаб топди шу шикор савилни? Агар маза-матрасиз кечган ўша сайру томоша бўлмасайди... халигидай нохушлик юз бермасмиди, шундоқ ҳам тирноқ тагидан кир қидириб ўлиб-тириладиган Чигатой унақа тўнини тескари кийиб олмасмиди. Йўқ, ўчакишмагани маъкул, томирларида жаҳонгир қони кўпираётган доғули билан талашиб-тортишиб нимага ҳам эришади. О, қаттоллиги! Худо ҳақи, адолатни қилча менсимас, аммо шафқатсизлик бобида отасидан ўтказади. Нахотки кўрмаётир тирноқларидан чак-чак қон томиб турганини! Кеча бекор қилди, шаккоклик билан, йўғ-е, ношудларча бетига салчилади. Ў, гумроҳ! Нима, қоядан учиб ўлгир ўша

падар қусур такани «кийик» деб қўя қолса имонини лойқа босармиди? Ёки осмон узилиб устига тушармиди? Э, бандаи мўмин, шохлар кўнглини овлашда устаси фаранг эдинг-ку, нима бўлдики, бундай лаб-даханингдан тоядиган одат чиқардинг?

Миёнкални манзил тутгандан бери Маҳмуд ялавоч деярли ҳаловатини йўқотганди, ҳалиги тортишувдан кейин, тунлари умуман мижжа қоқмай, ўз ёғига ўзи қоврилиб чиқадиган бўлди. Чегарасиз азоб экан лаънати уйқусизлик! Ажабки, ёстикка бош қўяр-қўймас, киприкларни қовушар-қовушмас чўккидаги ҳалиги мағрур така, бурама шохларини ўқталганча, тепасида савлат тўкиб турволади. Ҳар лаҳза ярамас бақрайган кўзлари билан ўзига таънаомуз ўқрайиб боқаётгандек!..

Маҳмуд ялавоч бу кеча сира ором ололмади, киприкларни тош бостирилгандек оғир, лекин қошки уйқу келса... Чамаси, қай маҳалдир сал пинак қилди, йўқ, асло унақамас, пинак қилгани ёлғон, дард, ҳа, беадад дард чекди. Хорғин нигоҳи аллабир нуктага қадалганди. Ажабо, бу не нукта? Даҳшат ифода этмиш! Ёпирай, ахир бу сиртмоқ-ку! Шифтда, кўндаланг тўсинда осилган! Ким илдириб кетди, ким? Хос навкарлари қаерда? Ишонгани амир Зувалак-чи?

Билдики, бу Чигатой шумлиги, агар у имо бермаса, ҳеч ким журъат этолмасди. Илон ёғи ялаган ҳоқон нимага шама қилаётгани аниқ: хой, қарғиш теккан ношукр банда, қорнинг тўйиб эгангни танимай қолибсан, агар ҳаддингдан шунақа ошаверсанг, қисматингга шу нарсга ёзилгай!

Эсида, қайсидир йили, не сабабдандир қовоқ-тумшук қилиб Бешбалиқ билан муомаласини совутганда, Чигатой хос элчиси Тобур орқали, эскирган ёғоч сандиқда, дамида қон қотиб қолган аломат бир шамширни ҳадя қилиб юборганди. Тобур келтирган матох туфайли ўшанда ёзуғи нималигини англаган, жони ҳар лаҳза қил устидалигини сезиб, қуйиблар кетган эди. Ўйлай-ўйлай, ахийри, сийму зар билан зийнатланган мунаққаш сандиқни беҳисоб жавоҳирот ва қимматбаҳо молларга тўлдириб, ораликда бир жуфт оқу қизил атиргулни жойлаштириб, асъасаю дабдаба билан жўнатганди ҳоқонга. Нима қилсин, ўйлаб топгани шу бўлиб, илло шу билан дилидагини шоён этиб, анча хотиржам тортувди. Лекин энди буниси... Муздан-да совуқ сиртмоқ! Рост, буниси яна ҳам

дахшатлирок! Қандай жавоб берса жаҳл отига минган соҳиби давронга маъкул тушгусидир? Нега ўзингни гарангликка урасан, эй, хом сут эмган банда, сендан атиги биргина нарса керак — содиклик!

Маҳмуд ялавоч ажални эслатиб ваҳима солаётган арконни амир Зувалакка ҳам кўрсатишни истамади, қуриб кетгурни шоша-пиша ечиб олиб яшираркан, оёк-қўлида бир живирлаш сезилар, дарди дунёси зим-зиё эди. Ажал нафаси.... худди кўкдан келмиш! Не синоат, ҳукмдорлар қаҳри ҳар нарсага кодир экан-да! Нима, у дасти узун зот эмасми, ёруғ жаҳонда сўзи кесмасми? Шукр, у ҳам соҳиби даврон, унинг ҳам ҳар каломи мисоли шамшир, фақат, хайхотки... хайхот!

Тонг азонда, букаламун фалақдан ўзича нолиб, мўғул тупроғига илк бора қадам босиб, Чингизга учраган ҳамда элчибошиликка ёлланган кунини (о, ўша машъум 1218 йил-а!) қарғаб ётганда, Чигатойдан мужда келди. Ҳозир Чигатой ҳузурига боргандан кўра биратўла Азроилга йўликиб қўя қолгани минг марта аъло эди. Лекин иложи қанча, ҳеч нарса кўрмаган-билмагандек, ясама табассум билан оқ ўтов остонасига қадам қўйди. Чамаси, ҳокон ўзи каби тунни бедор кечирган: ковоғи солиқ, нигоҳи хорғин, алланечук бўшашиб ўлтирар, умуман, бутун туриш-турмушида қатъиятдан кўра, бир хил аламзадалик кўпроқ зухур эди.

— Жаноби ноиб, Маҳмуд Торобийни танийсанми? — деди қўлларини кўксига ковуштириб ҳокон; у шундай юмшоқ оҳангда савол ташладики, кеча бетига сапчиланган ноибга нисбатан заррача гина-кудурати йўқлигини очик эътироф этгандек бўлди.

— Танимасмен ул бадкирдорни, — деди ноиб бир ажабсиниб, бир ташвишланиб.

— Шунақа дегин? Аммо энди танийсан! — истехзо аралаш илжайди Чигатой. — Хабарким, ул кўрнамак ўзини Бухоро султони деб эълон қилибди! Хўш, қалай, маъқулми? Маъқул бўлса... янги подшоҳни қутлагани Бухорога тезроқ жўнашга тўғри келур.

— Тавба, тавба! — деб ёқа ушлади ноиб.

— Қора халкни эркалатиш оқибати!..

— Рост айтасиз. Аммо, ҳоконим, туркийларда бир нақл бор: бузукнинг югургани сомонхонагача! Иншооллох, ваҳимаси кўпга бормагай!

— Эҳтимол... Қиблагохим дердиларки, илдизингга

болта уришларига йўл қўймагил, минг йилдан кейин бўлса ҳам асорати билинмай, — Чиғатой ноибига синчковлик билан разм солди. — Хўш, ул нобакор болта ўқталаётган экан, томиримизни мўлжал олмаётганига ким кафолат беради?!

Энди Маҳмуд ялавоч оғзига талқон солмиш... Хар ҳолда у олампадох дардини озми-кўпми тасаввур қила оларди. Шаксиз, жангу жадал кўравериш кўзи янги Чиғатой бир вақтлар Бухоро осонгина қўлга киритилганини, аммо энди худди ўшандай осонгина бой берилиши мумкинлигини ўйлаб астойдил қайғураётганди.

Фалокат олдини фақат кўп сонли, ахил-бақувват кўшингина олиши мумкин: захирада турган аскарлардан бир қисмини Бешбалиқдан шошилиш чакириб олиш зарурати туғилди. Бу фикр Маҳмуд ялавочга ҳам маъқул тушди, шунингдек, ўз навбатида, у Сайфулла Акбарий, Чекан қўрчи, амир Зувалакка Хўжанд, Самарқанд ва Панжакент черигини жанговар ҳолатга келтириш ҳақида фармон берди. Хар қандай тўсиққа қарамай, тез орада Бурҳониддин навкарлари билан бирлашмоқ жоизлигини қатъий уқтирди.

Маҳмуд ялавоч кутилмаганда бошқа қиёфа олгани, исённи бостириш учун жаҳл билан киришгани Чиғатойни анча мамнун қилди. Афсуски, ҳокон қувончи узокка чўзилмади. Бурҳониддин жонини асраб қолиш ниятида, кичик бир даста билан Бухорони тарк этганини эшитиб, сочини юлди. Тўғриси, бу муждага ишонмай, Маҳмуд ялавоч кўз ўнгидеки жикка терга ботган чопарни кўтара қилиб сўқди, ҳатто уни фитначига йўйиб, қора ерга тикрайин тикишига бир баҳя қолди.

Ноҳуш хабардан адоий тамом бўлаётган Маҳмуд ялавоч қиблагохига таскин беришдан нарига ўтолмади. Ҳозир унинг кўнгли юпанчга мушток, аммо юпанч нимани ҳам ўзгартирарди? Тағин, қарангки, орадан беш кун ўтгач, Чиғатой оқ ўтов олдидаги сайхонликда машварат ўтказаятганда, узок йўл босиб ҳолдан тойган Бурҳониддин оху фиғон билан келиб, ўзини гурсиллатиб ерга ташлади.

— Пушти паноҳим!..

— Хўш, Бурҳон баходир, холинг қалай? — Бухоро ҳокимини юмшоқ товушда мазахлади Чиғатой. — Ўн минг лашкар билан бир қарғага бас келолмабсан-да, суф сенга!

Чигатой ҳар канча захрини сочмасин, Маҳмуд ялавоч кўксини раҳму шафкат хисси қамраб олди. Чиндан ҳам Бурхониддин ночор аҳволда: шўрлик, қаноти синган қуш, абгор ва нотагон, бор-йўғидан айрилган. Улген ўзидан юз ўгиргани ва бутун аъмоли-бадини Эрлик ихтиёрига топшириб қўйганини ифода этиш осонми?

— Қиблагоҳим!..

— Бухоро учун бошинг билан сен жавоб берасан, муттахам, — сабр косаси тўлган Чигатой ногоҳ тутакиб ўқирди. — Нахотки қўшинни ташлаб қочдинг? Ақлга сизмас. Чингиз тузини еган бирон саркарда ҳалигача бу қадар густоҳлик қилмаган!

— Қиблагоҳим, билмабсиз уларни... Тангрига қасамки, улар шайтонваччалар эрур, — Бурхониддин кўркаписа ўзини оклай бошлади. — Кулингиз кўп азият чексам-да, бўлмади, жодугарлар мени ҳам, черикни ҳам афсун қилишди. Бухорони жанг қилмай олишди.

— Жанг қилмай? Ё Тангри! — олайганча кўкка илтижо қилди Чигатой. — Шу қадар ҳезалак эканингни билмабман. Гап шу, жаноб: бир ой муҳлат, Маҳмуд Торобийни бир ёқли қилсанг қилдинг, бўлмаса ўзингдан кўр, май ўрнида қонингни ичаман.

Бурхониддин яшин чалган каби бир тўлғонди, Бухоро тақдири ҳам, ўз тақдири ҳам қил устида қолганини аниқ тасаввур қилди-да, аста эмаклай бориб ҳокон этагини ўпди.

Ҳоким наинки қўшин, қолаверса, бутун Бухорони ўз ҳолига ташлаб келгани фақат Чигатой эмас, бошқалар кўнглига ҳам ғулу солди. Анча-мунча узокни кўролган ноиб айниқса дилгир... Ахир, Маҳмуд Торобий эртаиндин зўрайиб, Нур, Самарқанд, Панжакент тарафларга юриш қилиши тайин, шунда Чигатой у билан хоҳласа уришади, хоҳламаса ими-жим думини қисиб, пойтахти сари жилади. Хайҳот, у-чи, у қайга боради?! Аллақачон бегона бўлиб қолган Хоразмга қадам босолмас... Умри эса охирлаб қолди. Аҳвол шу тарика бораверса, шўрига шўрва тўқилиши тайин. Омад қайтса қийин-да... Не йўриқ билан Маҳмуд Торобий пайини қирқиш мумкин? Ёки эси борида этагини йиғиб, бирон ёққа жуфтасини ростласинми? Илон ёғи ялаган Чигатой назаридан қочиб қутулиб бўлармикан?

Чигатой қовоғидан қор ёғилаётир. Ғўё, ҳаёт-мамот масаласи муҳокама қилинаётган машварати олийда эмас, оламдан ўтган яқин кишиси таъзиясида қон-зардоб ютиб

ўтирибди. Шаксиз, тақдир чархпалаги тескари айланиб кетишидан чўчимақда: жаҳонгир отаси каби жанг майдо-нида шармандаи шармисор бўлишга қилча тобу тоқати йўқдир. Биргина қоида, қон-қонига сингиб кетган биргина йўриқ билан устивор: мен кучлиман, ким бўлишидан қатъи назар, ҳамма пойимга бош уриши керак!

Нихоят у Маҳмуд ялавочга қарата деди:

— Жаноб, шайланинг, эрта тонгда Бухоро сари от солурмиз!

Бу муждани ноиб, ичи сидирилиб қаршиласса-да, мамнун бош ирғади.

Шомга яқин машваратчилар ўзаро шивирлашиб, чор тарафга тарқашди. Қовоғи солиқ Чиғатой хос мулозимлари ихотасида кўналғаси сари юрди. Маҳмуд ялавоч бўсағага қадар изидан тимирскиланиб борди. Хоқон бир нарса демагандан кейин ўз ўтовии томон шошилди.

Бугун аср намози қазо бўлди, энди инсоф қилиб шом ва хуфтони вақтида адо этса... Шу ҳаёл билан шоша-пиша таҳорат олди-да, хиёл енгил тортиб, қиблага тикилди. Қуёш ҳозиргина ботган, осмон чети ва чўққилар гардиши қирмизий тусда товланади. Пойидан то олисдаги ҳув мунғайган қоялар этагигача бўлган масофада гулобий бир ёғду пардаси сокин живирлайди. Ҳозир юрагига қил сизмасди, шу боис ҳам шом арафасидаги жозиб манзарадан завқлана олмади. Қовоқ очмай, артина-артина, эрта нималар бўлишини ўйлаб турганда, ўнг тарафдаги қалин бутазордан беҳос жулдур қийинган дароз киши чиқиб келди. Киши шитоб билан яқинлашаркан:

— Ассалому алайкум, хўжам! — деди қироат билан.

— Кимсен, гўмроҳ, бемаҳалда не мудлаода санғимишсен? — ёқасига туфлаб қўйди Маҳмуд ялавоч.

— Камина Вафо Хўжандиймен, Бухоро элчиси!

Ногоҳ аллақаридир зирқираб кетган Маҳмуд ялавоч хиёл тўрсайиб, хиёл ховлиққанча чакирилмаган меҳмонга зимдан разм солди. Кўзига инсу жинс кўринаётими, нима бало? Йўғ-а, ростдан бу ўша, Хўжанд туфроғидан бадарға қилинган шаккок муллабачча-ку. Ҳа, Худо хаки ўша, ана, узун бўйли, елкалари кенггина, юзи чўзинчок... Бухорода кўним топгани ростмикин? Элчидан дейдими, вой Худойим-эй, нахотки ярамасни ўғли юбормиш?! Йўқ, адашмаса, амир Зувалак ёллаган хуфиялар Масъудбекни аллақачон хибс қилиб, Хўжандга жўнатишгандир!

— Бул каро кунда Бухородин ит ҳам, бит ҳам кутмасмен!

— Таксир, каминани танимадингизми?

— Танидим. Сен устозига таёқ кўтарган искирт шогирдсен.

— Лекин ҳозир камина искиртлигимни билдиргани эмас, бошқа тилакда келдим, — Вафо Хўжандий нигоҳида таассуф аксланди. — Сизга айтадиган муҳим гапим бор.

«Ифлос қадами ўтовни харом қилгай!» Маҳмуд ялавоч ногоҳ Вафо Хўжандий хатини эслаб, шундай хаёлга борди. Лекин хатти-харакатида ажаб қатъият сезилган меҳмонни ноилож ичкарига етаклади. Хар ҳолда Эгам фаросатдан қисмаган экан, ноиб юшоқ кўрпачада ўлтиргунига қадар, у пойгакда қўл боғлаб турди, сўнг бафуржа тиззалади.

— Хўш, биродар, сўйла! — деди тажанглик билан Маҳмуд ялавоч ва ўзини шундай қиёфага солдики, гўё ўтов бўлмасида бўлак ҳеч ким йўқ эди.

Ҳали нечукким Вафо Хўжандий ошиқаётган эди, энди эса бир қадар хотиржам... Фақат халиги истехзога жавобан чехрасида сокин бир киноя зухурланди. «Билардим, сенга рўпара бўлиш осон эмаслигини, лекин иложим қанча», деган фикрни дилидан кечирди. Энди мезбон нигоҳи нақд тиканга айланганини билиб, ўртанча бармоғини безаб турган ёқут кўзли узукни суғурди ва аста узатди. Узукни айлантириб кўраркан, ноиб юмалатиб қўйилган кундадек қотди-қолди. Во ажабо, бу ўша, дарвеш Адойига қилган совғаси эди.

— Таксир, ул зот сиздин мадад сўрайдир, — Вафо Хўжандийнинг дафъатан янграган овози ноиб хаёлини тўзитди. — Замона зайли билан бошига ташвиш тушубтур.

— Сени йўллаган дарвеш Адойийми?

— Йўқ, таксир, Маҳмуд Торобий!

Кимдир шундоқ ҳам бўшашиб, лаб-лунжи гезарган Маҳмуд ялавоч қоқ манглайига гўё чўқмор билан туширди. Андоғ туширдики, шўрлик тариқдек тирқираб сочилди. Қанчадир вақтдан сўнг ўзига келганда, суллоҳ элчи, бир бахонада мадраса муаллимини шарманда қилган Вафо Хўжандий қора дажжол янглиғ рўпарасида кўланка солиб турарди. Нимадир деб гўлдиради пешонасини тириштириб, чамаси айтдики: «Алжирама, гумроҳ банда!» Сўнг, титраб-қақшаганча, узукни кўзларига

яқинлаштирди. Йўқ, адашмабди, савил қолгур — ўша, ўша, ўша! Ё раббано, Маҳмуд Торобий бун қўлга туширганми ёки асли дарвеш Адоий шу банда эрурми?

— Илтимос, ўзингизни босинг, гап жиддий масала устида бораётир, — эшик тарафга ўғринча қараб қўйди Вафо Хўжандий. — Қулфат орттирсанг тортинмай кел демишсиз, ўзлари вақт тополмай, каминани юбордилар.

— Фақир ҳеч қандай Маҳмуд Торобийни танимасмен, — ноиб ғижинган қўйи узукни Вафо Хўжандий сари ирғитди. — Билиб қўйинглар, фақир қаллам қўчада қолмаган, назаркарда кишилар ҳомийлигида эрур, бекорга овора бўласизлар.

— Ваъдангизга вафо қилмас экансиз, иншооллоҳ биз ҳам қўл қовуштириб турмасмиз, — Вафо Хўжандий жўрттага узукни тепага отиб, чакқонлик билан қайтара илиб оларкан, шам шуъласи билан уйғунлашган бир жодуваш жило ноиб кўнглига ваҳима бўлиб кирди.

— Айт, гумроҳ, не қилмоғим керак? — деди охири тамом бўшашиб, анча мулоҳазадан кейин.

— Бирламчи, ишончли кишилар орқали Самарқанд ва Хўжанд фуқаросини оёққа турғазгайсиз, токи улар ғазавотни маъқуллашсин, иккиламчи, ихтиёрингиздаги ёлланма қўшинни зудлик билан Маҳмуд Торобий илкига юборурсиз.

Энди Маҳмуд ялавочнинг соқол босган энли, серғўшт бетини алланечук совуқ бир истехзо, хиёл дилгирлик ва умидсизлик билан қоришиқ таъна қўланкаси қоплади...

— Биродар, Тангрига қасамки, келгинди ғаламисларни ўзим ҳам жинимдан баттар ёмон кўраман, — у чуқур сўлиш оларкан, беихтиёр бошини ҳам қилди. — Ишон, энаси байталларни кўргани кўзим, отгани ўким йўқ! Лекин... не қилайки, ипсиз боғланганмен!

— Таксир, «лекин»га бало борми?

— Фақирга қийин, билмайсен, фақат сен эмас, бошқалар ҳам билмас, — хўрсинди ноиб, бўғзига аччиқ нарса тиқилиб. — Бу овораи сарсон юртни бошқариш осонми? Эҳ-ҳе! Қани Худо чинакам ёрлақаган бир валломат чиқса-ю, илкига топширсанг барини!

— Ўша валломат Маҳмуд Торобий эрур! — деди Вафо Хўжандий, ҳаяжон оғушида енгил таъзим қиларкан. — Тангрига қасамки, ўша сиз кутган одам!

— Отирма, галварс, у бир ялангоёқ бўлса!

— Сиз бунча паст кетманг, қариндош, Махмуд Торобий Бухоро султони эрур!

— Султон-а?! Қўй, ошна, калламни қотирма, келган жойингга жимгина қайтиб кетавер! — деди қўнишиб Махмуд ялавоч. — Сен қўқларга кўтараётган ўша таги паст султонга икки дунёда ҳам ишонмаймен! Келиб-келиб қишлоғидан чикмаган бир ғалвирчи бутун ер юзини измига солган мўғулни йиқа оларканми? Хўш, йигит, сен шунга кафолат берасанми? Кафолат беролсанг айтганингга юрай, аммо... сен гўдақларга ишонадиган бўлсам хар не боримдан ажралиб қолишим тайин!

— Таксир, нечун бу қадар қалтирайсиз, бас, ўзингизни қўлга олинг, узиб ташланг танингиздаги кўринмас занжирни! — юмшоқ-юмшоқ сўзлай бошлади Вафо Хўжандий. — Шундагина хар неки борингизни тўла сақлаб қолурсиз!

— Бари сенга осон чоғи!

— Оллох сизга имкон яратмиш, гуноҳингизни ювиш учун бундан қулайроқ фурсат қайтиб келмагай!

— Жонингни суғуриб олмай, қайси гуноҳимни пеша қиласен, ҳей нокасу нотавон?!

— Яхшиси, эслатмай, ўзингиз билурсиз.

Энди Махмуд ялавоч бир ўкинса, бир ғазабланди. Оббо, бетавфик-ей, ўйламай-нетмай бемалол алжирашини қаранг. Аттанг, ўшанда, вақти борида, ярамасни зиндонда чиритиб юбормаган экан-да! Энди бойқушдек сайраб жиғига тегмакда! Ҳатто жари-ўри номаълум, зимистонга кўмилган даҳшатли йўл сари бошлаш пайида! Илгари таги-тугини биров билмайдиган анови дарвешни боласидай кўриб ардоқлаганини айтмайсизми? Не кун эдики, ўшанда кўзини парда қопламиш: уни авлиё санади, ўзига бош вазир қилиб олмоқчи бўлди! Ана лақмалик! Мехр боғлагани бор-йўғи илон экан, захарли илон! Агар бундан Чигатой хабар топса борми, тамом, терисига тириклай сомон тикади! Энди бошини қайси деворга уриб ёрсин, ё раббано!?

— Йигит, одамни роса ҳовлиқтирдинг, шунча кўп юк ортдингки елкамга, мажақланишим аниқ, — деди ниҳоят Махмуд ялавоч, чехраси хиёл нурланиб. — Озгина ўйлаб кўрай, жавобини иншооллох эрта кечкурун айтурмен.

Ногоҳ енгил тортган Вафо Хўжандий мамнун бош ирғади. Сўнгра енгил таъзим қилиб, шоҳона безатилган ўтовдан чикди. Ўзини бениҳоя аянчли хўрликка гирифт-

тор этилгандек ҳис этаётган Маҳмуд ялавоч йигитни бутазор томон алағдалик билан кузатиб қўйди. Хуфия келган элчини теваракда изғиб юрган соқчилар кўриб қолишидин чўчирди. Хуфтон қоронғилиги ичра алам билан ер тепиниб, телбаваш алфозда уриниб-суринганча, ўтов теварагида айланди. Наридан-бери хуфтонга юмалаб олгандан кейин амир Зувалакни хузурига чакирттирди.

Амир Зувалак ҳеч қачон хўжасини бу қадар абгор, бу қадар афтодаҳол кўрмаган эди. Сўзларига диққат билан қулоқ солди-да, қайта-қайта бош чайқаб, қайгадир ошиғич жўнади, шу кетганча кичик сахарда хориб-чарчаб қайтди. Сокин ўтовда мижжа қокмай ўлтирган хожасига тавозе билан нимадир узатаркан, чуйкалган бетида аллатовур фахр зухурланди. Шам ёруғида товланиб кетган нарса ёқут кўзли узук эди.

УЧИНЧИ ҚИСМ

Улуғ мухораба

МУҚАДДИМА

Улус талабига биноан ҳар жума Моҳ бозорини бориб куриш Маҳмуд Торобий одати бўлиб қолди. Бозор айланиш — кони фойда эди. Оллоҳ назари теккан савдодек нозик юмушнинг аллақайсидир нуқталарида яхшини ҳам, ёмонни ҳам учратиш мумкин. Чиндан ажло дунё экан бу дунё, ками ҳам, фитнаси ҳам тугамас экан. Демакки, куйди-пишдисидан, жонини жабборга бериб елиб-югуришидан не фойда?!

Маҳмуд Торобий Жўра говбошни паришонҳол эргаштириб, ҳаёт ўзи бир бозор эканлигини ўйлаб бораркан, молларини тинимсиз кўкларга кўтариб мақтаётган холвапазлару шиннифурушлар, чиннисозлару кулолларга гоҳ ажабсиниб, гоҳ кулимсираб тикиларди. Қатор пештахталар бўйлаб шошилмай ўтди ва не ҳаёлда эгарсоз-югансозлар растаси сари бурилганда, иттифоқо кўзи бир қоп сомон орқалаган чуваккина чолга тушди. Зил-замбил қоп тагида нақд чумолидек бўлиб қолган чол ҳам уни кўрди, бир неча кадам босгач, елкасидан юкини туширди ва калтагина йўталиб кўйди. Шўрлик қайнок терга ботган, энтикиб-энтикиб нафас оларди.

Ногоҳ Маҳмуд Торобий шофронлик ошнаси тўйдан қайтаётганда, тақир даштда, тошлоқ адир қиялигида кўргани — эти бориб устихонига ёпишган чўгир би-

лан кўш қўшаётган қария муслимни эслади ва чуқур хўрсинди. Бу не хол: тақдир одамзодни қариганда ҳам аямаса! Одамзот, ўз гуноҳларига ўралашиб қолган инсон боласи ёруғлик ила саодатга етишмаги учун нима қилмоғи керак?!

— Отам-ей, қариб қолмишсиз, иссик жойингизни совутмай, Оллоҳ таоло даргоҳига сизиниб ётсангиз бўлмасми? — деди Маҳмуд Торобий хайрихоҳлик билан. Шу заҳоти тарам-тарам ажин босган буришиқ киёфада ажабсиниш зуҳурланди. — Шукр, ўғил-қизингиз бордир, алар бир бурда нон топиб беролмасми?

— Шукр, бўй етган ўғил-қизим бор, аммо алар қўлига қараб ўлтирайми, берсанглар ермен, урсанглар ўлармен деб?! — Энди чолнинг хира кўзлари аллатовур шуълаланди, анчадан кейин сўради: — Эй, пўрим банда, Ҳотамтой каби муомала қилурсен, аслинг ким, нечун мендек ғариб аҳволига ачинмакдасен?

— Отам, фақир подшоҳингиз Маҳмуд Торобий бўлурмен, — тортинмай ўзини танитди баҳодир, мийғида кулганча. — Сиз каби зотларга ихлосим баланд!..

— Воҳ-хо-хо-о, Оллоҳ фақирни ердаги ноибига рўпара қилмиш, кўзларимга ишонмасмен. Сувратинг ҳукмдорники, аммо сийратинг... Тангрига қасамки, сен ўз қавмимдан эурсен!

— Бале сизга, топдингиз, отам!

— Эй, ўғлон, нечун унда дабдабаю асъасага берилмишсен? — деди истехзо билан чол ва таънаси қандай таъсир қилганини билмокчи бўлиб, суҳбатдоши бетига тикилди. — Тавба қилдим-ей!

— Шукр, андоғ нарсалардан йироқмен!

— Йироқмен дегин, ҳе гофил?! — чол сира тортинмай ёзғирди. — Сен, йигит, ўзингни уммонга ташламишсен, кучаниб сузмакдасен, аммо қаён сузаётганингни икки дунёда ҳам билмассен. Охири бир кун танингдан мадор аригай, олдингда биргина йўл қолар — чўкиш!

Во ажабо, мияси суюлиб қолган таъвия чол, бор-йўғи бир сомончи бўлса, дунёнинг ақли етган-етмаган аччиқ-чучугига тумшук тикишини кўринг. Баҳонада кўнгил сўраб балойи азимга қолди, энди нақд қирк танга товон тўламоғи жоиз, индамай йўлингга кетаберсанг бўлмасмиди, ҳей, ноқобил банда?!

— Гапим оғир ботдими, иним, йўқ, ботмасин. Фа-

кирга ўхшаган биронтага маслаҳат солсанг айтарди: тожу тахт не-не аломат одамларни домига тортмаган!

Энди Махмуд Торобий ўнғайсизланди.

— Оллоҳ шуни буюрган эркан, пешонага битилганидан қочиб қутулиб бўларми?

— Ҳа, ҳа, пешонангда бўлса чидашга мажбурсен!

— Кимдир ўйлаши керак элни!..

— Ох-ох, хали сен юрт отаси эканингни пеш қилурсен?

— Шунчаки гап келганда, узр...

— Ҳа, тузук, мўғулни қувлабсен, аммо қутулдим дема, эрта бошқа ёв келади, ташқаридан келмаса ичингдан чиқади. Қани, кўрамиз, шунда не қилурсен, калла кесмай, қон тўкмай тура олармикансен?! Тожу тахтни қонсираб турадиган қиличгина сақлай олади, иним!

— Фақир муддаоли бўлак!..

— Барини биламен, тилагинг — манглайи шўр улусни саодатманд қилиш! — деди у чўпдек ориқ қўли билан хавони сермаб. — Аммо шуни бил: бариси хомхаёл, ховликиш ёки кўпириш ила узоққа боролмассен. Сен-ку Махмуд Торобий экансен, хатто ўша Искандар ҳам дунё тубига етолмаган. Қадимда авом гарданидан тушмаган юк сенинг сояйи давлатингда ҳам тушмас.

— Гап фақат шундамас...

— Хўш, яна нимада? Ҳа-ҳа, сенинг катта дардинг мўғул қавмини қувлаш! Майли, нима бўлганда ҳам қиличингни маҳкам тут, қилични ва отни саралаганинг каби, дўстларингни ҳам сарала, панд емассен!

— Қуллуқ, отам!

— Кечирасен, эзмалик қилдим. Хе-е, мавриди бўлиб айтдим-қўйдим-да. Қулоққа иласенми-йўқми, ўзинг биласен...

Тавба, қанақа бу қария: ростдан тилу жағига суяниб қолган экан. Саржин қилиб ташлади йўқ ердаги сафсаталарни. Ким билсин, балки у ҳақдир, ахир, бандасини тирикчилик уқубатлари, босқину офатлардан қайси валломат подшоҳ фориг айлабдики, бу ишни у эпласин. Ўша гап — ўша, азалу абад бу дунё бири кам!..

Ола-ғовур бозор ўртасида саросар туриб қолган навқирон султон аста кунчиқар томонга ўтирилди. Оғир қошини орқалаганча одамларни оралаб, туртина-суртина бораётган чол ортидан тикиларкан, пешонасига аста уриб қўйди...

БУ НЕ ДАРДИ РЎЁ?

Галвага, аламу изтиробга кўмилган кўҳна дунёни бир лаҳза, ҳа, атиги бир лаҳза даҳшат кўзгусига солиб кўрсатган ўша хол хали-хали кўз ўнгида: Бўринайхон бўғзидан тизиллаб отилган қон кийимини бўяб, бирдан туфрокка сачради... Ва лами қизарган қилич бир томонга учиб кетди, сардор эса ҳиркираганча бор бўйи билан чалканча кулади. Кенг майдонни тўлдирган одамлар тахта бўлиб қолишганди. Бехосдан юз берган ходисани тасаввурга сиғдириш қийин эди. Каттаю кичик тубсиз ўпқонга тушиб кетгандек туюлди, анча маҳалдан кейингина ҳар жойдан ох-воҳлар эшитилди. Асир тушган сарбозлар тескари ўгирилганча, пик-пик йиғлашарди.

Тўғри, Маҳмуд Торобий қондан кўркмасди, қон ҳидини фарқлаб ҳам ўтирмасди, лекин ҳар ҳолда ўша паллада гўё ўзига ўзи бегона бўлиб қолди, шуурида ҳам муздек бир ғубор туйди. Салдан кейин совиб улгурмаган жасад тепасида Гура хотун бепарво турганини кўрди. Малика ўша холида руҳан тантана қилган ғолибни эслатарди. Шунчалар ёмон кўрарканми Бўринайхонни?! Нима учун? Бу савол жумбоқлигича қолди.

Мана энди Торобий Бухородаги энг маҳобатли Малик Санжар қасрининг кўркам, бениҳоя кенг, шифти баланд бўлмасида ёлғиз кезинаркан, негадир шу ҳақда тинимсиз ўй сурарди.

Иймони пок, нияти тоза мусулмонлар каторида Маҳмуд Торобий ҳам тақдирга шак келтиришни гуноҳи азим санайди. Лекин пири комил раҳнамолигида халойиқ ўзини султон деб эълон қилганига хануз кўниқолмай қийналаётир. Ахир, авлод-аждодидан қим тож кийган, қим тахтга минган? Истиҳоласини тортина-тортина Шамсиддин Маҳбубийга айтди. Ҳар ҳолда ҳазрат кўнглини тушунарди, шу боис, одатича, босиқлик билан юпатди: «Ўғлим, Худо хохлабдики шундай бўлди, энди ношукрчилик қилманг, жаноби Расулуллоҳ Муҳаммад алайҳиссалом шажарасида ҳам шох ўтгани йўқ эрди!» Ҳа, дарвоқе бундан озгина тасалли топди. Торобга кутвол қилиб тайинланган Зор Жаҳон амри билан оқ кигиз топиб келтиришганда ўзини анча босиб олганди. Поёнсиз иззат-икромга кўмилганда яна ҳам аниқроқ билди халойиқ

ўзига чин ихлос боғлаганини. Офтобда кумушранг жило бераётган кигизда Арш билан юзлашгандек бўлди. Тани гўё мумдек эриётганди, илло иликқина ва юмшоқ парга чулғанганди, пар оғушида энтика-энтика қайгадир сузиб борарди. Қарасаки, бойдок олдида Шамсиддин Махбубий билан шайх Иброҳим, сўнг укалари, Гура хотун, синглиси Суйгуна Зебо, Мухиддин Камол шошилмай илгарилашаётир. Кейинроқда Зор Жаҳон, Жўра говбош, Нусрат Ҳожиб, Эрдана кузғун, Алп Хомуш, Наврўзбек, Вафо Хўжандий нигоҳлари ёниб одимлашмоқда. Ғазавотни бирдамлик билан қўллаб-қувватлаган фукаро қадами айникса шахдам эди. Турли нарса билан пала-партиш қуролланган ёшу қари осмонни бошларига кўтариб: «Илоё, шохимиз умри узун бўлсин!» — дея айюҳаннос солишарди.

Халойиқ, неча йиллардан бери оддийгина ҳузур ва шодланиш нималигини унутган эмасми, бу талотўпни ўз кадру киймати баҳоси билиб, аламларини унутган ва еру кўкка сиймай қолган эди. Энди халойиқ ёруғ дунёда тирикчилик деган абадий машмаша зуғуми остида хол-беҳол нафас олиб ётаверишдан кўра бошқачароқ ташвишлар ҳам борлигини ногоҳ англаб етгандек эди, энди у Оллоҳ раво кўрган саодатли кун завқ-шавки чегарасиз бўлишини рўй-рост истаётганди, шунинг учун соҳиби давронлик рутбасига эришган мухтарам зотни оқ кигизда Тороб қалъаси атрофидан етти марта айлантирди.

— Ўғлим, энди сиз эл мададкорисиз, — деди фахр билан Шамсиддин Махбубий.

Мана қисмати қаён бориб тақалди, шу захоти дилига чўғ тушгандек бўлди, йўқ, дилида азалдан хил бериб ётган чўғ беҳосдан аланга олди. Ҳар мардумни бир бағрига тортгиси келарди, ҳар бири ярасига малҳам бўлиб босилишни истарди. Йиғлаётганларни мен учун йиғлаш-япти деб, кулаётганларни мен учун кулиш-япти, деб ўйларди. Демак, улардан қандай ажралсин, асло ажрала олмайди, аксинча, хужайра-хужайра бўлиб, улар кон-конига сингиб борарди. Сайилга ижозат берганда Торобнинг бепоён дала-даштларида шодлик қизгалдоғу гулираёно бўлиб очилди. Сокин бўғотларни тутган қушлар нағмаларига ошиқларини зор-интизор кутаётган лобар қизларнинг ҳазин лапарлари кўшилди. Ҳар замонда уларга мажнунлик даъвосида юрган, юракларини муҳаббат оташи тўлдирган ўктам йигитлар ўйноқи овозда жўр бўли-

шарди. Дошқозонларда дамланган палов хидидан тўйиб қолган Маҳмуд Торобий ёнлигида ўзи ҳам кўшиқ айтиб, вақтини хушлаганини хотирлади. Кўпинча димоғида куйларди, тўғриси, унча қиёмига етказолмасди. Шаддод хотини Субухабиби «нўноққинам» деб масхара қилардида, ўзи ширали, тиник товушини баралла кўйиб юборарди.

Жума куни Шамсиддин Маҳбубий ва шайх Иброҳим таклифига кўра, Торобдаги жоме масжидида Маҳмуд баҳодир номини хутбага кўшиб ўқитиш муносабати билан йиғин бўлди. Имомликни пири муршидларнинг ўзлари камоли эхтиром билан адо этишди, улар улус тақдиридаги энг қувончли айём туфайли биринчи бўлиб Оллоҳга худойи аташди. Кейин уларга тақлид қилган мўминлар ўнлаб кўй-эчки, хўкиз сўйишди, қурбонликлар қонини Маҳмуд Торобий пешонаси, чаккалари, кулоқлари орқасига яхши ниятлар билан суркашди. Бундан баҳодир енгил тортар, кўнгли тоғдек ўсар, дўрдоқ лабларидан миннатдорчилик сўзлари учарди.

Маросим хурсандчилиги авжига чиққан маҳалда соқчибошиликка тайинланган Жўра говбош саркарда Томиш беш юз кишилик кўшин билан Тороб бўсағасида ҳозир бўлгани, султон билан ошиғич учрашиш ниятида эканини билдирди.

Кутилмаган хабар улусни безовта қилди, Маҳмуд Торобийни эса жиддий ташвишга кўмди. Ахир, Томиш Бўринайхонга ўхшаб пихини ёрган кимса (ҳозир унинг ўрнида эмиш), айниқса думини ликиллатишда устаси фарангки, ҳар қанақа одамни девор ушлатиб кетиши мумкин. Қизик, не муддаода келдийкин?! Элчи бўлса, ажабо, тасарруфида тиш-тирноғигача қуролланган йириккина черик?!

Аллақачон мингбошилиқ унвонини олган Томиш умри бино бўлиб кўй оғзидан чўп суғурмаган кимса қиёфасига солганди ўзини: сийрак соқолли, сарғишдан келган думалоқ бетида куюнчакликка мойил меҳрибонлик нишонлари балкиб турарди, бутун одамзодни муросаи мадорага чақиришдек оғир вазифани гарданига юклагандек эди. Соқчибошига миқ этмай қуролини топшираркан, худди шу ҳолни тасдиқлагандек бўлди, теварагига қузғундек бир аланглаб олгач, қалъа сари виқор билан юриш қилди.

Алағдалиқ Маҳмуд Торобий кўксини лаҳза сайин яна

хам каттиқроқ сиркиратар, аммо ўзини бепарво кўрса-тишга тиришар эди. Ҳар ҳолда бундай учрашувга тайёр бўлмагани боис жиндак каловланган эди. Қалъа биқини-да тикланган баланд суфада, кўшқават атлас кўрпачада чордона қурди, икки тарафида биродарлари кўр тўкиш-ди.

Маккор ва синчи Томиш салобатли сохиби хурмати-ни баланд тутган ва ҳар не бало-қазони даф этишга ҳозир у нозир аҳил даврага дуч келганини шу заҳоти англади. Тўғриси, ранг-кути ўчганидан билиндики, дах-шатли ҳасад оғушида нақд бўғилиб ўлаёзган! Лаблари гезарган, кўзлари маънисиз йилтираган ҳолда таъзим қил-гани чоғланди, кейин беҳосдан ўйлашиб қолди: бу бир бедаво кас бўлса! Султон эмиш, тожу тахти қани? Бе-тавфиқ савдойига қолибди-да шавкатли Бухоро куни? Тавба, бу ярим оламни оғзига қаратган Мухаммад Хо-размшоҳ ҳаром тукига арзирмикин?

— Таксир, мен Бухоро салтанати элчисиман, — ни-хоят тилга кирди Томиш, ясама табассум билан. — Улуғ салтанат беэга қолди, сиз султонлик унвонини олганин-гизни эшитиб жаноб Бурхониддин ўз хоҳиши билан ис-теъфо берди. Бухоро ашрофлари тиладиким, сиз шаҳри муаззамга юзлансангиз ва сабил қолган тахтни муборак илқингизга олсангиз.

Тангри таоло шохидки, Бурхониддин амал деса ўзи-ни томдан ташлайдиган зикна ва гушна одам, ўлиб-тири-либ етишгани — чексиз имкониятлари бўлган тахтдан осонгина воз кечмаги маҳол, йўқ, кўзни каттароқ очиш керак, бу ерда бошқа бир гап борга ўхшайди.

— Жаноб, элчимен дейсиз, элчига жанговар қўшин не ҳожат? — истехзо билан сўради Шамсиддин Махбу-бий.

Томиш ўзини шундоқ вазмин тутдики, бир мўйи ҳам кимирамлади. Ичида эса хато қилганини тан олди. Агар қўшинни бунақа оти овоза, кети дарвоза қилиб етаклаб келмаганида, аксинча, йўлдаги бирон тўқайдами, жар-чуқурдами, пистирмага қўйганида, бундай таъна-дашномга қолмай, ишни бир зарбда битирарди.

— Қўшин энди Махмуд Торобий ихтиёрида, — То-миш қиёфасидан бирон маъно уқиш маҳол эди. — Қўшин султонга хизмат қилур, ул мухтарам зотни ёмон кўзлар-дан асрагай!

— Ҳа, бале! — деб минғирлади Зор Жаҳон.

— Йўк, биз гўл эмасмиз, муттаҳам мўғулга ишонмай-миз, — дўлайди бирдан Наврўз полвон. — Султонимизни муҳофаза қилишга ўз қурбимиз етур!

— Иншооллоҳ, иншоолоҳ! — чинкиришди ҳар тарафдан йигитлар.

Ҳамон Маҳмуд Торобий сукутда: балки омади чопгани ростдир, балки Бухоро заминига кириб боришнинг бундан қулайроқ фурсати келмас? Фақат улуғ зотлар нима дейишаркин? Ахир, қош қўяман деб қўз чиқармаслик керак-да. Ким билади, эҳтимол, Бурҳониддин саховат билан тутаётган тилла жомдаги майи нобга тил тортиқизмай тинчитадиган оғу аралашгандир?!

— Ўғлим, ягона армонимиз Бухоро-ку, — энгашиб шогирди қулоғига пичирлади ҳазрат. — Арслон олға босса тоғ ҳам бўй эгади!

— Рост айтасиз, пири комил, — севиниб кетган Маҳмуд Торобий ирғиб турди ва оломонга қарата баралла хайқирди: — Жаноблар, Бухоройи шариф бизга мунтазир!

— Тезроқ тортинг йўл танобини! — деди шайх Иброҳим чехраси ёришиб.

— Ё, Оллоҳ! — деб қўйди кимдир.

— Бухоро, илоё узилсин оёғингдаги кишан!

— Илоё, илоё узилсин!..

Томиш алам билан ўйлади: «Ё, қодир Тангри, нахотки булар бари мўру малахдек ёлғон шох изидан тушса?! Еру заминни эзгилаб ташлашади-ку!» Ҳар қанча зол бўлгани билан сардор бу ёғини ўйламаган эди, пўртанадек кўпириб-тошган бойдоқ ичида ўзини ҳасдек ожиз сезди. Мапқи пасайиб қолган отини қамчилай-қамчилай чеккароққа чиқиб олди.

Кўнглида соф орзу-хаваслар жўш урган Маҳмуд Торобий эгарда мағрур ўтирибди. Харғиз қувончини яширолмай антикади, ортидан дўнгу қирни текислаб, жару чуқурни тўлдириб келаётган бутун бошли денгизнинг бир зарраси эканини ўйлаб ғайрати жўш уради. Шиддат билан кўчган издихом наъра тортиб, енг шимариб олға талпинаётир, залворли қадами тагида мушфиқ замин титрамоқда. Замин ундан нажот тиларди. Мухими, энди уни оломон дейишга тил бормасди, энди у — лашкар, ақлу фаросатга, ботирликка суянган, эртасига ишонган қудратли лашкар!

Шайтон ҳамтовоғи бўлмиш Томиш эса лукма кидир-

ган қарғадек аланг-жаланг. Ажабо, унга не бўлди? Сим-сим тарангликни теран хис қилди Маҳмуд Таробий ва ногох кўрдик, Бухоройи шариф элчиси билан келган амирлар, босқоқлар, навкарлар, қахру ғазабга тўлиб, қашқирлар каби Фаридон кўприги икки ёнидаги ялангликни эгаллаб олишибди. Ҳатто тишларини қайраб, лаб-лунжларини аянчли шишириб, қиличлари ва камонларини шай тутушибди. Маҳмуд баҳодир сардорга ўқрайди:

— Хой, Томиш, аҳдингдан қайт, йўкса қўл теккизмаёқ кўзларингни ўйиб олурмен!

Шўрлик сардорда жон қолмади, жаллод кундасига рўпара қилингандек, юраги така-пука бўлиб, телба каби гарангсиди. Тавба, хуфия ниятидан муттаҳамни ким воқиф этди экан? Нахотки ҳамма нарсани кўриб-билиб турса? Ким у ўзи: жодугарми, иблисми? Тангрига қасамки, ер юзига сифмай кетган, не ниятдалиги номаълум шунча фукарони орқасидан эргаштириш ҳар кимга насиб қилмас!..

Томиш ишораси билан қўшин тинчиди.

Ола-ғасир бойдоқ яна олға интилди, дашт гумбирлаб акс-садо берарди, осмону фалакни қуюқ чанг-тўзон тутганди. Ҳадемай ғубораро Бухоро миноралари ва гумбазлари элас-элас кўринди. Тажанг юзларга хазонмарг боғроғлар ичра дилтанг, ғўристон сукунатиға кўмилган шаҳарнинг дим ҳавоси урилди. Шаҳар издиҳомга Канпирак девор кунчиқаридаги Талипоч дарвозасини рўпара қилди, дарвоза остонасида Шамсиддин Маҳбубий таклифи билан Маҳмуд Таробийни яна оқ кигизга солишди. Қуролланган ўн чоғли азамат оқ кигизни лашкар олдида бошлари узра даст кўтариб боришди. Одам тирбанд арк майдонидан, кўчалардан шитоб билан ўтишди. Ҳар замонда бойдоқни телбаларча қийқиришиб навкарлар тўсишарди, шунда Ҳур Қийғир йигитлари дарҳол қилич яланғочлар, охириги талвасани эслатувчи хужумни даф этишарди.

Бундай йўл жангларида қатнашолмай Суйгуна Зебо армонда. Қизгина қўлини юраги гурс-гурс тепаётган Гура хотун қисиб ушлаб олган, гўё қизгина соясиға айланган, ундан ажралмайди. Урхо-ур бошланган захотиёқ унга ёлборади: «Ох, Суйгуна, мени ёлғиз ташлаб кета кўрма!» Шунда гўё Гура оғзидан алангаи оташ отилиб чикқандек бўлади. Тўғри, Суйгуна малика феълу атворини унча билмайди, лекин акаси ва пири қомилга кўргизган му-

руввати учунми астойдил меҳр боғлаган. Тагин ўзича хаёлга толади: «Бу сулув аёл нахотки акамни деб эридан кечган бўлса? У янгам ўрнида янга бўла олармикин?»

Синглисидан бир қадам қолмай келаётган Гура хотун сари Махмуд Торобий ҳар замонда ўрринча қараб-қараб қўяди. Оқ кигиз устида у ҳамон мағрур борарди. Бардорчи йигитлар шаҳар бўйлаб узок айланишиб, ниҳоят, Малик Санжар қасри рўпарасида тўхташди. Маҳобатли куббалар, забардаст пештоқларни томошалаб, баҳодир кўнгли нур тушгандек ҷароғон бўлди. Қисқа мулоҳаза юритгач, шу иморатни қўналға қилишни маъқул топди. Атрофдаги маҳаллалар, кўчалар, хиёбонлар гавжум, ёш-яланг томлар, дарахтлар устини эгаллаган, чолу кампирлар остоналарида очик чехра билан туришар, ҳамма қелишган навқирон султонни кўриш ва унинг этагини ўпишга ошиқар эди.

Малик Санжар қасри ҳовлиси лашкарнинг кичик бир бўлаги билан тўлди. Ҳориб-ҷарчаган ва очикқан кишилар дуч келган жойда — тап-тақир саҳнда, айвон девори ва устунлари остида чопонларини болиш қилиб чўзилишди.

Баҳодир, ёру биродарларига тикиларкан, ўзи ҳам қаттиқ толиққанини ҳис қилди. Бир пайт қараса, шайх Иброҳим ёлғизланмиш: икки тавақали бағдодий эшик рўпарасида аллатовур мунғайганча ўй сураётир. Аста бориб суярган, киприкларида нам кўрди.

— Отам, нечун хомушсиз?

— Ўғлим, бул иморатни кўриб кўнглим бузилди, қамина замонида шу жойда соқчилик қилганмен, Малик Санжарга хизматим ўтган, — шайх Иброҳим енгил хўрсинди. — Ушбу эшик сизни Оқ бўлмаға элтадир, ўша Малик Санжар хобгоҳи эрди, илоё сизга тоабал насиб этсин!

Во дариғ, даври давраи ўтаверар экан, кечагина бедови туёғидан ҷақин ҷақнатиб бутун Бухоро заминини титратган Малик Санжардек паҳлавондан бугун ному нишон ҳам йўқ... Меҳр қўйиб қурдирган ва зийнатлаган олий иморати, ўзига эмас унга буюрибди. Ахир, Халлоки олам, бу бедодлик бўлмай нима?!

Малик Санжар қасри сўлим, дилтортар, назокатли бўлишига Оллоҳ ўзи фатво берган: диди баланд, қўли гул усталар ташқари ва ичкари деворларни, буржлар ва равоқларни раъною наргис япроғи қадар нозик ислими

безаклар билан охорлашган. Ичма-ич кетган хоналар жилоси кўзларни камаштиради, айникса хобгоҳ вазифасини бажарган Оқ бўлма жозибадор. Киши бунда ўзини кушдек енгил ва эркин ҳис этади. Панжарали деразадан ёруғлик мўл-кўл тўкилади, шифт ва девордаги ганч билан ишланган гул шаклли нақшлар ўзаро шундай уйғунки!..

Афсуски, Малик Санжардан омад қайтгандан сўнг, рухонийлар «тавқи лаънатга учраган макон» деб гап тарқатишгани сабабли, қаср кўпдан қаровсиз қолган ва деворий безаклари тўкила бошлаган. Бундан Махмуд Торобий шаксиз қаттиқ ранжиди. Узок мулоҳаза қилиб ўтирмай, илгари Бурхониддин саройидан важҳи маош олиб турган, энди нима қилишни билмай довдираб қолган усталарни ҳузурига қорлади. Ҳафта-ўн кун давомида ҳафсала билан адо этилган таъмир аввало Оқ бўлма, қолаверса, бошқа катта-кичик хоналар чиройини яшна-тиб юборди.

Оқ бўлмани энди таниш маҳол: оёқ остига туркману афғон гиламлари тўшалган, деразаларга ҳаворанг дарпардалар тутилган, бурчак-бурчакда, пасткам курсиларда гултуваклар тизиб қўйилган, тилла суви юритилган мис занжирларга осилган биллурий кандилларда кечакундуз порлаб ёнадиган шамлар илоҳий уйғунликни яна ҳам нафис кўрсатаётгандек туюлар эди.

Оқ бўлма чиндан ақлу ҳушни олгудек шохона, фақат унда бир нарса — тахт етишмайди. Махмуд Торобий бир оғиз суҳан қилса Бухоро усталари ҳатто Искандар Зулқарнайнга ҳам насиб этмаган зўрини зумда муҳайё этишарди, аммо баҳодир буни тиламади. Золим ва қонхўр ҳокимни Бухоройи шарифдан қувлаб юборган жангари Малик Санжар хобгоҳида ўшасиз ўлтирган экан, ўша мағрур банда ҳурмати учун у ҳам истамди. Бўлма тўрида фақат узунасига миз қўйдирди. Ҳузурига таширф буюрганларни юкори тарафдаги мунаққаш курсига чўккан ҳолда қабул қиларди. Лекин бу ерда камдан-кам бўларди, кўпинча шаҳар кезар, одамлар ҳаёти билан танишар, Мох бозорига кириб нарх-навони суриштирар эди.

Махмуд Торобий бугун Оқ бўлмада ёлғиз камалиб ўтирибди, эрталабдан бери пароканда ҳаёллар билан машғул, режа пишитади дикқати ошиб. Нечукким ўзидан ҳафа: ташлаган ҳар қадами ношудлик мевасидек туюлади, аламзада улус дардига малҳам бўлолмаётганини ўйла-

са, юраги баттар эзилади, ахир, олий мансабга нечук келди, ўзини кўз-кўз қилиш учунми? Нечун шаҳар халигача қарокчи урган ховлидек хувиллаб ётадир, нечун хануз кўчалар ёкавайрон девоналар, ўндан тўққизни урган ғаламислар ва оч-яланғочлар билан тўлиб-тошган? Алар ҳолини ким сўрайди, ким?

Бўлма сукунати Маҳмуд Торобийни асир қилиб олгандек эди, дераза тагида тинимсиз одимларкан, ногоҳ яна кўз ўнгида Бўринайхон бўғзидан тизиллаб отилган қон жонланди. Майдонда янграган оҳ-воҳлар, навкарлар йиғиси, Гура хотуннинг қилт этмай бепарво туриши... Не синоат, Гура ҳатто қилич талаб қилди, хотиржам дедик, сен иззатли ўлим топишинг учун қўлимни қонга беласам белабман-да! Ана шу сўзларни айтар чоғида Гура кўзлари нақадар чақнади, қарокларидаги ёлқин яшин тезлигида баҳодир дилини забт этди. Рост, ўша лахзада эс-хушидан айрилгандек эди...

* * *

Қишу ёз Зарафшон нафаси уфуриб турадиган Тороб қишлоғи адирларида Жомғуржинга тегишли уч мингдан зиёд йилқи боқиларди. Адолатни орага солган ғазавотчилар тез орада доруға ер-суви ва мол-мулкини мусодара қилишди, йилқисини ҳам бўлишиб олишди. Хали хаяжонини босиб улгурмаган Маҳмуд Торобийга қулоқлари линг, бўйни оққушниқидек қайрилган, ингичкабел, чопса туёғидан чақин сачрайдиган саман тегди. Пайшанба кунлари у онаси, хотини ва ўғли қабрини зиёрат қилгандан сўнг Зарафшон соҳилига борар, Фаридон кўприги ёнида ғамгин ўлтирар, ора-сира саманни мсхр билан чўмилтирар эди. Иссиқлаб кетса ўзи ҳам мавж уриб, лойқаланиб оқадиган сувга шўнғирди. Қачондир соҳилга чиқиб, юмшоқ қумга чўккаларди-да, оқимга термуларди, билмасдики, шу палла рўпарасидаги қалин тўқай ичидан бир жуфт охуваши кўз унга интиғу интизор тикилиб турарди...

Иттифоқо, бир кун қуёш ботар палла, таъкиб қилувчини кўриб қолди-да, юраги сувга тушган олмадек қалқиди. Ёпирай, у ким, Гурами? Нима қилиб тентираб юрибди бу хилват ёқларда? Нахотки кузатаётган бўлса? Бир жойда туrolмай қолди. Кўнглига ўт туташгандек бўлиб ўша тарафга умтилди. Тўқайни тит-пит қилиб чикди, лекин Гура ерда ҳам, осмонда ҳам йўқ эди. Гўё сув

парисидек ўзини тўлкинлар қаърига отиб қойиб бўлган эди.

Эртаси куни бедовини етаклаганча яна Фаридон кўприги яқинига келди. Лекин, нимагадир, сувга шўнғишга ҳам, отини ювинтиришга ҳам хуши йўқ эди. Нигоҳи тўқай тарафда... Бир жуфт кўз, олов сочувчи сеҳргар кароклар қани, қайда қолишди? Бугун улар кўриниш беришмайди, олисдан интиғу интизор термулишмайди чоғи. Ногоҳ шунда бир зорли нидо эшитилди: «Рози эмасмен, рози эмасмен хунимга хун олмасангиз!» Аниқтиник англади: нола дарё тубидан келаётган эди. Йигит доғ қотиб қолди. Оҳ деб беихтиёр кўксини ушлар экан, кумлоқ шитирлади. Аста ўгирилиб, Гурани кўрди.

Гура, фақат ўз кўнглига сиғинадиган офатижон ва қайсар Гура... Сарой дилбари... Йўғ-а, у оху эмасми, Бухоро даштларида ҳеч кимга туткич бермай чопкиллаб юрган хурковуч кийик эмасми?! Қараши, жон олувчи қараши ҳар қандай йигит гурурини поймол этишга кодир ва ҳозир Маҳмуд Торобийни ҳам бор-йўғидан жудо қилиш, осмон қадар баланд иззат-нафсини поймол айлаш истагида бир-бир босиб келарди.

Малак маликалик либосини ечиб ташлабди, эғнида марғилоний атлас кўйлак, атлас лозим, гулобий бахмал нимча, нозик оёқларида бежирим кавуш, қулоқларида сирға, қайсидир панжасида ёқут кўзли узук ялтирарди. Бир тутам сочи пешонасида, қолгани елкаси оша парижонҳол ёйилиб тушган, эпкинда ажиб навозиш билан тўлғанарди.

Қирмизи лабларини хижолатомуз қимтиганча Гура икки қадамча нарида тўхтади ва сокин қулди. Сонсиз дур сочилгандек бўлди оғзидан... Йигитни эса гўё илкис яшин чалди, гап қотгани мажоли етмасди. Ниҳоят, у аста бошини кўтарди ва аёл қорақичлари бир ҳасрату бир ўқинчга тўлалигини кўрди, «Гура, адашиб қолмиш-сиз», деди ахийри, нигоҳини олиб қочаркан.

— Адашмадим, сизни излаб келдим, — деди Гура нозу истиғно билан.

— Йўқ, менимас, бошқа бировни излайдирсиз.

Париваш Гура чехрасида нозик бир араз, жозиб бир ўпкаланиш... «О, жоним, бу дунёда мен учун сиздан бўлак ким азий!» — деб юбораёзди. Йигит хануз гангиган, ичида недир иссиқ нарса тошар, аммо тилига бирон тузукли калима кўчмасди. Ажабо, нега уни кўрса ўзини

йўкотиб кўяди, гўдакдек довдирайди? Ахир у бировнинг хасми бўлса... Лекин ўша «бировадан аллақачон кечган, буткул кечган. Шаддот, шунақа шаддотки! Саҳройилиги бор-да! Ҳатто ёкмай қолган дамда ёруғ дунё ҳам уч пул! Ҳали-ку рўзвор... Биларди, оиласи ва турмуши омонат, устига устак эрта қариган бадқовоқ Бурҳон қана билан тирикчилик қилиш битмас-туганмас азоб! Ахир, ундан кўра ўлгани минг марта авло-ку!

— Сиз энди дасти узун султонсиз, мен каби бир ғариба арзи холини тинглашдан орланасиз, — Гура маъ-юсланди, лекин недир шуъла мунис чехрасини ажаб на-возишли қилиб кўрсатаётган эди. — Ёки орланмайсиз-ми? Ундай бўлса гапим бор.

— Гура, фақир султон бўлсам эл учун султонмен, сен учун... бир ҳабиб, — ниҳоят бамайлихотир лутф қилди Маҳмуд баҳодир. — Эҳтимол сен бўлмасанг азиз бошим жаллод кундасида хор бўларди. Қилган яхшили-гинг каминадан қайтмаса Оллоҳдан қайтсин!

Ҳол-беҳол турган Гура аста-аста ўртанди: недир дард уммон бўлиб кўнглини тўлдирган, ҳозир уни тўкмоқчи эди. Аммо бу бепарво йигит ҳар гал йўлини топиб чап беради. Қийноқларини кўриб ҳузур қилса керак-да! Қанақа одам бу ўзи? Фурури тоғча бор-ов, тоғча! Санамлар санами Моҳигулга ҳам ирими учун мундай қиё бокмаган, агар ўша билан элакишганда борми, айтардики, ҳей, барно йигит, ул бир жория азиз-у, биз, малика ноазиз бўлиб қолдикми?

— Бас, жоним, бас, — узун киприкларини пирпиратганча қумга тиззалади Гура, — мен изингиз гардини кўзимга сурсам дейман, сиз эса... неларни орага тикиш-тирасиз. Жонимни хижолатга қўймангиз.

— Гура, Гура! — Ҳиндий мушқу анбар бўйидан йигит сархушланиб, кўзларини юмганча бир лаҳза тек турди-да, беихтиёр бошини аёл тиззаларига қўйди. — Сен каминани жоду қилгансен, Худо ҳақи сўзимга ишон! Ўтинамен, яна шундоғ қилки, мен сендин безай, тоабад безай! Йўкса, эл умидини узсин, султонидин айрилур!

Гура бир титранди: танига нимадир оловдек живир-лаб югурди ва патила-патила қалин сочларга нозик бир энтикиш билан суқланиб тикилди...

— Ундай демангиз, жоним, — энтикиш аралаш шивирлади аёл, — ундай демангиз. Нечун сизни ўзимдан бездирай? Ахир мен шўрлик меҳрингизга зорман.

Намунча овози ширали, ёқимли... Ақл бовар қилмас жодуси бор, жодуси! Бўринайхон ва яна не-не паҳлавонларни нозланиб сўзлашлари кўпроқ мафтун қилган бўлса ажаб эмас. Қаттол ажали олдидан Бўри қачонлардир кўлида ўлишни орзу қилганини эътироф этмадими?! Балки у ҳам... Нечукким йигит бирдан сергакланди ва ногаҳон ҳалиги зорли нидони эшитди: «Рози эмасмен, рози эмасмен хунимга хун олмасангиз!» Беихтиёр кенг-кенг елкалари титраниб, оғир хўрсинди ва кўз ёшлари Гура этагини ҳўл қилди.

— Афу эт мени, Гура! — Ниҳоят, Маҳмуд баҳодир қаддини ростлаб, ғамгин нигоҳини аёл нигоҳига қадади, шикаста хўрсинганча тилларанг гажагига дағал панжаларини теккизиб қўйди...

Қуёш тиккага келиб тандирдек қиздирди, Маҳмуд баҳодир қалъада Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳим кутиб қолганини ўйлаб, жўнаш учун ҳозирланди. Дарвоқе, атрофдан қўриқчилар кузатиб турган бўлишса, не ҳаёлларга боришмади. Яқинда соқчибошликка тайинланган Жўра говбош бир дақиқа ҳам қаровсиз қолдирмайди. «Афу эт, Гура!» Маҳмуд баҳодир яна бир маротаба хитоб қилиб, саман сари жилди. Бир пайт кутилмаганда Гура бир силтаниб олдини тўсди. Аламини зўр-базўр ютаётган аёл нимчаси ичкарисидан мўъжазгина ханжар олди-да, йигит олдига ирғитди.

— Санчинг кўксимга, Тангри хаки, бирдан-бир муродим кўлингизда ўлиш, — Гура ёноқлари лов-лов ёнар эди. — Шафқат қилинг, мен бахтсизман, меҳрингизни бериб бахтли қилишни истамас экансиз, ушбуни юрагимга уриб бахтли қилгайсиз.

— Гура, сенга нима бўлди, йиғиб олсанг-чи эс-хушинг-ни?!

— Эс-хушим жойида... Тонманг: сиз менга газанда деб нафрат билан қараётирсиз, — аёл ўзини буткул қўйворди, йигит унинг қадди-бастидаги жозиба ногаҳоний дағаллик билан алмашганидан бутунлай таажжубда эди. — Эҳтимол, ҳақдирсиз, ахир мен қавмимни хўрладим, эрим бетига оёқ босдим, бадном бўлдим. Бадном кимсани не қилурлар, ўлдирурлар?! Сиз мени энг сўнгги илинжимдан бенасиб этманг!

— Ҳазил мавриди эмас, Гура!

— Нечун ҳазил қилай?

— Энди сен бизнинг қавмимиз учун азиз ва қадрли

кишисен, кўнглингдан ҳар хил шубҳаларни ҳайдагил! Во дариғ, ёки сен бизга ҳам хиёнат қилурсенми, ўзингга шунчалар ишонмайсенми? Агар ундоғ бўлса, Тангри сени у дунё-бу дунё кечирмагай!

— Йигит, билингки, фақири аввал қўлингизга гул тутдим, кейин ханжар, — Гура овози анчайин истехзоли жаранглади. — Аммо сиз на унисига парво қилдингиз, на бунисига! Айтинг, бу ишингиз ношудлик эмасми?

Маҳмуд Торобий чурк этмай, тўлиб-тошиб турган аёлдан узоқлашди. Салдан кейин у яйдоқ отини Тороб сари жадал қичаб борар ва беадад бир ғашликка чулғанган эди...

* * *

Мингбошилиқ унвонига эришган Томиш Маҳмуд Торобийни қишлоқдан чиқар-чикмас ёки Бухоро остонасига етар-етмас саранжом-саришта қилишига аъёнлардан ҳам кўра Бурҳониддин кўпроқ умид боғлаган эди. Аммо нияти пучга чикди, суллоҳ Томишдан ўтган ношудлик оқибатида Маҳмуд Торобий беҳисоб лашкар олдида, иззат-икром билан, оқ кигизда савлат тўкиб ўлтирганча, шахри муаззамга эсон-омон кирди. Баҳодирдан яхшилиқ кутмаганлар эслари борида сичқон иини ижарага олишди, шаҳарни тарк этишни истамаган аслзодалар авом каторида нон-туз, совға-салом билан янги султон истикболига шўшилди. Азамат йигитлар Маҳмуд Торобийни оқ кигизга солиб, арк майдонидан олиб ўтишаётганда Бурҳониддин мудрофаа девори устида, шинак олдида ғам ютиб, хомушланиб турарди. Ноиложликдан у ҳам кутлов айтмоқ ниятида эди. Аммо кўп ўтмай уни қишанбанд қилишди ва зиндонга тикишди.

Жоме масжиди имомлигидан кечган ва девонбегилик лавозимига кўтарилган Ғиёсхўжа ал-Бухорий, бош вазир Шаҳобиддин Манғитий, қозикалон Расулберди вақтида Бурҳониддинга садоқат билан хизмат қилишган, ундан муносиб сийловлар олишган, беадад ҳурмат-эътибор кўришган эди. Лекин улар кўркқанларидан қатлга ошқора монелик қилишолмади, бу билан нодон Бурҳониддин Чигатой ноғорасига роса ўйнаган, у айнан шундай жазога лойиқ, демоқчи бўлишди. Айни пайтда бош вазир ишончли кишилар кўмагида, хуфия тарзда, ҳокимни зиндондан қочириш чорасини кўрди ва роса икки саноч тилла сарфлагач бунга эришди...

Эртаси куни жоме масжидида хутбаи олий ўқиладиганда, шайхулислом Самандар Варахшагий таклифи билан Шамсиддин Махбубий шаҳар ҳокими этиб сайландиганда, Махмуд Торобий кўпроқ Шаҳобиддин Манғитий афт-башарасига диққат қилди. Собик бош вазир ўзида эмасди, ўлгани кунидан жамоа манфаатини маъқулладиган эди.

Жомеда кечган йигин энг нуфузли йигин эди, шу боис Махмуд Торобий ана шу қулай имкондан фойдаланиб қилишни маъқул топиб, улус кўзи ўнгидан аркони давлатини тузиб олди. Султон умуман дабдабадан кечди: жамоа розилиги билан кўп лавозимларни бекор қилди, вазиру вазаро сонини камайтирди, ҳозиргина баланд мартабага кўтарилган Шамсиддин Махбубий оталиги — бош маслаҳатчиси бўлиб қолди. Анча қариган бўлса ҳам Иброҳим Торобийга девонбегилик лавозимини лойиқ кўрди.

Лекин қошки эди шу тадбирлар билан ишлари осонгина ўнганса... Уммон қаби жунбушга келган тўполонлар ичида Махмуд баҳодир гоҳо ўзини баргдек ожиз сезар, гоҳо чархи каждан ўзича нолир, чорраҳада саросар қолган улусга ҳам, ўзига ҳам Худодан қушойиш тиларди. Икки кунча бурун хос хуфияси Эрдана қузғун келтирган хабарга кўра, Махмуд ялавоч ва Бурхониддин Бухородан қочган зодагонлар ва босқоқлар ҳомийлигида Карманада қуч тўплашаётир, ҳатто Чигатой ҳам ўша ерда эмиш, ғазавот аҳлига қарши бўладиган юришга ўзи бошчилик қилармиш...

Бейхтиёр Махмуд ялавочни эслаб оҳ тортди, ўкиниб ҳам қўйди. Раҳматли отаси демишки: «Ўғлим, наридин келган ёвдин кўркма, ўзингникидан кўрк!» Қанчалар ҳақ экан падари, ахир, Махмуд Торобий уни улусга қайиштириш учун озмунча саъй-ҳаракат қилдими?! Қургур дилидаги муз жиндай эримади, қайтага Вафо Хўжандийдек садоқатли йигит унинг қўлида жувонмарг бўлиб кетди.

Лекин тепада Қодир эгам бор-ку, У баридан воқиф бўлган ҳолда, ҳар савобу ҳар не уволни ўлчаб, барини тарозисига солиб турибди-ку! Наҳотки Махмуд ялавоч шунчалар ғофил, наҳотки у жафокаш юрти, мушфик элига қилган жабру жафолари учун ҳисоб берадиган кун албатта келажагини билмаса?! Чиндан ҳам агар у жилла курса ўзига садоқатли қўшинни бир иложини қилиб Бу-

хоро ихтиёрига ўтказиб юборганда бўйнидаги гуноҳини озми-кўпми ювган бўлмасмиди?!

Маҳмуд Торобий, гўё рўпарасида титраб-қақшаб Маҳмуд ялавоч турибди-ю, уни ғазаб билан бўғаетгандек, қўлларини чўзиб чангак қилди. Шу асно кириб қолган эшикога — бир вақтлар Конибахт мадрасаси обрўли мударрисларидан саналган, ҳазрат Маҳбубий назарига тушиб келган Расул Шафрикониё унга ажабсиниб тикилди. Баҳодирни у ғазабнок ҳолда кўп кўрган, аммо ҳозиргидек ҳолда... Ёпирай, султон кўзларидаги ўт тошни эритишга ҳам қодир-ов!

Хаёли чалғиб турган бўлса ҳам Маҳмуд Торобий эшикога муддаосини дархол фаҳмлади. Машварати олий вақти яқин, шу сабаб останада ҳозир бўлган аъёнлар, лашкар сардорлари ичкарига киргани изн сўрашаётган экан. Баҳодир ижозат берди, шу билан хаёли яна Чигатой ва Маҳмуд ялавочга оғди. Дунё ишларини тушуниш намунача мушкул, у кимга умид боғловди — Маҳмуд ялавочгами?! Соддалиги устидан укаси Муҳаммад мириқиб кулмаганимиди, э, ака, ўша нобакор совунига кир ювиб кўрмагансиз-да демаганимиди?! Укаси ҳақ бўлиб чиқди, у эса бети терисини сидириб қолаверди, э, дариг!

Маҳмуд Торобий машварат аҳлига хомуш бир алфозда ўғирилди, орада ҳам бийрон, ҳам чакқон шогирд Вафо Хўжандий йўқлигини ўйлаб ўкинди, сўнг нечундир нигоҳи бир Муҳиддин Камолда, бир Эрдана кузғунда тўхтади.

Эл ичида гап ётмас экан; бу кунда синглиси Суйгуна эркаклар билан тенг турганини, ҳатто жанг кўрган йигитларни ора йўлда қолдираётганини майда-майда гап қилишарди. Буниси-ку майли-я, Суйгуна Муҳиддин Камолга кўпдан бери соядек эргашиб юргани ғийбат қозонида қайнаётир. «Бир балоси бўлмаса шудгорда қуйруқ на қилур», дея сур кимсалар гоҳо ари инига чўп сукиб қўйишарди. Чамаси, бир хил муждалар Шамсиддин Маҳбубий қулоғига ҳам етган кўринади. Яқинда у тўйга шама қилди, икки ёш бошини қовуштириб қўйиш савоблигини орага қистирди. Аммо ҳозир мавридими, юракка қил сифмайдими-ю, тўй сифармиди?

Ажабо, юракка тўй тугул қил сифмас экан, унда нечун ўзи ақли билан келишолмай инон-ихтиёрини кўнглига топшириб қўймиш?! Нима, ёлғонми тунлари ухламай оҳ уриб чиқишлари, кўксини захга бериб ётишлари ёлғон-

ми? Эхтимол, эрта-индин улус Суйгуна билан Мухиддин орасидаги гапни унутар, йўғ-а, уларга хайрихохлик билдиришар, аммо ўзи билан Гура орасини боғлаган ишга қаҳр назарини солишмайдими?! Ҳали кош кўяман деб кўз чиқармасайди, ахир, думбуллик қиладиган бўлса эл аяб ўтирмайди, ҳазон янглиғ осмону фалакка чирпирак қилиб учириб юборади. Ана, қайси куни Эрдана кузгун Жўра говбошга демиш: «Биродар, султонимиз кандоғ одамки, кўра-била Гурадек илонни қўйнида ардокламакда?!» Ишонган кишисидан шу маъни чиққандан кейин бошқалар юз-хотир қилиб ўтирармиди. Султон аввал авом қорнини тўйғазсин, устини бутласин, ошиқлик қочмас, деган гап ҳар қандай дарбадар оғзининг бир чеккасидан чиқиб кетади-да!

— Ўғлим, хизматингизга мунтазирмиз, — ниҳоят жимликни бузди Бухоро шаҳри ҳокими, бош маслаҳатчи Шамсиддин Махбубий. — Биз кўнглингиз катидаги тафсилотларни билмай доғдамиз, сўйланг, тинчликми?!

Ғойибдан қийғоч кошлар тагида таманноли чакнаган, нозик бир гина, теран бир мунг зуҳур бўлган, ағёрни қатл этмак қасдида сафланган қайрилма киприклар қуршовидаги охуваш кўзлар таъқибига учраб турган Махмуд Торобий ҳазрат сўзларини эшитмагандек эди, хануз у олисдаги шахлолар бандиси, хануз бекалом қотган, бу қадар сархушлиги боисини бир англари, бир англамас эди...

— Ўғлим, қуловимиз сизда, — деди яна ҳазрат вашланиб.

— Пийрим, Эрдана кузгун мужда келтирмишки, ёғий қадами яқин, — паришонҳол киёфада сўйлади Махмуд Торобий. — Демак, биздин шитобона тадорик жоиз, акс ҳолда ғаним чангалига осонгина илинурмиз!

— Илоё, султонимиз юзи ёруғ бўлсин! — таомилга кўра Шамсиддин Махбубий қўлини кўксига қўйиб енгил таъзим қилди. — Сиз айтган тадорик ўз маромида борур, иншооллоҳ, Абу Ҳафс тепалигида тузилган лашкаргоҳ маҳобати фалакни тутубдирки, эшитган ёвнинг ўтакаси ёрилғай!

Пири комил нафаси пок: кўрган-билганини бежамай тилига чиқаради, омонат истакларга ишқибоз эмас. Бу одатини яхши билган Махмуд Торобий мамнун бош ирғади. Султон кўнглини бошқа бир нарса кўпроқ ўртаётгани: ёвга рўпара бўлиш ва басма-бас сўқишини учун

ғазаб ва ғурурнинг ўзи кифоями? Ҳарбу зарб майдонига таваккал киргандан не фойда? Озгина бўлса ҳам савашмоқ ҳадисини эгалламоқ керак. Ушбу бобда ғаним нақадар олғир! Хийлаи найрангига аҳтимолки Искандар Зулкарнайн ҳам тоб беролмасмиди. Қурол-яроғ ишлатиш ва босди-босди жабҳасида нақадар устаси фаранг. Рост-да, лашкар дегани сомондек сочилиб, пуфакдек ёрила қолмаса! Сув келса симириб, тош келса кемириб кетаверса! Агар у худди шундай тартиб-интизоми мустаҳкам қўшин сафламаса иблис қавмига сира бас келолмас.

— Жаноб Мўйин, — ўрнидан туриб кетди бехос Маҳмуд Торобий. — Қани сўйланг, бугун жамийки увол-савобимиз сизнинг ғайратингизга боғланмиш!

Зодагонлар ва босқоқлар Карманани лашкаргоҳ қилганини эшитиб қайғуга чўмган мажлис аҳли диққатини бараварига Эрдана қузғун ёнида тиззалаган Мўйин темиртакка қаратди. Бир зумда унинг дўнг пешонаси, ғўшти қочган чаккалари терчилади, у ўзига кўрғазилган беадад иззатдан хижолатда эди.

Асли хизмати чакки эмас: баҳодир амри билан шаҳардаги барча қуролсозни қўл остига йиғди, алар билан тил топишиб, анчадан бери совиб, кул босиб ётган босқонларни, унутилган сандону болғаларни ҳаракатга солди. Усталар меҳнатини баҳолаш ихтиёрига бериб қўйилгани айниқса муҳим эди.

— Мусулмонлар, султонимиз этагини ўпинг, — Мўйин темиртак аҳли машваратни хангу манг қилиб қўйганига амин бўлгандан кейин сўзини давом эттирди. — Бул зот саховатпеша эрур. Нечун дейсизми? Кеча эллик-юз чоғли чопсан устахонамизга келиб шамшир талаб қилмишлар. Ваъдадин нарига ўтолмай турганимизда валинеъматимиз пайдо бўлдилар ва кўкка қўлларини очиб дуо қилдиларки: «Худоё худовандо, шул мўминлар тилагини мустажоб айлагил!» Орадан ярим соат ҳам ўтмай йўлда қурол-яроқ ортган карвон кўринди, чопсанлар ундаги юкни тақсимлаб олдилар ва султонимизни алқадилар.

— Худо ҳақи, бу аломат воқеага камина ҳам гувоҳмен, — деди Жўра говбош ҳаяжон билан. — Сорбон айтишича, бир ойча бурун Шероздин Балх сари йўлга чиқишган экан, аммо нечундир ўзлари ҳам, туялари ҳам Бухорога иштиёқманд бўлмишлар!

— Бале, бале! — деди шайх Иброҳим ёқа ушлаб.

Кўкдан, сўнгсиз фалак қаъридан бир даста чароғон,

соч толасидек тарам-тарам нур ёғилгандек бўлди хонаи хосга ва бу сиру синоатни фақатгина Махмуд Торобий илғади. Ўша заҳоти алланечук хузурланиб, қаноат ила кулимсиради.

Аммо нечундир кўнгли бир четини тушунуксиз бир безовталиқ, бир хижиллик чулғаган эди... Шу сабаб, ҳаммани ҳайратга солиб, иштиёқ билан сўзлаётган Мўйин темиртакка норози қараб қўйди.

Иккинчи боб

ХОРУ ЗОРЛИКДА

Бунча каттол, бунча бағритош бу йигит? Тангри таоло ҳақи, у ўзини осмонга бениҳоя яқин тутади, эҳтимол шунинг учун ҳам ғурури баланд, иззат-нафсига доғ теккан қуни ажали етиб, ҳукмдорлиги барҳам топур!

Ажабки, у шунчалар димоғ-фироғи билан тайини йўқ қаланғи-қасанғи авом ёнида қолмиш. Авом қони ва жони! Ҳар ҳолда ҳаммага қайишади, фақат бундан шўрлик Гура истисно. Ким билсин, музга айланган юрагини забт этиш насиб қиларми-йўқми?

Тангри қўлласа балки етишар бу саодатга!..

Зарафшон соҳилида, майин қумда тиззалаган Гура хотун аччиқ доғи-фироқда қоврилганча шуларни ўйларкан, кажрафтор чархга таъна тошлари отар, беқарор тақдир илкида ўйинчоқ бўлиб қолганига ўкинар эди.

Гурани сўнгсиз ғазаб босиб келар, ўзини қанча қўлга олишга уринмасин, жаҳл отидан тушолмас, ичини кемириб ётган дардларини кимга тўқарини билмас, ҳаммадан ёмони — ҳозиргина мумдек эриб тиззасига бош қўйган, кейин бирдан феъли бузилиб жўнаб қолган йигит ортидан дод ҳам сололмас эди. Энди садоқатли нажотқори битта, мана бу қумга санчилиб турган хунхор ханжар! Ахир, не бедодлик, жамийки тилаклари чил-чил синдику! Қавмидан ажралди, рўзғори тўзғиди, хону мони куйди, бадном бўлди, энди биргина йўл қоляпти. У ҳам бўлса — ўлим! Ханжарни ўзи санчади кўксига. Анов паҳлавон буни истамади, ўзи ушатади охирги ниятини.

Ханжар бари-барисидан осон ва беминнат қутқариши мумкин, фақат чигиртка каби эзғиланиб, жондан ва орзу-умидлардан бемаврид жудо бўлиш аламли!

Ҳали улгурар омонатини топширишга!..

Ахир, нега руҳини чўктиради, бахти-тахти, қувончи олдинда турибди, зеро Аланқува арвохи фақат яхшилик ваъда қилмакда, яхшилик! Кеча окшом босриқди, тушида баланд чўққи этагида муаллақ турган олтин тахти равонда хурдек ўлтирган, тилларанг сочларига ок оралаган нуроний кампирни кўрди, билдики, бу — Аланқува, дийдорлашмак ниятида келмиш; улуғ момосига тавозе билан икки букилиб салом берди. Момоси хуш-хандон киёфада деди: «Гура, Бухоро султони пешонангдаги юлдузинг!» Бу дилидаги гап эди, борлиғига илиқлик югурди. Хабаш аёл ҳам тушини яхшиликка таъбирлади, энди у Маҳмуд Торобийга инон-ихтиёрини топширишга яна бир қарра аҳд қилди. Асли йигит гах деса қўлига қўнғудек ҳолда, яна ҳам яқинроқ тикилади пинжига, кўзларига сузилиб, хумор-хумор сузилиб қарайди. Қароқлари орқали дилига човут ташлайди, човут!

Томиш макри фолш бўлиб, лашкар шитоб билан Бухорога кириб борганда Гура ранг-рўйига қон югуриб, орзиқишларга кўмилди. Энди ўзини бемалол Маҳмуд Торобий ёнида, султон ҳузурида тасаввур қилар, ҳарамда энг обрўли, энг суюқ ва сулув бека бўлишини ўйлаб ширин-ширин энтикар эди.

Лекин, во дарифки, кўҳна чархда адолатнинг урвоғи ҳам йўқ экан: Маҳмуд Торобийни ок кигизда ура-ура билан шаҳар кўчалари бўйлаб айлантиришганда ҳам, сўнг жоме масжидида унга аталиб хутбаи олий ўқилганда ҳам ҳеч ким Гурага аҳамият бермади. Холбуки, у жойим фақат султон қанотида, деган ҳаёлда эди, бошқача бўлишини тасаввурига сиғдиролмасди. Аммо Гурани эслашмади, гўё у ёруғ оламда йўқ эди. Ҳатто Маҳмуд Торобийнинг ўзи ҳам бундай киё бокиб қўймади. Бундан ортиқ хорлик бўлурми, ёронлар?!

Ғазабга минган ғазавотчилар қўрғонлари қулини қўкка совуришди, бундан зиғирча хафа бўлмай, амакиси Чигатой тухфа қилган ҳовлида эмин-эркин яшай бошлади. Анча муддат Маҳмуд Торобийни «тутқун» қилган ушбу ҳовли-жой тўқинлиги ҳам, жозибаси ҳам Гурани унча қизиқтирмасди, у бундаги соқинлик ва хилватнишинликка ошифта эди. Пахса девор билан ўралган работ ичида тунлар айниқса жимжит кечарди, юлдузлар пирпирай бошлаганда Гура гулзор четида пайдо бўлиб, нари-бери имиллаб юрар, астагина оҳ урар эди. Ногоҳ ноласи ғира-

шира тун қўйнига таралар, гўё юксакларда милтираётган юлдузларга қадар етар, ҳатто замини замони ўртаб юборар эди.

Асли Гура обидийда қилгувчиларни кўрса беихтиёр энсаси қотарди. Энди ўзи ўша аҳволда: танҳолик боис беихтиёр кўкси тўлиб, нимадандир ичи аччиқ-аччиқ тилинадиган, киприклариға нам сиркиб чиқадиған бўлди. Кечқурунға бориб қобқлари шишиб, қизариб кетарди. Эрталаб эса тўкилгудек бўлиб Малик Санжар қасри сари жўнарди. Соқчилар сардори Жўра говбош аввалдан яхши танигани сабабли бирон нарса демай султон ҳузуриға қўйворарди. Миш-миш тарқабдики, Гура сарой эркаси эмиш, хобгоҳда истаған тантқиқлиғини қилишдан чўчимасмиш, ҳатто баҳодир бурнидан ип ўтқазиб олғанмиш...

Бугун қутилмаған ҳол юз берди: Жўра говбош не пичинғлар билан йўлини тўсди. Тўғриси, бу зарбадан Гура ганғиди, соқчибошини оғдириш учун ширин гапириб кўрди, ақча қистирди, натижа чиқмағач, пўписаға ўтди, бу ҳам наф бермағач, аламидан хўнграб юборди. Бўзлай-бўзлай изига қайтди. Индиниға Жўра говбош қўполлиқни яна ҳам ҳаддидан оширди, иззат-нафси ёмон оғриған аёл билдики, соқчибошидан беҳуда ранжиётир, у шунчаки юқоридан келған фармойишни адо этмақда. Демак, дийдорини аввало султон истамаяпти, жонидан безор қилғандирки, сарой эшиқларини беркитиб ташлашни буюрибди. Йўғ-е, нега ундай бўлсин? Ахир, у кўринса шошганидан ўтқазгани жой тополмай қолади-ку. Чамаси, Гура пайини қирқиш масаласини инжиқ шайх — Иброҳим Торобий ўртаға қўйған, пири қомил яқинда бир даврада, раҳнамомиз ёшлиқ майллариға берилиб, Гура сари оғмиш, бу кетишида ғазавотни ҳам унутғай, деб ҳазил қилғанмиш...

Одамзот феъли ғалати: нечундир таъқиқ кўчасиға кўпроқ интилади. Тамом қайсарлиққа маҳкум Гурада шунга монанд ҳол кечди. Илғари Малик Санжар қасриға ора-сира келса, энди тинимсиз ҳар кун келишға одатланди. Кўпинча атай Жўра говбош жиғиға тегарди, сўнг қаср рўпарасидаги хиёбонда паршонҳол айланиб юрар, кўз қири дарвоза тарафда бўлар, нимадир ичини тимдалар эди.

Харғиз Гура умидвор: Маҳмуд Торобий тошбағир эмас, кўнгли тубидан менга жой берғай, меҳрим, ишқу ҳавасим дилиға чексиз рағбат бағишламақда, қадриға қадр қўшмақ-

да. Шундай экан, бугун бўлмаса эрта ҳукмдорларга хос тангилик билан йўл тутгай. Ана-мана ўзи дарвозадан чиқади, ҳаммани хайрон қолдириб, қўлларимдан ушлайди-да, қўзларимга зорли тикилганча хобгоҳига етаклайди. Қани шунда башараларини соқол босган манови тўнғ кимсалар олдимни тўсишга журъат этишсин-чи!

Гура ўзини баъзан шамол чирпирак қилиб учирган, айлантира-айлантира тиканзорга элтиб ташлаган атиргул япроғига менгзайди. Бу нима, тақдир қаттоллигими? Қайда қолди Жете қирларида кечган масъуд онлари, ким ўғирлади инон-ихтиёрини? Агар рафтори совуқ Бурхониддинга тегмаса, унинг ортидан эргашиб бу юртларга келмаса бошини шундай маломатлар ўрамасмиди, анов йигит човутига илиниб бундай ғаму кулфатларга ботмасмиди?!

Шуларни ўйлаб Гура ўкинади, кенг ва ёруғ дунёга сиғмай кетади, аламини зўрға босганча, кўксига тегайтегай деб турган найзани босиқлик билан аста нари итаради. Лўппи юзида таранг бир зўриқиш зуҳурланади, недир қайғудан шаҳлолари аллатовур чатнайди. Аммо ўзи билан ўзи бўлиб, қаср бурчагидаги омонат дўконда пашша қўриб ўлтирган эллик беш ёшлардаги басавлат киши зимдан кузатаётганини сезмайди. Қаср бурчагида дўкон бор-йўқлигини турмуш икир-чикирларига кўмилган бандалар тузукрок эслай олмайдилар, Гура қаёқдан билсин. Дўкон қўзиқориндек тўсатдан пайдо бўлиб қолди. Соҳиби, гарангмиди, ўзини атай овсарликка солармиди ёки бепарвомиди, савдо-сотик бароридан келишини ўйламас, пештахтада ёйиб қўйилган шоҳи-атлас, зардўзи дўппи, кимхоб камзулчалар, тилла узук, сирға солинган кутичаларга талабгор бор-йўқлиги билан иши йўқ эди. Аммо кўзи қаср дарвосазиди: ким киради, ким чиқади, мол сотган киши бўлиб уларни элакдан ўткази.

Кимдир ўзига тикилиб қараётганини Гура охири бир кун пайқади, пайқади-ю, кўнгли бир ҳаприқди. Сўнг, кўп каловланмай, сон-саноксиз нигоҳлар орасидан дўкондорнинг шавққа мойил, мубҳам бир ғараз ифода этган, маккорлигини пинҳон тутган нигоҳини ажратиб олди. Ажабсинди: ахир, дўкондор кимнидир эслатарди. Тавба, уни қайда кўрган экан? Нахотки, бу ўша маълум ва машҳур банда — Алиакбар хожа ал-Бухоройи? Нима учун бу ерларда ўралашиб юрибди? Ҳар ҳолда бекорга эмасдир?

Шахристон тўполониға Гура кўникиб қолди, баъзан Суйгуна Зибони излаб топар, машқ майдонида от чоптириб юрган қизгинаға ҳавас билан тикилар, ўзи сезмаган ҳолда у билан узоқ-узоқ ҳасратлашар эди. Бугун ҳам ҳовлида тоқат қилиб туролмай, чошғоҳға яқин Малик Санжар қасриға судралиб келди. Ерга теккудек узун шоп осиб олган Жўра говбошни у ёғи-бу ёғидан ўтиб анча авради. Қайда, ясовулбоши паст тушмади, аксинча жаҳл аралаш бакириб берди: «Хоним, султон хобғоҳда йўқлар, лашкарғоҳни тафтиш қилаётирлар!»

Ранжу алам ютган Гура ичида ғижинди: «Афтинг курсин, гўрсўхта! Ғўдаймай қаро ерга киргин, илоё!» Сўнг аччиқ устида Абу Ҳафс тепалиғиға йўл олди. Кўчалар шу қадар тирбанд эдики, лашкарғоҳға етгунга қадар силласи қуриёзди. Қандайдир ёғоч тўсинлар олида кўзлари чакчайган, басавлат қуролли кишилар дағдағасиға йўлиқди. Йиғламоқдан бери бўлиб нималарнидир чулдиради, аммо арзи-додига қулоқ солғувчи топилмади. Одамлар тилида Махмуд Торобий исми-шарифи жарангларди, қаёққадир шошаётган кексалар, ўрта ёшлилар, ёш-яланглар султон шаъниға ҳамду сано ёғдиришар, Оллоҳдан унга узоқ умр тилашар эди. Ўқсий-ўқсий одимлаётган Гура қайта-қайта султон номини эшитиб, анча енгил тортди, кўнглини ёруғ бир ғусса аралаш хаяжон қамраб олди. Қайсидир кўчада зикр тушаётган дарвешлар жазавадидан хайратланиб тўхтади. Зикри зоҳирий: «Ёху, сен — Иймон! Ёху, сен — Ғазаб!» Бул хитоблардан қулоқлари қоматга келаёзди. Ола-қурок тўдадан тезроқ йироқлашишға ҳаракат қилди, аммо шу лаҳза айри терак тағида Алиакбар хожа ал-Бухорий кўринди. Изидан тушганини сезди-да, юрағи шувиллаб кетди. Бошқа кўчаға ўтиб яна қайрилиб қаради: у ҳамон ортидан қорама-қора йўрғалар эди.

— Хожа, тошинғизни теринг, — деди Гура бехос тўхтаб.

Қаззоб дўқондор эшитишни ҳам истамади.

— Етмасми бир вақтлар жонимдан тўйдирганинғиз?

Хуфия топширикқа биноан, Малик Санжар қасри муқолишида кўримсизгина дўқон қурган банда — Алиакбар хожа ал-Бухорий замона зайли билан шунча кўп мол-ҳол ва тилла-жавохирот жамғаришға улғургандики, жаҳд қилса бутун Бухройи шарифни бор бисоти билан сотиб олишға қурбн етарди. Давлатдорликда Махмуд

ялавочдан асло қоилишмас, айшу ишратда ҳам ҳеч кимдан камлиги йўқ эди. Ақли, фаҳм-фаросати, ҳатто золлиги ҳам ўзига етарли, фақат бечора бир насрадан қисилган: Чингизхон ёки Чигатойга хизмати Маҳмуд ялавочникидан кўпроқ сингган бўлса сингган, кам эмас-у, аммо улардан кўрган сийлови арзимас — девонда молия юмушларини бошқарувчи нозир ёрдамчиси эди, холос. Хожа тузукроқ мансабни, очикроғи, жилла куриганда вазирликка кўтарилишни орзу қиларди. Ҳатто зимдан тожу тахтга ҳам хавасманд эди. Маҳмуд Торобий олчок Бурхониддинни Бухоро заминидан кувганда шу қадар севиндики! Энди амаллаб ёлғон шохни орадан кўтарса марра ўзиники!..

Етти ўлчаб бир кесадиған хожа ақлга сиғмас даражада кўп ақча сарфлаб, Маҳмуд ялавоч ва Бурхониддин орқали Чигатой кўнглига калит топишга уринганидан Гура хотун воқиф эди. Ҳафтада бўлмаса ҳам ойда бир марта у кўрғонга ташриф буюрарди, ҳокимни жинидан баттар кўрса ҳам, тавонини ялаш учун эринмай ҳузурига борарди, уни гоҳ туя, гоҳ бия сўйиб, гоҳ зару зевар совға қилиб сийларди.

Аммо Бурхониддин Чигатой саройи сари йўл очиб беришга ожизлик қилди, очикроғи, ўтақаси ёрилиб, буни истамади. Охир-оқибат қўлини ювиб қўлтиғига артган хожа бошига бало орттирди: бир гал боғ этагида соллана-соллана юрган мана шу хуриликони учратиб қолди. Сархуш эмасми, юраги қафасга кирган кушдек потирлаб урди-да, киприкларини пайдар-пай ўк қилиб отаётган санамга зорли бир нолиш билан интилди. Лекин, аттангки, у тутқич бермай охудек чап бериб кетди. Санам хануз ўзини олиб қочади. Шўрлик хожа эса узун кечаларни, оху фиғон чекиб, бедорликда кечирази. Тушига сўлим боғ, шохлари майин-майин эгилган мажнунтоллар тагида товус янглиғ хиромон кезинган малак кириб, изидан зор-интизор талпиниб қолади...

— Биби, сизга айтар икки оғиз гапим бор, жуда муҳим, — мутеларча шивирлади Алиакбар, ҳатто юраги дуқирлаганини эшитиб. — Кейин, майли, кўкрагимдан итаргайсиз, хўрлашларингизга ўрганиб қолганмен.

— Балки ҳали сизни ҳовлимга таклиф этишим керакдир? — деди Гура пичинг аралаш, юпқа лабларини истиғноли буриб.

— Худо ҳақи ёмон бўлмасди, хотиржам суҳбат қилар эдик, — ялтоқланди хожа, кўлини кўксига босиб.

Гура хожадан ўлгудек ҳазар қиларди, шу боис синик кулимсираб ўйлади: «Ўл-а, қари ошиқ, ҳали ҳам куюлмабсен!» Сўнг қандай муҳим гапи борлигини билгиси келиб, ниҳоят, розилик берди, аммо ҳаял ўтмай ичини пушаймон кемирди. Ахир, гўллик қилмаётирми? Бордию алам қашатган Бурҳониддин ярамасни изидан қўйиб, сўйиб ташла, деб яширинча фармойиш берган бўлса-чи?! Ҳокимнинг ҳам, бунинг ҳам кўлидан ҳар қандай қабихлик келади.

Гура хотун Алиакбар хожа ал-Бухорийга аталган бирор қатра меҳри бор-йўклигини билиш учунми кўзларини юмди. Нохос ичидан нидо эшитилди: «Бул бандага ёндашма!» Шўрлик танг қолди, аммо энди орқага қайтиш иложи йўқ эди. Ярим соатлардан сўнг унинг рўпасида хомуш ўлтирарди.

Тақдир кулиб бокканига амин бўлган Алиакбар терисига сиғмай ўн тўрт кунлик ойдек тўлган малак ҳусни малоҳатига тўймай тикилар, недир иштиёқ оғушида ширин-ширин энтикар эди. Биқинига қирмизий гул нақшланган чинни кўзадан май қўйиб нўш қилгандан кейин хаёлига яна ҳам эрк берди. Сутга чайилгандек чехрага оч қашқирдек термилди-қолди. Меҳмон сурлигини кўриб, Гура бирдан хушёр тортди, ҳатто жажли кўзий бошлади. Жойида ўтиролмай, неча бор асабий тарзда, ташқарига чиқиб келди. Хожа эса ҳали-бери муддаога кўчадиган хаёлда эмасди, ҳар хил олди-кочдиларни хикоя қилиб, атай чалғитарди.

— Айтсангиз айта қолинг ўша муҳим гапингизни, — деди ахийри Гура хотун сабри чидамай.

— Хоним, ҳозирги сўзларимдан муҳимроқ яна нима бор? — Хожа ўзига ишонган, бино қўйган эркаклардан эканлигини билдириб қўйгиси келди шекилли, келишимли мўйлабини ихлос билан силади. — Бир дам унутсак бўлмасми ғалваларни?!

— Ҳа, ҳа, қанийди унутсак...

— Э, офарин... Айта берсам кўнглингиз бузилади. Қай гўрларни сарсону саргардон кезмадим, қайга бормай, хоним, жамолингиз бир сония ҳам ҳаёлимдан кетмади. Хох ишонинг, хох ишонманг.

— Яна арзу хол... Дод дейман дастингиздан! — деди Гура нозу карашма билан, айни чоғда ўзини чиндан ҳам

додлашга чоғлангандек киефага соларкан. — Суймаган-га суйканма, демиш машойхлар, эшитмаганмисиз?

— Хай, хай, биби, яна зуғум!..

— Сўйланг муҳим гапингизни!

Саройда ҳам, эл ичида ҳам Алиакбар доим кўксини баланд тутди, ўлса ҳамки бировга гапини олдирмайди, чойхонаю бозорда сахийлик билан пул сочиб, барча ул-фатларини гах деса кўлига кўндирадиган қилиб олган, аттанги, неча замондан бери мана бу куйдирмажон дилига йўл тополмай халак, этагини ўпишлари, лутфу қарам қилишларини-ку кўя туринг, иложини топиб не-не қимматбаҳо тухфалар йўллади-ю, барибир ховридан туширолмади — хануз у осмондаги ой! Не қилсаки, кўнглини овласа? Мана ҳозир айна мавриди, ётиб қолгунча отиб қолиши керак. Ахир, қандоқ аёл илинмаган эркак кўйган тузоққа?!

— Хоним, Бурҳониддин сиздин кечибдир, мен эса қадамингиз гардини кўзимга тўтиё қилурмен, — қиска сукунатдан кейин яна туслана бошлади хожа, қайфли кўзларини сузиб. — Сиз мендин қочманг, розилик беринг, тўй қилайлик, жами топган-тутганим сизга буюрсин!

— Бўлди қилинг, хожа, — деди энсаси қотиб Гура.

Ноилож қолган Алиакбар ерга киргудек бўлди.

— На чора, зорим бору зўрим йўқ, — деди у анчадан кейин бўшашган ҳолда. — Сизга айтадиган бўлак гапим... Аммо, хоним, унга бепарво қолишингиз мумкин эмас.

— Ҳаракат қилгум!

— Хоним, сиз малоҳатда андоғ яғонаки, Ҳинд подшошига хотин бўлишга ҳам лойиқсиз. — Алиакбар бу гапи ўз зарарига хизмат қилишини билса ҳам тийилмади. — Аммо қадрингизни билмайдиган малаксиз, қилган ишларингиз бориб турган девоналик эрур!

— Давом этинг, бошлаб аврамакдасиз.

— Аврамак? Йўқ, борини соламен юзингизга... Худо хақи, тилла дийнорни чақага алмаштирмакдасиз! — афсус-надомат билан хитоб қилди Алиакбар. — Нечук куласиз, кулманг. Сизга жоним ачийди, сиз... не яхшиликлар қилдингиз анов жулдирвоқига ва не жавоблар олмакдасиз?

Эҳтиёткорлик билан асл муддаосига яқинлашаётган муғомбир хожани хомуш, бепарво тинглаётган Гура ногоҳ

совуксирагандек бўлиб, аллақаеридир ингичка зиркиради. Билганди, кадам олиши, ўзини тутишидан билганди: мухаббат шунчаки баҳона, мақсади бўлак, бу нокас шунақаки, иложини топиб бир ўқ билан икки кийикни қулатса, акс холда, узатган оёғини йиғмайди, ҳеч ким билан муомалага ҳам кирмайди. Ана шуларни била туриб қайишди, уялмай-нетмай уни ҳовлисига етаклаб келди. Хуфиялар опира-тошира Маҳмуд Торобий қулоғига етказмай қўйишармикан қилмишини?

— Сизга тушибдими оғирлиги?

— Сиздек аёл шаъни шу қадар арзон эмас.

— Хожа, вайсаманг, Маҳмуд Торобий мен билан хисобини тенг қилмиш, ул зот бўлмаса мен ҳозир сиз эмас, ё кўкдаги, ёки ер остидаги мамлакатда фаришталар билан суҳбат қуриб ўлтирар эдим. — Гура товушида фахр билан қоришиқ хазинлик бор эди. — Баходир сиз ўйлагандек анойи эмас.

— Гап фақат шундами? Ахир сиз... неча замондан бери Маҳмуд Торобий соясига айлангансиз, ўша имонсизни деб эл эътиборидаги рўзғордан кечиб, эрингизни қаро ер қилдингиз. Хўш, эвазига не ҳурмат кўрдингиз, оғзингиздан бол томиб мактаётганингиз на ўлигингиз, на тиригингиз билан қизиқур! Нахотки бундан иззат-нафсингиз оғримаса?

— Қолгани... унинг ихтиёри...

— Сиз аёлсиз, Гура! Дарз емиш кўнглингиз ойнаси!

— Бас! — беҳол шивирлади Гура.

— Сиз балки ичингизга ютарсиз барини... Аммо сиздан бошқа ҳар қандай малак бундай қилмасди. Сиз кунидин қолган ғариба эмассиз, биласизки, армон ёмон нарса, армон ғазаб ёки аламга айланса тағин даҳшат! Ўйлаб кўринг, бекорга қурбон бўлиб, бекафан кетманг ёруғ дунёдин!

Барини, олис хотираларини бир нуктага жамлаган Гура хотун чўғ устида ўтиргандек эди. Ногоҳ ич-ичи тимдаланиб шивирлади: «Не бедодлик, кўнглим ўзимга бўйсунмас!» Бу аҳволи нахотки фақат нафратга лойик бўлса? Бир бора ўлимини тиладилар, энди эса иззат-нафсини синаб кўрмоқчилар. Ажабо, кўпдан бери бир хис қийнади, вужудини гоҳ ўтга, гоҳ сувга соларди, шу нарса армон экан-да! Хожа ҳақ, ўзини ўзи лакиллантиш билан овора! Аммо бу кимса асл тилаги недир, қасосга

чақираётирми? Аввал баҳодирни кутқариб қолди, энди ўзи гум қилса... Тангри қарғишига учрамайдими?

— Унақаси келмас қўлимдан!

Тавба, ногаҳон шивирладими ёки кичкирди, Гура аник билмасди, ҳар нечук ўз товушини эшитмади. О, нима, қўлини қон қилсинми? Бу тушунча аччиқ хотимаси шу-урини зимзиё қилиб юборди ва қаловланиб ўйлади: «Бўринайхон қалласини узмоқчи бўлганим... Ох!» Сўнг қандайдир мотамсаролик бу ваҳимасини босиб кетди-да, Маҳмуд Торобий атрофида фитна газаклаётганини ғира-шира тасаввур қила бошлади. Фитна бошида хожа, шак-сиз шу ғаламис, Чигатой билан Маҳмуд ялавоч ювинди-хўри! Фақат разилона ниятини унинг қўли билан амалга оширмоқчи шекилли! Йўқ, чучварани хом санабди, Гура султон жонига қасд қилмайди, ахир, у бахти-тахти ва ёруғ жаҳони-ку!

— Келади, Гура, келади... Мана бу нарса мушкулин-гизни осон қилгай, — хожа миз четига ёқут кўзли нигин қўйди. — Мукофоти зўр бўлур: иншооллох ориф зот-лар жамланиб Чигатойдан бир қошиқ қонингизни тилаб олурмиз!

Тангрига қасамки, ақлга сиғмас режа Чигатойники: хунга хун алиш қилмоқчи, оббо фирибгар-ей, сихни ҳам, кабобни ҳам куйдирмаса-да! Маҳмуд Торобийдан қутул-са кифоя, шу билан ғазавот қуриган дарёдек тинчиб қолади, ёлғон-яшиққа учинган халойиқ эса ҳар тарафга тирқираб кетади. Фаҳмича, яна бир нарсани мўлжал қилган Чигатой, хожага деганки, тузукрок тадорик кўр, Гура ўз кўчасини қўйиб бошқасида тентирамиш, учинчи-сига киё боқишдан ҳам тоймас!

Ногоҳ бир тиф тилиб юборди гўё кўксини ва олисда бўлса ҳам усталик билан тузук қўя олган амакисини қарғади. Тағин амакисига қойил ҳам қолди. Яхши билан ёмон ўртасидаги чархи гардунда кўчалар беҳисоблигини ўйлади, зеро учинчиси... тахмин қилдики, энг даҳшатли-си! Демак, бадбинликка бориши, ўша сабил сари девона-ларча қадам қўйиши мумкин, ҳа, ҳа, шунақа, хом сут эмган-да!

Ваъда беришдан чарчамаган Алиакбар хожа ал-Бу-хорий куллуқ қила-қила ғойиб бўлгач, Гура тақдир би-лан ҳазиллашмак ҳалокат эканлигини ўйлаб, анчагача хомуш ўлтирди. Гўё армон билан ғазаб ўртасида саро-сар кезар эди, эрталаб йўлга тушаркан, ҳаргиз чалкаш

ҳасллардан кутула олмаганди. Одатдагидек сарой томон ошикар, Маҳмуд Торобийни сарой оstonасида узала тушган кулфатдан огоҳ этиш тилагида эди. Бехос кўкрагига тираладиган найзаларни, ўзига захаролуд ҳам масхараомуз тикиладиган нигоҳларни эслади. Қаср дарвозаси олдида етим кўзидек дилдирашини тасаввур қилиб бўғилди, сўнг ноилож Моҳигулни чакирди, хомушлик билан унга муддаосини англатди. Маҳмуд Торобий номини эшитган заҳоти Моҳигул кўз ўнгида пешонаси кенг, қошлари пайваст, қароғлари тубсиз, қадди-басти келишган барно йигит гавдаланди. Кўпдан бери ўша жодули азаматни кўргиси келар, унга ғойибдан дуойи салом йўллар, беки-тиқча сиғинарди. Аммо у энди султон, Бухоро соҳиби даврони, энди унга рўпара бўлишу гап маъқуллаштиш осонми?!

Моҳигул, бекасига кўрсатмай ясан-тусан қилиб, қош-кўз бўяб олган Моҳигул ҳар лаҳзани энтиқиш билан кечирди, қанийди Малик Санжар қасри сари қушдек учса.... Элчиликка хушу хандон жўнаган жувонгина орадан кўп ўтмай ер билан битта бўлиб қайтди. Ёруғ жаҳон кўзига қоронғи эди, шашқатор ёш тўкиб келар, гулгун ситораси мунгга кўмилган, ажабки, думига узун аркон боғланган, чўпу устихон чўғир етаклаб олганди. Гура билан ҳабаш аёл гоҳ пикир-пикир йиғлаётган Моҳигулга, гоҳ туртса йиқилгудек холи қолган жониворга ҳайрон-ҳайрон тикилади. Бу не синоат: ўламса от ва чуванган аркон!

Воқеа бундай бўлди: Моҳигул маҳобатли дарвоза олдида қалласи қозондек қатта, узун қўллари тиззасидан пастга тушган кишига йўлиқди. Гура яхшилаб тушунтиргани учун бу таъвия ясовулбоши Жўра говбош эканлигини дарҳол билди. Ва Маҳмуд Торобийнинг ўзига яккама-якка айтадиган бениҳоя зарур гапи борлигини маълум қилди. «Тилагинг не, биламен, Гура қолиб энди сен қотирасенми султон бошини?! — дея пўнғиллади Жўра говбош ва шахло кўзларда ёнган надоматга эътибор бермай ховлига йўналди. Иттифоқо, у ичкари дарвоза олдида Кичкина қийғирга йўлиқиб ғалати ишшайди: «Гура бир нозанинни элчи қилиб жўнатмиш, Худо ҳақи, бир пиёла сув билан ютгудек!» Ҳозиргина акаси хузуридан чиққан Кичкина қийғир чаккасини қашлаганча ўйланиб қолди ва ниҳоят тундлашиб деди: «Бир тадбир қилсакки, Гура акамни тинч қўйса! Қачонгача

қисир сигирдек суйканур!?» Орадан қанчадир вақт ўтгач, Жўра говбош дарвозадан ҳалиги чўғирни етаклаб чиқди, паришон турган, хануз султон билан дийдорлашмакдан умид узмаган Моҳигулга юганин тутказаркан, изтехзо билан ёўлдиради: «Элчи қабул қилмакка подшоҳимиз вақтлари йўқ, ушбуни эрса Гурага совға қилмишлар! Омон бўлғайсиз, синглим!»

Рўй берган мудҳиш воқеадан хабар топган Гура томоғига тахир бир нарса тикилди. Кўргилик бошланиши-ми бу ёки хотимаси? Нимага шама қилаётир Бухоронинг эс-ҳушини йиғиб олишга улгурмаган ёр султони?! Бехосдан эслади: ҳукмдорлар энг қабиҳ гуноҳ қилган кимсани от думига бойлатиб беҳудуд дашту биёбонга ҳайдатишади. Гуноҳи шунча оғир экан-да. Сўнгра Бўринайхон ўлими олдидан жовдираб, бўғилганча айтган таънасини хотирлади. Чиндан ҳам у кимга вафо, кимга жафо қилди? Нима топган бўлса ўз қилмишидан топди, энди қандоқ қочиб қутулсин қисматдан?

Орадан кўп ўтмай Гура хотин дид билан безатилган маҳобатли бўлмада Алиакбар хожа ал-Бухорийни кутиб олди. Нечукким шохона либосларга бурканган малика гунча лабида, ишваю ноз эмас, недир киноя зуҳурланган, киприклари паришонхол эгилган эди. Лекин сурма юритилган саф-саф киприклари шу холида ҳам адои таомом бўлиб ўлтирган хожа дилини пайдар-пай яралар эдилар...

Учинчи боб

ТУҒ ОСТИДА ЕТТИ ҚОЗОН

Ер-заминни титратиб, чанг-тўзон кўтариб Абу Хафс тепалиги сари шошилаётган ғазовотчилар ичидан кимдир нигоҳини ўзидан узмаётганини илғаган Маҳмуд Торобий таъкибдан қутулиш учун илдамлади.

— Жаноб Адоий, ўзингизмисиз? Хайрият-е! Ассалому алайкум! — деди таъкибчи жарангдор овозда. — Таксир, сизни топар кун бор экан-ку! Ғалвага кўмилган шаҳри азимда изингизни ҳам кўрмасам керак деган ташвишда эдим. Эсон-омонмисиз?

Маҳмуд Торобий таажжубда қолди: рўпарасида соқол-мўйлаби эндигина майсалаган, тимқора калин кош-

лари тагидан кўзлари тик боқувчи бўйчангина рангпар йигит синик жилмайиб турарди. Дубулға-совути, қиличи, садоқ-камони йигитни анча басавлат, шижоаткор кўрсатарди. Ўткир нигоҳ ёлкини жисми-жонига туташлигини Маҳмуд Торобий бирдан хис этди, сўнг беихтиёр тўлқинлана кетиб, уни шахт-ла бағрига тортди: «Масъудбек, иним!» Қаттиқ хаяжонланган Масъудбек ҳам уни кучди, шодлиги чексиз эди.

— Оғажон, бошим кўкда... Ҳа, сиз ҳам «қорасоқол»-чилар тарафидами? — дарвеш Адойи, алҳол, Маҳмуд баҳодир кулимсираган кўйи «ха» дегач, Масъудбек давом этди: — Ғалат кишилар экан, тушларида ҳам ғазавот деб наъра тортишур!

— Сиз ҳам аларга сомеми?

— Шундок, тақсир.

— Бале. Қорасоқолни танир экансиз-да?

— Қорасоқол ғазавот подшоҳи эрур, аттангки танимасмен, — хомушланди Масъудбек ва анчагача жим қолди. — Кўрмак ниятинда кўп уриндим, бўлмади. Санжар Малик қасрига каминани йўлатмаслар.

— Хафа бўлманг, ҳали топиб олурсиз.

— Кошки... Сиз кимнинг ёнида жанг қилурсиз?

— Ҳали анигини билмасмен.

— Камина Хур Қийғир дастасидамен, сиз ҳам бизга қўшила қолинг, — деди Масъудбек кўзлари юлдуздек чакнаб. — Эшитишимча, Хур Қийғирнинг асл исми Мухаммад бўлиб, Маҳмуд Торобийнинг укаси экан. Худо ҳақи, лақабни жуда топиб қўйишган. Бир қараши кифоя, одамни ром қилади-қўяди.

Маҳмуд Торобий ўзича гурурланди: «Барака топгур иниларимдин кўнглим тўк!» Сўнг қадамини тезлаштирди, Масъудбек ундан қолишмай жадал борарди. Ҳар ёқдан суҳбатлашганча аркка юзланишди. Аркнинг баланд пештоқи дилни паришон айлар, уни забт этиш учун учаётган қушлар қаноти ҳам толиб қолаётгандек туюларди. Мудофаа девори юксала-юксала гўё кўк токига етган, сон-саноксиз шинаклардан ваҳима ёғиларди.

Не-не ғаним шаштини қайтарган жанговар иншоот безга ва қаровсиз ётгани Маҳмуд Торобийга кўпдан бери наъза қилади. Яна гоҳида беҳудуд алам чекади: Чингиз найзаси шундай қалин деворни осонгина тешганига! Балки тешолмасди ношудлар кўмондонлик қилган кўшин тўфонда қолган чағалайлардек тўзиб кетмаганда! Сўнг

Бурхониддинга ўхшаш иймонсизлар дабдаба билан очиб беришган дарвозани, бунақа омадни кутмаган Чингиз эса бедовида адл ўлтириб, мийиғида кулганча шаҳарга кирган. Ҳижрий 617 йил муҳаррам ойи бошларида рўй берган қулфатга мана бу маъсум йигит падари бузруквори Маҳмуд ялавоч ибн Муҳаммад Хоразмий ҳам шохиддир. Ул жаноб Чингиз ёнида гердайиб борган ва, ажаб-маски, голиб жаҳонгирдан кўра кўпроқ мағрурланган бўлса! Эсида, кашкул осиб, хуржун ортмоқлаб Хўжанда бўлганида Маҳмуд ялавочнинг ўз оғзидан бу хусусда кўп хикоят эшитди. Айниқса бир гапи, паҳлавонларга сичкон ини минг танга бўлди, фақир эса томошабинлик қилиб лаззат олдим, дегани суяк-суягидан ўтиб кетган...

— Масъудбек, Хур Қийғирга айтингиз, фақирни ҳам олсин дастасига, — Маҳмуд Торобий тасаввурини олис Хўжанд манзараси, Сир бўйидаги шинам кўшк, шафакланган дарёнинг жимирлаб оқиши чулғаган эди. — Ёмон жанг қилмасмен, чангалимга тушган ёғий таъзирини егай!

— Оғажон, хайронмен, сиз анчагина безаниб олмишсиз, энгил-бошингизда на хирка, на кулоҳ кўрамен, — деди анчадан кейин Масъудбек самимият билан. — Аммо, Худо ҳақи, бул либосдан кўра сизга жанда кўпроқ ярашарди.

— Бул либосда Хур Қийғирга ёкмасменми?

— Нечун ёкмас экансиз, ёкурсиз! Вой-вуй, жаноби Алоий, сиз якин-орада Абу Ҳафс тепалигида бўлдингизми, йўкми? — бошини сараклади Масъудбек, алланечук энтикиб. — Ана лашкаргоҳу мана лашкаргоҳ! Лафзимга ишонинг, бунакасини жаҳонгир Искандар ҳам кўрмаган!

— Ростданми?

— Рост бўлганда-чи! Балки устоз Шамсиддин Маҳбубийни танирсиз? Ана шу зот ҳар замонда машк изди-хомида пайдо бўлурлар, кўп маънили ваъзалар ўқийдилар. — Масъудбек намоийишга чиққан аскар каби бардам одимларди. — Камина бул зот ҳақида илгари ошнам Вафо Хўжандийдан эшитган эдим. Ҳазрат Маҳбубий улуг аллома имом Абу Ҳафс Кабир жанобларини ғойибий пирим деган эканлар.

— Ҳақни сўзладингиз, иним, — Маҳмуд Торобийнинг қулфи-дили очилди. — Кўп табаррук зот бўлган Абу Ҳафс, ул киши шарофати билан Бухоройи шариф Маккаи Мадина каби икрому эъзоз топган. Ул киши

орқасидан бўй кўрсатган имом Исмоил ал-Бухонийни ҳам яхши ниятлар билан эсламоқ жоиз. Илоё, алар туфрo-гига раҳмат нури ёғилсин!..

Абу Ҳафс тепалиги атрофларида мазор, дарахтзору боғ-роғ, тақир майдон, ўнгиру жарлар ҳам кўзга чалинади. Ён-атрофни мўру малахдек одам босган. Каерки кулай бўлса, ўша ерда чодир тикилган, ора-чора чапдаст сокчилар турар, улар шубхали туюлган кишиларни мунтазам тинтув қилиб, сўроққа тутишарди. «Тўққиз учга етагайми?» — деган саволга адашмай, тутилмай жавоб берган одамгина лашкаргоҳга қўйиларди. Инжиқ ва саркаш кўрикчилардан ўтиб олгунларича анча қийналишди. Сафга тизилиб ёки пала-партини ҳолда машқ майдонига ошиқаётган ғазавотчилар билан аралашган кўйи, жазирамада чуйкалиб, чатнаб ётган тепалик этаги бўйлаб яримбир чақиримча юришди. Тўкилиб турган ва эгалари бадар кетган ҳовли-жойларни сукунат қаърига тортган, олис-олис чўлдан ҳориб келиб, ноҳос чўккан нортуюни эслатадиган кир узра чанг-тўзон жимирлар, дим ҳаво, ғубор, бакирик-чакириклар, яроқлар касирлаши кўшилиб асабни таранг қилар, нафасни қайтарар эди.

Энг юксак жойда хом гиштдан тикланган пасткам, кўримсиз кулба қўнқайган, ҳовлини ихотага олган деворни аллақачон қор-ёмғир ювиб текислаб юборган, оёқ остидаги қалашиқ тошлар қўнгилда оғир мунг уйғотар эди. Бир ярим-икки таноб чамали ҳовли ўртасида узунлиги ўн газча келадиган йўғонгина хода кўмилган, хода учида илиғли туғ дафъатан эътиборни тортар, фақат у бениҳоя кўримсиз, уриниккан, шу жонсизлигида ҳам аллақандай умидворлик уйғотар эди. Илло, туғни баланд-баландлардан жимир-жимир ёғилаётган ажаб ёруғлик чулғаган, товлана-товлана авайлаб ювар, сўнг тўлқин-тўлқин ҳолда хода гирд-теварагидаги етти ўчоқда ўрнатилган етти дошқозонга қуйила бошлар эди.

Дошқозонлар сира Арш назаридан қолмаган, аммо узок муддат улус назаридан қолиб келди, тепаликни лашкаргоҳ қилган Маҳмуд Торобий тағларига неча замондан бери ўт ёғилмаганига имон ўгирди. Беназир инсон бўлмиш ҳазрат Абу Ҳафс замонида бу ҳовли-жойни Тангри умидхонаси деб номлашган экан. Шаксиз, уни орифлар орифи бино қилган. Жаноби пир бу гўшадан бирон мўмин ноумид чиқиб кетмасин, деган ўй билан яшаркан, топган-тутганини фақат савоб йўлига, Тангри таолога

атаб сарфларкан. Ҳафтада икки марта оч-наҳор мусулмонлар: қари-қартанг, бева-бечора, етим-есир, гадо-қаландарларни, ҳатто иш тополмай юрган мардикорларни тўйғизаркан.

Наклким, кунлардан бир кун омборда ғалла, яйловда мол қолмабди. Қўрада фақат биргина қўтирлаб жуни тўкилган, ориқ эчки мўлтираган қўйи маъраб турар экан, холос. Эрталаб оч ва юпун бандаларга кўз қирини ташлаб ҳазрат ўйга толибди-да, кейин дадил буюрибди: «Қолган кунга Худо пошшо, тезда эчкини сўйинг!» Мулозимлар кутилмаган амрни дарҳол адо айлашади. Эчкини калла-поча қилиб, етти бўлакка бўлиб, етти қозонга солишади. Атрофни мўру малах каби босган қашшоқ кимсаларни кўриб ҳар бири қайғуга ботади. Ажабо, бир пайт қарашса, қозонларда ҳил-ҳил пишган лаҳим гўшт тикин эмиш: ҳайратларини яширолмай олишармиш, майдалаб-майдалаб тарқатишармиш, лекин сира тугамасмиш...

Жаноб Абу Ҳафс оламдан ўтар олди хотиржам васият қилади: «Мана шу етти қозон қайнаб турса дилинғиздан имон, дастурхонинғиздан барака аримагай!» Ҳазрат ота ўғитини уч ўғил қулоқларига сирға қилиб тақишади, сўнг набиралар ҳам, эваралар ҳам, чеваралар ҳам, дуваралар ҳам... Тангрига аталган худойини иложи борица узишмайди. Муқаддас маскан не-не султонлару ихшидлар, не-не хонлару худотларга маъқул бўлди (мелодий 1107 йилда Калон минорадек обидани қурдирган Бухоро ҳукмдори Арслонхон Абу Ҳафс авлодлари хотамтойлигини улуғлаб машваратлар ва маъракаларда ваъз айтарди), фақат Чинғиз суягига ўтиришмади. Етим-есир кунига яраб турган етти қозон доврўғини эшитган чоғда у дарҳол тумтайиб, синчков боқадиган қисик кўзларида қувлик ёнди. Ва бир кун ғайирлик билан мактанди: «Хотамлик келур бизнинг қўлдан ҳам!» Жаҳонгир имо-си билан гумашталар думбалари ер супурадиган ўнлаб қўчқорни қорин-қабзасидан ёришди (мўғуллар молни шундай сўйишарди, қўй ва бошқа жонлиқни бўғизлаш улар русумига кўра тақиқланган эди, бирор мусулмон тартибга ҳилоф иш тутса қаттиқ жазоланарди), териларини шилиб-шилмай, ичак-чавоклари билан ҳалиги қозонларга гумгурс бостиришди. Захар қўшилганмиди, бошқа сабаби бормиди, ҳалиги жониворлар гўштидан танавул қилган кимса қайтиб жойидан турмади. Шундан кейин

умидхона ажалхона номини олди, бу ерга ҳеч ким кадам босмайдиган, етим-есир етти қозонга, боло-қазога қарагандек, ваҳима аралаш қарайдиган бўлди.

Кўндан унут етти қозон ва туғ, Маҳмуд Торобий Бухорога кириб келгач, дастлаб Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳим эътиборини тортди. Устози шарифлар орифлар орифи, ақлу идрок оламининг офтоби Абу Ҳавс Кабир ҳазрати олийлари руҳи покларини Қуръони Каримдан оятлар тиловат қилиб хотирлашди ва ул зот ўз замонасида элга манзур қилган русумни тиклашни султон ихтиёрига ҳавола этишди. Таклиф Маҳмуд баҳодир қулоғига ҳуш ёқди, зеро Абу Ҳафс яхшиликка ҳомийлик қилиш билан олам аҳли ҳурматини қозонганини теран биларди. Тезда ҳароботни тартибга келтириш, туғни муҳофазалаш, қозонларда мазали таомлар пишириш ҳақида фармойиш берди. Кўпинча у шу ерда, ховли этагидаги суфада Шамсиддин Маҳбубий, шайх Иброҳим билан давра қуриб тушлик қилар, гўжа ёки нўхат шўрва хуштаъм бўлганини мақтар, сўнг машқ қилаётган ғазавотчилар сари жиларди...

Гох Абу Ҳафсни, гох имом Исмоил ал-Бухорийни таърифу тавсиф этиб, Маҳмуд Торобий Масъудбекни Тангри умидхонасига бошлаб келганда қуёш икки-уч арғамчи бўйи кўтарилган, атрофни ҳозиргина тандирдан узилган нон, зира-мурча бўктирилиб дамланган палов хиди тутган, теварагига сув сепилган суфа янги-янги шол гиламлар, банорас кўрпача, парли лўла-болишлар билан безатилиб, ораста қилинган эди.

— Ажабо, камина меҳмон билан ташриф қилишимдан хабар топмишлар, оҳ, оҳ, Масъудбек, паловхон тайёр экан, паловхон! — иштаҳаси қарнайлигини билдириб қўйди Маҳмуд Торобий. — Рост, иним, ризқи бутун йигит экансиз.

Масъудбек таажжубда: у гох баландларда енгилгина хилпираётган туғга, гох етти қозон атрофида қуйманаётган барваста-барваста ошпазларга, гох ораста суфада ҳозирланган юмшоқ ўринга тикилади. Умидхона сокин, лекин ён-теварақдан урро-ур, бакирик-чакириқлар, отлар кишнаши, туялар ўкириши пайдар-пай эшитилиб турарди. Шу дамгача лашкаргоҳ яқинидаги бу ғаройиб гўшага кадам қўймаганини ўйлаб Масъудбек ўксинди. Дарвеш Адой хатти-ҳаракатида самимий бир виқор туғиб, бу ҳол сабабини тушунолмай, боши қотди. Туғга

кўз қирини ташлаб, каловланиб турганда ошпазлардан бири суфага яқинлашди ва дарвешга ажаб илтифот билан таъзим қилди.

— Султоним, буюринг, хизматингизга ҳозирмиз!

Тавба, не деб алжирайди бу кимса? Соддадил ўғлон қулоқларига ҳам, кўзларига ҳам ишонмади. Излаган одамини аллақачон топган экан-ей, у бўлса, библиб-билмай ташвиш чекиб юрибди. Ахир, дарвеш Адойй, ўша камсуқум, беозор, етти ўлчаб бир кесадиған мулоҳазакор банда Маҳмуд Торобий, Бухоро соҳиби даврони бўлиб чиқшини туш кўрибдими?! Чарх ўйинлари беҳисоб эканда! Офарин, чиндан ажиб синоат бор бу одамда, дарвешлигу шохлик суврати ва сийратидан баробар жой олиб, бутун борлиғига беқиёс улуғворлик бағишлаган!..

Алланечук энтикиб кетган Масъудбек йўл-йўлакай одамлар Адоййга эҳтиром кўрғазишгани, ҳатто тинимсиз олқишловчи сўзлар айтишганини эслади, шундан кейин эғнидаги кийимга бошқатдан диққат қилди. Дарвешлик билан шохлик ораси бир қадамми, во ажаб! Йигит маъюс кулди ва кутилмаганда тахт эгаси бўлиб қолган оғасини аста кучди.

— Хўш, иним, не ётадир кеча билан кундуз орасида? — жиддий тарзда сўради Маҳмуд Торобий, хаёли Хўжанд сари оғиб.

— Билмадим, — бошини ҳам қилди Масъудбек.

Маҳмуд Торобий ён меҳмони юзини коплаган кўланкага аҳамият бермади. Айни пайтда ғашланиб ўйлади: «Энди афтидан йигитга ёкмадим!» Орадан бир неча дақиқа ўтгандан сўнг умидхонада камарларига узун шамшир осган, бутун вужудлари қаро терга ботган Наврўз полвон билан Хур Қийғир пайдо бўлди. Сал вақтдан кейин Муҳиддин Камол билан Суйгуна Зебо келди. Султон қисиниб-кимтиниб ўтирган, юз-кўзи пориллаб ёнаётган меҳмонни ҳаммага таништирди, факат у Чигатой ноиби Маҳмуд ялавоч пушти камаридан бўлган ўғил эканини яширди. Суфада гурунг қизиди. Сардорлар қурол етишмаслигидан нолишарди. Ортиқ тутакча бошлаган Хур Қийғир тошбақадан ҳам баттар имиллаётган Мўйин темиртакни кўтара қилиб сўкди.

— Қизишманг, беҳуда... Каминага ишонмоғингиз керак, — ўйчан қиёфа олди Маҳмуд Торобий. — Тез орада иншооллоҳ, биз душман устига мардона борурмиз. Ихтиёримизда бўлган лашкар икки тоифа: бири ерда,

бири кўкда! Алар кучи билан ёвни хоки туроб қилур-миз!

Нега ишонишмасин бу башоратга, бажонидил ишонишди. Эл қайғудоши ва суянчиғи — Оллоҳ кўмагида фалак фаришталари билан хосиятли сулҳ туза олган ориф зотга ён бермаслик бориб турган гумрохлик!

Ош ейилгандан кейин сардорлар ўз одамлари орасида подшоҳ сўзларини тарқатиш учун илдам-илдам ҳаракат қилишди. Ердаги лашкар Аршдаги лашкар қудрати беҳудуд эканини тан олди ва унга астойдил суянмоғи зарурлигини теран ҳис этди. Энди ҳар қадамда шу ҳақда ошиқиб ва тўлиб-тошиб сўйланарди, сираси, барчанинг хаёли самовотдаги иттифокчиларда эди.

Тўртинчи боб

ЧАРХ ОҒУ ҲОЗИРЛАМИШ

Бухоро, неча кундан бери тамом ҳаловатини йўқотиб, саркаш бир ўзанга тушган Бухоро истар-истамас отаётган, бир кучок оловни эслатадиган қуёшни қафтида ҳорғин тутган тонғни орзиқиш ичра, паришонҳол кутмакда...

Шаҳар чеккароғида, кунботарда жойлашган сарховузли, сердарахт, райҳону жамбил ҳидига бурканган жимжит ховлида узун тунни ёлғиз кечирган ўрта бўйли, серсоқол, навқирон киши субҳи содиқ билан асабий мусобақага киришган ҳолда, уйқусизликдан қизарган кабоқларини ишқалай-ишқалай, наридан-бери тинимсиз одимлар эди.

Киши дилтанг: гўё жони танига сиғмай тўлғонади, қандайдир куч таъйиқи билан қўпираётган қони эса томирларини ёргудек... Дод-ей, мана шундай ўзи билан ўзи топишолмай қолганига азалдан серғалва дунё янги-янги кулфатларини бўй кўргизаётгани сабаб эмасми? Дунёйи қўтир, нечун жимсан, ахир, не-не тоғларинг қулади, не-не боғларинг ҳазонларга кўмилди-ку!

Киши кўпинча ўзини ғам-ташвишдан безган санайди, лекин ҳар қанча чирангани билан ён-веридаги турфа ғалвалардан қочиб қутулмоғи маҳол эди. Мана шунинг учун ҳам, хоҳламаса-да, ҳар лаҳза хаёлини Бухоро аъмоли-бади — шаҳристонда, узоқ-яқиндаги кишлоқларда тур-

муш тобора оғирлашиб, имон ва лафздан путур қочаётгани чулғайди. Қайғу чекадики: «Хўш, мен ўзим кимман? Чарх тўфони жону танимни барг янглиғ фалақда чирпирак қилиб учираётганидан қандок тонай?!» Бу ўй залвори шўрлик киши руҳини эзгин-эзгин эзгиламиш, ҳали олдида таърифга сирмас сирли хатар кўндаланглигини ўйлаганда беихтиёр титроққа кирмиш! Зарилмиди шуниси!? Лаънати фирибгар Алиакбар, паққос чув туширди, бўйнига сиртмоқ соволди, энди унга итдек эргашишга мажбур: ҳозир Абу Ҳафс тепалиги томон ғимирлаб бормоғи, бориб, замин у замонни зир титратаётган издиҳомга аралашмоғи, теваракка кўз-қулоқ бўлмоғи ва зиммасидаги юмушни ими-жимида адо этмоғи лозим...

Басир чархни сўка-сўка, ахийри, ўзи ҳам басирлик остонасига етаётган киши ғазавотчилар орасида, минг хил киёфага кириб, кўпдан бери ўралашади. Қизиқ, жисми аллақачон сўқирлик остонасида, лекин, ис олиш, ранг ажратиш, одам танишда устаси фаранг. На илож, тирикчилик важиге биноан нималардандир кечди, нималарнидир эгаллашга мажбур булди: энди унча-мунча одамни девор ушлатиб кета олади. Баъзи лақмаларга бузоқни туя деб бемалол сотиши мумкин. Машварату мажлисларга пусиб кириб гап ўғирлаш, банги-девоналар, ўғри-қиморбозлар ва ғийбатчилар билан тил топишиб, шахристонни одамни шайтонлатиб қўядиган миш-мишларга кўмиб ташлаш ҳамирдан қил суғургандек осон. Барини енг ичида қилади, йўкса, кун йўқ-да! Аммо бугунги вазифаси ақл бовар қилмас даражада оғир!

Тонг кафтида ловуллаётган қуёш замин пешонасидаги ажинларни сидириб ташлади. Лекин у ҳамон жимжит ховлида саросар кезинар, кўчага мўралагани ботинмас, мўраласа, Худодан қайтган жиҳодчилар туйқус таниб қоладигандек, таниб, ёқасидан бўғиб олиб кетадигандек қўрқувда эди. Ахийри, ҳадик ичра таваккал йўл тортди, кўрдик, шахри муаззам бамисоли уммон: қирғоғига сиймай тошади, хода келса ҳам, ҳас келса ҳам ютмоқ пайида. Бу тийиксиз офат ҳеч кимни аямаслигига имон ўғириб, ўзига-ўзи деди: «Асло бўш келмаслик керак. Ахир, мен шайтонмен, таним бандасига кўринмас!» Зум ўтмай чиндан-да, у ҳавога сингиб кетгандек бўлди, қароргоҳ сари ошиқаётган издиҳомни чаптастлик билан оралаб борар, шу шахти, шу эҳтиёткорлиги ила ҳозир иблисининг ўзига ҳам чап беришга қодир эди. Чақинвор қора-

чуғлар ҳам илғамасди ҳозир жисмини, аммо кутилмаганда бир банда эътибор бериб қолди.

Хонақоҳ дарвозаси олдида, яхши қуролланган ишончли кишилар қуршовида, устозлари билан хотиржам баҳс юргизаётган Маҳмуд Торобий назаридан югурик киши қочиб қутилолмади: ногоҳ қарасаки, у — елкасини қисиб олганча, шошилиб, олазарак одимламакда, нигоҳида ёнган ўт бир гидир, бир хусуматга мойил...

Қалтис юмуш ила машғул киши Бухоро султони ўзини зимдан кузатаётгани, хос хуфиялар сардори Эрдана кузғунни зувва чақириб қулоғига ненидир шипшиганидан беҳабар ҳолда — елкасини қисиб олганча, лўкилла-лўкилла, Тангри умидхонасига элтадиган йўлка бўйлаб кўтарилди. Тўкилган ихота деворидан мушукдек эпчил ошди, зипиллаб борди-да, туғ остидаги қозонлардан бирига нимадир солди. Сал нарида қизғин суҳбатга берилган ошпазлар ношудлигидан фойдаланиб, иккинчи қозонга дадил яқинлашди, пусиб келган Эрдана кузғун эса шитоб елкасидан ушлаб, вой-войлаганига қарамай, қўлини синдиргудек орқасига қайирди ва султон хузурига етаклади...

— Айтинг, шохим, қўйнидагини чиқарсин, — Эрдана кузғун номаълум кишига ўқрайди ва Тангри умидхонасида кўрганларини бир-бир сўзлади; киши товонига тикан киргандек типирчилар, султонга хадик аралаш қараб қўяр, аммо чурқ этмасди. — Имоним комил, бу ифлос қозонга заҳар солмиш, сиз қадам олишидан сезгансиз, фаросатингизга балли!

Маҳмуд Торобий шундоқ ҳам нохушлик домида, юрагига қил сизмас, негаки, оқшом нотинч кечган, аниқроғи, қоқ сахарда, соқчиларга фириб берган ёғий тўдаси қароргоҳга ёпирилиб қўплар ёстиғини қуритган эди. Кўзи қонга тўлган мўғул шаҳар биқинида қулай пайт пойлаб ётмиш, шаксиз бу бениҳоя хавфли, лекин жиҳодчилар хануз ғофиллик чангалидан қутула олмагани янада хатарли, ҳатто аламли эди.

Хушёр тортган Маҳмуд Торобий эрталаб дархол машварат чақирди, Наврўзбек маслаҳатига кўра, тўрт жанговар даста тузиб, Хур Қийғир, Алп Хомуш, Нусрат Хожиб билан бирга Суйгуна Зебони сардорликка тайинлади. Очиги, хатарли вазифани синглиси талашиб-тортишиб ўз зиммасига олди, у дугоналари билан шундоқ

хам ўзини ўтга-чўкка уриб юргани учун рози бўлиб кўя қолди.

Жанговар дасталар тун коронғисида шаҳардан хуфия чиқиши, Чиғатой кўнган гўшани чор тарафдан ўраб олиши, уйку элитган қўшин ичига гулгула солиши лозим. Фақат бу тадбир бирор натижа берармикан? Кўнгли хуфтон Махмуд Торобий жувонмарг кетган мўминлар қайғуси билан барабар шу ҳақда ўйлаб турганда оёқ остидан мана бу суллоҳ ғалваси чиқиб қолса!..

— Кимсен, муртад? — ўшқирди Махмуд Торобий, танглайи котиб; киши индамади. Эрдана кузгун тепкилагач, қўйнидан бир нечта қоғоз ўрами олди. — Зап шумлиқни ўйлабсен, аммо бошинг кетишини ўйламадингми?

Киши ҳамон гунг: пинак бузмай ер сузади.

— Ё, тавба, ахир бу Оловхон Юсуф-ку! — орқадан Мухиддин Камолнинг таассуфга тўла гулдираган овози эшитилди. — Султоним, бул бандани фақир танирмен, у Тороб кутволи жаноб Зор Жаҳоннинг ўғли!

Энди киши мисоли оёғи куйган товук... Буткул ўзини йўқотиб қўйди. Чор тарафдан тикандек санчилган нигоҳларга дош беролмай қилтиллаб ютинади, бўғзида алам, бир аламки, бутун жаҳонга татиғулик! Нима қилсин, ўзидан тонсинми, хой, ёр йигит, алжирама, мен фалончимас, деб ўқирсинми?! Сираси ҳам шу, ҳозир у аввалги Оловхон Юсуф эмас, бошқа — бутунлай бошқа, бу сохту сумбати бурунги сувратига ҳам, сийратига ҳам бегона!

— Зор Жаҳоннинг ўғли? Оловхон Юсуф?! Э, дариғ, падари нолиқлари қулоғимга чалинган эди, — деди афсус-надомат билан Махмуд Торобий. — Гапир, муттаҳам, отангни қон қакшатиб, қимлар билан оғиз-бурун ўпишиб юрибсен?!

Мислсиз дағдаға билан айтилган таънаю дашном Оловхон Юсуф баданига қарахтлик, юрагига эса алам-ангиз ўқинч бўлиб югурди. Қошки, ер гуррос ёрилса, қаърига тош мисол думаласа! Бир кунмас бир кун бошига шундай маломат ёғилишини билармиди? О, ғофиллик сонү савоқдан чиқазди, одамгарчиликдан мосуво қилди. Аммо, ажабо, ғалвирсозлик қоржомасини ечиб ташлаб, султонлик либосини кийган бу зот асли ўзи қим? Ҳамма қатори манглайи шўр қимса, фақат... ур қалтағу сур қалтакни ёқтирадиган бебошу беҳуш оломон билан бир қаторда, ақл-заковатда беназир, илму фунун ва диёнатдан белига

камар бойлаган не-не тагли-тугли аслзода тўралар ва бекларни ҳам изидан эргаштиришга мушарраф бўлгани тахсинга лойиқ. Кўплар каби отаси нақадар ишонмиш унга! Ахир, ўзи ҳам ихлос боғлаган эди-ку! Кейин, нима жин урдик, ундан айниди. Қулоғига айрим совуқ гаплар чалинди-да, баходирни бирдан ёмон кўриб қолди. Айниқса Гура хотун билан донлашиб юрганини эшитгандан кейин буткул хафсаласи пир бўлди. Акахони Алиакбар афтини бужмайтириб айтмишди: «Мулла йигит, ғофил бўлманг, доғули Маҳмуд Торобий Гурага шунчаки ишқибоз эмас, уни тузоғига илинтирмак ила Бухоро тахтини бутунлай ўзиники қилиб олиш ниятида. Қора халк билан неча пуллик иши бор, қирилиб кетмайдими битлиқилар!» Таҳкиромуз гапни эшитиб Оловхон Юсуф бўшашган, ғазабланган, ана холос, паққос хом эканман, ғазотга кўтарилгани боис ишонибман, Бурҳониддинни хайдаса, Гурага ўйланса, Чигатой билан тил бириктирса, чиндан ҳам Бухоронинг ҳар кимга ҳам насиб этавермайдиган тожини кияди-ку, дея пешонасига шапатилаб бир урган эди...

Оловхон Юсуф хануз яхши хотирлайди. Кунлардан бир кун Бухорога тушиб тасодифан Мох бозорида Алиакбарни йўлиқтирди. Қачонлардир хожа Торобда, Жомғуржин хонадонида меҳмон бўлганда, ўзини кўз тагига бостириб қўйганини қаёқдан билсин...

Хожа аврашда устаси фаранг эмасми, зумда у енгидан кириб бунисидан чиқди. Мовароуннахрда нуфузи баландлигини, Чигатой ўзи билан тўғридан-тўғри олдиберди қилишини айтиб шунақа мактандики, оғзи очилиб қолди. Аклу хушидан айрилиб, мумдек эриган йигитни хожа иззат-икром билан уйига бошлади. Меҳмондорчиликни ҳам ўрнига қўйди: дастурхонга седанали ҳолва, писта-бодом, майизу мағиздан тортиб, димламаю жигар кабобгача тортди. Майи нобни ҳам аямади. Қотган нону бир қошиққина ёвғон, ора-сира тут талқон ва отаси сандонию болғасидан бўлак ҳеч нарса кўрмагани боис, бунингдек нозу неъматлар олдида гарангсиди, ичкилик кўчасидан ўтмагани учун тезда кайф бўлиб қолди. Бир маҳал ўзига келса, вой, дод-ей, рўпарасида бир париваш таманно билан ўлтирибдики, чехраси тонгги шабнамдек тоза, дудоклари ақик, теран қорачуғлари ишвали, қошу кириклари камон ўқларидек қаттол эди. Париваш маъюс, лекин маъюслиги ранг-рўйига ярашиғели, нигоҳи ноз

билан дердики: «Хей, ўғлон, фармон беринг, май сузайми ёки дутор чалайин?» Бағри жиз этган йигит эндигина нозик билаклардан ушлаганди, беҳосдан эшик очилиб, Алиакбар тиржайиб кирди, айтдики: «Йигит, бу оху сеники, фақат бир шарт бор!» Кейин ... бундай гаплар тушди ўртага!

— Шохим, бу сўзамаса мен сўзлай, — шахт билан олдинга ўтди Мухиддин Камол. — Адашмасам бу кунда анинг пушти паноҳи Бурхониддин ва Жомғуржин эрур, алар билан ош-катиқ бўлган.

— Шул ростми? — деди Махмуд баҳодир зуғум билан.

Хамон Оловхон Юсуф карахт: тили айланмади. Қолаверса, нимани айтсин? Ҳар неки билганини икки дунёда ҳам айтолмайди. О, бу номус-ку! Не кунларга қолди? Неча марта ўзини ўзи ўлдирмокчи бўлди, неча марта Бухоро тупроғидан бош олиб кетишни мўлжаллади. Журъат этолмади, очикроғи, ҳар гал Алиакбар хожа ал-Бухорий ширин гапириб авради. Жилла курса, ичиб сархуш бўлганда, ҳалиги жувонни (у чўриси, исми Сузук экан) рўпара қилди. Оҳ, ўша маъюс кўзли санамни кўрдими, бас, ҳамма нарсани унутарди...

— Шул ростми деяпман?

— Ёлғони йўқ, шохим... Бу ўзи билмайди ичи эгрилигини, — қаҳрини сочди Мухиддин Камол. — Сиз чангалзордин Хол мерган ўлиги топилганида хайрон бўлдингиз? Иттифокчи биродарларингизнинг танидан жудо қилинган бошларини оёқларингиз тагида кўрганингизда ажабландингиз. Мана, мавриди келди, гапирсин.

Кўнглини беадад бир пушаймонлик, сим-сим ўкинч камраб олган Оловхон Юсуф не киларини билмай ўкрайди. Жамийки сиру асрори очилиб кетгандек чор-ночор гарангиди. Ё, тавба, шунча гапни қаёқдан билади бу йигит? Гўё у ичидаги бор нарсани бирма-бир уқиб олгандек эди. Балки у Алиакбарнинг кейинги топшириғидан ҳам воқифдир? Йўқ, воқиф бўлса, ҳалигача айтарди, индамаётир-ку!

Оловхон Юсуф ҳеч ақлига сиғдиrolмайди: эл оғаси юраги Алиакбар хожа ал-Бухорийга нима учун зарур? Не бедодлики, ярамас, ўшанда, Сузук жамолини илк бора кўриб хушидан айрилганда, шундок бўлмағур шарт қўймиш, у эса, ҳарнечук диёнатини буткул йўқотмагани боис жон-пони чиқиб бақирган: «Хожам, довдир эмас-

мисиз, газлагингизга дору қиласизми юрагини? Калласини сапчадек узиб келтирсам-чи?!» Қайда, қаҳри қаттол хожа кўнмади, босиб-босиб ўткир май куйиб берди, офатижон Сузукни абадий тухфа қилажагини айтиб, қайта-қайта шу бедодликка ундади. Сузук ташқарига чиққанда совуқ илжайиб: «Йигит, ялангоёқ шоҳни аввал сўясен, кейин кўкрагини ёриб, юрагини юлиб оласен!» — деди қатъий...

— Қутволни топинг, жазони ўзи айтсин!

Йирик-йирик кўзларида чексиз нафрат ёнган Махмуд Торобий хитобини эшитиб, бўғзини захарга ўхшаш аччиқ нарса куйдириб ўтди. Тахминан бирор соатлардан сўнг Эрдана кузғун Наврўзбек аскарлари қаторида машқ қилаётган Зор Жаҳондан гап олиб келди. Ўғли хабарини эшитган ондаёқ у алам билан қиличини ерга санчиб, кўксини чангаллаганча бўкирибди: «Андоқ ноқобилдин кечганмен, кўрмай ҳам, куймай ҳам, от думига боғлаб сахрога ҳайданглар!» Бу ҳукмни эшитиб султон бошини ҳам қилди, ота азму қарорига қойил қолган эди. Ҳукмни эртаси куни эрталаб жамоа иштирокида адо этиш учун келишиб олишди. Ҳозирча мунофиқ ўғил зиндонга солинди.

Ажабо, бирдан Оловхон Юсуф кўкси бўм-бўш бўлиб қолди-да, тани алланечук енгил тортди. Падари хохишидан қилча ҳам ранжимасди. Салдан кейин Махмуд Торобий юзига термилганча шивирлади: «Мен шунга лойиқмен, шунга!» Нима бўлса ҳам дунёдаги энг разил ишга қўл уришдан қутулиб қолаётган эди. Яна шуниси ҳам борки, энди анови офатижон сулув ҳажрида бошқа куймайди, узун кечаларда чорасиз ох тортиб, нолаю фирон чекмайди.

Алвидо, Сузук, алвидо бу дунёда муҳаббат борлигини англатган, лекин ҳар не дардини дилида пинхон сақлаб келган париваш!...

Бешинчи боб

УЛУҒ МУХОРАБА АРАФАСИДА

Дашту далада зил жимлик... Лекин унга ишониш мушкул. У истаган чоғда жунбушга келмаги мумкин. Чиндан ҳам орадан кўп ўтмай аянчли увлаш еру кўкни коплади. Юраги увишган ҳолда ҳокон чодирини тарқ

этган Махмуд ялавоч маст кимса каби туртина-суртина одимлаб борарди. Қуриб кетсин бари, деди ўзича мингирлаб. Сўнг хаёли Бухородаги Абу Хафс тепалигини қароргоҳ тутган телбаваш бандалар сари оғди. Наҳотки ўғли Масъудбек ҳам ўшалар орасида? Агар буни Чигатой билиб қолса тириклай терисини пилиб олади. Аммо бир жихатдан қўнгли тўқ, қаландар жандасида Бухорога қирган амир Зувалак уни узоқдан кўрган, кейин турар жойини аниқлаган. Ё насиб! Қаники у, махсус тайин қилинган кишилар кўмагида, бебош ўғилни тузоққа илинтирса ва хуфия тарзда Хўжандга жўнатса! Амир Зувалакка ишонмоқ мумкин, шукр, хали бирор марта ҳам юзини ерга қаратган эмас...

Охирлаётган ёз туни дим, чодир ичи айниқса бош суқиб бўлмас даражада эди. Ташқарида, очик хавода ётиш нақадар хузурлигини ўйлаб армон билан хўрсинди. Хаёлида Сир бўйидаги сокин, салқин кушк жонланди. Қани энди ҳозир ўша гўшада, сархил неъматлар билан тўла дастурхон атрофида жиндай-жиндай май нўш айлаб, бирон офатижон билан суҳбати соз қуриб ётган бўлса! Эҳ, қайда қолди дориломон кунлар, афсуски, бари саробга айланди, шундок ҳам бевафо дунё ғалвага ва мотамсароликка тўлди, энг ёмони — лаззатли ошига оху қўшилди. Бу расвои жаҳон кўргиликларни Оллоҳ ўзи бартараф этмаса, нотавон бандаси ожиз эрур, ожиз!

Махмуд ялавоч қудратли салтанати тағ-тугидан зил кетганини ўйлайвериb ғаму андухга ботган ҳокон рангрўйини кўз олдига келтирди. Ҳоконга ўзича ачинган бўлди, кейин дилида бошқача гидир уйғонди. Бурун ичидагини ўлганда ҳам сиртига чиқазмасди, энди доғули бошқача, деган хаёлга борди. Худди шу асно бурчакда нимадир шитирлади. Нечундир ўша тарафга қарагани кўрқди, лекин барибир қаради. Ёпирай, сал нарида бўйи нақд шифтга етгудек барваста, тимқора соқоли ихчам, бежирим кузалган, кўзлари юлдуздай порлоқ, дўнг пешона ва ясси юзли кимса синиқ кулимсираб турарди. Кимса чодир эгасидек ўзини эмин-эркин тутарди: бемалол томоқ қириб, нари-бери одимлаб, ҳатто бошидаги печи қалта симобий салласини аста тўғрилаб қўйди.

— Дарвеш Адойи? — ниҳоят ўзини ўнглаб олди Махмуд ялавоч. — Ё, тавба, кўкдан тушдингизми ёки ердин чикдингиз?

— Жаноби ноиб, адашмасам сиз яхши билурсиз, энди

дарвеш Адоий эмас, Махмуд Торобиймен, яъни Бухоро султони! — Кимса қарашиди беадад истехзо ва қатъият бор эди, у бир қадам олға ташловдики, ноиб беихтиёр тисарилди. — Хафа бўлмагайсиз, сиз билан орани очик қилиб олгали келдим. Ўртамизда иззат-хурмат сақланиб қолажигидан умидвормен.

— Ха, ха, фақат... ҳазм қилмоқ оғир, кечаги дарвеш бугун бир думалаб подшоҳ бўлиб олса! — Махмуд ялавоч секин чўккалар экан, ичини нимадир аччиқ-аччиқ тимдалади. — Яна бир амин бўлдимки, тожу тахт сизга муносиб эмас, муносиб бўлганда хобгоҳимга бунингдек ўғринча кирмасдингиз.

Йўқ, бу одам Махмуд Торобий ўйлаганчалик анойи эмас, ичида макр болалаган... Ақл биланми, золлик биланми, ишқилиб нима бўлганда ҳам ҳар не боло-қазодан ўзини омон сақлаб қола олади. Манаман деган зотларни ҳам дарё бўйига етаклай бориб, сув ичирмай қайтариб келишни ҳам эплайди. Хоразмшоҳу Чингизхондай қудратли ҳукмдорлар ўртасида балогардонлик қилгандан кейин, бошқасини қўяверинг!

Махмуд Торобий оғринди, лекин сир бой бермади.

— Тўғри, элчи йўлламоғим жойиз эди, аммо камина буни лозим топмадим, бирламчи, камина билан ошначилигингиз очилиб, Чигатой олдида шарманда бўлишингизни истамадим, иккиламчи, элчимни хуфия гумдон қилишингиз тайин эди.

Энди ноиб бўшашган кўйи юмшоқ кўрпачага ўнг кафтини тираб олган, шам ёруғида йилтираётган семиз бетиди таассуф, кин аралаш ғайирлик ифодаси аксланган эди. Қалин лаблари эса алланечук асабий тарзда жуфтлашган...

— Қайси гуноҳи учун жувонмарг қилдингиз Вафо Хўжандийни? — деди ногаҳон Махмуд Торобий қазабланган ҳолда. — Ул бечора Худо олдида ҳам, бандаси олдида ҳам беозор бир зот эди, сиз эса.... Беайб Қамбаралини не қўйга солган бўлсангиз, ани ҳам шундок жазоламишсиз!

— Дарвеш... Жаноб!...

Ақлу ҳушидан ажраган Махмуд ялавоч қазабу таҳдид билан айтилган гаплар мағзини чақаркан, тунги кутилмаган ташриф ажали билан якун топажигига имон ўғирди. Латтаси сувга тушди. Эҳ, аттанг! Табиби мулла

Ибод, бош вазири Нодирхўжа Шафкатий, қўйнингизда асраганингиз илон, деб нақадар жаврашувди. Қанчалар ҳақ экан улар, эвоҳки, бу кас, ўзини қўй оғзидан чўп олмайдиган беозор дарвеш қилиб кўрсатган суллоҳ, илонгина эмас, аждарҳо экан. Мана, ютаман, минг жонингдан бирини ҳам омон қўймайман, деб бақрайиб турибди.

— Сиз жонимга қасд қилмишсиз чоғи? — деб аста ютинди ноиб. — Ажалим сиздин экан, на чора! Аммо кўркмасмен, бир бошга бир ўлим!

Маҳмуд Торобий афтини буриштирди.

— Йўқ, Худо ҳақи, мен сизга тегинмаймен, тузингизни еганмен, — деди анчадан кейин у. — Аммо сизга ишониб галварслик қилганим учун ўзимни ўзим чавақласам арзийдир. Чамамда сиз гуноҳингизни ювмак ниятида эдингиз, ўзингизни мотамсароликка солиб мени чалритган экансиз. Бу қилмишингизни Тангри кечирмагай!

— Сизнинг нимангизга ишонай?

— Мусулмон киши бир баҳонада тойган оёғини тўғрилаб олмоқ пайида бўлур, — деди аранг ғазабини ютиб Маҳмуд Торобий. — Камина сизни ҳам шу тоифадин деб ўйлабмен ва оғир юкдин қутулишингиз учун кўмаклашмоқчи бўлибмен. Аттанг, қўп аттанг.

Маҳмуд ялавоч гунг, боши ҳам...

— Ўйламабменки, эгри хода тўғри бўлмас.

— Бас! — деди ноиб бирдан кўзлари олайиб.

— Сизга ҳар нарсанин жон, мол-дунё ва мартаба афзал эканини билдим, шундоқ эрса-да, миллатимиз тақдири қил устида турган пайтда сизга охирги катра умид билан мурожаат қилурмен, — энди баҳодир нигоҳидаги таҳдид ва қаҳр сокин бир ғашлик, илтижо билан алмашинди. — Биргина илтифотингиз Чиватой бошини янчишда гурзидек иш бериши мумкин. Недан чўчийсиз? Ахир уни зимдан ёмон кўрасиз-ку!

— Факирга ишонмайсиз, аммо... Ё, тавба! — кинояомуз илжайди Маҳмуд ялавоч. — Жамийки талабингизни Вафо Хўжандий оқизмай-томизмай етқизган эди. Кўнмадим, кўнишнинг иложи йўқ, тан олай. Аммо анинг ўлимидин у дунё-бу дунё беҳабармен.

— Жаноб, камина учун энг оғир таҳқир бандасига юкунмак, шундай бўлса ҳам тортинмай келдим даргоҳингизга, — маъюсланди Маҳмуд Торобий. — Менга нима юпанчлигини озми-кўпми билурсиз. Қисқаси, Хўжанд

лашкари билан бирга ён босгайсиз. Шундай қилсангиз мўғулни қувамиз, бутунлай қувиб юборамиз.

— Ўз оёғимга ўзим болта уришим керакми? — деб лабини бурди Маҳмуд ялавоч. — Ҳозирча эсим жойида, жаноб! Сиз, ғўр банда, бориб тошингизни теринг!

— Унда... яна халқ оёғига болта ураркансиз-да?!

Энди Маҳмуд Торобий қорачиқларини бошқатдан таҳдид ва ғазаб қоплади, бирдан суллоҳ банда устига ташлангиси, калласини узиб, танини бурда-бурда қилиб ташлагиси келди. Аттангки, орада туз бор, туз! Аммо ноиб ўзи бу хил андишалар билан ҳеч қачон одамзотга томилармикин? Бас, Оллоҳ берсин жазосини!

Маҳмуд Торобий, қаҳрини зўр-базўр ютиб, асаби тараф тортilib турганда ногоҳ остона гусурлади. Зумда чодирга кўзлари ола-кула амир Зувалак жадал отилиб кирди, хўжасига ҳатто қайрилиб қарамай, шифиллатиб қиличини суғурди-да, бурчакда таёқдек қотган кимсага ташланди. Вазият қалтислигини фаҳмлаган Маҳмуд Торобий ҳали чодир «девори»да ханжари билан пайдо қилган тешикка ўзини уришга чоғланди. Аммо амир Зувалак дағдағаси шаштини синдирди.

— Хей, гумроҳ, кимирлама, атроф ўраб олинган! — Кимса ўзига итоат қилганини кўрган амир Зувалак ноибга юзланди: — Тақсир, бул кас бежо оёқ босганини мулозимлардан бири кўриб турган экан, буюринг...

Паришонҳол ўлтирган Маҳмуд ялавоч, соқол қоплаган хомсемиз бетига ясама кулги югуртирган ҳолда, оҳиста қўлини кўтарди: ховликма, амир!

— Нима, дарвеш Адойини танимадингими? — деди анчадан кейин хотиржамлик билан. — Ул зот, биласен, ҳазилкаш, эшик қолиб тешиқдин юрмакни афзал билур. Ани ўзим чақиртирган эдим ҳузуримга!

— Ие, дарвеш Адойи?! Чиндан сўқир бўлибмен, узр!

Кўнглига чигил тушган амир Зувалак, сир бой бермасликка тиришиб, тавозе билан кафтини кўксига босди ва ноиб имоси билан тисарила-тисарила ташқарига йўналди.

Чодирда юракни сиркиратиб юборадиган ноўнғай жимлик чўкди. Бу жимлик омонат, лекин унга даҳл қилиш имкони йўқдек туюлди. Энди суҳбат қовушмаслигини англаган Маҳмуд Торобий, омон бўлсак ҳали кўришармиз, дея эшик қолиб тешиқдан ғойиб бўлди...

ҚОВУШМАК САОДАТИ

Малик Санжар саройида шивир-шивир авж: учинчи кунки, султон кўринмайди, хобгоҳни ҳам, қароргоҳни ҳам тарк этган. Нахотки, сир билиш учун ёғий лашкаргоҳига ёлғиз ўзи кетган бўлса!? Жонини шу қадар хавфу хатарга қўйиши шарт эканми?

Ақлга сизмас бу хабар Суйгуна Зебо қулоғига ҳам чалинди, лекин у бу миш-мишга эътибор бермади. Қизгина бу кеча ҳам ўз дастасини ғаним издиҳомига бошлаб бориш ниятида эди, шу боис атрофни шом қоронғилиги қоплаши билан одамларини оёққа турғизди...

Адоғсиз чўлда зулмат ўз ҳукмронлигини ўрнатган, уфқдан сокин кўтарилаётган тўлин ой нурлари эса бу салтанат тағ-заминига чанг солган эди.

Кўпроқ кашқирлар тили билан арзи-ҳол қиладиган дала-даштнинг тунги қиёфасига Суйгуна Зебо ҳар гал бир хил ҳадик билан тикиларди-ю, аммо ҳадиғини ичига ютиб, шерикларига сездирмасди. Айникса, ҳозир кўнглида қатъият аралаш недир саросима ўрнашиб олганди, ёнида жадал одимлаб бораётган Муҳиддин Камолга ҳар замонда гап ташлаб, ой ёруғида совук ярқираётган қиличини аста-аста сермаб қўяр, енгил оҳ тортганча, нукул акасини ўйларди.

Султон эса бу вақт Чигатой чодиридан бериқроқдаги бир чуқурда арслон боласидек биқиниб ётар, эзма хокон машварати тугашини, Маҳмуд ялавоч озод бўлишини интизорлик билан кутарди. Аммо сингил буни қачон билсин? Тунов куни Маҳмуд ялавоч билан учрашгани, суҳбатдан қоникмай ноиб билан бошқатдан кўришишга қасд қилганини туш кўрибдими? Ҳатто бир вақтлар ўша мартабали зот билан яқин бўлганидан ҳам беҳабар.

Суйгуна Зебо Оллоҳдан мадад тилаб, илгари босаётган бир маҳалда Чигатой чодир теварагида машғала кўтарган навкарлару мулозимлар ғивирлаб қолишди. Қизгина англадики: ёғий босқин хидини олган, хатарни даф этиш тадоригида! Ие, анови шарпа... ким? Намунча олазарак, кўкка учгудек?! Чамаси, у қайсидир хандакдан отилиб чикди-да, шоша-пиша, шиддат билан қуйига энди. Изидан барзангисифат навкарлар сурон солиб югура ке-

тишди. Ана, ўрашди, бошига қоп ташлашиб, елкалаганча, Чиғатой чодир сари жўнашди.

Панадан бўй берган кимсани Мухиддин Камол ҳам кўрди. Ажабсиниб ёқа ушлади. Тезгина қиличини ялан-ючлаб, хатар билан юзлашишга ошиқаётган Суйгунага тахминини айтди. Ўша заҳоти Суйгуна шерикларини шитоб илгарига чорлади. Сўнг жадал бориб ўша тўдани битта қўймай кириб ташлашди. Сардори жонини қутқариш учун қолни ташлаб қочди. Ёпирай, қоп оғзини очсалар, ҳибс қилинган банда чиндан ҳам султон экан. Гунноҳи бўйнида эмасми, елкасини қисганча, гўдак каби жилмаяди денг...

Суйгуна Зебо ўпка-гина қилиб ўтирмай, чапдаст йигитларидан тўрт нафарини акасига қўшиб Бухорога жўнатди-да, ўзи яна олға ташланди. Лекин энди хужум фойдасиз эди, негаки аллақачон лашкаргоҳ тугал уйғонган, анча-мунча ғавғо кўтарган Хур Қийғир, Алп Хо-муш, Нусрат Хожиб дасталари ортга қайтиб улгурган эдилар. Чиндан ҳам иттифоқо рўпарани кўриқчи суворийлар тўсдилар. Улар йигирма чоғли эди. Пича шошиб камонларни ишга солишди. Салкам эллик мерган баравар узган ўқ неча-неча жонларни пора-пора айлади. Мўғул соқчилари чекинишаркан, бўғилиб қичқиришар, бир-бирларини ношудликда айблашарди. Ола-ғовурни эшитиб, бошқа бир тўда ҳам шу тарафга зудлик билан етиб келди. Исканжага тушиб қолиш хавфи туғилди.

Аммо Суйгуна қайтмоқчи эмасди, қочаётган отликларни инларигача қувлаб боришга аҳд қилганди. Нафаси бўғзига текилган Мухиддин Камол хавфдан огоҳ этди. Ўзи ҳам тўхтовсиз қилич чопар, дуч келган мўғулни бир зарб билан қулатарди.

Ҳазавот аҳли озчилик эканини сезиб қолган ёғий шошилиш тарзда ҳалқа пайдо қилди. Камонлардан ёғилган ўқ бир йўла беш кизни қулатди, улар жон таслим қилаётиб чеккан нола олову оташга айланиб Суйгуна борлигини қовурди. Омон қолган дугоналарига қарата барала хайқирди: «Биз ўлимга борурмиз, ўлим ҳалоскоримиз!» Қўқдан хайрон-хайрон боқаётган ой шуъласи сардор ойим чехраи малоҳатини нурлантириб юборган, кўзларидаги ёлқин билан ажаб тарзда қўшилиб кетган эди. Даҳшат солиб туришида ҳам у гўзал, гўзалки, зулфлари дубулға гардишидан тошиб чиққан, ингичка қошлари ўртасида сирли бир тугун тушган, бодомнусха кобок-

лари тагин ҳам кўпчиган, нозик дудоклари интиком касдида беадад қирмизийланган эди. Тонг отаётгани чехрасидаги ғазаб ифодаси, нурга қоришган ҳолда, аниқ-тиник кўринаётганидан билинди. Ноилож номаълум ёққа чекинишга мажбур бўлишди. Энди дастадан атиги тўрт кишигина тирик қолди. Қизлардан бири — Нигина исмлиси чап елкасидан яраланган, иккинчиси — Садафбиби уни суяб олган. Таъкиб эса муттасил давом этарди. Қорама-қора ўндан зиёд мўғул келаётир. Афтидан уларга бебош ғалаёнчиларни тириклай тутуш вазифаси юклатилганди.

Ваҳима чулғаган адоғсиз дашт, қинғир-кийшиқ адоғсиз сўқмоқлар... Бунда ҳамма нарса бениҳоя: йўл ҳам, азоб ҳам, хаёл ҳам... Ҳали ташналик ёки очлик эсларида йўқ, ёғий таъқибидан қутулиш учун тиришиб-тирмашиб боришади. Офтоб тепага кўтарилганда Нигина сув сўради. Шўрликдан кўп қон кетган, бутун жисми, ҳатто шууригача қовжираб қолгандек эди. Кейин Садафбиби ҳолдан тойди. Нигинани Муҳиддин Камол опичлаб олди-да, кунботарни тўсган, этаги саксовулзор тепалик сари юриб кетди. Тепаликда алланечук нажот бордек эди.

Лекин не нажот бўлсин? Агар қоқ белидаги қўш ўрқачли қояни, тагидаги унча чуқур бўлмаган энли ёрни айтмаса. Бунда фақат жазирама иссиқда ёки қаҳратон совуқда сал-пал жон саклаш мумкин, аммо тиш-тирноғигача қуролланган, аламда куйиб-ёнган ёғийдан қутулишда асқотармикан? Ёр салқинида пича ором олиб, анча кучга тўлишди. Фақат Нигина лаҳза сайин ҳолдан кетиб борарди: ранги оқарган, шахло кўзларидаги ёлқин сўнган, киприклари жонсиз... Садафбиби пик-пик йиғлайди, аммо Суйгуна Зебо хотиржам, ичидаги ваҳимани босиб, ёр оғзида камонини ушлаб хушёр турган Муҳиддин Камолдан кўз узмайди. Шукр, Муҳиддин ёнида, қарчиғайи, пахлавони ёнида: эҳтимол у шунинг учун ҳам осудадир, ахир, ишонгани бирга экан, нимадан ҳам кўрқади. Ишқилиб Худо қувват берсин шу азаматга!

Аламзада ўн мўғул куйирокда, қай тарафдан яқинлашсак экан ёрга, деб ғивирлаётир. Ниҳоят, маслаҳат пишди чоғи, бири пастда қолиб, учовлони тўғридан, учовлони чапдан, учовлони ўнгдан қўзғундек ёпирилишди.

Ногох Муҳиддин Камол ёнғудек алфозда тутаклиб: «Тўнғизлар!» — деб бақирди, лекин ҳозир ғазаб билан иш битмасди. Наҳот у жондек азиз севгилисини, манови

икки санамни ифлослар чангалига топшириб қўйса!? Бўғзига аччиқ нарса урилиб, бор нафратини камон ўкига жойлаб отди. Тўғридан келаётган ғанимнинг бири оҳ деганча ўмбалок ошди, яна бириси юзтубан йиқилди. Қолганлари жуфтакларини ростлашди. Шу куни қайтиб йўлашмади. Кечга яқин Нигина узилди.

Садафбиби йиғига зўр бера-бера, ахийри, кўз ёши қуриб, кўнгли бўм-бўш бўлиб қолди. Аммо қиличини қўлдан қўймай, бор деворига суянганча мудрар, тез-тез хўрсинар эди. Уйқуси буткул қочган Суйгуна ҳар замон оловга саксовул шохини ташлаб қўяди. Қизгина чехрасидан нигоҳ узмай, Муҳиддин Камол ўтинади:

— Ухланг, жоним, нечун ухламаётирсиз?

Ажабо, шу паллада Муҳиддин Камол қайғу ва ташвишдан холи, қўрқувдан ҳам холи, кўксида бир нарсани қолган: муҳаббат чўғи! Шу дамгача бу нарсага унча ишонмасди, бари омонатдек туюларди, ушбу сонияда билдики, дилидаги туйғуларига суянса бўларкан, умиди ҳам, азоби ҳам, интиқлиги ҳам собит экан, улар билан яшай-берса орзу ва армонларига етишаркан.

Бир маҳал қарашса, тонг саҳрони оқ сути билан чайибди. Уйқу элители-да барибир. Оҳ, майли эди бу кеча бир умрга чўзилса. Аммо пастда гивирлаётган дубулғалар бахтиёрлик ҳам, сархушлик ҳам тугаганидан дарак бераётир. Шаксиз, бугун яна мўғуллар ола-тасир ҳужумга ўтишади. Лаънатилар узок пачакилашишни зигирча ҳам ёқтиришмайди. Лекин, ажабки, бирдан қоралари ўчди, энди ғўнғир-ғўнғир овозлари ҳам эшитилмай қолди. Наҳот ташлаб кетишди? Йўқ, улар ўлжадан бекордан-бекор кечитмайди, айниқса бунақа қалтис вазиятда!..

Кундуз ўтиб оқшом қўнди, лаблари какраган Суйгуна билан Садафбиби бир-бирларига жимгина термилиб қолишгач, Муҳиддин Камол ёрий ниятини англади ва бирдан юраги увишди. Аник тасаввур қилди бу ерда яна бир кеча тунашса, ўзлари ёв олдига абгор ҳолда эмаклаб боришларини. Чор-ночор шох-шабба йиғиб келиб, чакмоқтош билан олов ёқди. Зулмат чекинди, аммо ташналик... баттар хуруж қилаётир. Ҳозир томчи сув ҳаёт-мамот қадар азиз... Лекин нима бўлганда ҳам Муҳиддин Камол чидаши керак, у эркак киши. Беихтиёр кўз ўнгида лопиллаб қояларни ювган ва қирғоғидан тошган Зарафшон гавдаланди. Тороб ёнидан ўтадиган ир-

моғи нақадар латофатли, нақадар саркаш! Ёки унга шундай туюлармиди? Ахир, Суйгуна Зебони илк марта Тороб ирмоғи бўйида, Вазидон кўприги яқинида учратмодими?

Қоронғилик қуюқлашгани сайин тахлика-хавотир ортаётгандек... Айниқса, бикинингда аламзада ёв пойлаб ётса, хаёлингга қўрқувдан бўлак нима ҳам келарди. Бўзариб кўринаётган осмон парчаси ҳам алланечук тунд, юлдузлар қисиниб олишган, совуқ милтирайди.

Яна Муҳиддин Камол хаёли Зарафшон сари учди. Ана, Тороб ирмоғи офтобда жимирлаб оқади. Адашмаса, ўшанда чошгоҳга яқин эди. Отаси орқароқда колди. Ажаб манзарадан энтиккан Муҳиддин сокин қирғоқ бўйлаб, жамийки ташвишларини унутганча, шодон чопа кетди. Қулоғи тагида илиқ шамол ғувилларди. Ногоҳ чинни жарангидек тиник кулгу эшитилди. Жар лабига келиб қолгандек тақа-так тўхтади. Қараса, сал нарида, ғуж ўсган буталар ёнида бир қиз... Йўк, бир пари-пайкар, бир култум сув билан ютгудек нозик: эғнида гулобий шоҳи кўйлақ, зар пойжамали лозима, оёғида кавуш, кўкраклари олмадеккина бўртган, зулфлари гажак-гажак, камалак қошлари тагидан ҳадикли боқаётган кўзлари чашмадек, йўк, уммондек чуқур..

Ким аввал сўз қотди ўшанда, эслолмайди. Айтганча, тасодифан рўпара келганлари учунми, бир-бирларига анча муддат тикилиб қолишди, аммо ҳеч бировидан садо чикмади. Балки юраклари сўйлашгандир. Тағин ким биларди. Ахийри, ўзини қўлга олганда, қаршисида малак йўк эди, оху каби ўзини чакалакзорга урганди...

Тунни, бир йилдан ҳам узунроқ туюлган тунни гоҳ ҳадик, гоҳ ғазаб, гоҳ хаёл оғушида бедор ўтқаришди. Алхол, бошқа не чоралари бор? Уйқуми? Шундай тахликали лаҳзаларда-я? Ахир, уйқу ғафлатга, ундан ҳам баттари — аянчли аъмолга, тириклик билан басирона видолашишдек гумроҳликка гирифтор этмайдими? Мискин бир туйғулар уйғотадиган бу ҳақиқатни айниқса Садафбиби теранроқ англагандек... Ҳар замонда тўрда мунғайган, хали совиб улгурмаган гўрга мунгли нигоҳ қадар, узок вақт сукутга толиб қолар, кейин эса ўқсиниш аралаш пиқирлаб қўярди. Табиатан шунақа: чидамсизроқ, изтиробларини ошқор қилмаса, ёрилиб кетади. Робия саройида ҳам ўзини тутолмай ҳаммадан кўпроқ

йиғлаган шу — Садаф эди. Ахир, қачон кўрибди бунақа азобларни, хали ҳам шунча чидади.

Яна бир тун кечди. Тонг ёришар-ёришмас Садафбиби кутилмаганда Суйгуна Зебони кучоклаб, қайта-қайта ёноқларидан ўпди, Мухиддин Камолга туғишган синглисидек меҳрибонона нигоҳ ташлади ва ошиғич тарзда куйига энди. Ўткир киличи эрталабки шафақда оловдай товланарди. «Қайтаринг уни!» Суйгуна хайрон турган Мухиддин Камолга илтижо қилди. Лекин вақт ўтган эди. Садафбиби аллақачон сўкмоқ бўйлаб дадил илгариллаб борарди. Дубулғасини ташлаб кетибди, шу сабаб сочи тўзғиган, елкаси билан битта бўлиб ёйилган...

Аник-тиник сезишди уймалашиб турган мўғуллар ажабланганини. Дархол бири афтини бужмайтирганча олдинга юрди. Лаънати ўзини қўйвориб, нописандлик билан, гурс-гурс кадам ташларди. Аммо чапдастлик билан берилган зарбадан оҳ деб кулади. Сўнг, шериклари барабар ташланиб, Садафбибини тилка-тилка қилишди.

Энди Мухиддин Камол ўзларини ҳам шундай қисмат кутаётганини теранрок англади. «Рўзи махшарда учрашурмиз, жоним!» — дея ҳазин пичирлади ва недир куч даъвати билан Суйгунанинг лолагун лабларига чатнаган лабларини босди.

— Биз ўлимга борурмиз, ўлим ҳалоскоримиз! — деди антикиб Суйгуна.

— Жоним, ёвни чалғитамен, сиз таваккал қилиб қочинг, балки нажот йўли тепалик ортидадир, — қиличини қиндан суғурди Мухиддин Камол. — Тирик қолсангиз унутмагайсиз, ҳақимга дуо қилиб, арвоҳимни шод этгайсиз!

— Бегим, — Суйгуна Зебо йигитга илк маротаба шундай деб мурожаат қилди, — кўрмайсизми, ўлимдан бошқа нажоткоримиз йўқ, келинг, бирга борайлик анинг бағрига. Тақдир шуни раво кўрибди, рози бўлинг.

— Ўлим саодат десалар ишонмасдим.

— Мен ҳам...

— Жисмим ўлур, жоним эмас, жоним тоабад сизга талпиниб яшагай!

— Оҳ, бегим!..

Суйгуна Зебо овози бирам зорли, бирам ҳазин эдики! Қизгина тани гўё лағча чўғга айланганди. Беихтиёр чархи кажни доғда қолдирмакка аҳду паймон қилган йигит кўксига отилди. Нечукким шошиб қолган ва алланечук

титраб кетган йигит уни аста оғушига тортди ва олов кучгандек бўлди. Балки ўша лаҳзадаёқ рухлари абадиян топишган эди. Рухларида ниҳон ташналикда азоб ҳам, хузур ҳам, каҳр ҳам жамулжамлигини ким биларди, ким?!

Даригки, бундан ўзлари ҳам ғофил... ва қачондир ғор деворига суяб кўйилган қиличларга беҳолу безабон термилишди. Нажот сари шулар паноҳида мардона боришади, шулар қудрати билан умидларини химоя қилишади.

Суйгуна Зебо дафъатан ғордан отилиб чикди ва ўтли нигоҳини ажал нуқси урган башараларга қадади. «Шукр, камина ғолибмен!» Беихтиёр шу фикр кечди кўнглидан ва яроғини ҳаволатиб олға босди. Ҳали атай совутини ечиб ташлаганди, чит кўйлак ёпган сийнасига бир йўла икки найза санчилди. «Яшасин хурлик!» — дея баралла овоз берди-да, тиззалаб қолди. Қарчиғайи Муҳиддин Камол бир мўғулни конига бўяганини, кейин яраланиб йиқилганини, жон узаётиб туфрокни тавоф қилганини кўрмади, кўролмади...

Еттинчи боб

МАЛҲАМИ ЖОН ИСТАБ

Кани, иложини топса-да, Махмуд Торобий ўзини ўзи бўғса, бўғиб ўлдирса! Ахир, нега шу қадар лапашанглик қилди?! Хўш, тунги босқинда катнашиши учун ижозатку берди, нима учун анов палла қайтармади, айтмадики, Суйгуна, сингилжон, мен билан чекингил, ёғий қўзғалмиш! Во дариг, шундай деёлмади, негаки, ўзи ёмон гангиган эди, ўзи дунёсини, бор-йўқлигини батамом унутган эди. Жон савил шундай ширин эканми? Ўлимга борурман, дея керилишлари шунчаки қуруқ гап экан-да! Йўғ-ей, ундаймас, Худо кечирсин, ўша палла... қўлга тушиб, шармандаи шармисор бўлишига бир баҳя қолди-да. Ўлими ҳам аниқ эди, номуси тупроққа қорилажаги ҳам, ғазавот чиппакка чиқажаги ҳам... Агар Суйгуна хушёрлик қилмаса, дастаси билан келиб қутқариб олмаса!

Аттангки, Суйгуна Зебо тантилигини зиғирча ҳам кадрламади, бир оғизгина ташаккур айтишга ҳам ярама-

ди. Соқчи йигитлар билан жимгина шаҳарга қайтаверди. Мана, энди тўртинчи кун, на еган-ичгани, на ётган-турганини билади. Мушфиқ сингилжони бедарак, дастасидан ному нишон йўк, устознинг ўғли Мухиддин Камол у билан бирга кетган экан, ханузгача келмаган.

Кечаси тушига яраланган жайрон кирди. Шундан сўнг алағдалиги юз чандон ортди. Чор тарафга Эрдана қузғун билан Жўра говбош одамларини жўнатди. Тунги боскинга яна ҳам зўр бергиздирди. Бирон наф бўлмади. Фаним томондан ҳам имдод йўкки, асир тушган-тушмаганини билса. Гўё Суйгуна Зебо дастаси билан ё ерга кирган, ё осмонга учган!

Малик Санжар қасри мотамда, аникроғи, Махмуд Торобий мотамда, кечадан бери Оқ бўлмадан жилмас, темирчилар растасига ҳам, лашкар қароргоҳига ҳам қадам босмасди. Ҳатто Тангри умидхонасида ночорлар ва етим-есирлар учун таом пиширилаётирми, йўқми, қизикмай қўйган, ҳозирлик машқлари қандай бораётганини сўраб-суриштирмасди. Фикри-ёди бедарак кетган дастада, Суйгуна Зебода, Мухиддин Камолда эди.

У Шамсиддин Махбубий олдида ҳам ўзини гуноҳкор санарди, не иложини топсаки, дарди енгиллашса. Кечки пайт чақирилган машварат чоғи ҳазрат кўзига тик боқолмади. Шаксиз, ҳазрат қайғуси ва армонини ҳис этди ва хайрихоҳ оҳангда деди: «Ўғлим, кўп ғам еманг, насиб этса, алар эсон-омон кириб келурлар!» Кошки шундай бўлса, афсус, устод таскини шунчаки таскин, у нимани ҳам ўзгартирсин.

— Биз кимга ишонамиз, азизлар? — дафъатан жимликни бузди султон.

— Ёлғиз Оллоҳга!

Кўнглидаги мотамсароликни сездирмай ўлтирган Шамсиддин Махбубий сира иккиланмай, ажаб иштиёк билан, ҳамма номидан шундай жавоб қилди. Сукутга толган шайх Иброҳим ҳам... Сўнг, бутун давра ахли ҳазрат билан шайхни маъқуллади ва тўрт кундан бери шаҳар атрофи ва дашту далани қаричма-қарич кезган Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирга нажот нигоҳини қадади. Ёвқур ва тийран инилар ер сузишганини кўриб бўшашиб қолишди. Султон нимадир демоқчи бўлган маҳалда эшикоға Эрдана қузғун киришга изн сўраётганини билдирди. Асли у ҳам машваратга чақирилган, лекин кан-

дайдир сабаб билан кечикиб қолган эди. Хос хуфия бўсағада туриб енгил таъзим қилди ва Махмуд Торобийга қарата деди:

— Шохим, Тобур элчи бўлиб келмиш, биз ани Самарканд дарвозаси яқинида учратдик. Сиз билан кўришмакни тилайдир.

Махмуд Торобий рухида шикасталик... Эси бир Суйгуна Зебога оғса, бир бемаврид келган элчига оғарди. Ғашланиб ўлтираркан, тушига кирган ярадор жайронни хотирлади, жонивор кўзларига чўккан беадад мунг шундоқ тасаввурида аник-тиник жонланди. Оҳ, бунинг таъбири недир, ишқилиб охири бахайр бўлсин-да?! Султон энтикиб қўйди, элчини машварат ахли иштирокида қабул қилишни лозим топди.

Чигатой хос элчиси Тобур ёлғиз эмасди: тулкитумок кийган икки нафар ҳамроҳини ҳам бошлаб кирди. Султон ҳам, бошқалар ҳам басавлат навкарларга қўпроқ диққат қилишди. Негаки, улар ҳаракати алланечук бежо, тагин десангиз, ҳар бири устига пушти гулли шоҳи кийикча ёпилган мис патнис кўтариб олган эди. Бенихоя улуғ вазифани адо этиш учун келганини билдириб қўймоқчи бўлган каби Тобур қадди-бастига виқорли тус бердида, аста бориб шоҳ рўпарасида ғоз турди.

— Подшоҳимизга таъзим қил, баччағар! — бўкирди Наврўзбек, алами келиб. — Таъзим қилмайдиган бўлсанг, бўйнингни сапчадек узамен!

Баланд охурлардан ем еб ўрганган Тобур қилт этмади, сарғимтир бетида бир маъно: «Ҳоконимдан бошқа зотга юкунмак мен учун ҳаром!» Мағрур қотиб тураркан, беихтиёр нигоҳи Махмуд Торобий нигоҳи билан тўқнашди. Ажабо, шунда баданига нимадир ўрмалаб, шуури қоронғилашиб кетди-ю, бўшашган қўйи астагина тиззалади.

— Нима бало, гунгмисиз? — мийиғида кулди баҳодир.

Мағрурлигидан асар ҳам қолмай ранг-кути ўчган элчи ҳамроҳларига маъноли қараш қилди. Навкарлар пинак бузмай қўлларидаги патнисларни миз ўртасига қўйишди. Сўнг, бафуржа тисарилишаркан, амрингизга мунтазир-миз, дегандек, қўл қовуштиришди.

— Жаноб, сизга улуғ ҳоконимиз совғасини топширмак шарафига муяссар бўлганимдан бахтиёрман, — То-

бур яна навкарларга ер тагидан кўз қирини юборгач, улар патнислар устига ёпиғли қийиқчаларни чакқонлик билан юлиб олишди. — Сийлов сизга маъқул бўлар деган умиддамиз.

Бехос зилдек оғир, қалампирдек аччиқ нола узилди Шамсиддин Маҳбубий бўғзидан: «Вах, болагинам, ким солди сени бу қаро кунга?» Султон, яқиндагина Бухоро тахтига чиққан султон яшин чалгандек гарангсиган, каловланган... Кўзларига ишонмайди, хайхот, булар кимларнинг азиз боши? Чиндан ҳам буларни ким шундайин бедодликка гирифтор этди? Бошлари бу ерда, таналари қаерда? Эвоҳ, кўзларида қотиб қолган талваса аралаш русса ва илтижо не савдодан, не маломатдан сўйламакда?! О, ўғлон, сен шох бўлдинг, тожу тахтни эгалладинг, аммо биттаю битта сингилни кабохат чангалидан омон саклаб қололмадинг!..

Билди, ҳозир охидан бутун заминга, осмону фалакка беҳудуд ўт туташгай! Зўр-базўр босди ўзини, қайғуга тўла нигоҳини синглисининг конталаш, кўкимтир юзига, энг охирги дақиқадаги умид, армон, қўрқув зухурланган қароқларига қадади. Ким танирди мушфиқ синглисини? Балки Бурҳон кана, балки Жомғуржин, балки жон аччиғида Бухорони тарк этган битта-яримта зодагон... Шаксиз улардан қай биридир бор гапни Чигатойга айтган. Чигатой эса... О, маккор, таслим бўл, ғалвирчидан чиққан подшоҳ, йўқса бошингга шулар кунни тушади демокчи-да! Чучварани хом санабди жетелик сариқ илон!

— Эрдана, яхшилаб эшит, аҳли мўмин номидан бухорамен, — аллатовур ўктамлик зухурланди Махмуд Торобий товушида. — Булар элчи эмас — жаллод, буларни қулоқ-бурнини кесинглар-да, эшакка тескари миндириб, Чигатой ҳузурига хайдаб юборинглар.

Хуш-беҳуш подшоҳ ҳукми дарҳол ижро этилди.

Аммо, э, дариг, бу тадбир жон-танини ўртаётган мунг ва қайғуни сал-пал босдим, борлигини сим-сим ёқаётган алангаи оташга жиндек бўлса ҳам сув сепдим?!

Махмуд Торобий кеча-кундузини алғов-далғов қилиб ташлаган машғум воқеани унутишни, барисини юрагининг зимзиё тубига кўмиб ташлашни истар, аммо бу ҳолати оғир тошни баланд чўққига кўтариб чиқолмай овора бўлган киши уринишига ўхшарди. Ётса-турса, ўтирса, кўзини юмса, ё фалакки, рўпарасида устига оқ мато

ёпилган патнис ажиб мунғайиш билан пайдо бўлади, патнисда қонига бўялган ғарибона бош... қонга беланган толим-толим паришон соч... кўкарган манглайдан жонсиз боқаётган кўзлар, кўзларки, энг сўнгги дақиқадаги умидворликка мойил армону саросимани зухур этган...

Азалдан тору қоронғу туюладиган бевафо дунёни энди қаттол қафасга, чорасиз зимистонга айлантириб кетганди синглиси... Ахир, у ҳали кўклам нафасига тўймаган, сабуҳий шабнамлар жозибасидан баҳра олиб улгурмаган ва муҳаббат сеҳру жодуси қошида лолу ҳайрон турган ғунча эди. Мушфиққина, аттанг, бемаврид ҳазон бўлди. Тан олсин, бунга ўзи сабабчи, энди не чораи тадбир қўлласаки, хумордан чиқса, гуноҳини ювса!

Билиб-сезиб турардики, энди оҳу фиғон чеккани, кўксини пора-пора қилгани, узлатга чекингани билан натижа чиқмас: Суйгуна Зебо ҳам, Муҳиддин Камол ҳам, бошқалар ҳам тирилмас! Қолаверса, улар шаҳидлик либосига ўралмишлар ва Оллоҳ дийдорига пок рух ила етишдиларки, нечун юпанмасин, андоғ ўлим — неъмат ва бу ҳаммалари орзуси! Йўқ, синглисидан жудо бўлгани ҳали мағлубият эмас, иншооллоҳ, олдинда зафар қутмақда, шундай экан, нечун паст тушсин, илло улус, жиҳод аҳли эрта-кеч унга умид кўзини тиккан. Нима, пирлари ҳузурида ичган қасамидан, ёру биродарларига берган ваъдасидан тонсинми? Унақада йигитлик шаъни, орномуси қаро туфрокқа қоришмасми?

Нимасини айтасиз, барча Суйгуна Зебо билан Муҳиддин Камол ҳар жихатдан: малоҳатда ҳам, меҳру оқибатда ҳам, шижоатда ҳам эътибор топганини, ҳатто зафардан кейин улар тўйи, жамийки ошна-кадрдонлар иштирокида, зўр шодиёна билан ўтажагини тўлиб-тошиб таъриф қиларди. Уларга айниқса Гура хотун ҳавасманд эди (қайсидир қуни Маҳмуд Торобийга маҳзун оҳангда бундай деган: «Афсус, Суйгуна ёшлиги менда йўқ, унингдек бокира эмасман! Бокира бўлсам, никоҳлаб олмакдин чўчимасдингиз!»), улар қовушадиган кунни орзиқиб кутарди, мана шу боис жудолик маликани ҳаммадан кўпроқ қайғуга солган бўлса ажабмас...

Бухоро кўксини доғлаб мотам тутганда Гура хотун қай холга тушганини (ҳатто соч юлиб йиғлаганигача) Маҳмуд Торобий тасаввур қила оларди. Аммо дастлабки кунлари у таъзия билдирувчилар орасида кўринмагани-

га ажабсинди. Кейин билса, каттик куйганидан дардга чалиниб, тўшакка михланиб қолибди. Ниҳоят, ҳол сўрагани келганда ҳам бетоблиги заъфар юзидан билиниб турарди. Бечора, кўнглини қарангки, бош-охир карога ўралибди, юпқа лабларида табассум ўрнида маъюслик ва ғам... Аммо тиниқ хусни-малохати эгнида хилвиллаб турган кийимни босиб кетган, қадди камолидан нозик адо бир ибo, мунисона эҳтиром ёғилар эди. Жозиб ҳаракат билан таъзим бажo келтириб дедики: «Ҳазратим, кўрнамак амаким бир бегуноҳ гулни ҳазон қилгунча маним гуноҳга ботган бошимни кесса бўлмасмиди?!» Малика товушидаги ҳазинлик Оқ бўлма таг-устини зириллатиб юборгандек туюлди. Қалин киприкларига нам қалқиган султон мунғайиб турар, дарди-ҳолига шериклик қилаётган бу сулув қисмати ғалвалар билан тўлғин ҳаётига қай жиҳати биландир туташлигига ишонгиси келмасди.

Аммо ҳозир Гура хотун фақат Суйгуна учун ғамалам чекмаётир, ичини эски армони чўғи ҳам куйдираётир, демак тўлиб-тошиб кетган — юрагини тўкмоқчи бўлса керак. Умуман, дарди нималигини билади: ўзгариб қолгани, икир-чикирлар, алдову қитмирликлар, хушомаду эҳтиромлар домига илингани, фоний дунё устидан ўз ҳукмини юргизмоқчи бўлаётгани ва ўзидан меҳрини дариг тутаётганидан нолийди. Наҳотки? Шундой мотамсаро кунда-я? Аммо бошқа қандoғ арзи бўлиши мумкин? Аёл барибир аёллигига боради-да!

— Нимадир демоқчисиз чоғи, хоним? — деди у ниҳоят сабри битиб.

— Ҳа, фақат... оғир олмасангиз.

— Сўзланг.

— Эшитибменки, вақти етиб Маҳмуд ялавоч этагиндин тутар эмишсиз!

— Ё тавба, нечун тутар эканмен Маҳмуд ялавоч этагини? — деди Маҳмуд Торобий, бутунлай пахта тусига кириб. — Ул кас кимлигини билмайменми?

— Эл ичида гап ётмас... Мен шўрлик сизни ўйлайман, сизнинг умри жонингизни... Маҳмуд ялавоч пихини ёрган номард, омонлик бермас, девор ушлатиб кетгай!

Тирноқ-тирноғигача сирқираган Маҳмуд Торобий барисини ҳаёлидан кечира бошлади: Маҳмуд ялавоч билан талашиб-тортишгани, натижа чиқаролмагани, тағин

қулай пайт пойлагани, хибсга олингани ва синглиси қутқазиб қолгани... Ажабо, ҳар босган қадами жамоага равшан экан-да, йўкса, Гура халигидай тусмол қилишга ҳадди сифмасди. Аммо таънасида бошқа маъно ҳам зухур: Маҳмуд ялавоч билан тил бириктирмоқчи экансиз, хўш, кимнинг фойдасига? Ҳар қанақа ҳолда ҳам у сизни чувтушириб, ўзи қочади, бу ёқда ўзингиз ҳам, сизга ишонган фукаро ҳам чирқиллаб қолаберади!

Гура хотун, Маҳмуд ялавоч гўрига яна гишт қалаб, бош эгган кўйи, имиллаб, оғир-оғир босиб Оқ бўлмани тарк этди: тўпигигача тушган узун кўйлаги таратган нафисона мулойим шовур анча маҳалгача Маҳмуд Торобийга эшитилиб тургандек бўлди. Ажабо, малика мунча жонхалак, мунча энтикиб сўйламакда: Маҳмуд ялавоч келиб-келиб унинг арпасини хом ўрмагандир?

Ишқилиб, бир синоат борга ўхшайди, ҳар ҳолда бунинунутаёзганда... Бир кеч, хуфтонга яқин, каландар сиёкли бир дехқон сўроқлаб келди. Эшикоға, учрашмасам бўлмас, гуноҳ бўйнингда қолур, дея хархаша қилаётган саркаш меҳмонни изига қайтарган эди. Аммо султон бир баҳонада даҳлизга чиқиб, можарога гувоҳ ўтди ва уни ичкарига етаклади. Дехқон, кирчил сурп дастор ўраган, калта сокол кўйган, бўйчан, чўтир киши, ёп-ёруғ бўлмада ўзларидан бўлак зот йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, дарҳол муддаога кўчди: «Фақир Маҳмуд ялавоч хуфиясимен!» Киши эҳтиёткорлик билан шивирлаб, тагин ёнверига аланглаб олди ва кўйнидан хат чиқариб узатди. Во ажаб, Маҳмуд ялавоч ўзи билан кўришишга муштоклигини лутфу қарамлар билан изҳор қилган, учрашув куни ва жойини белгиллаган эди.

— Таксир, рози бўлсангиз, ул зот хузурига сизни ўзим бошлаб борурмен, — деди хуфия, беминнат хизматга суяги йўқлигини билдиришга тиришиб.

Елкаси тиришган Маҳмуд Торобий мулоҳаза қилмай рад жавоби берди. Кўнглида шубҳа ғивирлади. Ажирик, нақд ажирикнинг ўзи бу айвони қийшиқ ҳаёт! Гура хотун огоҳлантириши... кейин турки совуқ хуфия, хушомад оҳанги сингдирилган сирли мактуб... Булар орасида не боғланиш бор? Чиндан Маҳмуд ялавоч, илон ёғи ялаган қас, тузоққа илинтирмоқ тилагидами? Йўғ-е, ахир, халиги куни... не истаса қиларди-ку!

— Қиблагох, кечирасиз, бугун Абу Ҳафс тепаалигига

борасизми? — такаллуф билан сўради остонада кўриниш берган Эрдана кузгун; у Махмуд Торобий ҳаёти тез-тез хавф остида қолаётгани учун ўзини айбдор санар, доим ҳар қадамини кузатишга қаттиқ бел боғлар, аммо эплотмас эди.

— Эрдана, бугун мен саройда машғулмен...

Негадир овози ишончсиз, кўнглидагини фош қилгудек даражада маънос янгради, бунчалар диққати ошиб, бўшашиб бораётганига таажжубланди. Эрдана кузгун юйиб бўлгач, анчагача кўнгли чучмаллашиб ўтирди. Бирор соатлардан сўнг, мулозимлар кўзини шамғалат қилиб, Оқ бўлмадан узилди-да, гавжум кўча бўйлаб шаҳар ташқарисига, бу кунда эгасиз ва қаровсиз қолган Зумрадбоғ сари шошилди.

Зумрадбоғ мулла Самандар деган бадавлат киши томонидан барпо қилинган бўлиб, замонида сархил олманори, ўригу шафтолиси, гилосу беҳиси билан Бухоро бозорига файз киритган, аттангки, энди тамом кимсасиз ётарди; дарахтлари қуриб-чуриган, йўлакларида ҳазонлар тўшалган, теваракдаги ховли-жойлар тутдек тўкилган, фақат этакрокда тошдан тикланган пастқамроқ шийпонча қакқаймишки, бундай ночорликдан норози каби хўмрайиб боқарди.

Ажаб маҳзунлик туйган Махмуд Торобий ўша тарафга шошилмай судралиб борди ва шийпонча рўпарасидаги айлана суфа четида бафуржа ўтирган, афт-ангорида билинар-билинемас тажанглик аксланган Махмуд ялавочни кўрди.

— Нечун бу ерни танлаганимни англагандирсиз, ошна? — Махмуд ялавоч қимирламай сўз қотди. — Сиз фаҳми нозик одамсиз, фақат ақлингиз гурурингиздан ёлиб келолмас!

Махмуд Торобий саросар: ноиб ёнида ўрнашсами ёки тип-тикка гурунглашсами? Зол банда-ей, гапни гўжала қилиб узоқдан бошлаганини... Кўнглига қўл солиб кўрмоқчи-да! Майли, жаврайверсин! Нақлким, тулкидай муғомбир жонивор ҳам ахийри ўз сирини ўзи очганини билмай қоларкан!

— Сов-омонмисиз, менинг шаккок дарвешим? Тажанг бўлаётирсизми, кўйинг, тажанг бўлманг, иккала-мизнинг бу кунги аҳволимизга ушбу харобот хўп муносиб!..

— Таксир, камина хали кўп нарсани тарозига солиб улгурмадим, — ноиб ёнида охиста чўқди ниҳоят Махмуд Торобий. — Шунга карамай биламенки, сиз хаёл қилган ночорлик каминага бегона!

— Умрингиз узок бўлсин, жаноб Адоий! Хўш, хўш?

— Сиз... Нечун бу қадар рухингиз чўкмиш, яъни ўзингиз, ўзлигингизни бунингдек хазонлар салтанатидан изламишсиз? — таассуф билан бош чайқади Махмуд Торобий. — Ҳар қанча ғариблик домида қолганимда ҳам андоғ хоҳишни иштиёқ қилмас эдим.

— Аммо иштиёқ қилмишсиз.

— Сиздан ўтган гумроҳлик туфайли!..

Бехос чиқиб кетди чоғи бу гап оғзидан... ва сукутга чўмди.

Аммо сезмади Махмуд ялавоч мийнғида нозик кулганини...

— Билмасмен, ниятингиз недир?

— Сизга яхшилик тиламак!

— Фақат менга тиласангиз... арзимагай!

Элу элат назаридан қолган, бойқушлар ва кузғунлар макон қилиб олган хароботни зимдан кузатиб баттар оғрина бошлаган Махмуд Торобий дафъатан Гура хотунни, тунов кунни у Оқ бўлмада куйиб-куйиниб айтган гапларни хотирлади. Рост, эҳтиёт бўлиши керак, йўқса, бу банда олдига бир боғ похол солиб кетиши тайин! Майли, балки бирор муддаосига қайишар, қачонки ҳалиги талабини қабул қилса!

— Жаноб, ҳаммамиз ҳам хом сут эмган бандалармиз, шу боис чархи каж бошимизда тегирмонтош юргизганда ҳам чидашга мажбурмиз. — Махмуд ялавоч шаънига ярашмаган недир одатини ниқоблашга тиришаётгандек эди. — Сизни ҳам озми-кўп тушунамен. Яхши еб, яхши кийгингиз келади, орқангизда бола-чақа тўкин-тўқ қолса, нур устига аъло нур!

— Бу бобда сиз билан баҳслашганмиз.

— Тўғри, тўғри, лекин... оғиздаги амалга мувофиқ келмагай, ҳаётда нуфуз орттирсангиз, бутун бир хазина ихтиёрингизда бўлса, ғулому мулозим имонгизга маҳтал турса, бунинг нимаси ёмон, — суҳбатдоши энсаси қотганига карамай сўзини бемалол давом эттирди Махмуд ялавоч. — Ёмон жойи йўқ! Булар тағи тоза инсон учун безак! Фақат бунга эришиш йўлини билиш керак, йўли

қўп... Сиз эса... Шайтон йўриғига юрмакдасиз. Тузук, керакли шохга тирмашибсиз, аммо ўша шохни тагидан ўз қўлингиз билан арраламакдасиз.

— Сафсата! — дея шахт билан қўзғалди баҳодир.

— Ховлиқманг, колганини эшитинг.

— Кифоя, шошмакдамен.

— Чиғатой ройига қизиқмайсизми?

— Чиғатой не истакда?

— Сизга Бухоро ҳокимлигини тортиқ қилмакчи!

Ана фосиклигу мана фосиклик: кимсан шайтонфёъл Чиғатой, кишда қорни қизғанадиган қаттол зот, бирдан хотамтойлиги тутиб, муаззам Бухоро салтанатини Маҳмуд Торобий ихтиёрига қўшқўллаб топширмоқчи бўлибди. Дод дастингдан фалак, Маҳмуд Торобий султонлик рутбасига эришганидан ҳокон хабардор-ку, аҳли мўмин, сохиби давронимиз, дея иззатлаб турган бандага ҳокимликни тухфа қилмоқликка ҳожат борми?!

— Чиғатой мурувватида маъни кўрмадим!

Маҳмуд Торобий зарда қилди ва бугун ёки эрта Бухоро тупроғидан ул туллакнинг думи тугилади, демокчи ҳам бўлди, аммо ҳозирча тийилишни афзал билди.

— Нечун? Бари ойдек равшан: Чиғатой хузурига ханжар яланғочлаб борсангиз найза ё қилич билан жавоб қилгай, унда завол топмоғингиз аниқ, юзуниб борсангиз меҳрини тутгайки, эмин-эркин камолот пиллапоясидан кўтарилурсиз.

— Э, қариндош, бундоғми, ғазавот ўзанини ортга бурмак керакми?

— Ҳа, садағанг кетай, бале!

— Улуснинг умид чироғини ўчирай!

— Улуснинг умид чироғи шундок ҳам сўнган!

— Чиғатой этагини ўпай!

— Оқил банда эртасини ўйлар!

— Бас, бас қилинг! Андоғ келажакни зулмат чулғасин, гулдирак чалсин! Аттанг, сизу биз эртаминизни танимаймиз, тумшуғимиз тагидан нарини кўрмаймиз! Ғафлатдамиз, ғафлатда! Яна минг аттангки, сиздек қудратли биродаримиз, тоғни урса талқон қила оладиган паҳлавонимиз мўғул ноғорасига ўйнамакда, жафокаш халкимиз ёзуғига бул кам эрурми?! Ғаним балоси чикора агар уни ўзимиздин чиққан ботир қўлламаса, қўллабдими, эвоҳ, бу офати азимдир!

Ранг-қути ўчган, кўз ўнги тиниб, қароқиб кетган Махмуд Торобий ич-ичида уммон бўлиб тошаётган туйғуларини дўлайиб, бўғилиб-бувраниб, сабрсизларча баён қилар, руҳи-равишига гўё ўт туташган-у, мисдек қизиган бадани тийиқсиз бир титраниш исканжасида эди. Умрида бунингдек ўзини йўқотганини, бунингдек умидсизлик чоҳига қулаганини, бунингдек қаҳру ғазабга чулғанганини эслолмайди. Аянчли, намуноча аянчли бу тақдир, бу ҳаёт?!

Қачондир Махмуд Торобий руҳини занжирдек ўраган мискинликни сабот билан дафъта олди, қўққисдан ханжарини кинидан суғурди-да, қобқлари даҳшатдан кенгайиб кетган Махмуд ялавоч ёнига, тақир суфа гирдига ғарчча санчди, сўнг, шийпончани ёнлаб, аллатовур мунғайган мевасиз дарахтларни оралаб, мағриб томон йўлга тушди...

Саккизинчи боб

АРОСАТ БАНДАСИ

Муаззам Ок бўлмани мунг, нола-надоматлар тутганда ва мисли кўрилмаган бу мотамсаролик аро Махмуд Торобий тўрға тушган жондор каби ўзини нари-бери ураётган маҳалда танидан жудо қилинган каллаларни Чиғатойга намоёиш қилиш учун олиб келинган эди.

Лашкар бўри оралаган сурувни эслатади, бундаги ҳар бир тирик жон юрак олдирган, ҳар лаҳза таҳликада, қачон ё бўйнимдан, ё биқинимдан тиг еркинман, дея андуҳга ботганди, ёпирайки, ҳарчанд хушёр туришганига қарамай, бу кеча ҳам ғазавотчилар кўп аскарни чавақлаб кетишди, мана шу кўргиликни ўйлаб қайғуга чўмгани туфайли қонга беланган афтодаҳол каллалар Чиғатойга таскин беролмади.

Тошдек зил сукунат чўқдики, худди юракларни қакшатгудек! Қайси валломат ботиниб ажал ҳиди анқиб турган бу жимликни буза олур? Ҳатто ўзидан-ўзи хавфсирайдиган, ҳақни чўпчакка, чўпчакни ҳаққа йўйиш билан ҳузур қиладиган Чиғатой кўнглини овлаш осонмас. Бунақа вақтда ҳатто баъзан Махмуд ялавоч ҳам қош кўяман деб кўз чиқарган. Кейин ўлиб-тирилиб гуноҳини

андавалаган. Ҳозир у кўкарган башараларга ер остидан тикиларкан, юраги орқасига тортиб, нафаси тикилиб қолди. Хар бир қулингни ўзинг асрагил, Яратган эгам!

Худди шу палла сал қуйирокда иззат-икром билан ўлтирган Оловхон Юсуф маънодор томоқ кирди. Чинни лагандаги қўй этидан олиб оғзига соларкан, кавшаниб ғудранди: «Буниси Суйгуна, буниси Мухиддин! Дунё шу экан-да! Жойлари жаннатда бўлсин!» Қачондир зиндондан қочган, пана-пасқамлар, вайроналарда ўлаксахўр каби биқиниб яшаган, урина-сурина ҳомийлари паноҳига етиб келган йигит ўлгудек оч эмасми, лўнжини шишириб овқат чайнар, Чиғатойга ер остидан, қўрқа-пуса нигоҳ юбориб, тезгина ерга тикилар, аммо соҳиби даврон рухига чирок ёққанидан ғофил эди. «Офарин, полвон йигит!» — деб илжайди ҳокон, товушини кўтариб; у бу сўзни камдан-кам ҳоллардагина тилга оларди. Дарҳол муддаосини ноибига билдирди ва вақтни бой бермай Тобурни Бухорога элчи қилиб жўнатди...

— Оловхон, — деди ҳокон, Тобур буйруққа жимгина бўйсуниб йўлга тушгач, — сен тузук йигитга ўхшайсан. Билиб қўй, омадинг ўз қўлингда!

Аллақачон Оловхон қорнини тўйғазган, ўзини шумшук ҳаёт ғалваларидан баландда кўра бошлаган, ҳатто абадийлик фароғат оғушига етишгандек, ширин кайфга берилган... Ногоҳ янграган ўктам товуш ҳаёл қушларини тўзитиб юборди, осмону фалакдан зувва тап-такир ерга тушди, ғамга ботдики: «Рост, омадлиман, лекин бу омад мендан шунақа йироқки! Тақдиримдаги кемтикни даф этиш учун нима қилмоғим керак, ё раббано!?»

— Кимки мард, Чиғатой пешонасини силагай!

— Таксир, факир қулингизмен, — аранг тўнғиллади Оловхон.

— Тузук, тузук... Ўғлон, Махмуд Торобий калласини ҳам патнисда кўрсам! — Чиғатой ҳукм қилдими, ёлвордими, англаш қийин бўлди. — Бу иш қўлингдан келишига ишонаман!

Мана ҳокон нияти... Ёпирай, ахир у — Оловхон Юсуф кўпдан Махмуд Торобий изига тушган-ку, султонлик даъвосини қилиб, авомни ўз томонига тозиллик билан оғдириб олган ул бетавфиқни бўғизлаб, кўксини ёриб, юрагини суғуриб олмоқчи-ку, юрагини келтириб Алиакбар хожа ал-Бухорий кафтига қўймоқчи-ку! Энди, не

дахшатки, юрагини Алиакбарга тутса, калласини Чиғатойга бераркан-да! Бу бедодликдан бино бўладиган гуноҳи азим етти пуштигача куйдирмайдими? Майли, куйдирсин, аммо ҳозир... Чиғатойга лўндасини айтиши лозим. Тайсалласа ёки дудукланса жони Аршу аълога парвоз қилади. Думини ликиллатадиган кимсаларни ҳокон жини суймайди. Аммо у ғофилки, Маҳмуд Торобийни бутун Бухоро елкасида кўтаради, бутун жамоа муҳофаза қилади. Кейин ўзи ҳам пихини ёрган: бегона жойда овқатланмайди, бир кеча тунаган манзилига қайтиб йўламайди, тўралардан ошна орттиришни истамайди, аммо катта-кичикка бир хил муомалада, мол-дунёга хавасманд эмас...

— Нечун жимсан, йигит?

Вазият калтислигини теранроқ хис этди Оловхон Юсуф ва Алиакбарга берган ваъдасини тағин эслади. Қанчалар аянчли, таққирона юмушга азму қарор этмиш! Разилона, ҳа, ҳа, разилона! Тавба, бу фалончи юраги, деса қайси сўкир ишонади?! Ярамагур хожа, бағритош нокас, уни нима қиларкан денг-а, саройни топтаган, ҳар сўзи қонун бўлган эрини ерлаган манжалаки Гурага тақдим этаркан, эвазига Гура ўзини... ҳей, фалак, ўша ошиғи мубталога бағишлайди. Бундан чиқадики, Гура Маҳмуд Торобийдан гинадор! Алами шунчалар қаттиқ эканми, қийратилган юракка тикилиб (ёпирай, тикилиб-а), хумордан чиқишга иштиёқманд бўлса! Гура-си тушмагур ожизлигига борибди, анови суллоҳ-чи, уни нима жин чалдийкин?! Бетавфик бениҳоя паст кетмиш, аммо у... Йўк, хожа кирган йўлга кирмайди, эркакчасига иш тутади. Яхшиси, Чиғатой билан тил топишади. Наклким, минг пайғамбардан бир Худо афзал!

Кейинги кунларда қароргоҳ қонга ботганини, олдинда қаттол ажал интиғу интизор қутаётганини, ўтовда ва Зумрадбонда Маҳмуд Торобий билан дийдорлашиб кўнгли кўмирдек қора бўлганини ўзича муҳокама этаётган ноиб ўзига тикандек санчилган нигоҳни туйди-да, беҳос сергак тортди.

— Ҳоконим, — деди у анчадан кейин, — Оловхон тантиллар сиртлони эрур, иншооллоҳ, ишончингизни оқлагай!

Ноибини диққат билан тинглаган Чиғатой алланечук сабрсизланган кўйи яна қовоқ уйди. Тубсиз қорачикла-

рида ғазабга ўхшаш нарса йилтирарди. Шаксиз, ўнғайсиз ҳолда ер сузиб ўлтирган навкирон меҳмоннинг ўзидан гап эшитгиси келаётгани англашилди.

— Ўғлон, эшитгандирсан, Бурҳон қувилмиш, — деди Чигатой ҳолатини заррача ўзгартирмай.

— Эшитдим, — деди Оловхон бирдан дадиллашиб.

— Ҳа, балли, мен тузимизни еб тузлугимизга туфурган ул бадбахт ўрнига сендан муносиброқ азаматни кўрмаётирман. Фикримни англадингми?

— Англадим, олампанох.

— Гап орамизда қолсин, ҳатто Алиакбар ҳам билмаслиги керак.

Кўнгли алланечук равшан тортган ва ажиб орзуларга ғарк бўлган Оловхон Юсуф ўрнидан шахт туриб, ҳаяжонини яширолмай, пешонаси ерга теккудек ҳолда букилди. Аҳли жаҳон суқини кўзғайдиган Бухоро тожу тахти ҳавоси сув кўрмасдан этигини ечаверадиган йигитни шунчалар энтиктириб юбордики, анчагача ўзига келолмади. Таъзим устига таъзим қилди. Аммо бундан бир неча кун муқаддам Чигатой билан Алиакбар ўртасида ҳам худди шундай суҳбат кечгани, ҳокон хожага Бухоро мулкани тухфа қилишга ваъда берганини билмасди.

Қодир эгам, адолат бор экан-ку дунёда! Ҳумо қуши бошига қўнадиганга ўхшайди. Бунинг учун ўзи... жидду жаҳд кўрғазипи, эҳтиёткор бўлиши, ётиб қолгунча отиб қолиши керак. Қизик, отаси бефаҳм одаммидики, ўғлим, ёдингда тут, подшоҳларга иложи борица яқин юрма, ҳам жонингдан, ҳам ор-номусингдан ажраласан, дея насиҳат қиларди. Бекор экан бу гап, рост-да, ҳукмронлар кўнглини топмай орзу-ҳавасга қандоғ эришиш мумкин?! Шукр, энди ошиғи олчи, энди даври давра суриш Маҳмуд Торобийга насиб этмас, уни ўз қўли билан гум қилур! Шу билан ғазавот абас!

Соҳиби даврон олқишларига кўмилган Оловхон Юсуф хуш-хандон ҳолда Маҳмуд ялавоч ўтовига қайтди. Гоҳо хушнуд, гоҳо тажанг ноиб билан сахаргача тўйиб майхўрлик қилди, ноибдан шунча кўп насиҳат эшитдики, агар уларга амал қилса, чиндан ҳам дунёдаги энг омадли одамга айланарди. Ниҳоят, эрталаб Бухоро сари лўкиллаб жўнаркан, боши ғувиллар, бад хаёлларга борар, нечукким, жисму жонини осмону фалакларга сайр қилдирган кечаги ҳавасларидан асар ҳам қолмаганди. Нима,

қўйнини пуч ёнғокка тўлдиришдими? Йўғ-э, кимсан Чигатой ўзи юзига тик бокиб ваъда берди-ку!

Иншооллох, эрта-индин Бухоро қўли остида бўлгай, савдойи ва ҳовлиқма Маҳмуд Торобийга буюрадигани — қаро туфроқ! Эрта ёки кеч шахристоннинг фараҳбахш кўчаларидан гоҳ оқ отда, гоҳ саманда, гоҳ тўриқда виқор тўкиб, катта-кичик юрагига таҳлика ва ҳасад солиб ўтишлари аниқ, эҳ-хс, хобгоҳи муборак бўлмиш арк ичкари-ташқарисини шунақа безардики, кўрган ақлу ҳушидан ажралиб қоларди. Оллох шуни раво кўрибдими, шундоқ қиларди-да! Душманлари бир куйсин, бир куйсин-ки!

Лекин, надоматлар бўлғайким, Бухоро бугун ночор аҳволда, тўкин-сочин ва саодатли ҳаёти билан мағрибдан машриққа қадар донг таратган шаҳар аҳволига бу кунда маймунлар йиғларди. Очлик авж ола бошлаган, қаҳатчиликнинг даҳшатли жазавасини даф этиш учун Маҳмуд Торобий таркатаётган ғалла урвоқ ҳам бўлмас, майдонлар ва маҳалла-қўйларда оғзидан сўлакайи кела-кела сулайиб ётганлар, жон таслим қилиб чўзилиб қолганлар хисобига етиш қийин эди.

Эртанги кундан интизорлик билан недир яхшилик кутаётган Бухоро кун сайин худосини танимайдиган қаланғи-қасанғилар уясига айланиб бораётгани айниқса аламли эди. Шаҳар қиёфасини йўқотган, кадри, обрў-иззатидан тонган, искович итларни ҳам бир чўқишда қочирадиган синчи-айғоқчилар билан топишиб олган. Ҳатто неча кундан бери Оловхон Юсуф изидан саҳту сумбати совуқ ургандек қуришиб кетган бир олакўз дарвеш ўрмалайди. Ҳой, кимсан, изимда нима қилиб юрибсан деёлмаса! Ҳоқон ёки ноиб салла ўрнида тап тортмай қаллани сапчадек узиб келадиган ўша искиртлардан бирортасига имо қилиб қўйса кифоя-да, амал-ку амал, жонидан ҳам айрилади.

Тоғу тахт хаваси, ох, нақадар тотли, нақадар сирли экан: дилнинг нозик пардаларини навозиш ила чертиб-чертиб кўяди. Ажаб наволар оғушида энтикади, ғиғон чекади, лекин ширин-ширин тўлғанаётган маҳалда кўксидаяна нимадир ўзгача ёнади, бу — Сузук ишқи! Эҳ, шу дамгача билмабди, муҳаббатнинг телба-тескари кўчалари борлигини, бу кўчалар одамзотни далли-девона қилиб, ёқавайрон айлаб, мутелик балосига гирифтор этажагини! Йигит жони бу кунда ночор қушким, нозу таманно-

си билан борликка ўт ёкишга кодир санам ҳузурига ҳар лаҳза учади, аммо ҳар гал висол лаззатидан бенасиб қайтади. Лекин Сузук билан давра даврон сурмай ёруғ дунёдан кетишини тасаввурига сиғдиrolмайди. Қаёқдан ҳам учратди ўша офатижонни? Кунлари нақадар осуда эди. Қари отаси паноҳида ўз ғами, ўз ташвиши билан андармон яшарди. Ўша пари-пайкарни кўргандан кейин уйқуси кочди, еган-ичгани захарга айланди. Сузук, дея тинимсиз ох уради узун тунлари, оҳидан олов ўрлайди кўкка. Сузук йўк, Сузуқкинаси гўё фаришта каби Аршу аълога парвоз қилган. Паривашни бугун-эрта бир кўрмаса ўлади, нақд ўлибгина қолади. Аммо Алиакбар хонадонига қадам босиш осон эмас, мабодо юкуниб борган тақдирда ҳам... Сузук билан икки оғиз суҳбатлашмоқ мушкул, негаки дарҳол ёнида ҳожа ҳозир бўлади, шартни қачон адо этурсан, галварс, дея буровга ола бошлайди. Бўлгани бўлди, малакни сўроқлаб боргай... Яна ҳам ўртанган Оловхон Юсуф Бухорода маълум ва машҳур ҳожа Исмоил макбараси яқинида жойлашган Маржонак маҳалласини мўлжал олиб йўртди. Таваккал-да! Балки Сузук ҳам тўрт кўз билан кутаётгандир, ахир, Оловхон хушсурат, жонон йигит, касби-кори чўрилигу хусни-малоҳатда эса тенгсиз бўлган қиз юрагига аллақачон чўр ташлаган...

Замон оғир эмасми, ҳар қанча ботирлигига қарамай, Оловхон Юсуф ҳуда-беҳуда шаҳар санғигани чўчийди. Негаки ит ҳам, бит ҳам йўлда тўхтатади, тафтиш қиладди, хай-хай демаса элтиб зиндонга ҳам тикади. Тағин лўп этиб рўпарасидан ёру биродари чиқиб қолаберади. Хатто бир гал бозорда отаси Зор Жаҳон билан тўқнашиб кетди. Билмаганга солди ўзини ва чиппа бурилиб кочди.

Тавба, бутун ахли Тороб Бухорога кўчиб келганми? Анқо уруғидан қуруқ қолгандек, ховликишиб, сурон солишиб, тўда-тўда юришибди-я. Кўпи шамшир ўрнида таёк, болта ўрнида тўкмоқ, найза ўрнида ўроғу паншаха кўтариб олганки, мана шунисига куясан. Каламуш овлагани бораётирсан-а, баччағарлар! Лекин, койилки, юртда бағри яра, дили кемтик, аламзада одам беҳисоб экан, улар Сулаймон тоғини ҳам йикишга кодирдек, мислсиз куч бўлиб оқиб келишарди Маҳмуд Торобий ёнига. Нокас Чигатой жавраганича бор: улус ичида томир отиб улгурган саркардани йўқотмай туриб, жиход тўлкинини

босиб бўлмас. Аммо даф этиш... айтишадик, бориб турган дев, на қиличга бўй бергай, на оғуга!

Оловхон Юсуф кўп кузатган: Маҳмуд Торобий хилватда танҳо ўй суриш, танҳо шаҳар кезиш, бозорда, маҳалла-қўйда ғарибу ғурабо билан гурунг қуриш, етим-есир арзини тинглашга мойил, аммо кейинги вақтларда ёлғиз далли-девона юрадиган одатини ташлаган, аниқроғи, бу одатдан воз кечишга мажбур қилинган. Энди у якка, пиёда эмас, Эрдана қузғун ёки Жўра говбош бошлик сокчилар ихотасида, юлдузни кўзлайдиган саман отда сайрга чиқади.

Маҳмуд Торобий кўчаларда тикин пайдо қилган издиҳомни ёриб илгарилагани сайин куч-қувватга тўлиб, шерланиб, хотиржам чехраси нурланиб боради, гўё у қайғу-аламдан фориғ бўлишга қасдланган одамлардан чимдим-чимдим ғайрат, заковат, меҳру муҳаббат йиғиб юрагига жойлайди. Мана шулар ҳаммаси бул зот жони эрур, бир эмас, туман-туман жони бўлган одамдан ажал етти тош нарига қочади-да, деган ҳаёлни қилади Оловхон Юсуф, ўз-ўзидан бўғиларкан.

Баъзан у, шаҳарнинг алғов-далғов ҳаёти, хусусан, жонсарак башараларга тоқат қилолмай саҳро бағрига улоқиб кетар, бир кунимга ярагай деб қачонлардир яқин-орадаги жарликда кўнкайтириб ясагани — омонат қапада, очликдан қакшаб, Сузук дардида ўртаниб, дилдираб тунарди. Кайсидир куни эрталаб капани тарк этаётиб, жар бошида бир нечта эшак кўрди, уларда кулоқ-бурни текислаб кесилган бандалар тескари миндирилган бўлиб, оҳу нолаларига чидаб бўлмас эди. Дикқат қилиб Тобурни таниди ва нақд эсхонаси чиқаёзди. Феъли бузук Маҳмуд Торобий китмирлиги бу, деган мулоҳазага борди. Ғалвирсоздан чиққан султон ўзини от думига бойлатиб, даштга хайдатиб юбормокчи бўлганини хотирлаб, аламига алам қўшилди. Яхши ҳамки ўшанда Алиакбар хожа ал-Бухорий гумашталари қўллаб юборишди, йўкса, ким билади, чиндан ҳам шўри қурирмиди, лошини аллақачон қузғунлар хомталаш қилармиди...

Ўшанда, эҳ, нимасини айтасиз, ғойибона бир тарзда, қайғу-ситамга кўмилганча, Сузуккинаси билан видолашди, дийдор маҳшарда қолганига ҳам имон ўгирганди, йўқ, кейин бахти кулиб боқди, ахир, хали туз-насибаси узилмаган экан, мана, энди ушбу масъуд онда йўлига интизор термилган санам оғушига шошилмақда.

Дарвоза олдида бадковок ғулом йўлини тўсди.

— Э-э, нима, кўздан қолдингми, мараз Ҳоди?

— Ҳожам йўқлар, — пинак бузмади ғулом.

— Бўлмасалар кутамен, зарур юмушим бор.

Шўрлик бичилган-да, бунақа бахти қаро касдан ҳеч вақт ёруғлик чикмас, учраган одамга хусумати бордек дағал муомала қилади, иложини топсаки, еб-ғажиб ташласа!

Паст тушишни истамаган Оловхон Юсуф шундай фикрлар оғушида шахт билан олға босди. Кўзи эса олма-кесак терарди, меҳмонхонага кираётиб ичкари ховлидан чикиб келган, каттагина тугунча кўтариб олган Сузукни кўриб қолди. Лағча чўғ теккандек юраги шунақа жизилладики! Зум ичида малак айвондан ўтиб қайсидир хонага кирди, ҳаял ўтмай қайтиб чикди. Остонада мўлтираб турган Оловхон аста йўталди. Зипиллаб бораётган қизгина саросималаниб тўхтади. Қароқларида сирли хайиқиш, эзгинлик! Тикилиши бирам муниски, жон қушини нақд тутқун айлағай!

— Сузук, жоним! — шивирлади йигит, бутун борлиғи титраниб.

Аммо эндигина ўн гулидан бир гули очила бошлаган санам сукутда, ғунча дудокларида гина, гинаки, зилзамбил таъна билан коришиқ! Тавба, не бўлди, нечун бундай бегонасираб, араз-ўраз билан қаршиламакда! Ахир, ҳамиша атрофида айланиб-ўргиларди-ку!

— Нечун ғамгинсен, қувончим?

Узун-узун қайрилма киприклар хушламайгина ҳорғин пирпираши жавоб бўлиб қайтди, бундан йигит бир хил оғринди. Аммо дилидаги ташналик умидни сўндирмасликка даъват этарди.

— Шомда ўша жойда, бот этагида интизор кутамен!

Энди киприклар елпуғичдек майингина эгилиб рад жавоби беришди.

— Нечун? Қийнама одамни бунча, Сузук!

— Акажон, мен шўрликни сиз қийнаманг!

Хайрият, ахийри қирмизи лаблар ийманиш ила сўз айтмакка жазм этмиш, фақат, хайҳот, чиннидек жарангдор товушдаги сезилар-сезилмас таъна-пичинг не савдодан далолат?! Наҳотки қаҳрга учрамиш? Қайси гуноҳи эвазига?

— Сени асло қийнамасмен, сенга жонимни нисор қилурмен.

Малак нигоҳида хануз теран маъюслик ва дарду хас-
рат ҳукмрон. Нечунким шу дамгача инон-ихтиёри нели-
гини билмаган, энди эса туйкус кўнгли хур эканини
фаҳмлаб қолгандек бир ҳолда эди.

- Сиз аросат бандаси, — деди у дафъатан.
- Англамадим, — таажжубланди Оловхон.
- Сиз мулки жонни қиморга тикмишсиз.
- Сузук, бу не деганинг?
- Қонга беланган муҳаббат муҳаббатми?

Юрагида бир сиркираш туйган Оловхон Юсуф рӯпа-
расида сарв мисол қад ростлаган, атлас кўйлаги устидан
кийилган қизил баҳмал нимчаси таранг тортиб турган
кўкси аста-аста кўтарилиб тушаётган Сузукнинг нақш
олмадек таранг юзига шубҳаланиб термилди.

- Жоним, Сузук, сен... фақирга зуғум қиласен!
- Эшитибмен барини!
- Хўш?
- Раҳму шафқат не, ёвузлик не, англатинг.
- Булар ўту сув каби...
- Алар бир вақтда бир дилга сиғарми?
- Сиғмас,
- Аммо сиз сиғдирибсиз!
- Бунга фақир қурби етмас!
- Сиз... чап кўлингизда гул, ўнг кўлингизда хан-
жар! — Сузук қароқларида ёш айланди. — Ханжар
кимга аталганини билдим. Наҳотки ул зот шундоқ жазо-
га лойиқ? Гуноҳи элни ҳамма нарсадан мосуво қилган
қузғунлар билан чиқиша олмаганими? Сиз уни панада
чавақлайсиз, бовуридан иссиқ юрагини суғуриб олиб хо-
жага тақдим этасиз. Хожа учун мукофот тайёр! Сиз учун
ҳам! Хожа маним ихтиёримни сизга берган, мен шўрлик
қонга бўялган муҳаббат бўйидан маст бўлиб, оғушингиз-
га киришим керак.

— Эсдин ажрабсен, Сузук! — дея олди Оловхон
қулт ютиниб.

- Балки... Аммо сиз бошқа келманг бу даргоҳга!

Қайноқ ёшлардан кўкси хўл бўлган Сузук, оғир-оғир
хўрсинишлар ила, ичкари ховли сари ошиқди. «Сузук,
жоним!» — дея Оловхон нолиш қилди, аммо ноласи
дунёдан совиб, алам-армон ва ўкинчга кўмилган малак
қулоғига етиб бормади. Шўрлик йигит қарахт ҳолда мун-
ғайиб қолди. Нимадир бутун борлигини сим-сим ўртаб
юбораётганди. Қай маҳалдир шитоб яқинлашган қадам

товушини эшитиб хушига келди. Ҳеч нарса кўрмаган билмаган каби, уй соҳиби Алиакбар билан кучоклашиб кўришди...

Тўққизинчи боб

ЭЪТИҚОД ЗУЛФИҚОРИ

Абу Ҳафс тепалигидаги қароргоҳ бугун тонгда ўзгача иштиёқ билан уйғонди. Бутун атрофни ғала-ғовур тутган, еру кўк титранишда... Лашкар бир неча бўлакка бўлинган эди. Аввалдан келишиб олишганига кўра, чап қанотни Наврўзбек, ўнг қанотни Алп Хомуш, марказни Хур Қийғир бошқариши лозим. Кичкина Қийғир алоҳида ҳаракатда бўладиган қамончилар дастасига сардор қилиб тайинланган, Нусрат Ҳожиб эса найзабоз пиёдаларни бошлаб боради. Махмуд Торобий ўзи ўрта қўшин илғорида шижоат кўрсатадиган бўлди. Захира дасталар Шамсиддин Махбубий билан шайх Иброҳим ихтиёрида қолди.

Қуёш ҳали ётоғидан мўраламай, жиҳод лашкари ана шу тартибда кенг майдонда сафга тизилди. Дубулға-жиба қийган, белидаги камарга тилла бандли қилич осган Махмуд Торобий гижинглаган саман отини йўрттирганча нари-бери бориб келди-да, эгарда ғоз турганча, дўриллаган товушда ваъз айтди:

— Азизларим, сиз ислом лашкарисиз, сиз ота-боболардан мерос қолган тупроғингизни бало-қазолардан тозалаш, эркингизни ва эртангизни тоабод қутқариб қолиш учун қўлингизга қурол олдингиз. Сиз Яратган эгам кўмагига суяниб жиҳодга қўтарилдингиз. Илоийм рост бўлсин журъатингиз, буқилмас шавкатингиз!

— Илоё, илоё! Ҳазавот, Ҳазавот! — гувиллади бутун қароргоҳ.

— Қонга қон, жонга жон олишга тайёр турган бовурларим, сиз ҳам одам қатори яшашга ҳақлисиз, лекин эркингиздан мосуво қилишган, қайтариб беришни сира-сира исташмайди, шундай экан, зўр билан қайтариб олишга мажбурмиз, — Махмуд Торобий қора кўзлар ўзига умид ва ишонч билан тикилаётганини сезиб яна ҳам рухланди. — Ёв кучли, маккор ва дарғазаб, лекин энди у ҳеч қандай йўл билан бизни қўрқитолмайди. Биз ўзи-

миз бўйинга олдик шахидликни ва хайикмай шиор қилдикки: ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!

Қадди-басти ва киёфасида ажаб улугворлик, катъият ва ишонч зухурланган навкирон султон даъвати ва мулоҳазаларидан қувват олган лашкар осмону фалакни бошига кўтариб мағрурона хайкирди:

— Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!

— Ғазавот!..

— Ўлган шахид, ўлдирган ғозий!

Қачонлардир иймон ҳам, рух ҳам, тан ҳам ҳур бўлишини башорат айлаган шайхул-машойих Абу Ҳафс жанобларининг табаррук арвохи билан сарафроз тепалик этагидаги майдон узра бу сўзлар бир неча марта устивор жаранглади. Ғазавотчилар юрагидаги чексиз алам ва нафрат бирлаша-бирлаша гулдирак бўлиб янграётгандек, еру кўкни қоплаб олаётгандек эди. Ниҳоят наъралар тинди, яхши билан ёмонни ажратиш, ҳақни ҳимоялашу ноҳақни даф этишга қасдланган мўминлар садоқатидан кўнгли тўлган султон қўлини кўксига қўйганча деди:

— Энди пирларимиз ок фотиҳа беришсин!

Баралла наъра тортаётган лашкарга меҳри ийиб тикилаётган, қачонлардир Малик Санжар билан биргаликда кечирган масъуд кунларини хотирлаб руҳи кўтарилаётган шайх Иброҳим қизил жийрон отини никтаб олдинга чиқди.

— Илоё, Тангри ёди, Мухаммад эътиқоди, ҳазрати Али шери Худо зулфикори йўлдошингиз бўлсин, — дея у дуога қўл очди. — Илоё, ғаним қирилсин, ғаним боши янчилсин, сиз ғозий қолгайсиз!

— Кўзим қароқлари, сиз энди авом эмассиз, лашкари музаффарсиз, — шайхдан кейин Шамсиддин Маҳбубий илгари ўтди, гижинглаётган бедов устида ҳазрат адл ўтирар, тўладан келган буғдойранг юзидан ажиб нур ёғиларди. — Лашкари музаффар кўркув деган қабоҳатдин, ҳасад деган балодин, манманлик иллатидин йироқ бўлмоғи лозим. Айрилсангиз айиқ ейди, бўлинсангиз бўри! Бирлашинг, азизларим, бирлашинг! Агар минг қилични бир жойга урсангиз тоғ ҳам дош беролмагай! Шуни билингки, Чиғатой тоғ эмас, у бор-йўғи бир қалхат, ани патлаш сиз билан бизнинг илкимизда!

— Чиғатойни патлаймиз, Чиғатойни!

— Иншооллоҳ, Тангри ёрингиз бўлгай! Овми-и-инн!

— Овми-и-инн!..

Майдонда бир оз осойишталик чўккандан кейин Махмуд Торобий дўриллаган товушда амр қилди: «От қўйинг энди ёғий устига!» Ҳаммадан аввал Зор Жаҳон етовидаги йўл бошловчилар дастаси гуриллаб кўзғалди. Даста аъзолари учқур тулпорларда мағрур боришарди, улар Мўйин темиртак биродарлари билан меҳрини бериб ясаган ғилофсиз қиличларни бошлари узра кўтариб, муттасил «Ғазавот!» дея қичкиришарди. Табаррук сўзни олдинда мардона елаётган Зор Жаҳон ҳам узлуксиз такрорларди, эгарда мардона қўниб, эгар қошига ярим ой ва юлдуз акс эттирилган яшил байроқни жипс ушлаб олган эди. Ҳадемай чап қанот суворийлари ҳам пиёдаларни эргаштириб илгари босди. Бу қўшин олдида Наврўз полвон борар, алп йигит юзида халитданок Улуғ мухорабада кечадиган даҳшатлар акс этгандек эди. Ана-мана ўнг қанот шовқин-сурон билан олға ташланди. Сардор Алп Хомуш жийрон қашкаси, қон хидини сезгандек, асабий пишқирганча, тўғидан ўт сачратиб йўрғаларди. Қиёфасида недир шахт, недир маъюслик зухурланган Алп Хомуш ҳар замонда оти бўйнига уриб-уриб қўяди. Қўшин важоҳатидаги қатъиятдан у мамнун эди. Навбат марказга етганда Махмуд Торобий чидолмай қийқирди: «Ёху, қани, бос, қуюн бўл!» Бирдан Ҳур Қийғир бедовини камчилади. Сўнг марказ кўчди, орқадан захирадагилар силжиди, султон отини чоптириб гоҳ илгарига, гоҳ орқага ўтарди. Баъзан у Шамсиддин Махбубий сари яқинлашар, унга эҳтиёткорлик билан нималарнидир уқтирарди.

Тош келса кемириб, сув келса симириб кетишга ҳозир ру нозир лашкар мисли қўрилмаган жидду жаҳд билан, жиҳоди олийга астойдил бел боғлаганини намоиш этган холда, поёнсиз йўл танобини тортиб илгарилайверди...

Бухоро куёши ярим қулоч чамаси кўтарилди. Ёз охирлаган, сунбула кирган бўлса ҳам эрталабдан ҳаво дим, беҳудуд чўл дов-дарахти, парранда ва даррандаси, пастбаланд тепаликлари ва бетакрор барханларини бағрига босганча лоҳас мудрарди.

Мана энди чўл ичкарисида, шаҳардан тахминан саккиз-ўн чақиримча нарида, шарқ томондаги шўра-юлғун билан қопланган сайхонликда икки лашкар бир-бирини ғажиб ташлаш учун рўпарама-рўпара турарди.

Гура, бағри яра Гура махобатли бўлмада туролмай қолди, юмшоқкина кўрпача баданига тошдек ботиб, ганчкорий деворлар чор тарафдан торая келиб, вужудини исканжага олаётгандек эди. Юраги тубига чўккан аламга ҳеч нарса таскин беролмасди. Ахийри, битта-битта бошиб ташқарига чикди, тўлин ой ёдусига беланган олам ҳам шикаста рухига юк бўлиб тушгандек туюлди. Зинадан шошилмай пастлаб, йўлка бўйлаб ҳовли ўртасидаги гулзор сари юрди ва сафсару атиргул, райҳону жамбил бўйини туйиб шивирлади: «Ростми, ростми ул пахлавон юрагига бошқоронғи бўлганим!? Ахир бу телбалик эмасми? Ўша куни Алиакбарга не деб алжирадим? Куйганим туфайлими ёки аламдан, тавба?» Ғамзада Гура райҳон шахчасини синдириб олди, бу кўхна очунда на бир қувончи, на бир илинжи қолганини ўйлаган кўйи, яна ҳам куйирокқа энди...

Эсида, бир неча кун бурун Маҳмуд Торобийдан ҳуфия мактуб олиб, бир қувонди, бир эсанкиради. Бовури тош йигит неларни битдийкин? Анчагача ўзига келолмай, ниҳоят, уни Моҳигулга ўқитди.

«Муҳтарама малика, умр яшин ёниб-ўчгани қадар қисқадир. Ани шарафга чулғамак ўз азмингда эрур. Сен, имкон топсанг, аввал жоҳилиятдин кечгил ва ёлғиз Оллоҳга таслимият йўриғини тутгил. Ло илоҳа иллаллоҳ, Муҳаммадур расулиллоҳ! Ушбу калима қону жонингга сингарми? Агар шу ҳол рўй берса, иншооллоҳ, қаноат топурсен, Оллоҳ сени мағфират қилгай ва ҳар нимаки армонинг бўлса ушатгай!»

Ажабо, хатда бир сеҳр бор эдики, ўшанда малика бор-йўғини унутган, шуурини ёруғ бир нур чулғганини хис этган, паришонҳол ўтириб қолган эди. Жоҳилиятдан кечиш... Ёлғиз Оллоҳга таслимият... Не муддаода баҳодир? Агар мўминалик ила ботининг ва зоҳирингни безасанг шунда сени ҳифзу ҳимоятимга олурман, шунда арзу холинг ва нолишларингга қулоқ тутурман, демакчи шекилли?! Бинобарин, аждодлари ўн етти қатламли кўкка эғалик қилувчи тангри Улгенга, ер ости мамлакатини бошқарувчи даҳшатли илоҳ Эрликка сиғиниб келишган, энди у булардан кечиши, ўзини ҳеч бир шериғи бўлмаган Парвардигор паноҳига олиши керак. Агар шундай қилса кўпдан жисми-жонини оғритиб келаётган азоблардан қутуладими, армони ушаладими?

Ўзини икки ўт ўртасида кўрган Гура беихтиёр райхон шохчасини эзғилаб, шошилмай ва паришонхол илгарилади. «Майли, тобе бўлгум, тобе бўлгум!» Алланечук хаприкиб кетган аёл оғир хўрсинди, кейин эса... руҳи ёришди. Гўё руҳига нур тушгандек бўлди.

Тўлин ой ўз ёғига қоврилаётган аёлни маъюс кузатарди, аёл зорикиши туганмас бир кайғу билан қоришиқлигини гўё у биларди, ожиза жонга — Оллоҳ ва Унинг расулига умид боғлаётган маъсума хилқатга жимгина ҳамдардлик изҳор этаётгандек эди. Тун бу қадар осудалигидан, ой эса бу осудаликка ошифта эканлигидан Гура хотун хайратга келди ва бир лахза бўлсин ташвишларни ўзидан қувди. Нахотки бир чимдимгина таскин топиш мумкин эмас бу мўъжизавий лаҳзалардан? Хаёл эс-хушини қаёқларгадир олиб кетгани сабабли уч пахсали девордан кимдир тозидек чаккон ошиб ўтганини билмай қолди. Шип-шип қадам товушларидан ногоҳ хушини ўнглади. Гулзор четида бахайбат шарпа пайдо бўлди. Ой нури келишган-узун қадду қомат, кенг-кенг елкалар ва хумдек бошни ғира-шира ёритди.

— Хой, инсмисан, жинсмисан, сазо бер?

— Инс ҳам, жинс ҳам эмасмен, факир Махмуд Торобиймен!..

— Вой, тавба, сизмисиз? Бемахалда қандай шамол учирди, ҳазратим? — Гура кўрқуви тарқаб, овози ипакдек эшилди. — Кўзларимга ишонмасмен!

Махмуд Торобий юзи ойга тескари, шундай бўлса ҳам Гура карокларидаги шиддаткор ёлқинни беҳос илғади, бу ўзига азалдан таниш ёлқин эмасми, кўкси беихтиёр енгилгина симиллаб, бутун жисми-жонини бир интиқлик камраб олди. Шаксиз, аёлдаги ногаҳоний ўртанишни Махмуд баҳодир сезмасдан қолмади, бемахал келишига сабаб бўлган нарсани билдириб қўйиш учун чоғланиб, бир қадам олға босди. Аммо тили айланмасди.

— Кеч келибсиз, бунақа... чўчимай... Бир миннатингиз бордир? — деди Гура нечукким бир хузур туйиб ва беҳос хаёлидан кечдиким: «Ло илоҳа иллаллоҳ, Мухаммадур расулиллоҳ! Кошки мўмина бўлсам, мутлак олий зот бўлмиш Оллоҳ билан топишсам!...»

— Тирноқча ҳам миннатим йўқ, аммо иқрорим бор, — илжайди Махмуд Торобий, Гура қўлидаги райхон шохчасига бир қараб оларкан. — Факат хафа бўлманг тўғриси сўзласам, Яратган эгам буюрди.

— Сиз султонсиз, ҳар нарсага ҳаддингиз сиғур, —
енгил хўрсинди Гура, ой ёруғида киприклари елпиғичдек
елпиниб. — Думига аркон боғланган чўгир йўллаганин-
гизда хафа бўлмадим, энди... Эшитай-чи!

— Не дединг, Гура? Англамадим! — деди султон
ажабсиниб.

— Энди ўзингизни гўлликка соласиз.

— Гапни гужала қилма, Гура!

— Хўп, жоним билан. Қани, сўйланг.

Сокин тунда, ой ёритган гулзор ичида паришонҳол
турган малак ғамзаси, қалин киприклар паноҳидаги
қароклар сеҳри, таранг ёноқларни боскин қилган ғажак-
лар малохати Маҳмуд Торобий хушини ўғирлаган, илло
кўнглига беадад ғулғула, айни дамда эзгинлик солган
эди. Ох, деди йигит ичида, бунда райҳон таровати, жам-
бил бўйи, гулираъно истиғноси жам... Нозланиши, ди-
моғу фироғи, таманноси ўзига ярашиғли! Наҳотки, хаж-
рида куйиб, интизорликда ўтади бу дунёдан?!

— Гура, малагим, неча кунки, сен кўзимга Субуха
бўлиб кўринасен, хаёлимга Субуха бўлиб кирасен, сув-
ратинг ҳам, сийратинг ҳам, Худо хаки, Субуханики! —
Маҳмуд Торобий вужудига азоб бераётган ярани ўз қўли
билан ситиб юборди гўё. — Аммо сени бағримга тортай
десам... Во ажабо, ўртада бир нур устун каби кўнда-
ланг тушур!

Шўрлик Гура ўзини йигит қўйнида тасаввур қилиб
энтикди...

— Ё, раб, фаҳми ожизимча, сен бошқоронғи камина
юрагига! — таассуф аралаш хитоб қилди Маҳмуд Торо-
бий. — Ани юлиб олиб сенга тутқазмакдан сира қўрқмас-
мен! Бошқа нарсадан чўчиймен: камина анга Оллоҳ иш-
қини жойлаганмен, ани жувонмарг қилмасменми?

Энди ой анча қуйига энган, ховлини дарахтлар қўлан-
каси қоплаган, анча қуюқлашган зулмат пардаси аро
Маҳмуд Торобий гоҳ кўринар, гоҳо кўринмасди. Тахта
бўлиб қолган Гура гўё тушга ғарк, осмону фалакнинг
қайсидир бурчида муаллақ сузарди. Рўпарасидаги мана
бу кимса эса шаксиз ягона Тангри элчиси, йўкса, хали-
ги гапларни қайдан билади?!

Тавба, нималар бўлди ўзи, ўша куни Моҳигул чўгир
етаклаб келди, жон-пони чиқиб кетган Гура хотун чексиз
ғамга ботди, ахир, чиндан ҳам армони алам ва қайғуга

айланганди. Қадрига йиғлади, зору зор йиғлади, сўнг қадри тоғ қадар баландлигини ана-мана манмансираб қолган султонга билдириб қўйишга қасдланди. Алиакбар хожа ал-Бухорий ҳозир бўлган захоти эзила-эзила ҳасрат қилди: «Розиман шартингизга, мен юрагини суғуриб олурман!» Ана шунда Алиакбар хурсандчилигидан қафтларини бир-бирига ишқалаб сўйланди: «Билурсизми, сиз менга қасоскор хотин Ҳиндни¹ эслатаётисиз!» Беандиша султон қилмишига муносиб жавоб қайтариш истаги Гурани кутилмаганда ҳаддидан ошириб юборганди. Гоҳо шўрлик ҳиқиллаб йиғлар, кўрпачада ўзини нари-бери ташлар, сочларини юларди. Ногоҳ султон ҳузурига элтадиган барча йўллар ўзи учун берклигини эслаб, Алиакбарга илтижоли бокди. Хожа барини тушунди ва жонига ора кириш учун ҳаракат қилишини таъкидлагач, дедик: «Биби, ғам еманг, бу юмушни бир йигитга юқлармен, барини ўша адо этгай енг ичида! Фақат андин сўнг сиз каминани жамолингизга боқишдан бенасиб этмагайсиз!» Сўнг миннатдор кулиб қўйган Гурага яқин сурилди, ғам-аламга ботганида ҳам бенихоя гўзал кўринаётган аёл елкасига қўлини ўтказди, лекин, ўша захоти сутга чайилгандек тоза бетида қаҳр аломатини кўриб чор-ночор тийилди...

— Фақир ўз жонимга сифмасмен, аммо жонимдан Яратганга жой берибмен, — жимликни бузди Маҳмуд Торобий. — Ахир, Ул зот торлик ёнида кенгликни, азоб ёнида роҳатни яратмиш, аммо ҳозирча билмасменки, сен нимасен, қайғумисен, роҳатмисен ёки мусибат?! Зероки, мусибатга кўникиб қолганмен, буни тан оламен, эҳтимол ҳузурингга етаклаб келган кучлардин бири шудир.

— Мен ҳам Унга жой берайми жонимдан, султоним!?

Ўша палла, учрашув они Гура ўзини буткул йўқотиб қўйган эди. Ҳозир ҳам бир хил орзикди, сўнг: «Ло илоҳа иллаллоҳ, Муҳаммадур расулиллоҳ!» — деди ичида ва ҳаёлидан баҳодир мактуби, Алиакбарга берган ваъдаси кечди, ноҳосдан яна халигидай хитоб қиларкан, зарб еган қаби гандираклаб, аста гулпуштага кулади. Қанча ётганини билмайди, бир маҳал кўзини очса, тепа-

¹ Ухуд деган жойда мусулмонлар билан кофирлар ўртасида бўлган жангда курайш қабиласи бошлиғи Абу Суфён хотини Ҳинд Муҳаммад пайғамбарнинг амакиси — Ҳамза кўксини ёриб, юрагини суғуриб олган ва чайнаган.

сида хабаши аёл билан Мохигул йиғлаб турибди. Еру кўкни гулдуракни эслатувчи товушлар тутган, гўё бутун шаҳар оёкка калккан-у, азалий жойини ташлаб қайгадир кўчаётган эди.

Қайғу ичра ўйладики: «Тарафлар бир-бирлари устига от қўймишлар чоғи!» Неча кундан бери амакиси Чигатой мўру малахдек аскар билан Бухоро остонасида кўр тўкканини яхши биларди, ахир, Чигатой қахру қазаби олдида тоғу тош ҳам дош беролмас. Эвоҳ, агар Махмуд Торобий унга бас келолмаса... холи не кечади? Хеч сўзсиз куни битади-я, хўш, ўзи хоқон човутидан омон коладими? Нима қилсин, бориб этагини ўпсинми, гўллик қилдим, бир қошиқ қонимдан кечинг, деб ялиниб-ёлворсинми? Қошки у кечирса, борган захоти, лошини бурда-лаб итларга ташлаш ҳақида фармон берар!

Аламини кимдан олишни билмай, кимга дардини ёришни ўйлаб, ўртаниб турганда, ё раб, остонада эллик ёшлардаги барваста қоматли, зоғора бетини сокол босган бўйчан киши пайдо бўлди. Киши тавозени ўрнига қўйиб, ўзини Бухоро султони, ислом лашкари саркардаси Махмуд Торобий элчисиман, деб таништирди. Сўнг елкасидаги тароки хуржунидан сахтиёний кинли, дандон сопли бежиримгина қилич чиқарди, икки букилганча маликага узатди-да, бошқа бир сўз қотмай дарвоза сари йўналди. Малика саросар, каловланган... Ич-ичида олов янглиғ бир нарса жунбушга келаркан, нафис ва шарафли қўлга тушганидан ифтихор қилган каби, сокин жилё бераётган шамширға тикилар, тушунуксиз бир иштиёққа фарқ эди.

Ажабо, бу нима, совғами ёки... жазо, чорлов, интиқомдан сўйлагувчи тимсолми? Хар ҳолда, Махмуд Торобий бу совғани бекорга эмас, бир ният билан жўнатган. Тангрига қасамки, синамоқчи, у жонидан ёлғиз Оллоҳга жой беражаги ростми ёки ёлғон, шуни билиб олмоқ қасдида! Демак, қуролланмоғи, совуту дубулға киймоғи, бедов минмоғи ва жаҳолат деворини бузиб ташлаш учун аҳду қарор қилган муслиму муслималар сафиға қўшилмоғи керак.

Тура, эсини танибдики, дамида қон қотган қилични, тишлоғич отларни, жангари сарбозларни кўп кўрган, аламангиз ноаларни бисёр эшитган, бижғиган хун хидини туйган, соябонли аравада, не-не манзилларни пайхон қилган қуролли издиҳом-ла, оч-наҳор юрган, талотум ичра

суяги қотган. Шунақа ҳолатлар бўлардики, дўппи тор келиб қолганда, сарбозларнинг аёллари ҳам от суриб, қилич ўйнатиб, жангу жадалга киришиб кетишарди. Унга ҳам шамшир, найза тутиш ва мохирона ўқ узишни ўргатишган. Хуросон ва Мовароуннахрни итоатда саклаб туриш учун бўлган юришларда қатнашиб Чигатой назарига тушган. Мана, тақдир яна мухорабага чорлаб турибди. Фақат, хайхотки, бу гал амакисининг ўзига қарши бормоғи керак.

Гура хотун кўча-кўйда илгари ғазавотчилардан эшитганини беихтиёр такрорлади: «Ўлимга борурмиз, ўлим ҳалоскоримиз!» Нақадар залворли сўзлар! Юракка чўғдек ўрнашади.

Сеҳрланган Гура буни теран ҳис этди-ю, жория эгарлаб берган тўриқни миниб, ҳалиги қилични хуржунга тикди, ҳабаш аёл ва Мохигул ёноқларини юваётган ёшга парво қилмай, гижинглаётган бедовни кўча бўйлаб йўрттириб кетди. Остонадан узилар-узилмас шаҳарни даҳшатли бир гирдоб ўраб олганини тасаввур қилди, шаҳар бамисоли ер билан кўк ўртасида пирпираб турган янрокдек титрарди. Сокин миноралар, гумбазлар, қуббалар учини чанг-тўзон чулғабган, кўчалар тирбанд, қурол-ярок осган суворийлар ва пиёдалар саф-саф ҳолда кунчиқар сари ошиқишарди. Қайсидир муюлишда тўхтаб қолди. Бирон қадам илгари силжиш иложи йўқ эди! «Ғазавот! Ғазавот!» Биргина шу калом янграрди. Ҳайратини босолмай Гура аста қулоғини беркитди. Лекин ўша ғазабли хайқирик руҳи, қони, сезгиларига оҳанрабо янглиғ таъсир қилаверди. Ажабо, бу нима, жодуми? Ногоҳ бўлиқ ёлли саман жиловини тутган Маҳмуд Торобийни кўриб қолди. Саман устига сим жул ва баҳмал ёпилган, туёғидан яшин чакнарди. Бедов султонни Улуғ мухораба сари элтаётганини сезган каби шитоб билан одимларди, Улуғ мухораба томон бораётганини билган султон эса мунаққаш эгарда қийғирдек қўнган. Қарокларидаги сеҳрловчи ёлқинни Гура узоқдан илғади. Ажабо, бу ўша, кеча кечқурун ўз ҳузурида бўлган инсонми? Кеча унда мутеликка ўхшаш нимадир бор эди, ховлисига уни шу нарса етаклаб келгани балки ростдир. Тангрига қасамки, меҳри ҳам, ғазаб ҳам поёнсиз, юрагига Қодир зот ишқини абадул-абад жойламиш! Тавба, у эса юрагини тилка-пора қилмак пайида бўлди! Илло, бу телбалик, йўқ,

рофиллик эмасмиди?! Қара, яхшилаб қара, кўриб ол қарокларидаги қудратни, у бундай бедодликка имкон берармикан?!

Энди Гура бедовини ўз холига қўйди. Малика хорғин нигоҳи билан чуйкалган башараларни, асабий кишнаётган отларни, бўкириб чопаётган туялар ва хўкизларни, хавони тутган сон-саноксиз найзалар, қиличлар, чўқморлар, ойболталар, таёкларни, камон учларини, садоклардан чиқиб турган ўқ патларини жим кузатар, бир ваҳимага тушса, бир таажжуби ортар эди. «Тақдир мени ҳам мановилар бирига айлантирди, мен ҳам ўлимга борурман», дея хаёлга чўмди, ҳар замонда эса толиққан қобокларини астагина укалаб қўярди. Самога ўрлаётган тўзонни ютиб гоҳо йўталади. Ола-тасир ичида, издиҳом орқароғида ранг-кути учган, қараши муздек совуқ Алиакбарни ва тилёғмалик билан неларнидир чулдираётган Оловхон Юсуфни кўриб ногоҳ сесканди. «Оҳ, ғаламислар!» Салдан кейин теварагига аланглаб Жўра говбош билан Эрдана кузғунни қидирди, улар Маҳмуд Торобийни икки тарафдан ўраб илгарилаб кетишган чоғи, ҳеч бирини тополмади. Сўнг ҳалиги опналарни ҳам йўқотиб қўйди, улар лашқар ичига уриб кетишганидан беҳабар қолди.

Ғазавотчилар пўртанадек кўпириб-тошади, улар Оллоҳ дийдорига иштиёқманд, султон билан эса бирдам эканликларини шоду хуррамлик билан изҳор этишади. Улар кўз ўнгида султон нажоткор ва назаркарда зотга айланиб боради. Бунини теран ҳис этаётган Гура қўнғилдан ноҳуш ўй кечади: «Майли, розиман, омонатимни топшириб, ювай гуноҳларимни! Аммо... мўминалик йўриғини тутиб... ёлғиз Оллоҳни таниб... Хўш, ул зоти шарифга ҳамдамманми? Ахир, мен юрагини тилка-пора қилиб, хуморимни босмоқчи эдим-ку! Бу нақадар даҳшат, нақадар аянчли!» Сўнг, жиловни силтаган бўлдида, дилидан шубҳаларни зўр бериб қувди. Ҳайҳот, қонга бошқоронғи бўлибди-да, қонга-я?! Танглайини ким кўтарган экан, ким? Ким бўларди: умри жанг-жадалда кечган, товонидан бўғзигача хунга ботган ва шуни саодат деб билган ёввойифеъл чингизий кампирдир-да!

Гура айюҳаннос солиб қўшин ва сардорларга рағбат бераётган Маҳмуд Торобийдан бир лаҳза ҳам нигоҳ узолмайди, хиёл ўкинч ва хиёл хушнудлик билан ўйлайди-

ки: «Бас, Оллоҳники танибман, Оллоҳ дийдорига инти-
лаётган ул пахлавон билан ҳам биргаман! Ул ғозий бўлса
ғозий, шаҳид эрса шаҳидман!» Иложини топса қани бу
сўзларни султон қулоғига айтса, аммо унга яқин йўлаш-
нинг сира иложи йўқ эди. Дарвоқе, анови гўрсўхталар
қаёққа йўқолди экан, илойим иккалагинаси ҳам ниятига
етолмай ер тишласин. Аммо нима бўлса ҳам улар шаш-
тини синдириш керак, ярамаслар султонга дахл қилмай
қўйишмас. Яна Гура ичи музлади: Алиакбар ваъдасига
биноан Оловхон Юсуфни ишга солур (Алиакбар нахот-
ки фақат ўз раъйи билан шунчаликка бормоқда, йўқ, у
доғули бир ўк билан икки кийикни қулатиш чорасини
кўраётган бўлса керак), ёпирай, Оловхон Юсуф андоғ
тобга етибдики, ҳеч нарсадан тоймасмиш!

Аламзада, юпун шаҳри муаззам умиду илинж билан,
хавотиру кийкирик билан азиз фарзандларини Улуғ му-
хораба сари узатди, энди қадим гўшанинг ҳасрату надо-
матга тўлғин энтикиши ва ноласи эшитилмасди. Канни-
рак девор харобалари, мевасини сохибларига тутиб ул-
гурмаган боғ-роғлар, хазин шалдираб оқаётган ариклар,
эғасиз ҳовли-жойлар, дилхуну ногирон кампирлар ва
мўйсафид чоллар, гўдакларини бағрига босган жувон-
лар ортда колди...

Рўпарада беҳудуд саҳро ястанган, саҳро бу дунёнинг
жамийки яхши-ёмонини камрашга кодирлигини намоиш
этмоқчи бўлган каби бағрини кенг очган, олис қаъридан
жазирама иссиқ уфурар, шўра-юлғун қоплаган ва кўчман-
чи барханлар тикрайган сайхонлигида аёвсиз икки лаш-
кар бир-бирини ғажиб ташлаш учун юзма-юз турарди.
Лашкардан бири беҳисоб харбу зарб кўрган, не-не за-
фар нашидасини тотган, не-не мағлубият аламини ют-
ган, буниси эса ҳали бирон марта ҳам жангга кирмаган,
на ғолиблик — на мағлублик завқи-заҳрини билади.

Унча баланд бўлмаган тепалик панасида захира қўшин
тўпланган, қўшин олдида кўркам соқоли нуроний чехра-
сига ярашган барваста киши бир жиккак чол билан гап-
лашиб турибди. Елиб келаётган Гура ҳазратни таниди ва
қувониб кетди. Худди шу лаҳзада Шамсиддин Махбубий
беихтиёр ўгирилиб, уни кўрди ва хайратга чўмганча қич-
қирди: «Гура, маликам, жонингизга қасд қилмишсиз-ку!»
Ҳазрат товушидаги ачиниш оҳанги Гурага ажаб бир тас-
кин бағишлади ва ҳазратни султон изига тушган айғоқ-

чилардан огох этишни ният қилди. Аммо мухораба на-
фасини туйиб бенихоя мисиққан жангари бедовларнинг
нақд занжирни эслатувчи окимига тушиб қолган отини
харчанд уринмасин қайтаролмади. Тўриқ шерикларидан
қолишни истамай ўртада чопиб борарди. Анчадан кейин
сал ўзини унглаб, анча ховри пасайган оти устида хо-
муш ўлтирганча тагин теваракни кузатди. Ажаб, гўё ер
ёрилгану одам чиққан! Қаршидаги тепалик ёнбағри ва
этагида тикилган беҳисоб чодирлар бутун бошли шаҳар-
чани эслатар, улар бағрида недир сиру саноатни яшир-
ганча, живир-живир қилиб кўзларни камаштирар эди.

Чортокни эслатадиган теп-текис жойда Чигатой таёк-
дек қотган, илло у шунчалар паришонҳолки, ёнида чи-
гирткадай питирлаётган Махмуд ялавочни ҳам, ўзларини
хотиржам тутишга тиришаётган саркардаларини ҳам унут-
ган эди. Айни пайтда ҳокон ич-ичидан дарғазаб: тунда
лашқарига ваҳима солган ногоҳоний ҳужумни ўйлар, сар-
дорлари ва аскарларига бу шунчаки хийла эканини ту-
шунтиришга улгуролмай қолгани боис ўкинар эди. Мана
энди кўшини буткул ҳолдан тойган, нима билан тугаши
номаълум савашга бардош бера олармикин?

Гура Чигатой лашқарини етти саф қилиб тизганини,
илғори ва хировулидан ҳам, ўнг каноту чап канотидан
ҳам харҳолда кўнгли тўқ эканлигини тахминлади. Уму-
ман, амакиси ҳарбий ишда жаҳонгир Чингизга тақлид
қилишини ва кўпинча жасурлик билан ғолиб чиқишини
биларди. Хийлаю найранглари ҳам бисёр: мабодо дўппи-
си тор кела бошласа, у айёрлик йўлига ўтар, ғанимни
чалғитар ва албатта доғда қолдирарди.

Гура олисдан эрини ҳам таниди-да, энсаси қотиб ўйла-
ди: «Яхшики, мени талок қилган!» Лабини буриб кулиб
кўйди, сўнг кўрдик, Бурхониддин тепалик сари от кўйиб
борди. Чигатойдан қандайдир топширик олиб, илғор
сари зувва қайтди. Қамчиси билан кимгадир ишора қил-
ди. Шу кез барваста коматли, совут кийиб, қалқон тут-
ган, думи кесилган чопқир от минган навқар майдон
ўртасига етиб келди. Дўриллаган товушда ғазавотчилар-
дан бировини яккама-якка олишувга чорлади. Камончи-
лар сардори Кичкина Кийғир, менга ижозат беринг, де-
ган маънода султон билан кўз уриштирди. Султон тунд-
лик билан бош ирғаган захоти, ё раб, дея отига қамчи
босди-да, орада эллик кадамча масофа қолганда бирдан

ракибини нишонга олди. Вазиллаб учиб борган камалак ўки мўғул бўғзига чиппа қадалди.

Иймон ҳам, инсоф ҳам, раҳму шафқат ҳам қаҳрга айланган бу паллада, нафрат билан мурувват, ғурур билан ғайирлик ўртасида чегара бузилган ушбу сонияда кўзғалиш учун биргина бахона кифоя эди. Бехато теккан тийғу паррон ана шу вазифани тугал адо этди: барханлар жой-жойидан бало-казодек сурилгандек бўлди, йўғ-а, бир нечта тоғ гўё бир йўла ўрнидан гувиллаб кўчди ва кисирлай-кисирлай бир-бирига урилди. Замин гумбирлади, фалак ғулғулага кирди, одам боласи эса ўзи бино қилган қиёмат-қойим аро талвасага тушар, ғолибона хайкирар, ожизона ингранар, бу дунёга нечун келгани, бу дунёдан нечун кетаётганини тузук-курук англамай, қонига беланиб қулар эди.

Гура шошди, аклидан адашди, анчагача не киларини билмай гарангсиб қолди, кейин хуржунидан ҳалиги ярокни — Маҳмуд Торобий ҳадяси бўлмиш қилични олиб яланғочлади. Пишқирганча сувлик чайнаётган бедов Гура хотун муддаосини гўё англади, кейинги оёқларида тип-тиikka туриб, викор билан кишнаганча, бир-бирини аямай қийратаётган, бир-бирига айнан ўз ҳақиқатини ажал фариштаси кўмаги билан исбот этишга тиришаётган бандалар орасига шўнғиди.

Гура чувак бир сарбоз билан узоқ солишди, билаги толиб, буткул холдан тойди. Чувак сарбоз тозидек эпчил ва чайир экан, нозикдан келган аёл кишидан панд есинми: жони борица қилич урарди. Гура бахтига шу пайт у камалак ўқидан яраланиб, инграганча юзтубан қулади. «Ўл, иблис, баттар бўл!» — деди Гура ичида, енгил нафас оларкан. Сал ўтмай ошиғич майдон ичкарисига от сурди. Ногоҳ султонни эслади-да, нигоҳи билан қидириб топди. Аста-секин ўша томонга силжий бошлади, миясида, ёнида бўлишим керак, деган фикр муттасил айланар, талотўпда уни йўқотиб қўйишдан кўркарди. Гоҳо у куюн ичида кўринмай қоларди, шунда ваҳимага тушар, додлагиси келар, гулдуракдек таниш овозни эшитиши билан тасалли туярди.

Маҳмуд баҳодир аввалдан бир одати билан танилган: бир йўла икки қилич билан чопқилашарди, чақдан келгани ҳам, ўнгдан дориганни ҳам чирпирак қилмай қўймасди. Ҳозир ҳам шу йўриқ билан савашаётир; ва

асабий кипнаётган саман белида қуйиб қўйгандек ўлтирар, наъра тортиб мўминларни рағбатлантирар, ҳар зарбаси ёвни тарикдек тўкарди.

— Бос, шер бўл! — хайқирди Маҳмуд Торобий ва кўксига найза санчмоқчи бўлган узун бўйли сарбоз бўйнига чунон урдик, шўрлик оҳ дейишга ҳам улгурмади ва бошсиз тани бир чайқалиб узала тушди.

— Шермиз, иншооллох! — Маҳмуд Торобийдан руҳланиб кичқирди Наврўз полвон, у жикқа қаро терга ботган, аммо бир ғайратига ўн ғайрат қўшилган эди, қаерда ғазавотчилар холи танг бўлса, ўша ерга отилиб борар, шамширини хавода яшинвор ўйнатарди. Офаринким, куюндек тезкор дастаси ёғий бир қанотини буткул ўпириб ташлаган эди.

Жанг аввалида Жўра говбош Маҳмуд Торобий ёнидан бир қадам ҳам узоқлашмади, кўрикчи йигитлар ҳам, бутун масъулиятни зиммаларига олган ҳолда, мардона туришди. Эҳтиёткорлик билан пайдо қилинган ҳалқа султонни ҳар қандай таҳдид ва бало-қазодан асрашга қодир эди. Аммо урхо-ур кизигани сайин хос посбонлар сафи сийракланаверди, кутилмаганда Эрдана кузгун яраланиб йиқилди, ёмғирдек ёғилаётган ўқлардан бири Жўра говбошни ҳам четлаб ўтмади, у оғзидан қон келиб кулади, жасади бир-бирини тепаётган, тишлаб узиб олаётган масикқан отлар туёқлари тагида қолди. Ясовулбоши шахидлик топганини ғазавотчилар сезишмади, энди султон деярли ёлғиз савашарди. Маккор ёв буни билиб, тезда тузоқ қўйди. Сал нарироқда Хур Қийғир олишаётганди, қараса, акаси ҳалқада, якка ўзи ўновлонига зарб бермакда. Жировни ўша тарафга буриб хайқирди: «Ёху, сен — Ғазаб! Ёху, сен — Акбар!» Султон ғайрати жунунваш тарз олганини Муҳаммад пайкаганди, оти билан сурон солиб, тўда ўртасига ёриб кирди, дуч келган мўғулни ер тишлатаркан, яна бўқирди: «Ёху, сен — Иймон!» Муҳаммад наъраси қиёмат-койим қўпган майдон узра қалдиروق мисол ёйилди. Жон олиб жон бераётган ғазавотчилар тагин ҳам хушёр тортишди. Майдон нариги тарафидан жавоб келди: «Ғазабга айланурмиз, иншооллох!» Бу бирор ўқни бекор кеткизмай, нақд ёв кўзига теккизаётган камончилар сардори Али нидоси эди. Жанг олдидаги яккама-якка олишувда ғолиб чикиб биродарлари руҳини кўтарган абжир ўғлон кейин яна устамонлик

қилди: камончиларни тўрт бўлакка ажратди, улар тўрт томонни кўриклар, дўлдек ёғдирган тийғу пайронлари ғазавотчиларга мадад, ғанимларга кулфат эди.

Мана шулар ҳаммасини Гура кўриб-билиб, сезиб турарди, айна дамда кўлидаги қилич дилига ўзгача бир жаҳд ва шижоат ато этаётганди, яроқни ҳар гал сермаганда, ногоҳ ғолиблик нашидасини туярди. Оллоҳга ўзини яқин олаётгани учунми ёки Махмуд Торобий номини дилга жойлагани туфайлими, ҳарнечук омади чопаетган эди. Аммо вақт ўтгани сайин омади омонат эканини назик сезимлар билан сезди, аста-секин танида мадор, ҳолида ҳол қолмади. Ҳаммасидан ёмони, қон ҳиди бошини айлантира бошлади. Гура оти ёли, кийимига сачраган қизил томчиларни кўрди, ҳатто ер ҳам қирмизи тусда эди. Ҳирқираган бўғизлардан, талвасали танлардан азобу ўқинч билан кўшилиб оққан дарё-дарё қон заминга сим-сим сингар, очофат замин эса тўйганини билмас эди.

Гура, мотамсаролик қомига тушган Гура мушфик дунё шафакранг уммон ичра бесару бенажот тўлғонаётгани, афсус-надомат билан қорипиқ пидоларини ҳеч ким эшитмаётгани, эшитишни истамаётганини аниқ-тиниқ тасаввур қилди. Кўнгли озиб кетди. Ўзи ҳам гўё ўша даҳшатли уммонга бор бўйи билан кўмилди. Қулоғига ногоҳ таниш овоз чалинди: «Ёху, сен — Ғазаб!» Қараса, баҳодири, ҳа-ҳа, баҳодири ёлғиз ўзи ўновлонига бас келмакда, бир зумда нечасинидир гумдон қилди. Сўнг ёнида Хур Қийғирни кўриб қолди. Яна бир қараса, эвоҳ, баҳодири айғир думидан бўлган пўпанаклари елпинаётган найзаларга юзланмиш! Астагина «ох!» дея олди ва боши узра қилич ўйнатганча ўша томон ошиқди. Тангрига қасамки, Гура ажал пеша қилаётган ўша сабилларга ўз кўксини тутишга аҳду паймон айлаганди, шунинг учун ҳам олди-верига қарамай отини кистади. «Сенга ўзим қалқон бўлай, жоним!» — аллатовур ўқинч билан пичирлади. Ана шу асно тўриғи сағрисидан ўқ еб, жон аччиғида кўкка сапчилади-да, бир ёнга кулади. Гура эгардан учиб кетди. Инграниб ётаркан, ёшгина мўғул сарғимтир соқоли кўксига тушган, ориқ кўлида қалтак тутган чол қорнига найза тикқанини кўриб, беихтиёр кўксини ушлади. Кўзлари ола-кула бўлиб кетган чол: «Ё, Тангри!» — дея зўрға овоз чиқарди ва шу захоти типирчилаб жон берди. Энди ғолиб навқар ўзи сари

бостириб келаверди. Гура жонидан умидини узиб, мўғул-чалаб қичқирди: «Энажон!» Хайратга чўмганча туриб қолган йигит бўйнига кимдир чакқонлик билан қилич урди. Вах, деб кулади шўрлик, Гура эса кафтларини бетига босди...

Кураи азрни оп-ойдин нурга белаган қуёш лолу хайрон: ё тавба, одамзодга нима бўлган ўзи, инсон болалари мен ёғдираётган тириклик ёғдусига шукрона айтиш, фароғатга даъват этувчи тилаклар билан бир-бирларини сийлаш ўрнига не қабоҳат юмуш билан машғул, наҳотки улар поёнсиз ер юзидан қон тўкишдан бўлак эрмак тополмаган бўлсалар?!

* * *

Ярим тунда Гура хотун ҳузуридан қайтгач, Махмуд Торобий Улуғ мухораба олдидан жиндай хордиқ чиқаришни ўйлаб мизғиди. Аммо тузук ухлолмади, кирикларини илиниши билан босриқди: тушига сомончи чол кирди. Сомончи чол келиб черикка қўшилди ва дангал сазо берди: «Хей, Махмудбек, фақир ёнингда савашурмен!» Султон қувонди, чолга қурол бериш хақида амр қилди. Аммо чол беҳол эди, ярқони тутолмай, қоксуяк қўлидан тушириб юборди.

Тонг-азонда Шамсиддин Маҳбубий ва шайх Иброҳим қадам ранжида қилганда султон туш таъсирида хомуш ўлтирарди. Аммо пирларига сир бой бермади, уларни хушвақтлик билан қаршилаб, Улуғ мухораба сари мардонавор киёфада отланди. Лашкар, Оллоҳ мададига сунган лашкар кўчганда дилида недир армон, недир тилак сел сурган тош каби беҳос кўчди. Бот-бот ёдига сомончи чол тушарди, чол тушида демиш: «Сен энди султон, қон тўкишни ҳавас қиласен!» Ёпирай, наҳотки, шу рост? Наҳотки иштиёқманд бўлса бегуноҳ бандалар қонини окизишга?! Не мақсадда анингдек тадорикка қарор берди? Ҳамма гап мана шунда эмасми? Алар зўравон, зўравондан эркин зўрлик билан тортиб олишдан ўзга чора йўқ эрур!

Далил олға босаётган лашкар руҳидаги шоёнлик ва собитлик Махмуд Торобий дилини шукроналар билан тўлдиради. Сездик, лашкар қарори қатъий, қаҳри эса тийиксиз! Чароғон чехраларга қараб ҳаваси келди ва унсиз шивирлади: «Бизга ёр бўлур зафар!...» Отига камчи

ураркан, ногох карокларида умид ва ғусса зухурланган Гурани кўриб колди. Султон ажабланди, сўнг мийиғида кулиб, ой ёритган ҳовлидаги ғаройиб учрашувни хотирлади. Тавба, қайси куч етаклаб борди уни ярим окшомда Гура хотун хузурига? Аммо Гурани аямади, ошкора икром воситасида ўпка-гина қилди, ҳазор бора ростки, гар Оллох ишқига ҳалал етқаришдан чўчимаса, юрагини юлиб оёқлари тагига ирғитарди. Қизик, у не деб суҳан қилди? «Султоним, Оллохни мен ҳам жонимга жойлайми?», деди шекилли данғалига!

Маҳмуд Торобий хўрсиниб қўйди, нигоҳи Гуранинг саросимали нигоҳи билан тўкнашиб қолишидан чўчиб, лашкар пешига учди. Йўл бошловчилар алоҳида иштиёқ билан гурсиллатиб қадам ташлашарди, улар сардори Зор Жаҳон отда мағрур ўлтирар, эгар қошига ярим ой ва юлдуз тасвири туширилган яшил байроқ дастасини қистириб олганди. Қовжираган чўл тарафдан тинимсиз эсаётган иссиқ шамолда байроқ сокин хиллирар, гўё: «Ғазавот! Ғазавот!» — дея шивирлар, мутелик сиртмони бурдалаб, босиб-янчиб ўтаётган бандаларни недир саодатдан огоҳ этар эди.

— Хей, отам, байроғимизни сизга, сизни Худога топширдик, — Зор Жаҳонга бақамти келди Маҳмуд Торобий, кўзлари ёниб. — Шаҳидлар ани ўпиб жон бергайлар, ғозийлар анинг соясинда олға юргайлар!

— Иншооллох, ўғлим! — деди Зор Жаҳон қомил ишонч билан.

Кўнгли тоғдек ўсган Маҳмуд Торобий отини қамчилади, чух, жонивор, деди устивор товунда ва лашкар олдида анча илгарилаб кетди, ниҳоят жиловни кескин тортиб, орқасига ўгирилди. Кўкка ўрлаган чанг-тўзон байроқ жамолига путур етказолмаганди, байроқ ғубор ичида тиникланиб кўринар, гўё чор тарафга сабза тусда нур сочарди...

Маҳмуд Торобий отини яна ҳам жадалроқ кичаркан, ўйлади: «Ғақир Оллохга суяндим, Ул зот шундоғ черикни ато қилди. Наҳотки бари таваккал орқасидан туғилган бўлса, йўқ, эътиқод бор ўртада, эътиқод!» Султон кунчиқар томонини пасту баланд тепаликлар эгаллаган сайхонликдан чиқиб колди, кўрдики, бир қўшин кўкрак керган, шиддати яшинвор! Тақдирни қаранг-а: шерга шерни рўпара қилмиш!

Тарафлар қисқа муддат сукут сақлаб бир-бирлари кучини чамалашди. Ажабо, бир оғир, бир энтиктирувчи жимлик чўккан эдики, жони танига сиғмай бораётган Махмуд Торобий диққат бўлди. Талош шундай жимликда кечадигандек туюлди, қачонки мўғул суворий мўминлардан бирини яккама-якка олишувга чорлаганда ва Кичкина Қийғир ўқидан нариги дунёга равона бўлганда, бирдан қийқириб юборди. Қўш қилич билан олға ташланар экан, нечундир яна хаёлида сомончи чол жонланди. Сомончи чол шамширни тутолмади, у эса... Шукр, у нотагон эмас, яроқни хор қилмайди, қўллари қалтирамағай!

Ғаним хобгоҳига назари тушган Махмуд Торобий жаҳл аралаш ғудранди: «Ғақир аввало Чиғатойга талабгормен, мард бўлса тушсин майдонга! Ё калласини узай, ё лошимни бурдаласин!» Ғудрана-ғудрана султон шамолдек елиб борарди. Орадаги масофа лаҳза сайин қисқарарди. Қахрли овозлар қулоғини қоматга келтира бошлади. Ёв қўшини етти бўлакдан иборат, етти бўлак бири бири билан занжир мисол боғланганки, ажратиб ташлаш ва тиркиратиб юбориш, шаксиз, осон кечмасди. Қайсидир куни Наврўз полгон айтган гапни эслади. «Чиғатой иложи борица илғорга зўр беради, аввал илғорини янчиш керак», деганди биродари. Олисдаги сафларни синчковлик билан кузатган султон бунга буткул амин бўлди. Ёнида йўртиб бораётган Хур Қийғирга буюрди: «Тезда пона ҳосил қилғайсен!» Султон амри шитоб амалга ошди: ғазавотчилар энламасига чўзилган мўғул сафига пона мисол дориб, сафни қоқ иккига айирди. Жиба-совут қийган, қалқон билан ҳимояланган пешқадам даста яна ҳам ичкарироқда — қўшин юрагини забт этишга зўр берди. Худди шу маҳалда бир томонни Наврўз полгон ўради, бир қанотни Алп Хомуш тўзғитди. Энди Чиғатой чериги калласига човут ташланган, икки биқинига найза санчилган арслон ҳолига тушиб қолган эди...

Кимдир аянчли инграб юборди, бир-бирларига шиддат билан пайдар-пай урилаётган қиличлар шарақлаши орасидан Жўра говбош овозини Махмуд Торобий таниди, лекин ғасавулбоши оғзидан сел бўлиб қони келгани ва тўёқлар тагида мажақланганини кўролмади. Султон ўзи қуршовга тушиб қолган эди, аёвсиз икки қиличи шахтигина жонини омон сақлаб турарди. Гижинглаб ке-

лаётган тўрик отга бехос нигоҳи тушди. Отни қичаётган Гура эди. Эҳ, Гура, бу нима нодонлик, бекорга нобуд бўласан-ку! Аммо у ёмон солишмас эди, жидду жаҳди қайси йигитникидан кам?! Эҳ, Суйгуна Зебо ҳам худди шундай ёвқур эди, ҳар қандай баттол ғанимни чиркиратишга қурби етарди! Аттанг, умри калта экан! Лекин Гура тузокқа илинмасайди, ҳар ёндан газандалар таҳдид қилишмакда. Во дариғ, ўйлаганидек, бехос тўрик ўмбалок ошди, Гура учиб кетди. Тамом, туёклар эзиб ташлайди нозик танини! Султон Гура сари от бошини бурди, уни жувонмарг бўлишдан асраб қолиш керак. Эҳ-хе, нимаси бу, найзалар тизимими? Жон-жаҳди билан наъра урди султон: «Ёху, сен — Ғазаб! Ёху, сен — Иймон!» Наъраси еру кўкда аксу садо берарди ва жон-жаҳди билан савашаётган найзабардор сарбозларни чалғитарди, ёнгинасида кўмакка келган Хур Қийғир солишарди, укаси аъзон баданидан кайноқ тер қуёилмоқда.

Султон ўкинди: «Ажрадик маликадан!» Кейин зўр бериб миясидан бу фикрни хайдади. Ахир, у шунчаки йиқилди, яраланган эмас-ку! Туёклар тагида қолмас, ўзини бир амаллаб қутқазар. Малика ҳарбий сафарларда бўлган, кўзи пишган, билишича, Чигатой унга ҳарбу зарб қондаларидан тузуккина сабоқ бергиздирган. Ҳарбу зарбда Чигатой устаси фаранг, у отаси изидан бориб, ҳали бирор марта ҳам енгилмаган. Бугунги дахшатли муҳорабада... Йўқ, ҳали айтиш қийин, солхо-сол энди авжига минди. Аммо султон даъвосидан қайтган эмас, у хануз ҳоқон билан беллашиш истагида, ҳоҳ қолиб бўлсин, ҳоҳ мағлуб!

Қарори қатъий эди, уммондек кўпириб-тошаётган издиҳомни айланиб ўтиб, Чигатой қўналғиси сари бориш учун чоғланди. Ён-веридан визиллаб ўклар учиб ўтар, ерга шип-шип қадаларди. Ногоҳ самани яраланди, саман аста бир томонга оғаркан, дадил сакради. Дарҳол бошқа бедов ўнглашди, ўзини эгарга олар чоғида ҳамла қилган мўғулни киймалаб ташлади. Нафаси қийилиб қолган Наврўз полвон ёнига келиб бақирди:

- Ёғий бизни ҳалқага олмакда!
- Бардам бўлинг, — тасалли берди султон. — Ёғий тутдек тўкилган, ўрагани қурби етмас!
- Ёғий захира кўшинини сафарбар этмиш!

— Биз ҳам сафарбар этурмиз. Ҳазратга еткаринг амримни!..

Шамсиддин Махбубий, ичи дарё одам эса-да, ҳозир шу қадар асабий ва тажанг эдики, чатнаб ёнғудек ҳолга келганди. Очиқ сайхонликлар бағрида кавмлари жон олиб-жон бераётган фурсатда ўзи каттагина дастани тўхта-тиб тургани ва жонини асраган кишидек паналаб олгани нашъа киларди. Фармон келиши билан ҳазрат ховрини босди ва баралла қичқирди: «Қани, бос, аяма!» Энди кўкси ажаб иштиёкка тўлғин эди, бирдан кўтарилган заҳира аскарлар олдида виқор билан борар, қиличини сермаганча, калима қайтарар эди. Тепаликдан қуюндек ошиб ўтиб, отини Улуғ мухорабанинг тандирдек қизиб турган жойига солди.

Тез орада ғазавотчилар қўли ошкора баланд кела бошлади...

Ўнинчи боб

НИГОХДАГИ ОҒРИҚ ВА АРМОН

Иттифоко, Чигатой қўналғасида оёғи куйган товук-дек типирчилаб тураркан, саман отли, паҳлавон келбатли, наъраси еру кўкни титратаётган қора соқолли йигитга разм солди, йигит найзадорлар халқасини белисандлик билан узиб ташлаганини кўриб, ичини ҳасадга ўхшаш нарса кемирди.

— Жаноби ноиб, анови ёввойи ким? — деди Чигатой ўлжасидан ажралган қоплондек хўмрайиб. — Танимайсанми?

— Махмуд Торобий шул эрур, адашмасам, — мингирлади ноиб.

Чигатой жаҳонгир отаси бола-бақраси ва харамини чўктирган, сўнгра қутуриб оқаётган дарёдан тап тортмай бемалол сузиб ўтган султон Жалолиддин Мангубердини қанчалар олқишлаганини ҳали-ҳали яхши эслайди. Мана бу гапи айниқса қулоғига сирғадек тақилиб қолган: «Саркарданг кирови шундоқ бўлса! Бунақаси билан ҳеч қачон хорлик ютмайсан!» Ҳозир, ичидан қиринди ўтаётганда, ўша таҳсин ва эътирофни тағин хотирлади. Кўш қилич билан баравар чопқилашаётган Махмуд Торобий-

га яна бир хавас, бир ҳасад билан тикиларкан, афтини буриштириб ғудрандики: «Тангрига қасамки, бу инсон отам белини синдираёзган Жалолиддиндан асло қолишмагай!»

Анча хаёл суриб қолган Чигатой ноибга юзланди:

— Жаноб, бунақа сардори бор лашкар асло тиз чўкмайди, уни тезрок гумдон қилиш керак!

— Хоконим, хотиржам бўлсинлар, иложи ўйланган, Оловхон Юсуф ёки Алиакбар ўқи омон қўймас! — совук илжайди Маҳмуд ялавоч, иккала қўлини ҳам кўксига босиб.

Нечукким тўрсайиб олган Чигатой ғашлиги таркамди, қўшин шаҳти пасайиб сафда парокандалик юзага кела бошлаганини сезган эди. Ҳар гал қулоғига Маҳмуд Торобий хайқирғи чалинганда бир сесканар, аъзойи баданига аллатовур қарахтлик югурар эди.

Ё тавба, кимсан соҳибқирон Чингизнинг доврुक таратган ўғли Чигатой келиб-келиб бир авбошдан, ножинсу ноқобил девонадан енгилса-я! Асло кечириб бўлмайдиган бу ходисот пешонасига тавки лаънат тамғаси каби босилмайдими? Бу кулфат келгуси насллар ношуду нотавабон деб таҳқирлаши учун асос бўлмайдими, ё раббий!..

* * *

Гура, жонини мислсиз зиркираш чулғаган Гура қалашик жасадлар ичида қонга беланиб ўлтирар ва бўғила-бўғила ўйлардики: «Бу уммон тубсиз, ҳозир чўкаман, ҳозир!» Аъзойи бадани совиб, қотишиб бораётган шилимшиқ нарсага қоришиқ ва ҳозирок ўзининг ҳам ачишаётган бўғзидан шунга ўхшаш нарса отилиб чиқадигандек ваҳимада эди. Қулоғи тамом батангга келганидан қиличлар қасирлаши, отлар кишнаши, туялар ва хўкизлар бўқириши билан аралашиб кетган оҳ-воҳлар, ингра-нишлар, наъраларни эшитмай қолганди. Жисми гоҳо лағча чўғдек ёнарди, гоҳо қаҳратонда қолгандек музга айланарди. Чиндан Гура ҳеч бир овозни эшитмасди, лекин тарвуз каби думалаб ётган бошларни, илинж ва даҳшат аксланган кўзларни, мўматалок башараларни кўрарди, яна чўрт кесилган, бемажолгина қимирлаб-қимирлаб қўяётган оёқларни, қўлларни кўрарди, бир-бирига мингашган жасадларни кўрарди. Назарида атрофни асрларга татиғулик сукунат қамаганди, билмасдики, саваш бош-

ка сайхонликка кўчган, бошқа сайхонлик ҳам тубсиэ уммон қаърида қолган, ахли жиход эса Чиғатойнинг бир олишиб, бир чекинаётган қўшинини Кармана сари қуваб борарди...

Ўксина-ўксина ўйлайди Гура: нақадар шўрпешона аёлман, тиззамгача қонга ботибман, у бутун оламини фарқ айлаёзди, нечун тўкилди, ахир, тўкилмаслиги ҳам мумкин эди-ку! Хайхот, мени, мен қаби бечораларни фақат улуғ Аланқува арвоҳига сиғиниш эмас, қон дарёси қошида сабр-тоқат билан бепарво туришга ҳам ўргатмишлар!..

Эй, фалак ушбу дамда нима қилсин, Аланқува руҳидан мадад тиласинми? Йўқ, энди ундай қилмайди, қилолмайди: негаки энди ёлғиз Оллоҳ ёди билан яшамакка аҳду қарор этмиш! Ла илоҳа иллаллоҳ, Муҳаммадур расулуллоҳ!..

Жонида бир оғрик, бир ўкинч туйган Гура алланечук интизорлик билан жимгина кўкка термилди. Кўк нақадар сокин, хорғин нигоҳига ором бериб, зангор товланаётир. Мана, замин тинчиб қолди, Бухоро қучоғига фароғат чўкди. Амакиси қайда? Бурҳониддин-чи? Улар қочди, уларни таъқиб қилиб кетишди. Дунёни бузган, гардун тағ-заминини таназзулга солган шулар эмасми? Кўҳна очун ардоқли санаган тарози палласини еру осмон қилиб юборганлар ҳам?! Ҳа, ўшалар, Гура улардан нафратланади, уларни кўргани кўзи, отгани ўки йўқ, асло!

Бир қайғу, бир ўксиниш оғушида Гура ҳамон пароканда ҳаёл билан машғул эди, кейин ўзини бежону белисон ётган жасадлардан бири қаби кўра бошлади. Олам фақат қон эмас, мурдалардан ҳам иборат, э, дариг! Бирдан миясига ёмон фикр келди, сўнг жон-жаҳди билан ёмон фикрини қувди: «Йўқ, йўқ, ундай эмас, Тангри ҳақи ундай эмас, султон Чиғатой изидан кетмиш! Ҳадемай қайтади, қолиб бўлиб қайтади! Шунда пойига ўзимни ташлайман, бағрига бир дона гул бўлиб сингиб кетаман! Айтаманки: ўғлон, кўнглимгаки ёлғиз Оллоҳни жойлабман, эмди сен меникисан!» Сал тасалли топган Гура якка олишувларда Маҳмуд Торобий гулдуракни эслатувчи наъраси билан рақибини букиб, қалтиратиб қўйганларини кўз олдига келтирди. Ахир, шундай арслонни йиқадиған марду майдон бормикан Чиғатой қўшинида?!

Сахро осудалиги Гура хотунга гўё қувват бўлди, қон ва жасадлар орасида ортиқ тоқат қилолмаслигини биллиб, бирдан қўзғалди. Энди фавқулодда жимликни бузиш учун аллақайлардан учиб келган ўлаксахўр қушларни кўрди, улар ажаб қизғанчиқлик билан қағиллашар, мунг қотган нажотсиз кўзларни бирин-сирин чўкилашар эди. Гура ғашлик аралаш ўйлади: «Шукр, мен тирикман, йўқса, булар менинг ҳам қобокларимга тумшукларини ботиришарди!» Гандираклаб бора-бора қушларни хуркитмокчи бўлди, лекин улар Гурани назар писанд қилишмади. Бу ҳам ўлик-да, деб ўйлашди чоғи: бир жасад устидан оҳиста учиб, бемалол иккинчисига қўнишарди. Алам билан пойида ётган қиличга узалди, аммо қилич дастаси шаҳид чангалида эди, ҳарчанд уринмасин, ажратиб ололмади. Лолу гирён бўлганча қумқуйт оқарган ажинли чехрага тикилди, Чамаси, киши тиг еб отдан қулаган, қулаётиб, ракибига зарба берган, шунданми, очик қарокларида недир умид қотган, умидки, халоскорини топгани ва Оллоҳ дийдорига етишганига иқрорлик!

Шўрлик Гура нафас олишга қўрқарди.

— Авлиё ота! — беҳол шивирлади ниҳоят.

Нимадир, зардобга ўхшаш нордон нарсга томоғига тикилиб, бўзламокчи бўлди, лекин сас келмади. Тиззалари қаттираган қўйи астагина Шамсиддин Махбубийни қучди. Ҳазрат танаси совиган, тахтадек қотган, аммо бутун вужудида ғазавотнинг жамийки ҳасрати, жамийки армони жамланган эди.

— Ё Оллоҳ, бу не кўргилик?

Гура ҳазратнинг қон қотган чаккасига термила-термила пичирлади, сўнг энқайганча нари жилди. Сайхонлик ичкарисига кирган сари қадами сустлашар, ўзида бир беҳудлик сезарди. Ҳайхот, бу тарафда жасадлар шунақа кўпки, гўё чегараси йўқ ўрмон кесилган-у, ўтин қилиб тахланган. Таажжубли жойи, мўғул ким, туркий ким, ажратиб бўлмасди, зеро улар бир ота, бир онадан туғилган ака-укалардек ўзаро ўхшашар, жуда бўлмаганда қулфат улар афту-ангорларига уйғунлик бахш этган, қисматларини ҳам бир хил қилиб қўйган ва энди бир-бирлари совуқ оғушларида мангулик уйқуга кетган эдилар. Энди улар на ширинни, на аччиқни билардилар, на баландни, на пастни фарқлардилар. Нечун қилич тутган эдилар қўлларига?!

Гура тутакди: «Бошқа иложим йўқ, мен ҳам жасадлар ичра бир жасад бўлай, шунда балки, қутуларман қийноқлардан!» Ҳалигина дунёни абадий осудалик оғушида кўраётганди, аттанги, янглишибди, осудаликни-да умри қисқа экан. Йўқ, чигаллашиб кетди бари, бунақа пойма-пой ўйловларни қўйиш керак, энг яхшиси, тезроқ мурдага айланиш! Мана бу манглайи ўйилган кимсадек! Эвоҳ, бу моҳир ва машхур темирчи отахон Зор Жаҳонку! Байроқ кўтарган шу зот эмасмиди? Ахийри, у ҳам шахидлик саодатига етишибди-да! Бўғзига найза санчилган анов килтирок чол, ё раб, пири комил шайх Иброҳим! Очиқ кўзларида котган нима: энг сўнгги дақиқада ҳам сўнмаган Оллоҳ ишқими ёки музаффар ғазавотчилар билан тоабат бирга қолиш истагимиз? Шундоқ пойида яна икки жасад узала тушган. Бири — Нусрат Ҳожиб, бири — Алп Хомуш, иккалови ҳам зоҳиран ва ботинан шайхга интилаётгандек, у билан биргаликда жон узганликларидан бахтиёрдек...

Яна қайтадан зардобга ўхшаш нарса жовиллаб ёпишди бўғзига, яна бўзламоқчи бўлди-ю, қаники савил овози чикса! «Мен нечун мурдага айланмаётирман? Майли, қузғунлар чўкиласин кўзларимни!» Ҳаммаёқ кўҳна очун захару заққумлигини бот-бот эслатаётган пажмурда гавдаларга тўла эди, улардан қочиб қутулиш иложи йўқлигини билгани учун ҳам бот-бот ҳалигидай ўйларга бордимиз?

Бехос аллаким чақирди: «Гура!»

Тавба, тамоман эс-хуши оғиб, жинни-пинни бўлиб қолди шекилли? Ахир, буткул ўлиқлар мамлакатига айланган поёнсиз сайхонликда шу дамда ким ҳам сазо бериши мумкин?! Ёки битта-яримта арвоҳими?!

Қайдандир элас-элас инграниш эшитилди, сўнг илтижолари сас: «Гура!» Энди ногоҳ хушёр тортди, негаки овоз таниш ва қўнглига яқин эди. Бутун вужуди қулоққа айланиб, туртина-суртина зир чопа бошлади нари-бери. Ё раббий, жони-жаҳони овози янграётир, уни муштоклик билан жони-жаҳони чақирмакда! Йўқ, арвоҳи эмас, Худо ҳақи ўзи чорлаётир! Нега уни унутибдилар, нега у ёлғиз, ҳимоясиз қолмиш?!

Ховлиқиш ва эсанкираш Гурани оғир қўйга солди, мабодо, ҳозир осмон келиб босади дейишса, ўшандай ҳолга тушмасди. Дилини интизорлик ҳисси чуллаган ва

недир гумон умидларини ютиб юбораётганди. Шўрлик барибир илинж билан чопарди, гоҳо аста эгилиб, қонга ботган жасадларга қўрқа-писа тикиларди. Нукул шарт кесилган бошлар, моматалок башаралар, бақрайган кўзларга дуч келар, шунда дарди-дунёси баттар зим-зиё бўлиб кетарди. «Гура, адашиб қолмишсен!» — яқингинасида янгради таниш овоз. Илкис чап томонга ўгирилди ва Маҳмуд Торобийни кўрди. Жиход йўлбошчиси оғзидан қон келиб ўлган от олдида ер кучиб ётарди!

— Хайрият, тирик экансиз, жон бегим!

Қор-бўронда жавраган каби Гура қалтирарди, ҳатто овози ҳам алланечук титраб чиқди. Чехрасида хорғинлик аралаш ажиб тўйғунлик, собитона ўқтамлик аксланган баҳодир устига аста энгашди ва биқинига санчилган камалак ўқига кўзи тушди. Бирпас тараддудланиб тургандан сўнг ўқни авайлаб суғуриб олди: «Оҳ, жоним, бу қуриб кетгур сизни яралагунча, маним кўксимни пора-пора қилса бўлмасмиди!» Сўнг оғриқ жон-жонидан ўтиб кетган бўлса ҳам чурқ этмаган, кўп қон йўқотиб тинкаи мадори қуриган, аммо йирик-йирик кўзлари чақнаётган султон ёнида тиззалади.

— Тирик экансиз, жон бегим!

— Ҳа, ҳа!

— Ўлик бунча кўп, ўлик комидасиз.

— Гура, кўп мўътабар кишимиздан ажрадик, ҳа, ажрадик, — ҳамон яраси сиркираётганига қарамай Маҳмуд Торобий дадиллашди. — Лекин, минг қатла шукрки, бекоргамас. Оллоҳ биздин рози, негаки хору зор чамандин зоғларни ҳайдадик, Чигатой таъзирини еди, Чигатойга сичқон ини минг танга! Гура, жоним, эшитяпсанми? Оллоҳ биздин рози! Оллоҳ қўлимизга тутқизғон қилич қонга тўйганини ўз кўзинг билан кўрмакдасен!..

Энди Гура нечукким сукут сақлади.

— Қутулдик таҳқирлардин, иншооллоҳ!

— Жон бегим! Илоё ўлманг!

— Энди ўладиган номард йўқ, асло йўқ, Гура! — маликанинг тубсиз қорачиқларига меҳр билан тикилди Маҳмуд Торобий. — Эмди қолган жон фойдага, Тангрининг ўзи асради, аммо шаҳид кетганларга ачинамен. Алар туфроғи ёруғ бўлсин.

Гура Маҳмуд Торобий жароҳатига соғинчи, армони, дарду аламини малҳам қилиб босолмаётганидан доғда,

кўнглида ҳамон унсиз саски: «Қарчиғайим, бул ўқ ширин жонингизга азоб бермиш, ундан кўра маним бағримни чоку чок айласа мингдан минг рози эдим!»

— Жоним Гура, афу эт мени, — Махмуд Торобий пешонасида тер йилтирарди. — Тошбағирлик қилиб қийнаб кўйдим, сен дунёдаги энг дилбар аёлсан!

Кутилмаган иш бўлди: Бухоро султони мардона узр тилади. Ахир, шу эмасми холисона эҳтироми ва хайрихоҳлиги?! Ғамгин кўзлардан икки томчи қайноқ ёш сизиб чикди, хиёл синиккан таранг ёноқларни дувиллаб ювганча, оҳиста кўтарилиб тушаётган сийнага томди.

— Жон бегим, ёруғ дунёда биргина нарсани орзу қиламан, сиз билан тоабод бирга бўлишни! — Энтикиб-энтикиб қўяётган аёл баходир юзи ва сочларини майин-майин силай бошлади. — Мана энди сиз голиб султонсиз, мени, мендек бир телба ғарибани кўнглингиз назарга илармикин? Назарга илса... оҳ, мен учун бундан ортиқ бахт йўқдир. Мен сизникиман, сиз меники бўлинг.

Султон, Бухоронинг музаффар султони Гурага тикилган кўйи маъюсона кулди.

— Одам боласи армонсиз яшамас!..

Хотираларига изи берган Гура хиёл оғринди: «Хали ҳам кўп армони!» Султон Гура хаёлидан кечган гапни гўё пайқаб, тагин маъюс кулди, кейин эса беҳос дили равшан тортди. Дардини ёрмоқни истади адои тамом бўлиб турган маликага. Балки энди ярашар ошкора гапирса: чехраи малахатини кўрганда Субухани кўргандек бўлишини, у кўпинча Субуха бўлиб хаёлига киришини! Йе, хуши жойидами, ахир, кеча кечкурун шундай арзихол килмадими? Хатто телбаланиб айтдики: «Сени бағримга тортай десам, во ажабо, ўртада бир нур устун каби кўндаланг бўлур!» Ўша нур устунни ҳозир ҳам аниқ-тиниқ кўриб турибди, у оп-ойдин сирли бурждан то Аршу аълога қадар чўзилган!..

Улар чегарасиз ўй-хаёл билан машғул, дилларини гоҳ олис хотиралар, гоҳ беадад сим-сим оғриклар чулғайди. Соғинч ва интизорлик билан ковушган нигоҳларида бир маъно: кўнгил иши недир, нечун киши кўнгил амрига бўйсунмакка мажбур, бу мутеликми ёки мағрурликнинг ўзгача белгиси? Балки одамзот шунинг учун ҳам некбиндир, шунинг учун ҳам бекарордир?

Зил-замбил сукунатни бузган қадам товушларига Гура аввал парво қилмади, кейин хавотир олиб ортига қара-

ди-ю, кўзларига ишонмади. Во ажабо, аланг-жаланг ҳолда Алиакбар хожа ал-Бухорий билан Оловхон Юсуф яқинлашмоқда. Улар искович ит каби тимирскиланиб юришганини кўриб, капалаги учди. Сал нарида ётган қиличга ёпишди-да, қаддини ростлаб илгари отилди.

— Ие, Гура, сизмисиз, не қилурсиз бу ерда? — гуд-ганди хожа.

— Сиз-чи, сиз не муддаода адашибсиз? — деди истеҳзо билан Гура, қиличини шай тутиб.

— Бизми? — илжайди Алиакбар, чалқанча ётган Махмуд Торобийга қараб. — Биз анови зот билан дийдорлашмак истагида эдик. Оллохга шукрки, ниятимизга едик.

Шўрлик Гура бўшашди, рангида ранг қолмай, кўзларидан ғазаб сочди. Наҳотки, абадийлик хижрон яқин, наҳотки энди топишдим, энди муродим ҳосил бўлур, дея дил-дилидан қувонганида ўртага бир умрлик айрилик тушса! Йўқ, Тангрига қасамки, бунга йўл қўймайди, хожа ҳам, Оловхон ҳам чучварани хом санабди, ҳозир иккаловини бурда-бурда қилиб ташлагай!..

Гура қилич дастасини маҳкам ушлаб, битта-битта босиб илгари юрди, энди шу қадар хотиржам эдики, кўзлари сокин порлар, нозик вужудидан фавқулодда бир ўктамлик ёғиларди...

— Сизга нима бўлди?

— Жонингиздан умидингиз бўлса яқинига йўламанг!

— Ахир камина сизни деб ҳалакмен, — деди қандайдир сохта қатъият билан Алиакбар. — Ишни битирсак, иншооллох Чигатой ҳокондин бир қошиқ конингизни тилаб олурмиз.

— Ифлослар!..

Ғазаб аралаш чинқирди Гура ва бутун вужуди лағча чўғга айланганини ҳис қилди. Хожани чирпирак қилиб учиргудек бир вазоҳатда эди. Қаличи яшинвор ярқирарди, аммо хожа мушук каби чап берди, ортига ёлғондакам тисарилиб, беҳос зарба урди. Бўйнидан тиг еган Гура қонига бўялди. Гандираклаб йиқиларкан, нигоҳи сўлғинлашиб, беҳол шивирлади: «Алвидо, бегим, жасадлар ичра жасад бўлгум!»

Ажал фарингтаси Гура руҳини ўзи билан олиб кетди.

Кутилмаган мусибатдан суяк-суягига қадар қақшаб кетган Махмуд Торобий бор кучини жамлаб, гоҳ ингра-

ниб, гоҳ тишларини ғичирлатиб, титрана-титрана оёққа калқиди. Қўлида ҳали Гура оҳ чекиб ташлаб юборган қилич ярақларди. Ваҷоҳати Алиакбарни ҳам, Оловхонни ҳам таҳликага солди.

— Яқинроқ келинлар, охирги ўлжам бўлурсиз!

Баҳодир ниғоҳидаги қаҳр ўти тошни эритгудек эди.

— Оловхон, кани бу савдойини ўзинг тинчит, савобга қолурсен, — дея ғулдиради Алиакбар, муғомбир хожа, нечукким тиззалари қалтирар, яраланган паҳлавон ҳамласига дош беролмаслигини фаҳмлаган эди.

Қайдандир учиб келиб нарироқда қўнган қузғун безовталиқ билан қағиллади. «Бас-э, одамзот, шунчаси озми!?» — деди ғўё ўз тилида. Аммо киндан қиличини суғурган Оловхон бу жониворни қаёқдан тушунсин, эҳтимол, тушунганда ҳам унга қулоқ солмасди, қўзига нуқул юксак мартаба, минг бир хил жавоҳирот билан жиҳозланган тожу тахт, сийму зарга тўла хазина, чексиз имкон, обрў-иззат, атрофида айланиб-ўрғиладиган нозу истиғноли санамлар қўринарди.

— Йигит, кел, яқинроқ кел-да, ур, ура қол! Ҳа, нега урмайсен? Биласенки, мен қараб турмасмен! Меним ҳам қиличим қаттол! — Оллоҳ мадад бераётганига амин бўлди Маҳмуд Торобий ва ўйладики: «Иншооллоҳ, буларни жўнатгаймен нариги дунёга» — Ҳа, йигит, бу иш хавас эмас, мен билан солишмоқчи бўлганлар ҳозир дўзахда пушаймон қилиб ётмишлар.

Оловхон Юсуф чақчайганча каловланиб турарди.

— Қара, йигит, қавмингдан қанчаси шаҳид кетмиш, улар энди — хур, энди Чиғатой улар руҳига кишан сололмагай! — Маҳмуд Торобий тоғ-тоғ уйилган жасадларга ишора қилди. — Сен эса кишанда, танинг ҳам, жонинг ҳам... Танба қилдим-ку, сен ғўрингда ҳам кишанда ётурсен. Бу дарди бало, қўрқаменки, келгуси зурриёдларимизга ҳам юқмаса!

— Имиллама, Оловхон! — кичкирди хожа, жон-жаҳди билан ер тепиниб. — Бўла қолсанг-чи, галварс!..

— Ҳа, иним бўл, имиллама, кучинг етса тезроқ саранжом қил мени! — Маҳмуд Торобий даъватида фавқуллодда хотиржамлик бор эди, қиличини шай тутаркан, аста қўшиб қўйди: — Такдир ўйинини қаранг: ёлғиз бошимга икки Азроил келмиш!

Кутилмаган кесатик Алиакбар хожа ал-Бухорийни

хам, Оловхон Юсуфни ҳам гангитди. Эҳтимол, баравар ўйлашдики: омадсиз султон Тангри хузурига ташриф буюришдан олдин зап мағзи тўқ гап айтди.

— Нимага шама қилди нобакор, англадингми?

— Ҳа, — деди чайналиб Оловхон. — Аммо сиз юрагига эга бўлурсиз, камина бошига!

— Йўқ, — кўнмади хожа. — Биримиз ортиқча!

— Сен ортиқчасан унда, қартайган туллак!

— Шундоғми? Мана бўлмаса, мана, мана!..

Сал қолди Оловхон Юсуф ер тишлашига, аммо у този каби эпчил эди, хожа зарбаларини нописандлик билан синдирди. Ҳар гал қилич силтаганда: «Шунча лақиллатганинг етар, ярамас султон боши ҳам, хокон ваъда қилган мартаба ҳам каминага насиб этгай!» — дея пишиллар, оғзидан кўпик сочар эди.

Хожа кексайгани рост, тезда нафаси тикилиб, жазирама чўлда аданган чўғир мисоли ҳолдан тойди, эндигина куч-қувватга тўлган, мушти билан тоғни талқон қила оладиган бўз йигитга бас келолмаслигига имон ўғирди. Жон-жаҳди билан пича солишгандан сўнг дафъатан тиз чўкди: «Бас, тавба қилдим!» Қизишиб кетган Оловхон Юсуф таваллосини эшитишни ҳам истамай, қилични нақд киндигига ботирди. Кўзлари ола-кула бўлиб кетган хожа кушандаси бўлган тигнинг очиқ қолган жойини икки қўллаб ушлади-да, «Хи, номард!» — дея юзтубан қулади.

Оловхон Юсуф совук илжайди, ажабки, оёқлари бир узайиб, бир қисқараётган Алиакбар қароқларидаги талваса юрагига беадад ҳузур бўлиб кўчаётган эди. Манг-лайидаги терни сидира ташлаб ўйлади: «На чора, Тангри шуни буюрмиш!» Салдан кейин Маҳмуд Торобий сари юзланаркан, қарашида ёввойи бир хохиш бор эди. Сўнг беихтиёр ажабсинди, негаки ҳалигина қахру ғазаб сочиб, даҳшат солиб ўзини химоя қилаётган баходир аввалги жойида чалқанча тушиб ётарди. Тавба, у мамнунмиди, қайғу чекаётганмиди, Худо ҳақи билиб бўлмасди. Нечукким соқол босган ва бўздек оқарган бетида: «Ҳей, ўғлон, маним бу ғариб бошим шунчалар талашувга арзирмиди?!» — деган маънодаги заҳарханда зоҳир эди...

— Ур, иним, ура қол, бас, маҳтал қилма! — деди Маҳмуд Торобий унга тик қараб. — Савил қолгур жон омонат, омонат жонни шундай кунда топширмасам, қачон

топширамен?! Эсимни таниганимдан бери орау килдим Оллох дийдорига етишмакни, шул саодатни сенинг қилинчигдан буюрган экан! Ур, ура қол, махтал килма!..

Авзойи ўзгариб кетган Оловхон Юсуф индамади.

Хозир йигит кўп нарсани унутган: қачонлардир мўғул қиличи қиймалаган онаси ва укаларини, кўнглига баҳор насимини олиб кирган Сузукни, тоғ-тоғ уйилган мурдаларни, улар ёнига қўшилган Гурани, Алиакбар хожа ал-Бухорийни... Қолаверса, Улуғ мухораба кечган сайхонлик қайсидир бурчида манглайдан тиг еган падари Зор Жаҳон — Мухаммад Хорун туфрок кучиб ётганидан беҳабар эди. Хаёлида биргина нарса — бўйи баробар тўкиладиган жавохирот, Мовароуннахрда энг обрўли ҳисобланган Бухоро тахти аллақандай сеҳру жодусини намоёиш қилиб тўхтовсиз айланарди. Бухоро соҳиби давронлигига даъвогар бўлган мана бу кимса эса хозир, беиззатона, хорлигу зорликда — аянч тарзда, калласидан жудо бўлади ва бу йўқотиш унга мислсиз саодат бахш этади, саодат!

Энди Махмуд Торобий киёфаси, боқиши яна ҳам осуда, чамаси, қилич ҳукмига ўзини астойдил ҳозирлаётир. «Ёху, сен — Акбар!» — мардона шивирлади ва секин бошини кўтарди. Оловхон Юсуф баҳодир нигоҳига тоқат қилолмай, беихтиёр чаппа ўғирилди ва ўзича дедики: «Ҳали ҳам қароғидаги ёлқиндан ўт тушмабдир дунё айвонига!» Ё рабки, бирдан ичи гумириб, ханжарни сугургани ёдида, фақат ханжари чанқоғини қондирдимиди, йўқми, тузукроқ эслолмайди. Адашмаса, ишни ёмон бажармади, нақд қўлтиқни мўлжал олган эди.

— Намунча ўтмас бунинг, Оловхон?

— Нима-а? — деди у каловланиб.

— Ёмон аччиқ бўларкан ўзингники!

Шу бўлди Махмуд Торобийнинг сўнгги сўзлари...

Аланечук хомуш тортган, қизғимтир тусга кирган яроққа жимгина термилган кўйи Оловхон Юсуф анчагача беҳолу безабон қакқайиб турди. Теварагида туфрокка қоришган жонсиз бошлар беҳисоб, у тақдиридан рози ёки норозилиги номаълум бошлар ичида саросар қотган, бинобарин, уларга эътибор бермас, ҳатто уларни кўрмас эди. Таажжубки, энди Махмуд Торобий қарокларида нақшланиб қолган оғриқ ва армон дилини юмшоқ-юмшоқ ўртаётган эди. Йигит буни теран туйиб, енгилги-

на титранди: «Ё раб, Ўзинг мадад бер!» Шундай деб бир неча бор гудранди, аста энгашаркан, ногох нафаси кийилгандек туюлди-да, совук бир нарса югурди бада-нига: аввал ханжар тутган ўнг қўли, кейин чап қўли тортиша-тортиша чангак бўлиб қолди. Нечун, нечун? Буни билмасди, билмай ўтди дунёдан!

Сайхонликни ёпирила келиб осмон босгандек бўлди, атроф-жавонибни сўнгсиз само билан баробар сўнгсиз сукунат қучди. Олис Кармана тарафда, Малики Робот кишлоғи атрофида бўлаётган мухораба қасирғаси, каттол ёвни зеру забар қилган ғазавотчилар кийқириғи, султон қисматидан беҳабар ҳолда қочоқлар изидан от қўйиб бораётган Ҳур Қийғир билан Кичкина Қийғирнинг юракларни ларзага соладиган наъраси бу тарафларга етиб келмас эди...

ХОТИМА

Мағрибдан машриққа қадар чўзилган саҳрони жону танни аччиқ-аччиқ сирқиратадиган совуқ қаҳри забтига олганди. Қаҳратон бўрони муттасил хуруж қилар, оқибат ёввойи барханлар бетўхтов кўчиб, букрайган саксовулларни белигача кўмиб юборганди. Беадад бўшлиқ мато каби тап-таранг тортилган, ғазабга минган телба изғирин, бундан кўнгли тўлмагандек, қум тўзонлар ва хазонларни аралаштирган ҳолда олиб келиб юз-кўзга урар эди.

Рутубат ва қоронғилик еру кўкни бирлаштирган, турфа бўёқларни фарқлаш қийин, тоғу тош, ўнгирлар, сойликлар ва дову дарахт чирсиллаб музлаган, атрофда бирон тирик жон кўринмас, кимиралаган нарса борки, бари ин-инига уриб кетган.

Фақат чарх яхши-ёмонига аллақачон қўл силтагани сезилиб турган афтодохол бир банда зимистон чуллаган дўнгликлар ва ўнгирларда чор-ночор ғивирлайди. Кимса қовоғини осилтирган само ва изғирин-бўронини рўқач қилиб керилаётган дашт билан ўчакишгандек эди, якка ўзи, тирсиллаб қотган паст-баландликлар, хувиллаган сўқмоқлар, кўчкинчи қум тепалар орасида, аламини кимга сочишини билмай, титраб-қақшаб юрарди. Шўрлик юпун ва қилтирик, қалин-пахмоқ сочи ўсиб елкаси, қуялаганга ўхшаш ок-қора соқоли ўсиб киндигига тушган, кўзлари

ўрнида конталаш ўйиқларки, улар ёруғ дунёни кўришдан мосуво эдилар. Чўпга айланган титроқ панжаларини тўкилган тишлари ўрнида қолган милкларини зўрға ёпиб турган лабларига тутиб иситмоқчи бўлади. Ҳар замонда қоронғилик ичидан нимадир топмоқчидек тўхтаб, тева-рагига қулоқ тутати, одам исига интиқ эди, одам исини сезмагач, нохушлик билан шивирлайди: «Сузук, Сузук!..»

Орадани кўп вақт кечди: хафталар ўрнини ойлар, ойлар ўрнини йиллар эгаллади, билдирмай келиб, билдирмай кетадиган фурсат аро собит қолган Бухоро кўп нарсани унутди. Аммо шаҳардан бир неча чакирим нарида, кунчиқар томонда, шўра-янтоқ босган сайхонликда ғазаб ва даҳшат, нафрат ва умид билан қоришиб кечган Улуғ мухорабани ҳали-хануз ёдидан чиқаролмас. Сайхонлик мурдаларга тўлгани учун эмас, йўқ, гап бошқа ёқда: ўша харбу зарб Бухоро руҳидаги зангни кўчирмиш!

Буни ҳали ўшанда ҳеч ким ўйламагани, буни ўйлагани вақт йўқ эди, ҳамма ўзини тамомила қиёмат-қойим ичига ташлаган эди, фақат яраланиб отдан қулаган Маҳмуд Торобий кўнглидан шу фикр липиллаб ўтган эди.

Дайди ўқмиди тани-жонини яралаган? Бу Тангрига аён, бундан бандалари беҳабар қолишди, улар Маҳмуд Торобий айтган сўнгги сўзлардан ҳам беҳабар қолишди. Торобий айтган сўнгги сўзларни фақат бир киши — бу кунда қаттол чўл қаҳратонига кўксини яланг тутганча, қаёққадир улоқиб бораётган кишигина эшитувди. Аммо у ўшанда баҳодир дилидагини тўқису тугал англай оладиган аҳволда эмасди. Нечукким дағ-дағ учар, гарангсираб мўлтирар, Яратгандан мадад тилар, ханжари учидан томаётган қонга тикилиб ўғжир эди. Тезроқ Чиғатой билан кўришиш истаги миясида чарх ураётганди, қўллари чангак бўлиб қолганда ҳам бу муддаосидан кечмади. Карманагача яёв бориб, рўй берган воқеани ҳоқонга оқизмай-томизмай сўзлади.

— Ихм! — маънодор йўталди Чиғатой.

Тасбеҳ ўғираётган Маҳмуд ялавоч эсанкираб қолди.

— Ваҳима бекор, биз енгимиз!

Анча бурун ҳоқон ҳоли танг эди, негаки руҳи тушган аскарлари ғазавотчилар тазйиқига дош беролмай чекинишган, қайта ҳужум қилгани ботинмай туришар эди. Оловхон Юсуф келтирган хабар ҳоқон кўксини тоғдек баланд кўтарди ва Бухорога шоду хуррамлик билан ки-

риб борган ғозийлар орқасидан масхаралаб кулди: «Биз енгдик, анов овсарлар билиб кўйсин! Махмуд Торобий ер тишлабдими, зафаримиз шу-да!»

Бухоро қувончи чексиз, аммо улуг сардорсиз хар қандай байрам татимаслиги тайин эди. Айюҳаннос солганча музаффар султонни суриштира бошладилар. Аммо у ерда ҳам, кўкда ҳам йўк эди. Чор-ночор ўзларига таскин беришди: «Ул зот авлиё эрур, Оллоҳ хузурига бормиш, тез кунда қайтиб келур!» Султон эса қайтмади, ғазавотчилар унинг ёди билан ўзларини овунтириб турган паллада Чигатой яна катта кўшин билан Бухорони бошқатдан ясоғи қаттолга етқариш учун ҳозир у нозир бўлди. Энди мўминларни жанг майдонига Муҳаммад билан Али етаклади. Аттангки, омад қайтган эди. Бу навбат қонга Чигатой қиличи яхшироқ тўйди. Фарёдлар кўкка ўрлаб, йигирма минг мўмин шаҳидлик либосини кийди, ўк еб кўлидан қиличини туширган Муҳаммад армон қилдики: «Хей, дариғ, ёнимда акам йўк-да, акам ёнимда турғонда бунча хору абгор бўлмасдим!»

Ошиғи олчи турган Чигатой ғазабга минган босқоқларига Бухоройи шарифни ер билан битта қилиб текислаш ва ўрнини мол боқадиган майдонга айлантириш ҳақида амр қилди. Бу кулфат нималигини яхши тушунган Махмуд ялавоч ҳокон фикрига норозилик билдириб, ялиниш-ёлвориш билан Бухорони қатли омадан саклаб қолди. Чигатой кўнглида анчадан бери кудр саклаб келган эмасми, ҳалиги ҳаракатини яхши баҳона билиб, ундан ноиблик рутбасини тортиб олди. Савашувлар босилиб, анча хотиржам тортгандан кейин, ниҳоят, Оловхон Юсуфни эслади. Амрига кўра, йигитни эрталаб хобгоҳда ҳозир қилишди.

— Сенга не ваъда қилган эдим, ўрлон?

Севинч Оловхон Юсуфни қарахт қилиб қўяёзди.

— Бухоро тахтини!

— Жуда соз! Буни тахтга чиқазинглар!

Ҳокон амри вожиб бўлди.

— Хўш, муродингга етдингми? — Оловхон Юсуф мамнун бош ирғағач, ҳокон мийиғида кула-кула аъёнларига юзланди: — Эшитдингларми, муродига етибди, энди кўзларига мил тортинглар!

Кутилмаган ҳукм ҳам кечиктирилмай адо этилди. Ҳали улкан қувончи тағига етиб улгурмаган, устидаги ялтирок

либослар рангига тўйиб боқолмаган Оловхон Юсуф ақл бовар қилмас қўйга тушди. Ёруғ дунё бирпасда зимистонга айланди, сал хушига келганда қайсидир тақир гўшада чийралиб ётарди. Атрофга қабристон сукунати чўккан, олис-олислардан кашқирлар улиши эшитиларди, холос.

Шундан бери яна неча замонлар ўтди, Бухоро хануз беомон кечган Улуғ мухораба сурони билан яшамоқда, аммо уни аллақачон тасаввуридан бир хас каби чиқариб ташлаган. Хатто ўзи ўзини унутган: юраги ҳам, шуури ҳам бўм-бўш... Фақат ахён-ахёнда теран бир ғусса ва аламга чулганган кўйи Сузукни хотирлаб, телбавор тарзда ғингшилайди: «Қайдасен, Сузук? Нечун фақирни йўкламайсен, Сузук?»

Ғариблик жон-жонидан ўтиб кетганда, не қиларини билмай, чархи қаттолга пайдар-пай маломат тошларини отарди. Хей, дариғ, тўғри қилармиди? Айтиш қийин, айтгани тил бормаиди, нечукким у яхши-ёмонга қўл силтагани етмай, яхши-ёмонни фаркламай ҳам қўйганди. Баъзилар тап тортмай бетига сапчилашганда, таъна-дашномга қўмишганда, аямасдан тепиб-тепкилашганда пинагини бузмасди. Кўпинча тиланиб турганда кафтига тошкесак, олма пўчоғи ёки ит ғажиб ташлаган суяк қўйиб кетишарди. Бирор панада думалаб ҳордиқ олаётганда кашкулини ўғирлаб қочишар ёки толтовоқдаги ёвғон овқатига ховучлаб қум сепишарди. Неча маротаба етаклаб жар лабига олиб бориб қўйишди. Хар гал тасодиф билан омон қолди; хар ҳолда энди ханф-хатарни сезгиси билан пайқарди.

Кимдир, ҳартугул хотин киши бўлса керак, устидан бир тоғора мағзава ағдарган куни йиғлай-йиғлай шаҳарни тарк этди. Тентирай-тентирай қуриб-қакшаган поёни йўқ чўлга етишди. Қашқирлар увиллаши юрагига ваҳима солса ҳам кимсасизлик аро ўзини анча-мунча эркин хис этарди. Жазирама ёзда ташналикдан азоб чекарди, хайриятки сезгилари узоқдаги анҳор ёки ховуз бўйига етказарди, шунда тўйиб-тўйиб сув ичар, кичкина мешини бир амаллаб тўлдириб оларди-да, одамлар нигоҳи тушмайдиган жойларга қочиб қолиш пайида бўларди.

Хар замон у ёки бу қишлоқда раҳимдил бандалар бечорани қуртлаган туршак ёки қотган зоғора билан сийлашарди. Не ажаб: шунда ғадир-будир ковоқларида нур

ўрнини босадиган бир хил жимишлаш зуҳурланарди. Шошилганча чеккарокқа ўтар, ўнғайрок жойда тумшая олиб зогорани кавшар, бутун киефасида, насибамни битта-яримтаси тортиб олмасмикин, деган хадик акс этар эди.

Бора-бора уй-жойи йўк елвагай каландарлар даврасига қўшилди. Одатича, улар сўкишса ҳам, масхара қилишса ҳам эътибор бермасди. Кимки устидан кулса, қўшилиб ўзи ҳам хохоларди. Ҳазар қилишларини сезмасди, кўпинча дарвешларга эргашиб кишлок бўйлаб изғир, чўл ўртасига, Улуғ мухораба кечган сайхонликка тентираб бориб қоларди. Оллох суйган бандалар калла суякларини бир жойда тўплашарди-да, атрофида айланиб, баланд товушда: «Ёхувва-ва! Ёхувва-а! Ҳақ дўст ё Оллоҳ!» — дея зикр тушишарди. Аммо у одамни титратиб юборадиган бу манзарани кўрмас, ғамга ботгани боис деярли ҳеч нарсани фахмламас, жазавади овозларга қулоқ тутганча, дўнгликда қўнишиб ўлтирар эди.

Бир кун Оловхон Юсуф ўша сайхонликка ёлғиз бориб қолди. Асрий сукунат аро беихтиёр қулоғи остида урхо-ур садолари янгради-да, гўё тошга айланди. Салдан кейин довдираб-совдираб одимларкан, беҳос нимагадир тўкишди, бениҳоя пешланган сезгилари ёрдамида у не эканлигини билди ва аъзон баданига титроқ югуртилади. Во, дариг, калла суяги ногоҳ тилга кирди:

— Мени тепиб ўтаётирсен, танимадингму, йигит?

У буткул карахт эди.

— Факир сўкирмен, қандоғ таний сени!?

Бир неча лаҳзадан кейин нечукким етти қават ер тагидан эшитилгандек секин, ўкинч-изтироб ва армонга мойил маҳзун сазо келди:

— Бор, йигит, бор, йўлингдан қолма, фақат унутма-гайсен: ёмон аччиқ бўлур ўзингники!

Шўрлик чорасиз тиз чўкиб ўқирди: «Туфрок бўлай, туфрок!»

Ўша-ўша сайхонликда қолди, сайхонликни тарк этиб кетолмади. Тирикчиликни бир амаллаб шу ерда ўтказарди. На жазирама, на совуқ, на очлик, на тўқликнинг фарқи бор — теваракда чор-ночор дилдираб ва ғудраниб юргани-юрган.

Ҳозир ҳам изғирин ва қорни писанд қилмай қайгадир ҳол-беҳол судралиб борарди. Манзили аниқ эмас,

лекин тўхтовсиз илгари босар, саксовул буталари кийимларини йиртгани, афт-башарасини тирнагани билан иши йўқ эди.

Жимжит чўл тонги ниҳоят ёришди, аммо булутлар чекингани, барханлар елкасига шафақ текканини сал бўлсин пайқамади. Изидан оч ва ваҳший кашқир тушган каби, бир алфозда юлиниб-юлкиниб лўкилларди. Илкис шохларини бўрон синдирган саксовул танасига зарб билан тўқишди. Ёнламасига инграниб қулади, анчадан кейин зўр-базўр туриб, аянчли тарзда чўнкайиб олarkan, тинмасак изғирин қулоғига бир нидо бўлиб чалинди: «Ур, йигит, ура ҳол, маҳтал қилма!» Энди чидолмай ориқ гавдасини ерга отди ва пешонасини тошга урди. Барибир бўғзига қадалиб олган оғудек аччик дард босилмади. Хаёлида беадад оғриқ ва армон нақшланган кўзлар жонланар эди...

1989 — 1998

ШЕРДОР

ҚИССА

Самарқандда осойишталик ҳукм сураётган кунлар...

Хижрий минг қирқ тўртинчи сана кўклами Зарафшон соҳиллари ёқалаб сездирмай кириб келгандан кейин шаҳристон жамоли гулдек очилиб кетди. Кўклам қушлари чор-атрофни ҳалқадек ўраган, жаҳонгир Амир Темур замонидаёқ маълуму машҳур бўлган боғу роғларга жон ато қилди. Боғу роғлар билан туташ қирлар, сойлар, ўнгирларда қиш бўйи уйилиб ётган қорлар эрий-эрий бўтанаю шалолага айланди.

Бениҳоя чўзилган қаҳратон оғушида мудраган Афросиёб харобалари уйқуси қочди. Сокин тепаликлар узра қалдирғочлар хушнуд чуғурлайди. Офтоб илитган кўҳна деворлар қолдиқлари бўйлаб из солган кумурскалар лашкари нари-бери тинимсиз гивирлагани гивирлаган...

Наврўз шабадаси Обираҳмат ва Сиёб қирғокларида нишлаган пидина, исмалоқ исларини хонадонлар сари етказишга ошиқади. Баъзан кундузлар марварид тусли йирик-йирик ёмғир савалаб, сабззорлар қўйнида роҳат қилаётган шаҳристон ҳавосини ғубордан фориг айлар, ҳаял ўтмай тиниб, сийраклашган булутлар орасидан кўёш мўралар эди.

Шаҳри муаззамда алоҳида ўрин тутган муҳандис-меъморлар маҳалласи ўртасидаги ҳовли-боғ навбахорни бир соғинч билан қаршилабди. Аллақачон яшил либос кийган дов-дарахт ёмғирда чўмилиб яна ҳам яшнаган, райхон-жамбил ва турфа гуллар чор-атрофни муаттар бўйларга фарқ айлаган, ҳар жойда ийманибгина очилган кизғалдоқлар қизариб кўринар эди.

Ҳовлига кунботардаги қўш табақали ўймакор дарвоза ёки унинг биқинида ўрнатилган дарча орқали кирилади. Шундоқ ўнг қанотда энлигина сайисхона тушибди, чапда эса анчайин ҳашамат билан болохонали ва пешайвонли баланд уй солинган бўлиб, барча устунлари, эшиклари беихтиёр киши эътиборини тортадиган ислимий, лола-мадоҳил, занжира нақшлари билан безатилган эди.

Хоналарни теран сукунат камраган...

Ора-чорада мусичалар ку-кулаши эшитилиб қолади.

Ганҷкорий усулда нақш чекилган катта даҳлизда, гулдор панжарали дереза олдида ҳорғин-поришон турган

йигит — Мухаммад Аваз Самарқандий, жимликка тамом ихтиёрини берганми ёки бошқа сабабга кўрами, замину замонни уйғотган куклам нашъу намосидан буткул хорижда эди. Келишимли тик кадди-коматида куч-куват, думалок-оқиш бетида катъият зоҳир бўлса ҳам, нечундир ҳаракатлари паришон эди. Бу ахволини ўзи ҳам сезди чоғи, ниҳоят, бир хил ғашланиб, оғрина бошлади. Ховли адоғидаги дарахт шохлари оралаб сизган қуёш нурлари панжарага санчилганда ҳаёли Регистонга уланди. Йўғ-а, у гўё бирдан дилига бор салобати билан ёпирилиб келди.

Ажабо, дўппини бир айлантириб қўйгунча, орадан ўн беш йилдан зиёдрок вақт ўтибди-я! Ҳамон ягона мадраса тарху амали билан овора бўлипади. Нечун? Дастлари шунча ҳам калтами ёки салтанат ожиз? Агар бу сўз бирор мажлис ёки маъракада оғизга олинса борми, Ялангтўшбий Баҳодирнинг ҳар мўйи найзага айланса керак!..

Мадраса хаддан зиёда забардастлиги ҳақидаги мулоҳаза алланечук безовта кўнглига бир нав таскин берди. Шахристон чиройига ярашиб тушажаги хусусида беҳисоб башоратлар қилинган бино тамалига илк ғиштни меъмору муҳандислар пири саналмиш Мулла Абдужабор Самарқандий, не-не машаққатли жанглardan кейин ҳокимлик тожини кийган Абу Карим Бойҳожий ўғли Ялангтўшбий Баҳодир пок ният билан қўйган эди. Ўша масъуд онлар — Регистонда азонлаб қарнай-сурнай садолари янграгани, беҳисоб халойиқ тўплангани, устод билан ҳукмдор чорқунжак ғиштларни қўлларида тутганча тамал сари одимлашгани сира-сира ёдидан кўтарилмайди.

Мухаммад Аваз одамзот вақтга тебелигини мана энди теранрок англаб турибди. Во дариф, саховатпеша бўлишни касб қилган устод не-не уқубатли довондан ошибди ва охир-оқибат қарилик табарруқ қўлларига асо тутқазмиш! Бинобарин, ўзининг умридан ҳам қанчаси ўтди-кетди. Агар ул зот бўлмаса нимага эришарди-ю, не кечарди холи?

Ҳукмдорлар шавкатини қўқларга кўтармок ниятида не-не муаззам иморатлар солиб, ўзи қилча шуҳрат ва обрў тама қилмаган устод беш йилча бурун ўзига мубошир меъморлик ёрлигини топширганини эслаганда кўнгли алланечук қалқиб кетди.

Мухаммад Аваз баҳор хуш бўйлар билан тўлдирган

ховлидан узилди, анча гавжум кўча муюлишида, сахар севалаган ёмғир яшнатган садақайрағоч тагида ўзини кутаётган уста Самандар билан уста Пўлатни кўргач, чехраси ёришди.

— Муборак!.. Муборак бўлғай!..

Қушдек енгил тортган Мухаммад Аваз ҳам қутлов сўзлари айтиб дўстларини сийлади. Сўнг Наврўз фазилатлари хусусида кизгин мусохаба юритган ҳолда Регистон сари қадам босишди.

Майдон тўс-тўполон бўлса ҳам жозибаси ва файзу шукуҳини йўкотмаган эди. Баҳор таровати айникса турфа обидалар бўёқларини тагин ҳам жонлантириб юборганди. Замонида қилич урмак билан эмас, илм туғини баланд кўтаришда кўпроқ ном таратган Мирзо Улуғбек мадрасасининг залворли пештоқи куёшда ажаб тусли ярқирар эди. Пештоқдаги жилвакор юлдузлар шундоққина самодан узиб олиниб зарб этилган каби ҳайратомуз туюлади.

Хануз илм-фан арбоблари ва толиблари макони бўлиб турган муаззам мадраса қаршисида худди эгизаги каби яна бир салобатли иморат қад ростлаган бўлиб, қачондан бери Мухаммад Аваз фикри-зикрини банд айлагани бежиз эмасди. Янги бино пештоқи ҳали яланғоч, фақат миноралари, гумбазлари, ён деворлари ва ички тарафи эндигина кошинкорий қиёфа ола бошлаган эди.

Чала иморатга кизиқиш билан қарай-қарай кенггина тошлоқ кўчага ўтишди. Икки тарафига савдо расталари жойлашган бу кўча Бибиҳоним мадрасаси, Ҳазрати Хизр масжидини ёнлаб, Афросиёб харобалари, кейин эса Сиёб ва Обираҳмат ариқлари билан боғланади. Қадам босиш кийин, ер ёрилиб одам чиққан дейсиз. Жамалак таккан шўх-шаддот қизалоқлар, гулдор бахмал дўппи ва бекасам тўн кийган ўғил болалар, паранжи-чачвон ёпинган келинчаклар, гижинглаган от минган куёв тўралару аслзодалар, мункиллаган чол-кампирлар вағир-вуғир билан сайилгоҳ тараф шошилишади.

Гумбазлари зумрад янглиғ ёнаётган Шохизинда силсиласи сари элтадиган кўча айникса тирбанд эди. Кўпириб-тошаётган зиёратчиларга назар ташлаган Мухаммад Аваз ногоҳ Кеш тўқнашувида яраланган падари бузруквори Бобо Миршароф жонини омон саклаб қолишни сўрамок ниятида онаси билан Шохизинда паноҳига бўзчининг мокисидек қатнаганларини эслади. Ўшанда, чина-

кам мўъжиза рўй бериб, осори-атикаларга шу қадар каттиқ боғланиб қолдики, дилининг аллақайси бурчидаги илинж ишончга айланди.

Аммо ҳакиму ҳозик Абдулмалик Давоий, кунлардан бир кун азон чоғи, Шоҳизинда сари отланган она-болани йўлдан тўхтатиб, Бобо Миршарофни қийнаган дард ва жароҳат қонига ожизлик қилгани учун қайта-қайта афу сўради.

Оқу қорани тузукрок танимаган ўғлонни, Мовароуннаҳрда пешқадам табиб ҳисобланган зот муолажалари бекор кетганидан кўра, кўпроқ Шоҳизиндадан нажот сўраб қилган илтижолари наф бермагани ҳайратга солди. Ахир, улар астойдил пок ният билан тиловат қилишмаган эдими? Етти қават ер остидаги тирик шоҳ нечун ёлворишларига қулоқ тутмади?

Назокатбону кўз очиб кўрган кишиси ўлимидан кейин ҳам Шоҳизинда остонасини тарк этмади. Муҳаммад Аваз ҳам бўғалоқ каби волидаси изидан қолмади. Она-бола қиёфаларида недир умид акс этган турфа тоифали зиёратчиларга заррача эътибор бермай, хиёл ачқимтир ҳаво ўрнашиб қолган ним қоронғи салқин хонага оҳиста кириб боришар эди. Муҳаммад жийда гулидай нозик нақшлар ўйилган бағдодий эшикка, қулоч етмайдиган кўп киррали забардаст устунларга, энг тўрдаги бўлманинг ложувард тусда товланувчи шифтига ҳайратланиб тикиларди. Шифтда бўёқлар ва нақшлар шу қадар уйғунликка киришганки, шу қадар теран жозиба қанф этганки, у осмон қуёши, ойи, юлдузлари билан бунда жо бўлганини мурғак тасаввури орқали эътироф этарди. Хар гал бу ерга келганда енгил тортар, кўзлари қамашар, гўё ранглар ҳосил қилган буржларга сингиб йўқолар эди.

Онаизор ўзи билан ўзи овора бўлгани сабабли ўғли аҳволини сезмайди, ҳатто уни унутади. Ним қоронғи хона жанубидаги гулдор панжара орқали кўриниб турган қабртош эътиборини ўғирлайди. Сўнг тимискиланган кўйи бурчакда шам ёкиб, дуога қўл очади.

Муҳаммад шўрлик онасига ачинарди, бинобарин, чарх йўриқларига ёки меҳрибони жон-жаҳди билан ёпишган эътикодгами, хуллас, нимага қаттиқрок суянишни билмасди. Номлари тарих нарақларида битилган машо-йиҳлар саргузаштлари аста-секин уни сира қизиқтирмай қўйди. Бора-бора дилида бошқа истак уйғонди. Шаҳар чиройини очган турли осори-атикаларни якка ўзи бориб

кўрадиган, якка ўзи улар қошида қоатлаб ўй сурадиган бўлди. Амир Темур, Бибихоним, Ишратхона ва Оксарой каби ғаройиб обидалар ёнидан кўпинча қоёш ботгунча жилмас, кун давомида тусини бир неча бор ўзгартирадиган бўёқлар асирига айланар эди.

Ахийри, Назокатбону фарзанди қандайдир одамови, хиёл мунис, хиёл тажанг бўлиб ўсаётганини пайқади ва қўрқиб кетди. Қалаваси учини йўқотган онаизор нима қиларини билмай боши қотди. Агар устод Мулла Абдужаббор пайшанба кунларидан бирида мархум эри хотирасига дуойи фотиҳа ўқиш учун ташриф буюрмаганда биттаю битта чироққари тақдири келгусида не кечиши қоронғи эди.

Дуойи фотиҳадан сўнг у ногоҳ, устод эри билан тутинган оғанини эканини ёдлаб, кўзларини ёшлаганча, ҳасрат қилиб қолди. Меъмор қадди букилаёзган мушфик аёл дардларини тинглагач, пойгақда хомуш чўк тушган, ранг-рўйи синикқан Мухаммадга зимдан нигоҳ отди. Бир зум хаёл сургач, ўғлон тарбиясини эртадан зиммасига олажагини билдириб, онаизорни хотиржам қилди.

Зуккотаъб устоднинг ўша лаҳзадаги ҳолати — паршонлик ва ўкинч ифодаланган қиёфаси Мухаммад Аваз хаёлида ажаб бир тарзда нурланиб жонланди.

Айни чоғда у уста Самандар ва уста Пўлатдан орқада қолмай, илдам-илдам одимларкан, умрининг ҳар дақиқасини ғиштга қошин сайқаллаш, иморатларга такрор билмас шаклу шамойил бағишлаш билан кечирган Мулла Абдужабборга ҳурмати қанчалар баландлигини туйди.

Ортларида асов отлар кишнади ва ҳаял ўтмай дубулға-совут қийган найзабардор сарбозлар жиловларни бўшатганча қичқириб ўтишди:

— Хе-е-ей, пў-ў-шт! Йўл бўшат, ҳалойик!...

Бибихоним мадрасасининг ғарбий тарафидаги тор кўчадан бўй-бастлари бир хил қирқ қанизак оққушлар янглиғ тизилишиб чиққандан кейин Самарқанд ҳоқими Ялангтўшбий Баҳодирнинг кенжа қизи Моҳбону сайил ихтиёр қилганини Мухаммад Аваз тушунди. Аслзода амирлар, беклар юрагини ёққан опаси Иқлима падарини қўллаб юрган пири қалон Ҳожа Ҳошимнинг ўғли Мухаммад Қосим Даҳбедийга узатилгандан кейин Моҳбону саройда ўзини эркин қушдек тута бошлаганидан озми-кўп хабардор эди. Аслида эса у, эркалик қилиб эмас, анча-мунча шаддотлик билан ота-онаси устидан ҳукм юр-

гизмокчи бўлар эди. Малоҳатда тенги йўқ кенжа қизи туфайли тағин ҳам катта обру қозониш, беҳисоб бойликка эга бўлишни Ялангтўш анчадан бери орзу қиларди. Шу сабабли Моҳбону билан ҳисоблашар, у нимаики истаса, барини бекаму кўст адо этарди. Масалан, ҳар йили Наврўз сайли билан овуниши, юзига ҳарир парда тутганча, канизаклари қуршовида чорбоғлар ва сабзазорларни яёв кезиши, шаҳристон кўчалари, расталарини айланиши, осори-атиқаларни зиёрат қилишига розилик билдирар эди. Бутун вилоятда, хусусан, Афросиёб ялангликлари, Сиёб ва Обираҳмат бўйларида кўнгилоҷар томошалар уюштириш ҳақида фармон бергач, кўпинча ўзи ҳам Моҳбонудек пари-пайкарни дунёга келтирган катта малика Хуршидаойим билан истироҳатга ошиқарди...

Муҳаммад Аваз бир томонини сел ювган тепалик биқинида шарпадек жонсиз туриб қолди. Марғилоний саккиз тепки атлас кўйлак кийиб, қўшқават ҳарир ридо ёпинган Моҳбону, атру бўйлар таратиб, шундоққина ёнидан ўтиб кетди. Атрофида сулув ва қувноқ канизақлар соллона-соллона одимлашар, йигитлар нигоҳини туйиб, энтиқиш билан бир-бирларини аста туртишар, чимчилашар, қикир-қикир қулишар эди.

Ногоҳ нимадир Муҳаммад Авазнинг потирлаган юрагига гўё чўғдек жизиллаб тегди. Сираси, Моҳбону рўпарасидан гул-гул яшнаб, бутун кўрку камолини намойиш этиб ўтаётганда чиммати четини эҳтиёткорона кўтаргандай, ўзига ҳам сирли, ҳам ғамзали нигоҳ отгандай, ширингина жилмайиш ҳадя этгандай бўлди.

Ё раб! Наҳотки, мўру малаҳдек одам орасидан малика уни кўрди? Йўқ, қаёқдан кўрсин, орзиқишлари беҳуда, қачондан бери дилида яшай бошлаган умид саробга ўхшаб чалғитди, холос. Ҳаргиз малак чиммати четини кўтаргани ҳам, қиялатиб қарагани ҳам, маъноли кулгани ҳам ёлғон!..

* * *

Тақдир инояти чексиз экан!..

Бултур ёз адоқларида сарой фариштаси билан илк бор юзлашган фурсатда шундай фикр ҳаёлидан кечди. Ўшанда гўё у ҳақиқий мўъжиза — иккинчи офтобга дуч келди. Рўпарасида тўсатдан пайдо бўлган рухсор кўзларини шу қадар қамаштириб юбордики, қаттиқ гангиб, анчагача ҳушини ўнглолмай юрди.

Анчадан бери, Ялангтўш Баходир фармойишига кўра, вақт путурдан кеткизган сарой таъмири Мухаммад Аваз гарданида эди. У, янги мадраса қурилишидан узилиб, шогирдлари Аҳмад Валихон ва Абдуллоҳ Завкий кўмагида, ҳукмдор хоҳишини адо этиш билан машғул эди.

Қашқар, Афғон, Шарқий Эрон, Туркистон, Тибет ўлкалари ва қозоқ, қирғиз, туркман элатларидан беҳисоб совға-салом билан муттасил элчилару меҳмонлар келиб турувчи сершовкин хобгоҳда мураккаб юмуш — қошинқорий безаклар, ганч нақшлар ва заррин гуллар зарб этиш осон эмасди. Келди-кетдидан бўшамайдиган саломхона кўлдан чиқиб, беҳад кенг, баланд шифтли узун хонага ўтишгач, сал енгил нафас олишди ҳамда ишлари осонроқ кўча бошлади. Бениҳоя хилват, осойишта ушбу бўлмада Моҳбонуни тез-тез кўрадиган бўлди.

Тақдир кулиб боққан ўша кун Моҳбону муваққат ёғоч хавозадан берироқда одатдагидан узоқроқ туриб қолди. Шу фароғатли лаҳзада Мухаммад Аваз илк дафъа латиф овозини эшитди ва кўксини недир чўғ қуйдирди.

— Меъмор жаноблари, — малика беихтиёр ҳарир пардасини кўтарди, энди бутун вужудига нақд олов туташган Мухаммад Аваз унга ҳалик аралаш кўз қирини ташлади, — нечун ислимий гуллар бу устунда ингичка-ю, бунисида йўғонлашган?

Мухаммад Аваз кеча қурилиш аҳволидан хабар олмоқ мақсадида бориб тутилиб қолди ва саройга келолмади. Шогирдлари бекорчиликни эп билмай, бир устунга ислимий зарбланибди. Гуллар дағаллигини дарҳол пайқаган, анча-мунча ранжиган, бироқ эндигина ҳунар кўчасига мўралаган йигитлар кўнглини оғритишни хоҳламай индамаган эди. Улар хатосини ётиғи билан тушунтириш, тархга зид безакларни кўчириб ташлаш ва бошқатдан тиклаш ҳусусида фикр юритаётган пайтда берилган саволдан рўйи-рост довдиради. Аҳмад Валихон билан Абдуллоҳ Завкий шапалоқ еган каби бир-бирларига эсанкираб қарашди.

— Маликам кечиргайлар, — деди йигит, — бу қусур камина кўзидин қочибдир. Иншооллоҳ, эртагаёқ тузатурмиз.

Моҳбону табассум билан мамнун бош ирғади.

Ўша қисқа суҳбатдан кейин, негадир, малика бир ҳафтача кўринмади. Парда ичида чакнаган кўзлар, дуқлар латофатини чандон оширган майин табассумни

у кечаси ҳам, кундузи ҳам унутолмади. Ажабо, шу маҳалгача сокинликка маҳкум бўлган кўнгли энди кафасдаги кушдек безовта, оқшомлар ойга тикилса, ногоҳ кўз ўнгида ўша тиник ёноклар жонланарди-да, еру кўкка сифмай тўлғонар эди.

Тақдир инояти олдида тамомила ҳушдан ажраган Муҳаммад Аваз ўзи сезмаган ҳолда йўл қарайдиган, қайдалиги, не юмуш билан машғуллигини унутиб, ўзи билан ўзи тортишадиган бўлди. Кўпинча кимгадир муштоқлигини хатто ўзидан яширар, таъмир икир-чикирларига астойдил шўнғиб, чалғиш ва овунишга уринар эди. Харакатлари беҳуда кетгач, шогирдларини хайратга солиб, ҳавога пояси ёки бурчакда соатлаб хомуш ўлтирар эди.

Ҳафта ўтгандан кейин Моҳбону кўкдан тушган фаришта каби тўсатдан пайдо бўлди. Кунчиқар тараф деразаси гирдларини беэаётган Муҳаммад Аваз яқинлашиб келган энгил кадамлар шовурини дафъатан сезмади. Ту누ка тоғорадаги ганч қоришмасига энгашган чоғдагина ажаб назокат билан нурланаётган чехрага кўзи тушди. Малика астойдил ҳол сўрар экан, ёқимли овоз, кулгига мойил қирмизий дудоклар, чақин сачратган серкиприк кўзлар яна борлигини сеҳрлади, ўзини зўрға тутиб олиб саломлашди-да, жимгина ишига берилди.

— Меъмор жаноблари, сиз устозлар устози Муҳаммад Дарвеш Самарқандий шогирди бўлурсизми? — жимликни бузишга журъат этди Моҳбону. — Эпитишимча, аломат суратлар иншо этармишсиз?

— Бул менинг гуноҳим! — дея ўтирилди йигит.

— Гуноҳ?..

— Шундоғ, маликам! Замона зайлига кўра, жонлуғ сувратини қоғоз ёким матога тортган гумроҳ банда деворга бостирилмоғи ёким минора тепасидан ташланмоғидин беҳармисиз?

— Сиз ўлимдан қўрқасизми?

— Ўлимдан? Йўк! — деди Муҳаммад Аваз дадил. — Оллоҳ шохидки, ҳеч нарсадан қўрқмасмен. Фақат хали улусга нафи тегмаган ҳунарим хоки тупроқ бўлиб кетмоғидан қўрқамен. Ҳазрат Алишер Навоий байтини эслармисиз?

— Ҳар нечук устод Муҳаммад Дарвешга қўл берганингиздан тонасизми?

— Икки дунёда ҳам тонмасмен. Аммо меъмори замон

Мулла Абдужаббор ҳазратлари ҳам камина бошида соя-
бон эрур.

— Биламен, сиз меъморлик ила наққошликка кўпроқ
топинурсиз.

— Меъморлигу наққошлик мусаввирлик билан эги-
закдир.

— Хўп топиб сўзладингиз. Акс ҳолда сиз жонсиз
деворларга бу каби жон ато этолмас эдингиз.

— Гоҳо мусаввирлик хушимни ўғирлайдир. Кайфия-
тим алланеук тортиб, гоҳ завқ, гоҳ маъюслик орқасида
қўлимга қилқалам тутганимни сезмай қоламан.

Мухаммад Аваз, яна арзи-ҳол қилиб, кўнглида бори-
ни тўкиш, қолаверса, нечундир адо этган юмушларидан
қониқмай келаётганини билдириб қўйиш тилагида эди,
лекин одоб юзасидан тилини тишлади.

Малика эса сирли киёфа олган қўйи орзиқиб турар,
ҳар калимаси маънодору қўли гул йигитга ҳавас қилаёт-
гани англашилар эди.

— Каминани авф этгайсиз, — деди Мохбону, тушу-
нуксиз бир маҳзунлик билан, — сарой қошида пайдо
бўлганингиз ҳамоно кўнглимда сиздан бир кўмак сўраш
истаги туғилмиш!

— Бир бечораҳол кимсадин маликам кандок кўмак
тилайдилар?

— Ҳозир баридан воқиф бўласиз!

Бир неча сониядан кейин Мохбону Мухаммад Аваз-
ни арк хосхоналари сари элтадиган сокин йўлак бўйлаб
бемалол эргаштириб борар эди. Ҳеч нарсани тушунма-
ган йигит саросима оғушида жимгина одимлар, гоҳо ён-
верига ҳадиксираб аланглар эди. Дадил илгари босаёт-
ган Мохбону қуёнжорак эканлигига шама қилиб кулар-
кан, ҳеч қандай хавотирга ўрин йўқлигини таъкидлаб
қўйди.

Ичма-ич қурилган бир нечта баҳаво, ним қоронғу
хонадан ўтишди. Ажабки, чўғдек безатилган, тоқчалари
ва таҳмонларига ганч нақшлар ўйилган, панжарали де-
разаларига пардалар тутилган бўлмалар бўм-бўш эди.
Бағдодий эшик орқали яна бир узун йўлакка чиқишди.
Оёқ остида узунасига ял-ял товланувчан пояндозлар
тўшалган, тоқчаларда қатор-қатор хитойи гулдор чинни
идишлар, зар юритилган сандиқчалар, бўйни ингичка
сопол кўзачалар терилган, доира шаклидаги майдонча-

ларда бежирим курсилар, хонтахталар, улкан хумлар кўйилган эди.

Малика, ортига бир қарагач, энг адоқдаги баланд ўймакор эшик қаршисида тўхтади. Кўксини таранг тортиб турган, гавҳару ёқут қадалган қирмизи бахмал нимчаси чўнтагидан калит олди ва шиқирлатиб кулфни очди.

Мухаммад Аваз, остона хатлаган ҳамона, қачондан бери ўзига таниш турли бўёқ ҳиди тутган кенггина айлана хонага шоша-пиша кўз югуртирди. Ва етти ухлаб тушга қирмайдиган ғаройиб масканга келиб қолган одам холига тушди. Шошгани шунчаки, неча маротаба кўзларини юмиб-очса ҳамки, манзара ўзгармади: деворга номаълум мусаввир бутун истеъдодини сарфлаб чизган суратлар илинган эди. Яна бир қанчаси ўртадаги чорқирра устунларга суяб кўйилмиш!..

Мухаммад Аваз жилмайиб турган Мохбону чехрасига илк бор узоқ, ҳа, бениҳоя узоқ термилди. Гўё шу билан мислсиз хайрат чоҳига кулаганини ифодалади. Ажабки, ҳамон тили айланмас, вужуди қарахт, ўй-фикри пароканда эди. Ахийри, сал ўзини ўнглаб, вазмин одимлар билан тўрга ўтди. Ўнг кўлдаги суратга яқинлашаётиб, кўкимтир бўёқ солинган сопол идишга тўкишди. Ёғоч шокосадаги сувга солиб кўйилган қилкалам ҳисобига етиб бўлмасди. Тавба, бу ғўшада мусаввирлар жамоаси ижод ила машғулми?

Ҳамон сўз қотишга ожизлик қилаётган Мухаммад Аваз хайрат ва завқ оғушида дуч келган биринчи суратни назардан кечира бошлади. Қорабайир отлар уюри тасвирланган матодан нигоҳ узолмай қолди. Тўғри, ранглар кенглик ифодасида бир қадар ожизлик қилганди, шунга қарамай, ҳар бир чизикда аллақандай шиддат ва кўркамлик бўртиб турар эди.

— Бул Ҳабибаники! — деди Мохбону кулимсираб.

— Ул ким?

— Маним канизагим. Ҳалиги... дугонам!

— Ё ажаб! Худо хаки, кўзларимга ишонмасмен!..

Кўксиди ажабтовур туғён туйган Мухаммад Аваз яна томоша билан машғул бўлди. Мана бу сурат ҳажман кичикроқ бўлса ҳамки, кенглик жозибасини теран ифодалаган эди. Кутилмаган сирни ранглардан қидирди: адоғи кўринмас яйдоқ дашт ўртасида якка қайрағоч мунғайиб туради. Олисида, тоғ этакларида қўзғалган бўрон қайрағоч сари шиддат билан ёпирилиб келади. Якка дарахт

қисмати ногоҳ кўксини ачитиб, хаёлини қаёқларгадир адаштириб кетди.

— Бу фожиага ким жон бермиш?

— Камина! — Моҳбонунинг саф тортган узун-калин киприклари оҳиста эгилди, сал ўтиб у тўрдаги матога ишора қилди: — Ушбунни ҳам кўринг. Нима дейсиз, бўёқлари Зарафшон шовқинини тиклаганими?

Йўнилган чорчўпга тортилган оппоқ матодаги манзара шундок Зарафшон соҳилидан кўчирилгандек эди. Қоятошларни юваётган мавжлар, ёввойи жийда буталари, кумлоқда нишлаган ялпиз, терак шохида қўнган қалдирғочлар — бари-бариси ўз ранги, ўз киёфасини топган эди. Салобатли тоғ, кўза кўтариб сувга келаётган дуркун қизлар, уларни нақшинкор дарвоза олдидан маъсланиб кузатаётган зулфлари ғажак, қошлари камон келинчак айниқса эътиборни тортар эди..

— Ажаб бўстон! — деди Муҳаммад Аваз, хона бўйлаб томошасини охирига етказгач. — Аммо булар сизга фароғат эмас, фақат қайғу келтиражагини қандоғ тушунтирай?

— Бунни тушунтирмакка ҳожат йўқдир. Сиз баён қилган хатардан оз бўлса ҳам вокифман! — Моҳбону нигоҳи қатъиятли порлади. — Камина сизни, булардаги қусурларни англатар, деган илинж билан бошлаб келган эрдим.

— Маликам, алар андоғ нафис чизилмишки, харчанд уринсам-да, ҳеч биридан қусур тополмадим. Фақат, ўтинаман, бир сирни фош айланг. Қайси бахтиёр зотни устоз билурсиз?

— Замонамиз Беҳзоди саналмиш пири комил Муҳаммад Дарвеш Самарқандий жанобларини! — Моҳбону киприкларини пирпиратганча ифтихорини ошкор қилди. — Сиздек соҳиби истеъдод хусусинда даставвал ўша муҳтарам зотдан эшитиб эрдим.

— Устод мушкул вазифани чўчимай бўйнига олганидан ҳайратдамен.

— Волидам ўтинчини инобатга тутдилар. Негаки, қон оғишмаган қариндош бўлурлар.

— Волидангиз сизни оқибати қаролиғ юмушдан қайтармоқ ўрнига нечун рағбатлантирур?

— Меъмор жаноблари, меҳрибоним ёшлиқ чоғларида мусаввирлик ҳунарига обдон қизиққан эканлар. Аммо ёшлари ўтиши билан негадир совиганлар. Бир баҳонаи

сабаб билан сандикдан қилқаламлари ва хомакиларини топиб олдим.

— Кейин-чи? — шошилиб савол берди Муҳаммад Аваз.

— Кейин иккимиз хилватроқ хона танлаб бекитиқча шуғулландик. Тўғриси, волидамни холи-жонига қўймадим. Камина билан ярим йилча машғул бўлдилар, инжиқлигим бадларига урди чоғи, тағин юз бурдилар. Қилқалам билан бўёқларни ўйлаб кечалари уйқум қочарди. Тузукрок нарса иншо этолмай ўзимни ўзим кийнардим. Охири волидам ахволимни тушундилар ва мушқулимни осон қилмоқ пайига тушдилар. Падари бузрукворимни безори жон қилиб, Улуғбек мадрасасида мударрислик ила машғул устоди комилни сарой арбоблари сафига олдирилди. Ҳазрат тез орада кўзимни очиб, қўлимни ўнглади. Надоматким, қувончим узоққа бормади, устод валинеъматим билан келишолмай, кетиб қолдилар. Ўшандан буён тағин чорасиз ожизаман. Энди сиз мурувватингизни дариг тутмагайсиз!..

— Камина сиздан мурувватимни дариг тутмаймен, — деди Муҳаммад Аваз хаёлдан бўшамай. — Фақат, бул мураккаб жабҳага тишим унчалик ўтмаслигини айтиб қўяй!

— Ёшурмай айтинг. Кўркасизми?

— Маликам, балки кўркаётганим ростдир! — Муҳаммад Аваз эшик сари йўналди. — Иккиламчи, оёққўлим боғланган, ташвишим бошимдан ошиб ётадир.

— Шошманг! Камина дилингизга озор еткармоқчи эмасдим.

— Дилим унча-мунчада озор топмас, маликам.

— Унда сўзларимга қулоқ беринг. Камина шу кунларда бир хомаки устида куйинаман. Қиёмига етгач, ани кўздан кечирмак ниятида келгаймисиз?

Муҳаммад Аваз малика овозидан шуни илғадики, у мудом бир якин суҳбатдошга интиқ, доим хунарини кимгадир кўз-кўз қилиб, юрагини тўкишни истайди. Қилқалам нурлантирган суратларини фаҳму фаросатли кишига кўрсатиб, ундан олқиш эшитса, ана шундагина жони ором топади, ўзини саодатманд сезади. Минг афсус, бу гўшада, ичини ёрса қил чиқмайдиган каслар тўпланган деворлар ичида, ким у билан баҳсу мунозара ихтиёр этарди?!

Сарой таъмири хали чўзилиши тайин эди. Ана шу

кулай имкониятни назарда тутган Муҳаммад Аваз хомаки битгандан кейин келиб кўриш ва хулосасини айтиш учун тайёр эканини билдирди. Бу аҳду қароридан Моҳбону беҳад севингани, дилида миннатдорлик туйғуси жўш урганини туйиб, ўйчан қиёфада оstonадан узоклашди...

* * *

Кўклам қуёши тиккага кўтарилгани сайин Самарқанд заминини яна ҳам улкан қувонч, таърифи йўқ бир файз чулғаб борар эди. Бир-бири билан уланиб кетган кўчалар ва ҳатто қиру адрлар шовкин-суронга тўла эди. Айниқса, суви шишадек зилол Сиёб бўйи — сайилгоҳ тирбанд бўлиб, каттаю кичик ҳамон бостириб келар эди.

Ёшараётган олам шоду хуррамлигини дилларига жойлаган сайилчилар ҳар жой-ҳар жойда давра қуриб ўтиришар, кимдир қўшиқ-алёр айтса, кимдир рақсга тушар, кимдир дутор ёки танбур чертар эди.

Азалий русумга кўра, беклар-амирлар, бойлар, савдогарлар бир тараф, ўртаҳол тоифа бир тараф, олиму фузало бир тараф, хунарманду қосиблар бир тараф, деҳқонлару чоракорлар бир тараф, бева-бечоралар бир тараф эди.

Айрим дин пешволари ва уламолар ўзларини дуч келган мажлисга уришиб, фоний дунё, охират ҳақида, пайғамбарлар ва авлиё-анбиёлар қароматлари хусусида ибратли ҳикоятлар сўйлашар эди.

Этакроқда жулдир қийинган, бошларига учлик қигиз қалпоқ қўндирган озғин-бўйчан дарвешлар, гоҳо яланг кўкракларига уриб, гоҳо эгри-бугри асоларини силкитиб, тинмай зикр тушишар, баъзи ёш-яланг уларни маҳлиё бўлиб қузатар эди.

Сиёб соҳилида қўпган ола-тасир манзара Муҳаммад Аваз учун янгилик эмасди. Ҳар йили баҳор аввалида у бундай сертўполон шодиёнага албатта гувоҳ ўтарди. Дўстларини икки ёнига олиб, мамнун қиёфада келаркан, Мирзо Улуғбек мадрасаси мударрислари — табиблар пешвоси, қимёгарлар пири Абдулмалик ибн Мулла Шахобиддин Давоий Самарқандий, хандаса илмида беназир олим Дўстий Самарқандий, Ялангтўш арқони давлати сафидан муносиб ўрин топган шоир мавлоно Имомиддин Шерхўжа Самарқандий жанобларини анча олисдан таниди. Мовароуннаҳр доғруғини олам аро ёйган бу

мухтарам зотлар давраси кўринишда оддий бўлса ҳам назокат ва малоҳат бобида етук эди. Илм билан назмга кизиккан кимсалар улар саховатидан баҳра олиш иштиёқи билан шошилишар эди. Давра ҳуснига зеб берган мавлоно Дўстий оқ оралаган қалин соқолини оҳиста силаб, янги йил кирганда фалак буржларида юз берадиган ўзгаришлар, Мирзо Улуғбек томонидан кашф этилган юлдузлар жойлашуви, Зижи Кўрагоний жадвалидаги башарни лол қолдирган фалакиёт илмига тегишли хулосалар ҳақида мулоҳаза юритди. Мударрис фикрларини бошқалар камоли эҳтиром билан тинглашди. Сўнг табиблар пири Абдулмалик Давоий бу айём тошга айланган юракларда ҳам гул ўстира олишини, дийдаларда тўпланган мағорларни абри найсон суви билан ювиб, ҳар бандани саодатга мушарраф айлашини тавсиф этди. Шоир мавлоно Имомиддин маликул-калом Алишер Навоий бисотидан бурро-бурро қилиб ўкиди:

*Мувофиқ кийдилар бўлмиш магар Наврўз ила байрам,
Чаман сарви яшил хилват менинг сарви равоним ҳам.*

Нуктадон устодлар суҳбати Муҳаммад Аваз руҳини чарағон айлади. У айниқса билағонлиги ва камсукумлиги билан танилган, давралар гули бўлиб ўтирадиган мавлоно Дўстий ўйчан бир алфозда изҳор этган сабоқларни кизикиб тинглади. Қачондир у Мулла Абдужабборга шогирд тушиб, таҳсил олмоқ ниятида Мирзо Улуғбек мадрасасига қатнаган кезлар бу нозиктаъб инсон жонфидолиги ва эътиқодда собитлигига кўп марта гувоҳ бўлган эди. Мусаввирлик жабҳасида устози — айни кунда дорилшифоия хужраларидан бирини хилват билиб ижодиётга берилган Муҳаммад Дарवेश Самарқандий мавлоно Дўстий билан ҳамфикр ва ҳаммаслак эканлиги куч ва рағбат берган эди.

Муҳаммад Аваз хонанишинликни ихтиёр этган, қариллик остонасида лиқиллаб турган устодни эслаб маъюс тортди. Бугун ўз майли-хоҳиши билан овора бўлиб, аҳволдан хабар ололмагани учун ўзидан ранжиди. Эртагаёк албатта Наврўз билан қутлаш учун хужрасига қадам ранжиди қилишни ўйлаб, мавлоно Давоийга юзланди.

— Табиб жаноблари, устод ахволлари нечук?

— Ҳазор марта шукрим, ахволлари тузук. Эгамдин имон ила саломатлик тилаб ётадирлар. Аммо не боис,

билмадим, кейинги кунларда камина муолажасига ишон-маслар.

— Сабаби не эркан?

— Адашмасам, ҳар уволу ҳар савоб, ҳар мавлуду ҳар қазо, ҳар роҳату ҳар азоб Ўзидин эркан, бандаси аларни бир ёқли қилмоқликка ожиздир, деган фикрга ёпишиб олмишлар. Зоти шариф хулосалари Ҳақ нури ила табаррук бўлса ҳам, бандаси кўкка термилиб ўтира беришини ножоиз ҳисоблармен. Ҳазрат Нақшбанд ўғит айтмишларки, дил ба ёру даст ба қор!

— Илло, фақир ҳам сиз тарафда!..

— Ўғлим, ишончдан ажралсак яшамакда бирон-бир маъно қолмас.

— Тушунаман. Сизу биз умидланиш ила тирикмиз.

— Барақалло сизга!..

Табиблар пиридан олқиш олиб бир қадар хаяжонланган ва руҳи юксалган Муҳаммад Аваз қўлини кўксига қўйганча эҳтиром кўрсатди. Қон тепчиган бетига ярашиб тушган, ихчам қузалган тим қора соқолини силай-силаё, пича сукут саклагач, қўзғалиш учун одоб билан ижозат сўради.

Муваққат расталарда бу ёғи Ҳиндистон, бу ёғи Хитой, бу ёғи Ўрсия, бу ёғи Эрон, бу ёғи Арабистондан келтирилган қимматбаҳо газмол, пойабзал, қандолат хирмон-хирмон уйилган эди. Тижорат аҳли молини осмону фалакка кўтариб макташ баробарида нарҳини оширса, харидор аҳли устакорлик билан ҳар қанақа зўр матоҳни сўзамоллик билан камситар ва баҳосини ерга урар эди.

Муҳаммад Аваз бунақа «жанг»га тоқат қилолмасди, шу боис мийиғида кула-кула расталардан тез узоқлашди. Бир неча қадам босган заҳоти димоғига қирғоқда ўрнатилган маърақа қозонларда пишаётган мазали таомлар иси урилди. Думба ёғи, жувоз ёғига дамланган паловхонтўра, ял-ял чўғда жиз-биз бўлаётган барра кабобу жигар кабоб, биқирлаб қайнаётган нўхат шўрва, хилхил пишган қалла-поча нақд сўлақайини оқизди.

Иштаҳаси қарнай бўлиб кетган Муҳаммад Аваз атрофига аланглаб уста Пўлат билан уста Самандарни кўрмади. Арик ёқалаб юқориларкан, аллақачон куртаклаган толу тераклар тагида қатор тизилган, кўкраклари олмадеккина бўртган жамалакли қизлар эътиборини тортди. Сал ўтиб, ўзаро маъноли қўз уриштирганча, улар Наврўз лапарини айта бошлашди:

*Жон сўрайсан, Наврузим,,
Сенга жонлар садага...*

Яйдоқ кир этагидаги кенг майдонда гулдор кигизлар тўшалган, олпоқ соқолли кайвони чоллар, мўйлаблари сабза урган чайир йигитлар, кийик каби абжир ўсмирлар даврани кенг олиб кураш тушаётган эдилар.

Наврўз сеҳри ва жозибасини янада чуқурроқ туя бошлаган Мухаммад Аваз урина-сурина ям-яшил кир биқинига келиб қолди. Недир қизикиш билан кирни айланиб, кунботар томонга ўтди. Баланд дорларда Самарканду Бухоронинг кўкни қучишга қодир дорбозлари тараф-тараф томоша кўрсатишмоқда. Яна бир томонда афту башараларини бўяб, ола-қуроқ кийинган қизикчи ва масхарабозлар кулги ва ҳажв гулханини ёқишаётган эди. Яна бошқа жойда муғаннийлар берилиб соз чалишади, хонандалар эшилиб хониш қилишади, уқпар таққан раққосалар олача гиламлар устида капалакдек пириллаб айланишади.

Қир нишабидати супа тахлит майдончада, канизаклари қуршовида, Мохбону аломат томошаларни жимгина сукланиб кузатар, сарвни эслатувчи нозик адо қаддиқоматида, кўклам нашидасини жо қилган кўзларида бир жозоба намоён эди.

Мухаммад Аваз маликани эғнидаги бичими бенихоя нозик ва кўримли атлас кўйлагидан таниди, бир хаприқди-да, ўша томон талпинди. Тинмагур сайилчилар орасидан аранг йўл очиб бораётиб, ногоҳ нарироқда Ялангтўш бош вазири Бобоҳўжа Муслим ибн Салоҳиддинхўжа ўғли, яқинда қурилиш молия мирзаси этиб тайинланган Набихўжа билан тўқнашди. Нуқул кир сари тикилаётган Набихўжа довдираб кетди-да, ғудраниб қаёққадир йўқолди. Нимадир йигит ичини аёвсиз тимдалади. Во ажаб, нобакор наmunча пишқирмаса, хушхаёлини қайси малакка ўғирлатди экан?

Салдан кейин кўрдики, Набихўжа бўлик майсазорда кантарувли, заррин ҳошияли ёпқилар ёпилган, нақшли эгар урилган, кумуш узангили тўриқ сари юрди. Кўп ўтмай у бедов белида қаққайиб ўтирар, совуқ чақнаётган нигоҳини тағин майдончада чуғурланаётган пари-пайкарларга қадаган эди.

Киш рутубати чарчатган диллардан ҳорғинлик ва ғамғуссани аритган ажаб томошалар кечга яқин тугади. Сайилгоҳда одам сийраклашиб, ҳар жой-ҳар жойда кўнгил-

очар ўйинлардан шунчаки излар қолди, холос. Қари-
қартанг, ёш-яланг шаҳарга ошиқа бошлаган паллада Мох-
бону ва канизаклар истироҳати ҳам ниҳоя топди.

Мана, улар бахмал билан безатилган, гижинглаган
жийрон отлар қўшилган араваларга қўнишди-да, оламни
муаттар исларга фарқ айлаб, ҳазилу кулги билан соҳил
ёқалаб жўнашди.

Муҳаммад Аваз бир неча кун муқаддам атай текис-
ланган йўлдан бир маромда слиб бораётган аравалар
ортидан юраги тўкилгудек бўлиб тикилар, бутун вужу-
дини ажаб бир ташналик қамраган эди.

Куёш уфққа чўкканда у Шохизинда ёни билан шо-
шилмай одимлар, негадир ўкинар, ҳаёли пароканда эди.
Сўнг Бибиҳоним мадрасаси бикинидан, ўзини ўзи
тергаб, бўйнига йўк ердаги айбларни осиб, паришон ал-
фозда ўтди. Муҳандис-меъморлар маҳалласига етгунча
учраган ошналари, таниш-билишлари билан тузукли
сўрашмай, ҳар бирини доғда қолдирди. Жимжит ховли-
га кириб, гиштин йўлак орқали айвонга яқинлашганда,
кимдир дарвозани авайлабгина тақиллатди. Шоша бо-
риб зулфинни туширди-ю, остонада узун нимпушти қўйла-
ги, зарли нимчаси қадди-бастига ярашган ўрта бўй хо-
нимни кўрди. У чимматини кўтарди-да, йигитга сурмали
кўзларини қадади:

— Ушбун маликам бериб юбормишлар!

Тоза сурфга ўроғли тугунчани узатиб аёл изига бу-
рилди.

На илож, Муҳаммад Аваз анграйиб қолаверди.

Мохбону йўллаган ҳадя беихтиёр кишини ром этади-
ган ҳаворанг шоҳи палак эди. Орасидан ҳиндий ёки ара-
бий атир сепилган хат чикди-ю, юраги кафасдаги қуш-
дек потирлаб ура бошлади. Сўнг, қизиқсиниш билан
палакка тикиларкан, шундок кўз ўнгида яшин ярқ этган-
дек, йўк, яшиндан-да кучли нарса чакнагандек бўлди.

Муҳаммад Аваз Самарқандни шунча кезгани, қанча-
қанча мохир чеварларни таниганига қарамай, ҳалига қадар
бунақа палакни учратмаган эди. Таҳсинки, гирди сийму
зар билан хошиялангани устига, бурчларида ингичка
тилла чизиқлар тортилган, муҳими, улар уйғун тарзда
бирлаша-бирлаша ислимий гуллар пайдо қилган эди. Бун-
дан ташқари, иплар бир ажаб манзарани бир нозик
ифодалаган бўлиб, унинг қошида кўп нарса бекор!...

Ажаб, икки адад шер, икки адад кийик!...

Кудратли арслонлар билан нозик-нихол охулар киёфасидаги ҳадик ва ҳурковичликни ипак қусурсиз англагани Муҳаммад Авазни ҳайрон қолдириб, бутун шуури-онгини алғов-далғов қилиб ташлади. Ёруғ дунёда мавжуд кўпдан-кўп кашфиётлардан қолишмайдиган тасвир замирида нихон маънога ақли етмай, узок ҳаёл сурди. Нихоят, аста хонтахта ёнига чўкиб, тўрт букланган мактубни очди:

«Меъмор жаноблари, сиздек фақат ўз кўнглига суяниб яшайдиган зотни ҳаёлимда Наврўзи олам билан бот-бот қутлаганимни ушбу битик изҳор айласин. Сиз ўзига яқин-у, дунё ҳою ҳавасига узок одамсиз. Шунки кашф этганим боис қачондан бери руҳим қанотланур. Ҳар неки тилагингиз пешонангизда чарақлаган офтоби шаън ўлғай!...»

Кўкси илиқ хислар билан тўлган Муҳаммад Аваз бир ҳазин оҳ чекди, хатни буклаб кўйнига соларкан, хозирок Моҳбону қошига парвоз қилгиси, аллақачон дилини ишғол қилган париваш пойига йиқилганча, бор дарду ҳасратини тўкиб-солгиси келди. Омонат дунё кун сайин дилини умид нури ва ҳаёт нашидаси билан тўлдираётганини парилар парисига тўлиб-тошиб айтиши керак. Хайҳот, қошки бунинг иложи бўлса, ахир, не-не олғир каслар кечаю кундуз бедор кўриклайдиган ўша маконга кириш осон эканми?

Муҳаммад Аваз бўлмага сизмай қолди. Анчадан кейин ўзидан ўтганини ўзи билиб, палакни хонтахтада авайлаб ёзди ва бошқатдан томоша қилди. Хайратига яна хайрат қўшилиб, қибла сари деворга осиб қўйди. Эшикдан кирганда жонлуғлар ногаҳон тирикдай кўринар, хона юзасига сакрай тушиб, ирғишлаб қочадигандай туюлар эди.

Ажаб совға! Не сирни пинҳон тутмиш ботинида?

Муҳаммад Аваз, тун бўйи яхши ухламай, Моҳбону кўп илмдан вокифлиги, палак у кеча-кундуз чеккан захмат меваси эканлиги хусусида узок ва кизғин мушоҳада юритди, хатто эрталаб Регистон сари отланганда ҳам шу ҳақда ифтихор билан ҳаёл сурар ва ўзича кулимсирар эди.

* * *

Мирзо Улуғбек мадрасаси қаршисидаги кошпинкорий либос кия бошлаган, хатто шаҳардаги бошқа оғалари билан рақобатга киришган иморат чиндан ҳам салобатли эди. Икки гумбази билан икки минораси нақд кўк тоқига

тиралган, аникроғи, самони устун каби кўтариб турар, хали яна юксалиб, юлдузлар ошёнига етадигандек эди.

Мухаммад Аваз шопилмай Мирзо Улуғбек мадрасаси томон бурилди, майда ислимий нақшлар чекилган дарвозадан кирар экан, беихтиёр чехраси нурланди. Мудом эрталаб ишни бошлашдан олдин мударрис-алломалар қошига келар, ҳар бири билан куюк саломлашиб, ҳар биридан кўнгил сўраб, оқ фотиҳа олгач, хотиржам изига қайтар эди.

Бугун дастлаб мавлоно Дўстий Самарқандий билан (у шоирликка ҳам хавасманд) дийдорлашди. Элу юрт фойдасини чўтлайдиган меъмору муҳандислар ҳақида битилган, сиёҳи қуримаган рубойисини эшитиб кўнгли тоғдек ўсди. Ширин суҳбатни мударрислардан Мулла Охунд, Мулла Қози Соқий Зоминий ташрифи яна ҳам обод қилди. Хусусан Мулла Қози суҳбатидан баҳраманд бўлгани туфайли беҳад рухланди.

У асли зоминлик бўлиб, бутун Самарқанд музофоти ва саройда алоҳида нуфуз соҳиби эди. Дунёвий ва руҳоний илмларни пухта эгаллагани сабабли, Ялангтўш тенгсиз ҳурматга лойиқ топди. Имони бутунлигига ишонч ҳосил қилгач, шаҳар қозилиги ва Мирзо Улуғбек мадрасаси мударрислигига тайинлади. Кейинрок у, сўлим гўшада мадраса тиклагач, улус орасида тагин ҳам юксак обрў орттирди. Пок ниятли кишилар таърифига тушган илму урфон уйида турли фанлардан ўзи сабоқ бера бошлагани айниқса савоб устига савоб бўлди.

Айни чоғда Мулла Охунд ушбу маълум ва машҳур илм даргоҳидан ҳам қадамини узмас, салоҳиятли мулла-вачаларга хикмат, ҳуқуқ ва мантиқдан сабоқ улашар, айниқса, араб тили бўйича ўтадиган дарслари кизгин тортишувлар туғдирар эди.

— Қадамларига ҳасанот, — деди мавлоно Дўстий, очик чехра билан. — Нимадан қуруқ қолдингизки, бунча югурадирсиз?

— Мавлоно, назм ва бадиият борасинда мунозара белгилаган эрдик, — деди Мулла Охунд. — Аксига олиб кечикдим. Шу боис шошилган жойим!..

— Асл талабалик устодни кутмоқликдир.

— Алҳол, узр, фикримча, асл талабалик илм сарҳадларига интилиш демақдир. Қолган ҳар неки уринишлар қанотсиз парвоз қилиш ташвишини чекиш билан баробар!..

Устод Мулла Охунд айтган ўткир мулоҳазага тан берган мавлоно Дўстий мулойим жилмайди ва ҳурмат юзасидан енгил таъзим қилди. Ўша захоти талабалар орасида зехни-фикри тиник йигитлар анча кўплиги шукроналар билан эътироф этилди ва суҳбат Ялангтўшбий Баҳодир саховатешаликда салафларидан қолишмаслиги хусусидаги хулосага бориб тақалди.

Мадраса ҳовлиси ўртасида қўйилган, адрасу кимҳоб кўрпачалар тўшалган чорпоёда андиша-одоб доирасида кечаётган гурунг Муҳаммад Авазга ғоят маъқул бўлган, зеро устозлар дийдоридан кўнгил узолмай ўлтирар эди. Ахийри, ноилож узр сўраб, зарур юмушлар кутаётганини айтди-да, тез-тез одимлаб дарвозадан чиқди. Тўс-тўполон майдон чеккароғида Мулла Абдужабборни учратди. Жомакор кийган, бети-соқолига чанг кўнган, анчайин касалванд туюладиган устодни Наврўз айёми билан қутлагач, елкасидан тор қулагандек бўлди.

Устод фотиҳасини олгандан кейин Муҳаммад Аваз ёғоч ҳавоза зиналаридан жанубий гумбаз учига кўтарилиб, усталар билан ёнма-ён ғишторлик қилди. Пешинга яқин ички зинали йўлакдан шимолий минорга чикиб, уста Фармон Кеший билан шогирдлари сафида муқарнас шарафаларини зарб этиш билан шуғулланди.

Тушликдан кейин Регистонда шовқин-сурон, тала-тўп авжига минган бўлиб, барча ғайрат-шижоат кўрсатиш учун интилар, зимдан ўзаро мусобақа қилар эди. Иморат айланасида ўрнатилган пасту баланд ҳавозаларни куллар ва мардикорлар лопиллатиб одимлар, бир-бирларига далда бўлиш, бир-бирларини қўллаш учун: «Бўл, хо-о, бўл!» — дейишиб, юқорига обаки ғишт ва тайёр кошинбуруш бўлакларини ташир эдилар.

Майдонда оёк қўйгани жой топилмайди. Ҳавозалар тагида сиркор кошинлар тўдаланган, ярокли-яроксиз буюмлар, арча, чинор ва терак пайрахалари, мармар синиклари сочилиб ётар эди.

Афросиёбда азалдан мавжуд хумдонларда пиширилган ғишт ва кошин тўлдирилган кажавалар, қамиш кашшуклар ортилган кўш ўркачли туялар, хачирлар майдон сари тўхтовсиз катнаб туради. Ора-сира устидаги тоғдай юкни писанд қилмай солланиб келаётган филлар кўзга чалинади. Туябонлару филбонларнинг жаҳл билан кичкириб сўқинишлари кулоқни коматга келтиради.

Муҳаммад Аваз уста Фармон Кеший билан шогирд-

лари санъатига таҳсин ўкиб пастга тушди ва тинмай нари-
берига югураётган кимсалар оқимига аралашди. Таниш-
нотанишлар унга парво ҳам қилмас, ким қандай юмуш
билан машғул эканлигини икки дунёда ҳам билиш маҳол
эди. Атрофни қоплаган жонсаракликни хомуш қузатган
қўйи равоқ тагида туриб қолди. Шу пайт ёнига ранг-
кути учган уста Пўлат келиб, қулоғига ниманидир ши-
вирлади. Ўша захоти босиқ оҳангда: «Устод билан мас-
лахатлашмоқ даркор!» — дея мадраса ҳовлиси томон
жилди.

Мулла Абдужаббор таҳбин — теп-текис махсус супа-
да шогирдлари билан ичкари пештоқ кошинбурушини
тераётган эди. Белбоғига икки тарафи ҳам ўткир теша,
қулоғига учи йўнилган қалам қистирган, оппоқ яқтак
кийиб, печи калта ипак салла ўраган устод шогирдлари
узатган кошинларни синчиклаб текширар, сўнг аста тарҳда
белгиланган жойига қўяр, заррача шошилмас, хотиржам
эди.

— Кошинбуруш пештоқ зийнатиدير, — деди у жим-
ликни бузиб. — Бул юмушга уннамоқдин аввал пештоқ
ўлчамларини пухта билмоқ жоиз.

Муҳаммад Аваз бир маҳаллар устод бу сўзларни
ўзига ҳам қайта-қайта уқтирганини эслади, эсларкан, қат-
қат ажинли бети, тиришиқ пешонаси, қавариб бурилган
кафтларига ҳам афсус билан, ҳам меҳри ийиб тикилди.
Нетонг, кошин тўдасига суяб қўйилган эгри-бугри хасса
устод қариллик оstonаси сари юзланганини таъкидлаган
каби мунғайиб турарди.

— Нечун хомушсиз, ўғлим? — сўради у, бир муддат
юмушидан чалғиб. — Бирон кор-ҳол бўлдимиз?

— Шукр, осойишталик.

— Унда не маломат қайғусини чекурсиз?

— Камина қайғуси соябонимга аёндир.

— Қайғунгиз бисёр. Қай бири хусусинда сўзлайсиз?

— Камина бунда кун сайин бебошлик илкини тута
бошлаган тартибни айтамен. Сезишимча, усталар девон
мирзаси Набихўжа жанобларидин норози ва кўплари иш-
дан совимишлар.

— Боис?

— Боиским, уч ойдин буён маош тўланмас. Бу
ахволда яна ўн беш йил кону зардоб ютмоғимиз тайин.
Устод, ахир, мадрасаи Улуғбек атиги беш йилда бино
бўлган.

Кировлаган ўсиқ кошлари ўртасига тугун тушган Мулла Абдужаббор хомушланган кўйи сукутга толди. Ботик кўзларида ботини бўйлаб кечаётган эврилишлар ифодаланган эди.

— Ўғлим, бирламчи, бу гумроҳликдин Ялангтўшбий Баходир беҳабар бўлса керак, — деди бир оздан кейин хўрсиниб. — Иккиламчи, Мирзо Улуғбек боғлаган камар Ялангтўшга тўғри келмас. Шунинг англайсизми?

— Англаймен. Аммо Баходир куч-қувватда ҳам, хазинаи салоҳиятда ҳам ўзини ҳеч бир подшоҳдин кам санамас.

— Биллох, бунда ҳақиқат бор, ўғлим, — Мулла Абдужаббор кузалган кўркем соқолини авайлаб силаган бўлди. — Очиғи, ул зот қурилишдан ҳеч нарсани аяган эмас. Тилла-кумушми, донми ёки бошқа нарсаси, қисинмайди. Ҳатто минг қулини ихтиёримизга бериб қўймиш. Набиҳўжа каби кимсалар қилмиши эса ишимиз белига тепмоқда. Боз устига, чамамда, ўзимиз андак ношудмиз, жидду жаҳдимиз сўникрок!..

«Ўзимиз?..» Муҳаммад Аваз хиёл оғринди, ҳатто устодга сездирмай ботинан кизишдики, мияси чатнаб ёрилгудек бўлди. Ҳалига қадар ношудлиги ёки уддабуронлиги хусусида жиддийроқ ўйлаб кўрмабди.

Дабдурустдан ўзини гуноҳи азимга ботган кимса сифатида тасаввур қилди, ахир, усталар бошини тузукли қовуштира олмаганини Худодан яширмаган экан, бандасидан қандоғ яширсин!?

Ҳайҳотки, одамзот фаҳми калталиги ёки журъати суст эканлигини ҳар доим ҳам сезмайди, гоҳо сезган тақдирда ҳам сир бой бермайди. Бировлар соясида сургалиб юришни касб қилиб олишдан маъқулроғи йўқ, иложи топилса-ю, сурлик башарага ниқоб қилиб тортилса яна яхши!..

Муҳаммад Аваз хаёлдан бўшаб, енгил хўрсинди-да, устод ўғитларига интиқ турган шоғирдлар ёнига қўшилгиси, улар билан елкама-елка бўлиб тер тўккиси келди. Ер остида илон қимирласа биладиган устод муддаосини фаҳмлаган каби юмшоқ қулди. Хиёл заҳил, ажинлар тилимлаган ёноқларига нозик истехзо билан омукта хайрихоҳлик қўнди.

— Ўғлим, беҳуда куюнмак нафсиз. Қирқига чидаган қирк бирига ҳам чидайдир. Худойим сизга сабр-тоқат берсин!..

Мулла Абдужаббор тахбин сари юрди, шогидлари билан кўз уриштириб эгиларкан, ҳаракатида йигитларники каби тетиклик бор эди. Кошинбуруш пири саналган бу одам, улкан тажриба тўплаганига қарамай, ҳамон ўз ишидан коникмасликни одат қилган, бирор жойда тарҳ ёки сифат талаби сал бўзилса, эринмай ҳаммасини қайтадан бошлар эди. Ҳозир шогирдлар анча таъби бузилган устодни юракларини ховучлаб кузатишар, ҳар бири жаримага тушиш ёки жазога тортилишдан чўчиётгани англашилар эди. Ниҳоят, устод ёғоч тоғорадаги дўғоб — оппоқ ганч қоришмага кўз қири билан ишора қилиб: «Шошилинг. Қотиб қолмасин!» — деб буюргач, енгил тортиб, чехралари ёришди.

Мухаммад Аваз яна шамолдек елиб ўтган ёшлигини, мана шу йигитчалар каби устод атрофида парвона бўлиб юрган дамларини хотиридан кечирди. Кўп масъуд, кўп саодатли дамларни аллақачон бой берибди, надоматки, буни ҳатто сезмай ҳам қолибди. Эртасини эмас, кўнглини, ҳатто орзу-умидларини ҳам чарағон айлаган ўша фаслни ҳеч қачон унутмаса керак.

У суви ярим тоғорага эланган ганч сепи бошлаган шогидларни, дўғобни қандай қориштириш лозимлигини ҳафсала билан тушунтира бошлаган устодни яна бирпас кузатгандан кейин дарвоза сари шошилди.

Рости, ҳали гумроҳона фикрлабди. Ҳали устод кексалик бўсағасидан йирок! Давру даврон бўҳронларидан эсон-омон ўтиб келган ҳунар кишини ҳадеганда қаритмас!..

Ола-говур майдон билан юзлашаркан, яна бир қарзини эслади. Кеча Сиёб бўйида, сайру томоша пайтида, дорилшифоия сари бориб, ранг ва мўйқалам афсунгари саналмиш Мухаммад Дарвеш Самарқандий дийдорига тўймоқни ният қилган эди. Йўл-йўлакай қуш сутидан бўлак ҳамма нарса сотиладиган Сиёб бозорига оралаб, турфа нозу неъматлар харид қилди-да, жадал Обираҳмат сари жўнади.

* * *

Кўклам иссиғида лоҳасланган Мухаммад Аваз Шоҳизиндага ёндош кўча билан шарқ томон анча ошиқиб юргандан кейин кошинкорий айлана бино — дорилшифоия яраклаб кўзга ташланди. Ислимий нақшлар чекилган дарвоза олдида тўпланган, ичкари кириш-қирмасликни

билмай саросималаниб турган мижозлар билан саломлашиб, илгари босаркан, негадир мийиғида кулди.

Саховатли баҳор бу ғўшадаги дарахтлару сабзаларга ҳам жон бағишлаган, тепада калдирғочлар чуғурлашар, ховли ўртасидаги шишадек яркираётган ховузда зангори осмон, бинонинг деворий нақшлари, улғайиб қолган қайрағочлар акси тушган эди. Бино ичкараси айлана айвон бўлиб, гул чекилган устунлари икки қатор саф тортган, бағдодий эшиклар орқали баҳаво хоналарга қирлар эди. Бетоб кимсалар учун мўлжалланган ушбу бўлмалар мадраса хужраларини эслатар, бариси ганч билан сидирға сувалган ва турли жихозлар билан безатилган эди.

Ховуз бўйидаги бежирим ишланган чорпояда қадду қоматларидан шижоат, ранг-рўйларидан аклу идрок нури ёғилиб турган тўрт чол гурунглашиб ўтирибди. Чамаси, шайхур-раис Абу Али ибн Синодан мерос қолган «Тиб қонунлари» китоби устида мурасасиз баҳс борар, қоматини хиёл букиб олган бош ҳаким жаноблари — Абдулмалик Давоий андақ қизишиб ваъз айтар эди.

Муҳаммад Аваз муқаррар киёмига етган суҳбатни бўлгиси келмай, недир истиҳола билан айвонда тўхтади. Ташрифи ҳақида югурдак хабар етказиш учун ошиққанидан хушнуд бўлди. Суҳбатни бокий қилган бош ҳаким истикболига шошилиб келганда улус корига яраётган ушбу маскан Ялингтўш ташаббуси билан қурилганини ўйлаб турар эди.

— Қаранг-а, мавлоно, бу эрта сизни қўмсаб, эслagan эдим. Хиэрни йўқласам бўларкан!

— Қуллук! — деди у мутаассир бўлиб. — Устод саломатмилар?

— Шукрки, бугун пийрим суяклари енгилдир.

— Наврўз қадами қутлуғ келибдир-да.

— Шундоғ, мавлоно, шундоғ! Биласиз, ҳакимлар султони Ибн Сино, ажаб эрмаски, Наврўз нафасидин ўлук тирилса, деб башорат қилганлар.

Абдулмалик Давоий ҳазратлари, фақат ўкиб-билганлари эмас, кўрган-кечирганлари асосида фикр юритишга одатланган кимса эди. Ёшлик фаслини жами илмларни, хусусан тиббиёт билан кимёни эгаллаш машаққатига бағишлаган бўлиб, хатто назм санъатидан ҳам баҳра топувчи эди.

Тибга оид дастлабки сабоқни Бухоро мадрасасида,

мударрис Кори Мирёкуб ибн Салохиддин канотида олгач, бирдан саёхат ихтиёр айлади. Мақсади ер юзини кўриш, илму урфонга бўлган ташналигини тўлароқ қондириш, яхши-ёмонни пухтароқ ажратиш кўникмасини ҳосил қилишдан иборат эди. Падари бузруквори Шаҳобиддин ал-Розийдан оқ фотиҳа олиб, олис сафарга жўнади-да, фалак гардиши билан, савдогарлик ниқоби остида, Хуросон, Хинд, Руму Арабистон, ҳатто Фарангда бўлди.

Такдирни қарангки, Арабистон сафари чоғида, омаддан айри тушиб, дарди-дунёси қоронғилашиб юрганда бобирийлар авлодидан бўлган Мирзо Азиз исмли зодагон билан учрашиб қолди. Мирзо Азиз даврининг Абу Али ибн Синоси даражасига етган, ҳатто шоирлик билан ном қозонган Абдулмалик Давоийни Акбаршоҳ саройига таклиф қилди. Хиндистон каби афсонавий мамлакатга бориб, олимлари билан танишиш, табиблари беморларни қандай даволаши, дориворларни қандай тайёрлаши сирларини ўрганиш орзусини аввалроқ дилига тугиб қўйган жаҳонгашта йигит учун бу чорлов айни муддао бўлди.

Дастлабки учрашувдаёқ Акбаршоҳ кўзлари завқу шавқ билан ёниб турган, орзулари мўл ватандоши фазилатларини юқори баҳолади, ҳатто айрим оғизга тушган кашфиётлари билан танишгач, унга нисбатан кўнглида меҳр ва муҳаббат илдиз отди.

— Жаноб Абдулмалик, фахмингиз ва фаросатингиз чандон ўткирлигини сезаман, — деди у мухташам саройда кечган бир суҳбат чоғида. — Вақтингиз билан билимингизни аямай, сихатга қалқон бўлгувчи бир пурмаъно рисола битсангиз, анда гиёҳлар ва овқатларнинг нодир хусусиятларини таъриф этсангиз. Шундоғ рисолага муҳтожлик сезамиз.

Абдулмалик Давоий Акбаршоҳ муддаосини рўёбга чиқариш ҳамда саройда эътибор қозониш учун қарийб уч йил вақт сарфлаб, мувашшах усули билан, тиббиётга доир назмий китоб битди. Хиҷрий 1004 сана, милодий 1597 йилда уни Акбаршоҳга тақдим этди, ҳурмат юзасидан унга ном топиб беришини сўради. Нозик мулозимат бобурий ҳукмдор кўнглига хуш ёқди, рисолани мириқиб ўқигач: «Мавлоно, хўб бўлибдир, Ибн Сино достони ила бемалол беллашур, номи «Фавоийил ал-инсон»* бўлғай», — деди жилмайиб, сўнг, парвоначини чақириб, назм тили

* «Илсонларга фойдалар».

билан алломаликни адо этолган мухтарам зотга зарбоф тўн ёпишни буюрди.

Индалло, аини қирчиллама пайти, қиркни қоралаган-да тақдир Абдулмаликка шундай кулиб боққан эди. Дунё бири кам эмасми, кутилмаганда фалокат келди: бобирийлар сулоласининг энг иқтидорли вакилларида бири саналмиш Акбаршоҳ ёруғ дунё билан видолашиб, тахтни ўғли Жаҳонгир Мирзо эгаллади. Улуғ бобоси ва падарига садоқатини исботламоқчи бўлган Жаҳонгир турли ислохларга шўнғиб кетди, аини пайтда, жини суймаган кўпгина аъёнлар қаторида, баланд мартабага интилиб турган Абдулмаликни саройдан четлаштирди. Рухи чўккан йигит ноилож Ҳиндистонни тарк этди ва Мовароуннахр тупроғига қадам босди. Бахтига шу кунларда эски ошниси — муаррих аллома, мусаввир ва шоир Муҳаммад Дарвеш Самарқандий Улуғбек мадрасасида бош мударрис эди. У номи етти иқлимга таралган табибни кучок очиб қаршилади, Ялангтўшбий билан маслахатлашиб, унга мударрислик рутбасини кийдирди...

— Табиб жаноблари, қани, энди каминани устод хузурига бошланг, — хиёл чўзилган жимлики бузди Муҳаммад Аваз. — Токатим ток бўлиб борадир.

Чехраси ва нигоҳида жиддийлик зухурланган Абдулмалик Давоий, жоним билан, деган маънода кўлини кўксига қўйиб, йўл тортди. Салдан кейин ўртарокдаги бағдодий эшикка рўпара бўлишди. Эшикдан киришганда Муҳаммад Дарвеш жимжит бўлмада, дереза тагида тўшалган қўшқават адрас кўрпачада ёнбошлаганча, Ҳазрат Алишер Навоий «Чор девон»ини мутолаа қилаётган эди. Ногоҳ киртайган кўзлари чакнади: кутилмаган ташрифдан чирок ёкилгандек дили ёришгани, кўкси тоғдек кўтарилгани, ниҳоят, бу дунёда хали ўрни ва қадри борлигини эътироф этгани англашилди.

— Омонмисиз, устоз? — Муҳаммад Аваз чўккан жусани бағрига босганча орзикди. — Қошингизга фақирни интизорлик етаклаб келмиш. Яна... Наврўз! Муборак бўлсин!

— Куллуқ, ўғлим! Хуш келибсиз! — Муҳаммад Дарвеш инқиллаганча аста жойига чўкди. — Фақат камина киёфасида Наврўзга ярашадиган ҳеч вако қолмаган-да!

— Устоз, сиз битаётган ғазаллар нафақат Наврўз, бутун заминга ярашиб тушгай. Тасвир бобида айниқса беназирсиз.

— Кажрафтор фалак жисму жонимни эрта каритганидан нечун сўзламайсиз? — истехзо билан юмшоқ кулди чол. — На чора, фақир эъзозлаган хунар бошимга ғавғолар солмиш!

— Локин қадрингиз чандон баланд!..

— Хайриятким, сиз каби оқибатли ёру ошнолардан бенасиб эрмасмен.

— Камина сиз чизган сувратлар ошифтасимен.

— Кўп яшанг, — деди устод фахрланиб.

— Бекор ётмай... юмуш битирган кўринасиз.

— Янги девонимга нукта чекибмен.

— Муборак бўлғай, пири комил!

— Қуллуқ, ўғлим. Хўш... ани Дўстмуҳаммад ибн Мулла Муҳаммад* илкига кўчириш учун топширсангиз. Битириб берса охират сафарига беармон кетурмен.

— Амрингиз вожиб, устод, — деди Муҳаммад Аваз, хиёл бош эгиб. — Ижозат этсангиз, хошия безакларини камина солурмен.

— Кўп маъқул, ўғлим. Сизнинг ғайратингиз ва диндингизга инонурмен.

Заҳил тортган қотма бетидан касалвандлиги сезилиб турган Муҳаммад Дарвеш шогирдига миннатдорлик билан зимдан кўз ташлади ва нафасини ростламоқчи бўлган каби теран сукутга толди. Муҳаммад Аваз устози толиққанини пайқаб хижолат чека бошлади. Айни пайтда бисотидан таскин ва нажот бахш этувчи сўз кидирар, эй, фалак, қарилик кўргилик экан-да, деган фикр миясида чарх урар эди.

Халидан бери Абдулмалик Давоий устод билан шогирд ўртасида кечаётган илик суҳбатни жимгина тинглар, кўнгли бир четида хавас ўти ёнар, алланечук сархушликка чулғаниб борар эди. Тиз чўккан кўйи тавозе сақлаган йигитнинг чўғдек чакнаётган кўзлари, кенг пешонаси, бақувват елкаларига тикилиб, шундай ўғлонни қанотига тортган киши нақадар бахтиёр бўлишлигини ўйлар эди.

— Ўғлим, Мулла Абдужаббор саломатмилар? — ниҳоят яна сўз қотди Муҳаммад Дарвеш. — Ул мухтарам зот ҳам энди мен каби ожизу нотавонлар қаторида!

— Хали қариликни тан олганларича йўқ! — мамнун жилмайди Муҳаммад Аваз. — Хануз эртадан қаро кечга-

* XVII асрда яшаган машҳур хаттот.

ча қимирласалар ҳам чарчамаслар. Иморат деворига суйканмаган куним беморман, деганлари кулоғимда.

— Ҳа, ўғлим, ҳар ким суйганига суйканур.

— Ошнангиз, қўйиб берсалар, ховли-жойларини унутиб, хавозалар тагида ухлайдирлар. Ёстиклари — гишт ёким болор!..

Чехраси хиёл қизилланган Муҳаммад Дарвеш Мирзо Улуғбек мадрасасида мударрислик қилган чоғларини хотирлар экан, Мулла Абдужаббор диди ўткир муҳандис эканлигини, наққошлик ва меъморлик илмини сув қилиб ичганини, ҳар қандай мурид дастлабки учрашувдаёқ феъл-атворини ёктириб қолажагини тавсифлай кетди. Улкан илм даргохидан айри тушгани учун афсус чекди-да, киска сукут сақлагач, Ялангтўшбий Баҳодир қурдираётган иморат аҳволини суриштирди.

Ногаҳон яраси тирналган Муҳаммад Аваз бутун шаҳар аҳли нигоҳида турган улкан қурилиш беҳад чўзилиб кетганидан нолишга тушди, анча қизишгани боис, пешонаси терчилаб, ҳатто томоғи қуруқшаб қолди.

— Ҳукмдор чамаси хайрли ишдан совиган, — сухбатга аралашди Абдулмалик Давоий.

— Бунга ишонгим келмас, — деди Муҳаммад Дарвеш, қатъий тарзда. — Ялангтўш унча-мунчада совимас. Билагида кучигина эмас, калласида ақли ҳам бисёр эрур. Минг афсуски, гоҳида ҳар не имконини ёнидагилар измига бериб қўядир.

— Анинг тегирмонига сув қуймоқ пайида бўладирлар! — яна қизишди Муҳаммад Аваз. — Ҳукмдор буни билиб билмасликка оладир, негаки, бундан ўзи ҳам манфаатдор!

— Ана энди хўб фикрладингиз, ўғлим, — Муҳаммад Дарвеш нигоҳида бир ташвиш ёнди. — Ҳукмдор тегирмонини юргизиб туришни касб қилиб олганлар беҳисоб топилур. Алардин бири бош вазир Бобоҳўжадир. Муридлари дини исломни манфаатига қалқон айлаган бул кимсани бошларида тутадирлар, неки лукма топсалар анинг ўпқон каби ўйилғон онзига соладирлар.

— Алҳазар, алҳазар! — деб бош тебратди табиб.

— Индалло, вилоятда Бобоҳўжа Муслим нуфузи ортгандин ортиб борадир. Ҳукмдор не қилсин, шундай дас-ти узун кимсалардан тиргак излаш ва алар хохиши билан ҳисоблашишга мажбур!

— Локин улус ани ёқтирмайди-ку! — деди Муҳаммад Аваз.

— Улус кўнгилчан, нафратини ичида сақлашдан на-
рига ўтмас, — салмоқ билан давом этди устод. — Фик-
ри ожизимча, сарой бўриларида Шайх Хошим бирлам-
чи кушандаси, хартугур ўша Бобоҳўжа пайини киркмок
тилагиди эрмиш!..

— Хайхот, Бобоҳўжа Муслим бий бурнига бурундук
солгани рост шекилли? — деди афсус билан Абдулма-
лик Давоий. — Агар рост бўлса, бундин фақат фуқаро
жабр тортадир.

— Биродари азиз, ёлғони йўқ, саройда ўралашиб юр-
ганимда барини кўрдим. Ялангтўшга ачинамен!..

— Устод, узр, ачиниб бекор киласиз, — таъзим бажо
қилди Муҳаммад Аваз. — Ялангтўшбий ҳам биз каби
ожиз банда саналур. Гоҳо адашса адашар. Лекин, имо-
ним комилки, тожу тахтини асраш йўлида Бобоҳўжага
ўхшаган туллак кимсалардан лак-лакини тупроққа қориш-
тириб ташлагай!..

— Ўғлим, тасаввур қилинги, лочин биттагина, ёлғиз!
Зоғлар эса минглаб, ҳатто беҳисоб! Шўрлик лочинни,
чор тарафдин ўртага олиб, кўзларини ўймоқ қасдида,
ўткир тумшуклари билан чўқилашгани чўқилашган!..

Муҳаммад Аваз бу мудҳиш манзарани сал-пал кўз
ўнгида гавдалантирди, шунда ҳам барибир Ялангтўш
тулкифеъл кимсалар илкида осонликча жон бериши мум-
кинлигини сира ҳазм қилолмади. Наздида, қачондир Со-
ҳибқирон Амир Темур меҳр берган тупроққа эгалик
қилиб турган Баҳодир селу тошқин кўчиролмайдиган
қоя эди.

Муҳаммад Аваз кекса кадрдонлари билан кўнгил узол-
май хайрлашди, яна тез орада дийдор пасиб этишидан
умидвор эканлигини қайта-қайта таъкидлаб, дорилши-
фоия заминини тарк этди.

* * *

Қош қоронғиси билан Регистондан қайтаётган Му-
хаммад Аваз Сиёб соҳилида кечган хурсандчилик ортда
қолгани, орадан ана-мана бир ҳафта ўтиб кетганини ўйлаб
ғашланди. Ҳовлига кириб келганда буткул ҳолдан той-
ган, тинкан мадори қуриган эди. Онаси келтирган бир
коса шўрвани туширгач, аста-секин уйку элитди. Эрта
кечикмай аркка бориб, таъмирни давом эттириши керак-
лигини эслади-да, барвактроқ ётди. Тонг-азонда онаси
секин чакириб уйғотганда, уйкуга тўймагани учунми ёки

бошқа сабабданми, боши тинимсиз ғувиллар, аъзон бада-ни карахт, хаёли паришон эди. Бомдодни адо этиб, ул-бул тамадди қилгач, шошилганча ховлидан узилди ва кўп юрмай теварак-атрофда аллабир тахлика ҳукм су-раётганини ҳис этди. Хатто арк рўнарасида кўзларида недир ваҳима акс этган турли тоифали каслар олазарак ўралашиб юришар, гоҳо улар тўдалашиб, бир-бирлари билан неларнидир шивирлашар эди.

Муҳаммад Аваз қалинлиги кулочдан ошадиган, тепа-сидан калхат ҳам учиб ўтолмайдиган мудофаа деворини кузатганча, жимгина одимларди. Ногох учбурчак шинак-лар эътиборини тортди, хаёлга берилиб кетгани боис коровулликда турган аскарлар кўксига найза тирагани-ни сезмади. Тиш-тирноғига қадар қуроолланган басавлат сарбоз таниб қолди-ю, тиши оқини кўрсатиб илжайди, сўнг дарвозани очинглар маъносида ишора берди.

Ялангтўшбий Баходир фармойиши билан яқинда қай-тадан ҳар тарафлама зийнат топган арк салобати ҳар қандай кишини ҳайрат гирдобига улоқтирар эди. Айник-са, ичкари таърифига қалам ожиз: бир неча таноб кела-диган боғ ўртасида мармар билан ишлов берилган улкан сарховуз бўлиб, тўрт томонида тўрт нақшинкор шийпон-ча тикланган эди; сокин хиёбонлар бўйлаб кора кўз охулар соллона-соллона юрар, четларида турфа гуллар очилиб ётар эди.

Дарвозадан кирилганда икки тарафда деворга капиш-тириб қурилган пастқам иморатлар эса ховли, умуман, арк чиройига бир қадар путур етказган кўйи қўнғайиб турарди. Ёнларида зиналари бўлган бу уйларда хос му-лозимлар, дарвозабонлар, сайислар, баковуллар, жория-лар ва бошқа ҳар хил хизматчилар яшардилар.

Дарвозадан беш юз кадамча ичкарида, навқирон чи-норлар қуршовида пештоқига кошин зарбланган хаша-матли кошона бўй чўзганди. Обаки гишт билан чоркун-жак алфозда солинган сарой олди-орқасида бағдодий эшиклар ўрнатилганди. Олдиндагилари аркони давлат, бойлар ва зодагонлар, элчиларга, кетиндагилари ҳарам ахли — Ялангтўш хотинлари, канизаклар, хизматкор-лар ва ошпазлар учун мўлжалланган эди.

Муҳаммад Аваз ланг очик турган қайсидир эшикдан ганчкорий узун ва тор бўлмага кирди, пича тараддуд-лангач, ўнгга бурилиб, бошқа йирик долонга ўтди. Таъ-мири ҳали чала бўлса ҳам долон киёфаси беҳад очилиб

кетган эди. Деворлар ва шифтдаги қобарик нақшлар, белбоғ хошиясидек нозик заррин чизиқлар, шарафа ўйилган ойнадек силлиқ устунлар жаннатий бир улугворликни эслатарди.

Беихтиёр чексиз хайрат туйган Муҳаммад Аваз бу гўшада ўзи юмуш адо этаётганига негадир ишонмади. Шогирдлар йўлига кўз тутиб, паришон турганда адоқдаги эшикдан ногоҳ қалдирғочлар янглиғ вижирлашиб канизаклар кириб келишди. Одатдагидек улар бир хил кийинишган, юзлари очик, дудоклари кулгига мойил, сурмали кўзлари довдираган йигит кўксини ғамза ўқлари билан яралар эди. Ёноқлари лола мисол ёнаётган Ҳабибани танигандан кейин сал ўзини тутиб олди. Ҳабиба ҳам таъмир ташвиши билан ташриф буюрган меҳмонни таниди ва хамроҳлари сари ўгирилиб ниманидир шивирлади. Канизаклар бир-бирларига сирли-сирли бокишиб, яна чуғурлаша-чуғурлаша, ташқарига қанот қокдилар.

— Меъмор жаноблари, — деди Ҳабиба, сийнаси бир кўтарилиб тушар экан, — маликам сизни интизор кутаётир!

— Боис? — деди Муҳаммад Аваз, ўзини атай гўлликка солиб.

— Хомакини битирибдир. Хозирок бориб кўрар экансиз. Берган ваъдангиз эсингиздами?

— Эсимда. Фақат бир истиҳоладин қийноқдамен.

— Ғам емангиз. Бугун хобгоҳ сукунатда, — айёрлик билан кулимсиради Ҳабиба. — Наврўз ҳам жумаи муборак шарофати билан Ургут беги ҳукмдоримизни зиёфатга чорлаган. Катта маликамиз Хуршидаойим эса Хожа Хошим оталиқ ҳазратлари завжаи ҳалоли Зайнабхон ая кўнглини овлаш пайидадилар.

Энди Муҳаммад Аваз анча тетикланди, ҳатто Мохбону дийдори насиб этажагини ўйларкан, кўкси бир тотли сиркираб қўйди.

Салдан кейин улар ичма-ич шинам-сокин хоналар, ял-ял товланувчи пояндозлар тўшалган йўлаклардан ўтиб, таниш бағдодий эшик қаршисида тўхташди. Муҳаммад Аваз билан бирров кўз уриштириб олган Ҳабиба шам ёғдусида ялтираётган кумуш занжирни аста шиқирлатди. Ўша заҳоти эшик товушсиз очилди: остонада ўнг қўлида қилқалам тутган, одмигина гулоби чит қўйлак кийган, юпка матодан бўлган пешонабанди хиёл қалам тегизил-

ган ингичка қошларини ёпиб-ёпмаган малак сирли табас-сум ҳадя қилиб турарди.

Ақлу хушидан айрилаёзган Мухаммад Аваз Моҳбону қадду коматига тикилиб тўймас, лаҳза сайин юраги кўксини ёриб чикқудек бўлиб тепар эди. Ёпирай, тушими ёки ўнги? Ишонгиси келмас, нахотки, бу шоҳона либосларга ўралиб юрадиган ўша санам?

Ахийри, ҳамон довдираган кўйи, масту масрур алфозда ичкарига қадам босди. Хонада ҳеч нарса ўзгармабди. Дашт сукувати ҳукм сурар, бўёқ хиди анқир эди.

— Маликам саломатмилар?

— Оллоҳга шукр, соппа-соғман.

— Қилқалам нозик қўлларингизни қабартирмасми?

— Агар кўнгил қабармаса, қўл қабаргани нимага арзига?

— Сиздек ҳусн ва истеъдод соҳибаси кўнглини қабартиришга қандоғ шаккок кимса журъат этаркин?

— Афсус, шундоғ журъатни сизда, сиздек меъмори яктода кўрамен, — Мухаммад Аваз ўнғайсиз аҳволда қолганини сезмаган каби малика давом этди: — Кўпдан қорангизни кўрсатмай қўйганингиз шу каби гуноҳингиз белгиси эмасми?

— Афу этгайсиз! — деди аранг Мухаммад Аваз. — Тангри фаросатдин қисган бўлса иложим қанча, маликам!

— Не қилдик, Хабиба, кечирамизми? Яна аразга араз ила жавоб айлаб изларига бурилмасинлар!

Кесатиқ аралаш нозик ҳазил орада ҳукм сураётган нохуш ҳолатни орадан кўтарди. Ўзини тийолмай қолган Мухаммад Аваз кулиб юборди ва қушдек енгил тортди.

— Ҳадянгизни олганимдан буён бошим кўкда. Мана, энди қиёмига етган асарингизни томоша айламоқ умиди билан ошиқамен. Сиз эса ани кўрсатмоққа негадир шилмайсиз.

— Нималар деяпсиз? Ул нарса қаршингизда-ку! — деди Моҳбону, товуши чиннидек жаранглаб. — Фақат шира босган кўзларингиз ани кўрмоқдин ожиздирлар.

— Андоғ эмас, кўзларим...

Хаяжонини босолмай қолган йигит: «Кўзларим жамолингиз нурига тоб беролмай хираландилар!» — деб хитоб қилишига бир баҳя қолди. Ногаҳон останада бери-роқда ҳам ҳавас, ҳам армон билан қисиниб-қимтиниб

турган Ҳабибага нигоҳи тушди-ю, тилини тишлади. Лекин дилидан кечиб, бўғзида қолган гап малика билан канизакка бирдек англашилди.

Ҳиёл қизаринган, юраги гул-гул ура бошлаган Мохбону Муҳаммад Авазга қиялатиб бир қаради, сўнг шошилмай тўрга одимлади ва рандаланган чорчўпга тортилган мато устидан бўз ёпқини туширди.

Муҳаммад Аваз наздида гўё шу палла кўкдан, осмону фалак қаватларидан бўлмага илоҳий бир шарпа, аниқроғи, илоҳий бир шарора кириб келди. Унча кенг бўлган, малика ва канизаклар орзу-умидларини яширган хилқат қиёфаси илкис ўзгарди, зеро ҳар қаричини алла-нечук сеҳру жоду ўраб-чирмаб, ақл бовар қилмас бир тошқин қамраб олди.

Ажабо, бу не сиру савдо? Ахир, тунов кун иҳа қилиб юборгани палакдаги аломат лавҳа эмасми? Малика каштадўзлик билан бир қаторда, мўйқалам юритишда ҳам шунчалар моҳир экан-да!..

Муҳаммад Аваз аста суратга яқинлашди. Ва ногоҳ юзига бир аланга урилгандек туюлди. Офтоб, шер ва оҳу қиёфаси ажаб уйғунлик касб этган бўлиб, ҳеч шубҳасиз, мажозий маъно ташир эди. Ҳар бир бўёқ замирида нихон мантиқ айниқса кишини бефарқ қолдирмас, баҳсу мунозарага чорлар эди.

Муҳаммад Аваз ана шу мантиқ тубига етолмай ичидан ожизона хўрсинди. Ҳар замонда Мохбонуга кўз қирини ташлаб қўяётган йигитни айниқса икки бурчдаги одам қиёфали қуёшлар сеҳри кўпроқ ҳайратга солаётган эди.

Фалак буржларидан кучлангани сезилиб турган қуёшлар ажиб гулзорни симобий шарорага бурқаб порлайди. Шерлар катта очилган оғизларидан ваҳшат сачратиб, гўё борлиқни бошларига кўтариб ўкиради. Оҳулар вужудлари куч-қувватга тўла баҳайбат махлуқларга ҳадик ила тикилишади, жовдирашади ва ҳатто қорачиқлари тубидаги таҳлика учқунларигача йилтираб кўринади. Шерлар қиёфасида шахт ва салообат қанча кучайтирилган бўлса, оҳулар сиймосида беозорлик шунча майин иншо этилган эди.

Муҳаммад Аваз бир сўз айтишга ожиз, музлаган қаби тили айланмас, ҳайратини яширолмай орзиқар, гоҳо нимадир бўғзини чўғдек куйдирар эди. Қилқалам билан бўёқлар шу қадар қудратли бўлиши мумкинлигини, қаҳр

ила шафқат аталмиш бири-биридан бениҳоя олис икки туйғуни қай йўсинда бу қадар аниқ ифодалай олганлигини ақлига сиғдирилмай саросимада эди.

— Меъмор жаноблари, уйқуга кетибсизми? — ниҳоят юмшоқ кесатди Моҳбону. — Андоғ бўлса тезроқ уйғонинг, камина фикрингизга муштокмен.

— Маликам, афу этгайсиз, — аранг ўзини ўнглади Муҳаммад Аваз. — Тўғриси, фикр билдирмоққа холим йўқ!..

— Ёлғон сизга ярашмас эркан.

— Айтмоқчи бўлдимки, бул нарсa мактовдин баланд!..

— Камина мактовга зор эмасмен, — деди малика, ковоғини солинтириб. — Шундоқ ҳам Хабиба хушомадлари жонимдин тўйдирган. Қусурини топ десам, ўлгур нукул йўқни бор қилиб оширгани оширган. Сиз ҳам шундай йўл тутмоқчисиз.

— Маликам, унда сабр билан эшитинг, фақат дилингиз оғримасин, — Муҳаммад Аваз, ўй-фикрини бир жойда тўплаб оларкан, нигоҳини тасвирга қаратди. — Охулар бир қадар ночор эрурлар. Аларга бир чимдим шиддат бағишланса зарар қилмас.

— Шундай денг? — ингичка қошларини чимирди малика.

— Бояда кенглик, ҳаво етишмас. Оқибат чечаклар тикилиб қолмишлар. Ранглари ковушмаган. Қизил чизиклар хаддан зиёд ортиб кетмиш!..

— Бунн ўзим ҳам сезамен. Аммо иложсиз қолдим.

— Маликам, ғубордан холи само ё уфқни хаёлга келтирсангиз жумбоқ осон ечиладир. Мўйқаламни бўғик ҳамда хира бўёқлар ёнига йўлатмаган маъкул!

Моҳбону, бегараз сўзлаётган Муҳаммад Авазни зимдан кузатаркан, ичида ўзини-ўзи танбехлади. Ахир, устод Муҳаммад Дарвеш табаррук пойқадами билан боргоҳни обод қилиб юрганда ҳар неки тасвиротнинг бўёғи бўлур, зарур чоғи ён-атрофни кузатмок ила топасиз, дея сабоқ бергани ҳозиргидай эсида-ку! Бу хикматга мудом оғишмай амал қиларди. Аммо нечун мана бу иншосида манзарани тўлиқроқ очадиган уйғун рангларни назардан кочирди?

— Маликам, бир қалам тегирмок билан жойига тушадиган жузъий хато ҳечам хато саналмас, — бўшашиб қолган Моҳбонуга далда беришни лозим топди йигит. — Мухими, нишонни аниқ олгансиз.

— Нуксони жузъий эмас! — юпка лабларини ноз билан буриб қўйди Моҳбону. — Андава тортмай қўя қолинг.

— Ие, жаҳл қиласизми? Талабингиз билан фикр айтиб бошим баалога қолмаса!

— Бу тарафидан чўчиманг, — кулган бўлди малика. — Илож қанча, айб ўзимда. Хом нарсани кўрсатдим. Ҳали кўп уринмагим лозим экан.

— Ихтиёр сизда, — Муҳаммад Аваз қаттиқ кетганини сезиб тургани учун иложи борица овозини юмшатди. — Сир бўлмаса айтсангиз, бул сурат маъноси қандоғ? Палакда ҳам шу хил лавҳани кўриб бошим қотган эрди.

— Ҳозирок борини айтишим мумкин. Лекин қизиғи бўлмас. Хар кишики, бирор жумбоқка ечим изласа ва оқибат ўзи унга етишса, бу — ўлчаксиз лаззат!..

— Тушунарли, маликам. Камина бу лаззатдан бебаҳра қолмайин. Мабодо ақли қосирлигим боис ниятимга етолмасам, ўзингиз ёрдам бергайсиз.

Муҳаммад Аваз, Самарқанд орифлари пешволаридан бири бўлган ҳолда, ўзини бу қадар хокисор тутиши Моҳбону дилига чирок ёқди ва розиман маъносида жон олгувчи жилмайиш билан жавоб қайтарди.

Шундан сўнг Ҳабиба чизган суратлар сари юзландилар ҳамда уларнинг шаклу шамоиили ва мазмуни устида узундан-узок баҳслашдилар.

* * *

Таъмир ташвишлари, ҳамон маошдан қисилган усталар арзу додлари хоритганига қарамай Муҳаммад Аваз гавжум кўчалардан илдам ва хушнуд ўтди. Наздида, азалий ва абадий олам бошқача турланарди: ўз дарду дунёси билан банд одамларни кузатиб қувонар, шовул-лаётган ям-яшил дарахтлар, қатор тушган кўркем иморатлар, жимлик ҳукм сураётган сўлим хиёбонлар шаҳар кўрки эканлигини туйиб завқи ортар эди.

Айвонда курок кўрпачага пахта солаётган Назокатбону ўғлини хомуш қаршилади. Ишини қўйди-да, бадтар қовоғини уйиб ўтирди. Чурқ этмай, ўчоқ тараф юрди ва бир оздан кейин гирдига зарҳал юритилган чинни коса кўтариб қайтди.

— Нечун паришонсиз, онажон? — недир хавотир билан сўради Муҳаммад Аваз. — Биров хафа қилдими?

— Овқатга кара, қорнингни тўйғаз, — ҳамон ковоғини очмай ғудранди Назокатбону. — Сендан бошка ким журъат этарди мени хафа қилишга?

— Ие, онажон, шунақаям ҳазил бўладими?

— Ўзингни гўлликка солма, шайтонгина! Барини билиб юрибсен.

— Қизик, кўп қизик! Нимани билиб юрган эканмен?

— Сен тенгидан ёлғиз Пирназар сўккабош эрди, — пихоят ёрилди онаизор. — У ҳам уйланишга қарор берибдир. Тўйга айтиб кетди.

— Э-э, хўп бўлибдир. Расулбойни қизигами?

— Хе, нодон, ўзинг муродингга етган каби қувонасен.

— Жўрам муроди каминаники эрур.

— Ундан кўра умринг зое кетаётганини ўйлагин.

— Ўйлаганим бўлсин, — ёғоч қошиқ билан совиб қолган гўжани қовлай бошлади Мухаммад Аваз. — Каминага ҳам буюргани бордир-да.

— Не-не қизлар изингдин термилишларини сезамен.

— Нечун фақир сезмасмен.

— Сен гумрох сўқирсен-да!..

Энди Мухаммад Аваз лаб-лўнжини йиғиштира олмай пиқирлаб кулди, кейин ногоҳ жиддий тортиб, иштаҳаси йўқлигини баҳона қилди-да, аста кўзғалди. Дахлиз орқали хонаи хосига кирар экан, қибла деворида осилган ва сокин товланиб турган палакка кўзи тушди.

Ажабо, не маъно пинҳон? Не фикр келмиш малика ақлига?

Хонаи хос анчагина кенг-мўл, шинам: ислимий-хандасавий нақшлар, хаворанг дераза панжаралари, оч пушти харир дарпардалар, тахмонда ўрнатилган қумуш копла-мали сандиқлар, токчалардаги хитойи чинни идишлар ингичка нафислик пайдо қилган эди. Жавонларда эса зар юритилган қалин жилдли китоблар терилган, ўртада қўйилган бахмал ёпқили мизда довот, патқалам, қоғоз ва бир нечта дафтар турарди. Дераза ёнидаги энли-узун хонтахтада эса Регистонда қад кўтараётган мадраса тархининг бир бўлаги очик ётар, шундоқ бурчакда ҳар турли муҳандислик ва чизмакашлик ускуналари тахланган эди.

Волидаси пичинглари боис кўнглидан ҳамон ноҳушлик аримаган Мухаммад Аваз аста тархга эгилди. Юрагига қил сизмаса ҳам бир-биридан мураккаб қизиклар,

нафис маъно ташийдиган ўлчамлар, алланечук завк кўзювчи кўкиш белгиларни синчиклаб қайта-қайта текширди. Бир қадар жузъий тузатишлар қилгандан сўнг, тархни тахлаб, китоблар устига олиб қўйди.

Муҳаммад Аваз хорғин қиёфада миз ёнига чўкиб, ажаб бир қизиқсиниш билан палакка термилди, шоҳи матони эгаллаб олган ғаройиб манзара, ўзаро қувлашаётган шерлар ва охулар, беихтиёр кўнглига кўчгандек туюлди-ю, хаёли алғов-далғов бўлиб кетди. Салдан кейин шундоқ кўз ўнгида Моҳбону гавдаланиб, онаси илтижоларини эслади.

Неча бор тақдир савдоларига рўпара бўлган, пешонаси деворга урилавериб юрак олдирган онаси эртаю кеч шу тахлит хархаша қилади, нолаю нолишлар билан, гоҳо кўзларидан шашқатор ёш окизиб ёқасига ёпишади: кўнглингдагини айт ёки маним топганимга розилик билдир, деб ҳоли-жонига қўймайди. Кулолон маҳалласида ота тарафидан узоқроқ қариндошлари яшарди. Ўша қас хонадонида исми-жисмига монанд Сулув исмли қиз бўй етгач, Назокатбону оёғи куйган товукдек тиширичилаб қолди. Кўпдан-кўп йигитлар оғиз солаётган шу пари-пайкарни келин қилиб тушириш учун елиб-югурди. Аммо илм денгизига шўнғиб, наққошлигу мусаввирлик сеҳрига ихтиёрини топшириб, чиндан ҳам сўқирлик даражасига етган кўзининг оқу қораси пинак бузмади. Илож қанча, у, ўй-хаёлига кўмилиб, араз-ўраз қилиб, ўз ёнига ўзи қоврилиб қолаверди.

Уруғ-аймоқчилик русумини тутиб, Сулувнинг ота-онаси бир йилча кутишди. Ахир, улар Назокатбону аҳволини қасқдан ҳам билишсин, ундан иссиқлик чиқавермагач, ноилож қизларини камбағалроқ кулол йигитга узатишди. Шубҳасиз, бундан у қаттиқ ранжиди, лекин сир бой бермади. Айб ўғлидан ўтганини ўйласа бирдан куйиб кетар, лекин аламини кимдан олишни билмас эди.

Охири онаизор бир куни қуруқ ўтин каби гуриллаб ёнди, тўнини тамом тесқари кийиб, қаҳрини тўқди: «Энди ўзингдан кўр, ҳозир маҳаллага чиқаман-у, дуч келган хонадондаги бўй етган қизни унаштираман!...»

Тўғриси, ҳар нимани кутган бўлса-да, бунақа бедодликни кутмаган Муҳаммад Аваз шунақа қаловланиб қолдики, ранг-қути учиб, томоғи қакраб кетди. Ялиниши бефойда: онаизори жаҳл билан бир ишга киришса, унча-мунчада паст тушмас, ўша мақсадига етишмагунча тинчи-

мас эди. Шунн ўйлаб, нима киларини билмай, саросима оғушида юрганда, кутилмаган воқеа жонига ора кирди.

Регистонда курила бошланган муаззам мадраса тарху амалини адоғигача рўёбга чиқариш Мулла Абдужаббор учун тоғ кўчириш билан баробар туюларди. Ахир, ўн йилдан ортиқ қаддини букиб ишлади, яъни мубошир меъморлик аравасини тортди, яна чидагани сабру қарори этишмаслигини чамалагач, ушбу оғир вазифани шогирди Муҳаммад Аваз зиммасига юклашни лозим топди. Хукмдор билан кенгаш қилган дамда кўнглида борини очик баён этди:

— Воҳиди замон, камина қариб, ҳассага суниб қолдим. Шу боис ўрнимни қанотимда етилган бир шогирдимга топшириш тилагидамен. Ул зот вилоятимизда Муҳаммад Аваз ибн Бобо Миршароф исми-шарифи ила танилган. Салоҳиятда тенгини кўрмадим. Қувваи хофизаси парвози яшин кабидирки, фалакни макон тутган бургутлар аросатда қолурлар!..

Устоди қалон ҳар кимга ҳам насиб этмайдиган амалдан ўз ихтиёри билан воз кечаётгани бийни ўйга толдирди. Сухандонлик билан қилинган арзу ҳол ва таклиф эса нозик жойига жизиллаб тегди-да, бир тўхтамга келишини тезлаштирди.

Кўпдан бери эл назарида турган Муҳаммад Аваз Бобо Миршароф фарзанди эканлигини ва отаси чироғини ўчирмай келаётганини Баҳодир билар эди. Мулла Абдужаббор иштирокида у билан неча бор мунозара қилган, ҳатто яккама-якка мулоқотга киришиб, соғлом фикрларидан қоникқан, ҳар гал таҳсину тасанно айтган эди.

Хукмдор, дилида илдиз отган эътиқод сабабли, дарҳол Муҳаммад Аваз изидан одам юборди, хобгоҳда кечган мажлиси олийда, арқони давлат гувоҳлигида, улкан қурилиш мубошир меъмори бўлганини эълон қилиб, эънига зарбоф тўн ёптирди.

Алқисса, Мулла Абдужаббор хоҳиш-иродаси ва икки оғиз сўзи билан, кутилмаганда, баъзи қалондимоғ аъёнлару боёнлар фикрича, ғўрлик сиртмоғидан қутилиб улгурмаган йигит бошига ҳумо қуши қўнди. Оқибат, орадан кўп ўтмай, Самарқанд жамоаси ҳамда сарой аҳли ўртасида нуфузи кучайиб кетди.

Ўғли амалидан бошқача таскин излаган Назокатбону вақтни бой бермай кўхна муддаосидан гап очди. Лекин у ҳамишагидек мийиғида қулганча ўйга толди.

— Ортиқ ҳеч сўзингиз ерда қолмас! — деди кейин нигоҳини қайга яширишни билмай. — Аммо озгина сабр қилгайсиз. Курилиш чўзилиб турган фурсатда кўнгил майлини қилсам фисқу фасодга йўл очилур. Сарой олдида ҳам маъкул келмас!..

Оқилона фикр онаизорга маъкул тушди, жигарбанди кўзига чўп тушишини истамади. Шўрликкина энди у эс-хушини тўла йиғиб олиши, оила-рўзғор ва бола-чақа ташвишини чекишига ишонарди.

Лекин сал вақт орасида умиди яна чиппакка чикиб, фивони фалак ошди. Бир ташвиши минг бўлган жигарпораси Регистон заминидан бери келмай куйдира бошлади. Ярамагур уйда факат кечкурунлари бўлар, қаттиқ толиққанидан тезда пишиллаб ухлаб қолар, эрталаб бемалол суҳбатлашишни истамас, вақтини қизғангани боис шарпадек ғойиб бўлар эди.

Дарду хасратини ичига ютавериб, охири, яна Назокатбону сабр қосаси тўлди. Аввал бир неча бор ётиғи билан арзу ҳол қилди, қулоғини том босган ўғли сукут саклашдан нарига ўтмагач, йиғлаб ёпишди:

— Эрта-индин қоронғи гўрига думалаб кетадиган нотапон волидангга шафқат қилмайсенми? Мен ҳам мундоғ келин тушириб, орзу-хавас кўрсам, омонатимни оёғимни бемалол узатиб топширсам дейман. Ўжарликдин фойда недир? Ҳали пушаймон қиласен, афсус, унда сут айламагай!

— Шошилманг, онажон, — ҳамишагидек бепарво жавоб қайтарди Муҳаммад Аваз. — Бир келин бўлса етишурсиз.

— Э, бўлди-е! — зарда қилди алам суяк-суягидан ўтиб кетган онаизор. — Шунча кутганим етар! Сен билан ади-бади айтишиб ўтираменми? Эртагаёк Раҳматулла мисгарникига совчиликка борамен!..

— Бекор қиласиз. Каминадек факирул ҳакирга мисгардек кўқдан ойни узиб олишга кодир кимсанинг кўзи учиб тургани йўқтур!..

Назокатбону, кўпни кўрган бўлса-да, мана шу тарафини ўйламаган экан, беихтиёр тайсаллаб қолди. Чиндан ҳам Раҳматулла мисгар тўплаган бойлик Ялангтўш хазинаси билан тенглаша олиши эл оғзида эди. Бундан ташқари у обрў-эътиборда ҳам манаман деган амалдорлар билан бемалол беллашар, ҳеч кимга сўзини бермас эди. Тили ва дасти узун шундай киши эшигига бориш-

нинг ўзи бўлмасди, аникроғи, совчиликка у билан тенг-ма-тенг харбу зарб айтишадиган валломатни топиш лозим эди.

Назокатбону шу хил мулоҳазалар оғушида ўн кундан зиёдрок вақтни ўтказди, бир эрта эса мисгар соҳиб-жамол қизини бутун юртда нуфузи баланд бир савдогарга узатганини эшитди. Бечора она сувга тушган латтадек бўшашиб, ичини ит тирнаб, эл орасида бош кўтариб юролмай қолди. Ўшанда Мухаммадни умрида бир мартагина қарғади, тошбағрлик илойим бола-чақангдан қайтсин, деб нола чекди. Келин тушириш ҳақида эса оғиз очмай қўйди.

Мухаммад Аваз қулоғи бутунлай тинчиб қолгани учун бир ажабланса, бир севиначи эди. Гоҳо зимдан кузатиб, онаси дилида ушалмаган армон тошдай чўкиб ётганини пайқар, гуноҳга ботганини ўйлаб эзилар эди...

Ҳамон миз ёнида паришон ўлтирган Мухаммад Аваз бир куни: «Онажон, тўйни бошланг, розимен!» — деб юборишига сал қолганини, журъати етмай тил тишлаганини эслади ва кўнгли бир хил бўлиб палакка термилди.

Шу он ҳаёлида сарвдек келишган қадду комат, сутга чайилган каби тиниқ ва беғубор чехра жонланиб, юраги темирчи босқонидек гуп-гуп ура кетди.

Недир тилакда гўё малика у томон соллона-соллона юриб келади, сафга бирдек тизилган киприклари мисоли ўк, мулойим боқишлари эса дардига малҳам, қирмизий лабларига кўнган иболи табассуми эртанги кунга интиқ яшаш айрича хушбахтлик эканлигидан огоҳ этаётгандек туюлади.

Қачондан бери волидаси дили ардоғидаги гулни билмак тилагида жон қойитади. У, худбинми ёки қўрқок, ҳарнечук ундан хабар бергани шошилмайди. Мабодо сирдан вокиф этса, ўша санамни қўйнига солмоқ уддасидан чиқармикин?

Мухаммад Аваз уйқу ихтиёр этди, оромини ўғирлаган малакни ҳаёлидан қувлаб, сал-пал ҳордиқ олмокни истади. Аммо ҳарчанд урингани бефойда кетгани кўп ажаб иш бўлди: у рўпарасидан шарпа янглиғ жилмас эди.

Қошки энди малак ҳаёлини ҳеч қачон тарк этмаса, ҳар лаҳза ёнидан қимирламаса, ҳар неки оғиру енгил юмушни бир тану бир жон бўлиб адо этса, яъни, ҳамкору ҳамнафас ўқиса, чизса, курсал..

Мухаммад Аваз мамнун жилмаяр экан, беихтиёр тоқчадан Алишер Навоий девонини олди. Ўша заҳоти, Мохбону ҳаёлидан бўшамай, оташ нафасли сатрлар аро фарқ бўлди. Васлга зор шоир кўксига ҳажр тиғи ботганидан шикоят айларди:

*Санчилган ажал хори ишқ учраса билгайсен,
Ким жонга бало нешин ҳажр ўзгачарак санчар.*

* * *

Эй, мурувватли Қодир эгам, мана шу кунларда содик кулинг Мухаммад Аваз холи-руҳини яхшироқ сўргил, ундан шафқатингни дариг тутмагил! Хўш, не чораи тадбир мушкул савдосини осон қилиб, дилига озгина таскин бағишлар? Мабодо дардига даво топилмаса, бошини қайси тоғ тошига уриб ёрсин? Энди наҳотки боши берк кўчада саросар адашди ва холига маймунлар аза тутса?

Кун қандай кечганини билмай, хуфтон арафасида, шу тахлит ўйлар гирдобиди Регистондан қайтаётган эди. Ўзи билан ўзи овора бўлгани боис кўча муюлишида қад ростлаган сада қайрағоч тагидан соядек лип этиб чиққан чимматли аёлни кўрмади. Аёл эҳтиёткорлик билан шовурсиз одимларди. Ёнидан бегона йўловчи сингари ўтаётиб, абжирлик билан кўлига букланган қоғоз кистирди. «Маликам жавоб кутадишлар. Эрта кеч шу маҳалда яна шу ерда ҳозир бўлурмен!» — дея шивирлашга ҳам улгурди.

Кўча ўртасида кўз очиб-юмгунчалик фурсатда рўй берган ходиса ҳушидан айираёзди. Шу қадар гангидики, бекитикча мактуб олганини кимдир кўргандек, тезда улусга маълум қиладигандек, ҳовлисига кириб, дарвоза ёнидаги дарчани ёпганда ҳам юраги дуқирлаши тинмади. Қолаверса, Ҳабибани танигани учун беҳад орзикаётган эди, канизакка раҳмат айтгани ярамагани сабабли хижолат чекарди.

Жимжит хонаи хосида қамалиб олди-ю, анча маҳалгача ҳаяжонланиб, мактубни очишга журъат этмади. Хиёл сирқираб турган миясида: «Мохбону неларни битдийкин?» — деган ўй чарх урарди. Ҳозирок эшикдан онаси кириши ва сири фош бўлиши эҳтимолини ўйласа ногоҳ қўрқиб кетарди. Хайриятки, онаси недир зарур юмуш билан қўшнилари ҳовлисига чиққан, ҳали қайтмаса керак. Эҳтиётини қилиб деразадан бир-икки маротаба мўралагач, ниҳоят, хатга кўз югуртирди:

«Мавлоно!

Ушбу дуойи салом қатига жону жаҳоним ҳам эш бўлганини билдиргум келур. Тушунмагим душвор дард каминани боши берк кўчага етаклагани сизга қоронгу. Эрта ёки кеч кўнглим ойнасида ҳозир бўлурсиз. Бори-ни ошкора айлаб, гуноҳ устина гуноҳ содир этганим учун, ўтинамен, кечиргайсиз.

Илму фунундан кўра кўпроқ нақшлар, алалхусус, қилқалам эсу ҳушимни кўпроқ олгани боис сиздек му-саввиру наққош зийнатлаган иморатларни лол-ҳайрон томошалаб, сизни ғойибона ҳурмат қилар эрдим. Во ажабки, ҳаёлимда сурастингизни қандоғ чизибмен, қошим-га ўшандоғ келдингиз. Сарой таъмирини бошлаган кунингиздан буён камина ёруғ дунёга бошқача қарайдиган бўлдим, бинобарин, қўлингиз теккан нақшлар ҳамроҳимга айланиб қолмишлар.

Мавлоно, камина азалдин сиз ҳатто ҳаёл қилмак-дин оғринадиган тилла қафас ихтиёридамен. Энди ул кўргиликдан мушкулроқ савдо борлигини ўртайдир. Худодан эртаю кеч ёлбориб тиллаганим — ўша қафасдан ташқарида беминнат, эмин у эркин кечадиган фақирона ҳаёт!..»

Мухаммад Аваз бир хадик ва орзикиш билан жимгина мактубга тикилди-да, бемалол кўнглини тўкишга журъат этган Моҳбону ахволи ҳакида мулоҳаза қилишга киришди.

Ахир, сарой аҳли беадад бахту беадад фароғатга фарк эмасми? Кун ҳам, ой ҳам ўшалар учун туғмасми? Ажабо, лебу зийнат ва жавоҳиротга кўмилган, егани олдидаю емагани кетида бўлган малика шу қадар оғриниб ох урганда, арк билан ҳарамга ипсиз боғланган, қувонч нималигини аллақачон унутган ожизалар алами қанчайкин?!

Мухаммад Аваз, сарой ва ҳарамда тез-тез рўй берадиган можароларни ҳаёлидан кечирган кўйи, жавоб битиш учун секин довогга юзланди. Паткаламни сиёҳдонга ботириб, қоғоз бурчига тегизар экан, тасаввурида юпқа дудоклару хуморваш кўзлар жонланди-да, фикрлари ҳазон янглиғ сочилди. Сўзлар ҳадеганда тизгин тутказавермагач, ахийри, лоҳас тортиб ухлаб қолди.

Мухаммад Аваз алоғ-чалог туш кўрганига қарамай, каллаи сахарда анча тиникиб, куч-қувватга тўлиб уйғонди. Ва ҳар каломи юраги тубида акс-садо берган мактуб-

ни эслади, тахорат олиб, бомдодни адо килган ҳамоно ёзиш иштиёки туғилди.

Кеча оқшом бўйсунганини истамаган патқалам, субҳидам нашидасидан илҳомланган каби, анчадан бери кўксини банд этган армонларини қоғозга осонгина туширди:

«Маликам!

Мендек фақирга шунча мурувват қилишингиз ҳушу тушимда йўқ эрди. Бошимни кўкларга еткардингиз. Ушбу айёмда ҳаёлимда жамолингиз шуъласидан ўзга нарса йўқдир. Сиздек бедаво дардга гирифтормен, алҳол, дилимга тушган учқун ўчмоғи гумонлиғ алангаи оташга айланиб борадир.

Яна буким, камина сиз бино айлаган ажиб гулшан асири бўлдим. Қўлингиз дард кўрмасун. Эгам сизгагина раво кўрган санъатни ҳаёлимда муттасил тасаннолар ўқиш ила улуғлаб юрганимни етказишдин ҳушбахтдирмен.

Маликам, бизни тақдир юзлаштирмиш, эрта не ке-чишини иккимиз ҳам билмаймиз. Фақат, айтинг-чи, қадру қийматни хор қиладиган фақироналик сизга не керак!?

Машойихлар демишки: одамзод таназзулга қул бўлгандан кўра, ўз кўнглига қул бўлсин. Эгам таназзул азобини сиз каби очилмаган гунчаи насринга тоабад раво кўрмасун. Шундоғ ҳам мамлакатда ситам шаро-бига тўйган муслиму муслималар кўпдир.

Азалдин камина қўли калта бандаи ожизмен. Аммо энди сизни суянчиқ санаганим боис, вужудимда туган-мас бир куч уйғонди. Ишора берсангиз бас, ҳар не хизматингизни бажаришга ҳозир у нозирмен.

Сизга умрини бағишлаш ниятини кўнглига тугиб қолгувчи

Муҳаммад Аваз Самарқандий».

Қискагина ҳаёл сургач, мактубни шошилганча қайта-қайта ўқиди, қайсидир жойидан кониқиб, қайсидир жойидан коникмай, хуснихат билан оққа қайта кўчирар экан, ўзини Моҳбонуни йиртқич чангалидан қутқариб олувчи алпга киёсларди. Тинмай йўл пойлаётган малика номани қўлга олганда қандай аҳволга тушишини ғира-шира тасаввур қилар ва мамнун жилмаяр эди.

Эртаси кунни Ҳабиба ҳалиги кўча четидаги қайрағоч тагига айтган маҳалида келди. Чурқ этмай Муҳаммад

Аваз кўлидан мактубни абжирона илиб кетди. Қиздирилган тандир ёнида тургандек, қайноқ терга ботган йигит канизак изидан пича судралиб борди, бир гап тайинламоқчи эди — улгурмади, туғриси, айтадиганини унутди-да, аввалгидек анграйиб қолаверди.

Икки кундан кейин Ҳабиба яна ўша қайрағоч тагида таманно билан жилмайиб қаршилади. Чиммати остидан бир киё боқди-да, гулобий шоҳи рўмолчага ўралган хат берди. Заррин гуллар билан безатилган рўмолча атир ва мушку анбар бўйига беланган эди.

* * *

Муҳаммад Аваз ҳаёлан буткул Ялангтўш саройига боғланиб қолди, бинобарин, Моҳбону пайдар-пай жўнатаётган битиклар заъки билан яшар эди. Кўнгил майлига шу қадар берилдики, ҳар кун кечқурун, Ҳабиба учрашувга келса-келмаса, қайрағоч тагида хайкалдек қотиб турадиган бўлди.

Мана, бу кеч ҳам ўша жойда бетоқат йўл қараётир, ниҳоят Ҳабиба кўриниб, юзига табассум югурди. Анча муддат юзма-юз туриб қолишди. Канизак негадир шошилмас, нима учун келганини унутгандек, соддадил ва хушқомат йигитга жимгина термилар эди. Ахийри, ёрилди: «Мавлоно, маликамга совчилар келур!» Бўғзи қуйишаётгандек бир ҳолда пичирлар экан, ним қоронғида қорачиклари сирли ялтираб кетди.

— Совчилар дейсизми? — ўзини йўқотиб қулдиради йигит.

— Ҳа, шундоғ. Маликам безовталар!..

Энди Муҳаммад Аваз орага чўккан нохуш жимликка дахл қилгани ботинмади. Ҳатто нари томонда шарпа пайдо бўлганини ҳам сезмади, Ҳабиба эса ногаҳон сергак тортиб, аста чимматини туширди-да, панага ўтди.

Ҳамон қарахтлиги тарқамаган Муҳаммад Аваз, канизак изидан бир зум тикилгач, бош чайқаганча илгари юрди, кўчани тўсган паҳса девор ёкалаб бораркан, ногоҳ рўпарада турган онасини кўриб гангиди. Иложи қанча, ўзини сўқир қаби тутиб, дуч келган томонга уриб кетди. Наҳотки меҳрибони эринмай изидан кузатмакда?

Шубҳасида жон бор: ўлиб-тирилиб яшираётган сиридан бир баҳона билан Назокатбону аллақачон вокиф бўлганди. Қайси қуни хонаи ҳосини йиғиштираётиб, Алишер Навоий китоби қатидан Моҳбону битган мактублардан бирини топиб олди ва бўшашган кўйи ўтириб қолди.

Рости, кўпдан бери Мухаммад Аваз таниб бўлмас даражада ўзгарган: хиёл тажанг, хиёл кўрс одамга айлангани устига, бемор каби ранг-рўйи синиқиб борар эди.

Илгари барини чарчоққа йўйган Назокатбону энди ўғли не боисдан бу кўйга тушганини билар, ўз ихтиёри билан ёрилишини бетоқат кутар эди. Лекин кесакдан сазо чиқади-ю, бу кайсардан сас чикмайдиган кўринади. Яна озгина сабр қилади, борини айтса айтди, оғзига талкон солиб юраверса, хашагини ўзи очиб ташлайди.

Мухаммад Аваз ўша кундан қайрағоч остига бутунлай йўламай кўйди. Энди Ҳабиба билан Бибиҳоним масжиди яқинидаги харобазорда учрашар, изида одам борлигини айтиб кулимсирар, қўлга тушиб қолмайлик, дея шонша-пиша жилар эди.

Бугун ёмғир ювган пахса девор биқинида шом қоронгиси аралаш пайдо бўлганда анчайин ғаш эди. Лекин харнечук Ҳабибага ўзини хушнуд кўрсатишга тиришди, тун бўйи ухламай битган мактубини узатар экан, кечки сукунатни бузиб кимдир томоқ кирди, юраги қинидан отилиб чиккудек ахволда ўгирилсаки, сал нарида онаизори мўлтираб турибди. Ҳабиба қасққади йўрғалаб қолди, аммо у не қиларини билмай тахтадек қотган, бир сўз айтгани тили айланмас эди.

Мана, вайрона ортда қолди. Ҳамон ораларида нохуш жимлик ҳукм сурар эди. Ҳоли забун бўлган Мухаммад Аваз на кулиши, на куйишини билади. Ҳовлига киришгандан кейин айниқса ахволи оғирлашди, негаки, онаси шунақа тутакдики, ўзини қайга қўйишни билмасди.

- Ҳай, подонгина, қайси гўрда санғийсен?
- Нечун санғир эканмен? Бир зарил юмуш билан юрган эрдим!
- Юмуш Оллоҳ қарғиши теккан чалдеворда не қилсин, гумроҳ?
- Ўша жойдин шошиб ўтаётсам...
- Шошиб? — яна кесатди онаизор. — Яширганингдин фойда йўқ: анов ожизани истаб боргансен!
- Бўлмаган гапни қўйинг, онажон.
- Кўпдин ҳаловатинг бузилганини қошки сезмасам!
- Ҳаловатим жойидадир.
- Ёлғонлама! — овозини яна баландлатди кампир, даҳлизга киришгач. — Бу қилиқ сендек иззатли бандага ярашмас. Агар оғринаётган эрсанг, ўзим айтамен. Учрашган аёлинг Мохбону элчиси бўлур.

— Тавба қилдим-ей, фол очасизми?

Бундай топқирликни кутмаган Муҳаммад Аваз бўлма-ни бошига кўтаргудек алфозда қах-қаха отди. Хиёл оғринган Назокатбону бирдан чимирилди. «Ха, фол очамен. Хўш, ушбу недир?» — деди кейин токати тугаб ва девон катидан чиққан мактубни тумшуғига тутди.

Ногоҳ хатни таниган Муҳаммад Аваз чор-ночор бош эгди. Шу билан гўё барини тан олган, ич-ичида йўк ердаги дард тобора газаклаб, бутун борлиғини ўртаётганини баён айлаган эди.

Энди Назокатбону ўғлига ачиниб, аллабир хасрат билан тикилди, шунга қарамай: «Сенингдек гўдакни му-бошир меъмор қилиб кўтарганларига куяман!» — дея пичинг отишдан тийила олмади...

* * *

«Оҳ, меҳрибоним, фақирга осон тутманг!..»

Муҳаммад Аваз шу ўйда, кўкси увалиб, хомуш турган онасини қучди, аста деразага ўгирилар экан, дилида кўпдан бери тошдек ўрнашган армон бирдан кўзғалиб кетди. Азиздан азиз кишисини кийноқлар гирдобига ташлаб келаётгани, умрининг анча-мунчасини арзимас қувонч-лару ташвишлар, тайинсиз истаклар билан ўтқаргани учун ўкинди. Сўнг, Ялангтўш эшигига совчилар ёғилганини, бундан Мохбону ҳаловатини йўқотиб, мактуб устига мактуб битаётганини эслади. Энди инсоф билан айтганда, дардини ниқоблашга уриниши беҳуда, аниқроғи, бунинг иложи қолмаган эди.

Она-бола сахаргача ухламай кенгаш қурди. Ҳали тонг юлдузи сўнмай, маслаҳатга қўра, йигит Мулла Абдужаб-бор ҳузурига жўнади.

Устод маҳалла ғарбий тарафида, зарур чоғи анко уруғини ҳам тошиб беришга қодир савдогар Масиҳо Самарқандий қурдирган қўш ошёнали данғиллама иморатга туташ ҳовлида, бир дахлизу бир меҳмонхонали уйда ёлғиз истикомат қилар эди.

На иложки, у тирноққа зор ўтаётган дили яримта инсон эди, лекин бу борада нолиганини биров билмасди, барини Тангри таолодан кўриб, шукрни бир сония тилидан қўймасди. Охир-оқибат тақдир раво кўрган аччиқ-чучукка кўниккан бўлиб, хусусан, уч йилча бурун кишчилласида кампири қазо қилгандан буён ёлғизлик балосига мубтало эди.

Мухаммад Аваз ёндарига зўрға илиниб турган пастак дарчани аста итарди. Ҳамиша сокин бўладиган бу хонадонга кўпдан бери қатнаса ҳам ҳануз кўнглини тортинчоқликка ўхшаш бир нарса тарк этмасди, ажабмаски, устод ҳурмати осмон қадар юксаклиги боис, ҳар келганда қайтадан шогирдлик қиёфасини олса!..

Мухаммад Аваз зулфини бир умр солинмаган, бир умр кулф нималигини билмаган омонат дарчадан кирганда Мулла Абдужаббор оқ сурф жойнамозда бомдод қарзини узиш учун чўккалаган эди. Устод охирги оятни тугаллаб, юзига дуойи фотиҳа тортгунча пойгакда чўккан кўйи қўл боғлаб турди.

«Эй, Яратган эгам, камина бул зот доврўғи мағрибдан машрикқа қадар ёйилганига кафилмен. Аммо, имонимни тикиб қасам ичаменки, бунингдек хокисорлигини кўрган нотаниш кимсалар бунга сира ишонмаслар!»

Устод қўзғалган ҳамоно шошилиб салом берди.

— Келинг, ўғлим. Тинч-омонмисиз?

— Худога шукр, — деди йигит босиқлик билан. — Фақат шаккоклигим учун кечиргайсиз. Бемаврид келиб, оромингизни буздим.

— Йўк, ўғлим, мавридли келдингиз. Субҳи муборақ ила баравар кириб келдингиз, — деди устод, япалоқ юзига муносиб тушган соқолини сийпалаб. — Тушимда аён бўлиб эрди. Энди бақамти нонушта қилурмиз.

— Куллук, — деди Мухаммад Аваз фаҳр туйиб, — фақат сиз оёқ узатиб ўлтирурсиз. Камина сизга атаб ўз қўлим билан аччиққина чой дамлаймен. Анчадин буён хизматингизни бегона билибмен.

— Мехмонга юмуш буюрмак одобсизлик эрур.

— Нечукким, фақирни мехмонлар қаторига қўшсангиз. Сизга ўзимни фарзанд санаганим, сиз ўғлингиз каби пешонамни силаганингиз бундай мулоҳазани орадан қўтарадир.

— Офарин, мавлоно!..

— Фақир сиздин қарзимни умр бўйи узолмасам керак.

— Ўғлим, фақир ҳам устоз кўрганмен. Аломат кимса эрди раҳматли. Баъзан гурунг баҳона айтарди: бирламчи, каминадин ўрганган хунарни хор қилма, иккиламчи, кўзим юмилаётганда тепамда тургайсен. Шунда неки қарзинг бўлса узилур.

Мухаммад Аваз устод тагдор гап қилганини, зеро

бениҳоя эҳтиёткорлик билан зиммасидаги бурчни эсла-
тиб кўйганини эътироф этди.

— Пирим, бу не аҳвол? — деди у нонушта устида,
чакка ўтган шифтга ишора қиларкан. — Йигитлар би-
лан биргаликда номингизга лойиқ иморат курсак!..

Чамаси, қутилмаган илтифот Мулла Абдужаббор су-
ягига унча ўтиришмади, сон-саноксиз ажин тилимлаган
юзи бирдан жиддийлашиб, ўй суриб қолди.

— Кампирим омонатини топширгандан кейин ҳар
нарсанин кўлимни ювиб кўлтиғимга артдим, — деди ни-
ҳоят. — Сиз айтган ташвиш ким учун энди? Фақирга
кўриб турганингиз ушбу кулбаи вайрона ҳам ортикча!..

— Йўк, устод, қариган чоғингизда роҳатни ҳам сал
ўйланг.

— Қадимда қоронғи ғорни макон тутган уч юз ёшли
чолдан неча йиллик умри қолганини сўрашган. Чол, Арш-
дин келган ваҳийга кўра, яна камида юз йил яшашини
маълум қилган. Ҳайрат бармоғини тишлаган одамлар
чолни тузукрок бошпана солиб, роҳатда яшашга ундаш-
ган. Ана шунда у: «Бу ёғи ҳам бир киприк қоқмасимдин
ўтиб кетадир, шундай экан, ўшанча катта ташвиш чекиш
нодонлик эмасми?» — деб бош чайкаган экан...

Ривоят мағзини чақиш учун Муҳаммад Аваз жимгина
мулоҳаза юрита бошлади. Мулла Абдужаббор ҳамон те-
ран сукутга толиб, вазмин киёфада чой ҳўплаб ўтирар,
шогирди қандай хулоса чиқарганини билгиси келаётган
эди.

— Хўш, ўғлим, энди айтинг-чи, иккала оёғи ҳам гўр
лабига бориб қолган қария жой-жалол ясатмоғида не
маъно бор?

— Одамзод ўзини ўзи хўрламоғи гуноҳи азим эрур.

— Камина ўзимни хўрланган санамасмен. Юрагим
конини кўшиб тиклаган иморатларим бунга шохиддир-
лар. Ёки сиз бундин тонасизми?

— Имони бутун ҳеч бир кимса тонмас.

— Баракалло сизга, хўп ўғилча гап! — Мулла Абду-
жаббор мийиғида қолди ва қиска жимликдан кейин сўра-
ди: — Хўш, мавлоно, сиз ўзига туппа кесмаган бошқага
угра кесади, деган нақлдин хабардорсиз-а?

— Шубҳасиз, устод.

— Шу қабилда йўл тутасизки, қулгим қистайдир.
Тавба, сиз тариқат ва охиратдин бошқа ташвиши қолма-
ган бедаво чол қайғусини чекурсиз. Аммо волидангиз не

гамдалигини ҳеч замонда ўйлаганмисиз? Ўзингиз танҳолик домида умрни шамолга совурасиз, хўш, буни-чи?

Мухаммад Аваз гап нишаби қай тараф олинганини дархол пайқади. Айилботар пичингдан хиёл оғринган бўлса-да, ногоҳ баҳонада кўнглини очиши учун қулай вазият етилганидан севинди. Бундай фурсат қайта насиб этмоғи душвор эканлигини фаҳмлаган ҳолда, темирни қизигида босиш учун аҳдланди.

— Пирим, бул хусусда маслаҳатга муҳтожмен.

— Сиз маслаҳат сўраганда камина ўзимни азиз қилмагум.

Анча рухланган Мухаммад Аваз дилини ёқаётган жамики дардини — саройга ипсиз боғланиб қолгани, чорасизлик домида қийналаётгани, чиндан ҳам онаси ўз ёғига ўзи қоврилиб ётганини оқизмай-томизмай сўзлади.

Мулла Абдужаббор лавлагиси чиқиб кетган, тили базўр айланаётган шогирдини тоқатсизлик билан лолу хайрон тинглар ва ҳар замонда хўрсинар эди.

— Чиқмаган жондан умид демишлар, — масала қалтис эканини яна ҳам теранрок туйди йигит. — Сиздек пийри комил совчилик ихтиёр этса ҳукмдор оз бўлса ҳам паст тушар ва адолат қилгай!..

— Маъкул, ўғлим. Чиндан ҳам Ялангтўш каминани кафтида кўтаргани боис тоҳануз бир сўзимни ерда қолдирган эмас! — деди Мулла Абдужаббор анчайин тетиклашиб. — Айтганча, ҳукмдор падарингиз Бобо Мирша-роф сардор билан қиёматли дўст тутинган эрди. Алар мажлисига кўп марта қўшилганмен. Зора Баҳодир ўша онларни эсласа, зора ўша ёру биродарлик ҳурмати боис дийдаси эриса!..

— Иншооллох, устод!

Қуёш поёнсиз уфқни тўсган кир-адрлар, дов-дарахтлар ва иморатлар оша мўралаб, бутун шаҳарни қулоқни коматга келтирадиган шовқин-сурон тўлдирганда улар етаклашганча гавжум кўчага чиқишди ва Регистон тарафга равона бўлишди.

Кечкурун Мухаммад Аваз кун бўйи шогирдлари билан кошинбуруш зарб қилиб анча чарчаган Мулла Абдужабборни ҳовлисига эргаштириб келди. Якка ўзи қулоқбурнини кесгандай хомушланиб ўтирган Назокатбону бирдан терисига сигмай қувониб кетди, жигарбанди қўл берган пири комилни ўтқизгани жой тополмай қолди.

Сабр косаси тўлган онаизор, истихолани бир четга йиғиштириб қўйди-да, анчадан бери келин тушириш ташвишида юргани, аммо уриниши зое кетгани, аксига олиб, нуридийдаси баланд дорга осилаётганидан зорланди, сўнг томоғига қалампирдек аччик хўрсиниқ тикилиб: «Сиздан бошқа кимга ҳам суянар эрдим!» — деди-ю, кўзларидан шашқатор ёш оқизди.

Муҳаммад Аваз ковок солганча, на чора, устод, ожизалар ҳар не ғусса, ҳар не қувончни оби-дийда билан аён этурлар, деган фикрни кўнглидан кечириб паришон ўтирар, суҳбатга аралаша олмаётгани сабабли хижолат чекар эди.

— Боши берк кўчадан қандок чиқурмиз? — ҳўл ёноқларини енгича билан артди Назокатбону. — Эрта ҳукмдор ғазабига учрамасак!

— Бону, биламен, мушкул савдо кўндаланг бўлибдир, — деди Мулла Абдужаббор салмоқ билан. — Аммо бир замонлар Бобо Миршароф сарой устунини бўлганини ёдда тутгайсиз.

Мулла Абдужаббор урғу берган фикр онаизор хотираларини кўзгаб юборди. Аммо у зиғирча таскин топмади, хайхотки, марварид томчилар яна қайтадан ажин босган ёноқларини юва бошлади.

— Дадил бўлгайсиз, бону.

— Лекин биз билган тераклар кесилиб кетган-да.

— Тўғри. Энди ҳукмдор ҳам кўр, ҳам қар! — овозини бир парда кўтарди Мулла Абдужаббор. — Илойим, Тангри кўзларига нур ато қилиб, қулоқлари пардасини очсин. Ана шунда ўзи қизини нуридийдангиз қўйнига солиши тайин!

— Лекин, улус оғзида гапки, у мудом жаҳолат тоғида қашқир овлашга ишқибоз!

Муҳаммад Аваз гоҳ устози, гоҳ волидасига кўз ташлар, ўртада кечаётган тортишувдан ғашланар, тез-тез хаёли Моҳбону сари оғар эди. Сўнг, Моҳбону фақат сарой аҳлини эмас, бутун улусни оғзига қаратган падари Ялангтўш измидан чиқиши гумонлигини ўйлади-да, негадир бирдан юраги орқасига тортиб кетди. Салдан кейин хаёлида бийнинг шоҳона либосларга ўралган қорувли қадди-басти гавдаланди-ю, анча илгари хобгоҳда кетган, баъзи аъёнлар учун нақд азага айланган мажлисларни хотирлади...

Бугун ҳакиму ҳозик Абдулмалик Давоий Самарқандий қўли остида ишлаб турган дорилшифоия қурилиши ўшанда эндигина поёнига етган, бир неча йил тинмай заҳмат чеккан усталар ҳали нафас ростлаб улгуришмаган эди. Орзуси ушалгани учун севиниб, факат меъмор ва курувчилар эмас, бутун музофот аҳлига катта ош берган Ялангтўш кутилмаганда Мулла Абдужабборни ҳузурига чорлади. Устод, одатдагидек, Муҳаммад Аваз ҳамроҳлигида қадам ранжида қилди.

Нозик дид билан безатилган хобгоҳда вазирлар ва аъёнлару боёнлар аллақачон тўпланишиб, олий даража-ли кенгаш бошланишини сабрсизлик билан кутишар эди.

Қалтис жойики, соқол босган заҳил-дағал башараларда ифодаланган безовталиқ аста-секин Баҳодир ҳоли-рухига ҳам юққан бўлиб, у ял-ял товланаётган гилам узра тез-тез одимлай бошлаган эди.

Ҳукмдор ҳар замонда пири Шайх Ҳожа Ҳошим, бош вазир Бобоҳўжа Муслим, фузало ва уламо пешвоси Мулла Охундга асабий тарзда қараб-қараб қўяр эди. Қалин қовоклар қуршаган қисик кўзларида мислсиз шахту ши-жоат ёнарди. Агар қим дикқат қилсагина, асабийлашуви замирида муқим бир хотиржамлик пинҳон эканлигини илғар эди.

Ана шу икки ҳолат табиатида омихта бўлиб кетганлиги учун ҳам ҳаракати ва кайфиятини бошқаларга сездирмай ўзгартира олар ва ҳар қандай рақиб кўнглини бемалол ишғол қилар эди. Муҳими, томирлари бўртиб чиққан беҳад йўғон бўйни, чертса қон томгудек қип-қизил юзи, чинор танаси янглиғ бақувват танаси кишида кучли таассурот уйғотар эди.

Устод ва шогирд остонада эҳтиром саклаганда, ўнг қўли билан зар камарга қистирилган исфахоний ханжари дастасини қисиб ушлаган қўйи, тахт олдида мағрур турар, тубсиз кўзлари қувларча боқар эди.

— Анжумани олийга ҳуш келибсиз!..

— Маҳтал қўйганимиз учун афу этгайсиз, марҳаматли қиблагох! — деди Мулла Абдужаббор, таъзим бажо айлаб.

— Сиздек зотларни афу этмакдин бошқа иложимиз йўқ!..

Сарой интизомини назарга илмай, ўз хоҳишларича иш тутган меъморлар Ялангтўш ғазабига йўлиқишини

тахмин қилаётган аъёнлару боёнлар бу хитобни эшитганлари ҳамоно попуқларини пасайтиришди.

Кўча-кўйда биров таниса, биров танимайдиган дево-нафеъл кимсаларни Эрону Турон ўртасида шухрат топган ва осмону фалакдан юлдузни узиб олишга кодир Ялангтўшбий Баходир бунча ардоқламаса!?

— Мажлисни бошласак, — ниҳоят аркони давлатга юзланди Ялангтўш. — Бир тилагим бор. Бу ҳақда сал илгари Мулла Абдужаббор ва Муҳаммад Аваз жаноблари билан маслаҳат қилган эрдим.

Оғирлигини бир оёғидан иккинчисига ортаётган Бобоҳўжа Муслим, ичи тирналса-да, ўзини буткул бепарволикка урди. Ахир, ҳукмдор манови ялангоёқларга муддаосини билдирган экан, шу етмасми? Тавба, шунча обрўли, бадавлат кишилар шу иккаловича эмас, токи қаролари остонада пайдо бўлмагунча ковоқ осиб, мум тишлаб ўтирди.

— Бир жиддият сабабли тинчлигим бузилмиш, пирим, — деб Ялангтўш Хожа Ҳошимга юзланди. — Замин сайқали бўлган шаҳримиз киёфасидан ташвишдамен. Айниқса, Регистон бир ҳолдаки, тоқат қилиш қийин. Улуғбек мадрасаси атрофидаги харобаларни кўрмайсизми?

— Ўғлим, кўп куйинманг, — деди Хожа Ҳошим бафуржа. — Самарқанд камини Амир Темур ҳам тўлдиролмаган.

— Темурбекни қўйинг, гўрида тинч ётсин! — деб узди Ялангтўш. — Биз ўз кадримизни билайлик.

— Улуғ бий, ташвишингиз ноўрин! — Хожа Ҳошим одатига кўра яна ҳам дадилроқ сўзлай бошлади. — Шукр, сиз ҳокимлик тожини кийгандан бери шаҳарда Миржон Вафо, Мир Тархон, Аҳмадхўжа, Қози Соқий, Қози Абдуғаффор каби иниларимиз бинойидек мадрасалар тиклашди.

— Пирим ҳақ! — бош эгди Бобоҳўжа Муслим. — Самарқанд сояйи давлатингиз остида камолга етаётир. Сиз қурдирган шифо уйи, ажаб эрмаски, Бағдоди муборакда ҳам йўқ эрса!..

— Андоғ шифо маскани яккаш Бухоройи шарифда мавжуд эрур, — деди шоир мавлоно Имомиддин Шерхўжа. — Аммо сизники андин чандон зиёдадир.

— Хўш, энди қаноат қилаверсак ярашурми? — Ялангтўш саволига жавоб кутди, ҳеч ким сазо бермагач,

сал кизишди: — Йўк, оғалар, каноат сизу бизга харомдир. Сиз санаган иморатлар кўркда ҳам, камолотда ҳам хийла пачақдир. Алар кўнглимга ўтиришмас, завкимни ҳам кўзғамас!..

Даврада савлат тўкиб турган Қози Соқий Зоминий кесатиқ аралаш айтилган сўзларни ҳазм қилолмай, асабий қиёфада томоқ кирди. Ахир, Ялангтўш яхши билан ёмон устидан бирдек кора чизик тортаётгани инсофдан эмас-да. Шахсан ўзи беҳисоб акча сарфлаб тиклаган мад-раса қурилишида энг зўр усталар тер тўкишгани, шаклу шамойили расо бўлиши учун бор хунарларини ишга солишгани аҳли мўминга аён-ку. Тарҳини ҳатто кимсан Мулла Абдужаббор тайёрлаб, қурилиш ёнидан бир қадам жилмай, қўлидан нимаики келса, барини адо қилган. Шоирлар тилида достон бўлган шу обида ҳам нописандлик билан ерга урилиши бориб турган бедодлик!..

— Бугун турса, эрта турмайдиган кўримсиз бинолар қуриш билан вақт ўтказдик, — йирик-йирик кўзларини чақнатганча давом этди Ялангтўш. — Энди бу хил ношудлик бас! Агар Мулла Абдужаббор сайқал берган дорилшифоияни айтмаса, ҳали маним давримда арзигули иморат солинган эмас. Бунинг боиси недир?

Узун банорас тўнларга ўралган кўйи ок оралаган энлихчам соколларини, ипак саллалари печини силаш, кўзларини лўк қилганча тасбеҳ ўгириш билан машғул аъёнлару боёнлар сазо беришмади. Ҳукмдор нигоҳига нишон бўлган Мулла Абдужаббор ҳам чуқур сукутга кетган, беғубор чехраси сокин нурланар, тик бокишларидан бирор маъно укиш маҳол эди. Аммо ҳукмдор мулоҳазалари эндигина оқу қорани таний бошлаган Муҳаммад Аваз кўнглининг нозик жойларига жизиллаб теккан ва борлигида нимадир жунбишга келган эди.

Ялангтўшбий Баҳодир нақадар ҳақ: рўйи замин сайқали бўлган, айниқса, Соҳибқирон Амир Темур даврида куч-қувватга тўлиб, куёш билан хусн талашган Самарканд энди кекса киши қиёфасини олмиш!..

— Бир қошиқ конимдан кечинг! — деди у туйқус жарангдор товушда, хиёл таъзим қилиб илгари босар экан. — Икки оғиз арзим бор!

Ўша он Ялангтўш тахтдан бир неча қадам нарида тўхтаган Муҳаммад Авазнинг ёшлик куч-ғайрати ва заковати ёйилаётган хипча-ўктам қадди-бастига бош-охир хайрихоҳлик билан суқланиб тикилди. Аллақачон сабза-

лик давридан ўтган мўйлаби дағал тортган, қарич етмас даражада пешонаси кенг, тим қора кўзлари қийғирники каби ўткир йигит истараси шунчалар иссиқ эдики, кўксини сўнгсиз бир ҳавас чулғади.

— Кечдим, биродар, сўзлагайсиз!..

— Қадимда аждодлар дасти узун бўлгани, савоб юмушдин борини аямагани аҳли мўминга аёндир.

— Жаҳонгир Амир Темурга ишорат берурсизми?

— Илм тожини шохлик тожидин аъло санаган Мирзо Улуғбек ҳазратларини ҳам назарда тутурмен! — Муҳаммад Аваз овозидаги ғурур оҳангини ҳамма сездим. — Афсуски, замон зайли билан темурийлар ҳам инқирозга юзланмиш! Шу ҳол ҳалига қадар тўхтаганича йўқ!..

— Мавлоно, афсуски темурийлар онадин қайта тувилмаслар, — дея мунозара бошлади Ялангтўш, суҳбатдоши эндигина ўн саккизни тўлдирганини ҳаёлига келтирмай. — Камина эса ўзимни аларнинг ҳеч биридан кам санамасмен!

— Офарин! — бирдан вағирлади аҳли мажлис.

— Қиблагохим, фикри ожизимча, пойтахт аввал Ҳирот, кейин Бухорога кўчирилгани Самарқанд шухратини таназзулга маҳкум айламиш! — Муҳаммад Аваз ҳамон сукут сақлаётган Мулла Абдужаббор билан кўз уриштирди. — Мовароуннаҳрни шайбонийлардан кейин қўлга киритган аштархонийлар ҳар неки топсалар қўйинларига тикиш пайидадилар. Хўш, улус Боки Муҳаммаддин не яхшилик кўрган? Бу кун Вали Муҳаммаддин тожу тахтни тортиб олган Имомқулихон бошимизда ханжар ўйнатиб тургани ёлғонми?

Қўрқув ичра юрак ховучлаган аъёнлару боёнлар ногоҳ тош суратига кирдилар. Ҳар ким мусохаба арқони тараф тортилиши туфайли туғилган мушкулот фақат жаллод қиличи ила ечилиши мумкинлигига заррача шубҳа қилмай қўйди. Ҳушёр тортган Мулла Абдужаббор шогирди ғўрлик орқасида қовун туширгани учун астойдил куйиниб, Ялангтўш билан Ҳожа Ҳошимга Худодан инсофу диёнат тилади.

Ахир, Ялангтўшбий Баҳодир аштархонийлар сулоласининг кўпгина вакилларида чексиз меҳру мурувват кўрганини ким рад этади. Худо тўқис ласқат бергани сабабли, у атиги ўн икки ёшида ҳарбий хизматга қиради. Тожу тахт учун Балх шаҳрида бўлган қиёмат-қойим жангда очик кўкрак билан қиличбозликка киришиб, Ялангтўш

лақабини орттиради. Ва подшоҳ саройида катта нуфузга эга бўлган пири Шайх Хожа Ҳошим кўмаги билан Самарқанд ҳокимлигини эгаллайди.

Орада, бир баҳонаи сабаб-ла, Хожа Ҳошим Вали Мухаммад билан келишолмай қолади. Ичкарида пинҳона илдиэ отган можаро Хожа Ҳошим фатвоси туфайли ташқарига чиқади ва Вали Мухаммадга қарши исёнга айланади. Ғалаён тўлкинини тўхтатишга қурби етмаган подшоҳ Эрон сари йўл олади. Тахтга юлдузни бенарвон урадиган жияни Имомқулихон ўтиради. Тўғрироғи, Хожа Ҳошим бир сўзини икки қилмайдиган, каттаю кичикка фириб беришда устаси фаранг ўғлонга олий даражали амал рутбасини кийдириш учун бор илму амалини сафарбар этади.

Қўни-қўшниларини зир титратиб турган Эрон шоҳи Аббос билан тил бириктириб улгурган Вали Мухаммад қирғин-барот жангу жадал ва босқинлардан тинкаси қуриган Мовароуннаҳрга узокдан дағдаға қила бошлайди. Ахийри, Самарқанду Бухоро тарафларга тиш-тирноғига-ча қуролланган улкан лашкар бошлаб келади. Аммо у Тангри таоло қарғишига учраганди — омади чопмайди. Имомқулихон фармойиши билан саркардалиқ рутбасини кийган Ялангтўш уни тиз чўктириш учун онт ичади.

У, аввало, атрофига харбу зарб кўрган, ҳар жихатдан чиникқан ёвқур-содик йигитларни тўплайди, сўнг, мамлакат тўрт тарафига жарчи йўллаб, аҳолини оёққа турғзади. Хайкириб оқадиган Зарафшон дарёси соҳили, хусусан, қудратли мудофаа девори билан ўралган Каттакўрғон шаҳри теварагида кечган даҳшатли мухорабада эронийлар енгилиб, тум-тарақай қочишади. Абгор бўлган Вали Мухаммад ҳимоясиз қолиб асир тушади. Шўхрат отини жиловлаган Ялангтўш эса қирқ минг кишилик жанговар қўшин билан ғанимини Шарқий Эронгача қуллаб боради ва, карнай-сурнай садолари остида, беҳисоб ўлжа билан юртига қайтади. Тез орада Вали Мухаммад оламдан ўтади. Баъзи хуфия хабарларга қараганда, ўлимига Шайх Хожа Ҳошим зимдан берган фатво сабабчи эмиш...

Сарбозлик укубатларини бошидан кечириб, мардлиги ва тadbиркорлиги туфайли сардорлигу ҳокимлик даражасига етган Ялангтўш ҳукуматга тил тегизган ҳар қандай бандани кечириши душвор эди.

Мана шунинг учун ҳам аркони давлат иззат-нафси

оғриган хукмдор жаллод чақириб, ақли калтаю тили узун йигит бошини кундада сапчадек уздиришини кута бошлади.

Аммо у шошилмади, ғўрлик билан айтилган, нишонга тегиб-тегмаган пойма-пой сўзлар ақлу хушини ўғирлаб қўйган эди. Хотиржам алфозда ўғлон сари борар экан, киёфасида қаҳр ёки нафратдан кўра хайрихоҳлик ифодаси устунлиги барчани хайратга солди.

— Мавлоно, тилим бесуяк деб алжираш яхшими?

— Афғу этгайсиз, олампадох.

— Имомқулихон ҳазратлари тутган ханжар адолат қасрини қўриклагувчи қудратдир, — Ялангтўш қисқа сукутдан кейин Мулла Абдужабборга ўғирилди. — Уста, изоҳ беринг, она сути оғзидан кетмаган бу йигит муддоси нимадир?

— Улуғ бий, худо хаки, анинг учун узримни қабул қилинг, — деди Мулла Абдужаббор хижолатини яширолмай. — Шогирдим густоҳлик қилмиш!

— Оксоқол, сизу биз бу ерда Бухоро салтанати оқу қорасини тафтиш этиш муддаосида тўпланмадик!

— Маъкул айтдингиз.

— Агар сиз қўлласангиз, бошқалар қанотимда турса, камина шаҳарни чалдеворлар исқанжасидин қутқарамен!..

— Аъло ниятингиз муборак бўлғай!

— Камина дастим фалак тоқига ҳам стишини ғанимларимга кўрсатурмен. Афсус, минг афсуски, лоқайдлик сизу бизни хибс айлаган. Энди элу элат англасун, келгуси бу каби кечмас, энди бу каби тутум барчага бегона! Фикримни англадингизми, аҳли идрок?

— Уқдик, олампадох, — барчадан аввал ниҳол каби букилди Бобоҳўжа Муслим. — Фақат камина бир суҳанингиз маъзини чақолмадим.

— Қайси суҳанимни айтасиз, вазири аъзам?

— Шаҳарни чалдеворлар исқанжасидин қандай қутқариш мумкин? Кўп ўйладим-у, ушбу жумбоқ ечимини тополмадим!

Қайси йили Ялангтўшбий Баходир оталиғи Шайх Хожа Ҳошим даъвати билан Бобоҳўжа Муслимни саройга олиб, бош вазирлик мартабасига ўтқизди, алҳол, улар ўртасида жуда эрта бошланган ошначилиқдан вокиф бўлгани сабабли шундай йўл тутди. Афсуски, Бобоҳўжа саройда муқим ўрнашгач, тоб ташлай бошлади, яъни, гоҳ хазинага кўз олайтирса, гоҳ улус чўнтагини шилар эди.

— Вазир жаноблари, бу тадбир нималигини сиз бошқалардан яхшироқ билишингиз лозим эрди, — деди ҳукмдор кесатик аралаш. — Ёки атай ўзингизни гофилликка соласизми?

— Йўғ-е! — деди Бобоҳўжа бўшашиб.

— Ким айтади, — дея Баҳодир мажлис аҳлига бирин-кетин кўз ташлади, — шахристонни чалдеворлардин фориғ айламак чораси недир?

Саройда яна аввалгидек оғир жимлик чўкди.

— Аъло ҳазрат, бир қошиқ конимдин кечинг.

Муҳаммад Аваз товушидан ҳаёли бўлинган Мулла Абдужаббор баданига сон-саноксиз чумоли ўрмалагандек туюлди. Шогирди ҳалигина таъзирини еганига қармай, яна бундай ўзини ўртага уриши уни адои тамом қилаёзди.

— Кечдим, сўзланг.

— Қулингиз фаҳмича, улуғсифат иморатлар қурмак шаҳарни чалдеворлар исканжасидин кутқармак демакдир.

Дераза олдида ковок солиб турган Ялангтўшбий Баҳодир мамнун жилмаygанини кўргандан кейингина Мулла Абдужаббор енгил тортди. Аъёнлару боёнлар хотиржам қўл боғлаб турган йигитга совуқ назар билан разм солишаётган эди.

— Эшитдингизми? — ўқрайганча бош вазирга юзланди Баҳодир. — Сиздек давру даврон эгаси фаҳмламаган нарсани бу норасида фаҳмлабдир.

Бобоҳўжа Муслим чурк этолмай олазарак нигоҳини олиб қочди.

— Шундоғ, жаноблар, гап улуғсифат иморатлар устида борадир. Қўпдин камина дорилшифоня сингари улус важига ярайдиган яна бир маскан тикламоқни Эгамдан тилаймен.

— Қўнгиллари мадраса ёким масжидга кетибдир.

— Яна топдингиз, мавлоно, — Муҳаммад Аваз елкасига қоқиб қўйди Баҳодир. — Белимизни етти жойидин маҳкам боғлаб, Мирзо Улуғбек мадрасасидин камлиги бўлмаган мадраса қурилишига киришамиз

— Жидду жаҳдингизга офарин! — деди Хожа Хошим.

— Ҳазинам эшиги меъморлар учун ҳамиша очик!..

— Куллуқ, ҳазратим! — Мулла Абдужаббор севинчини изҳор этди. — Давлатингиз яна ҳам зиёда, умрингиз боқий бўлсин!

— Самарқандни дунёга танитган ўзбекдир. Бунга тирноқча шубҳа йўқ! — Ялангтўш аста тахтга суянди ва устоддан нигоҳ узмай давом этди: — Ани неча марта хоки туроб айлашди, ҳар гал ярасига ўзбек малҳам босди. Биз ҳам дунёдин кўзи юмук ўтмай, бирон кор-холига ярайлик!..

* * *

Муаззам саройда кечган ўша мажлисдан кейин авжи ёз палласи Ялангтўшбий Баходир кутилмаганда Муҳаммад Аваз дийдорини кўриш иштиёқига тушиб қолди. Муҳаммад Аваз Мирзо Улуғбек мадрасаси ичкарасида, мубошир меъмор учун ажратилган хужрада устод Мулла Абдужаббор билан бўлғуси иморат тарху амали устида бош қотираётган эди. Белларига қилич осган мулозимлар шоҳона безатилган аравада уни арққа келтиришди. Икки тарафида ям-яшил сарвлар қад ростлаган жимжит йўлак орқали Боғи Эрамни эслатувчи гўша сари бораркан, вужудини енгил бир хаяжон қамраган эди. Турли дарахтлар безаган чорбоғ адоғи кўринмасди. Ўртада, улус таъбири билан айтганда, қавсар сувига тўлғазилган шишадай тиниқ сарховуз бўлиб, атрофини қуршаган турфа гуллар розини тинглар, чор-атрофга салқин хаво уфурётгани ва файзли ҳаёт бағишляётганини мавжлар тили билан шинирлаб айтар эди.

Раъною наргис, атиргуллар, райҳону жамбиллар атру бўйларига фарқ хиёбонларда сон-саноксиз товуслар қанотларини ёза-ёза хиромон айланар, қатор-қатор сарвлар оралиғида кўзлари мунис жайронлар анжумани авжига чиққан эди.

Муҳаммад Аваз жозиб манзарага дахл қилишдан чўчиган каби, оёқ учида шошилмай одимларди. Барибир, ҳарчанд эҳтиёт бўлмасин, сезгир кийиклар қулоқларини динг қилишди, келгувчи бегона эмаслигини пайқашгач, яна мажлис шавкига берилишди.

Сарховуз бўйидаги атрофи ўймакор панжара билан ўралган шинамгина шийпонга кўзи тушганда Муҳаммад Аваз беихтиёр таралдудланди.

Теварақда анвойи чечаклар бир-бирларидан қолишмасликка аҳдлашган каби, барабар барқ уриб очилган, ганчкорий шийпон ифорий ислар оғушида товланиб турар, тепада ошуфта кабутарлар чарх уриб ўйнашар, хиёбонда сайр қилиб юрган товусларга рашк қилгандек, гоҳо маҳзун оҳангда сайрашар эди.

Самарканд вилояти ҳокими, аштархонийлар сулоласининг кучу кудратда тенгсиз устунларидан саналган Абу Карим Бойҳожӣ ўғли Ялангтўшбий Баҳодир ҳазратлари ана шу дилбар гўшада якка ўзи хордиқ олаётган эди.

Ҳамон ақлу хушини йиғиштириб улгурмаган Муҳаммад Аваз, тиззалари қалтираган ҳолда, мармар йўлак ва мармар зина орқали шийон саҳнига чиқди ва қават-қават адрас-кимхоб кўрначалару парқув болишларга кўмилиб ўтирган салтанат эгаси қошида қаддини букди.

Ялангтўшбий Баҳодир пинак бузмади, бир оздан кейин ўтириш учун ишора бераркан, кўркам соқол яна ҳам салобат берган энли бетини недир учкун ёритиб ўтди. Рўпарасида одоб билан чўккан йигитнинг келишган қадди-бастини зимдан кузатди-да, оғир хўрсинди, шунда нечукким қояни эслатувчи гавдаси бир кўтарилиб тушди.

— Мавлоно, сизни бемахал безовта қилдим, албатта сабабини билмайсиз, — ниҳоят жимликни бузди у. — Бу ишим дилингизга оғир ботмасин.

— Аъло ҳазрат, нечун оғринай? — деди Муҳаммад Аваз самимий оҳангда. — Аксинча, бошим кўкда!..

— Ха, бале! — давом этди ҳукмдор, йигит фаросатига ичида таҳсин ўқиб. — Ўтган оқшом Бобо Миршароф тушимга кирди. Баҳонада дийдорингизни кумсадим. Тўғриси, сизни ҳар кўрганда падарингизни кўргандек бўламен.

Сухбат валинеъматӣ Бобо Миршароф устида кечишини сира қутмаган Муҳаммад Аваз борлиғи ногоҳ алғовдалғов бўлиб кетди. Ахир, ҳаётдан не-не армон билан, айниқса, жуфти ҳалолини куйдириб, бемаврид кетган кадрдон кишини эслаши нақадар азоб!..

— Тавба, сардор жийрон кашкада қийшайиб ўтирарди, — деб яна сулиш олди ҳукмдор. — Соч-соқоли оппок. Тавба, соч-соқоли қора эди-ку, дейман ажабланиб. Гангиб қолганимга эътибор бермай, отига миндирди. Регистонга етганимизда беҳосдан уйғондим.

Сираси, Бобо Миршароф ёлғон дунёдан чин дунёга сафар қилганда Муҳаммад Аваз ҳали эсини таниб улгурмаганди. Шу боис отасини тўласинча тасаввур қилолмас, онаизори сўзлари асосида эслашга уринар эди. Ҳозир нечукким ҳаёлида жангу жадалда юравериш тобланган суворий қиёфасини тиклашга уринди, аммо кўз ўнгиди тўшакда қийналиб, ажал билан олишиб ётган қоқсуяк кимса жонланди-да, бўғзига аччиқ йиғи тикилди.

Шу пайт сарой русумига мувофик кийинган баковуллар ва хизматкорлар попукли шохи дастурхон тўшалган хонтахтада Ялангтўш суйиб тановул киладиган нозпеъматларни мухайё айлашди. Осиёйи нон, майиз, pista-бодом, хар хил доривор кўкатлар, димлаб пиширилган каклик гўшти билан бирга, арча шохчаси аралаш зира-мурчга тўйдирилган кабобдан хар хили тортилди.

Нихоят, нафис безаклар билан зийнатланган майкўза кўтариб ёшгина хушрўй сокий келди. Сокий икки букилиб таъзим адо қилгач, ишга киришди. Қирмизий шароб кўпирган кумуш аёқларни бирин-кетин узатаркан, юмшок товушда: «Асал бўлғай!» — деб лутф қилишни унутмади.

— Сиз бўшсиз, — деди салдан кейин Ялангтўш, бош ирғаб, — хизматни ўзимиз адо этурмиз.

Хушрўй косагул, яна эгилиб таъзим бажо келтиргандан кейин, зинапоягача тисарилиб боргач, илдам бурилиб гулзорга тушиб кетди.

— Қани, мавлоно, олинг, — деди ҳукмдор, кадам товушлари тингач. — Сиз ила дардлашгим келадир. Сахарда туш кўриб уйғонганимдан буён кўхна хотиралар тинчлик бермаётир.

Муҳаммад Аваз майда аксини кўрди, лабларидаги синик табассуми, пигоҳларида ифодаланган ўйчанлик қирмизийликни тагин ҳам жилолантириб юборгандек эди. Аёқ май эмас, сеҳру жоду билан лиммо-лим эканлигини ўйларкан, уни аста буғланиб турган кабоб ёнига қўйди.

— Аъло ҳазрат, маъзур тутгайсиз, камина ҳали ушбу кўчадин ўтмадим. Гуноҳга ботмасменми?

— Хай-хай, мавлоно, зинҳор-базинҳор ундай деманг. Бул неъмат, кам-кам олинса, гуноҳга ботирмас, аксинча, гуноҳни гард мисол ювгай!

— Қизик, кўп қизик! — кулимсиради Муҳаммад Аваз.

— Таажжубга ўрин йўқ, мавлоно!

— Май билан покланиш... Э, йўқ, ишонмадим!

— Улуғ шоирлар бодани Оллоҳ тимсоли деб билурлар. Бунга не дейсиз, мавлоно? Нима, меъмор аҳли ғазал сеҳридин бенасіб эрурми?

— Менимча, бода сурурини Оллоҳ таоло меҳри билан қиёслаш бошқа-ю, майпарастлик қилиб имонни хароб айлаш бутунлай бошқа! — ортга чекинишни истамади йигит. — Подошоҳларга келсак, улар гуноҳни гуноҳ билан ювишни хушласалар керак.

Номаълум нуқтага тикилиб ўтирган Ялангтўшбий Баходир искис ўгирилди, нетонгки, тишига тош теккан каби башараси бужмайиб кетган эди. Аммо тезда ўзини ўнглади, безовта дилидан, кўп закий, фақат тилига эрк бергани чатоқ, деган фикрни кечирди-да, жилмайишга уринди.

— Сиз баҳсу жиддия қилмоқчимисиз?

— Асло, олампаҳо. Афу этгайсиз.

— Ундай бўлса, мавлоно, ўзингиз тўлдириб қуйинг, сиздек ўғлон кўлидан шароб нўш айламоқ фароғат!..

Мухаммад Аваз бу вазифадан бениҳоя узоқлигини ўйлаб гангиди, йўқ, оғринди. Аммо кимсан Ялангтўш буюриб турганда қандай бўйин товласин? Сир бой бермай жимгина майкузага узалди, лекин ҳалиги соқийга тақлид қилмай, ўтирган жойида шароб сузди. Хижолат ичра яна иккилана бошлаганда Ялангтўш ўзи жонига ора кирди, аёкни шартта кўтариб, бир зарбда бўшатди.

— Кўнглим мусиқа тусайдир, — аста ёнбошига ёстиқ тортди ҳукмдор. — Ичимда ҳаргиз бир газак борки, мулом уни ё май, ё мусиқа даф қилур.

— Тушунмадим, олампаҳо.

— Кўпинча фалаки букаламун, яъни, беафо дунё саодатидин май саодати авло кўринур. Тожу тахт ёки шуҳрат кўнглимни ёритиш нари турсин, зулматга гирифторм қилганини қандоғ тушунтирай?

— Ахир, аъло ҳазрат, ҳокими мутлак бўлиш учун интилмабсизми?

— Тўғри, интилганман. Оллох иродаси билан кўчлилар ожизларга раҳнамолик қилиши бор гап-да!

— Камина ҳеч қачон тожу тахт хавасини тиламас эрдим.

— Аслида тож кийиб, тахтга кўниш ҳам ҳунар, мавлоно. Сиз кабилар бундин бенасиб бўлиб, биз кабиларни калтабинликда айблаб кун кечирадилар.

— Бундай айблов ноўрин эканлигини ҳар ҳолда билсангиз керак.

— Биламен, мавлоно, — Баходир чордона қуриб ўтирганча косагуллик қилишга киришди. — Фақат ҳақиқат қиличидин кўркмай, бошни доим яланг тутиб берган афзал!

— Ҳақиқат улус ҳукмидин иборатдир.

— Айтинг-чи, мавлоно, улус нечун, ҳукмдор борки, барини бирдек лойга белайдир?

— Боиским, алар кирдикорлари ўзаро ўхшаш!
— Йўк, улус омий, яхшилик ила ёмонлик фарқиға бормас.

— Ўша яхшиликка оғу қўшилган бўлса-чи?

Ялангтўш яна ўзини босди-да, рўпарасида ўтирган йигит устози пандларини пухта ўзлаштириб, кўп китоб ўқиганини, оқу қорани туппа-тузук танишини, ҳатто тожу тахт хусусида балодай фикр юрита олишини эътироф этди. «Агарки, тарбияси киёмига етса, андин зап фозил етишур!» — деб қўйди ичида ва атай халиги саволни жавобсиз қолдирди. Анча чўзилган жимликдан кейин суҳбат жиловини бошқа мавзуга бурди.

— Мулла Абдужаббор кайфияти созми?

— Шукр, создир. Ул зоти шариф ҳам дуойи жонингизни қиладир, ҳам иморат тарху амали бобида тинмай куч сарфлайдир.

— Умидимки, янги фунун ва илоҳиёт қароргоҳи Самарқанд киёфасига шоҳона безак бўлур.

— Каминага қолса, қиблагох, ани бир сўз билан дорилфунун деб атар эрдим.

— Дорилфунун? Ҳа-ҳа, кўп маъқул, дорилфунун деб атамоқ керак. Ҳўш, бул қурилиш қимматга тушарми?

— Сизни сарфу харажат ташвишга солибди-да. Андоғ холда ютказурмиз. Аждоллар хайрли юмуш ижросида сармояни аямаганлар

— Мавлоно, меъморлар учун хазинам эшиги доим очик, деган эрдим. Нима, унутдингизми?

— Илм билан санъат қурбон сўрайдир. Шундан чўчи-маган халқимиз меъморлик обидалари билан қаноат қилмай, қуран арз ҳали уйқудалик пайтида, расад қуриб, фалак тоқиға оёқ қўймиш!

— Ушбу маълумотни қимға сўзлайсиз? — ҳузурланиб мийиғида қулди Баҳодир. — Наҳотки булардин хабарсиз бўлсам?

— Хабардорсиз. Буларни ҳали улус омийлиғиға ишорат берганингиз боис эсладим, — недир учқун ёнди Мухаммад Аваз нигоҳида. — Ахир, замин сайқалиға айланган шаҳар қурган, кўп илмларни сув қилиб ичган халқ пешонасига қаро тамға босиш инсофданми!?

— Кўксимни пора-пора қилмакдасиз.

— Ҳазратим, зиғирча ҳам азият чекманг. Наздингизда ўққа айланган бул сўзлар ҳақиқий эгаларини топурлар.

Ялангтўш майкўзага узалиб, чинни аёкка кўпиртириб шароб қуяркан, баданига енгил титрок кирганини пайқадди, шаробни бир томчи ҳам қолдирмай сипқорди-да, зимдан Мухаммад Авазга нигоҳ юборди.

Ахир, қачондир кўп мушкул дамларда суяган кадрдон биродари фарзанди гизгинини бу тахлит бўш қўйиши қанчалар маъкул? Аниқроғи, бу кетишда эрта у бутунлай тепасига чикиб олмаса, ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилиб, бошига турли-туман ғалвалар орттирмаса? Қолаверса, бу замонда ҳеч кимга ишонч йўқ, ҳар ким ўз кўмачига кул тортади, ё фалаксан-ей!..

Ялангтўш беихтиёр тушини эслади, яна зимдан Мухаммад Авазга тикилиб: «Келбати оз-моз отасига тортган!» — деган фикрни дилидан кечирди. Кечадан бери Бобо Миршарофнинг забардаст қадди-басти ҳаёлини банд айлаган эди. Ҳозир ҳам ўша кадрдон сиймони кўз олдида жонлантирар экан, беихтиёр қони тошиб, бағри илиди.

Охирги кунларда у негадир ўзини ҳимоясиз сезади, ёнида бир ҳамдард, суянса бўладиган валломат кимса кўрмайди. Бобоҳўжа Муслим нари турсин, ҳатто Хожа Хошим билан ҳам сирлашолмас, унинг аввалги журъати ва ҳомийлик лаёқати қолмаганини қадамда ҳис этиб бўғилар эди.

— Мавлоно, ёлғизлик азобидан вокифмисиз? — Мухаммад Аваз елка қисгач, у давом этди: — Ҳамма хушомад билан кўнглимни овласа-да, танҳолик домидамен.

— Қисматдан қочиб қутилиш қийин.

— Илгари бор эрди ишонган хабибим!..

— Ул зот ким эрди?

— Бобо Миршароф!..

Мухаммад Аваз падари бузруквори Ялангтўшбий Баходир хурматини қозонгани, саройда ва эл орасида нуфузи кундан-кун ортиб, катта қўшинни тасарруфида тутганини онасидан кўп эшитган эди.

Таажжубки, волидаси қизиқарли воқеаларни тўлиб-тошиб сўйлар экан, ногоҳ кафтлари билан бетини ёпиб ёки кўрпага бошини буркаб бирдан хўнграб юборар эди. Буни ўзича тушунган Мухаммад Аваз шўрликни ўз холига қўяр, бир оғиз ортиқча гап сўрамай, аста жуфтакни ростлар эди.

— Бобо Миршарофни эсласам куйиб кетамен, — жимликни бузди Баходир. — Юрагим оловини мана шу сабил қолгур сал ўчириши мумкин.

— Афсус киламен, хазратим.
— Бағримда бир кемтик бор, мавлоно.
— Ёруғ дунёдин бағри бутун одам топилмас.
— Ҳақсиз. Чархдин совидим.
— Нима гап ўзи, сизни илгари хечам бу аҳволда кўрмаганмен.

— Келгусида ҳам кўрмайсиз, — деди Баходир, овози яна ҳам ўзгариб. — Пайти етибдими, билиб олинг, падарингиз маним ўрнимда қурбон бўлган!

— Фақирни хайрон килурсиз, аъло хазрат, — деди Муҳаммад Аваз, қулоқларига ишонмай. — Адашмасам, бу сўзларингиз сархушлик мевасидир.

— Йўк, мавлоно, ундай эмас.

— Сир бўлса, сирлигича қолгани маъқул!

— Энди ўйласам, сардор каминани бир умрлик қарздор қилиб кетган экан. Бу қарзни қандай узишни ўйласам тунлари уйқум қочадир. Кеча оқшом тулпорда тушимда аён бўлгани таъбирини билолмадим.

— Ахли кубур — ўликлар қарз талаб қилмас, яъни, талаб қилолмас, қиблагох!..

Шийпон кунботаридаги гирдларида тут ва хурмо ниҳоллари экилган гулзор охиста шитирлади. Бўй-басти бир хил бир нечта жайрон эпкинда чайқалаётган раъною наргис пуштасида беозор мўлтираб турарди. Бежирим киприклар қуршовида чакнаётган кўзларида алвон гуллар япроқларидан кўчган шафақнамо ранг аксланган эди.

Жонлуғларни томоша қила-қила Муҳаммад Аваз кўнглида тушунуксиз бир кайфият уйғотган суҳбатни унутди, шошилмай шийпондан узоқлашар экан, беихтиёр ортига ўгирилди. Тожу тахт кайғусидан тамомила фориг бўлганига имон ўгирган каби, Ялангтўшбий Баходир пар болишларга бош қўйиб осуда ётар эди...

* * *

Ажабо, Назокатбону совчилик масъулиятидан чўчигани сайин, Муҳаммад Аваз дарди тобора зўраяр, кўзига умидсизлик гирдоби якколроқ кўринар эди.

Яхшики, Мулла Абдужаббор бир сўзда турди. Устод тезроқ Ялангтўш кўнглига қўл солиб кўришни хоҳларди. Шу билан бирга, Назокатбону ҳузурига катнар, таклифини қайта-қайта таъкидлаб, уни холи-жонига қўймас эди. Ахийри, сергак тортган кампир, дилида журъ-

ат майсаси битиб, олий даргоҳдан келин тушириш иштиёқи билан ёна бошлади.

Бибихоним масжидида пешин қарзини узган намозхонлар бозор, раста-дўконлар, кўчалару маҳаллаларга тарқалган маҳалда улар узун-қиска бўлиб арк сари боришар эди.

Соқчилар оҳорли либослар кийган Мулла Абдужабборни кўрганлари ҳамоно тавозе билан йўл бўшатишди, у билан ёнма-ён пилдираб келаётган очик чехрали кампирни ҳам бемалол қўйворишди.

Улар қизил қум тўшалган, икки ёни гулзору сабззор кенг ва сокин йўлакдан бафуржа илгариланар экан, мухташам бино эшиги олдида тағин зирҳга ўралиб, қалқону найза тутган, қовоқлари солинган сарбозларга йўлиқишди. «Э, тавба, бул тириктонлар нимани қўриқлайдир?» — дея Назокатбону ғудранаркан, устод беихтиёр жилмайди.

Эшикоға, кутилмаган меҳмонларни даҳлизда тўхтайтиб, ўзи бағдодий эшиқдан саломхона сари йўрғалади. Мислсиз тиник ранглар ва ингичка нақшларга чулғанган хонада улар анча диққат бўлишди. Айниқса, Назокатбону, юраги безовта тепиб, Худодан сабр-тоқат ва омад тилар эди. Хаяллаб кетган эшикоға қайтиб чиққанда у тутдек тўкилаёзган, ўзини сарой бўсағасига бош уриш учун мажбур қилган бебошвоқ ўғлини ичида юмшоқ-юмшоқ қарғай бошлаган эди.

Хосхона ҳашамати ва малоҳати Назокатбону ақлу ҳушини ўғирлади, ўзаро уйғун турфа ранглар жилоси гўё борлигини занжирбанд айлаган, ҳеч бир таърифга сизмас маъвога улоқтириб ташлаган эди. Эҳтимол, шу боис тўрдаги сийму зар, қимматбаҳо тошлар билан безатилган баланд тахтни, унда бургут каби қўниб ўтирган басавлат соҳиби давронни дафъатан кўрмади.

Ялангтўшбий Баходир, ҳаёл уммонига ғарқмиди, қовоғи солиқмиди, англаш хайтовур мушкул, чап қўли тиззасида, ўнг қўли билан исфахоний ханжари дандон сопини ушлаган, нигоҳи номаълум нуқтага михланган эди. Пайваста қоплари, қалин қовоқлари ва япаскирок бурни кенг пешонаси билан уйғунлик адо этган, туртиб чиққан ёноқларидан қон томғудек эди.

— Қадамларига ҳасанот, меъмори замон!

— Худо қўлласин сизни!..

— Бир муслимаи мўминани етаклаб келмишлар.

— Бул муслимаи мўмина музаффар қўшинингиз сар-

дори раҳматли Бобо Миршароф завжаи ҳалоли, яъни-ким, мубошир меъморингиз Муҳаммад Авазнинг волидаи мухтарамаси бўлур.

— Офарин! Андоқ демайсизми, устод? Хобгоҳи муборакка хуш келибсиз, Назокатбону! — деди ҳукмдор, ногаҳон чехраси ёришиб. — Камина сиз билан ҳалигача учрашмадим, аммо сиз ҳақингизда кўп нарса биламен.

— Куллук! — деди Назокатбону хиёл эгилиб.

— Хар гал ибодат чоғи Бобо Миршарофни ёд олиб, анга Тангри шафоатини тилаймен. Раҳматли, илойим жойи жаннатда бўлсун, каминага чексиз садоқат кўргузган жасур лашкарбоши эрди. Хей, дариф, умрдан қисган экан.

— Иложим қанча, қиблайи олам, — киприк намлади кампир. — Пешонамга сифмади-да!

— Афсус, афсус! — Ялангтўш қиска сукут саклагач, Мулла Абдуҷабборга юзланди: — Хўш, мавлоно, каминага қандай хизмат буюрасиз?

— Баҳодир жаноблари, — бирдан тетиклашиб ўмганини кўтарди устод, — бул ожиза ила даргоҳингизга юкуниб келганимни не муддаога йўймоқдасиз?

— Аминменки, каминадин кўнгил сўраш ниятида ташриф буюргансиз, — деди ҳукмдор узиб. — Нияти холис оғалар ҳамиша яхшилик тилаб юкунадирлар.

— Ташаккур, топдингиз. Фақат яна бир эзгу мақсад билан келганмиз. Бир қошиқ конимдин кечсангиз, ани ҳам баён қилар эрдим.

— Кечганим бўлсун, таксир.

Мулла Абдуҷаббор ял-ял ёнаётган афғоний гилам бир бурчида жон ҳовучлаб турган, кўзлари тубида недир иштибоҳ чайқалаётган Назокатбону сари бир қараб олгач, дадиллик билан Ялангтўшга ўгирилди.

— Қулоғимга етибдирким, сиздек улуғ зот парвариш қилган гулшанда бир гул битибдир ва бул муслимаю мўмина чироққари ўша гул асири бўлмиш! Алар сиздан ҳам нажот, ҳам мурувват кутадириллар.

Мулла Абдуҷаббор нутқини тугатгунча шундоқ ҳам бўлари бўлиб турган Назокатбону ич-этини еб, бадани увишиб, нафаси қийилди ва гиламга беҳуш қулаёзди.

Ҳайхотки, ушбу паллада, Ялангтўш Баҳодир, фаҳрикувончи ҳисобланган мунаққаш тахтда эмас, гўё бир ҳовуч чўғ устида ўтирарди, яна чатоғи, ҳалигина бутун қиёфасини нурлантириб турган ифтихордан асар ҳам

қолмаганди. Аммо у, холи-руҳини сездирмай, тахтдан тушиб, Мулла Абдужаббор рўпарасига борди.

— Бекор уринибсиз-да, мавлоно!

— Нечун, олампадох?

— Андиша унутилган фурсатда сийлов қилич бўлишини унутибсиз.

— Элчига ўлим йўқдир.

— Аммо, орага совуқчилик тушса, оқибати ёмон бўлур!

Чамаси, Ялангтўш Баходир ана шу кесатиклар билан суҳбатга яқун ясаб, барига нукта қўйиш тилагида эди. Буни англаган Мулла Абдужаббор яна ҳужумга ўтмоқчи бўлди. Аммо ногоҳ миясига қайноқ қон урилиб, юраги хуруж қилди-ди, сўз қотгани мажоли етмади.

— Қиблагох, муборак даргоҳингизга адолат истаб келдик, — охири орага суқилди Назокатбону, устод холини сезгач.

— Каминадин адолату элатимдин шаккокликми?

— Ишонинг, ниятимиз холис.

— Холис ниятда бўлсангиз, нечун дилимни оғритишга журъат этибсиз? Биласиз-ку, Эгам ҳар ким ўз тенги билан топишсин деб буюрган!

— Оғайи шариф, ўғлимда не нуксон кўрасиз? — астойдил ранжиди Назокатбону. — Ҳазор шукр, у ҳеч бир тенгқуридин кам эрмас!

— Хунарини пеш қиласизми?

— Тангрига қасамки, хунари пеш қилмоққа чандон арзигаёй, — Назокатбону ўрнига кўксини аста-аста силаётган устод жавоб қилди. — Анинг санъати эвазига кураи арзнинг жамийки мулки, жамийки ганжинасини тортиқ қилса ҳам кам эрур!

Нохуш сукунат қаърига чўккан хобгоҳни ногоҳ жангланган кулги тутди. Нафсонияти яна ҳам симиллаб кетган Баходир масҳараомуз хоҳолар эди. Сўнг бирдан жим бўлиб, намланган калин қовоқларига шоҳи қўлрўмолини боса-боса, тахт сари йўрғалади.

— Оббо, сиз-ей, шундоғ денг!? Хўш, хунаридин бўлак пичоққа илинадиган яна нимаси бор?

— Кишики, хунар тахтига эришибдир, ҳар неки эзгу нарасага етишибдир.

— Оширасиз, устод. Фақат хунар билан киши муроди ҳосил бўлмас! — яна кесатди Ялангтўш. — Наҳотки, Самарқанддек юртни сўраб турган мендек зот шу қадар нодон?

— Йўқ, олампадох, сиз донолар доноси бўлурсиз.

— Шундай экан, Моҳбонуни минишга хатто оти бўлмаган ялангоёққа узатишимга ишонасизми?

— Муҳаммад Аваз ялангоёқ эрмас! Могу давлати ўзига етгулик! Падаридин тузуккина мерос қолган!..

Одатига хилоф равишда анчайин тутаккан, ичида нимадир чирс этиб синган Мулла Абдужаббор таъзимга чоғи келмай эшик сари юрди.

Назокатбону эса аста оҳ тортди, сўнг, номаълум нуқтага тикилганча, кимки шўрпешона бўлса, ўйламай-нетмай сарой деворига суйкансин, деган фикрни дилидан кечирди.

— Оғайи шариф, нуридийдамни нечун бунчалар ерга урдингиз? Палаги тоза инсон эканлигини биласиз-ку. Хатто ҳозиргина падари қандай киши бўлганини ўзингиз айтдингиз.

Шампир зарбидан минг чандон оғир бўлган бундай зарбни кутмаган Ялангтўш бир холда сукут сақлади. Аллатовур кўпчиб кетган авзойидан ич-ичида недир ғалаён тошайтгани, нимадир юрагини тилимлайтгани ангилашлар эди.

— Камина ўша зот юз-хотирини қилганим сабабли сизлар билан мулоқотда бўлдим. Хар қанақа бошқа шохдорни хобгоҳи муборакка йўлатмас эрдим.

— Шунаками? Бечора сардор сиздек кимса учун азиз бошини тикканига ўкинамен!

— Анинг арвоҳини тинч қўйинг. Анга бўлган ҳурматини бўйнимга сиртмоқ қилиб солманг. Ҳукм будир-ким, эшигимга бундай ният билан бошқа кадам босмагасиз!..

Юраги тўхтаб қолаётган Назокатбону саройингни елканинг чуқури кўрсин маъносида бир дарғазаб чимирди, телбаларча гавдасини тахтга отган Ялангтўшни бир зум хушламай кузатиб турди-да, шошилиб даҳлизга чиқди. Даҳлиз қуйроғидаги курсида хомуш ўтирган ва маҳзун хаёлларга чўмган Мулла Абдужабборга кўзи тушиб, истехзо билан шивирлади:

— Юртни шу кимса қўлига топшириб қўйган Худойимдин ўргилай!..

* * *

Ялангтўш гўё бир зилзила оғушида қолди, оқибат, номаълум куч борлигини ҳасдек чирпирак қилиб ташлади. Мана, энди шуурида доим ҳукмронлик қиладиган

илик нур сўнган, тахтда жонсиздек ўлтирар, ҳали ортик даражада ҳаволангани учун ичидан зил кетар эди.

Бул недир, сарой бошига келган фалокатми? Сира ақл бовар қилмас! Афсус, аларни хафа қилди. Устод айникса ёмон ранжиди. Энди не бўлур? Эл ичида гап ётмас, эрта-индин бутун улусга тарқалади. Бир гадо совчи қўйиб, саройни оёкости қилгани устидан тўйгунча куладилар. Рост, у Тангри қарғаган гадодан қолишмас, дарвешлиги ҳам бор, топганини қўча-қўйда сочармиш, учраган касга таркатар эрмиш. Ҳали Мохбону тоза аччиқланса керак. Не-не аслзодаларни назарга илмаган малика бир гумроҳни бошига ёстик қиладими?

Кўнглини хуфтон қилиб кетган совчилар аламини кимдан олишни билмай, Ялангтўшбий Баходир яна анча вақт ўзи билан ўзи олишди, умид уйғотадиган анча-мунча режа тузди. Сал хотиржам тортгандан кейин кафтларини бир-бирига урди. Мовут чопон кийиб, ихчам ипак салла ўраган эшикоға кириб, остонада ниҳолдек букилди.

— Май келтиришсин. Ҳа, айтганча, катта маликани чорланг. Бошқа биров йўламасин.

Кучу қудратда тенгсиз Ялангтўш бахту икболи осмонда порлаган юлдуз саналмиш Хуршидаойим қадам ранжида қилган ҳамоно хобгоҳ ёришиб кетгандек бўлди.

Аллақачон хуморбосди қилишга улгурган Ялангтўш тахтда сархуш ўлтирар, йирик-йирик кўзлари мулоийм боқар, бояги аламзадалиқ ғуборидан фориг бўлган вужудини ажаб бир масрурлик эгаллаган эди.

Малика ҳамишагидек ҳафсала билан ясан-тусан қилмиш: мовий шоҳи пешонабанди, марғилоний саккизтепки атлас қўйлаги нозик қадду қоматига муносиб бўлиб, тилла-кумуш тақинчоклар ҳусни малоҳатини кечагина чимилдикка кирган келинчакники каби очиб юборган эди. Думалоқдан келган юзи ҳавзи кавсар сувиға ювилган каби беғубор, сирли жилмайишга мойил дудоклари гул япроғидек юпка, офатижон кўзлари олов сочар эди.

Хайтовур муддаоси ушалди: дунёни оёқлари остида кўришни омад билган ҳукмдор, сал кам йигирма икки йилдан бери ўзи билан бир ёстикқа бош қўйиб келаётган малакни илк марта кўриб турган каби, суратдек котиб қолди.

— Хуршида, бул ўзингизми? — деди у эхтирос йўғрилган товуш билан. — Во ажаб, кўкдан тушган фаришта кабисиз.

— Қарилғ остонасига етибман, — жилмайганча ўғринча қараш қилди малика, — тавба, хануз бошим хушомадингиздин чиқмас!

— Энди ўн гулингиздин бири очилмиш!

— Не максадда чорладингиз?

— Чехрангизга тўйиб-тўйиб бокмокчи бўлдим.

— Хашаматли хосхона жойи эмасдир.

Нозик пичинг маъносини тушуниб етган Ялангтўшбий Баходир хиёл довдиради. Ахир, қачондан бери, бирламчи, беадад юмушга ботгани, иккиламчи, кўп вақтини бошқа сулувлар қўйнида кечиргани сабабли, бул пари зулфи райхонлари бўйидан бебаҳра қолиб келади. Насиб қилса, навбатдаги кечани унинг ёнида ўтказади ва тонгга қадар ухламай кўнглини овлайди.

— Маликам, хосхона хашамати муҳаббатимни ҳеч қачон чекламас. Негаки, хосхона тугур, кўхна дунё бору йўғи билан бир қарашингизга арзимагай!

— Йигит фаслингиздаги ҳазиллардин қилурсиз.

— Ҳамон қирчиллаган фаслимдир.

— Бўлса бордир. Лекин мен бечора узун тунларни юрагим эзилиб ёлғиз ўтказамен, — Хуршидаойим ахийри дардини ошқора айтаркан, киириклари паришон эгилди. — Бул хусусда нечун индамайсиз?

— Бу кеча кутинг, маликам!..

Ялангтўш юзини мубҳам бир қўланка қоплаганини, овози хиёл совуқ янтраганини пайқаган Хуршидаойим бирдан ноқулай аҳволга тушди. Ичида бемаврид, ҳатто ортиқча нозу қарашма қилганини эътироф этаркан, айбини ювиш учун ёқимли қулди ва атру ифорларини таратиб эгилди.

— Афу этгайсиз, ҳазратим.

— Қайси гуноҳингиз учун афу этай?

— Хануз тилагингизни билолмадим.

— Хўш, маликам, камина сизни олчин бекларидин тортиб олганим ва хилват кечада тўрик отга мингашиб қочганимиз ёдингиздами?

— Ёдимда, — деди малика ажабланиб.

— Ўша кезлар ҳовлимизни қароқчилар талаб, падарим қўли қалта келиб қолгани, барини била туриб, сизнинг падарингиз биздан юз ўғиргани ва авлодимизни ялангоёқлар тоифасига қўшгани ҳам ёдингиздами?

— Ўтганига саловат, бегим.

— Ҳа, саловат, — сўлиш олди ҳукмдор. — Факат

шуни англандки, бугун киши билан отга мингашиб кетиш навбати кизимизга етибдир.

— Моҳбону таърифини қиласизми?

— Шундоғ, маликам.

— Моҳбону андоғ кўчаларга қиё ҳам бокмас.

— Сиз қиё боккан эрдингиз.

— Маним йўриғим бўлак. Падарим бўлғувси куёвини дарбадар санаганини ҳозир ўзингиз эслатдингиз.

— Энди ўшал каби калтак ўз бошимизда синмоғи мумкин.

— Аниқрок сўйланг, ҳозир тарс ёриламен!..

— Раҳматли Бобо Миршароф бевасини танисангиз керак.

— Ҳа. Олчин уруғидин.

— Бобо Миршароф олчиндин, Назокатбону темурийларга туташадир, барлос оиласидин тушган. Ўша кампир бугун Мулла Абдужаббор билан совчилик ихтиёр этибдир, арзанда ўғли Муҳаммадга маликани унаштирмак ниятида. Олдиларига похол солиб жўнатдим.

Сал илгарирок Хуршидаойим арк чорбоғи ва сарой йўлагига таъмир билан машғул Муҳаммад Авазни бирикки маротаба учратган, келишган қадди-қомати, ёқимли муомаласи ва ақлу заковатига мафтун бўлган эди. Ҳозир суҳбат маромидан ўша йигит қизига кўнгил қўйганини тахмин қилди (бекорга совчи юбормагандир!) ва бир орзиқиб тушди. Айни пайтда, фақат ўз хоҳиш-иродаси билан иш тутушни хушлайдиган ҳукмдор унга хайрихоҳ эмаслигини ҳам пайқаб улгурди.

— Боплабсиз, аъло ҳазрат — деди у ниҳоят, шубҳаларини яширишга уриниб, — тўғри йўл тутганингизга ожизангиз ҳам кафил!..

— Муҳаммад Аваз отаси билан ўртамизда нозик муносабат бўлганидан яхшигина хабардор, кўрнамак шуни дастак қилмоқчи шекилли! Аввалги тераклар кесилиб кетганини билмайди-да!..

Ялангтўшбий Баходир катта малика билан фикри бир жойдан чиққани учун анча енгил тортиди. Жимжит хобгоҳда ёлғиз қолгач, кейинги кунларда саройга пайдарпай элчилар жўнатаётган беклар, амирлар ва бошқа турли тоифа зодагонларни кўз олдидан ўтказа бошлади. Уларни бирин-сирин Муҳаммад Аваз билан солиштирар экан, негадир қониқмас, ичи тирналиб, тажанглиги ортар эди.

Ахийри, у, ҳовлиқиши — иккиланишу гумонсираши,

ўзини ўзи қийноқ гирдобига отиши бефойда эканлигини, масалани яна ҳам чигаллаштириб, шармисорлик билан тенг аросатга рўбарў қилиши мумкинлигини кўнглидан ўтказди. Қодир эгам, сўз умр савдоси устида экан, шошиб қайга боради, нима бўлганда ҳам арқонни узунрок ташлаб қўйгани яхши!..

* * *

Аллақачон бой-бадавлат ошиқлар ўртасида хуфийна талаш бўлаётганидан беҳабар Мохбону ширин хаёллар ва эрта ёди билан машғул эди. Саройда азалу абад ҳукмрон совук сукунат, жимжит бўлмалар ичра беиз йўқолдиган кунлар, рўёбга чиқиши душвор орзулар бағрини эзарди. Ахийри, ҳалиги хонада ёлғиз қамалиб, кўнглининг яккаю ягона ҳамдами ҳисобланмиш қилқалам билан сирлашар эди.

Мохбону, гоҳо ўзига сиймай, недир истак билан чорбоғда ҳозир бўларди, ҳашаматли кўшк рўпарасида канизаклар давра куриб ракс тушишса, лапар ёки алёр айтишса, ғазалхонлик қилишса бир оз овунар эди.

Аммо кўпинча чеккароқдаги жимжит гулзор ёки майсазорда паришон чўкиб, бир ажаб ўйларга толади, тинмай гулдан гулга кўнаётган капалакларни кузатар экан, хаёлида ўша сиймо жонланади. Лекин у олисда, қадам етмас номаълум маконда!..

Баъзан Мохбону ситамгарига оху зорини етқизмаса бир бало бўлиб қоладигандек типирчилар, ўз аҳволи устидан ўзи аламангиз пикирлаб кулар, сўнг жимгина қаламу қоғоз қошида юкунар эди. Хей, тавба, арзи холи, дарди-қувончи, ўпка-гинаси наmunча кўп, наmunча! Хайҳотки, қоғозга тушиб улгурмаганлари ногоҳ жолага айланар, нақин олмадек тап-таранг ёноқларини дув-дув ювар эди.

Мохбону негадир бора-бора ўй-хаёлини очик-ойдин ифода этишдан чўчийдиган бўлди. Барини иложи борица ҳатто ўзидан ҳам пинҳон тутгиси келар, лекин кўпинча бунинг уддасидан чиқолмас эди. Базан сарой ҳаёти бир хил кечиши, қар ва соқов чор девор нолаю афғонини тингламаслиги, ортидан аллақимлар узлуксиз таъқиб қилиши, ҳатто онаси Хуршидаойим билан ҳам суҳбати қовушмаслигидан зорланар эди. Охирги хатини айниқса куйиниб ёзди:

«Мавлоно! Саломат бормисиз?»

Бошим қандоғ маломатлар домида қолганини таъ-

рифлагани ожизмен. Камина қилқалам билан ошно тутинганимни ҳазрат отам сезибди. Важоҳати кейинги кунларда булут қоплаган кўк каби эрур. Агар ҳалиги сураатлар қўлига тушса, шубҳасиз, худди теримга сомон тикадир. Шўрлик Ҳабиба ҳам калтак остида қола-жак. Сиз билган хонани танбалаб, яқинига йўламас-ликка аҳду қарор қилдик. Ажаб ҳодисаларни иншо этиш тилагида эрдим. Ҳозирча тийилмакка тўғри келади.

Мавлоно! Сарой таъмирини туғатибсиз. Эшитдимиз гаш тортдим. Бир баҳоналар билан чўзиб турмабсиз. Энди кўришмак насиб этармикин?»

Моҳбону бугун шу битик жавобини кутаётган эди. Бахтига қарши ўлгур Ҳабиба кечикди. «Бирови билан қўл ушлашиб кетдими, нима бало?» — дея ўзича шивир-лар экан, юрагига кил сизмай турса-да, юзини кулги қоплади. Кечки салкин чоғи бокка чикиб, падари хуш-лайдиган баҳаво шийпонда хиёбон оша дарвозага терми-либ ўтирди. Қош қорая бошлади ҳамки, канизак дарак-сиз эди.

Қоронғилик аста-секин қуюклашиб, уфқ узра Зухра элас-элас милдирай бошлагач, Моҳбону яна ҳам безовта-ланди. Устида дубулға-совут кийган, елкаларига камону ўқдон осган, киличу найза тутган сарбозлар юрган ши-накли калин девор таги билан дарвозагача борди, нима учун бундай қилганини тушунмай, бир ҳолда ортига бу-рилди.

Моҳбону бутун арк, қолаверса, сарой окшомлари ажаб-товур маҳобатли кўринишини тан олди. Саройни одат-дагидек дашт сукунати кучганди. Сокин ёнаётган сон-саноксиз шамлар ёритган узундан-узуни йўлакдан ихтиёр-сиз одимлар экан, ажабтовур ваҳм туяр эди. Дид билан жиҳозланган ётоғига кириб хўрсинди ва ўзини пар кўрпа-кўрпача, пар лўла-болишлар оғушига ташлади

«Оҳ, маним жиловсиз телбалигим! Оҳ, маним ҳад билмаган шаддотлигим! Сиздек фаросат ва малоҳат со-ҳибига нечук ўтурушаркин? Такдир пешонамга наҳотки шўришлар битмиш?»

Моҳбону тўлиб-ўртаниб турганда, ногоҳ бағдодий эшик очилди-ю, хаёли бўлинди, остонада гуноҳқорона қўл ковуштирган Ҳабибага кўзи тушгач, тузукдан қутилган қушдек потирлаб кўзгалди. Чиммати ва харир ридосини кўтариб қўйган канизак ўзини дунёбеҳабар одам каби тутаётгани токатини тоқ қилиб юборди.

— Ул зоти шарифни кўзинг билан кўрдингми, жоним Ҳабиба?

— Кўрдим, маликам, кўрдим, — ҳадик аралаш шивирлади канизак. — Фаҳмимча, юриш-туришлари бошқача, ранг-рўйлари махзун!..

— Нечун, Ҳабиба? Қон қилмай тезроқ гапирсанг-чи!

— Сабабини сўрасам, сукут ила жавоб қилдилар.

— Хўш, хўш! Яна озгина имилласанг пойингда жон берамен.

— Жон бергали шошманг, маликам, — деди Ҳабиба, нигоҳи сирли порлаб. — Мана бу сизга. Каминага ҳам ўкиб берурсиз.

— Ўйлаб кўрамен, шумгина дугонам.

— Жўнар пайтимда, маликам хоҳиш-иродаси камина учун эзгудир, билганича иш тутсин, дедики, ҳеч нарса тушунмадим.

Мохбону букланган бир парча қоғозни, қимматбаҳо буюм каби, авайлаб бағрига босганча, шоша-пиша ўринга чўкди. Сўнг, аллатовур орзиқиб, унга кўз ташларкан, бирдан канизакка жовдираб қаради ва қарахт бўлиб қолаёзди.

«Ажабо, совчилар қувилган?»

Хайҳотки, Моҳбону ўзи қилган нидони ўзи эшитмади, ҳаял ўтмай нимадир кўксини ловуллайтиб, бутун борлигини поёнсиз оғриқ исканжага тортди-да, қуюқ киприклар соясидаги жон ўртовчи кўзларида ёш халқаланди.

Қандайдир нохушликни сезган Ҳабиба не қиларини билмай чор-ночор тураркан, остонада Хуршидаойим кўринди. Шохона либосларга ўралиб, тилла-қумуш тақинчоқларга кўмилган катта малика нигоҳи сирли-сирли чакнаётган эди.

Ҳабиба эгилиб салом бергач, қўл қовуштириб бўсага сари тисарилди. Тўлиб кетган Моҳбону бўртган юзини пар ёстикқа босиб, ўксина-ўксина йиғлаётган эди.

— Қаймоғим, дарёйи ашк нечун?

Энди Хуршидаойим қадди-бастини бир енгил титроқ босган, қиёфасини хавотир-кўркув ифодаси қоплаган, юпка дудокларига эса недир истехзо қўнган эди. Ноилож яна савдойиларча йиғи боисини сўради, қизи яна хатто қайрилиб қарашни истамагач, малол билан яқинроғига сурилди. Паришон ёйилган қирқ қокилини силаб, хўл ёноқларини артар экан, ёстик ёнида унутилган мактубни кўрди. Аввал истар-истамас, сўнг ютокиб ўкиди.

«Эвоҳ, бу не кўргилик?»

Хуршидаойим ҳамон бўзлаётган Моҳбонуға тикилган кўйи бўзариб қолди, шунинг билан бирга, борлиғини аллабир ғалаён жунбишга келтирди-да, чурк этмай таш-карига юрди.

* * *

Хуршидаойим саросима билан шошилиб кирганда Ялангтўш хосхонада, дераза бикинида кўйилган курсида ёлғиз муталаа қилиб ўлтирар, китоб завқу шавқига чўмгани боис, бор дунёдан хорижда эди. Остонада жимгина эгилиб турган, ранг-рўйи оқариб кетган малика сари юзланар экан, ирғиб турди ва бир-бир босиб қошига борди.

— Нечун бу қадар ғамгинсиз, маликам?

— Бегим, сиз башорат қилибсиз?

— Нечук башорат? Эсимда йўқ!

— Мубошир меъморингиз бузуқ ниятли кас экан. Ул туз кўр қилгур аввал маликани йўлдан уриб, кейин эшигимизга элчиларини жўнатган!

— Узунқулоқ гапни қайдин илаштирдингиз?

Энди Хуршидаойим индамай Моҳбону кўз ёшлари томиб ҳўл бўлган мактубни узатди. Бир парча қоғозда ифода этилган бир олам дарду ҳасрат Ялангтўш бағрини ўйиб ташлаёзди. Лекин у сир бой бергиси келмай, шошилмай бориб тахтга чўкди.

— Ғам еманг, маликам, бугуноқ юз-хотирни унутган ул нобакорни зиндон қилурмен.

— Андоғ шошилманг, ҳазратим, анга маликанинг ҳам кўнгли бор чоғи, ранг-рўйи афтода, йиғиси устидин чиқдим.

— Қўл қовуштириб ўтираверайми? Эшигимизни оёк ости қилган номард салтанатни тинч қўярми?

— Маълумингизким, мубошир меъмор хосу авом иззатида. Андоғ кишига бирдан чанг солсангиз, шаксиз уётга қолурсиз, каттаю кичик назарида ёмонотлуғ бўлурсиз. Шундоғ эркан, шошилмақдин фойда йўқ!..

Ялангтўш маъқул маъносида бош ирғади, аммо ҳали ичига тушган учқун ҳаловатини бузган, бутун борлиғини бир аланга чулғаб борар эди. Катта маликага ижозат берди-да, эшикоғани чорлаб, май сўради. Қисқаси, хосхонадан жилмай, тун бўйи ўткир шароб билан овунди ва фақат тонг арафасида озгина мизғиб олди.

Одатда Ялангтўш ҳар кун эрталаб алоҳида бўлмада

мирикиб нонушта қилар, бир неча хил лаззатли таомдан тотинмагунча нафси қоникмас, ҳар қанақа зарур юмушни унутар эди. Аммо бугун томоғидан қил ҳам ўтмади, тўкин дастурхонни безаб турган егуликлар иштаҳасини қўзғай олмади, оғир-оғир қадамлар билан хобгоҳга кирди-ю, кафтини кафтига урди. Ўша заҳоти ҳозир бўлган эшиқоғага ҳеч кимни ёнига йўлатмасликни буюрди, сўнг, тахтда ястанганча, кейинги кунларда эшигини бузган совчиларни ҳаёлидан ўтказа бошлади.

Ялангтўш, ахийри, Имомқулихон саройини эгаллаган ёру ошнасига умид боғлашдан зиғирча фойда йўқлигини афсус билан эътироф этди. Айни пайтда Самарқандда истиқомат қиладиган не-не олий табақали зотлардан ҳеч бири дидини олмаслигини англади. Фақат ўнг қўл вазир Бобоҳўжа Муслим ваколоти бир қадар нуфузли туюлди. Саройда улуғ вазифани адо этиш баробарида, Бобоҳўжа дин арбобларига раҳнамолик қилиши Ялангтўш учун сирли туюларди. Шу боис мураккаб вазиятларда баъзан унга суянишни лозим топарди. Бултур кузда юзидан ўтолмай ўғли Набиҳўжани мадраса қурилишига таъминот мирзаси қилиб тайинлагани бежиз эмасди.

Ялангтўш кўрсатган биргина арзимас мурувват туйили Набиҳўжа бирдан ўзгариб, шаҳристон йигитлари пешқадами бўлиб олди. Энди у зарбоф тўн кийиб, тилла камар боғлаб, ихчам ипак салла ўраб давралар тўрини бермайди, эрта ё кеч шаҳристон кўчаларидан жийрон отда савлат тўкиб ўтади. Не-не казо-казолар соясига салом бергани ошиқади.

Ўғлига аввал амал-обрў тилаб олган Бобоҳўжа Муслим андак вақтдан кейин Ялангтўш билан қуда-анда тутиниш иштиёқига тушди. Очиги, унинг бу қадар сурбетлиги иззат-нафсини оғритиб, уйқусини қочирди, шу боис бирон тайинли жавоб айтиш учун шошилмади. Хануз дардини ичига ютиб юрарди. Мана, энди Муҳаммад Аваздан ўтган беҳаёлик ва нонкўрлик, ташвишини оширганидан ташқари, ҳал қилувчи битимни тезлатиши учун яхшигина баҳона бўлди.

Бўй етган қиз бошини мавридида боғламоқ ва жойига кечиктирмай узатмоқ афзал эрур. Акс ҳолда хонадон шайтон уясига айланадир. Бобоҳўжа кўпам ноинсоф эрмас, сарой обрўсини ерга урмас, ҳар ҳолда суянадиган одами эрур. Ўғли ҳам аслзодалар даврасида яхши ўрнашибдир!..

Ялангтўш хиёл енгил тортди, мясидан охирги шуб-хасини ҳам ҳайдаб, эшикоғага кечиктирмай Хуршида-ойимни чорлаш ҳақида амр этди. Ошиқиб кирган маликани мамнун қиёфада қаршилади-ю, аммо яна ичига чигил тушиб, мулоҳаза гирдобига шўнғиди.

— Тинчликми? — деди малика безовталаниб. — Ҳузури муборагингизга чорлашга чорлаб, нечун сукут сақлайсиз?

— Камина қийноқдамен, колаверса, бу қийноқ сизга ҳам бегона эрмас.

— Тушундим, хазратим, — рўпарадаги курсига беҳол чўкди малика. — Ўша кундин бери еган-ичганимни билмасмен, оромим йўқолган!

— Совчилардан чарчадим. Боз устига, Мохбону бебошлиги қўшилди. Хўп десангиз... узатурмиз.

— Саройга муносиб кимса эрса розимен.

— Фаҳмимча, саройга муносиб кимса Бобоҳўжа Муслим жанобларининг ўғли Набиҳўжа эрур. Анинг элчилигини қабул қилсам!

— Ахду қарорлари муборак бўлғай!

Хуршидаойим сира камлик кўрмай улғайган, анчайин эркалиги билан танилган соҳибжамол қизи бошига қўнажак бахт қушини тасаввур қилиб севинди. Хануз ниманингдир ғамини чекиб иккиланаётган ҳукмдорни яна қутлади-да, хушхабарни маликага етказиш учун ошиқди...

* * *

Совчилар қувилганини эшитгандан бери бир дақиқа маҳзун ҳаёлдан бўшамаган Мохбону боғда, канизаклар ихотасида сайр қилиб юрар эди. Кейинги вақтларда у ҳеч ким, хатто кадрдони Ҳабиба билан ҳам очилиб суҳбатлашмас, вақтини ёлғиз китоб мутолаа қилиш билан кечирар, гоҳо яширинча ғазал машқ қилиш билан шуғулланар эди. Баъзан ётоғига камалиб Муҳаммад Авазни эслаб йиғлар, арзу ҳолини қорозга тўқар, аммо қуйиб-ёниб ёзганларини ўша захоти бурдалаб ташлар эди.

Ҳозир Мохбону соллона-соллона босиб келаётган волидаи мухтарамасини олисдан кўрди, аммо қувониш ўрнига қовоғини солди-да, аллабир шахт билан боғ тўрига юрди, қарасаки, онаси ортидан қолмай одимламоқда.

— Мохбону, тўхта! Қаёқка шошасен? — хансираб шошиларди Хуршидаойим. — Мендин шунчаям бездингми?

— Нечун безайин? — деди Моҳбону совуққина, хуркиб чекинган кийикларга тикилиб.

— Барини жилдираган кўзларинг айтадир. Оқ сутим бор-а ўртада!

— Ҳа, ўртада оқ сутингиз бор!..

— Илоё, шуни унутмагил!

— Унутмасмен. Шу қаторда... маним ҳақимга адо этган ишингиз ҳам тоабад бағримга жо бўлмиш!

— Ҳа, шайтонгина! — ўсмали ингичка қошларини чимирди Хуршидаойим. — Ўша ғаламисни кўнглингдан чиқариб ташлагин, у тенгинг эрмас!..

— Ким экан тенгим?

Хуршидаойим ўксиниш билан истехзоли савол берган кизини, билагидан аста ушлаб, ховуз ёқасидаги шийпон сари етаклади. Ўй-фикрини жамлашга уринаркан, унинг томир уриши тезлашиб кетганини пайқади. Ҳар холда даромадни узоқдан бошлади: орага валинеъмати адолат химоясида собит турган ва узоқни кўра оладиган саховатпеша зот эканлигини қистиришни унутмади

— Бахтинг очилди, қизим! — деди кейин, овозини яна ҳам юмшатиб.

Моҳбону кулокларига ишонмай мўлтиради, онаси фахр билан Набихўжа номини тилга олгач, алланарса кўксини ёжимлади-да, шийпон панжарасини ушлаб-ушламай йиқилди.

— Вой, ман ўлай, кўзим қароси!..

Бунингдек нохушлик юз беришини кутмаган, юраги кинидан отилиб чиқаёзган Хуршидаойим йўлакда қилт этмай ётган Моҳбонуни пиоша-пиоша бағрига тортди, авайлаб кўтара келиб, қават-қават кўрпачага ётқизди. Жон ҳалпида, гоҳ ўзини, гоҳ аллакимларни қарғаб, бетига сув сепди-да, елкасидан ушлаб тез-тез силкилади, натижа бўлмагач, нари-бери чопа-чоп, чинқириб юборди. Кўрқиб кетган маликалар рангида-ранг қолмаган Моҳбонуни ўраб олишди.

— Эвоҳ, ким бу аҳволга солди дугонамини, опоқойи? — йиғламсираб сўради Ҳабиба.

Хуршидаойим жавоб қилишга ожиз: қизи ёнида сочлари тўзғиб ўтирар, халигина ўт сочаётган нигоҳлари сўлғин, халигина нурланиб турган ёноқлари жозибасини йўқотган эди.

Салдан кейин у, яна ҳам тўлиб-ўртаниб, Моҳбону бошини авайлабгина тиззасига олди, унга шафқат қилиш-

ни тилаб, Худого астойдил ёлбора бошлади. Хайрият, оху зорини Яратган эгам эшитиб, Моҳбону бир ингранди — кимиради, юраги тубидан чиқариб хўрсинди-да, киприкларини кўтарди.

Хей, дариғ, узок муддат беморлик тўшагида афтода-хол ётган каби, нигоҳида ақл бовар қилмас беадад мунг, йўк, таърифга сифмас армон сувраги қотиб қолганди. Тепасида бўзлаётган онасига бир қараб олгач, томоғи ачишиб шивирлади:

— Отажонимга айтинг, ё заҳар ичамен, ёки арк то-мидин ўзимни ташлаймен. Каминадин рози бўлсинлар!..

* * *

Моҳбону икки кундан бери ётоғида кўра-тўшак қилиб ётгани, иситмада ёнаётгани, тунлари алаҳлаб чиқаётгани, туз тотмаётгани ва йиги-сифидан бўшамай қолгани тўғрисида Ялангтўшга хабар келди. Ўша фурсатда у шаҳар ўртасидаги чорбоғда, тўкин дастурхон атрофида Бухоройи шарифдан таъриф буюрган нуфузли меҳмонлар билан кайфу сафо қилиб ўтирар эди. Базму жамшид татимай қолди, дунё кўзига қоронғи кўриниб, саройга шошилди, дуч келган хизматкорга бош табибни топиб келишни буюрар экан, кейинги кунларда тез-тез оёғи остидан фалокат чиқаётганини ўйлар эди.

Шошилинич етиб келган Абдулмалик Давоий ҳазратлари қилт этмай ётган Моҳбону ёнида хотиржам чўкиб, томир уришини синчиклаб текширди. «Қарчиғайдек соп-па-соғ! Фақат недандир оғринган, қаттиқ изтиробда!» Табиблар пири, мийиғида кулимсираб, суюк кўкиш дори берди, уч маҳал қанда қилмай ичишни тайинлади. Шундан сўнг, хобгоҳга ўтиб, ичи сидирилиб турган Ялангтўшга рўпара бўлди. Шубҳасизки, ҳукмдорни қизи қандай касалга чалингани қизиқтирар ва ҳозир бунга тажрибали ҳаким оғзидан эшитиш умидида эди. Давоий эса, кўнгли гул япроғи каби нозик маликани ночор аҳволга солганларди бедаво нималигини билган бўлса-да, бу ҳақда чурк этмади, миждозидида бир оз совуқлик ғолиб келганини, эрта-индин бутунлай тузалиб кетишини шунчаки таъкидлаб қўя қолди.

— Айтганча, сал толиққан. Иложи борида холи қўйинг, ортиқча тергаманг, токи ўзи билан ўзи бўлсин.

Ялангтўш муолажа қилиш, ташхис қўйиш бобида шуҳрат топган Давоийнинг аввалги ҳулосасидан бир оз

хотиржам тортган эди, аммо кейинги фикрини эшитгач, елкасидан оғир юк босгандек, бирдан типирчилаб колди. Хар холда алами ичида томир отди, факат нияти буткул холис эканлигини билдириб қўйгиси келиб, кун ора Мохбону ётовига мўралар, хар гал қизи сухбатлашишни истамай ковоғини уйганда, шунчаки кулган бўлар ва тишини тишига босганча ортига қайтар эди.

Ялангтўш амри билан Давоий, ўртада бўзчининг моксидек қатнаб, астойдил муолажа билан шуғулланса ҳамки, Мохбону ахволи ўнганмади, аксинча, тобора ёноклари сўлғинлашиб борар, қўн бўйи ётовидан чикмас, кўпинча бир бурчакда мук тушиб, номаълум нуктага тикилиб ўтирар, аввалгидек боғда кийиклар билан қувлашмас, хиёбонларни хандон кулгилари тутмас эди.

Анчадан бери бутун саройда мотам рухи кезар, бу хол айникса Ялангтўшни ташвишга солар, ўйлаб ўйи тагига етолмас эди. Ахийри, ўзига ҳам, хобгоҳга ҳам сизмай қолиб, қўнгли ов ёки сайру саёхат тусади. Оз-моз бўлса ҳам таскин-тасалли ато қиладиган хилват гўшаларга чиқиб кетгиси, бирон хушманзара манзилда ўтов тикиб, ёру биродарлари билан базму жамшид кургиси келди.

Таажжубки, Ялангтўш эрталаб нечундир бу фикридан айниб, аркони давлатини йиғди-да, Регистон сари отланиш ҳақида фармони олий берди.

Гувиллаганча бутун арк қўзғалди. Баланд темир дарвоза шараклаб очилди. Зирхга ўралган, курол-ярок таққан серсокол сарбозлар, хар кандай имога шай холда, тош ётқизилган кўча икки четида саф тортишди. Тун бўйи тинмай уйқудан қолган сайислар, қовоқларини укалай-укалай, тўнғиллаганча отхоналар томон югуришди. Бойловдаги хипчабел, қилпоча бедовлар сувлиқ чайнашар, баҳаво кенгликларни соғиниб қолишганини ихор этган каби, гувранганча депсинишар ва ингичка оҳангда китнашар эди.

Шарқий Эронга юриш пайтида тоғлик бир амир жавохирли юган-абзали, тилла узангиси билан тухфа қилган оқ отни, попукли ипак ёпқилар билан безатишиб, айил-пуштанини маҳкам тортишиб, бўсағада ўнгаришди. Юлузни қўзлагудек гижинглаб турган тулпор бағдодий эшикдан шахдам одимлар билан гурсиллаб чиқиб келган алпқомат сохибини кўрган ҳамоно келиштириб бир кишнади, сохиби гавдасини заррин қошли мунаққаш эгарга олган ҳамоно, чўл кийиги каби елиб кетди.

Кўкламнинг охирги кунларини кечираётган шахристон келинчаги истикболига ошиқаётган куёв каби масту масрур эди. Атроф-жавонибни қоплаган яшиллик аллақачон уфқдан бош кўтарган куёш ёйиб ташлаган ёғдулар остида бир жозибали товланар, ҳаргиз кўнгилларини оламга татигулик завқу шавқ билан тўлдирар эди.

Эгарда муқим ўтиролмай тўлғонаётган Ялангтўш табиат киёфасида рўй берган ўзгаришни қизиксиниб, ғалати орзиқиб кузатар, оламни ёшартирган илоҳий жозиба қудратли ва боқий эканини, инсон бу нарса олдида нақадар ожизлигини, умр билан ҳаёт пасту баландини тузуклироқ англаб улгурмай, хас мисоли зув ёниши ва зув ўчишини дилидан кечирар эди.

Баҳор нафаси уфураётган майдонга юзлангач, Ялангтўш пароканда ўйлардан бир қадар чалғиди. Қора терга ботган усталар чиқиб-тушаётган баланд хавоза рўпарасида илкис жиловни тортди. Ҳамон елиб келаётган бедов бир кишнаб тўхтади-да, бутун кучини кейинги оёқларига жамлаб, кўкка сапчилади.

Жонивор шундай алфозда эркаланиб меҳр изҳор қилишини ҳукмдор бениҳоя ёқтирарди. Ҳозир ҳам чексиз бир қувончдан руҳи канотланди, қўлтиғидан олиш учун шошилган хос мулозимга руйхушлик бермай, ўзи эгардан сакраб тушди.

Саройдан аллақачон хабар етказилгани боис, улкан иморат қурилишида тер тўқаётган жамоа Самарқанд тожу тахти эгасини иззат-икром билан кутиб олиш учун шай турарди. Издихомга кўзи тушган Ялангтўш ҳар ҳолда кониқиш туйди, аммо ковоқ очмай, фақат Муҳаммад Аваз билан қўл узатиб кўришди ва атрофига виқор билан назар ташлади.

— Мавлоно, кайфиятингиз созми?

— Худога шукр!..

Муҳаммад Аваз кесатик аралаш савол берган Ялангтўш Баҳодир зоҳиран хотиржам-у, ботинан нотинч эканлигини дарҳол пайқади. Кўксини нимадир ачитиб ўтди, ахир, тунов кун ҳукмдор аҳдидан воқиф бўлганда қанчалар афсус чекмади, аркони давлатга ўзини зуккотаъб қилиб кўрсатиш учун минг хилда турланадиган соҳиби тож чертиб-чертиб танлаган куёв буткул ҳафсаласини пир қилган, оқибат, бағри чоку чок бўлиб, туз тотинмай, бировга қорасини кўрсатмай, хилватда мотам тутиб ётган эди. «Наҳотки, ғунчадай нозик малика пешонасига

шул тўнка битибдир?» — деган фикр ҳар сония миясини аёвсиз кемирад, дарди-дунёсини зим-зиё қилиб юборар эди.

Ялангтўш қурилиш ҳолати, хусусан, бир вақтлар ўзи тасдиқлаган тарҳ ижросига обдон қизиқди, ҳеч бир икир-чикир назаридан четда қолмади. Ҳар неки сўровига, аламини кимдан олишни билмай юрганига қарамай, Муҳаммад Аваз очик чехра билан жавоб қайтарди.

— Демак, бариси жойида, шундоғми?

— Шундоғ!

— Яширмасдин сўзланг, мавлоно.

— Нимани ҳам яширад эрдим. Ҳа, айтганча, ижозатингиз билан бир кичик арзимиз бор.

— Сўзланг, мавлоно.

— Бир тоифа усталар юмушларидин оғринадирлар.

— Бойс?

— Бойским, таъминот мирзаси Набиҳўжа уч ойдин бўён маошдин қисган!..

Ола-говур ичра денгиздек чайқалиб турган майдон бирдан шу қадар тинчиб қолдики, ҳатто учиб ўтаётган қалдирғоч қанотлари шовури эшитилгудек эди. Аммо теран сукунат юракларни титрагудек бир ваҳима билан қоришиқ бўлиб, зеро бу жимликни ким буза олиши ҳам англашилиб турар, барча нигоҳлар ўша зотга қадалган эди.

— Нечун бу каби ўзбошимчалик?

Ниҳоят, арслон ўқиригини эслатадиган ҳайкирик янгради ва бутун майдон қайтадан шовқин-суронга тўлди. Усталар билан шогирдлар гивирлаб қолишди. Бой-боёнлар уларни пинак бузмай кузатишар эди. Фақат ҳалигина издихом олдида гердайиб турган Бобоҳўжа Муслим энди гўё тарик каби сочилган, ранг-рўйи кесак тусини олган, совуқ йилтираётган олазарак нигоҳини қайга яширишни билмас эди.

— Қиблагохим, ўғлим гўрлик қилибдир, — деди у тили аранг айланиб. — Бир қошиқ қонидин кечгайсиз!..

Улуғбек мадрасаси тарафда ковоқлари шишган, бетида аллатовур ҳавойилик ва қўрқув акс этган Набиҳўжа кўринди. Нобакор ҳаллослай келиб, зарбоф чопонга ўралган барваста гавдасини гупиллатиб ерга отди. Хумдек бошидан учиб тушган кўкимтир салласи чуваланиб кетганига аҳамият бермай, қаҳрини аранг босиб турган ҳукмдор этагини ўпа кетди.

Ялангтўш атай бир зум сабр қилди, сўнг, этагини силтаб тортиб олди-да, пойида бўғзига пичок тортилган кўй каби титраниб ётган гавдага ётсираб тикилди.

Ажабо, дўсту душман ҳар босган қадамини кузатиб, ҳар каломи мағзини чақиш билан машғул бўлиб турган-да заи куёв топибдими? Яратган эгам, бу турки совуқнинг нимасига учинди экан? Кўрлик қилмиш, кўрлик!..

— Пушти паноҳ, афу этгайсиз, ҳисоб-китобда жиндай чалкашлик бор эрди, — гудранди Набихўжа. — Шу боис маошни тўхтатиб турибмен.

— Чалкашликни нечун тезроқ бартараф этмадинг, мутаҳам?

— Бир кун мухлат берсангиз.

— Мухлатинг битди! — Ялангтўш сафда қад ростлаган Сокий Зоминийга юзланди. — Мухтарам зот, айтинг-чи, биз тарафдин буюрилган вазифани удда этолмаган ношуд кимсага не жазо лойик? — Бобохўжа Муслим юз-хотирини қилиб, қозикалон сазо бермагач, беҳосдан ҳукмни ўзи айтди: — Қирқ дарра ва олти ойлик зиндон!..

Бобохўжа Муслим тошдек қотди, энди у Ялангтўшдан шафқат тилашни ҳатто ўйламас, ҳозир унга ҳеч қандай ўтинч ва тавба-тазарру қор қилмаслигини англаб турар, бўзарган кўйи сарғайган тишларини ғичирлатар эди. Айни пайтда нигоҳини хомуш ўй сураётган Мухаммад Авазга тикандек санчдики, буни биров сезса, биров сезмади.

Сарбозлар эс-ҳушидан ажралган Набихўжани майдон ўртасига судрадилар, елкасини яланғочлаб, юз тубан ётқиздилар, жун босган қўлларини бир-бирига чир-маштирилган йўғон-йўғон ходаларга боғладилар.

Набихўжа ҳолига қимдир бош чайқаб ачинар, қимдир, бу кунингдан бадтар бўл, номард, дея афтини буриштирар, қимдир баралла истехзоли кулар эди.

Тасаввури хиралашган Бобохўжа Муслим эса қарши-сида тупрокқа қоришиб ётган, елкаси мўматалок бўлиб кетган, оғриқ азобига чидолмай зорланаётган банда нуридийдаси эканлигига ишонмас, дарра хавода ҳар гал тўлғаниб визиллаганда кўзларини чирт юмар эди.

Тахминан ярим соатдан кейин тавбасига таяниб, қипқизил қонига бўялган Набихўжани ўлик янглиғ замбилда зиндон сари олиб кетдилар.

Ялангтўш кўпчиликни хушёр торттирган жазо маро-

сими тугагандан кейин таъминот мирзасини ўзгартиришдан бошқа чора йўқлигини эълон қилди. Мухаммад Аваз тавсиясига кўра, бу вазифани Мирзо Улуғбек мадраса-сида кўп йил сабру бардош билан сабоқ олиб, мустақил-ликка етишган ва бир қанча табиий фанларни мукаммал эгаллаган Воҳидбек исмли йигит зиммасига юклади. Ўша заҳоти Мухаммад Аваз билан яна кенгашиб, уч ой ма-ошдан қисилган усталар ва шогирдлар ҳақини икки хисса ортиқ миқдорда тилла танга ҳисобида қоплаш ҳақида фармойиш берди. Сўнг, анча хотиржам тортиб, бино пештоқи сари одимлади...

* * *

Аллақачон қад ростлаган, лекин ҳали безак ишлари ниҳоясига етмаган иморат салобат билан сокин турар, вақт ўтгани сайин чиройи очилиб, қирчиллама йигитдек куч-қувватга тўлиб бораётгани англашилار эди.

Ялангтўш забардаст деворларга зарб қилинган на-қшлардан нигоҳини узмас, недир фахр оғушида ўзини Мулла Абдужаббор ёки Мухаммад Аваз каби мохирлар раҳнамолигида тер тўкаётган каслар ёнида кўрар эди, шунинг билан бирга, чекига шундай улуғвор қошона тиклашга бош-қош бўлишдек вазифа тупганини ўйлаб жилмаяр эди.

Хавозалар қуршаган пештоқ ўмровидан ўсиб чиққан икки гумбаз ва икки минора хавода муаллақ қотган, аниқроғи, поёни йўқ фалак болишига бемалол бош қўйган эди. Миноралар қиёфаси гўё осмон туси билан уйғунла-шиб боради, кўзиқорин салласини эслатувчи гулдастала-ри камалакдай ёнар, дилларда ажиб ҳислар уйғотар эди. Аллақачон пештоқ четки сарҳадлари ҳам қошинлар тили билан сўзлай бошлаган, турли буржларда ислимий-мадо-хил гуллар, бурама морпеч* сокин нурланар эди.

Ялангтўш бино ичкарисига қадам босар чоғи беих-тиёр яланғоч пештоққа разм солди, нималарнидир муо-хаза қилиб, аста бош чайқаб қўйди.

— Нечундир энг муҳимига шошмапсиз, мавлоно!

— Ҳазратим, маълумингизким, пештоқ тарҳи беш йил-ча бурун тузилмиш, — тавозе сақлаганча изох берди Мухаммад Аваз. — Яқинда баъзи сакталиқни, яъни, кес-малар ўрнига тушмаганини аниқладим. Ани қайта бош-дин тузмок ниятидамен.

* *Морпеч* — пештоқ ва равоқни бирлаштирувчи безак.

Ялангтўш шунчаки бош ирғаб олға босди-ю, беш-ўн кадам юрмай, беихтиёр тўхтади: жийда гулидай майда-нозик ўймакорий нақшлари ўзаро бахс бойлашган, уч-тўрт қорувли йигит жойига қўндираётган қўш табакали дарвоза эътиборини тортган эди.

— Мавлоно, ушбу жавоҳир кимга тегишли?

Мухаммад Аваз жавоб ўрнига юмшоқ кулди.

— Ани мубошир меъморимиз безамишлар! — деди кимдир.

— Шунақами? Қўп офарин, мавлоно. Оллоҳ буюрган бўлса керакки, шундоғ кашфиёт қилибсиз, қўлингиз дард кўрмасин.

Ялангтўш, шу сўзларни айтар экан, Мохбону қадди-бастини ҳаёлида жонлантириб, сарой оҳуси ҳисобланмиш қизи мубошир меъморга меҳр қўйиб қолгани бежиз эмаслигини, ўзи эса ўртада девор каби туриб олганини эътироф этди.

Сўнг Ялангтўш, ҳовли ўртасида қад ростлаб, орқа ва олд манзарани кузатаркан, энди туғилган иморатга эҳтиёт-корона зарб этилаётган рангин-нафис кошинлар тириклик ришталарига туташ эканлигини, ўзаро ёндош шакллар осмон буржлари билан бирлаша-бирлаша салобат касб этганини яққол ҳис қилди ва кўнгли яна ҳам ёришди.

— Во ажаб, ишонгинг келмас. Бул не синоатки, кошинлар ададсиз сарҳад яратадир, ададсиз чизиқларга тортиладир, ададсиз гул ва нақшларга айланадир.

Ялангтўш ифтихорини гўё Мухаммад Аваз сезмади.

— Нечун индамайсиз, мавлоно? — киноя аралаш сўради Ялангтўш. — Камина сизни хафа қилганмен. Шу бахона сукут сақлайсиз чоғи?

— Йўғ-е, ҳазратим, — ютинди йигит. — Мен сиз каби хайратга молик нарса кўрмаганим учун хижолатмен.

— Кўрмаётирсиз? Э, ажабо! — Ялангтўш ич-ичида нимадир тошди. — Ярашмаган камтарликни қўйинг, мавлоно. Хўш, шошманг, хужралар нечта эрди?

— Қирқ иккита, аъло ҳазрат.

— Ёруғлик қандоғ тушадир?

— Етарли туйнуклар қўйганмиз.

— Талабалар кишда совқотмасми?

— Асло. Хужралар кишда иссиқ, ёзда салқин тутур.

— Ажаб фазилат!..

Ялангтўш, гўё афсонавий Боғи Эрам кошоналари аро

истирохатда юргандек, яна сархуш бўлди. Гоҳо зимдан ёнма-ён одимлаётган Муҳаммад Авазга кўз қирини ташласа, бсиктиёр ҳаёл олиб қочар эди.

Кодир эгам, қадди-қомати келишган, қувваи хофизаси тиник, фаҳм-фаросатли, лекин камбағал ва соддадил шу йигит Мохбонуга уйланса, аввало, сарой, қолаверса, хонадони тақдири қай хил ўзанга тушиб кетаркин?

Афсус, кўп афсуски, Муҳаммад Аваз, салоҳият бобида беназир бўлса-да, Мохбону тенги эмас. Худди шу аччиқ ҳақиқат ўрталарига раҳна солмасми? Лекин ҳукмдор мураса йўлини топиши керак, бинобарин, бир жиҳатдан кўнглини вайрон айлабдими, бошқа тарафдан кўнглини обод қилиши лозим. Ахир, эрта ушбу фунун уйи битгач, майдон шимолида янгисини бошламоқчи, агар у ёнида камарбаста бўлиб турмаса, ҳеч қачон нияти ушалмайди.

Хайрлашар чоғи, бир бахонада, Ялангтўш Баходир Мулла Абдужабборни эслади. Ҳа, хомуза тортиб, шунчаки эслади, ҳеч қанақа ўпка-гинани аралаштирмай!

Ногаҳон маънос тортган Муҳаммад Аваз устодни қурилиш оғир-енгили ёки тирикчилик ғами эмас, сарой ҳавоси паймол қилган ғурур йикитганини айтиш учун қорланди-ю, лекин шайтонга ҳай берди...

* * *

Муҳаммад Аваз белбоғига кистирилган теша дастасини қисиб ушларкан, нимадир ичинини тимдалар, нимадир бўғзини куйдирар эди. Арқони давлатни эргаштирганча, елиб бораётган Ялангтўш ортидан узок паришон тикилиб турди, кўнглидан: «Шул зот наҳотки ёзуғим устидан қизик тартадир?» — деган фикрни ўтказди-да, бафуржа Улуғбек мадрасаси томон йўналди ва ҳовли тўридаги қадрдон бағдодий эшикли хужрага кирди.

Муҳаммад Аваз ганч билан сувалган бўлма ўртасида бир муддат тараддуд чеккач, тоқчадан ўрама оппоқ қоғоз олди. Қоғоз қатини очиб, ундаги ўзаро кесишган рангли қизикларга паришон тикилди.

Қатта-кичик равоқлар тарҳини устоз маъқуллаган, ҳар ҳолда ундан кўнгли тўқ эди. Аммо қачондан бери бош пештоқ тарҳи чала-чулпа — нимасидир кам, нимасидир ортик! Яратган эгам мурувват айлаб, қўмагини дариғ тутмаса, барини ўзгартириш ниятида. Таъби бошқача, ҳа, бошқача, замону маконни ортда қолдириб кета-

диган ва хайрат дунёсида яшаб қоладиган ифодаларни тусайди. Шундай бўлсинки, аввало, ўзи хузурутпсин, қолаверса, жамики улус қониксин! Мухими, Ялангтўш қош-қовоғи эмас, мухими — кўнгли!..

Хаёлдан бир зум бўшамай, Мухаммад Аваз қоғозда анча нозик нақш этилган, турфа маънолар ташийдиган чизиқларни ўзича узоқ муҳокама қилди, ахийри, толиқди чоғи, қоғозни ўраб жойига қўйди-да, ит эгасини танимайдиган ола-ғовур майдонга келди, бир оздан кейин қўли-қўлига тегмай ишлаётган усталар ва шоғирдлар кўзини шамғалат қилиб Регистондан узилди.

Шахристон жавзо офтоби ёғдираётган жазирама аро сокин мудрайди. Хиёбонлар, кўчалар, расталарда эмас, бозорларда ҳам одам сийрак, эртадан қаро кечгача тўрт кўз билан харидор кутадиغان савдогарлар, заргару мисгарлар, хунарманд-қосиблар савдо-сотик араваси тортмаётгани қолиб, нафасни қайтарадиган иссиқдан кўпроқ нолишар эди.

Тепасидан ҳатто қуш ҳам учиб ўтолмайдиган маҳобатли аркни айниқса теран сукунат қучган, базми жамшид ёки нуфузли элчи-меҳмонлар ташрифидан дарак берувчи қарнай-сурнай садолари, бақовуллар ва жарчилар қичкириғи, бойловдаги бедовлар кишнаши эшитилмайди. Негаки, қуёш жавзо буржига кирган кунлардаёқ Ялангтўш тўрт хотини, бола-бақраси ва хос мулозимлари билан шаҳар четидаги жаннатмонанд гўша — Дахбед қишлоғида жойлашган ёзлик мулкига кўчган эди.

Мухаммад Аваз жимжит ховлисига қадам босар экан, ана шу сафар жонини нақадар кийноққа солиб, алами устига алам қўшганини тасаввур қилди, ахир, қачондан бери Мохбонудан мактуб олмади. Ҳей, фалак, юрак қўри, кўз нури ва бармоқлари ҳарорати билан йўғрилган битикларига нақадар ўрганиб қолган экан!

Мухаммад Аваз, малика ҳаёли билан машғул бўлгани туфайли, айвондаги чорпоёда тиззаларини қучиб, маҳзун киефада ўтирган волидасини дафъатан кўрмади. Назокатбону сўқир каби одимлаётган ўғлини жимгина қузатаркан, унинг бағрида тошдек ўрнашган, орзу-умидини ҳазон айлаган армонни бор залвори билан ҳис этиб ўқинди.

— Тинчликми, онажон? — деди Мухаммад Аваз, чорпоё сари келаркан. — Намунча қайғуга ботибсиз?

— Барини биласан-у, яна сўрайсан-а! — деди Назо-

катбону хасратидан чанг чикиб. — Мен шўрлик қайғуга ботмай, ким ботсин!

— Ха, тушунарли... Фақир азиятини чекурсиз.

— Пешонам шўр экан-да. Кўз очиб кўрганим тирик бўлса бунча хўрланмасмидим. Тизгининг таранг тортилганда сен шайтон ҳам бунақа ўзбошимча бўлиб ўсмасминг.

— Сизни кўп кийнадим, кўп азобга солдим. Афу этгайсиз.

— Қачон афу сўрашдан нари ўтурсен, гумрох? — тутакди Назокатбону, кириқлари намланиб. — Қошимда бўй эгиб турасен-да, нари кетиб билганингдин қолмайсен! Қани, сўйла, манимдек бечорани тоқайгача куйдирасен?

Дарҳақиқат, Муҳаммад Аваз бир одат ҳадисини олган: онаси қарчиғайдек чарх уриб жоврай бошласа, ё илжайибгина кечирим сўраш, ё нигоҳини яширганча сукут сақлаш билан ўзини ҳимоя қилади, баъзан, жуда жонидан ўтса, бирон арзимаган юмушни баҳоналаб жуфтагини ростлайди.

Ҳозир Муҳаммад Аваз лаҳза сайин фигони фалак ошаётган онаизорини салгина чалғитиш учун роса куйиб-пишди: ҳатто ёлғон билан ростни аралаштиришга мажбур бўлди, жамики уриниши зое кетгач, ноилож ётоғи сари шошилди.

Муҳаммад Аваз кажфеъл чархга тамом қўл силтаб, турмуш ғалваларидан кечиб, ҳозирок узлатни ихтиёр қилиш — ибодат билан овуниш ёки бағрини чоклаб ётиш учун тайёр эди.

Аммо бутун Самарқанд ахли, қолаверса, Ялангтўшбий Баҳодир бошлиқ аркони давлат назарида турган қурилишни чала ташлаб кетишни кўзи қиймас, мабодо беқарорлик қилиб чекинса, бу қилмиши пешонасига тавқу лаънат тамғаси бўлиб босилишини билар эди.

Қолаверса, эндиликда ҳар жиҳатдан ишончни оклаш, сабру тоқат қилиш, аҳду қарорни қаттиқ тутишга ундайдиган яна ҳам муҳим, яна ҳам эътиборли куч пайдо бўлди ўртада! Иложи қанча, не-не армон ва умид билан коришиқ ушбу куч аллақачон бутун борлиғи ва шуурини эгаллаб олганини эртаю кеч ўйлагани ўйлаган!..

Муҳаммад Аваз беихтиёр Моҳбону қадду қомати ва ойдек юзини ҳаёлида жонлантирар экан, чўғ теккан каби юраги жиз этди, бир орзиқиш туйганча, пештоқ тарҳи билан шуғуллана бошлади.

Турфа чизиклар ва шакллар хуш-фикрини олгани боис, вақт сахарга яқин борганини сезмади. Сиру синоатга тўла ғаройиб дунёда, таажжубки, гўё Мохбону билан учрашиб турарди. Гўё рўпарасида қад ростлаб, мулойим кулаётган малак нигоҳидан аллабир маънолар ўғирламоқчи бўларди, йўқ, у билан қачондир дилида уйғонган нияти устида тортишар, мамнун ҳолда уни нимагадир ишонтиришга уринар эди.

Мухаммад Аваз теран жимлик чўккан хонаи хосда ўзича гоҳ шивирлаб, гоҳ жилмаяр экан, волидаси эшикдан безонта мўралаб қўяётганини сезмасди. Очиғи, феъл-атвори ва холи-руҳидаги ғалати ўзгариш анчадан бери Назокатбонуга аён эди. Онаизор кўпинча ўғли тарх устига мук тушиб, минғир-минғир қилиб ўтиргани устидан чиқар, ёнғудек бир ахволда: «Сен, гумроҳ, девоналиғ сари юз бураётирсен!» — дея пичинг отар эди.

Эшик ғичирлаб ёпилган дамда Мухаммад Аваз илкис ўзига келди, яна онасига томоша бўлганини билиб қолди. Хонаи хос яна сув қуйгандек бўлиб қолди, яна рўпарасида ҳаёлий малак табассум ҳадя этиб турибди. Энди тағин қувончини у билан бўлиша бошлайди ва эзгу нияти ногоҳ кўнгли тубида акс-садо бермиш: «Маликам, розилик бергайсиз. Ушбу катакларда оху кўзлари! Ушбу катакларда эса арслон кўзлари! Ё раб! Нечун юрагим пакқос ёрилмаётир!»

Мухаммад Аваз уфқ оқарганда ҳам бир зайилда, мизни эгаллаган қоғозда акс этган тарх қораламасидан нигоҳ узгиси келмай, мулоҳаза қилиб ўтирар, тинкаи мадори қуриганига қарамай, юрагини азоблаб келган жумбоқ ечимини ниҳоят топганидан мамнун эди.

Мухаммад Аваз ҳали хом-хатала туюлаётган тархни қиёмига еткизмагунча шаҳристон кўчалари, хатто Регистон майдонига қадам босмасликка қасд қилди. Лекин ўйлагани бўлмади, бир кун эндигина тушлик қилиб, катакларнинг живир-живир уммонига шўнғиган чоғда, бедовини елдириб келган чопар дарвозани коқди. Ажабо, не зарурат чиқибдики, Ялангтўш ёзлик мулкига чорлабди. Бирдан дилида узокдан бўлса ҳам Мохбонун кўриш умиди туғилиб севинди. Бошқа тарафдан маънос тортиб қолди. Вақти нақадар тифиз, ахир, усталар қачондан бери тархни кутишмоқда.

Мухаммад Аваз айтилган муддатда етиб бормаса Ялангтўш ғазабига учраши муқаррар эканлигини ўйлаб,

бултур кузда бир бахона билан Мулла Абдужаббор тортиқ килган кашка жийронда йўлга тўшди.

Даҳбеддаги ёзлик мулк атрофи баланд пахса девор билан ихоталанган, боғбонлар ва сокчилар томонидан йил-ўн икки ой кўриқланалиган юз танобдан зиёдроғ чорбоғни ичига олади. Баҳор ташриф килган ҳамоно ям-яшил либосга бурканиб, кушлар чуғурига тўладиган бу масканда ҳашаматли кўшклар, шинам хосхоналар, меҳмонхоналар барпо қилинган бўлиб, бари Мулла Абдужаббор ва Муҳаммад Аваз ҳунари орқасида зийнат топган эди.

Чорбоғдан бир неча юз кадам нарида тевараги гиштин деворли кичикроқ кабристон кўзга ташланади. Ялангтўш пири бўлмиш Шайх Хожа Ҳошим ҳазратлари бобокалони — сўфий олим ва авлиё Махдуми Аъзам Хожа Аҳмад Саййид Жалолиддин Косоний шу ерда осуда ётади. Хожа ёлгон дунёдан чин дунёга кўчиб ўтганда* муридлари, «олам таянчи кетди», дея ёқа йиртиб бўзлашган. Қиличи қудрати ҳамда Шайх Хожа Ҳошим кўмаги билан Самарканд тахтига минган Ялангтўш Мулла Абдужаббор бошлиқ меъмору қурувчиларни сафарбар этиб, аввало, пири хурмати, икккиламчи, пири бобокалони хотираси учун кабристон ёнида улкан хонакоҳ қурдирди. Эндиликда ушбу даргоҳ мудом гавжумдир.

Муҳаммад Аваз эҳтиром билан қаршилаган хос мулозимга бедови тизгинини тутқазгач, баҳайбат чинор остида кад ростлаган хонакоҳ сари йўналди, ибодат билан машғул сўфий каландарлар ва муридларга хайру эҳсонлар килгандан кейин чорбоғ дарвозасига юзланди.

Чорбоғда осудалик билан баравар сирли бир улғуворлик ҳукм суларди. Қайдадир отлар мастона кишнар, кушлар тинмай чуғурлашар, у ёқ-бу ёққа ўтаётган хизматчилар ва баковуллар киёфасида недир қатъият ифодаси бор эди. Куёш хали дарахтлар орасидан мўралаб турган бўлса ҳам, тўрдаги салобатли марказий кўшк айвони билан ичкарисида, тилла-биллур қандилларда сонсаноксиз шамлар ёкиб қўйилган эди.

Муҳаммад Аваз икки тарафида турфа гуллар очилган текис йўлак бўйлаб илгарилади ва салкин-кўркам айвонда, оҳорли пар тўшақда бесўнакай оёқларини узатган кўйи ёнбошлаб ётган Ялангтўш қошида тавозе саклади.

Баҳодир, тезгина қаддини ростлаб, нозу неъматга тўла

* Ҳижрий 949 йил муҳаррам ойининг йигирма биринчисида.

миз ёнида чордона куриб ўтирар экан, иложи борича ўзини хотиржам тутишга уринаётган меҳмонига ер остидан кўз кирини юборди.

— Ахволингиз нечук, мавлоно?

— Давлатлари соясидан аълодир, қиблагоҳим.

— Хўш, қурилиш-чи?

— Тангрига шукрим, бари маромида.

— Андоғ эрмас чоғи?

— Англамадим. Нимадин шубҳадасиз?

— Сиз совиган эмишсиз.

— Ёлғон айтибдирлар.

— Кошки ёлғон бўлса. Ўзим ҳам сезамен, — нимадир соя солди Ялангтўш қиёфасига. — Сиз каминадин хафасиз, гина бор ичингизда!..

— Олампадох, фақирни хижолатга қўйманг.

— Нима, совчиларингиз ноумид кайтгани сизга бепарқми?

— Алар не қўйга тушган бўлишса, бари Эгамдин, — кўксини тикроқ тутди Муҳаммад Аваз. — Қурилиш масаласига келсак, яна айтамен, бари маромида. Сизга содик жамоа кеча-кундуз тиним нималигини билмас.

— Кимки содик, ани тақдирлаймиз.

— Кулук саховатларига.

— Хўш, не етишмас? Шундин сўйланг!

— Нафис ҳам пишиқ кошин.

— Тадбирини ўйладингизми?

— Ўйламай иложим йўқдир. Кошинпаз биродарларни инсофу диёнатга чакиргандин ташқари, Афросиёбда тагин икки хумдон барпо қилмокка муборак номингиздин таклиф айтдим.

— Кўп маъкул, мавлоно.

— Тез орада ниятингиз ушалур.

— Бошимни кўкларга етказдингиз. Бахонада мирикиб бодахўрлик қилсак арзигаъ!

— Шу ишни хушим товламас, билурсиз.

— Май тановул қилмаган йигит йигит саналмас. Ўткинчи дунё лаззатидин бебаҳра кетгандин кўра туғилмаган авлодир.

— Одамзот факат лаззат учун туғилмас.

— Шундай денг? Хўш, унда одамзот ёруғ дунёга нечун келур?

— Яшамоқлик мақсадида.

— Аклингизга балли, мавлоно. Яшамоқ учун туғил-

ган инсон нечукким майи ноб каби неъмат борлигинин гофил ўтса?

— Ҳазратим!..

— Охир-оқибат кўзни каттарақ очмоғингиз лозим. Бугун сиз билан базми жамшид қургаймиз. Нозанин раққосалар хизматда бўлур. Алардан ёкканини танларсиз ва кеча бўйи қўйнингизда олиб ётурсиз.

Хижолат ичра Муҳаммад Аваз синиқ кулди.

— Маъзур тутгайсиз, қиблагохим!..

— Не-не казо-казолар камина билан бир маротаба бўлсаям бир дастурхон атрофида гурунг қилмоқни истайдирлар. Сиз эса нописандсиз. Падарингиз камтарликни касб қилган эрди.

— Ўтинамен, ярамни тирнаманг.

— Сиз наққошлик санъатини чунон ҳам мукаммал эгаллагансиз-у, аммо қўнгил овлаш хунаридин беҳабарсиз. Бу борада ҳам жидду жаҳд кўрсатсангиз, иншооллох, эрта-индин саройга олурмен.

— Каминани мансаб қизиқтирмас.

— Нечун? — деди Ялангтўш, тез-тез соколи учини силаб.

— Нечукким, сарой кишиларини тушуниш мушкул. Бири сиз эрсангиз, ҳазратим, ўзгалардин садоқат талаб қиласиз-у, ўзингиз қўнглингизга келган ҳар недин тортинмайсиз.

— Ўйлаб сўзланг, мавлоно. Ҳали бари маромида, юмушдин совиганим йўқ, деб қўкрак керган эрдингиз. Энди бирдан маломат қилурсиз.

Бир муддат тек қотган Муҳаммад Аваз ушбу сўзи ҳали айтган сўзи билан мувофиқ эмаслигини ич-ичида ноилож эътироф этди, айна пайтда, бўлгани бўлиб, бўёғи синди қабилда иш юритишдан бошқа чораси йўқ эди.

— Ўйлаб кўрсам... мубошир меъморлик юкини кўтаришга ҳам фақир ожизмен. Ижозатингиз билан... эртадин қурилишда ғишт ташувчи бўлиб ишласам!

— Қўрқитасизми, мавлоно?

— Андоғ бад ниятдин Эгам ўзи асрасин!

— Бас, майни мунтазир қилдингиз.

— Ҳазратим, бошқа талабингиз бўлмаса, мурувват қилиб ижозат берсангиз. Бемаҳалда қолмай шахристонга отланмоғим лозим.

— Айтдимки, бу оқшом базми жамшид қургаймиз.

Муҳаммад Аваз ҳали бир оз қизишгани сабабли хи-

жолат чекар, айна пайтда, юрагини тукиш учун бахона топилганидан анчайин мамнун эди. Сираси, Ялангтўш неча бор таклиф этган хурсандчилик татимаслигини билиб турар, шу боис рўйхушлик бергиси келмас эди. Ахийри, хукмдор, хафсаласи пир бўлиб, якка ўзи кадах кўтарди. Бунини ижозат маъносида тушунган йигит шопилмай айвондан узоқлашди.

* * *

Мухаммад Аваз жийрон отда Дахбед сари елиб келаётганда ҳам, ўзини фалак устунини ҳисоблайдиган Ялангтўш билан юзма-юз баҳслашганда ҳам фақат бир муддао — узоқдан ёки яқиндан Моҳбонуни бир кўриш, жилла курса жарангдор овози ёки кулгисини бир эшитиш тилаги билан ёнди.

Мана, ҳозир хукмдор ҳузуридан бўшашиб қайтаркан, яна ҳаёлини Моҳбону эгаллади ва кўкси тилимланди. Агар иложини топса, ҳозирок қошига югурарди, афсуски, бу имкондан буткул мосуво!

Мухаммад Аваз қачондир падари бузруквори кўшигида садоқат билан хизмат қилган, жангу жадалда кўп жасоратлар кўрсатган, бу кунда сарой хизматига бел боғлаган, той танлаш ва тарбиялашда моҳирлиги билан танилган синчи-сайис — Аҳад чўлоқ чорбоғ дарвозаси олдида жийронини ўнглаб турганини кўрди.

— Оға, — деди у жиддий, — йўлга бемаҳал чиқяписиз чамамда.

— На чора, мулла ака.

— Самарқанд билан Дахбед ўртасида кечалари йўлтўсарлар изғиб юрармиш. Азиз бошингизни хавотирга қўйманг. Агар ҳоким кўшқидин бир кечалик жой топилмаган бўлса, фақир кулбасидин топилур.

Қароқчиликни касб қилган муттаҳамлар қилмишидан яхши вокиф бўлган Мухаммад Аваз розилик беришдан бошқа чораси йўқлигини англади.

Самарқанд салтанати ва бутун вилоятда нуфузи баланд мубошир меъмор сазосини синдирмагани учун Аҳад чўлоқ боши кўкка етгудек севинди, жийронни кантаргач, азиз меҳмонини чорбоғ этагида қўнқайган кулбаи вайронасига етаклади.

— Мулла ака, — деди Мухаммад Аваз, ямоки кўрпачада кўр тўкиб, юзига фотиҳа тортгач, — бола-чақадин борми?

— Таксир, элликни уриб кўйсак-да, хануз бўйдоқ-миз, — Аҳад чўлоқ сопол пиёлада чой узатди. — Бул ёғоч оёкни кайси ожиза назарга иларди?

— Бор гап шунда эмасдир. Кўнгил бутунми?

— Кўнгил бутун-у, чарх каж-да! — деди мезбон хиёл оғриниб.

Хукмдор хузурида кечган бахсу мунозара залвори, малика ҳақидаги толғин хаёллардан бўшамаган Муҳаммад Аваз ўринсиз савол ташлаганини анча кеч тушунди.

— Камина падарингиз Бобо Миршароф тан берган сарбоз эрдим, — тўхтаб қолган суҳбатни давом эттиришга киришди Аҳад чўлоқ. — Лекин, вақти етиб, омаддин жудо бўлишимни қаёқдин билибмен.

— Омад омонат нарса!..

— Илло, рост айтасиз. Бари фақир учун Кеш кўшини билан бўлган солишувда бошланмиш!..

— Э, кечирасиз, сиз ўша мухорабада қатнашганмисиз, мулла ака?

— Шундай, оға. Раҳматли отангиз ёнида қилич урганмен. Ул зот каминани хос навкарлар сафига кўшиб эрди.

— Қизик, кўп қизик!..

— Падарингиз бинойи зот эрди, — Аҳад чўлоқ қиска сукут саклагач, суҳбатга жон бағишламоқчи бўлди чоғи, овозини кўтарди. — Умрим бино бўлиб унақа тантини бошка учратмадим.

Муҳаммад Аваз чексиз фахр оғушида хомуш ўлтирар, отаси қадди-бастини хаёлида жонлантиришга уринар, бутун вужудини қулоққа айлантирган эди.

— Эсимда, биз дастлаб кешликлар билан Омонқўтон тоғи этакларида тўқнашдик. Қиёмат-қойим бўлувди-я. Жанг кизиганда сардор ўнг қўлига дайди ўк санчилмиш, камина эса тиззамдин яраландим.

Ўша манзарани тасаввур қилган Муҳаммад Аваз дили тубидан чиқариб хўрсинди, мана, тақдир такозоси билан валинеъмат қанчалар ақл бовар қилмас азоб чангалида қолган экан...

— Исёнчи... Кеш ҳокими Қулзамон ўлгудай қайсар эди. Хатто у Ялангтўшни яккама-якка жангга чорламиш. Шартга кўра, агар Ялангтўш бой берса ёки олишмай рад жавоби айтса, қўшини енгилган саналарди. Бул ўлимдан оғирроқ эрди. Жойинг жаннатда бўлгур сардор нима қилди денг? Самарқандда айшини сураётган биродарини

тинч қўйиб, Кулзамонга ўзи талабгор эканлигини мак-туб оркали маълум қилди.

Очик эшикдан кимдир мўралаб суҳбат бўлинди, кора берган одам башараси шу қадар совук эдики, Мухаммад Аваз изига айғоқчи тушганини, ҳозирок ҳар бир босган қадамидан Ялангтуш хабар топишини тахминлади.

— Битик сардор учун кимматга тушган эрди, оға, — давом этди Аҳад чўлоқ. — Минг лаънат ўша соатга! Сардор совуққонлик билан даббоғ* қийди, ярадор қўлини тахтакачлаб, даббоғ ичкарисидан белига боғлаб қўйди. Чап қўл билан савашмоқ осон эрканми?

— Ёпирай, чап қўл билан дейсизми?

— Кулзамон ҳарбу зарбда моҳирлигини билардик. Ракиби холини кўриб, кинояли кулди. Кейин ҳамлага ўтиб, чунон қилич урдики, сардор қийма-қийма бўлди, деб оҳ тортдик. Худога шукрим, ўзини четга олган экан. Бир пайт Кулзамон еру кўкни бошига кўтариб чинқирди. Қилич қаншарини қоқ ёриб юбормиш!..

Нафаси қийилган каби Аҳад чўлоқ ютинди.

— Такдир-да, мавлоно, фақир дафнда бўлолмадим. Қуриб кетгур тиззам йиринглаб, қимирлатмай қўймиш. Агар Худо ярлақагур ҳакиму ҳозик Давоий жаноблари кечаю кундуз ёнимда бўлмаса, шаксиз, уйим куярди. У жарроҳлик илму амали билан каминани ажал чангалидан кутқарди, яъни, сонимдан қуйисини кесиб ташлади.

Қорачирок милтираб зўрға ёритаётган хонани теран сукунат босди. Афту ангорини ажин шудгорлаган отбоқар хотираларидан ўзгача кайфиятга берилган Мухаммад Аназни ҳаёл бир лаҳза ғамбода кечган болалик фасли томон судради.

Жимжит даҳлизда бирламчи Оллоҳ таолодан нажот кутиб ётган падарининг гоҳ бетоқат ингранишлари, гоҳ ўтдек ёниб алаҳсирашлари қулоқлари остида қайта жаранглагандек туюлди. Дарвоқе, ўшанда отаси, сал ўзига келганда, доврўғи етти иқлимга тарқалган Абдулмалик Давоийга умидвор тикилар, фақирни бунингдек дўзах азобидан кутқаринг, деб тинимсиз ёлборар эди. Жони қил устида қолган банди мўмин, шаксиз, кўнгилчан табиб чорасизлик сиртмоғида чорасиз эканини сезмасди. Давоий ҳозиргина Шохизиндани зиёрат қилиб қайтган она-бола билан ҳам, сардор билан ҳам қандай муомала қилишни билмас, гоҳо бир ҳадик билан ширин жон аза-

* Сигир терисидан қопга ўхшатиб тикилган, камон ўки ўтмайдиган кийим.

ду абад Оллох омонати эканлигини таъкидлаб қўяр эди, холос.

Хайхотки, бу орада, чарх неча бор айланиб, канча-канча сув окиб кетди, алҳол, Муҳаммад Аваз даври даврагон тўзонлари ичра кўп тентиради, ахийри, Мулла Абдужаббор билан Муҳаммад Дарвешга шогирд тушди-ю, сал-пал дунё таниди, тириклик ғалваларидан баландрок туришни ўрганди. Ва кутлуғ бир кунда падари кабрига шинамгина сағана курди, сағана сиртини кошинкорий накшлар билан безади. Муҳими, Худонинг бермиш куни, волидаси билан етаклашиб келарди-да, ўша мўъжаз обида қошида тиз чўкар ва куръон тиловат килар эди. Аммо кейинча ташвиши бошидан ошиб кетди-ю, бу одадини тарк қилди.

Ҳозир Муҳаммад Аваз, билиб-билмай шуҳрат изидан куваётганини ўйларкан, ич-ичидан бениҳоя ўкинди, ногаҳон бағри юмшаб, Аҳад чўлокка хурмат хисси билан тикилди, уни кучоқлаб ўпгиси, илик сўзлар билан сийлаб, бошига кўтаргиси келди...

* * *

Муҳаммад Аваз бир вақтлар абжир сарбоз бўлган, энди қариб-қаримай кунидан қолаёзган Аҳад чўлок падари бузруквори ҳақида яна тўлиб-тошиб сўзлашини хоҳлар эди. Аммо у ёстикқа тирсак қўйганча мизғиганини кўргач, хонада ўтиролмай, секин ташқарига чиқди. Жавзонинг тип-тиник осмонини қоплаган ва тилла тангалар каби ялтираётган беҳисоб юлдузларга термилар экан, кўнглида бошқача бир истак уйғонди. Эҳтиёткорлик билан бир неча қадам илгари босгач, ўрмондан қолишмайдиган дарахтлар ортида кимдир ғимирлаб юргандек, жимгина ўзини кузатаётгандек туюлди-ю, бир сесканди. Қандингги ур, мулла йигит, чумчуқ пир этса, юрагинг шир этадиган бўпти-ку, дея кулди ичида...

Муҳаммад Аваз олий насабли хонадон бахти-қувончи саналмиш Моҳбону учун пишиқ фишдан атайлаб тикланган, алоҳида тархга кўра, ичи-ташига бетакрор жило берилган кўшкни яхши биларди.

Ушбу дамда, райхону наргису раънолар бўйини туйганча, ўша тарафни мўлжаллаб бораркан, юраги қасдаги қушдек потирлаб урар, шармандаи шармисор бўлишдан асрагил, деб Худога қайта-қайта ёлборар эди.

Мана ўша таниш баҳайбат ёнғок!..

Халигина шом еб чикқан тўлин ой чор-атрофни, шунинг билан бирга, сал этакроқда тушган кўшкнинг кошинкорий деворларини ёритиб юборган эди. Айри шохлар кўшк айвони томон эгилган бўлиб, барглар орасидан ичкарини бемалол кузатиш мумкин эди.

Аммо халидан бери юрак ховучлаб турган йигит бунга журъат этмай, гул пуштасига хорфин чўзилди-да, осмону фалак буржларини кузата бошлади. Қай маҳалдир ўзича: «Ажабо, излаганим осмондамас, ерда-ку!» — дер экан, сапчиб тургани ва ёнғоққа тирмашганини билмай қолди.

Мухаммад Аваз, айрига бемалол кўнгач, бутун диккати кўшк томонга қаратди: зар-биллур қандилларга ўрнатилган беҳисоб шамлар баланд ва кўркам айвонни кундузгидек чарағон қилган, пушти-ложувард нақшлар, тилла суви юритилган ўймакорий устунларни ажиб жилога белаган эди.

Не сирки, Мухаммад Аваз қачондир, устод Мулла Абдужаббор билан биргаликда, ўзи сайкал берган ушбу жозибага тамом ақлу хушини ўғирлатди, эҳтимол, шу боис айвонда шохона либосда пайдо бўлган Моҳбонуни дафъатан кўрмади, қачонки у товус каби хиромон бўлиб, ховлига тушгандан кейин оҳ деганча кўксини ушлади.

— Маликам, — деди шивирлаб, — Моҳбону!..

Эҳтиросли товушни таниган малак беихтиёр ўзини йўқотиб қўяёзди. Тўлин ой ёруғида сокин товланиб оқаётган арикчадан нарироқда тўхтар экан, ногоҳ кўзлари чакнади. Ниҳоят, айрида илжайиб ўтирган, бутун борлигида меҳр, нигоҳида интизорлик ва ўтинч ифодаланган йигитни кўргач, сал ўзини босиб олди, бир-бир босиб ёнғоқ остига келди-да, кулгисини аранг тийганча, ёлғондакам дўк урди:

— Жўнаб қолинг, соқчини чакиргум!

— Моҳбону, соқчига бало борми?

— Жосусга ўхшаб юрманг-да.

— Афу этинг, фақир жосусликка ярамасмен.

— Ие, унда не важдин бу ёқларда адашибсиз?

— Ҳазрат чорламиш. Шу бахонада адашибмен.

Ногоҳон Моҳбону, юшоққина оҳанраболи товушда, юраги тубидан чиқариб кулди, ажаб эмаски, ушбу палла нурланиб кетган кўрки камоли қошида фалак маликаси саналмиш ош рашқдан кўксини чоклаган бўлса!..

Мухаммад Аваз эса кўнглига Моҳбонунинг ушбу

шукухли фурсатдаги сувратини мухрлаш завқи билан ёнар ва пинҳоний анжуман тонгга қадар чўзилмоғини истар эди.

— Маликам, агар янглишмасам бир хатда қиблагонхиз таъқибини баён қилган эрдингиз.

Энди Моҳбону паришон ўй суриб қолди, ҳаргиз қўқда бемалол сайр этиб, суҳбати жондонни ими-жим тинглаётган ой ёруғида кириқлари паришон эгилгани ва қош-қовоғи солингани англашилди.

— Меъмор жаноблари, вақтида мусаввирлик гуноҳи азим саналишини, шу сабабли қилқаламни эҳтиётлаш лозимлигини писанда қилиб эрдингиз, — жимликни бузди у охири. — Аммо камина бепарво бўлдим. Энди пушаймоним бир дунё!..

— Нимадин пушаймон қиласиз?

— Дорилбақода малоикалар ҳар неки жонлуғ суврати жонини сўрармишлар.

— Ғам еманг, маликам, сиз ҳусн ато қилган ўша жонлуғлар олдида ҳар нарсa бекор!..

— Беҳуда оширасиз. Энди бари топталди.

— Камина ўша лавҳа томошасида бир шошган бўлсам, аниқ маъносини топганимда икки шошдим, — Муҳаммад Аваз овози ғурур билан янгради. — Камина сиздек идроки ва фаҳми гул очган малак қошида тоабод таъзимдамен.

— Ҳар нечук маъносига етишдингизми?

— Шундоғ, маликам. Заковатингиз таҳсинга лойиқ!

— Лофни қоф қилурсиз.

— Асло! — деди Муҳаммад Аваз, бафуржа айридан сирғалиб тушаркан. — Дариқе, бари топталди, деган писандангизни қай маънода тушунай?

— Падарим жами хомакимни ёқиб юборишни буюрдилар.

— Ё раб! Ахир, ундай қилиш увол-ку! — деди Муҳаммад Аваз, овози титраб. — Нахотки, ул зот гуноҳи азимдин қўқмас!?

Моҳбону жавоб бермай, рўнарасида адои тамом бўлиб турган йигит кўзларини излаб топди, топаркан, ғира-шира қоронғида сирли чакнаётган бу кўзлар тўбида кўнглига яқин армон чўкиб ётганини ҳис қилди.

Моҳбону ёзлик мулкка кўчишдан сал илгари юз берган нохушликни эсласа, ҳамон жони ўртаниб, томирлари қақшаб кетади.

Ўша куни у негадир ғаш эди, хатто қўли ишга бормай хонада тентирар, тасаввурида нукул Муҳаммад Аваз гавдаланар эди. Қачондир Ҳабиба билан янги иш учун бўёқ танлар экан, эшик шиддат билан очилиб, остонада кўзлари ола-кула бўлиб кетган ҳукмдор пайдо бўлди.

Малика падари бузрукворини илгари сира бунақа ховлиққан ҳолатда кўрмаганди. Чиндан ҳам у, босар-тусарини билмай, хаял ичида хонани гириллаб айланиб чиқди. Туйкус жонлуғлар тирикдай акс эттирилган ва чорчўпга тортилган мато каршисида ҳўрпайиб тўхтади ва ўйламай-нетмай тасвир коқ ўртасига ханжар урди.

Шамлар ёруғида совукдан-совук ялтираган ханжар, малика наздида, ё шер, ё оху юрагига санчилди ва жонивор жисмидан иссиқ қон тизиллаб отилди-да, гиламни бўяди. Шу манзара бир зумда ақлу хушини буткул ишғол қилди, кейин ногоҳ шуури қоронғилашиб, бариси аралашиб кетди, хатто падари бошқа суратларни ҳам киймалаб ташлаганини кўрмади...

— Падарим ундан кўра танимни бурда-бурда килсалар авло эрди, — деди Мохбону ниҳоят маҳзун ҳаёлдан бўшаб. — Маним учун шўрлик волидам азият чеккани айникса ортиқча!

— Хафа бўлманг, ҳали...

Малика меҳр билан сайқал берган, киши инон-ихтиёрини олиб кўядиган аломат сувратлар умри қисқа бўлгани учун астойдил қайғу чекаётган Муҳаммад Аваз гапи бўғзида қолди. Қаёқдандир гурра-гурра бостириб келган, ясан-тусан қилган қақажон қанизаклар айвонда қий-чув кўтаришди, сўнг, оққушлар янглиғ саросима оғушида турган Мохбону сари учишди.

— Хай, парилар париси, не бўлди, нечун бу қадар беҳолсиз? — деди Ҳабиба шўхлиги тутиб, аста белидан қучаркан. — Бирон нарсанин кўркдингизми? Ёки шаҳарда қолган мавлонога муштокмисиз?

Аллақачон ўзини ёнғоқ панасига тортган Муҳаммад Аваз малика жавобини эшитмади. Қувончли сониялар бир зумда ортга қолгани учун ғашланиб, зеро малика билан яна юзлашув умиди йўқлигидан ўртаниб, кулба томон судралиб кетди.

* * *

Муҳаммад Аваз бемалол хуррак тортаётган Аҳад чўлоқ ёнига ўзини таппа ташлади, каттик чарчаган бўлса-

да, анчагача мижжа коколмай, Моҳбонуни ўйлаб ётди. Гоҳо бир хил ўксиниб, ўзи билан ўзи сўйлашар, у ёнидан бу ёнига ағдарилар, Худодан сабр-тоқат на меҳр-шафкат тилар эди. Тахминан катта саҳарда мизғиб, ахийри, қотиб ухлади. Аммо тонг-азонда хизматкорлар гўнғир-гўнғири ва тартибсиз қадам товушларидан ўйғониб кетди.

Муҳаммад Аваз аста кўзларини очаркан, Ялангтуш бу кеча чорбоғда қолганини билган бўлса, жазо муқаррар эканини яна тахмин қилди. Айни пайтда, Моҳбону дийдори насиб этганини қувониб эсларкан, беихтиёр дилдан: «Тилагим ушалди-ку. Энди калламни уздирса ҳам розимен!» — деган фикр кечди. Салдан кейин Аҳад чўлоқ аллақачон эгар-абзалини созлаб қўйган жийронни минди ва жиловни бўшатди.

Муҳаммад Аваз Афросиёб харобаларига туташ дарахтзорни кесиб ўтган тошлок йўл билан бораётганда қуёш пешонадан ура бошлаган эди. Шаҳар дарвозасига яқинлашган ҳамоно кўнгли недир таҳликани сезди. Тиштирноғигача қуролланган сарбозлар ковоғи солиқ эди. Ҳамишагидек ола-ровурга тўла Сиёб бозори олдида бир танишидан уста Пўлат, уста Самандар ва яна беш нафар меъмор-қурувчи зиндонга солинганини эшитди, ажойиб ҳунар соҳиби бўлишса-да, қосалари оқармай, аранг кун кечирадиган бу кимсалар кулфатга дучор этилгани боисини тушунолмай боши ровлади.

Не кўз билан кўрсинки, қурилишда бошбошдоқлик юзага келган эди. Суяги оғир меҳнатда қотган, ҳеч қачон мураккаб ишига яраша катта ҳақ-маош талаб қилмаган усталар, шогирдлари билан ҳар жойда тўпланишиб, оёқ остидан чиққан фалокатни ўзларича муҳокама этишар, ҳатто айрим тили ботирроқлари сарой шаънини ерга уришаётган эди.

Муҳаммад Аваз бедовни сайиста топширар экан, оғиру енгил кунда қанотидан жилмаган ёру биродарлари кўзига тик боқолмади. Шуниси айниқса оғир эдики, зиндон қомида азобланиб ётган кадрдонлар айби нималигини ҳеч ким аниқ билмасди.

Ажабо, манфаати тақозо этганда етти ўлчаб бир кесадиган ҳукмдор нечун дабдурустан бундай қалтис қадам ташлади? Ахир, иш кўзини пухта биладиган, ҳатто тошни ҳам тилга кирита оладиган ўша мўмин бандаларсиз қурилишдан файзу барака қочишига ақли етарди-ку! Нахотки, кимнингдир фиску фасоди ва кутқусига учган бўлса?

Муҳаммад Аваз ботинан қасос истагида ёнаётган усталарни сабр қилишга ундаб, айни пайтда, ўзи мушкул ахволда қолганини ётиғи билан тушунтирди. Шубҳасиз, вақти-соати билан Ялангтўш қошига бориб, масалага ойдинлик киритади, яъни, тутқунларни тезроқ озодликка чиқариш чорасини кўради.

Усталар сал-пал жаҳлдан тушишди, шогирдларини ёнларига олишиб, юмуш билан машғул бўла бошладиди. Бир оз хотиржам тортган Муҳаммад Аваз ҳам ишга берилди, ҳар замонда зимдан марказий пештоққа кўз ташлар, кўнглида тошдек чўкиб ётган армон кўзғалиб кетар эди.

Ҳамон бир тоифа уста-шогирдлар бино салобати ва жамолини тўлароқ намоён этувчи мана шу сарҳадда наққошлик ишлари бошланишини сабрсизлик билан кутишар, мубошир меъмор тарҳни, тезроқ битказиш ўрнига, йўқ ердаги баҳоналар билан чўзиб келаётгани учун хайрон бўлишар эди.

Ҳап шундаки, у ҳамон аросатда: гоҳ уйдаги хосхонасида, гоҳ Мирзо Улуғбек мадрасасидаги хужрасида қонзардоб ютиб ишлар, чизаётганлари таъбига астойдил ўтиришмас, жиддийроқ бош қотирганда, энг муҳим нуқталарда нимадир етишмаётганини англаб, худди ўша нарсани жидду жаҳд билан излар эди.

Ахийри, тунов куни, Мулла Абдужаббор билан маслаҳат қилди, қачондан бери қалам билан қоғоз бўйсунганини истамай қўйганини, бундай омадсизлик тобора руҳини чўктираётганини куйиниб-ўртаниб сўзлади.

Мулла Абдужаббор марказий пештоқ билан боғлиқ вазифа ғужала бўлиб турганидан воқиф эди. Ечим тўласинча Муҳаммад Авазга боғлиқ эканлигини, аммо у ўзини олиб қочаётганини ҳам биларди. Қачонки, йигит тарҳни буткул ўзгартириш устида бош қотираётганидан хабар топгач, бирдан қоғоғини солинтирди.

— Ўғлим, асло бундай қилманг, — деди кейин, хавотирини яширмай. — Ялангтўш қаҳрига учраймиз.

Очиғи, Муҳаммад Аваз ўзи ҳам масала қалтис эканини тушунарди, кўра-била туриб оловга бош тиккан эди. Аммо ҳатто устод огоҳ этгандан кейин ҳам аҳду қароридан қайтмади, маслаҳат ва дуо олиш ниятида иккинчи соябони — мусаввирлар пири саналмиш Муҳаммад Дарвешни сўроқлаб борди.

Муҳаммад Аваз Наврўз айёmidан бери Муҳаммад Дар-

веш қошида бўлмаган, холи-руҳидан ғофил эди. Минг афсуски, хануз Абдулмалик Давоий қарамоғида турган пири комил кўзига бениҳоя ҳорғин кўринди. Чиндан ҳам у буткул куч-қувватдан қолган, ичига ботган кўзлари хиралашиб, тафаккурини маъно қушлари тарк эта бошлаган эди.

Шу сабаб севимли шогирди мақсад-муддаосини тузукли идрок этолмади, нима деса шунчаки бош силкитиб, кўрпалаган соқолини силаб ўтирди.

Ўша он Муҳаммад Аваз ҳазратнинг чархи каж савдолари қат-кат из солган заъфарон бетини зимдан кузатиб кўкси ачишган, эрта умр ўзига ҳам вафо қилмаслигини ўйлаб, бутун вужудини титроқ босган эди.

Мана энди у ҳибсдаги усталар, зийнатини топмаган пештоқ ташвишини чекиб, ношуду нотавонлик қилаётгани боис ўзидан нафратланиб, ғишту қошин тўдалари аро тентираб юрибди.

Во ажаб, журъати шунчалар ночорми, дадилроқ бўлиш ўрнига, нечун нуқул сувга тушган латтадек шалвирайди? Агар ўша режаси амалга ошса, бир мўъжиза туғилмасми? Хайҳотки, Мулла Абдужаббор нимагадир истиҳола оғушида, Ялангтўш Баҳодир хоҳиш-иродаси билан ҳисоблашинга ундайди. Чиндан ҳам ҳукмдор, давру даврон эгаси, нима деркин, қаҳру қазабга эрк бермасми? Бас, таваккал қилар эканми, ҳар қанақа муносабати фарқсиз, пештоқ хўп ва зап ўлса кифоя, ислимий ва ҳандасавий нақшлардан кўра, ул безак — тасвирий қошинбуриш чандон афзал эрур. Ахир, кўпинча салафлар ҳам пештоққа илмий муаммоларни, фалак буржлари билан боғлиқ файласуфона мантиқ ва мазмунни зарблашган-ку! Мадрасаи Мирзо Улуғбек қиёфаси бунга гувоҳлик берур. Анинг пешонасидаги тасвир шунчаки зийнат эрмас, илму нужум сеҳрини ифода этувчи, яъни, юлдузлар баҳри маъвода қандай жойлашганини англатувчи ажиб жадвал эрур!..

Муҳаммад Аваз пароканда ўйлардан бир зум бўшамай, кўксида сирли тўлқинлар мавжланиб, уйи томон шамол каби елиб кетди. Шошгани сабабли, гижинглаётган отини қантариб ўтирмай, ховли этагига хайдаб юборди, шитоб ҳосхонасига кирди-да, тоқчадан ҳалиги самарқанди қоғозни олиб, миз устида очиб қўяркан, кўз ўнгида чала қолган тарҳ намоён бўлди.

Хомаки ҳали ишловга муҳтож бўлса-да, ўзаро кесиш-

ган чизиклар нозик маънолар англатар эди. Яхши эсида, шуурни бойитадиган жозиба, дилни қувнатадиган фикр рангда нихон бўлишини илгари Мулла Абдужаббор билан Муҳаммад Дарвеш кўп таъкидларди. Шу сабоқ тоабод қалбига ўрнашган ва ўзи ҳам изидан эргашган ёш-ялангга уктирадики, кошинкорлик, хусусан тасвирий кошинбуруш сиру синоати — бўёқда, ўша нарса топилсагина мазмун ва қиёфа жонланур!..

Муҳаммад Аваз неча кунлик укубатлари ва изтироблари меваси саналмиш хомаки билан Моҳбону тухфа қилган палакни узоқ солиштирди, улар ўзаро мувофик эканлигига тўла ишонч ҳосил қилгач, юраги сурурга тўлди-да, ўша заҳоти чехраси ёришди.

Не қувончки, бирида жонлуғлар қиёфасини нафис ипак иплар, бировида эса дилга ором бахш этадиган рангин бўёқлар иншо айламиш! Эрта муаззам пештоқда ушбу вазифани жилвагар кошинлар ижро этса не тонг!

Муҳаммад Аваз мўйқалам учини пешонасига тегизиб, яна қоғоз узра энгашар экан, ногоҳ кўз ўнгида ойни уялтиргувчи чехра жонланди. Агар ўша соҳибжамол, қачондан бери оромини ўғирлаган малак, ҳозир ёнида бўлса, шубҳасиз, нажоткор бўёқларни ўзи топиб, ўзи ҳар неки қиёфага жон бахш этарди. Сўнг хунаридан чексиз завқ туйиб, бирдан мана бундай хитоб қилармиди: «Ушбу катакларда оҳу кўзлари! Буларида арслон кўзлари!...»

* * *

Қудратли шерлар ва нозик-ниҳол оҳулар нигоҳи ўт ва сув каби тўқнашмоғи лозим. Акс ҳолда, тасвир жонсиз қолиб, мақсад аён бўлмас!..

Дабдурустдан шу хулосага келган Муҳаммад Аваз хомаки тарҳ билан палакни яна солиштирди, Моҳбону дидига яна бир бор қойил қолган ҳолда, ўзи адо этган юмуш энди бир қадар ғариб ва сийқа туюлди. Ҳаргиз бунини теранроқ англагани сари ўзидан нафратлана борди, ниҳоят, хомакини бир четга қўйди-да, бошқа қоғоз олиб хонтахтада ёзди.

Иложи қанча, мўйқалам бениҳоя қайсар — ҳаргиз бўйсунитишни истамас эди, аммо Муҳаммад Аваз бу борада ундан қолишмаслигини исботлаш учун бўш келмасликка аҳду қарор берган эди.

«Ушбу катакларда!...» Муҳаммад Аваз пичирлаган

хамоно таниш кулги жаранглагандек бўлди. Ёпирай, гўё шундоқ ёнгинасида хаёлий малак жилмайиб турар, кўмак учун ошиқиб келгандек эди. Ҳамон омади чопмай ўрта-наётган йигит бирдан руҳланди ва малакнинг тубсиз қароқларида интиклик билан излаётгани ялт ёнганини кўрди. Шунда у бир муддат қотиб қолди, кейин эса севинганидан кийкириб юбораёзди.

Хей, фалак! Малика оҳу кўзаларини эмас, ўз кўзаларини чизган экан-да?! Ақли қосирлик қурсин, буни шу маҳалга қадар нечун сезмабди, нечун?! Алар жами сиру синоатни зохир этмакдалар-ку!..

Елкасидан тоғ ағдарилган каби енгил тортган Муҳаммад Аваз, Моҳбону билан ғойибона тортишган қўйи, алоҳида жидду жаҳд билан миз узра мук тушди. Таажжубки, энди мўйқалам аввалгидек ўжарлик қилмас, хоҳиш-иродасига осонгина бўй бераётган эди. Бундан яна ҳам хайратланган йигит тонг отгунча мижжа қокмай, кутганидан кўпроқ ва сифатлироқ иш бажаргани учун боши кўкка етди.

Хомакини қўлтиғига қистириб олган Муҳаммад Аваз аллақачон ур-тўполон бошланган Регистон майдонига қадам қўйганда кайфияти янада аъло эди. Бугун тушликдан кейин Даҳбед сари бориб, Ялангтўш Баҳодирдан хибсдагиларни афу этишни сўрамоқчи бўлганини эслади. Марказий пешток остида уймалашиб турган усталар ва шоғирдлар билан қуюқ саломлашди, тарх битай деб қолганини айтаркан, молия мирзаси Воҳидбек шошилинич саройга таширф буюриши лозимлигини маълум қилди.

Ажабо, боягина дилини ишғол этиб турган қувончдан асар ҳам қолмади, ҳукмдор истироҳатни нечун бунча тез бекор қилди экан, деган ўйдан ороми бузилди. Ичи сидирила бошлаганини бировга сездирмай, йўл тортар экан, хаёлида гоҳ устозлари, гоҳ Моҳбону, гоҳ қоғозга аниқ-тиниқ кўча бошлаган жонлуғлар жонланар эди.

Яқиндагина таъмирланган саломхонада зил-замбил жимлик ҳукм суларди, зеро кўпинча бу жимлик бирон-бир ғалвага уланиб кетишини яхши билган Муҳаммад Аваз жимгина останада қўл боғлади ва ён-верига назар солди.

Кўрдики, аркони давлат аллақачон ҳозир у нозир: ҳар қанақа каттаю кичик мажлисда иштирок этадиган Шайх Хожа Ҳошим оталик, бош вазир Бобоҳўжа Муслим, кози Сокий Зоминий, шоир мавлоно Имомиддин Шер-

хўжа, шунингдек, турли мартабалардаги беклар, тўралар, сардорлар, уламолар ва мунажжимлар ҳукмдор қошида мамнуният билан эҳтиром сақлашаётган эди.

Нечундир Ялангтўш Баҳодир одатдагига қараганда тажанг ва тўнд эди, қалин қошлари тез-тез пасту баланд бўлар, тубсиз қорачиклари бир кенгайса, бир тораяр эди. Чамаси, у кўнглидаги бўронни, фақат бошқалардан эмас, ҳатто ўзидан ҳам яширишга уринар, афсуски, буни эпложмаётган эди. Қачондир у пойгакда одоб сақлаб турган мубошир меъморга разм солди, аммо кўзи кўзи билан тўкнаш келишидан чўчиди чоғи, бирдан башарасини ўгирди.

— Меъмор жаноблари, — ногоҳ жимликни бузди Бобохўжа Муслим, — давлатпаноҳимиз қизлари, яъни, маликаи мукаррамага оғиз солганингиз ростми?

Нимадир дафъатан Муҳаммад Аваз ич-ичини музлатиб юборди.

— Тушунарли, — деди бош вазир, саволига жавоб ололмагани учун оғриниб. — Хўш, темурийлик даъво айлаган эмишсиз. Буни қандоғ тушундик?

— Даъво айламак на ҳожат? — деди йигит, яна ҳам таъби хуфтон бўлиб. — Камина темурий эканлигим ҳеч кимга ниҳон эрмас!

— Хўш, темурий қонингиз жўшиб, тахти муборакка раҳна солмоқ пайига тушганингизни қандоғ изоҳлайсиз?

Энди у гўё бус-бутунича ях қояга айланган, дарду дунёси қоронғилашиб, хувиллаган чоҳга қулагандек эди. Аранг эс-хушини йиғиб оларкан, кетма-кет илмоқли савол бераётган бош вазирга нафратли нигоҳ отди, кани энди иложи бўлса-ю, бу мурдорни оёқлари остига олиб тепкиласа!

Хайтовур охиригача сабр қилишдан бошқа чораи тадбири йўқ эди. Ҳамон тахтда тажанглашиб ўтирган Ялангтўшга нигоҳ юбораркан, тунов кеча Дахбеддаги сўлим чорбоғда, Мохбону дийдорини кўриш учун интикланиб юрганда, бир шарпа таъкиб қилганини хотирлади ва аста бош чайқади.

Бу орада ўзига сизмай кетган Ялангтўш тахтдан отилиб тушди, баданида қўзғалган зилзилани харчанд бо-солмай, ял-ял товланаётган гилам бўйлаб, нари-бери одимлай бошлади.

— Мавлоно, ақлдан оздингизми? Самарқанд тахти фақат темурийларга муносиб демишсиз! Хўш, айтинги, камина темурий эмасменми? Сохибқирон ўзбекнинг

барлосидин эрса, камина олчинидин бўламен! Сиздек оку корани ажратишга кодир зот уруғ-аймоқ суриштиргани, қон айирганига куямен!..

— Ҳазратим!..

— Бас! — Ялагтўш кескин хитоб қилдики, Мухаммад Аваз нафас ютишга мажбур бўлди. — Ёки, мавлоно, андоғ айиришлар жонимизга чиққан чипқон эканлигинин хабарингиз йўқми?

— Қаёқдан хабари бўлсин, аъло ҳазрат, — кесатди Хожа Хошим. — Эсу хуши бошқа ёқда!

— Ғаламислик билан машғул! — Хожани маъқуллади қозондек салла ўраган бир амалдор. — Локин димоғи баланд!..

— Димоғидин ўргилдук! — ғудранди яна кимдир.

Алқисса, ҳар ёқдан маломат тошлари пайдар-пай ёғилар, нахотки букаламун сиёқли шу кимсалар салтанат устунлари эрур, деган ўйдан мутаассир бўлган Мухаммад Аваз чор-ночор жовдирар эди.

Фақат Бобоҳўжа Муслим бошлаб берган ажабтовур пойгада қози Сокий Зоминий иштирок этмай турар, ичида аллабир норозилик тошаётгани англашилари, лекин ўй-фикрини изҳор этгани шошилмаётган эди.

— Олампадох, қачондан бери саройда тухмат билан ҳақиқат фарк қилинмас? — дадил сўради Мухаммад Аваз, қаддини тик тутаркан. — Ҳукм жиноят фош қилингандан кейин ўқилмасми?

— Мавлоно, яна шаккоклик қиладирсиз, — деди ҳукмдор ачитиб. — Мен не дейман-у, қўбизим нени сайрайди.

— Фақирни беҳуда ерга урадирлар.

— Мавлоно, зиндон қилинган бир тўда беандиша уста билан тил бириктираб, устимизга от қўймоқчи бўлибсиз. Демак, малика кўнглини овлаш баробарида, асли тожу тахтга кўз тиккансиз.

— Ҳазратим, бундай ният хуш-хаёлимда йўқдир.

— Мавлоно, Давоий жаноблари дорилшифоияни ғаламислар масканига айлантиргани ҳам тушингизга кирмагандир? Хабар беринг-чи, кунора ул тараф от қўйиб бориб не қилурсиз?

— Усталарни йўлдин урганим ҳам, дорилшифоия ғаламислар маконига айлантирилгани ҳам ёлғон!

— Нахотки?

— Давоий жаноблари фақат улус ғами билан яшайдиган хокисор банда!

— Ҳа, балли, улус ғамига яқин, сарой манфаатидан йироқ!

— Ҳар неки амрингизга мунтазир!..

— Ишюнмасмен. Теварагига беш-ўн сўқир муллаваччани тўплаган. Алар билан кун ўтқарадир.

— Тиб илмини тарғиб этур!..

Ялангтўш қип-қизариб кетди, бир муддат хўрпайганча сукут сақлагач, шахдам кадамлар билан Муҳаммад Авазга яқинлашди ва унга тик боқди.

— Шарт шу: Давоий билан бугундин алоқани уза-сиз, эл-улус ичида бузғунчилик билан машғул усталарни тартибга чорлайсиз. Агар бунга кўнмасангиз, оқабати ёмон бўлур! — Ялангтўш ортига қайтаётиб қўшимча қилди: — Кимки ҳаддидан ошиб, Самарқанд тахтига осилса, ифлос қўлини эмас, хиёнат ин қўйган бошини ҳам чопиб ташлаймен!..

Мана энди Муҳаммад Аваз ушбу ошиғич кенгаш сабабини бир қадар англади. Кўпдан бери Самарқанд заминида зимдан етилаётган исён нафаси ҳукмдор бетига олов каби урилган ва бундан у тинчини йўқотган эди. Мана шу кулфат бевосита Муҳаммад Аваз саъй-ҳаракати билан кунба-кун газаклаётгани аллаким томонидан тарқатилганига заррача ҳам шубҳа қилмаса бўлади. Тахминича, бу вазифани Бобохўжа Муслим маромига етказиб бажарган, ахир, бир вақтлар ўғли Набиҳўжа не боис жазога тортилганини ҳали-бери унутмаса керак.

Мовароуннаҳр табиблари султони Абдулмалик Давоий ва аранг рўзғор тебратадиган меъмору муҳандислар хусусида тағин бирор илиқ гап айтиш тилагида Муҳаммад Аваз Ялангтўш сари ўгирилди, ўгирилди-ю, ногоҳ кенгайган қорачикларида таърифлаш маҳол бир чақмоқ кўриб, унсиз бузарди-колди.

Салдан кейин Муҳаммад Аваз бу чақин қорачиклар тубида чўкиб ётган тушунуксиз ифодалар билан қоришиқ эканлигини қайта-қайта идрок этди. Яна ҳам муҳими, ақл бовар қилмас мўъжиза кашф этганига имон ўгирган ҳолда, ҳаёли остин-устин бўлиб, истехзоли шивирлади:

— Ажаб... арслон кўзлари!

* * *

Арк дарвозасидан эзилиб чиққан Муҳаммад Аваз хушбеҳуш одимлар, ўзини тутмоқчи бўлгани сайин бўшашар, кулоклари остида бетўхтов Ялангтуш таъналари

жаранглар эди. Агар элда овоза фитнада зигирча ишти-роки бўлганда бунча куймас, бунча ўртанмас эди.

Асаби бузилгани сабабли Муҳаммад Аваз бу кеча тарх билан машғул бўла олмади, аксига уйқуни ҳам ёлчитмай, қоронғилик чўккан ховлида айланиб юрди. Қуёш бир арғамчи бўйи кўтарилганда Регистонда ҳозир бўлди. Бир қарашдаёқ бугун ҳам иш унмаслигини пайқади, негаки ҳалига қадар кўпгина усталардан дарак йўқ эди. Пешток остида афсус билан бош чайқаб турганда пешвоз келаётган ва ранг-рўйи қув учган Воҳидбекни кўрди.

— Мавлоно, — деди у ғамгин, — тагин кўргилик!

— Сўзланг, Воҳидбек!

— Мирзо Улуғбек мадрасаси талабаларига тибдан сабоқ бериш учун келган Давоий жанобларини ҳозиргина Набиҳўжа бошлиқ сарбозлар кишанладилар.

Муҳаммад Аваз бўшашганча туриб қолди.

Набиҳўжа жазо муддатининг атиги бир ойини ўтаб ўтамай кутилиб чиққанини эшитганда, ҳайрат бармоғини тишлаб, кўп афсус чеккан эди. Пешонасида мудҳиш тамға ярқираб турган банди гумроҳ яна баланд мартабага илиниб олгани алам устига алам! Қолаверса, унга Абдулмалик Давоий сингари элпарвар зотни хору хас айлаш қафолати берилиши замондан путур кетгани нишонаси эмасми?

— Устодни саройга олиб кетишдими?

— Йўқ, мавлоно, зиндонга элтсалар керак.

Муҳаммад Аваз, дунё кўзига тору зимзиё кўринди-ю, нажот истаб теварагига аланглади, аммо қайси жўмард ҳозир озгина таскин беришга қодир, ким озурда дилини зулмат чангалидан қутқара олади?

Нечун жавоб бермайсан, эй, Қодир эгам?

Аллақачон Воҳидбекни унутган Муҳаммад Аваз, бир жойда анча қотиб тургач, барини Оллоҳга солди-да, баланд ҳавоза сари ўктамона одимлади.

Недир илинж билан бу оқшом мадрасадаги хужрасида қолди ва пешток тарҳи билан машғул бўлди. Тонг арафасида қушуйқу қилиб уйғонганда чор-атрофни аллақачон ола-ровур тутган, ҳар ким ўз ташвиши билан банд эди. Фақат айрим ишёкмас куллар ва мардикорлар ҳар жойда ҳазил-мутойиба қилиб, валақлаб туришар эди. Усталар ишини кузатиб, турли маслаҳатлар бера бошлаган мубошир меъмори кўриб, улар бирдан

типирчилаб қолишди. Саланглаб юрган назоратчилар белларига кистирилган қамчинларига ёпишишди. Туябонлар мудраганча кавш қайтараётган туяларини қўзғаб, Афросиёб хумдонлари томон ҳайдаб кетишди.

Муҳаммад Аваз Аму нари томонидан атай Самарқандда ишлаш учун келган уста Вокиф Хиротий тасарруфидан бўлган ўнг минора учига кўтарилар экан, тагин ҳибсга тушган Давоийни ўйлаб маъюсланди.

Тахминан бирон соатдан кейин алоҳида қизиқиш билан чап минора сари юзланди. Шериги каби кўкни болиш қилган ушбу минорани етмишга кириб ҳам қарилликка бўй бермаган уста Фармон Кеший беэётган эди.

Келишувга биноан, тархга кўра, қобурғасимон кошинбуруш зарбланажак гумбазлар машаққати Мулла Абдужаббор гарданида эди. Устод оғриб қолгандан бери бу жабҳада юмуш хиёл сустланди. Ёрдам учун Муҳаммад Аваз бошқа кучларни ташлашга мажбур бўлди, ҳатто ўзи ҳам мунтазам гумбазлар ташвиши билан шуғулланди.

Керак чоғида рўзғори ва бола-чақаси ташвишидан ҳам кечишга тайёр уста Самандар, хумдон юмушларида бошқош бўлиш билан бирга, кўпинча кун бўйи ички-ташки деворларга кошин зарбларди.

Айнан шу хил мураккаб вазифани уста Пўлат ҳам қунт ва сабр-тоқат билан бажарарди, аниқроғи, хунарига шу қадар каттик боғланмишки, иложини топса, гиштни ёстик қилиб, шу атрофда ухлаб қолишдан ҳам тоймасди.

Қолаверса, бир-бири билан қиёматлик ошна тутинган бу икки хокисор инсон кўпчилик бошини қовуштириш йўлини пухта билар, бинобарин, улар бор жойда иш унуми ва сифати бошқача бўлар эди. Ҳозир эса ҳар қадамда улар ўрни билиниб турарди, айниқса, чор тарафга сочилиб кетган шогирдларига кадрлари беҳад ўтганини англаб олиш қийин эмасди.

Муҳаммад Аваз беихтиёр Мирзо Улуғбек мадрасаси сари нигоҳ ташлади. Самога қадалган нилий миноралар, малоҳат ва салобат касб этган пештоқу равоқлар бўёқлари ўзаро мутаносиб товланар, руҳни чарағон айлаб, дилни ҳайрат гирдобига солар эди.

— Муқарнас дандонаси чакки эрмас, — деди у уста Фармон Кешийга қарата, Мирзо Улуғбек мадрасаси атиги беш йил орасида қурилганини эслаб. — Билъакс бўшашманг.

— Иншооллох, бўшашмасмиз, — мамнун жавоб қайтарди уста Фармон Кеший. — Қолгани факат қошин сифатига боғлиқдир.

— Қошинпазлар юзимизни ерга қаратмас.

— Аттанг, улар орасида уста Самандар йўқ-да.

— Уста Пўлат-чи?

Яна қайғуга чулғанган Мухаммад Аваз уста Фармон Кеший ва шогирдлари билан хушлашиб пастлади. Тамом чанг-тўзон қоплаган майдонда бўлхо-бўл авжига минган эди. Марказий пештоқ биқинидаги йўлак айникса тирбанд, қадам кўйгани жой топилмас, қора терга ботган қуллар қошин тўлдирилган ғалтақларни хавозалар оралиғидан инқиллаб-синқиллаб суриб ўтишар эди. Бир бурчакда қийикча танғиган йигитлар бош кўтармай дандона учун ғишт тарошлайди, сал нарида аллакимлар ганч элаб, ганчхок тайёрлашади.

Мухаммад Аваз катта равоқ нақшларини боғлаётган усталар ишини кузатиш мақсадида эндигина хавоза поясига қадам босувдики, ёшгина мулозим волидаси ташриф буюрганини билдирди. Ошиғич илгари босаркан, гуноҳи бўйнида эканини ноилож тан олди, тугунчак кўтарган онаси дарди-дунёси қоронғи эканлигини узоқданок пайкаб, алланечук ўкиниб кетди.

— Нечун қоранғни кўрсатмайсен? — гапини гиналашдан бошлади Назокатбону. — Танглайингни бағри-тош кампир кўтарган экан-да.

— Қулоғимгача ташвишга қўмилибман, онажон! — қўп бора синовдан яхши ўтган бахонасини рўқач килди йигит. — Хавотир чекишингиз ўринсиз.

— Айтишга осон... Бир саф усталар ёнида Давоий жаноблари ҳам зиндон қилинибдир. Сенингча, уйда қўл қовуштириб ўтирайми? Нима гап ўзи, болам?

— Тилим кесилмиш!..

— Астоғфурилло! Гуноҳлари не эркан?

— Фахмимча алар гуноҳи нелигини Баходир ўзи ҳам билмас, — кинояли янгради Мухаммад Аваз товуши. — Эмишки, камина Давоий жаноблари ҳомийлигида тожу тахт даъвосига киришиб, шифо уйини фитнахона қилибмен, бир қанча ошна-оғайнимни сарой устига гиж-гижлабмен!

— Эй, Кодир эгам, қандоғ кунларга қолдик? — ён-атрофда елиб-югураётган кишиларни ҳайратга солганча, фарёд чекди Назокатбону. — Бул тухматни қайси худо-беҳабар кимса ўйлаб топибдир?

— Ким ўйлаб топгани каминага коронғидир, факат Бобоҳўжа Муслимдин гумон қиламен.

— Ул гумроҳ жазосини Худойим берсун, — деди Назокатбону яна ҳам ташвишланиб. — Энди борини библимен, сен гўдаккина димоғига амал ҳавоси кирган бандалар содир этган можаролар комидасен. Аҳволингга бир қара: лабларинг гезарган, бурнинг сўппайган.

— Сизни сарсонлиғ кўчасига солган ношуд ўғилни кечиринг.

— Машойихлар демишким, оно кўнгли болада, бола кўнгли далада.

— Топиб сўйламиш машойихлар, — илжайди Мухаммад Аваз.

— Сен муғомбирни пичинг отишга қўйса, — онаизор ҳам кулган бўлди. — Овқат келтирдим, еб олгин.

Мухаммад Аваз маъқул ишораси бериб, волидасини Мирзо Улуғбек мадрасаси сари етаклади. Шифти куббасимон ганчсувоқ ҳужрага киришганда, йигит анча енгил тортган эди. Қалашиқ қовоз-дафтарларни эҳтиёткорлик билан бурчакка олиб қўйгандан кейин хонтахта узра тугунчакни очди, ўша заҳоти димоғига седана сепилган ширмой кулча ва зира-мурч иси урилди.

— Қачон одам бўласен-а, қачон? Ахир, эрта-индин ўттиз бешни урасен-ку! — Назокатбону оби-дийдасини тўхтаган жойидан бошлади. — Тавба, кўзингга таомилдан ташқари савдолар кўпроқ хуш кўринур. Оқибат, ўзинг беҳаловат, камина нотинч! Бошқалар волидасидек қачон оёғимни бемалол уза-а-атиб ётамен?

— Ҳадеб куяверманг, — гўшт чайнай туриб қулдиради Мухаммад Аваз. — Вақти-соати билан Тангри ўзи сизни роҳату фароғатга еткарғай!

— Тилгинангга асал, нуридийдам. Илоё, ўша кунлар тезроқ насиб қилсин. Айтганча, бугун чўзилиб юрмай барвақтроқ қайтгин. Маслаҳат қилурмиз.

— Не маслаҳат? Айта қолинг.

— Майли, айтсам айтай, йўқса боргунингча ёрилиб ўлишим тайин, — Назокатбону унга меҳрибонлик билан кўз ташлаб, давом этди: — Файзуллабой қизини кўзим остига олибмен. Хотини кўнглига қўл солувдим, розилиги бордек туюлди.

— Юзимни қаро қилмоққа чоғланибсиз-да.

— Йўқ, болам, юзинг ёруғ бўлғай, агар билсанг, Файзулла таниқли тижорат ахлидин, бу музофотда ун-

дан тили ҳам, дасти ҳам узун киши йўқдир. Шаҳарда тиклаган иморати Баҳодир саройидин кам эрмас.

— Онажон, камина молу дунёга қизикмасмен.

— Нечун унда саройга интилурсен?

— Боиси сизга аён эрур.

— Сен соддаи нотавон Ялангтўш аҳдидин беҳабар қолибсен чоғи? Эшитишимча, Моҳбонуни Имомқулихон ўнг қўл вазири Шайх Қиёмхон Бухорий ўғлига узатармиш. Ишни пиширган Хожа Ҳошим эрмиш!..

— Волидаи меҳрибон, узункулоқ гапларга ишонманг, барака топмайсиз, — деди Муҳаммад Аваз, юрагида бир санчиқ туйиб. — Қолаверса, камина учун Ялангтўш эрмас, Моҳбону аҳди инобатли эрур.

— Болажоним, шунчаям дарди бедавомисен? Охиروкибат сўқирлигинг бошингга кулфат келтирмаса деб кўркамен!..

Ахийри, чидолмай кетган, ич-ичига чўккан кўзларида ёш ҳалқаланган онаизор, юрагида борини койина-койина тўкиб-солгач, қўл силкиб турди-да, тўнғиллаганча эшик сари шошилди.

— Меҳрибоним!.

Қаники Назокатбону қулоғига илтижо кирса!..

Иштаҳаси ғиппа бўғилган Муҳаммад Аваз, бош-охири йўқ ўкинчлар ичра, жимжит хужра ўртасида тўкилиб ўтирар, ҳаёли бир бурчини сутга чайилгандек покиза чехра, бир бурчини муаззам пештоқ банд қилган эди.

* * *

Ёлғиз қолган Муҳаммад Аваз қорғоз-дафтарларини пешига тортди, ҳаял ичида бор дунёни унутди-да, пештоқ тарҳининг алжабр ва ҳандасага оид ҳисоб-китобига шўнғиди, баъзи жузъий ноаниқликларни бартараф этиш учун кечга қадар жойидан кимирламади.

Ахийри, толиққан қовоқларини укалай-укалай ташкарига чиққанда кўёш уфқда пар-пар бўлиб порлар, оламни қизғиш-пушти нурларга ғарқ айлаган эди. Зиндон комида азоб ютиб ётган биродарлари ёдига тушиб бир хурсинди-да, рўпара келган Воҳидбекка мақсадини айтди ва арқ сари юрди. Жон койитиб бекор келибди, негаки попукли узун найза тутган соқчилар ичкари киритишмади. Хукмдор Хуросондан ташриф буюрган элчиларни қабул қилиш билан машғул бўлиб, хобгоҳга бир зоғни ҳам йўлатмаслик ҳақида фармойиш берган экан...

Мухаммад Аваз арк остонасидан бўшашиб қайтди ва кун бўйи усталар ёнида тер тўкди. Чатоғи, онаси қошу ковоғига бардош беролмаслигини ўйлаб, уй сари оёғи тортмади ва яна хужрада тунашни маъқул топди. Тонгга қадар мижджа қокмай, тарх устида куйманиш баробарида, ҳаёлан Моҳбону билан суҳбат қурди. Уфқ оқарган ҳамоно, таҳорат олиб, бомдодни туширгач, дарҳол арк дарвозаси олдида пайдо бўлди.

Бир амаллаб хобгоҳга кирганда Ялангтўш тахтда бир қадар хомуш ўлтирар, хиёл кўпчиган бетида кеча азиз меҳмонлар билан биргаликда ичилган май ҳумори аксланган, қалин лабларига эса недир истехзо кўнган эди.

— Аъло ҳазрат, камина ташрифи боисини балки билурсиз?

— Шубҳасиз, мавлоно.

Мухаммад Аваз қачондир Ялангтўш Баҳодир — Самарканд музофоти ҳукмдори, алҳол, кимсан Имомқулихон ҳазратлари меҳр қўйган ва ишонган мана шу зотни ўзига нақадар яқин тутганини, эндиликда эса ундан тобора узоқлашиб бораётганини дилидан ўтказди.

Бинобарин, ҳозир заҳаролуд хитоб қилган Ялангтўш шундай ўқрайиб турардики, у бир сесканиб тушди, айни пайтда, тубсиз қорачиклари ёлқинига эътибор бераркан, аста шивирлаганини билмай қолди: «Буларида арслон кўзлари!..»

— Алар уволига қолманг, олампадох!

Ялангтўш ковоқ солганча ўгирилди.

Мухаммад Аваз суҳбат боқий бўлганини, аниқроғи, ҳар қачон ўзиникини маъқул биладиган мана шу алпқомат кимсани эритишдан кўра тошни сув қилмоқ осон эканлигини фаҳмлади ва саройга бошқа қадам босмаслик аҳди билан нақшинкор эшикни қарс ёпди.

Ўша кундан эътиборан Мухаммад Аваз ўзини ҳам туткун қилишларини юрак ховучлаб кута бошлади. Анчадан бери тўнини тесқари қийган Ялангтўш бир қарорга келганини сезарди, фақат у арқонни узун ташлаб қўйганга ўхшайди. Майли, бир гап бўлар, ахир, ёзуғида борини кўради-да. Яхшиси, руҳини чўқтирмай, тезроқ тархни тугатсин!..

Ногаҳон эшик секин ғичирлаб очилди ва эгри-бугри тол ҳасса тутган, ранг-рўйи синиккан Мулла Абдужабор имиллаб кирди. Тоби қочиб ётиб қолгандан бери, устодни атиги бир марта бориб кўрди. Адашмаса, икки

хафтадан ошди, кулбасига қадам босган эмас. Мана энди, қаники, ер ёрилса-ю, қаърига бир тошдек қуласа! Хай-хот, этагини кўзларига тутиё қилиб, минг илтижо билан афу тиласа-да, нима ўзгаради, нима?

— Ўғлим, сиз бунда ўз ғамингиз билан оворасиз, — деди устод босиқлик билан, кўрпачада омонат чўкиб, кафтларини бетига суртар экан. — У ёқда усталар ғам-бода. Сабаби сизга аёнми?

— Аён, устод, — деди у ўкиниб.

— Нечун тадбир чекмабсиз?

— Кўлим калтадир. Лўндасики, Ялангтўш ўтинчим-ни сариқ чақача билмади. Саройдин эгасиз ит каби қувил-дим.

— Аттанг, яхши бўлмабдир, — ўсиқ қошларини чимирди Мулла Абдужаббор. — Ўғлим, сувни лойқалатаётган Бобохўжа Муслим бўлмасин.

— Ҳа, устод, кўрнамак хумордан чиқади.

Муҳаммад Аваз қирк дарра остида жон талвасаси билан тўлғонган, зиндон сари судрашганда, ялиниб-ёлбориб хунграган Набихўжани хотирлаб, бир нуқтага тикилиб қолди.

Мулла Абдужаббор эса ночор ахволда ўзича чархи каж бевафолигидан нолиётган эди. Сўнг, оғир хўрсиниб, шогирдини ўргимчак тўрига илинган жонзотга қиёсларкан, мизда сочилган чизмаларга кўзи тушди.

— Ўғлим, кўхна тархни не қилурсиз?

— Кўхна тарх бекор бўлур.

Шогирди шундай жавоб қайтаришини билган Мулла Абдужаббор аста бош чайқади, ниҳоят, аллабир кизик-киш билан нигоҳини тархга кўчирди-да, жимгина мулоҳазага чўмди.

Ақлу заковат ва салоҳиятда беназир пири комил, етмиш остонасига етгунча, наққошлигу меъморлик хунарини астойдил эъозлаб, мукамаллик ва нафислик бобида тенги йўқ не-не безаклар кашф этди, аммо бўёқ ва қоғоз бу қадар сеҳргар бўлишини, бу қадар бийрон тил билан сўзламоққа кодирлигини биринчи маротаба кўриб турарди.

— Ўғлим, дидингиз тахсинга лойик, — деди ниҳоят устод ўгирилиб. — Фақат... бошингиз ғаврога қолмаса!

— Пирим, хар не хатардин чўчимасмен, — деди узиб Дарвеш Муҳаммад. — Пешток қиёфаси шу тахлит бўлишини тиладим.

- Вақт борида пишиқроқ ўйланг, мавлоно.
- Кўп ўйладим, охири англадимки, шул тархни пештоққа зарб қилиш насиб этмаса, ёруғ дунёдин армон билан ўтурмен!..

Чамаси, кутилмаган хитоб Мулла Абдужаббор юрагида бошқача акс-садо берди, ногоҳ тиниб-тинчимаган шогирди бир дард билан яшаётганини ва бу дард айнан шу тархга алоқадор эканлигини пайқади.

Устод бисотидан илиқ сўз қидираётган дамда Воҳидбек кириб, жамики юмушдан бош тортган усталар бир жойда ғуж тўпланишганини, дарғазаб бўлиб, тоқатсизлик билан Муҳаммад Авазни чорлашаётганини маълум қилди.

Регистонда илгари бу қадар кўп одам йиғилганини биров эслолмайди. Оға-инилари зиндон қилинган муҳандис-меъморлар, наққошлару кошинпазлар, дурадгорлар, кулоллар ва сўзангарлар тўхтовсиз оқиб келишар, сафлар тобора тигизлашар, ўзаро таҳдидли шивир-шивир кучайиб боради, гоҳо бақириб-чақиритилар ва сўқинитилар эшитилар эди.

Хавозаларда ҳаракат бутунлай тўхтаганини кўрган Муҳаммад Аваз тажанглашди. Одамлар орасида ҳамма айбни бепўшт-пўшт унга тўнкаётганлар ҳам кўпчилик эди. Бир пайт Ялангтўшни адолатга чорловчи хитоблар янгради. Ғалаёндан қолишмайдиган тўполон яна бошқа фалокат келтириб чиқариши мумкинлигини ўйлаб қўрқиб кетди, фишт уюмига кўтарилди-да, барчани зудлик билан тарқалишга даъват этди.

— Мавлоно, билингки, биродарларимиз озод бўлмагунча тарқалмаймиз, — бирдан кекирдагига зўр берди уста Фармон Кеший. — Яхшиси, бизни саройга бошланг, Ялангтўш билан ўзимиз келишамиз.

— Мавлоно, Ялангтўшдин тилингиз қисикми?

— Қўркмасангиз олдимизга тушинг!..

— Биламиз, саройга сотилгансиз!..

Шовкин-сурон осмону фалакка ўрлаб, Муҳаммад Аваз кулоғини коматга келтирди. Нафрат ва қахру ғазаб акс этган башараларга зимдан разм соларкан, рўпарасида икки йўл пайдо бўлганини, бирини танлаб, таваккал қилишдан бошқа иложи йўқлигини англади. Фишт уюмидан индамай тушиб, бафуржа илгари босган ҳамоно, ортидан оломон бархан кўчгандек қўзғалди.

Бош вазир Бобоҳўжа Муслим топшириғи билан қалан-

дар кийимида изғиб юрган хуфиялар ўша захоти саройга ҳамма машмашани окизмай-томизмай етказишди. Индалло, хибсда ётганларни озод қилишни сўраш учун бо-раётганлар охири ҳали майдондан узилмай, рўпарадан елиб келаётган қуролли суворийлар кўринди. Сардор ок от белида бургутдек қўниб ўтирган Ялангтўш Баходир ўзи бўлиб, ҳар замонда атрофига аланглаб наъра тортар ва ўрма қамчинини ҳавода ўйнатар эди...

Оломон пешада одимлаётган Муҳаммад Аваз олис-олисдан кенгайиб кетган қорачикларда мавж ураётган ўша совуқ чақинни туйди. Ва ундан бир лаҳза нигоҳ узмай: «Буларида арслон кўзлари!» — дея шивирлар экан, ҳаёли пештоқ тарҳига оғди.

Бу орада таҳлика-таҳдид ила қиличлар қинидан суғурилди, буни кутмаган оломон ваҳима ичра тўрт тарафга тиркираб кетди. Гўё эрмак учун бир нечта уста чопиб ташланди. Ола-була чопон кийган қизғимтир соқолли микти навқар мункиллаган бир кошинпазни оти ёни билан туртиб, елкасига найза санчганда Муҳаммад Аваз сабр косаси тўлди ва ярамасни отдан тортиб йикитиш учун ташланди, аммо ниятига етолмади. Қаёқдандир пайдо бўлган Набихўжа, узангига оёқларини тиради-да, шамшири орқаси билан бошига туширди.

Муҳаммад Аваз бир оғриқ аъзои бадани бўйлаб ёйила бошлаганини сезиб-сезмай, тақир ер эмас, гўё зулмат қаърига қулади, қуларкан, кўкарган лаблари унсиз шивирлар эди.

— Буларида арслон кўзлари!...

* * *

Зах жойда тиззаларини кучиб ўтирган Муҳаммад Аваз ҳеч нарсани кўрмас, фақат ертўла анча кенг ва чуқур эканлигини элас-элас тасаввур қилар эди.

Номинг ўчгур айлана шаклида бўлиб, гумгурс соқов девори қисиб келаётгандек туюлар, сичқону қаламун ҳидига қўшилиб анкиётган турли бўйлар кўнглини ағдарар эди.

Бундан икки йилча муқаддам бир сарбозни пойтеша билан бир уриб сулайтириб қўйган уста Мирҳабибдан ҳол сўраш баҳонасида қора-қура босган зил-замбил темир эшигига юзланган, одамзод ўзини ўзи хўрлаш учун ҳар нарсани бино қилиш ва ҳар нарсага қўл уришдан эринмаслигини ўйлаб, қаттиқ қайғурган эди. Фақат тақ-

дир бир кунмас бир кун ўзини ҳам зулмат балоси нима эканлигини яхшироқ англатиш учун бу гушага етаклаб келишини етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди.

Мана энди у хатто кимирагани кўрқади, лекин бир жойда қилт этмай ўтиравериш азоб устига азоб эди. Қай маҳалдир жон ховучлаб, сал ўрнидан жилар экан, тит-ранаётган оёғи ногоҳ нимагадир тегди. Енгил зарбдан ҳалиги нарса шиқирлаб кетди ва дағ-дағ уча бошлади, сўнг: «Нахотки, одам суяги?» — деган ўй миясига урилди-ю, юраги кинидан отилгудек бўлиб, жон ҳолатда тисарилди.

Муҳаммад Аваз кўзлари коронғиликка сал-пал кўниккандан кейингина алоҳида шаккок бандалар учун мўлжалланган ўрада турганини англади ва афтини буриштириб кулди. Ахир, ёруғ дунёда не-не эзгу ниятлар билан яшаётган эди. Агтанг, энди ҳаммаси забун: мадрасани битиролмади, аламлиси, минг азобда ҳозир қилган тарҳини муаззам пештоққа зарблаш насиб этмади.

Сал фурсатдан кейин волидасини эслаб, юраги эзилди ва беҳол чўккалади. Мил тортилгандек сўқир бўлиб қолаётган кўзларидан дувиллаб ёш тўкилди. Ногоҳ бир инграш эшитилиб, бутун вужудини кулоққа айлантирди. Эй, расули ризо, бул ваҳшатгоҳда ўзидан бўлак ҳам тирик жон борми? Қайда, каламуш ёки сичқон чийиллаган бўлса керак. Мохбону ҳақ: юракдан Худо берган!...

Муҳаммад Аваз ўзини чалғитиш учун уринар экан, ногоҳ хаёли Дахбед сари учди, ўша кунни жаннат монандли чорбоғда Мохбону билан бўлган учрашув тасаввурида жонлана бошлаганда бояги ҳазин товуш яна сукунатни бузди. Ё раб, не кўргилик, ўнг томонида биров чўзилиб ётар, ҳар замонда жони узилаётгандек инқиллар эди.

Муҳаммад Аваз кўрка-пуса ўша тараф юриб, кимса устига энгашиди. Кўзлари чирт юмук, соч-соқоли патак, чўпдек озғин кимса ерга ботиб кетгандек эди. Шошапиша кўксига кўлини қўяр экан, куруқшаган лаблари бир умид билан тамшанди.

— Су-у-ув!..

Муҳаммад Аваз ҳаёт нишонасидан мосуво гўшада қачондан бери афтодаҳол ётгани номаълум маҳкум юзи билан пешонасини бир аҳволда силаб-сийпалай бошлади ва беихтиёр сесканди.

Ахир, нахотки, ақлу ҳушини йўқотаётган, эти бориб устихонига ёпишган ва охират билан юзлашиб турган шу

инсон кимсан Мовароуннаҳрдан Хуросону Хиндистонга қадар доврӯғи ёйилган Абдулмалик Давоий жаноблари бўлса!?

- Ҳазратим, — деди инграниб, — кўзингизни очинг.
- Су-у-уувв! — деди яна чатнаган лаблар аранг.
- Пирим, пирим!..

Пўст бойлаб ёрилган, азобу оташга чулганган жонсиз лаблардан тағин ҳалиги илтижо узилди. Чамаси, табиб сўнаётган мубҳам тасаввурида қолган энг сўнгги тушунчани бир амаллаб тилига кўчираётган эди.

Муҳаммад Аваз мурувватли Тангри таолодан сабру бардош ва шафқат тилади. Ахир, иложи қанча, шу экан ёзуғи: охирги соатда у ҳам барча нарсани тамоман унутади — фарзанд доғи адоий тамом қилаёзган волидаи мухтарамаси ҳам, сарой деворлари ичра ранги сарғайган Мохбону ҳам, битмай қолган обида ҳам, жамики касбдошлари ҳам ёдидан кўтарилади. Губор қоплаган миясининг аллақайси нуктасида биттаю битта тушунча чарх уради: сув! Бир ҳовуч, ҳа, атиги бир ҳовучгина сув ўша лаҳза унга ҳамма нарса — роҳат ҳам, азоб ҳам, умид ҳам бўлиб кўринади.

Туйқус ҳаёлида Мохбону бор-йўқ хунарини ишга солиб тасвирлаган манзара гавдаланди: қирғоқларини ювиб-емириб оқаётган Зарафшон, ям-яшил соҳил бўйлаб, бўлик ўт-ўланлар оралаганча, кўза кўтариб бораётган жамалакли дуркун қизлар, олисда, айвонда туриб уларни ҳавас билан кузатаётган зулфлари гажак келинчак! Дарё тўла сув, идишлар тўла сув!..

— Пирим, кўзингизни очинг, камина қошингизда охиру нотавон турган Муҳаммадмен!..

Яна алам-ангиз шивирлар экан, наздида, тамом ақлу ҳушни ўғирлаб, юракни чим-чилт музлатиб юборадиган, ҳатто олис мозийни, бугун ёки эртани ҳам ўз ҳукми остига ўтказган сукунат чўқди. Ажабки, у гўё зулмат пардаси билан бирлашиб, яна ҳам ваҳимали туюлар, ҳатто ирода ва идрокни ҳам бемалол бошқарар эди. Кутилмаган бу ҳолатни қайта-қайта ҳис қилишга мажбур бўлди, эҳтимол, шунинг учун ҳам тепада темир эшик қийиллаб очилганига аҳамият бермай, устод тепасида жимгина мук тушиб тураверди.

- Мавлоно тирикмилар? Сув ва нон туширдик!

Қулоғига масҳараомуз минғирлаш чалингандан кейингина ногоҳ сергак тортди, тиззалари билан судрала

бориб, жун ип учидан тунука дўлча ва бўз тугунчакни ечиб олди. Ўша захоти қайтиб, дўлчани табиб оғзига тутди. Елимланган каби бир-бирига чиппа ёпишган лаблар сув нафасини ҳатто сезмагач, ўзини ерга отди-да, юқорига дағдаға қилди:

— Ҳой, ким бор? Инсофли кимса борми шу дунёда!?

Жавоб йўқ — олам ному нишонсиз йўқолгандек!..

Ноилож устод ёнида ғужанак бўлиб ётди.

Мана энди, не ёзуққи, қанча вақт кечди, ухлармиди ёки бедор — сира билмас, ҳатто қайдалигини унутгандек эди. Қачонки кўзларини очаркан, ногоҳ кўкси тилимланиб, томоғини қалампирдек нарса ачитди. Орзуси ушалмаган шўрлик волидасини, армон ўтида ёнаётган Мохбонуни, жон қадар азиз Регистонни қанчалар соғинмиш, қаники, мана бу деворни пора-пора қилса-да, бир қуш каби осмону фалакка парвоз айласа!..

Муҳаммад Аваз гулдек хунари, зиғирча кадр топиш нари турсин, туфрок билан тенг бўлгани, кеча-кундуз ҳаловат билмай қилган машаққатли меҳнати елга соврилганини ўйлаб кўпроқ ўкинар, айниқса, муаззам пештоққа кўчиб улгурмаган тархни эсласа юрак-бағри симиллаб кетар эди.

— Меъмор жаноблари тирикмилар?

Муҳаммад Аваз тунов куни нон ва сув келтирган зиндонбон овозини эшитиб бир хўрсинди, сўнг бир ахволда зимистон аро липиллаб турган арқонга ёпишди. Ташқарида кўзларини оқ мато билан боғлашар экан, ташналик жонига чанг солиб турганини имо-ишора билан тушунтирди, зиндонбон имоси билан кимдир тутган толтовокдаги сувни ютоқиб симирдики, умри бино бўлиб бу қадар ҳузур қилмаган эди.

У қуролли сарбозлар ихотасида ланг очик дарвозадан чиққан чоғда, бўсақадан сал нарироқда, баланд ғиштин девор тагида, муштдай бўлиб Назокатбону ўлтирар эди. Чаккалари кўқарган, уст-боши қон, кўзлари боғли ўғлини кўргач, нолиш билан отилиб турди ва қулочини ёзганча пилдирай кетди. Аммо беш-ўн қадам босиб-босмай йиқилди. Кимдир шўрликни деворга суяб қўйди.

Кажфеъл чарх яна не савдоларга дучор этишини ўйлаб бораётган Муҳаммад Аваз хаста овозни таниди ва беихтиёр йўл ўртасида ҳайкал бўлиб қолди.

— Онажон!..

Қайси бир сарбоз елкасига найза тираб, тўхташ мумкин эмаслигини, эрталабдан бери ҳукмдор кутиб турганини, шу боис шошилиш лозимлигини таъкидлади. Аммо у ҳар қанча жадал юришга уринса ҳам қадами унмас, бетоб одам каби ҳолсиз гандираклар, йиқилмаслик учун тиришар, изидан волидаси судралиб келаётганига имони комил эди.

Ҳашаматли хобгоҳ, одатдагидек, теран сукутда, ўймакорий эшиклар олдида қоровуллар зинграйиб туришар, гилам тўшалган йўлаклар бўйлаб мулозимлар, мирзалар ва канизаклар недир хавотир билан шовурсиз одимлашар эди.

Баланд тахтда қўнишиб ўтирган Ялангтўш ҳам, тахт икки тарафида лавозимига қараб тизилган аъёнлару боёнлар ҳам ёқавайрон, кўйлакчан, афту башараси дабдала мубошир меъмори зўрға танишди

— Мавлоно, — деди Баходир, — сиздек зотни бунингдек ахволда кўрганимдин афсусдамен.

— Аҳволим афсус чекиш учун арзимас

— Гумроҳлар сизни зиндон қилганларини кеч эшитибмен.

— Абадиян эшитмаган чоғингизда ҳам не дер эдим?

— Ҳазратим мурувват айладилар, — деди Бобоҳўжа Муслим, бетига заҳархандали кулги югуриб. — Асли, воллоҳи аълам, мурувват қайда, жазои олийга лойик эрдингиз.

— Вазир жаноблари, камина бўйнига маломат юкламакдин ҳамон чарчамабсиз! — деди Муҳаммад Аваз ҳам кесатиб. — Зеро, мудом шу хил юмуш билан машғулсиз, бошқа юмуш илкингиздин келмас!

— Мавлоно, имоми замон билан муомалада иззату икром сақланг, — деди Ялангтўш мурса оҳангида.

— Давлатаноҳ, бу кимса имоми замон бўлиши учун етти қовун пишиғи бордир.

— Бетавфик, — афғини ўғирди бош вазир. — Бул шаккок бандага фақат зиндон муносибдир. Фақат ўша жойдин товуши чиқмас.

— Кимга нима муносиблиги ёлғиз Худога аён, — бўш келмади Муҳаммад Аваз. — Филҳақиқат, камина ўзимни сиз каби тутгандин кўра, зиндонда чиримакни афзал билурмен

Кутилмаган пичинг нуқул йўғон бўйнини чўзиб ҳужум-

га ўтаётган Бобоҳўжа Муслимни эрмас, мунозарага жимгина кулок тутаетган бошқа амалдорларни ҳам каттик мулзам килди, ҳатто Ялангтўш нафсониятини ҳам сиркиратиб юборди.

— Ҳадеб ғазаб сочмай, қилмишингиздин ҳам ҳисоб беринг.

— Иншооллох, каминани зиндон жазосига тортганлар ҳали уёлурлар

— Оббо, мавлоно, тожу тахт илинжида имондин қайтган густохлар тўдасини сарой сари қайраб келганингиздин тонасиэми? Айтинг, исендин тонасиэми?

— Ҳазратим, исенга югурик тилингиз сабабкор бўлгани ҳолда, каминани айблайсиз.

Энди Ялангтўш, бетига кон тепчиб, тахтида муқим ўтиролмаи қолди, қовоғидан қор ёғдираётган Бобоҳўжа Муслим билан зимдан кўз уриштирди-да, дарғазаб киёфада бош чайқади.

— Тангрига касамки, тутқунлар гуноҳини сўраб олишдин бошқа тилагимиз йўқ эрди.

— Мавлоно, янглишмасам мунофиқлик қиласиз, — деди ниҳоят ҳукмдор. — Агар орада Бобо Миршароф арвоҳи бўлмаса эрди, ҳозирок бошингизни жаллод кундасига қўйдирардим.

Муҳаммад Аваз гезарган кўйи ҳукмдорга разм солди.

«Буларида арслон кўзлари!..»

— Қиблагоҳ, зиндон ҳам, жаллод кундаси ҳам камина парвойига келмас. Камина бир кўргилик, бинобарин, бошланган юмуш чала қолмоғи ва улус тавқи лаънатига дучор бўлмоқдин қўрқамен.

— Шундоғми, мавлоно?

— Шундоғ! — деди Муҳаммад Аваз хотиржамлик билан. — Қурилиш битсин. Кейин дорга торттирсангиз ҳам розимен!

— Рости, иту мушук бўлишдек нодонликдин камина ҳам тўйдим, — деди Ялангтўш ўйчан алфозда. — Хусумат, орани бузгани, хайрли ишни ортга сургани устига, дилимни йўқ ердаги ғуборлар билан тўлдирмиш!

— Фақир ўзимдин ўтганини ўзим билурмен.

— Бас, сулҳ тузамиз, мавлоно. Камина саройда тартиб ўрнатайин, сиз мадраса қурилишини изга солинг. Ахил бўлишга нима етсин!..

— Олампадох, ҳар не амрингизни беминнат адо этур-

мен, — хиёл эгилди Мухаммад Аваз. — Малол бўлмаса, фақирнинг ҳам бир ўтинчи бордир.

— Ахли тутқун гуноҳидин кечишимни сўрайсиз-да. Тўғрими, мавлоно? — Ялангтўш иккиланган кўйи гилам бўйлаб тез-тез кезинди. — Жуда соз. Фақат алар учун кафил ўтасиз. Ана шунда хатто Давоий офтоб жамолидин бахраманд бўладир.

— Минг афсуски, ул зот учун энди офтоб жамолидин наф йўқдир, — деди Мухаммат Аваз, кўкси ўпирилгудек бўлиб. — Азиз жонлари аллақачон танлари ила хибсхонани тарк айлаб, Аршу аъло сари парвоз қилмиш!

Хобгоҳни яна юракларни увиштирувчи теран сукунат камради. Ёлғондакам ачиниш ифодалари чулғаган бетларга нописандлик билан фотиҳа тортилди. Фақат нечукким Ялангтўш астойдил афсус билан дуога қўл очди. Айни пайтда, у, шубҳали кишилар зиндонбанд қилингандан кейин, енгил нафас олиши нари турсин, қайта ҳаловати бадтар бузилгани, кечалари мижжа қоқмай ажрикка ағанаб чиқишни одат қилганини ҳам хаёлидан ўтказди.

Ажабо, бир вақтлар беҳисоб лашкар билан не-не ўлкаларни забт этиб, не-не қайсар тождорларни тиз чўқдириб, энди қиличим дамини ҳеч ким қайиролмас, деган ўйга борганда нималарга бунча ишонган экан?

— Қиблагоҳ, менимча хибсдаги нобакорларни бўшатишга шошилмаслик керак, негаки алар яна фитна кўзғашлари мумкин. Иморатда чала қолган юмушларни мубошир меъмор бошқалар билан бирга бемалол уддай олур

Бобоҳўжа Муслим овозида ниҳон ғайирликни илқис пайкаган Ялангтўш дилида бир ранж уйғонди. Ажабо, қачондан бери бу бандани қанотида авайлаб келади, оғир-енгилига ярашидан мудом умидвор, аммо, у, Тангри ғазабига учрагур, нуқул улус билан орасини бузишдек бедодлик билан машғул!..

— Хўш, аъло хазрат, — давом этди Бобоҳўжа Муслим, — камина муддаоси сизга маъқулми ёким бул хусусда беморлиғ тўшагида қўним топган Хожа Ҳошим хазратлари билан ҳам кенгашасизми?

— Вазир жаноблари, бир мадрасани ўн беш йилдин зиёдароқ вақтдан бери битказолмай фуқаро қошида уётлиман, — чуқур тин олди Баходир. — Энди, бас, ҳар

нима бўлганда ҳам ишни жадаллатиб, тезроқ савоби азимга етишмоқ лозим.

Муҳаммад Аваз кўнглига нур тушгандек бўлди.

— Зудлик билан зиндонбонга хабар берилсун, хибсдагилар бугундин қолдирилмай озод этилурлар. — Иккиламчи, деовонбеги эшитсунки, зиндонда кечган муддат учун аларга икки ҳафта ҳақ тўланур. Келгусида маош фақат тилла ҳисобида бўлур!.

Авзойи ўзгарган Бобоҳўжа Муслим нафас ютганча букилиб таъзим қилди, фармони олий ижросини таъминлаш учун нақшинкор эшикдан жадал чиқаркан, нечуким ҳукмдор енгил нафас олди.

Ялангтўш Самаркандни домига тортиб турган исён сабаблари хақида узок куйиниб сўзлагач, аркони давлатга ижозат берди. Аммо тинкаи мадори қуриган ва онаизори дийдорига ошиқаётган Муҳаммад Авазни тутиб қолди. Ҳар ҳолда йигитни орада кўндаланг тушган нохушликни унутишга даъват этиш ниятида эди. Аммо негандир кўнглидагини айтолмай, қачондир бир ота-онадан туғилгандай апоқ-чапоқ бўлишганини, энди кўнгиллари ойнаси дарз еганини, ямаган билан унда барибир из қолишини ўйларкан, афсус чекди.

— Мавлоно, кўп кайғурманг, — деди нихоят, хаёли бутунлай бошқа томонга оғиб, — бандаси шу экан: кадамида гоҳ тикан, гоҳ гул унадир!..

Муҳаммад Аваз жавоб қилмай, аниқроғи, тилига бирон калом келмай, минг истиҳола, минг шубҳа оғушида, хобгоҳдан узилди...

* * *

Аркнинг ҳашаматли дарвозаси рўпарасида, кўча ёқасида кўзлари нигорон турган онаизорини кўрган ҳамоно Муҳаммад Аваз гўё қанот борлаб учди. Бутун вужуди зиндон асорати исканжасида бўлса-да, ногаҳон қони гупириб, недир кучдан рухланиб, олға талпинди. Сочлари оқи кўпайган, пешонаси ажинлари қалинлашиб, чўпу устихонга айланган волидасини оҳиста кучаркан, кажрафтор чархни ҳам, ажалдан дарак берган укубатларни ҳам унутди.

— Қўлим ўша Худодин қайтган бағритошлар ёқасида, бўталоғим, — деди Назокатбону, ўғли кўксига бош қўйганча пиқирлаб. — У дунё-бу дунё ўшаларни қарғаймен.

— Кўйинг, койинманг, фойдасиз.

Она-бола гоҳ ҳасратлашиб, гоҳ афтодаҳол сукут сақлаб, охирлаб қолган ёз жазирамаси димиқтирган муҳандис-меъморлар маҳалласига қадам босишганда, вақт пешиндан ўтган эди

Терисига сифмай кетган Назокатбону дарвоза биқинидаги дарчани ўзи шошиб-энтиқиб очди, «Кира қол, болагинам», дея қаловланиб турган ўғли елкасига аста қоқиб қўйди. Юраги дов бермади чоғи, у зиндонда бошидан кечирган савдоларни суришгирмади, аниқроғи, аввалги келбатидан асар ҳам қолмаган суянчиғига илк бор нигоҳи тушган дамдаёқ барисини англаган ва тасаввур қилган эди.

Чиндан ҳам йигит холи айтгулик-сўрагулик эмас: эт ташлаган, ранг-рўйи синиқиб, кўзлари киртайган, ҳаммасидан ёмони, қилич жароҳати йиринглай бошлаган эди Фақат тубсиз қароқлари тубида ўрнашган қатъият учқуни ҳамон бир маромда чакнаб турар, зеро уни тажовузкор зулмат ўчиришга ожизлик қилган эди.

Муҳаммад Аваз атиги бир пиёла қайноқ сув ичди, шу баҳона хиёл терлаб, хиёл роҳатланди, аммо теваракка қарагани чоғи келмай, юмшок-калин кўрпачада чўзилиб ётди. Онаси қозон остига ўт қалаб, қўй гўшtidан шўрва қайнатиш тараддудини бошлаганда киприклари илинди. Намозшомга қадар тош қотиб ухлади, бир оз тиниқиб уйғонгач, тепасида мук тушиб ўтирган меҳрибонини кўрди.

— Болам, уйқунгда кўп безовта бўлдинг, — деди кампир ташвишли оҳангда, авайлабгина пешонасига кафтини босиб. — Иситманг бордир. Тура қол, овқат сови-ди, иситиб келай, икки қошиққина ичгил.

Очлик жонига чанг солиб турган бўлса ҳам зирамурчли аччиққина шўрвадан тузукли тотинмади, атрофида гирди-капалак бўлаётган, ҳануз ич-ичини недир армон куйдираётган онаизор илтижолари бекор кетди.

Шаҳристон қоронғилик қўйнига кириб, чор-атрофга осойишталик чўккач, яна алланечук оромбахш куч киприкларини забт этди. Қайси бир паллада ногоҳ шуури ёришиб, ўзини нимаси биландир дилига яқин бўлиб қолган ганҷсувоқ ҳужрада кўрди. Бутун борлигини ажаб иштиёқ қамраганди. Хонтахта узра эгилиб, эндигина самарқанди қоғозни ёзганда, ўймакорий эшик қия очилиб бир малак мўралади

— Кўп таажжуб, хилватда ёлғиз не юмуш билан маш-
фулсиз, мавлоно?

— Катаклар сарҳадини излармен, маликам.

— Катаклар сарҳадини не қилурсиз?

— Аларга оҳу кўзларини чизурмен.

— Арслон кўзларини-чи?

Тавба, нима бўлди, нафаси қийилдими, тили музла-
дими ёки гангиб қолдими, Мохбону қувлик билан берган
кейинги саволга жавоб қайтаролмади. Бу холи гўё мали-
кани хайратга солди, у бир нозли қараш қилди-да, кия
очик эшик сари юриб, шарпадек ғойиб бўлди..

Бир пайт беадад аламу армон жамланган хўрсиник
эшитди ва онаси бор меҳрини бергудек бўлиб эркалаёт-
гани, бир дардини минг қилиб, тепасида ўтирганини
пайқади, «Нечун бедорсиз?» — дея шивирлар экан, яна
ногоҳ хаёлини Мохбону чехраси банд қилди.

Онаизор, шошилмай ёстиғини тўғрилағач, пешонаси-
га ҳўл латта босиб, «ухлайвер» деб қўйди. Ажабки, бу
сўз гўё жуда олисдан эшитилди. Яна киприклари кову-
шиб, шуури ва дилида осудалик ҳукмронлик қила бош-
лади. Аммо кўп ўтмай бари ўзгарди. Энди у хужрада
юмуш билан машғул эмас, бир ахволда тезоқар дарё
соҳилида тентираб юрарди. Нарн томондан бир даста
чинни гул қўтариб олган, сочлари шамолда тўзғиган Моҳ-
бону ошиқиб келаётганини кўриб, энтиқиб кетибди. Аммо
малика ўша захоти йўқолиб қолибди, ўзи эса, салқин ва
сўлим қирғоқдан узоклашиб, сароб босган тап-тақир саҳро
сари югуриб бораётган эмиш. Лаблари чатнаб, бағри ёнар-
миш-да, нуқул сув сўрармиш!..

— Болагинам, мана сув, — деди шошиб Назокатбону.

Аъзои баданидан қайноқ тер қуйилаётган Муҳаммад
Аваз ногоҳ сергак тортиб атрофига аланглади. Айвон
токчасидаги шамдонда милтираб ёнаётган шамдан нигоҳ
узмай, онаси тутган косани нари итарди.

Йигит яна бир кечани алаҳсираш билан қийноқ оғуши-
да кечирди, ниҳоят, бу эрта анча тетик алфозда жойини
тарк этди. Севиниб қолган Назокатбону дарҳол йўлга
отланиб, Сиёб бозоридан танингга дармон бўладиган ги-
ёҳлар харид қилиб келаман, дер экан, у хижолатини
яширолмай қовоқ солди. Аммо онаизор аллақачон кўча
бўйлаб шошилиб борар, шафқатини дариғ тутмаган Тангри
таолога шукроналар айтар эди.

Муҳаммад Аваз ёлғиз ўзи учун хар сонияда минг

ўлиб, минг тириладиган чароғбонидан тоабод қарздор эканини ўйлаб хомуш турганда дарчадан ийманибгина бир жувон кирди. Бетидан чачвонини бемалол кўтариб ташлаган Ҳабибани орзиқиш билан қаршилади.

— Маликам оламча дуойи салом йўллади.

— Ташаккур. Ул мухтарама сихати созми?

— Шукр. Фақат сиздан ташвишда. Саройда турфа ғийбат тарқалган. Борини билиш учун келибман.

— Факир Тангри раҳму шафқатидин бахраманд бўлдим.

— Бир айтганингиз бор эркан-да..

— Зиндон азоби қашқирга ҳам равомас.

— Ишонамен, — деди Ҳабиба ҳўрсиниб. — Маликам зинҳор сизга етказмасликни ўтинган бир муждани сўзламай иложим йўқдир.

— Бажонидил эшитамен.

— Тезроқ ўртага тушинг деб неча бора волидасига ёлвормиш.

— Кўп азият чекибдир-ку.

— Хуршидаойим ҳар гал рад жавоби олиб қайтди.

— Бошқача бўлур эрдими?

— Бир кун хилватини топиб яна онаси оёғига йиқилганини кўрдим, агар отам ул бегуноҳ бандани банддин бўшатмаса, ушбу қутичадаги нарсани ютаман, рози бўлинглар, дегани қулоғимга чалинди. Ҳушдин айрилиб қолаёзиман. Қарасам, катта малика ҳам ҳолсиз, қизини тинчитиш ҳаракатида...

Канизак ҳикояси Муҳаммад Аваз қўнглида ажаб кечинмалар уйғотди, сираси, малика журъатига қойил қолди, аммо салдан кейин нечундир маъсланиб, истехзоли кулди.

— Бошига бахт қуши қўнган эмиш-ку!

— Инонманг, — деди Ҳабиба, харир ридо остидан киприк ўқларини отиб. — Бир ойча бурун Имомқулихон бош вазиридин совчи келганидин воқифмен. Малика феълидан чўчиган ҳукмдор алар жавобига шошилмаган.

— Камина маликага олқиш ва салом йўллаймен!..

Ҳабиба одоб билан қуллук қилгандан кейин шошилмай паранжисини ёпинди ва илгари юрди. Остонага етганда негадир беихтиёр ўғирилди, чамаси, қачондан бери изҳор этолмай келаётган қандайдир дардини айтмоқчи бўлди, аммо саросималанган кўйи индамай дарчадан чикди...

Орадан кўп ўтмай куёш нурига фарк айвон пешиди Мулла Абдужаббор кўринди. Чўккан кўзларида халка-халка ёш айланган устод, қўлида тол асо, эғнида охори тўкилмаган оқ яктак, маъюс келиб шогирдига бағрини берди Анчагача нафас чиқармай тургач, бафуржа сихати ва ахволини сўраб-суриштирди. Дийдаси юмшаган йигит, астойдил куллуқ қилар экан, унинг қадди-басти янада чўккани, соч-соқоли оқи тағин ҳам қаюқлашганини пайкади.

— Прири комил, соғ-омон бормисиз?

Устод Оллоҳ таоло муруввати боис тупроқдан ташқарида юрганини вазминлик билан изоҳлай бошлаганда ҳовлини уста Вокиф Хиротий, уста Пўлат, уста Самандар, уста Фармон Кеший, Аҳмад Валихон, Абдуллоҳ Завқий, Воҳидбек ва ҳали мустақиллик поясидан кўтарилиб улгурмаган сабза мўйловли йигитлар тўлдиришди.

Назокатбону елиб-гуриб супада жой ҳозирлади.

Азиз меҳмонлар қўшқават кўрпачаларда иззат-икром билан бемалол чўкканларидан кейин Мухаммад Авазни ҳар хил саволга кўмиб ташлашди. Зеро уларни Абдулмалик Давоий ҳазратлари тақдири кўпроқ қизиқтирар эди. Шогирдлар ёнида тиз чўккан Мухаммад Аваз ҳақиму ҳозик зиндонда қийналиб жон берганини айтиб хўрсинаркан, давра аҳли киёфасини беадад афсусу надомат қоплади.

— Ўғлим, илож қанча, тақдирга тан берурмиз, — зил-замбил жимликни бузишга журъат этди Мулла Абдужаббор. — Яратган эгам хусусан сизга сабру каноат ато қилсин. Белингизни ғайрат камари билан маҳкам боғлангки, бу кунда жамики устаю устазода сизга умид кўзини тиккан.

— Куллуқ, пийри комил, ишончингизни оклай олсам ёруғ дунёдин беармон кетурмен, — деб кафтини кўксига босди Мухаммад Аваз. — Сизга ёлғону фақирга чин: зиндонда ҳам неча марта туш кўрдим чала иморатни!

— Хануз бош пештоқ яланғочдир, ҳар гал кўзим тушса, бир олам афсус чекамен.

— Устод, хотиржам бўлгайсиз, тезда бари оби-тобига келур.

— Биламен, сиз бошқа тарх тузгансиз. Локин ани амалиётга кўчирмак нақадар мушкул эканлигини ҳам ҳеч ўйладингизми?

Чиндан ҳам кейинги тарх беҳад мураккаб, мазмуни ва моҳиятини ҳар ким ҳам идрок этолмасди, демак, уни зарблаш ақл бовар қилмайдиган даражада азоб!

Лекин асосий гап бунда эмас, энг чатоғи, устод аввалроқ таъкидлаганидек, эрта, бирон жойи ёқмаса, Ялангтуш қахру ғазабига учраши мумкин. Шу боис саройга бориб, бир назаридан ўтказиб олса олам гулистон, аммо розилик беришига икки дунёда ҳам ишонмас эди.

Қисқаси, барисини ўзи устоддан кўра яхшироқ тушуниб турарди, шунга қарамай, бошига минг кулфат келса ҳам, аҳду қароридан қайтмоқчи эмас. Умри бино бўлиб, бир марта таваккал қилса қилибди-да, осмон узилиб тушмаса керак.

— Устод, сизу биз адо этган юмушдин қайси бири осон кўчган? — ҳаёлдан бўшаб Мулла Абдужабборга мурожаат қилди Муҳаммад Аваз. — Ҳеч бири! Тўғри-ми? Шундай экан, чўчимок бефойда!

— Тўғри айтасиз, ўғлим. Сизга Худодин куч-қувват ва тўзим тилармен!..

Чехраси ёришган Мулла Абдужаббор: «Сўздин кайтишни ор санайдир!» — деб қўйди ичида... Ва шундай ақли расо, қобил ва зийрак шогирд насиб этганидан фахр туйиб, Тангри таолога шукрона айтди.

Уша лаҳзада эса Муҳаммад Аваз Мулла Абдужаббор каби саховатпеша, узокни кўра оладиган, ҳам қаттиққўл, ҳам талабчан устод этагини ушламаса саҳрода қолган ниҳолдек ҳазон бўлиши ва чарх сўқмоқларида ному нишонсиз кетиши мумкинлигини ўйлаб руҳи юксалар эди.

Муҳаммад Аваз яна бир марта интихо ўзи саъй-ҳаракати билан узвий боғлиқ эканлигини эътироф этди. Агар юрагида томир отган ўша орзуси ушалмаса, тупроқ босиб юришида бир қатра ҳам маза-матра қолмайди, гўё ҳатто чарх ҳаракатдан тўхтайди. Ахир, баҳона ёки иккиланиш қачон бир хайрли қору ҳолга ярабдики, энди ярасин?

Бас, бугунок боради Регистонга, тўғри, хали тузукроқ мадорга элмаган, шундай бўлса-да, меҳмонлар билан биргалашиб жўнайди ва вақтни бой бермай ишга киришади.

Муҳаммад Аваз, онаизори ҳай-ҳайлаб тўскинлик қилганига қарамай, жомакорини кийди-да, устод ортидан кўча сари шошилди. Анчадан бери сукунат чўккан Регистонга ошиқиб келганда анча тетик эди. Илдам қадамлар

билан иморат атрофидан бир айланди, ниҳоят, майдон ўртасидан пештоққа нигоҳ ташлар экан, мийиғида ҳузур қилиб кулди.

— Ҳа, бул пештоққа ўша тасвир ярашадир, — деди у ўзи билан ўзи сўзлашгандай. — Одмиёна ислимий безаклардин ўша афзал эрур!

Сал нарироқда алланарсани чама қилаётган, эҳтимол, эрта Ялангтўш ғазоби муқаррар эканлигини яна бир бор дилидан кечираётган Мулла Абдужаббор кўп маъкул маъносида бош ирғаб қўйди...

* * *

Муҳаммад Аваз бир ҳафтача кечаю кундуз ором билмай тер тўккандан кейин ахийри тарх тайёр бўлди. Бундан энг аввал Мулла Абдужаббор хабар топди ва ўша куниёқ амал ташвиши бошланди. Воҳидбек воситасида, хазинадан кераклича маблағ ундирилгач, алоҳида буюртмага биноан, Афросиёбдаги маълуму машҳур хумдонларда, отлар ва хачирлар туёқлари остида сақичдек обдон пишитилган лойдан, турфа рангли, турфа хажмли сиркорий кошинлар пиширилди. Сўнг, кошинбуруш теришдек мураккаб ва нозик юмушга, Мулла Абдужаббордан ташқари, яна бир қанча донғи кетган қўли гул уста жалб этилди.

— Устод, — деди у бир куни, — ижозатингиз билан борини пинҳон бажарамиз.

— Хўш, нимани назарда тутурсиз, мавлоно?

— Пештоқни мато билан ёпсак!..

Сир тагига етган Мулла Абдужаббор ҳузур қилиб мийиғида кулди.

Дастлабки кунданоқ кошинбуруш оппоқ бўз панасида зарбланадиган бўлди. Агар бир кунда тахминан беш ёки ўн қарич жой сайқалдан чикса, мато ўша масофа бўйлаб сездирилмай суриб қўйилар эди. Ва бегона кўзлар пештоққа қандай безак берилаётганини билмасди. Бу ходиса тез орада бутун шаҳарга ёйилди ва улус ўртасида ҳар хил шов-шув қўзғади.

Муҳаммад Аваз ҳал қилувчи фурсат келганини, агар сал ношудлик ўтса уволу савоб бир пул бўлишини билгани учун тамом ҳаловатини йўқотди. Ҳар дақиқада ё Мулла Абдужаббор, ё уста Фармон Кеший, ё уста Пўлат билан кенгашар эди, ҳар бир кошин ўз ўрнига тушиши, ҳар бир чизик ёки шакл аниқ бўлиши учун жон қойи-

тар, кимки адашса, танбех бсрар, хатто ишдан четлатишдек оғир жазо қўллар эди.

Одатдагидек бир эрта тирикчилик ташвишига шўнғиган жонсарак фуқаро мадраса пештоқида, у киррасидан бу кирраси ва пастидан тепасига қадар, узун-энли мато лопиллаб турганини кўрди ва лолу хайрон ёқа ушлади.

Кўпдан бери биринчи маротаба мириқиб ухлаган ва ўша куни атай кеч уйғонган Муҳаммад Аваз илк суюнчини волидаи мухтарамасидан ундирди, сўнг арк томон ошиқар экан, хаёлида гоҳ Ялангтўш, гоҳ Моҳбону жонланар, ёруғ дунёдаги жамики шодлигу хуррамликка етишган каби масрур эди.

Мана, омади кулиб бокқани шудирки, мухташам хобгоҳда кечаётган олий даражали мажлисда охир-оқибат машаққатлар поёнига етгани ҳамда илму фунун уйи битганини ёруғ юз билан эълон қилиб турибди. Қутлуғ даргоҳ Самарқанд тожу тахти эгаси, қолаверса, бутун аркони давлат, хосу авом пойқадамига мунтазир эканлигини айтаркан, янада чексиз фахр туйди ва ногоҳ ўзини Ялангтўш кучоғида кўрди. Боши кўкларга етган ҳукмдор эғнига зарбоф тўн ёпишларини буюрди.

— Мавлоно, саруно муборак бўлсин, — деди Баҳодир жилмайиб, парвоначи вазифасини зўр ҳафсала билан адо этгандан кейин. — Буни қаранг, мадраса айни вақтида ниҳоя топибдир. Яъни, кўп йиллик хизматим учун Имомкулихон ҳазратлари Панжакент вилояти билан Сирнинг чап қирғоғидаги кентларни камина тасарруфига ўтказибдир. Шу муносабат билан ўша вилоятлар элчилари гувоҳлигида камина номига янги мадрасада хутба ўқитурмиз!..

Муҳаммад Аваз таъзим билан беҳад мамнун эканлигини билдирди. Ҳамон киёфаси нурланиб турган Ялангтўш, маслаҳат сўраган бўлиб, аркони давлатга юзланди, барча аҳду қарорини бир овоздан маъқуллагач, мадраса зиёрати ва хутбаи муборак жума куни пешин намозидан кейинга белгиланди. Шу куни каллаи сахарда тўрт тараф отлиқ чопарлар учиб, хушхабарни бутун вилоятга маълум қилиши лозим эди.

Муҳаммад Аваз саройдан узилар экан, Моҳбонуни шу қадар кўргиси келдики, бирдан ўзига сиғмай қолди. Ахир, орзуси ушалганини, ушбу якун иккаласига бирдек тегишли эканини энг аввало унга етказиши лозим эмасмиди!? Эрта шодиёнага келмай қолиши мумкинлигини

ўйлаб, қўриб кетди-да, бир йўл билан Хабибани огох-
лантириб қўйишни чамалади.

Жумагача ўртада атиги уч кун бор эди, шу қисқа
вақтни ўтказгунча бўлари бўлаёзди, ҳар сония имиллаб
ўтгани сайин диққати ошар эди. Навбатдаги тун айниқса
узун туюлди, тузукли мижжа қоқмагани устига, уфқ оқар-
май турди, бомдодни адо қилгач, миҳдан оҳори тўкилма-
ган оқ яктагини олиб кийди.

— Бугун пешинда Регистонга кадам ранжида ки-
линг, — деди ҳалидан бери ўзини безовта кузатаётган
онасига. — Жамоа йиғини бўлур. Ҳукмдор мадрасани
кўргани келади.

— Гўдаксен, болам. Иморатни битирганинг учун те-
рингга сизмай қувонасенми ёки ҳукмдор иморатни кўрмак-
ни ихтиёр этганигами?

Волидаси хафагазаклиги боисини яхши билган Му-
хаммад Аваз индамай қўя қолди. На чора, Ялангтўш
устида сўз борса, ҳар гал у волидаси кўзига тик боқол-
мас, кўпинча писандаларига дош беролмай, жуфттак рост-
лар эди. Бироқ онаизори нигоҳидан яшириниш йўлини
килса-да, аввало, ўзидан, қолаверса, кўпдан бери кўкси-
да газаклаб ётган яра санчиридан қочиб қутилиши душ-
вор эканни кадам-бакадам тушунди. Гоҳо башка нарса
ортиқча нашъа қилади, ахир, ёшлик фаслининг энг беғу-
бор ва бетакрор онларини Ялангтўш хоҳиш-иродаси тим-
соли саналган иморатга ўғирлатганидан қандай кўз юм-
син? Бундан бир амаллаб ўзи тонсин, борингки, ёру
биродарлари ҳам тонсин, аммо ҳақиқат отлиғ ҳукми кат-
тол фаришта-чи!?

Мухаммад Аваз аллақачон майдонни тўлғазган ханго-
маталаб оломон оқимини ёриб илгарилар экан, ногоҳ
гўё шовкин-сурон тиниб, қулоқлари остида онаси тову-
ши янгради: «Эй, соддаи нотавон, чеккан захматинг учун
Тангри раҳматидин бошқа нарса кутма!» Хайҳотки, кеча
оқшом, дастурхон устида кечган суҳбат чоғида айтилган
ушбу хитоб иззат-нафсини қанчалар оғритган бўлса,
ҳозир ҳам шунчалар сирқиратиб юборди, истехзо билан
паришонҳол кулди-да: «Ҳей, меҳрибоним, бандасига
Яратган эгам раҳматидин ўзгаси на ҳожат!» — деб қўйди
ичида...

Мухаммад Аваз қадим замонлардан бери шуҳратини
йўқотмай келаётган, мўйсафид ёшида ҳам қирчиллама

йигитни эслатадиган Регистон киефасида илгари кўрилмаган ажаб бир ўзгариш, бинобарин, таърифга сирмас улуғворлик намоён бўлганини эътироф этди.

Олис уфқдан оҳиста бош кўтарган куёш ҳозиргина туғилган чақалоқ каби покиза иморатга иссиқ лабларини босган эди. Салобатли деворлару гумбазлар, пурвикор миноралару равоқларга бетакрор жило берган тип-тиниқ ложувард бўёқлар кўк оғушида кўк гулхан каби сокин ловуллар, бутун олам уйини яшнатгудек сеҳру жодуга эга эдилар.

Не сирки, чарх ҳукми, замон зайли билан юзма-юз туриб қолган икки улуғвор қошона тақдир савдолари ва илму урфон жумбоклари устида бемалол тортишаётган алломалар каби ўйчан ва мулоҳазакор эди.

Бошқача айтанда, улар кўпдан бери ўзаро майдон талаб қилган, ахийри, енг шимариб, тўшларини очиб, куч синашиш учун ҳужумга шайланаётган, кифти ер искамаган паҳлавонларни ҳам эслатар эди.

Муҳаммад Аваз муаззам пештоқни ёпган бўз парда эл қизиқишини бир неча баробар кучайтириб юборганини сезди, ҳеч кимнинг етти ухлаб тушига кирмаган ғаройиб тадбир мақсадини тўласинча рўёбга чиқарганини ўйлаб мамнун жилмайди. Ногоҳ хаёлидан: «Ажабо, маросимга Мохбону келармикин?» — деган ўй кечди-ю, хиёл хомуш тортди. Сўнг Шайбонийлар даҳмаси тарафда Мулла Абдужабборни кўриб, ошиғич пешвоз юрди. Ҳассасини кимгадир тутқазган устод шогирдини худди ўғлини соғинган отадек меҳр билан бағрига босди.

— Хайрли кунга етқарганига шукр. Шундай иморатга жон ато қилган сиз каби фарзандим билан фахрланамен!..

Муҳаммад Аваз устод хурмати учун иккинчи бор таъзим қилганда, арк дарвозасидан чиққан отлиқ жарчилар Регистон сари ўқдек учиб кела бошладилар. Еру кўкни, туёқлар дупури билан бирга, хайкирик тутиб кетди:

— Ҳо-о-хее-еей, мусулмонлар! Улуғ саркарда, қиблагоҳимиз Ялангтўшбий Баходир ўзлари хотамтойлик кўргузиб қурдирган мадраса пойини табаррук айламак муддаосида ташриф буюрмақдалар! Жамоа йиғинида олий насабли зотлар тарафидин алар номига хутбаи муборак ўқилур! Ҳо-о-хе-ее-ей, эшитмадим дема, халойик!..

Сал кам ўн олти йил мобайнидан тикланган муаззам мадрасани кўриш ва зиёрат қилиш учун бунча кўп одам ҳозир бўлишини Муҳаммад Аваз ҳам, Мулла Абдужаббор ҳам, бошқа усталар ҳам кутишмаган эди.

Кўплаб салафлари катори етти иқлимни титратган Имомқулихон бош вазири Шайх Қиёмхон Бухорий, девон ҳисобчиси мирза Акбархон, мадраса мударриси кози Сайфулла ибни Қосимбек Бухорий неча кундан бери Самарқандда меҳмон бўлиб туришар ва бу оқшом аркнинг алоҳида бўлмаларидан бирида берилган катта зиёфатда тонггача майхўрлик, кабобхўрлик қилиб бўқишларига сал қолган эди.

Мана энди улар улкан йиғинга файзу тароват бағишлаб, кимсан Имомқулихон каби дасти узун зот қошида Ялангтўш обрў-эътибори бекиёс баланд эканлигини намойиш этишмоқда.

Бундан ташқари, Самарқанд элу элати билан бирга, Насаф, Кеш, Панжакент, Ургут шаҳарлари, Сир бўйи кентлари ва овулларида келган нуфузли элчилару меҳмонлар аллақачон жой-жойларини эгаллаб, ўзларини кўз-кўз қилишу ҳар замонда бир-бирларига ҳазил-мутойиба ташлаб қўйиш билан машғул эдилар.

Арк тарафдан Ялангтўш ва аъёнлару боёнлар минган бахмалу кимхоб ёпкили отлар, сўнгра маликалар ва канизаклар тушган зар қўнғирокчалар тақилган соявонли аравалар кўринган захоти карнай-сурнай ва ноғоралар садоси осмону фалакка ўрлади.

Қимматбаҳо либосларга ўралган сарой хос кишилари мўру малаҳдек ёпирилиб келган кулоллару заргарлар, чиннипазлару мисгарлар, косиблару деҳқонларни бепарво кузатишар ва тавба айтишар эди. Сираси, Мирзо Улуғбек мадрасаси рўпарасида салобат билан қад ростлаган иморатга истар-истамас қараб қўйишар, кўпчилик интизор кутаётган нарсанинг улар учун сарик чақачалик аҳамияти йўқдек эди.

Қачонки, Ялангтўш гижинглаётган оқ бедови тизгинини мулозимга топшириб, ўзи мухораба кўрган чинакам саркардаларга хос кадамлар билан олдинга ўтгандан кейин, улар барабар ғивирлаб қолишди. Баходир илгари бу ерга ҳафта-ойда бир келиб, бино нақшлари ва бўёқларини қайта-қайта назардан кечирганига қарамай, барисини қайтадан кўриш учун ошиқди.

— Зап нафис зарбланган-а, шундайми? — деди ниҳоят аркони давлат фикрини билишга қизиқиб.

— Ҳазратимиз башорат айладилар! — деди улар жўровоз бўлишиб.

Ялангтўш хайратини яширолмас, мамнунлик билан бош тебратар, кўнглини нурлантирган завқу шавқни бошқалар билан бўлишгиси келар эди. Аммо суврати ва сийратида рўй берган ажабтовур ўзгариш Бобоҳўжа Муслим жанобларини юмшатмади. Бесўнақай қўлларини бир алфозда икки ёнига осилтирган бош вазир, мақсад-муддаоси нотайин издиҳомга дуч келган каби, бир ёнда таёкдек жонсиз ва лисонсиз турар эди.

Ялангтўш бино ичкари ховлисини бир неча бор эринмай айланди, ташқари манзарасини ҳам қайтадан томоша қилишни мўлжаллаб турганда, симобий салла ўраб, зарбоф тўни остидан зар тўғали камар боғлаган барваста киши — Бадриддин девонбеги аста юқорига ишора берди. Бирдан пештоқни яширган оппоқ бўз матони кўрди-ю, хангу манг бўлганча теварагига аланглади.

— Мавлоно, бу не сиру савдо? — илдам ёнига келган Мухаммад Аваздан сўради Ялангтўш. — Англатгайсиз!

— Ҳозир, аъло ҳазрат, ҳозир!..

Мухаммад Аваз шундай дея ошиғич нари жиларкан, ногоҳ юраги шиг этди, ахир, энг муҳим имтиҳон бошланишига атиги бир неча дақиқа қолмадими? На чора, у, тез орада ўз устидан чиқарилажак ҳукмдан мутлақо ғофил ҳолда, сўнгсиз бир ифтихор туйганча, пештоқ устида имосига маҳтал турган шогирдлари сари қўл ишораси берди. Ўша захоти миҳларга боғланган ипак иплар ечилди ва мато ҳавода муаллақ тебрана-тебрана сирғалиб тушди.

Майдон, гўё дашт сукунати қаърига чўкди-да, сўнг ногоҳ довул каби гувиллай кетди. Ё, Қодир эгам! Не маъно пинҳон бу хилқатда? Хайрат, ҳа, чексиз-чегарасиз хайрат ифодаланган нигоҳлар ақл бовар қилмас сирли оламни эслатадиган пештоққа миҳдек қадалмиш, ёпирай, бу не манзараки, барчани баравар ром айлабди — турли тоифа кишилар билан бирга, ҳатто ҳалигина ўзларини гарангликка солаётган аъёнлару боёнларни ҳам!

Ялангтўш холи-руҳи бошқалар холи-руҳидан буткул фарқ қиларди, тўғрироғи, кўнглига ховуч-ховуч чўғ тушганди, чўғ! Ахир, мана бу пештоқ шу дамгача кўрган-

билган обидалари пештокига қараганда нақадар улуғвор ва нақадар мўъжизавий! Лекин энг муҳими бу эмасди, муҳими шуки, бу ғаройиб манзарани илгари қайдадир кўрган эди. Во ажабо, қайда? Йўғон панжаларини лабларига тегизиб, хаёл сураб экан, бошига гўё гурзи тушди-ю, бутун борлиғига дахшатли оғриқ ёйилиб, ногаҳон: «Мохбону! Моҳбону!» — дея унсиз шивирлаганини билмай қолди.

Ялангтўш хуфия ва хилват хонага ҳар хил бўлмағур миш-мишлардан кейин бостириб кирганини ниҳоят хотирлади. Рост, ўшанда кўзларига ишонмовди, қолаверса, бир ёқдан малика салоҳияти кўнглини ёриштирган бўлса, бошқа тарафдан ғазабини кўзгаган эди. Бир муддат ўртада саросар тургач, гуноҳқорона жовдираётган қизига ўшқиргани ҳозиргидай эсида. Шайтон йўлдан оздирмиш, Худо қарғишига учрайсан, деб қўрқитганини ҳам унутган эмас. Охири бирдан ҳовлиқиб, қинидан ханжарини суғургани, одам қиёфали қуёшларга бирма-бир санчгани, оҳулар билан шерларни бурдалаб ташлагани... Эҳ, нақадар дахшат бўлувди, дахшат! Ва Моҳбону қайси бир қанзак елкасига бошини қўйганча, алла-нарсаларни ҳасрат қила-қила, хунг-хунг йиғлагани-чи!

Ажабо, кейин ушбу суврат шундок кўз ўнгида охири бўлагигача ёнган ва кули кўкка созурилган эмасмиди? Ақл бовар қилмас: самандар каби ўтти писанд қилмай, қайта тирилибди ва ўзгача жозиба билан муаззам пештоққа ўрнашибди.

Пештоқ табиат теран мулоҳаза ва тадбиркорлик билан яратган хаёлий гулшанга ўхшайди. Аниқроғи, ақлу ҳушни ром этадиган ногаҳоний тўқнашув ғўшасидир.

Ана, қачондир ханжар ва олов ҳалок этган одам қиёфали қуёшлар нафис ёғдулар сочиб, турфа безаклар қуршовидаги буржлардан жилмайиб боқади. Беозор жондорларга ташланаётган шерлар панжаларида жам қудрат гўё фалакка сиғмайди. Кийиклар эса шерлар човутига илинмаслик тилагида, талваса ичра боғ тўрига чопишади.

Халойик усталар шаънига олқиш ёғдирди.

Бир чеккада қисиниб олган Муҳаммад Аваз мактовларни хаёлан устози Мулла Абдужаббор, уқубатли дамларда камарбаста бўлган ҳамкасблари ва шогирдларига бағишлаётган эди. Ва бу иш дебочаси саналган, Моҳбону қўли билан тикилган шоҳи палакни эслар, мийиғида

кулар, кўнглида ажаб тоғли кечинмалар булокдек жўш урар эди. Ногоҳ Ялангтўш ўзи сари зимдан тикилиб турганини пайкаб қолди, нигоҳида бир хайрихоҳлик туйиб, хиёл енгил тортди.

Чиндан ҳам энди Ялангтўш маҳобатли издиҳом олдида шишиниб турар, олқишлар нукул ўзига аталгандек, дилдан ҳузур қилаётган эди.

— Ҳазратим, кўнгиллар ашўор тилайдир, — деди баралла овозда Бадриддин девонбеги. — Ижозат берсангиз.

Ялангтўш бош ирғагач, фақат сарой эмас, бутун Мо-вароуннаҳр обрўли шоирларидан саналган мавлоно Имомиддин Шерхўжа Самарқандий дадил олдинга чиқди. Барчага бирдек таъзим қилгач, қўйнидан ўроғли қоғоз олди ва бир кечани бедор ўтказиб ёзган қасидасини кироат билан ўқиди:

*Ер нуқтасин осмон авжидин авфо
Кўтариб мадраса эттирди бино.
Еру кўк зийнатин бўлди ялови,
Тоқиси — камолот, ақл ўлчови.
Кўп тиришиб, илмдин боғлаб ҳам қанот,
Ақлнинг лочини етолмас, ҳайҳот!
Минора учига ташлаб ҳам каманд,
Фикрнинг дорвози чиқолмас ҳарчанд.
Тоқига муҳандис берганда орой,
Осмон бармоқ тишлаб деди: «Янги ой!»*

Шубҳасиз, бир неча сония муқаддам Ялангтўш Муҳаммад Аваз пештоқни бунингдек безаш билан ўзи ва Моҳбонуни боғлаб турган риштага ишора берганини англаб етган эди. Лекин буни тан олишни истамади, мабодо тан олса, ботинан ўзини ўзи ерга уриб, гурурини паймол қилган бўлар эди. Мавлоно Имомиддин қасидаси эса китиқ патига ёқимли тегиб, кўнгли ғуборини сал бўлса ҳам ювиб кетди. Англадик, бу ўринда муҳими мубошир меъмор кашфиёти эмас, муҳими, қисинмай-қизғанмай шундай иморат қурдиргани, нафақат бугунги кун одамлари, келгуси насллар дилида ҳам яшаб қолиши!..

Ялангтўш ҳозиржавоблик билан ибратомуз ашўор айтган нозик дидли зот — мавлоно Имомиддиндан беҳад миннатдор бўлди. Ушбу муаззам иморатни тиклаш йўлида чексиз захмат чеккан усталар ва устазодалар каби, шоир ҳам таҳсинга кўмилди, алқисса, бутун майдонни ажаб шукуҳ ва шоду хуррамлик қамраб борар эди.

Факат Бобохўжа Муслим мотамга келган каби ҳамон тунд ва маънос эди, ёшу қари билан баробар Ялангтўш туяётган мислсиз ҳузур унга татимаётган эди. Хатто мавлоно Имомиддин қасидаси ҳам бағрини илитмади, аксинча, ичини бадтар музлатди. Бўёқлар сеҳри билан тирикдек туюлаётган жонлуғлар сари нигоҳ ташларкан, во ажаб, улар ҳозирок устига сакрайдигандек бир сесканиб тушди.

— Воҳиди замон, бир қошиқ қонимдан кечинг, — ахийри ҳукмдорга юзланди бош вазир. — Сиз шодсиз, камина эса бир ранж исканжасида қолибмен.

— Сўйланг! — деди Ялангтўш. — Не ранж эрур?

— Афсуским, сиз маъқуллаётган, ҳалойиқ ҳамду саносидин титрай бошлаган ушбу обида киёфасида икки қусур кўрамен.

— Қусур?

— Шундоғ, қиблагоҳ! Шариатда жонлуғ сувратини иншо этмак гуноҳи азимдир ва шу боис тақиқ этилур. Бош меъмор атай андин кўз юмган, яъни иморатингиз пештоқи муборагини булғаган!..

— Эвоҳ! — деб юборди анзойи ўзгарган Ялангтўш, пештоқ тарҳи бошқача бўлганини хотирлаб. — Ахир, буни камина ҳам беш кўлдек биламен-ку. Хе, тавба, била-туриб фаромуш бўлибман-а!

— Дини ислом ақидалари топталган жойда Парвардигор суйган сиздек улуғ зот шарафига хутбаи муборак ўқилиши ножоиз саналур. Воллоҳи аълам, сизга эътиқод қўйиб, ихлос боғлаган ҳар қандай имони басоламат мусулмон бунга ризо эмасдир.

— Минг афсус! — Ялангтўш бўшашганча ёнма-ён турган Мулла Абдужаббор билан Муҳаммад Авазга ер остидан ўқрайди. — Бошимизда шу савдо ҳам бор эканда!?

— На илож, Бобохўжа Муслим жаноблари ҳақиқатни баён этдилар, — орага сукилди Имомқулихон бош вазири Шайх Қиёмхон. — Тариқат ва шариат аҳли бу каби бедодликка йўл қўймагай!..

— Кулингиз тағин шуни илғадики, — давом этди Бобохўжа Муслим, ишончли суянчиқ топилганидан руҳланиб, — Муҳаммад Аваз жаноблари пештоқда бир киноя яширмиш!..

— Киноя? Хўш, хўш?

— Маъноси будир: ул нодону ноқобил мазлумларни

охуга, сиз каби дасти узун ҳукмдорларни шерга менгзаган, яъниким, улус шер чангалида жон таслим қиладиган оху демак бўладир.

— Ё алҳазар! — Ялангтўш қорачикларида Мухаммад Авазга таниш ҳатто тошни ёргудек қаҳр чакмоғи ялт ёнди. — Бул чинми, меъмор жаноблари?

— Вазири аъзам донолик қилдилар, — деди Мухаммад Аваз охиста эгилиб.

— Сиз дастлабки тарҳни нечун менсимадингиз?

— Халойиққа ҳақиқатни кўргизмакни ният қилдим.

— Тилингизга хушёр бўлинг!

— Камина тилимга хушёрмен.

— Мавлоно!..

— Очиғи, ҳазратим, пештоққа бундин зиёдароқ фазилат бағишламоқ гумондир. Ягона имконни бой бериш яхшимиди?

— Сиз атрофингизда аҳли бетавфиқни тўплаб, ўзбошимчалик қилмишсиз.

— Йўқ, аҳли бетавфиқни ёнига тўплаган сиздек зоти олийдир. Камина эрса ақли расолар ва тантилар даврасида юмуш адо этдим. Магар, алар ичида икки гумроҳ бўлса биримен, битта бўлсаям, ўша ўзиммен.

— Тавба! — деб ёқа ушлади Бобохўжа Муслим.

— Нақл эшитибменки, аъло ҳазрат, нодонлар ичра доно бўлгандан кўра, донолар ичра нодон бўлган афзалдир.

Залворли янграган сўзларни безовтахол тинглаб, кўкси оғир қалққан Ялангтўш чурқ этолмай қолди, аста-секин баданини совуқ тер босди-да, исфаҳоний ханжар дастасидан ажралмайдиган забардаст қўли ожизона титраб кетди. Теварагида мавжуд жамики нарса кўзига бадбин ва хунук кўринди, агар ҳозир Аршу аълодан вахий келиб, пештоқ кулаб тушса, етти қават ер тагига кириб ғойиб бўлса, енгил нафас олар эди. Дасти юлдузга етган тақдирда ҳам бу истаги мустажоб бўлмайди. Сеҳри, жозибаси ва қудрати билан нигоҳларни камаштирган Шердор аллақачон бекатсиз олис сафарга отланган эди.

Ялангтўш яна қаҳрли нигоҳини, ҳеч нарса рўй бермаган каби, ўзини хотиржам тутаётган Мухаммад Авазга кадаб, ботинан тутакди. Ахир, одам шунча ҳам қайсар бўладими? Қизига оғиз солиб обрўсини тўкди, падари бузруквори арвоҳини ҳурматлаб индамади. Йўқ ердан фитна кўзгаб, худбинлик билан тахтга кўз олайтирди, тагин кечирди, илло, топилмас истеъдодини аяди. Мана

энди бошига бу кўргиликни солди, иззатини бир неча баробар баланд кўтарувчи хутбаи муборакдан бенасиб айлади. Нохушликка бухоролик мартабаси улуғ меҳмонлар, чор тарафдан келган элчилар, аслзодалару камбагал-қашшоқлар гувоҳ ўтаётгани айниқса аламли, қаники ер ёрилса-ю, қаърига тушиб кетса!..

— Меъмор жаноблари, ниятингиз аён! — бирдан пишқирди Ялангтўш. — Камина ҳам эшитганим бир нақлни айтай: букрини гўр тузатадир! Фаҳмимча, сизга дордан бошқаси қор қилмас!

— Эҳтимол, — деди пўнғиллаб Муҳаммад Аваз.

— Ясаулбоши, жаллодни чорланг!..

Энди кутилмаган наъра майдон узра дахшатли гумбирлаб эшитилди ва бир муддат акс-садо бериб турди. Наъра тинган ҳамоно чор-атрофни шу қадар теран, шу қадар мудҳиш жимлик қамрадики, гўё еру осмонни ақл бовар қилмас беадад гирдоб ютиб юборган эди.

— Валинеъматим!..

Ҳаммани аросат жари ёқасига келтириб қўйган сукунат ногаҳон чок-чокидан сўкилди, хосу авом таажжуб билан хитоб эгасини қидирди, инон-ихтиёрини жаллод илкига топшириш учун ҳозирлана бошлаган Муҳаммад Аваз бирдан ҳушёр тортди, кўнгли бир хил бўлиб ўгирилди ва ҳарир ридо ичида нурланган тиниқ чехра жодусини бутун идроки қуввати билан туйди.

— Валинеъматим, — отаси рўпарасига келиб таъзим қилди Моҳбону, — бир қошиқ қонимдан кечгайсиз!

— Не гап ўзи, қизим? — деди ҳукмдор бетоқат бўлиб.

Моҳбону бир муддат сокин товланаётган муаззам пештоқдан нигоҳ узолмай қолди, сўнг орзиқиб турган Муҳаммад Авазга зимдан қараб қулимсиради. Безовта дилини ажаб сирли кечинмалар илитаётган эди.

Ахир, қачондир бир баҳонада баҳоли-қудрат шунчаки адо этган, арзимас ҳисоблаган, тағин устига, қисмат кўргилиги билан зеру забар қилинган ва ўтга улоқтирилган чизмалари бунингдек мўъжизага асос бўлажаги егти ухлаб тушига кирганмиди?

— Падари бузруквор, ўтинамен, маним каби ожизани шаккокликда айбламанг, — деди ниҳоят Моҳбону, қатъий бир йўсинда. — Айтмасам бўлмас: вазири аъзам сиздек улуғ зот ва улус кўзини бўяб, донолик даъво қиладир.

— Ё Парвардигор, — деди Бобоҳўжа Муслим, қўллари кўкка чўзаркан, — бемаврид ўлимингу бемаврид тухматингдин асрагайсен!

— Қиблагоҳим, сира ақлим етмас, — Моҳбону бош вазир илтижосига аҳамият бермади. — Тариқат ва шариат Бехзод сингари улуғ аждодимиз мўйқаламини тақиқламаган экан, нечун сизнинг қўл остингизда юмуш адо қилган зотлар хунарини тақиқласин!?

— Қизим, Бехзод қисмати биз учун қоронғу, лекин, шу нарса аниқки, шариат қонунларини бузиш даҳрийлик ҳисобланур!

— Фикри ожизимча, уламолар хунар умр зийнати эканлигини таъкидлайдир.

Қовоғи солинган Ялангтўш ҳали тилини тиймагани учун ўзини лаънатлай бошлаган Бобоҳўжа Муслим билан кўз уриштирди.

— Қолаверса, пештоқ тасвири вазирингиз изоҳлаган каби эмас, бошқача маъно англатадир! — ниҳолдек охиста эгилди Моҳбону, ногоҳ овози ўзгача жаранглаб. — Ёрур дунёда оқни қаро демок ҳеч кимга манзур бўлмас!

— Таажжуб, сенингча маъноси не эркан?

— Пештоқда икки фалак буржи тимсоллар орқали иншо этилмиш, қиблагоҳим!

— Ёпирай, фалак буржи? — деди Ялангтўш, ҳайрати устига ҳайрат қўшилиб. — Очикроқ сўзлагил, қизим!

— Жоним билан, бузруквор! — дарҳол мамнунлик билан рози бўлди Моҳбону. — Пештоқ икки бурчагини эгаллаган икки шамс қуёш йилига ишоратдир.

Тўғриси, илохий сир очилгандек, издихом аҳли бирдан завқу шавққа тўлиб, таҳсину тасанно айтди, айниқса, Муҳаммад Аваз ортиқ ҳаяжонланар, ўткир мусаллас нўш қилган каби масту масрур эди.

— Сизга яхши аёнким, ҳазратим, қуёш йил бўйи ўз чизигида жойлашган ўн икки юлдузлар туркумини — ўн икки буржни босиб ўтадир. Илми нужум соҳиблари йиллар баробарида фалак буржларини ҳам ҳайвонларга менгзаганлар. Ана шунга биноан, бешинчи ой асад, яъни шер, ўнинчи ой жаддий, яъни тоғ эчкиси ёким кийик қиёфасида тасаввур қилинадир. Муаззам пештоққа шулар кошинкорий бўлибдирки, бу факат таҳсинга лойик!..

— Эй, кўнглимиз офтоби, маликам не даъводалар, каминага мутлақо маълум эмас, — деди Бобоҳўжа Муслим бўзариб — Биллоҳ, у жон койитиб айтган тафсилотлар мубошир меъмор айбини ёполмас!

Ялангтўш икки ўт ўртасида қолди, аммо Моҳбону онаси ва канизаклар ёнига қайтгандан кейин, бош вазир жон-жаҳди билан саройга ён босаётганини ноилож эъти-

роф этди. Нима бўлганда ҳам унинг фикри билан хисоблашмоғи мақсадга мувофиқдир, токи эрта аттанг бармоғини тишлаб қолмасин!..

— Ясавулбоши, шариатни тепкилаган, ножўя юмуш билан Самарқанд музофоти сохибини хутбаи муборакдан маҳрум айлаган кофир дорга тортилсин!..

Бобохўжа Муслим юз-хотиридан ўтолмаган Ялангтуш жиддий тусда берган фармойишни эшитмаган каби, Мухаммад Аваз пинак бузмади, бир мўйини қимирлатмай, кўксини адл кўтариб турди. Хатто қилич яланғочлаган Набиҳўжа бир нечта хабаши қиёғали сарбоз билан ёнига югура келиб, илжайганча қўлларини орқасига қайирганда ҳам юз ифодасини заррача ўзгартирмади.

Довулдан кейинги уммон янглиғ майдон тинчиди ва шу осудалик аро, атрофни ларзага солиб, ногаҳон аёл киши додлади. Хайҳот, бу нолаю нолиш шу қадар дардли, ғамзада эдики, палапонидан айрилган қуш фарёдига ўхшаб кетар эди.

Онаси овозини таниган Мухаммад Аваз энди бирдан талвасага тушиб қолди, юз-кўзи ёниб, нажот истаб, тева-рагига бесаранжом аланглади.

Шу асно тўзғиган сочлари кўксига ёйилган Назокат-бону имиллаб, саросар, кўзларидан шашкатор ёш оқизиб, оломон орасидан олдинга ўтди, ўтди-ю, қовоғидан қор ёғдираётган Ялангтуш пойига етар-етмай хушсиз йиқилди.

Халидан бери ичи сидирилиб сукут сақлаётган Мулла Абдужаббор онаизор аҳволини кўргандан кейин бирдан тутаб кетди, тақдир савдолари буккан қаддини ҳукмдор қаршисида яна букишга мажбур бўлди.

— Муҳтарам зот, мубошир меъморингиз истисълодини Эгам ўзи берган, ўзи берган-у, ўзи хайратда, — деди устод, бирдан йигитлардек жўшиб. — Ани увол қилманг, акс ҳолда келгуси насллар нафратига йўлиқасиз!

— Устод, эртанги қисмат хусусинда камина аллақачон ҳукм чиқарибмен!..

— Андоғ шошилибсиз. Эрта бари бўлакча бўлиб, ҳақиқий ажримни вақт битадир. Сиздек мартабали зот бурни остидан нарини кўролмаслиги афсусга лойиқ!..

Бўғзи алланечук куйишиб кетган устод назарида майдон гирди ғалати тарзда шитоб кенгайди, бора-бора уфқ гардишига тегди, тегди-да, бир ёмон силкинди. Айни пайтда, ёнидан аллақандай қуюқ соя кўкка ўрлагандек туюлиб, дабдурустан гандираклаб кетди. Агар чаққон-

рок бир шогирд илкис қўлтиғидан ушламаса, юзтубан қуларди.

Набихўжа бошлиқ қуролли соқчилар томонидан ихотага олинган Муҳаммад Аваз волидаси ва устод сари чопқиллаб боргиси, бундай хорликка ўзи туфайли гирифтор бўлишгани учун улар пойига йиқилгиси, хар биридан қайта-қайта узр сўрагиси келди.

Ялангтўш мубошир меъмор нигоҳида аксланган ёлқинга дош беролмай, афтини ўгирди, аммо беихтёр кўзи пештоқ манзарасига тушди-ю, инон-ихтиёри қўлдан кетди, бор дунёни унутди-да, мавлоно Имомиддин таърифлаган, тоқига ақл лочини ҳам етолмайдиган мудрасаи муаззам билан якка ўзи юзма-юз қолди.

Худди шу пайт, Оллоҳдан ваҳий келган каби, хаёлий гулшан жонланиб, яшнаб кетди, гуё сокин сарҳадлар аро сарин шабада эсди, чақнаб чиққан қуёш ёғдуси фақат обида эмас, кураи арз жамолини ҳам ёритди. Борлик узра тўлқинланган нур шарораси шерлар ва охуларга жон улашди. Улар гул ва ниҳоллар чирмаган сўкмок орқали ҳукмдор ёнига туша келиб, атрофида парвона бўла бошлашди.

— Бари сиз учун бахшида-ку! — тинимсиз шивирлайди жонлуғлар, пириллаб айланишар экан. — Увол-а! Хай-хай!..

— Ясавулбоши, амримни эшитинг, — ҳаммани танг қолдириб қичқирди Ялангтўш. — Умримда илк бор ўз фармонимдин ўзим тонурмен. Дор бекор қилинсин. Тирикки қолар экан, юртдин бадарға айланг, токи қайтиб кўзларимиз тўкнашмасун!..

Илож қанча, видолашув учун бир сония ҳам фурсат барилмади, бундан яна ҳам қадди дол, бағри хун, дили гирён бўлган Муҳаммад Аваз, тиш-тирноғигача қуролланган бадқовок соқчилар ихотасида гандираклаб йўлга тушди.

Ялангтўш бошлиқ аркони давлат, меҳмонлар ва оломон бирин-сирин тарқала бошлаганда, у, хаёлан бору йўғини бағишлагани мадрасаи муаззам билан, висоли чашмасидан абадул-абад бебехра қолгани малика билан, ғам ва танҳолик адойи тамом қилган онаизори билан, энг оғир лаҳзаларда суяган устози билан, чархи каж маломатидан чарчаган усталару устазодаalar билан хушлаша-хушлаша, қадим Регистон майдони сарҳадидан узоклашиб борар эди...

ХОТИМА

Муҳандис-меъморлар маҳалласида ҳафта ичида икки жаноза бўлди: Регистонда ўтган жамоа йиғинида ҳолдан тойган Мулла Абдужаббор пайшанба куни туш қиёмида, жони-дили фарзанди билан кетган Назокатбону шанбаи субҳи содикда омонатларини топширишди.

Муҳаммад Авазни Мовароуннаҳр сарҳадидан чиқариб юборган икки сарбоз ўзларини негадир гуноҳкор сезишар, гоҳо афсус билан бош чайқашар эди. Улар сафар таассуротларини Ялангтўшга сўзлашар экан, йигит ҳаж ихтиёр этганини гап орасига қистириб ўтишди.

Хос мулозимлар хобгоҳни тарк этган ҳамоно, Ялангтўш оғир коматини дабдурустан тахтга ташлади ва нигоҳи бир нуктада маъносиз қотди, ажабо, пичадан кейин дона-дона ёш ёноқлари оша сизиб, қалин соколи орасига сингиди.

Эндиликда ҳукмдор, ўзи таъриф этгани каби, фақат майи ноб сеҳри билангина саодатмандликка етишарди. Охир-оқибат ўткир шаробга беҳад ружў қўйди, қуну тун майкўзани ёнидан жилдирмас, гўё у энг ишончли ҳамроҳи эди.

Қиш ўрталарида пири Шайх Хожа Ҳошим бандаликни бажо келтиргани ҳақидаги хабарни етказишганда ҳам, у жимлик чўккан хосхонасида сархуш ўлтирар, бода денгизида сузиб, чарх кажлиги, роҳату фароғати, азобу укубати ҳақида мубҳам мулоҳаза юритар эди.

Ялангтўш Хожани падаридек кўргани боис, ҳурмати-ни жойига қўйди: шаҳарда уч кунлик мотам эълон қилиб, жасадни Шердор мадрасаси саҳнида дафн этиш тўғрисида фармони олий берди.

Хожанинг қирқи ўтгандан кейин бодадан айри тушиб, сал хушини ўнглаган Баҳодир хобгоҳда арқони давлати иштирокида кенгаш қилди-да, Шердордан қолишмайди-ган яна бир обида қуриш тилагида эканлигини билдирди, эрта азондаёқ барча устани Регистонда тўплаш-ни буюрди.

Аммо хос мулозимлар ва чопарлар топшириқ ижросини пайсалга солишди, негаки муҳандис-меъморлар маҳалласидаги кўп ховлилар эгасиз бўлиб, кўп уй-жойлар бузилган, хароба ҳолига келган, чойхона, кўча-кўй ва хиёбонларда мункиллаган чол-кампирлардан бўлак зор учрамас эди.

Бу муждани эшитган Ялангтўш аввал аччиқ кулди,

кейин роса тутакди, усталарни ер остидан бўлса ҳам топинглар, йўкса, бошларинг кундада-ю, молларинг талонда, деб дўк урди. Хеч бир натижа бўлмагач, ичи тирналиб, ҳафта-ўн кунда ранг-рўйини олдирди. Кечалари иситмалаб, алоғ-чалоғ тушлар кўрадиган бўлди. Ажабо, киприклари илинган захоти рўпарасида калта соқол кўйган хушсуврат йигит қад ростлар, гоҳ захархандали кулиб, гоҳ таъна тошлари отиб, тўсатдан йўқолар эди.

Охири Ялангтўш чор-атрофга чопар йўллади.

Орадан кўп вақт ўтмай Бухоро, Шош, Панжакент, Насаф, Кеш, Ҳирот шаҳарларидан йигирмага яқин таниқли ҳам уқувли уста келди, анча мамнун бўлган Баҳодир эриб кетиб, уларга данғиллама уй-жой, мулк, тилла ваъда қилди.

Ялангтўш олти ойча Регистонга мунтазам катнади, аммо кейин бу одати бадига урди, аниқроғи, ўзида аввалги ғайрат ва иштиёқни кўрмас, ёмони, оқшом яқинлашса ранги узилар, ётган жойида беҳузур бўлар эди. Энди гўё кимдир ғойибдан ҳар бир ҳаракатини мунтазам кузатади. Ажабо, у ким, билмасди ёки билса ҳам ўзини анқовликка солар эди. Кўпинча бари ғаму ташвишини, хусусан, ўша таъқиб этувчини унутиш учун ташналик билан майкўзага ёпишар эди.

Вақт ўтиши билан майи ноб сеҳри ҳам кунига ярамай қолди ва тўшакка михланди. Аҳволи кун эмас, соат сайин оғирлашиб борар, Абдулмалик Давоий тирик бўлса дардимга даво топармиди, деган ўйдан ўртанар эди. Ахийри, дунё кўзига тору қоронғи бўлавергач, амалини Бухоро мадрасасида неча йил сабоқ олиб, яқинда саройга қайтган ўғли Султонқулига юклашни ният қилди ва Имомқулихонга нома билан элчи юборди.

Чор тарафда хуфиялари тозидек изғиб юрадиган хон ишончли саркардаси Ялангтўшбий Баҳодир соғлиги тўсатдан ёмонлашгани сабабли давлат ишларига аралашолмай қолганидан воқиф эди. Шу боис, кўп иккиланмай, илтимосини қабул қилди. Тез орада вилоятнинг ҳамма бурчакларида ёш ҳоким номига хутба ўқилди.

Кутилмаганда Самарқанд тахтига минган Султонқули қадду қоматда отасига тортган бўлса ҳам, фахму фаросат ва илму амал бобида анчайин ночор эди.

У дастлабки кунларданок катта тажриба, беқиёс қудрат соҳиби бўлган, ўрнида ақду идрокини ҳам ишга сола билган падари насиҳатларини ўйламай-нетмай топтади, вилоятда адолат ўрнатиш ўрнига, зулм занжирини мус-

тахкамлади, ҳамон ясовулбошилик туғини тутган Наби-хўжа хохиш-иродаси билан бегуноҳ бандаларни аёвсиз жазолади: дорга тортди, зиндонга солди, бадарға қилди.

Шундоқ ҳам сабр косаси тўлиб, газабланиб юрган фукаро ахийри бир кун жонига суи қасд уюштирди, у тасодиф кўмаги билан омон қолиб, отаси маслаҳатига кўра, шаҳарни вақтинча тарк этди...

* * *

Чарх, Султонқулини мартабадан бенасиб айлагач, ҳамон Муҳаммад Аваз қисматига ботиний қайғу чекаётган Мохбонуни қўллаб юборди, яъни, Хуршидаойим саъй-ҳаракати, Ялангтўш Баҳодир Имомқулихонга хотамтойлик билан жўнатган икки туя кимматбаҳо ҳадя, эхтиром билан битган мактуб туфайли у Самарқанд тожу тахтига етишди.

Падари бузрукворидан оқ фотиҳа олиб, мунаққаш тахту равонда ўтирган Мохбону дастлаб хайрихоҳлик билан адо этган юмуш арзимаган важлар туфайли зиндонбанд қилинган кимсаларни бўшатгани бўлди. Айни пайтда минг танга эвазига сичкон инини ижарага олган Набиҳўжани содиқ сарбозлар орқали топтирди, қози Соқий Зоминий билан кенгашиб, зиндон қомига ташлаттирди. Бу кўргиликка чидолмаган Бобохўжа Муслим саройдан аразлади. Садқаи сар, деди малика ва ўша куни мавлоно Имомиддинни бош вазирликка тайинлади.

Саройда, эл-улус ўртасида мавқеини мустаҳкамлаб олган Мохбону шаҳар ҳаётини изга солиш, шунингдек, Регистонда олиб борилаётган қурилишни тезлаштириш тадбирини чека бошлади.

Мохбону ҳар эрта аъёнлар ва боёнларни Регистон сари ўзи бошлар, гоҳо кун бўйи ўша ерда қолиб кетар, тарх ила амал устида муҳандис-меъморлар билан баҳс-лашар, ҳар кичик нуксон олдида аёвсиз эди.

Бир кун чошгоҳда у, хотиралар уммонига чўмганча, Ҳабиба ҳамроҳлигида, Шердор мадрасасини илк бор кўргандек завқланиб томоша қилаётганда, қулоҳу яқтак кийган дарвешнамо бир кимса рўпарасида тўхтаб таъзим қилди.

- Бир қошиқ қонимдан кечинг, маликам.
- Мақсадингиз недир, дарвеш?
- Камина олис элдин элчидирмен.
- Унда нечун саройга бормадингиз?
- Бу аҳволим билан дарвозага йўлатмадилар.

Ноўрин савол ташлагани учун Мохбону бир қадар ўнғайсизланди ва дарвешга бош-оёқ разм солди. Сал даядил тортган дарвеш дархол қўйнидан найча қилиб ўралган мактуб чиқариб узатди ва нари жила туриб: «Керак бўлсам шу атрофдан топарсиз!» — дейишни унутмади.

Ажабо, ўзини харчанд бепарволикка урмасин, Мохбону кўпдан бери интизор кутаётган одами билан учрашгандек ғалати орзикар, юраги нотинч тепар эди. Чўндек кўринаётган қовозни бағрига босганча, Ҳабибага ҳам кўрсатгиси келмай, Шердор мадрасаси сари шошилди, қайси бир бурчакда паналади-да, азалдан таниш ҳуснихатга кўз югуртирди:

«Маликам, жони жаҳоним, дуойи саломдин сўнг маълумингиз бўлсинким, камина Мовароуннаҳр заминидан беҳад йироқдамен, фироқ масофа қиёфасида орамизда кўндаланг эрур, алҳол, англагким, харчанд олисда бўлишимга қарамай, кўнглим сизга қошу қобоқ орасидек яқиндир.

Офарин, бул кунда бахт қуши йўлдошингиз бўлганидин хабар топдим. Сизни чин дилдан муборақбод этурмен ва тақдир зиммангизга оғир мажбурият юклаганини эслатиб қўйишни ҳам бурчим санаймен.

Камина тагин эшитдимки, сиз тожу тахт ихтиёрини олган ҳамоно, вилоятда адолату фароғат ўрнатиш муддаосида қаттиқ бел боғлабсиз. Бул каби сабъ-ҳаракатга киришган сиздек оқилани Яратган эгам илоё ёмон кўзлардин асрасун.

Ҳожатбарор зот масъуд онларимда камина этагини тутган шогирд Абдуллоҳ Завқийдир. У, жиддий мулоҳазадан сўнг, ота-онаси билан дийдор кўришишни муддао билиб, Самарқанд сари жўнади. Йигит шижоати камина учун гоаят қўл келди, саломнома битиб, ани сизга етказишни ўтиндим.

Камина бул кунда Ҳирот отлиг шаҳри азимда гариблик дарду аламини ютмакдамен, таассуфки, ҳар лаҳза соғинч дилимга илинж солиб, она юрт томон судрайдир.

Икки йилча муқаддам Самарқанд фуқароси бўлмиш бир таниш кулолни учратдим. Анинг барини кўзларимга тўтиё қилиб суртар эканмен, гурунг қилиб билдимки, шўрлик волидам, устози қадрдонларим Муҳаммад Дарвеш, Мулла Абдужаббор дорилбақо сари рихлат қилмишлар. Шунда ҳудудсиз дунё қафасдек тор кўринди, кўҳна очунда бирор яқиним қолмаганини ўйлаб ўқиндим, чўкдим. Фақат сиз учун аталган меҳрим чарх

хўрликларидин устун келиш, жабру жафоларни босиб ўтишга ундайдир.

Маликам, инонинг, бул фурсатда камина ягона тилак билан тирикмен: дийдорингизга бир боқсам ва Самарқанд заминидин икки газлик паноҳ топсам!»

Мактуб адоғида шер ва оху сурати мохирона иншо этилган эди.

Такдирдан бу хил мурувват кутмаган Моҳбону ўзини йўқотар даражада гангиди, кўкси аллатовур жўшиб, бир мактубга, бир изидан келган Ҳабибага хайрон-хайрон кўз ташлади, сўнг канизакни аста кучиб, елкалари силкина-силкина баралла йиғлаб юборди.

Кечки пайт сабру қарори чидамаган Моҳбону бир кўриниб йўқолган Абдуллоҳ Завқийга чопар жўнатди ва сабрсизлик билан эшикка термилиб ўтирди.

Олис Хиротдан келган дарвеш қиёфали элчи Мирзо Улуғбек мадрасаси ҳужраларидан бирида хурракни уриб ётган фурсатда қўлга тушди ва зумда ўзини муаззам арк бўсағасида кўрди. Махсус ходимлар аввал ҳаммомга солишди, қарийб кўрпалаган соч-соқолини текислашиб, озода кийинтиришгач, жадал суръатда Моҳбону ҳузурига олиб боришди.

Малика ранг-рўйидан хушфеъллиги ва тийраклиги сезилиб турган йигитдан Муҳаммад Аваз аҳволини қайта-қайта суриштирди, суҳбат охирлагач, ҳам кўнгли бир хил юнаб, ҳам ҳадди сиғиб деди:

— Мавлоно, малол билмасангиз, камина ҳам сизга юмуш юкламакчимен, яъни энди Хирот сари, устозингиз қошига сарой номидин элчи бўлиб борурсиз!

Абдуллоҳ Завқий камоли эҳтиром билан розилик изҳор этиб, эшикдан тезгина тисарилиб чиққач, Моҳбону жимжит хобгоҳда ёлғиз қолди, тунни бедор ўтказиб узундан-узон мактуб битди.

Мактубни қизғин дуойи салом айтиш ва орзу-армони-ни баён этиш билан бошлади, сўнг Муҳаммад Авазни гиналарни унутишга чорлаб, тезроқ Самарқанд сари қайтишини, Регистонда бошланган муаззам обида қурилишида қатнашмоғини ўтиниб сўради, охирида падари кўпдан бери уйқусизлик касалига чалинганини, баъзан кечалари унинг номини айта-айта алахсираб чиқишини тавсиф этишни ҳам лозим топди.

Моҳбону тонг бўзарганда мактубни тугатиб, енгил нафас олди, уйқу тарк этган кўзларини юмганча, бир зум ўй сургандан кейин, маъюс кулди-да, битик тағига шер ва оху қиёфасини нозик қилиб чизди...

ХҮКОЯТАР

АЛАНҚУВА

*Улуснинг эру аёли, каттаю кичи-
ги Аланқувага бош эгиб келдилар.*

Мирзо УЛУҒБЕК

Бугун заррин нақшлар билан безатилган муаззам саройда илгари кўрилмаган, кўрилган бўлса-да, билинмаган низоли-нохуш ҳолат ҳукмрон. Маъюслигида ҳам кўркамлигича қолган малика Аланқува, тахтда эмас, чўғ устида ўтиргандек алфозда. Дубулға ва жиба-жавшанда салобат касб этган жанговар кийфали аъёнлару боёнлар жангу жадал, ов-шикор ҳадисини олишганини пайқаш кийин эмас. Лекин ҳозир улар ёкимли эрмакларини унутиб, хорғин-хомуш, ғамгин-аламнок тарзда бутунлай ўйга чўмишган, нигоҳлари зимдан Аланқувага қадалган, гўё мунаққаш тахтга тилла узукка қўйилган гавҳар кўздай ярашиб тушган малика ҳусни камоли ақлу ҳушларини тамом ўғирлаган...

Аланқува ҳаргиз сезадик, салтанат устунлари ўзидан ортик даражада ранжиган, улар шунчалар тўлиб-тошганки, ана-мана устига от солишмаса! Яхши ҳамки, андиша ва иззат-ҳурмат йўриқлари, қолаверса, салтанат ва ҳукмдорга содиқлик ҳақида ичилган қасам ўртада кўндаланг. Шулар боис аркони давлат сукутда, ичидаги зардаю захарни тўкишга ҳадеганда ботинмаётир. Аммо, минг кўрқокнинг бир ботири бўлганидек, саройнинг қайсар жасурлари ҳам йўқ эмас. Шулардан бири — бош вазир Улон Қўнғур эди. Ҳамма, жон ширин деб, нафас ютиб турган дамда, у, бир эмас, бир неча марта пичинг отиб улгурди. Шунақа кесатдики, Аланқува устига улкан қоя қулагандек ҳолга тушди. Очиги, малика бунинг туркига тўйган, ҳа, аламзадалар ичида энг бетамизи шу одам!..

Аланқува аркони давлатидан ҳам, тожу тахт ташвишидан ҳам нолимоқчи эмас, эл-юрт сўрашда қийналиб қолган жойи йўқ, улус пешонасини силашда бобокалонлари Улуғ Турк ёки Ўғизхондан қолишмайди. Ҳаргиз

борлиғига зирапчадай азоб берган нарса бошка: бирламчи, аёллиги, иккиламчи, Тангри таоло саховат билан ато қилган, не-не шахсуворлар бағрига ўт қалаган чехраи малоҳати! Рост, аклу идрокини қўпганда тағин ҳам тўкис туюладиган ҳусни туфайли боши ғалвада!..

Ахир, не қилсин, анчадан буён, Курлос элида сал кўзга кўринган тирик жон борки, бари изида гирёну нигорон... Кўпроқ тили ва дасти узун оксуяклар атрофида парвона бўлишади. Дибун Баёнга аймақдош эканликларини пеш қилишни ёқтирадиган казо-казо амалдорлар сира кун беришмайди. Ҳозир овозига зўр бераётган Улон Кўнғур бахти қайтган Дибун Баённинг туғишган акаси эди, шунинг учун ҳам маликани тани маҳрамликка олиш учун факат ўзини муносиб санайди. Урфимиз эҳтиёжи экан, укам бевасига етишмагунча қўймайман, деб қасам ичган. Аланқува рад бергани сари, қайсарлик отига қамчи босади, қисқаси, Дибун Баён ёруғ дунёни тарк этгандан бери кечган етти йил дилидаги ўтни ўчиrolмай, аксинча, бадтар аланга олдирди.

Бугунги мажлисда кутилмаган масала устида тортишув бораётган эдики, буни ўйлагани сайин Аланқува ерга киргудек бўлар, тилига тайинли бир калима келмас эди.

Улон Кўнғур бир неча бор рухонийлар пешвоси Шигемун Бурҳон билан бекитиқча кўз уриштирди. Анча қартайиб қолган бўлса ҳам куч-қувватга тўла қохиннинг совуқ порлаётган нигоҳи кўп нарсадан огоҳ этаётган эди. Аниқроғи, у Аланқува, факат тожу тахт эмас, бутун улус, қолаверса, ўзи шаънига тегишли сирни ўлиб-тирилиб яшираётганини сезиб-билиб турар ва шу сабабли тобора тажанглиги ортаётган эди.

Шубҳали нигоҳлар лаҳза сайин Аланқува жигарбағрини тешиб ўтаётгандек туюларди. Ахийри, шунақа тўлиб, шунақа ўкиниб кетдики, кейинги кунларда бошига тушган савдони очиб ташлаш учун чоғланди. Лекин дарҳол шайтонга хай берди, ҳар қанча дилидан чиқариб, қуйиниб сўзлагани билан ишонишлари қийин, ҳозирча сабр қилади, сабр!

— Маликам, тожу тахт хиёнатни хушламас! Наҳотки, шунга ақлингиз етмаса?

Энди Аланқува тахтда тўкилиб қолди, анчагача номаълум нуктадан кўз узмади. Сираси, бу кесатиқ, Шигемун Бурҳон оғзидан чиққан эса-да, асли Улон Кўнғурга

тегишли эканлигини пайкаган эди. Мияси айниган кохин кўпдан бери бош вазир ноғорасига ўйнаётир, хуфиялар хабарича, уни хукмдорлик мартабасига кўтариш учун онт ичган эмиш!..

Аланқува гохо, ёруғ дунёга сифмай, тожу тахтдан воз кечгиси келиб кетади. Лекин, нафсидан бошка ҳеч нарсани ўйламайдиган Улон Қўнғур улуғ мансабга миниб қолиш эҳтимоли борлигини ўйлаб шаштидан қайтади.

Аланқува, аввали-охири йўқ ташвишлардан тўйгани устига, теварагини ўраган, игнадан туя ясайдиган турли тоифали кимсалар қиладиган даъволар ва иғволардан чарчади.

Биладики, беш кунлик дунёда фақат ўз ўлчови, ўз тошу тарозиси билан яшаб, нукул тирноқ остидан кир кидирадиган одам узокқа етолмайди. Кейин, тожу тахт каби, инсон умри ҳам омонат, шу даражада омонатки, буни қадимда улуғлар борица англашган ва келгусида асқотадиган жамики муҳим ўғитларни айтиб кетишган...

Ахир, Улуғ Туркхон издошлари саналмиш Кунхону Ойхону Қорахону Ўғизхондек шерлардан вафосини аяган чарх уни ҳам тоабад кафтида кўтармаса керак. Иложи канча, ахийри бир кун армон билан ёруғ оламни тарк этади. Шунинг учун ҳам, тақдир айвонида, айшу ишрат сурмак тилагида, иззати ва ғурурини бой бериб, бемаврид сўлган хожаси арвоҳини чиркиратиб қўйишни истамади. Эпиғига келган совчилар сурлигидан чарчаса-да, харғиз: «Дибун Баён юрт тахтидан тушган бўлса бордин, аммо қўнғлим тахтидан тушган эмас!» — деган гапни такрорлашдан чарчамади.

Аммо, буни қарангки, дафъатан кутилмаган савдога дучор бўлиб, ушбу дақиқада аркони давлати қолида юзи шувит бўлиб турибди.

Яна бир эътиборга молик андиша дилини жиз-жиз ўртамоқда, ахир, у, фақат улус дарди ва қувончига шерик малика — подшоҳ эмас, эрта ўрнини билдирмай юрт сўрайдиган бири-биридан ширин болажонларга тиргак бўлган она!

Аланқува волидалик масъулиятини эрта-кеч қайта-қайта хаёлидан ўтказар эди, ана шунда айниқса мияси ва жамики томирлари зиркираб кетар, бўйнидаги хали биров билиб, биров билмаган гуноҳи яна ҳам оғирроқ ва даҳшатлироқ туюлар эди.

Кўз очиб кўргани бўлмиш Дибун Баёндан икки гул-

дек ёдгорлик қолди: Билгадай ва Бекчидай. Ўғиллари исмини Дибун Баён ўзи қўйганидан чексиз фахрланар эди. Асосан бир нарсани: ҳар бири қадим ва қутлуғ шажарага муносиб бўлишини орзу қилар ва шу йўлда ҳар неки борини тиккан эди...

— Маликам, сафсата шунча қўпки, қайси бири рост, қайси бири ёлғон, ажрим қилмак қийин, — ногоҳ зил жимликни бузди Улон Қўнғурнинг дўриллаган зардали товуши. — Балки ечимни топмак учун ўзингиз қўмак берурсиз.

Нима қилсин, барини бир бошидан сўйласинми?

Кутилмаган ходиса ўлдим-қуйдим қилиб юрган баҳодирлар ноилож попуқларини пасайтирган, ҳатто Улон Қўнғурдек қайсар тақдирига тан берган кунларда рўй берди. Ногоҳон тарқалган хабар ашаддий жазманларига тип-тиниқ ёз осмонини титратган гулдирак янглиғ таъсир қилиб, бариси қайтадан бошланди.

— Маликам, жамоа мунтазир жавобингизга!..

Энди Улон Қўнғур ботиний бир зуғум билан хитоб қилди.

Асаби тап-таранг тортилган Аланкува ҳамон юрагини очиш ёки очмасликни ўйлаб иккиланар, қандайдир ҳадик ва андиша билан йўғрилган шубҳа журъатини сўндириб ташлаган эди.

Худо ҳақи, ҳали-ҳали аклига сиғмайди: бир жихатдан тану жонини ўпириб, бир тарафдан дилини ажаб орзу-ҳавас билан тўлдирган ўша учрашув қандай рўй берди?

Ўша кеча Дибун Баён ҳаёли билан машғул бўлиб, у билан ўтказган шуқуҳли онларини эслаб, оҳ чекиб ётар эди. Соғинч битмас-туганмас зориқишга айланган фурсатда, ёпирай, дераза туйнугидан бир даста нур сизиб кирди ва юраги ларзон-ларзон тепа бошлади.

Орадан қўп ўтмай яна ҳам ғалатирок ҳол кечди: бир хил бўлиб, самовий ёритқичлар залвори ва буржлардан тўкилаётган симобий шарора нафасини туйди.

Кейин эса... оч ноформон қуюн каби ҳарир товланган ёвду Чинни бўлмасини тўлдирди. Шоҳона жиҳозланган, деворларига нозик нақшлар чекилган мухташам хона гўё қўпириб-тошаётган қудратли уммонда сузарди, тааж-жубки, бош-адоғи йўқ мавжлар қўйнида Аланкува ҳам чирпирак бўлиб айланар эди.

Хадемай тўлқинлар бир нуктада йиғилди ва гўё Алан-

кува юраги кок иккига ажралди. Аниқроғи, эс-хуши оғиб, ақлу гидрокидан адашди, ахир, ўнг деса — ўнгга, туш деса — тушга ўхшамас, рўпарасида бир йигит бўй ростлаган эдики, худди Дибун Баёнга қиёфадош: ихчам кузалган соқоли ва жингала сочи келишган буғдойранг бетига муносиб, ранг-рўйи оқиш-сарғимтирга мойил, манглайи кенг, қошлари пайваст, хиёл қисик кўзлари тик боқишли, боринги, бутун борлиғида шижоат жам!..

Ахийри, Аланкува ўзини қўлга олди, қиска мулоҳазадан кейин бўлма ўртасида савлат тўкиб турган хушрўй меҳмонни Тангри элчиси — яхшилик ва файз-барака ташувчи Маъбудга қиёслади.

Қиёт уруғига мансуб барча қондошлари катори, малика ҳам осмоннинг қайсидир каватида жойлашган Саодат буржида шундай фаришта истиқомат қилишига ишонар, ҳатто узун тунларда ғойибона суҳбатга киришиб, ундан ишонч билан нажот ҳам кутар эди. Илтижосини эшитган бўлса керакки, мана, ўша Маъбуд — жафокаш ер ҳомийси қошида ҳозир у нозир бўлиб турибди.

Аланкува, шу хил мулоҳазалар билан ўзини овутиш учун ҳар қанча уринмасин, бирдан ваҳимага тушиб, тунги соқчиларни чорламоқчи бўлди. Аммо нигоҳи сирли чақнаётган нигоҳ билан тўқнашди-ю, фикридан қайтди. Яъни, Маъбуд ўзи сари одимлай бошлаганини кўриб шонлиб қолди ва зумда ўзини ўт-олов қучоқда кўрди, қисқаси, ўша қучоқда тун бўйи тўлғана-тўлғана бор дунёни унутди...

— Маликам, бўлари бўлиб, бўёғи синибдир, энди нимадан хайкасиэ? — Улон Қўнғур мажлис аҳлига қувлик билан назар солди. — Қасални яширсангиз иситмаси ошқор қилур!

— Вазири аъзам, қўпам ҳаддингиздан ошманг, — деди Аланкува, иложи борица ўзини босиб. — Не қорхолга ҳакамлик қиласиз, ўзингиз ҳам билмайсиз.

— Аммо сарой хос табиби ва мунажжими Шигемун Бурхон аллақачон суюнчи ундирмиш. Бизга фақат нимага бошқоронғу бўлганингиз қоронғу, қолгани қундек равшан!..

Аланкува яққол кўрди: ҳамма бош ирғаб, бош вазир фикри ростлигини тасдиқлади. Сал пойгақда қўл қовуштирган Шигемун Бурхон Тангри ва тақдирдан нолигандай тўнғиллаб қўйганда адо бўлаёзди. Сўнг улур лашкарбоши Арлон Қумқуюнга умидворлик билан назар ташлади.

Аммо саркарда ранг-рўйида хайрихоҳлик нишонасини кўрмади. Туман саркори — йўлбарс терисидан калта камзул кийган Тўқтош Қиёт, Найман қалъаси беги Билгич Қанотли, найзасини уч туғ беаган номдор ботир Чўнгбош Қорувли, қайсидир савашда Дибун Баён илкидан тилла сопли туркона шамшир совға олган Олқор баҳодир афту башараларидан ҳам захар томаётган эди.

Ҳайҳот, мана шуларми хали ишониб юрган тоғдай-тоғдай суянчиқлари?

Аланқува, бирдан ёлғизлик тусаб, аркони давлатга ижозат берди. Муаззам хобгоҳда ўзи билан ўзи қолгандан кейин кўз ёшлари ёноқларини шашқатор ювди, ахир, инон-ихтиёри ўзида эмаслигини бу гумроҳларга қандор тушунтирсин?

Накшинкор эшикдан шовурсиз кириб, остонада қад буккан хос мулозим — Сори Найман товушидан хаёли бўлинди. Ҳузури муборагига Хитой подшоҳи элчиси Ким Суно, Ҳинд тупровидан ташриф буюрган барахман Гавур Мохан кирмоқ ва совға-салом топширмоқ ниятида экан. Лекин ҳозир, биров билан суҳбат қилиш нари турсин, кўнглига кил ҳам сиғмасди. Шу боис учрашувларни ортга сурди-да, хобгоҳ тўридаги махсус эшикдан шошилмай чиқиб, безатилган кенггина йўлак орқали ётоғи сари йўналди.

Аланқува ётоғига кирар-кирмас бутун вужуди аллатовур жимирлаб, кўз олди қоронғилашиб кетди. Юраги кинидан отилиб чиккудек бўлиб нотинч тепа бошлади. Ахир, бари сиру синоат мана шу тўрт девор, нафис безаклар, деразага тутилган ҳарир дарпардалар, парлўла-болишлар ва кўрпа-кўрпачалар гувоҳлигида кечган эмасми?

Рўпарасида кўпириб-тошаётган нур-уммон қай тахлит Маъбудга эврилганини хали-хали ақлига сиғдиролмайди. Кейин ўзини олиб кочди, аммо қутилиш иложи бўлмади. Кўзлари ёнаётган йигит аста кўтариб, бағрига босганча, тўшак сари олиб ўтди. Тўшакда авайлаб, ёқимли эркалаганлари бир умр ёдидан чиқмаса керак. Эрибгина, роҳатланиб ётаркан, пайқовдики, қорувли бадандан нозик жисмига бир қувват кўчаётир, жўшиб тепаётган юраги бўйлаб, томирлари ва ҳужайраларига бир ҳарорат сизиб-сингиб бораётир!..

Рост, Аланқува тун бўйи Маъбуд билан бир тану бир жонга айланди. Илгари эҳтирос ўти тани-жонини бу

кадар ёндирганини эслолмайди. Ниҳоят, тонг арафасида, ҳаяжони ва орзиқишини босолмай шивирлади:

— Эй, шунқор, не-не шохлар забт ётолмаган кўнглим кўрғонини бунча осон забт ётдинг? Айтгил, кимсан?

Маъбуд жавоб қилмай жилмайди, лабларидан қайта-қайта қайнок бўса олгач, оппоқ лочинга айланди-да, очик деразадан осмону фалакка парвоз қилди. Ана шунда у яна гангиб, дили алғов-далғов бўлиб кетди.

Мана, уч ойдан ошди, ҳар тун, кўпинча сахар чоғи, Маъбуд Аланқувани ўшандай эркалаш учун келади. Очиғи, йигит қўллари ҳароратига шу қадар ўрганиб қолдики, энди ўша қўлларсиз ҳаётини тасаввур қилолмасди. Энди у малика эмас, муҳаббат қошида таслим бўлган оддийгина маъшуқа! Тожу тахт билан бир қаторда, ўғилларини ҳам унутди, нима қилсин, ахир, бошқа чора тополмади.

Ажабо, қуёш мағриб сари оғаверса жонида жон, ҳолида ҳол қолмайди, қафасдаги қушдек ўзини ҳар ёнга уради. Кўзлари олис буржларга нигорон бўлаверади. Борлигини нимадир ўртайди, бу нарса соғинч эканлигини билса-да, эътироф ётолмай, ўзидан яширишга уринади. Лекин қаники эполлса! Оҳ, шунчалар ёмон дард экан-да интизорлик!..

Хайриятки, Маъбуд кўп зориктирмай, қоронғи кечани ой қаби ёритиб, ётоғига киради. Ўша захоти Аланкува қарчиғай қаби бағрига отиради. Чўғ қаби куйдирадиган қувватни қайта-қайта туяркан, руҳи-жони исийди, тасаввури тиниқлашиб, кўнгли яйрайди.

Сираси, Аланкува бир кунмас-бир кун шундай бахтиёрлик насиб қилишини етти ухлаб тушида кўрмаганди. Ўша кечадан бошқача бир оламга тушиб қолган, бошқача ҳаётни бошидан кечираётган эди. Шунчалар сархуш эдики, эрта нима бўлиши билан заррача кизикмасди. Гоҳо, тонг арафасида, Маъбудни шоду хуррам кузатиб қўйгач, бирдан жиддий тортиб, маъюс бўлиб қолар, эрта барини гўримга олиб кетаман, деган ҳаёл билан ўзини овутар эди.

Алтангки, тақдир бу нияти билан ҳисобланмади ва бари тескари кетди. Бугун у — иккикат, сирини фош қилаётган жонни гоҳ дераза, гоҳ туйнук оша ётоғига мўралайдиган фариштадан орттирган, хайхот, буни айтса, ким ишонади?

Аланкува, пароканда ўйлардан бўшамай, бахтиёрлик

билан бахтиқаролик ўртасида изтироб чекар, кимдан мас-лаҳат ёки ёрдам сўрашни билмас эди.

Мана, куёш ботди, бутун борликни қоронғилик пар-даси қоплади, лекин у буни сезмай қолди. Хос мулозим кечки овқатга таклиф қилганда, иштахаси йўқлигини ба-хоналаб, ётоғини тарк этмади. Вужудини таниш ҳаяжон чулғар экан, аста бориб деразани очди. Қаср олдидаги бўйчан дарахт шохлари орасидан фалакнинг қайсидир нуқтасида жило бераётган даста нурни илғаб, яна орзиқ-ди. Даста нур поёнсиз маъво бўйлаб кела-кела хонаси-ни тўлдирди-да, ўша захоти ўктам йигитга айланди.

— Шунқорим, ерда менга кун йўқ, дуч келган кимса шўрлик жонимни хўрлайдир, — ўтли кучокда эрибгина ётган Аланқува зорланди. — Ўтинаман, мени ўзинг би-лан ола кетгин. Маконинг қайда бўлса, ўша ерга ола кетгин!..

Маъбуд жимгина нақш олмадек қизили тарам-тарам ёноқларини силади, нозик бўйни оша сийнасини босқин қилган сунбул сочларини силади, сўнг, кўзларига тик боқди-да, иложи йўқ маъносида бошини сараклади.

Оппоқ лочин тонг арафасида учиб кетганда, у пар тўшакда кўз ёшларига фарқ бўлиб ўтирар, билдирмай ўтган тун бахш этган роҳату фароғат ўрнини энди азоб-уқубат эгаллаган эди.

Хар кеча, висол лахзаларида, Аланқува ҳалиги ўтин-чини такрорлайверди, ишқ шаробидан масту масрур Маъ-буд эса юмшоқлик билан рад жавобини бераверди.

Аксига олиб, бир эрта, хобгоҳ бўсағасида ким билан-дир саломлашиб турганда Шигемун Бурхон келиб қол-ди. Негадир коҳин авзойи бежорок эди. Қовоғидан қор ёғдириб, рўпарасида тўхтади-да, истехзоли нигоҳ билан бошидан оёғига қадар разм солди. Сўнг, бир оғиз сўз қотмай, ўша алфозда бурилиб кетди.

Орадан кўп ўтмади, бутун саройни, ҳатто бутун мам-лакатни ақл бовар қилмас миш-миш тутди. Хосу авом пана-панада ғийбат билан машғул бўла бошлади, оғзига кучи етган ҳам, етмаган ҳам орқаворотдан таъна тошла-рини отар эди.

Мабодо ғалва шу йўсин давом этса, тожу тахтдан ажралгани етмай, тошбўрон бўлиши тайин эканлигини тўласинча англади. Қайси куни эрталаб, ўзини тошойна-га соларкан, бир хил бўшашди. Ахир, қорни анча-мунча дўмпайиб қолибди. Лаънатга учрагур Шигемун Бурхон элдан бурун овоза қилганича бор-да.

Аланкува юраги остидаги жонни ўзидан ҳам, бегонадан ҳам жон-жаҳди билан яширди. Лекин, бекитганига яраша, борлигини ошкор қилмаса экан. Мана, кўриб қўй, дегандек, юм-юмалок бўлиб турибди. Энди ҳар қанақа уриниши бефойда, бас, сирни очади, барини айтади, ажаб эмаски, ишонишса-да, машъум жазони бекор қилишса! Жазо муқаррар бўлган тақдирда ҳам, сал енгил тортиб, ўлим билан хотиржам юзлашади.

— Ҳамма эшитсин. Бош вазир жаноблари, сиз айниса қулоғингизга қуйиб олинг, — аркони давлат тўпланган ҳамоно дангал сўз бошлади Аланкува. — Мени бекорга камситасиз, аҳволим аслидан беҳабар ҳолда тиш қайрайсиз, билингким, ихтиёрим ихтиёримдан хорижда!

— Маликам, биздан ўтган айб битта: саройингиз остонасига етти йил бош қўйдик, етти йил қўнглингизга қарадик, ҳар сўзингизни қулоғимизга ҳалқа қилиб тақдик, — икки қадам олға босди Билгич Қорувли. — Эвазига не топдик? Тилга олиб бўлмас хорлигу хиёнат! Иффатингиз тимсолида номус-оримиз топталиб, иснодга қолганимиз ортиқча!

— Эл бежиз айтмаган: аёл макри қирқ туяга юк бўлур, — деди Олқор баҳодир, оғриниш билан. — Сиз гуноҳингизни ҳаспўшлаш мақсадида, биз каби адолатпеша зотларни ерга урмакдасиз.

— Яна тухматми, баҳодир? — деди Аланкува афсусланиб.

— Баҳодир, маликам бекорга қуйинмас, дарҳақиқат сал ақлни ишлатайлик, — қутилмаганда Аланкувага ён босди Тўктош Қиёт. — Ахир, киши ўзи кўрмаса, қоя панасида илон қулча уриб ётурми ёки қашқир ухлар, қаромат қилолмас.

— Эй, зўрлар зўри, офарин, топиб сўйладингиз, — яна ҳам тетиклашди Аланкува. — Охиригача эшитинг. Бас, сўзим пири калонимиз Улуғ Туркхон ҳимматидан бўлғай!

— Хўш, хўш? — гулдиради Улон Қўнғур.

— Тангри иродаси билан калламни ҳам, дилимни ҳам тақдир синовига тикдим, — давом этди малика. — Айтганим ўзимга чину сизга ёлғон экан, келинг, бир талбир кўмагида буни тафтиш қилгайсиз, яъни, эрта хуфтондан ётоғим атрофида назоратда тургайсиз.

— Бунингдек оворагарчиликда не маъно? — деди Улон Қўнғур тўрсайиб. — Қани, осмон ва буржлар

сирдоши Шигемун ота айтсин, ушбу айёмгача тепадан, одам юз кўрсатмоғи нари турсин, бир дона чалпак тушганми?

— Вазири аъзам, такрор айтаман: эрта кечдан кўрғоним атрофини ўрагайсиз, ўша ташрифга гувоҳ ўтмасангиз, жазоим тайин: тожу тахтдан мосуво айлаб, оёғимдан айғир думига бойланг-да, жазирама сахрога ҳайданг.

Хобгоҳни ола-ғовур ва шивир-шивир тутди, ниҳоят, жимлик чўкиб, барча улуғлар ушбу кутилмаган шартга рози бўлишдан бошқа чоралари йўқлигини билдиришди.

Ҳамон ғашлиги тарқамаган Аланқува недир шубҳа ва истехзо кўнган башараларга бир-бир тикиларкан, хаёлида кўркам кадди-комат гавдаланди. Сираси, у Маъбуд садокати ва интизомига қаттиқ умид боғлагани туфайли ҳалигидай қалтис йўлни танлади. Насиб қилса, Кўк элчиси ёлғиз ва химоясиз қолдирмайди, ҳамдарду ҳамдам бўлгани қайта-қайта учиб келади.

Мажлис ниҳоясига етган ҳамоно Аланқува анча енгил тортди, яна Маъбудни эсларкан, неча маротаба юраги остидаги жон аста-аста қимирлади.

Кўпдан бери шунақа бўлади, тез-тез боши айланиб, кўнгли аччиқ-шўр ёки нордон тусайди. Ҳар хил мева-ларга ўч бўлиб қолди.

Баъзан узун тунлари уйқуси қочиб, пар тўшакни қучиб ётганда, ногоҳ қулоғига: «Мен борман, тирикман, нафас оляпман!» — деган шивир чалингандек туюлар, шунда ўзини қўйгани жой тополмас эди.

Мана, қуёш уфқ ортидаги манзилига жўнади, дераза орқали хира тортаётган поёнсиз бўшлиққа тикилиб турган Аланқува негадир Чинни бўлмасига сиғмай хўрсинарди, ҳатто дастурхонлар тузалган, шўх-равон куй-қўшиқлар тутган Зумрад ва Товус бўлмаларида ҳам кўним тополмади.

Ахийри, хос канизларидан бўлмиш Зарнигорни қошига қорлаб, қорбоғ ўртасидаги Лола кўшқида жой ҳозирлашни буюрди. Қачондир Дибун Баён курдирган, деворларига оч қизил мармар ёпиштирилган, рўпарасида фавворали сарҳовуз бўлган шинам кўшқни беҳад ёқтирарди, ҳатто бу масканда кун ора кўп кишилиқ машварат, кўнгилочар ўйин-кулги, шохона базмлар уюштириб турар эди.

Лекин ҳозир мақсади бутунлай бошқа: Тангри таоло элчиси саналмиш Маъбудни кўшқ гирд атрофини ўраган баҳаво-очиқ гулзорда кутиб олишни тилади, токи адолат

ҳимоясини бир четда қолдириб, йўқ ердан мудҳиш интиқомга бел боғлаган аламзада каслар уни яхшироқ кўришсин...

Зумда ораста қилинган Лола кўшки шийпонида, сархил ноз-неъматлар билан тўлдирилган хонтахта ёнида, исмсиз ҳисларга берилиб ўлтирган Аланқува ҳаёли ногоҳ Саодат буржи билан боғланди.

Ногоҳ фалак салтанати тоабод барқарор эканлиги ҳаёлидан кечди, сўнг аллатовур тўлиқди-да, кўзларини бир юмиб-очди, қараса, фалак энқайиб кела-кела шаҳар теграсига туташган, уфққа сиёҳранг парда тутилган, ён-атрофни чамандек очилган чечаклар атру бўйи тутган, дарахт шохларини эгаллаган қушлар вижирлаши авжида, ораста-сўлим хиёбонларда охулару сайғоклар, қум-рилару товуслар сайр билан машғул...

Бир маҳал кўшк пештоқи узра кўзларни қамаштиргудек оппоқ шуъла чарх урди, сўнг, тарам-тарам ёйилиб, тарам-тарам бирлашиб, гулзор четида кўнди. Жониворлар бир-бирларига мастона суйқанишар экан, тезда тип-тиник ҳарир парда ичидан тик қоматли йигит чиқиб келди.

— Хайрият, шунқорим, қутқаздинг, — ҳамма ёқни мўру малаҳдек босган ҳалойик ниғоҳини туйган кўйи Аланқува мамнунлик изҳор этди. — Келмай қолсанг нима қилардим?

— Маликам, хотирингизни жам қилинг, орамиздаги битим хайрлидир, омадки, бу битим Тангри тарафидан ўқилган никоҳ шарофати билан дунё тургунча тургай!..

Аланқува дона-дона қилиб сўзлаётган Маъбуд оғзига меҳр билан тикилиб қолди, ўша илоҳий никоҳ қанчалар шарафли эканлигини ўйлар экан, бирдан мияси тарки очилиб кетгандек бўлди. Бу муждани авваламбор катта даъволар қилаётган Улон Қўнғур эшитсин, ҳа, эшитсин-да, алам бармоғини тишласин!.. Ушбу дамда, биладикки, у, нияти бузуқ шериклари билан биргаликда, қайсидир дарахт ёки девор ортидан кўшк сари ичи тирналиб назар солаётир. Тилидан бол томаётган йигитни тажовузкорга менгзаб, қаҳру ғазаб ўқиға нишон қилаётган бўлса ажабмас. Турқи қурсин, асли, укаси Дибун Баён жонига чанг солган ва унинг гулдек умрини ҳазон қилган шу баттолнинг ўзи эканини қошки билмаса? Муаззам тахт, тилла тож, сулув аёл ҳақиқий шуҳрат ва роҳат-фароғат бўлиб кўринган-да кўзига. Кеч бўлса ҳам

Аланкува баридан хабар топди, аммо борлигини қакша-тиб юборган айрилиққа чора тополмади, узун кечаларда оху фиғон чекиб, бўзлашдан нарига ўтолмади...

Улон Қўнғур бошлиқ таъжибчилар кўкдан тушган бир ховуч нур ўктам йигитга айлангани, ақлу ҳушидан адашган Аланкува ўзини унинг бағрига отганини лолу хайрон кузатишди. Бариси малика айтгани каби рўй берган, бариси тушга ҳам кирмайдиган мўъжиза эди.

Мана, маҳобатли ва кўркем Лола кўшкини ўзгача шукуҳ қамради. Бутун борлиққа чўккан теран жимлик аро масрурона жуфтлашган икки юрак дукирлаши эшитиларди, холос.

Тирик жон борки, бари уйкуда, фақат бир киши — Улон Қўнғур бедор, хали у ёр-ошнаси билан чорбоғ дарвозасига қадар борди-да, сўнг хуфия изига бурилди, хозироқ шийпонга бостира бориб, Маъбудни чавақлаб ташламоқчи бўлди. Хар холда у одам сиёғида юрган жодугар ёки иблис эканлигига аллақачон ишонч ҳосил қилган эди.

Улон Қўнғур мудхиш режалар тузганидан беҳабар Аланкува ўз тилакларига ғарқ эди. Юраги остида мурғак жон эҳтиёткорона қимирлаб қўйганда, хар гал руҳи юксалар, эртанги кунини янада орзикиб кутар эди. Тунда Маъбуд пайдо бўлган заҳоти қачондир йўқотиб қўйган кўнглини қайта топгандай қувонар, Маъбуд қорачиқларида мавжланган уммонда чўмила бошлаганига заррача шубҳа қилмас эди.

Ажабки, Аланкува мудом навбатдаги тундан кўп нараса умидвор бўларди, нималигини аниқ билмаса-да, умид қилишдан чарчамасди. Ва бир кунмас-бир кун у билан осмону фалакка учиб кетишига амин эди.

Мана бу оқшом ўша ниятини бошқатдан ёлбориш билан эслатади, розилигини олмагунча қўймайди, нозу истияно билан бўлса ҳам эритади. Сўнг, ох, фақат ўзи эмас, юраги билан ҳам сирлашиб, интихосиз туйғулар мавж уриб ётадиган кўзларида чўмилади.

Аланкува Чинни бўлмаси бурчагида ўрнатилган тош-ойна олдида қўйманиб жилмайди: сутга чайилгандек рухсорини кўрган ой ёки офтоб ҳасаддан қуйиблар кетса ажабмас, жодули шаҳлолари қошу киприклари билан иттифоқ тузган-да, зимдан недир фитнага ҳозирлик кўрадилар, хатто қирмизи ёноқлари у ер-бу ерида ўрнашган

юпка-сарғиш доғлар ҳам чиройини янада очиб юборган...

Аланкува аста безовта тепаётган юраги остига кафтини босди, ўша таниш сасни эшитганча, шошилмай бўлмади тарк этди. Сокин хиёбон бўйлаб, Лола кўчки сари борар экан, бир парча ойдинлик эътиборини тортди. Ҳарир парда орасидан элас-элас кўринаётган Маъбуд киёфаси ташвишли эди.

Аланкува ўша захоти барини англади, ахир, не кўз билан кўрсинки, ўғлон Улон Кўнғур бошлик куролли сарбозлар қуршовида қолган эди.

— Кунинг битди газанда!..

Важоҳати бузилиб, кўзлари қонга тўлган Улон Кўнғур шунақа хайқирдики, Аланкува бир чўчиб тушди, бехос қадами секинлашиб, улкан дарахт остида хайкал каби туриб қолди.

Улон Кўнғур ҳаёт-мамот жангини давом эттириб, ғолиб бўлиш, аниқроғи, нафсониятини оғритган бедодликка тезроқ нукта қўйиш истагида эди. Ана, ногаҳон қулочкашлаб сиртмоқ ирғитди, ўша захоти сиртмоқ Маъбуд боши узра илондек вишиллади-ю, аммо қўққисдан бурдаланиб, сомондек тиркираб кетди.

Омади чопмаган Улон Кўнғур ғазабдан кўкариб, бирдан қилич яланғочлади. Ҳалига қадар бу дунёда ҳеч ким зарбаларига дош беролмаган, ҳозир мана бу жодугарни ҳам бир ҳамла билан тинчитади. Тавба, не ҳол кечди, арслон терисини ёпингандан бери сира панд бермаган қиличи ногоҳ айниб қолди, ҳатто ўчакишган каби, беорларча ортга силтаниб, ўйноқлаб кела-кела, бўйнига дамини ботирди. Ҳатто оҳ дейишга ярамай, тақрон ерга чалқанча қулади...

Тенги йўк саркарда жасади узра тош қотган шоввозлардан Арлон Қумқуюн энг аввал хушини ўнглади ва қоплондек олға ташланди. Аммо, қаники, кўп бало-қазони кўрган, анчадан бери кинида қонсираб ётган шамшири амрига бўйсунса! Лаънати бир айланиб кўксига санчилдики, кўзлари хонасидан ирғиб чикди.

На чора, Арлон Қумқуюндан кейин энг шимариб майдонга тушган Олқор баходир ҳам, Билғич Қорувли ҳам, Тўктош Қиёт ҳам ўз тиглари зарбидан бирин-сирин ер тишлади.

Ишонийш қийин: Маъбуд куролсиз эди, мундоғ қўл кўтариш нари турсин, ҳатто анчайин ўқрайишни ҳам эп

билмади. Бари тушга ўхшарди, ажабо, ундай деса, сиру савдо Аланкува ва сарбозлар кўз ўнгида рўй берди-ку!..

Одатдагидек, тонг отмай Маъбуд оппоқ лочин киёфасида манзили сари шошилди. Қаники, Аланкува ҳам, тожу тахт ташвишидан кечиб, у билан бирга, олис юлдузлар мамлакатига қанот қоқиб учса!

Эрталаб, бундан афсусланиб, Аланкува Лола кўшки атрофида айланиб юрди, салдан кейин тунда рўй берган нохушлик Улон Қўнғур бадгумонлиги оқибати эканлигини ва у тоабад дўзах ўтида куйишини ўйлаб, чорбоғ тўрига ўтди. Аланкува ғалабасидан шод эди, энди ҳеч ким таъна тошлари отиб, шаънини камсита олмаса керак. Фақат юраги остидаги жон ёруғ дунёга келгандан кейин ҳаёти қандай кечаркин? Мана шу хусусда узок мулоҳаза юритар экан, яна Маъбудни хотирлади ва юксакларга нигоҳ қадади.

Аланкува гўё кўпдан хуш-фикрини эгаллаган Саодат буржи ёнгинасида турар, хозирок Маъбуд пайдо бўлиб, кучоқ очиб қарши оладигандек антикар эди. Хаёлдан бўшаб, ниҳоят, хилват ғўшаларда эмин-эркин сакрашиб юрган кийикларни, чиройли қанотларини намойиш этаётган товусларни томоша қила-қила ортига қайтди. Сокин гулзор ёни билан Лола кўшки сари шошилмай борар экан, ногоҳ ола-ровур эшитилди, қарасаки, бутун чорбоғни фуқаро ҳалқадек ўраб олибди. Ажабо, гўё ер ёрилган-у, одам чиққан!

Аланкува оқ мармар зинадан кўшкка кўтарилди ва қошида таъзимда турган оломонга назар солди. Негадир издиҳом орасидан Улон Қўнғурни қидира бошлади, бирдан кечаги нохушликни эслади-да, енгил хўрсиниб қўйди. Ногоҳ қулоҳсимон қалпоғини тақир бошига қийшиқ қўндирган Шигемун Бурҳонга назари тушди. Авзойига қараганда, қохин икки ўт ўртасида эди.

Аланкува ким биландир донлашиб, хомила топганини элга илк бор рухонийлар пешвоси маълум қилган эди. Қачондир бариси дастлаб тушида аён бўлган экан. Чиндан ҳам у ўзини авлиё санар, афсун ўқиш, зойича кўришдан ташқари, Тангри фаришталари билан сирлашишда суяги йўқ эди.

— Маликам, биз гуноҳ аҳлини афу этинг, — деди Шигемун Бурҳон, ўзини бирдан малика пойига ташларкан. — Билиб-билмай сизни маломатга қўйдик!

— Туринг ўрнингиздан, — деди малика хотиржам, кўзлари порлаб. — Афу этганим бўлсин!..

— Куллук, минг бора куллук!

— Вазифангиз ғийбат эмас, улус бошини ковушти-риш!

— О, Улуғ Турк меросхўри, Тангри каромат қилган оналик муборак бўлғай! Сиз Тангрига фақат сингил эмас, содик хабиба ҳам экансиз!..

Аланқува сўзни маржондек тизиб ташлаётган Шигемун Бурхонни зимдан оғриниб кузатар, мийиғида истехзоли кулар, куриб кетгурни бир баҳонада Дибун Баён саройга тортганини дилидан кечирар эди. Асли ниқоби-ни тез-тез ўзгартирадиган бу туллакни жаллод ихтиёрига топшириб, дорга торттурса ҳам хаки кетади, аммо ҳозир мавриди эмас.

Терлаб кетган Шигемун Бурхон, ниҳоят ваъзини ту-гатиб, жойига қайтган ҳамоно чорбоғда теран жимлик чўкди.

Салдан кейин юзларига ҳалимлик ифодасини бериб кўл ковуштирган, турли ҳайвонлар терисига ўралиб, курол-ярок таккан зодагонлар ва саркардалар, беклар ва тўралар, бой-боёнлар, акобир-ашрофлар ғивирлаб қолишди.

— Маликам, сиз покиза гулу кескир шамширсиз...

— Салтанат соябони, фуқаро онаси!

— Илоё, умрингиз узун, бахту тахтингиз бокий бўлғай!..

— Мехмон Тангри таоло элчиси эканлигини авзойи-дан билгансиз.

— О, маликам, Биби Марям икболига муяссарсиз!

Жола каби ёрилган олқишлар ва мақтовлар еру кўкни зир титратар, тобора ўзига ишончи ортаётган Аланқува кўнглида муттасил акс-садо берад эди...

Биби Марямнинг муборак исми янграганда Аланқува кўкси бир қалқиб тушди, Тангри ёрлакаган ўша мухта-рама зотдан кейин ҳали ҳеч бир аёлга насиб этмаган икбол ёлғиз ўзига букурганини тасаввур қилганда айниқ-са руҳи ёришди.

Оломон тарқагандан кейин ногоҳ юраги тагида анча-дан бери таниш бўлган, борлиғига ҳузур бахш этадиган нотинчлик бошланди, гўдак овозини эшитиб беихтиёр жилмайди-да, олис Саодат буржи фуқароси — Маъбуд билан дардлашгиси, дийдорига тўйиб-тўйиб термилгиси келди.

Аланқува наздида вақт жудаям имиллаб ўтар, ҳар сония ҳафта-ойга тенг эди. Оқшомга қадар ҳали жуда

узок, интизорлик эса бутун вужудини олов каби камраб борарди. Ҳозир ўша фаришта не юмуш, не хаёл билан машғул бўлса?

Аланқува буни қаёқдан ҳам билади, бундан фол очишга кодир эмас. Соғинч ичра ўртанаётган малика яна шундан ҳам беҳабар эдики, борлигини эрта-кеч сездириб қўяётган митти жон, ягона эмас, учовлон — уч эгизак! Эрта улар тор корнидан кенг оламга талашиб-тортишиб тушадилар ва Нирун аталмиш олий насаб тоифага асос соладилар. Кенжаси Бузунжар толенинг энг юқори аршига кўтарилиб, Соҳибқиронлар тармоғини бошлаб беради. Баҳодир ўғли Буко Туркистон доврўғини етти иклимга ёядиган жамики султонлар бобоси бўлиб қолажак...

Фақат чинакам шон-шавкатга тўла кўтарилишларни бошлаб берадиган ўша давра даврага қадар хали не-не суронли кунлар ўтиши керак.

Х И Л В А Т

Ясси кўчаларида юпун кийинган, сочлари кировлаган озғин кампир тушида чангали дов қарчиғай кирганини айта-айта сўйланиб юрар эди...

Орадан кўп ўтмай, авжи қиш чилласида, еру кўк паға-паға қор кўрпаси билан ўралганда, дабдурустан шаҳарга Амир Темур Қўрагон ташриф буюрди. Ичига олов тушган Сорбую кипчок ҳукмдор этагини ўпиш учун ошиқди.

Соҳибқирон бунақа сафар пайтида кўпинча доруға ховлиси ёки чорбоғида кўнар, олий мартабали меҳмонга хос саховат ва назокат кўрсатар эди. Аммо бу навбат негадир марҳаматини дариф тутди, ипакдай эшилаётган Сорбую кипчокни бадтар куйдириб, бедови жоловини Хожа Аҳмад Яссавий хонақохи томон бурди.

Эгарда зўрға илиниб турган аъёнлару боёнлар, шоҳона зиёфату ораста бўлмаларни четлаб ўтиб, шип-шийдам манзилга умтилган соҳиби давра ортидан чурк этмай эргашидилар.

Шаҳар четроғида кўнқайган хонақоҳ ғира-шира қоронғилик аро аллатовур ваҳимага чўмганди. Фақат баъзи туйнуқларидан хира милтираб ёнаётган шам шуъласи кўринар, ора-чорада бедор дарвешлар ва муридлар тиловати қулоқка чалинар эди.

Соҳибқирон йўл-йўлақай сукут сақлади, қори қурал-

ган бўсағада отдан тушгач, хамроҳлари сари ўгирилиб, оҳиста сўз котди: «Жаноблар, кори-холимдин биргина гумашта хабар олиб турса кифоя. Сиз ҳоким ихтиёрида-сиз!» Сўнг қорувли қадду қоматини тик тутиб, салобатли қадамлар билан қия очик эшик сари юрди...

Хонақоҳ аҳли баъзи мардум ўйламай-нетмай туфрок билан тенг қўядиган даргоҳга кўнгил боғлаган мартаба-ли зотдан хабар топган ҳамоно, бирдан ғавғо кўтариб, муборақ дийдорини кўриш учун ёпирилди. Аммо каттик буйруқ олган бақувват ва абжир гумашта шафқатсиз равишда ҳеч кимни ҳужрага йўлатмади.

Зах ва рутубатнинг ачқимтир ҳидидан Соҳибқирон димоғи ёрилгудек бўлди, аммо парво қилмай, эғнидан сийму зар безаган банорас чопони, бошидан нафис пат ва ёқут қадалган қирмизи шоҳи тақиясини счди, миҳдан узун тим қора чакмону учли кигиз кулоҳ олиб кийди. Бу ишидан анча енгил тортиб, дарди-холини пинҳон тутган узун кечани, бир дам миҳжа қокмай, ботиний тиловат билан ўтказди.

Бахонада кирчиллама қишнинг сокин оқшомлари ҳам-дами ва сирдошига айланди. Бўйра-палос тўшалган тор-гина ҳужрада кечадиган бедорлик — ботиний зикр онла-ри шуқухли ҳам марокли! Оллоҳ ёди билан қолганда жони ҳузур топар, ич-ичида чироқ ёнар эди. Гоҳо ўзини онадан қайта туғилган одамга қиёсларди, гўё ёруғ дунёни ўша бахтиёр зот кўзлари билан илк бор кўраётган эди.

Бу эрта, қор тинимсиз учқунлаб, совуқ қаҳрига олиб турса-да, Сорбуго кипчоқ, Жоку барлос, бир нечта хос мулозим, ниҳоят, патак соқолли шайх — мулла Нишон-ни хамроҳ қилиб, хонақоҳ бўйлаб айланди.

Не-не замонларни кўрган обида деворлари шўр ва нам таъсирида нурай бошлаган, меъморий қиёфасини йўқо-тишига бир баҳя қолган эди.

— Пийримиз бўлмиш ҳазрат Яссавий бул жойни Оллоҳ уйи ҳисоблагонлар, — тушунтира бошлайди мул-ла Нишон. — Олтмиш учдан кейин ертўлани хилват билиб, то умрлари охирига қадар чилла саклаганлар...

Соҳибқирон Аҳмад Яссавий жасорати афсонага айла-ниб кетганини яхши билади. Элда машҳур «Ҳикмат-лар»и ботинида ниҳон теран маънолардан озмунча озик олганми? Қачондан бери ўзини улуғ пирнинг ғойибона муриди санайди. Умуман, мана шу саждагоҳ сари интил-гани, бўсағаси гардини кўзига тутиё қилиш тилаги билан ёнгани бежиз эмас.

Бугун кўнглида яна бир эзгу ният куртаклади: илим-иссиқ кунлар келиши билан хонақоҳ таъмирини бошлаш учун маблағ ажратади, шундан кейин, иншооллоҳ, ўнғайроқ жойда ҳар ким кўрса қувонадиган макбара курдиради.

Режа устига режа пиштаётган Соҳибқирон эътиборини бир табақаси қийшайган омонат дарвоза бикинида қуймаланиб турган озғин кампир тортди...

Ясси сари юзланган қарчиғайдан огоҳ этган шу тинмасак мушфик жон эди. Шўрлик мункиллаб қолган бўлса-да, иссиқ-совуқни писанд қилмай, шаҳарда тентираб юргани, тез-тез бозор оралаб тургани боис, у каттаю кичикка бирдек танилиб қолганди. Фақат наслу насаби, исми-шарифи, тирикчилик манбаи, рўзгорини ҳар ким ҳам билмасди. Баъзи хангоматалаб кимсалар эса, аёл зотидан чиққан яккаю ягона қаландар, деб масҳара қилишни яхши кўришарди.

— Эй, онахон, — юмшоқ кулди Соҳибқирон, беихтиёр тўхтаб, — иссиқ сандал кўзида қилмайсизми тоат-ибодатни?

— Яхшиси... тегирмондин хабар олгайсиз, инсофли банда! — чўккан кўзларини жилдиратиб минғирлади кампир. — Маним тоат-ибодатим оғирлиги тушмас ҳеч кимга!..

Соҳибқирон қиёфасини истехзо қоплади.

Муштдеккина бўлиб нимага шаъма қилаётир бу падар қусур ёсуман?

— Ҳазратим, оғир олманг, бу шунақа, — хушомад оҳангида бидирлай кетди мулла Нишон, — йўқ ердаги гапларни алжигани алжиган!..

— Таажжубга молик... Кесакдин ўт сачрагандек!

Соҳибқирон, гоҳ ортига қараб, гоҳ бош чайқаб, хужра сари йўналди. Хужра тўрида, кўрпачада тиззалагач, илгари қайдадир кампир билан учрашгандек бўлаверди. Бошини кафтлари орасига олиб узок ўйласа-да, бир тўхтамга келолмади, ахийри, гумаштани чорлаб, ҳамён тутқазди ва мақсадини айтди.

Гумашта негадир қимирламади: гуноҳ иш қилиб қўйган кимсадек рўпарасида каловланиб турар, яккам-дуккам ажин тушган юмалоқ бетида ташвиш ва хавотир ифодаланган эди.

— Хода ютингми, бандаи гумроҳ?

— Бир қошиқ қонимдин кечинг, аълоҳазрат, — ғудранди ниҳоят у, ниҳолдек эгилиб. — Тухфангизни ет-кармак иложи йўқтур.

— Ие! — ажабланди Соҳибқирон. — Нечун?

— Шўрликни Сорбуғо қипчоқ навқарлари ҳибс қилмишлар.

— Сабаби аёнму?

Гумашта йўқ маъносида бош чайкаган ҳамоно, Соҳибқирон тутақиб кетди. Ахир, не кўргиликки, кимсан Сорбуғо қипчоқ келиб-келиб кучини тўридан гўри яқин бир ожизаи нотавонга кўрсатса!? Чамаси, мол-дунёга тўймаган кўзлари қават-қават шира бойламиш, бас, қапанга ўт кетгурни тузукрок тергаб қўйиши керак.

Соҳибқирон мужда теккан захоти шамол каби шитоб етиб келган ва барваста қоматини оёқлари остига ташлаган Сорбуғо қипчоққа нигоҳини тикан қилиб санчди.

— Олампаҳоҳ, эшитдикки, шахримиз ялмоғизи муборақ таъбингизга озор бермиш, — деди у дўриллаб, паст тушишни истамай. — Шу боис тегишли тadbир чекдик, токи йўлингизни бошқа тўсмасун.

— Кўп афсуски, хом ўйлабсиз, биродар, — деди Соҳибқирон таҳдид аралаш. — Томдин нарини кўришдин махрум сиздек кимса учун амалу мартаба ҳайф!..

— Афғу этгайсиз, — энди аранг сазо берди ҳоким. — Яна бир сабаб бор орада, яъни, ўша ожиза бетига худо-жўйлик ниқобини тортган фирибгар эрур.

— Инсоф билан сўйланг, қипчоқ беги.

— Валинеъматим, ўғли Эрхонни гўдак ёшидин кинфир йўлга гиж-гижламиш. Эндиликда ул баччағар мукулмонлар мол-ҳолига кўз ола қилиш ила рўзгор тебратадур. Ўн кунча мукаддам ифлос тумшугини ҳазинамиз қопқасига тикибдур.

Бирдан Соҳибқирон қош-қовоғини уйди.

— Қипчоқ беги, унақа ўғил жазо олур, — деди кейин афсус билан. — Лекин онаизорни ўз ҳолига қўйинг.

Сорбуғо қипчоқ қайта-қайта қуллук қилиб хужрани тарк этгач, Соҳибқирон оғир уф тортди. Ахир, зардаси қайнаб, надомат чекканича бор-да: буқаламун сиёкли бу қас олис йўлда ҳамроҳликка ярамайди чоғи!..

Соҳибқирон ботиний тиловат билан машғул бўларкан, руҳи гоҳо ёришар, гоҳо недир ғуборга чулғанар эди. Ибодатдан кейин турк қавми раҳнамози саналмиш Хожа Аҳмад Яссавий (Оллоҳ охиратини тоабод обод айласин!) арвоҳини ҳамхона билиш айрича саодат эканлигини яна мушоҳада қилди.

Соҳибқирон эрталаб, аввалроқ чамалаб қўйганидек, Ясси билан тузукрок танишиш, қисқаси, гузарлари ва

бозорларини айланиш тилагида ташқарига чиқаркан, дарвоза олдида яна халиги кампирни учратди ва яна ногох ўй-фикри алғов-далғов бўлиб кетди.

— Онахон, мурувватли Тангри таоло фақирни Турон мулкининг тожу тахтига лойиқ кўрмиш, — деди салдан кейин чертиб-чертиб, — бирон арзингиз бўлса тинглайин.

Жонсарак кампир илкис ўғирилар экан, кат-кат ажин коплаган энсизгина бети, хира тортган нигоҳида недир хайрат билан йўғрилган андиша ифодаланди. Ва муборак номи етти иқлимга таркалган доврукли зотни бошидан оёғига қадар кизиксиниб кузатди. Лекин оғиз очмай, қовоғидан қор ёрдириб, чўпдек озгин жуссасига ярашмаган виқор билан йўлини давом эттирди.

Соҳибқирон мийиғида кинояомуз кулди, аммо неки туйган бўлса, барини жимгина ичига ютмай иложи қанча? Ҳозир ортиқча бир нарса дегудай бўлса, кампир дилини бадтар оғритиб қўйиши мумкин. Хайтовур, ўлгудек димоғдор экан, нимасига бунча ишонаркин қурмагур. Зиндонда чийралиб ётган ўғли билан ҳам зифирча иши йўқдек, тавба!..

Бу кеча Соҳибқирон босриқди, кампир кат-кат ажинли бети юмдаланган, қировлаган сочи кўксига паришон ёйилган алфозда кўриниш берди.

Тавба, эрталаб, тушини ўйлаганча, кўрпачада лолу хайрон ўтирганда, гумашта хай-хайлашига қарамай, қия очиқ эшикдан ўша мўмина пилдираб кирди. Бошига бўз рўмол ўраган, эғнида нимдошгина бахмал камзул, қўлтиғига кичик тугунча қистириб олган, оқаринқираган лабларида синиқ бир кулги...

Соҳибқирон тахмин қилдики, қайғу-алам ва хўрлик охири суяк-суягидан ўтиб, арзу дод учун келган, ҳозир оби-дийдасини бошлаб, вонкўрлик кўчасида адашган нуридийдаси гуноҳидан кечишни ўтинади.

— Олампадох, азал тегирмони азалдин бузук, — деди кампир бир ёнда чўнқайиб. — Андоғ эркан, шафқат тилашда маза-матра борми?

— Маза-матра бўлур, қачонки сўз адолатни тиклаш устида борса! — кескин жавоб қайтарди Соҳибқирон. — Афсус, кўп ҳолда мардум яхши билан ёмонни фарқламас!

— Замона зайли шу бўлса, не қилсин?

— Эрхон ҳам ўша қаторда, — деди Соҳибқирон кесатик оҳангида. — Қилмишини қони билан ювадир, бу мусибат ширин жонингизга аччиқ ботмасми?

— Ботар... Лекин иложим қанча? Пешона шўрини шўр ёш юволмас!

— Намунча ноумидсиз, онахон?

— Негаки, манимдек ожизалар ва нотавонларга ҳамisha чорасизлик чора бўлгон. Сиздек икболи кулиб, дунё сўраган баходир зотларни эса чарх ҳатто қаро тунда ҳам офтоб билан сийлагай!..

— Хай, хай, мазахлайсиз чоғимда?

— Кўз очиб кўрганим Румда, тўнғичим Эронда, ўртанчам Ирокда... туғингиз остида жон фидо қилғонини қайси тил билан айтсам!?

Ногоҳ Соҳибқирон дили туб-тубида қирғин-барот жанг гулдироти, таҳдиду таҳлика аралаш урхо-ур, яраланиб кулаётган сарбозлар оху воҳи, жон-жаҳди билан кўкка сапчиётган отлар кишнаши акс-садо бергандек туюлди.

— Нетайки, ота меҳриниям, қаҳриниям кўрмай, кўнгли ярим, кўзи оч, қўли эгри бўлиб ўсди Эрхоним!..

— Онахон, тақдир!..

— Аттанг, ўлат тегиб, гўдаклигида ўлиб кетмаган экан, ҳозир насоғига қолиб ўтирмас эдим!..

Гумашта мўралаб суҳбат бўлинди.

Камшир хайр-хўшни насиё қилиб жўнагач, Соҳибқирон кўкси бутунлай хувиллаб, ибодат билан машғул бўлиш учун тараддуд чекди. Лекин харчанд уринмасин, қаники ўй-фикрини бир нуқтада жамлай олса?

Эрталаб аниқрок туйди: бошқача бир эврилиш қўзғалган эди руҳида. Шунақа ҳол илғари ҳар қадамда ва ҳатто ҳар сонияда юз берарди. Ажабо, яна нима бўлди? Таҳминига кўра, ишни кеча кампир бузиб кетди. Тавба, ҳар гал у билан учрашганда нимадир бўлаётир, нима бало, афсун қиладими?

Соҳибқирон асрдан кейин негадир, хужрага сифмай, бир жойда ўтиролмай қолди, юраги тошиб, сезимлари ўт тушгандек чатнаб кетаверди. Кимдир гўё олисдан элас-элас чақирар, хиёл маҳзун хайрихоҳ товуш инон-ихтиёрини олган эди. Сиру синоат билан ўралган хилват оламидан садо келармиди, ким билсин.

Бир пайт хушини ўнгласа, тепада сон-саноксиз қаргалар фарёд чекаётир, қор зарраларини чирпирак учира-учира изғирин гувиллаётир, жисму жонида — таърифий йўқ бир исён!..

Қиялик шимолида ястанган кабристон ўртасида, юқори тарафида туғли ҳодача қўндирилган оддийгина гўр ёнида хомуш тиззалаган, боши ҳам... Лабларида умиду илинж

аралаш маҳзун шивирлаш: «Бузруквор, фақир қошин-гиздамен!..»

Нихоят, Соҳибқирон яхлаган кесакка аста пешонасини тегизар экан, дорилфано билан дорилбако ўртасида гулдираб ётадиган тегирмонни кўргандек бўлди.

Тахминан ярим соат ўтди ҳамки, ҳамон пири комилни абадий паноҳига олган тупрок уюми бикинида паршон чўккалаб турарди.

Тишлари такирлай бошлаган гумашта, вақт бемахал бўлиб қолгани, совуқ кучайиб бораётганини учинчи марта юрак ютиб эслатгач, қайта дуойи фотиҳа ўкиди-да, шовилмай йўл тортди.

Соҳибқирон қайсидир гузар чойхонаси олдида халка солиб ғивирлаётган аёлу эркакка дуч келди. Ногоҳ кимдир уни кўриб қолиб, ўзини панага урди, бошқалар ҳам шивир-шивир билан тўрт тарафга тиркираб кетишди. Фақат бир киши қоқилган қозикдек қимирламади, ажабо, у ҳар қачонгидан кўра юпунроқ қийинган кампир эди.

— Бузайтургон кўп-ей... Тузайтургон қани? Эсизгина!..

Буни қаранг: заҳар томади-я тилидан!..

Қурмагур кампир товушини атай кўтариб кесатаётгани бежиз эмас, ахир, кимсан етти иқлим устидан ҳукм юргизишга қодир фармонбардор бўла туриб, халигача бир майда жумбок ечимини топмади-да. Эрхон можаросидан Сорбуғо кипчок сўз очишни истамаган бўлса бордин, хўш, нечун ўзи сиру савдога сал бўлсин қизиқмади? Ҳордиқ истаб, осудалик тилаб, хилват сари чекингани баҳона, арконни бу қадар узун ташлаб қўйиши кўпам рисолага тўғри келмаса керак.

Соҳибқирон беҳосдан йўлини ўзгартирди.

Бетига санчилаётган изғиринни писанди қилмай, лўкиллаб борар экан, тезроқ Сорбуғо кипчок билан ораочди қилишни мўлжаллар эди. Тўғри, атрофида дасти узун касларни тўплаган, ўшалар паноҳида ўзига ортиқча бино қўйган ҳоким осонликча жон бермаса керак. Лекин зигирча айбини сезса борми, томири сувга етган эса-да, жаллод илкига топширади нобакорни!..

Ганч нақшлар билан зийнатланган улкан хонаи хосни чилим тутуни тумандек ўраб олган, зарҳал косаларда қирмизий шароб кўпираётир. Тўкин дастурхон атрофида бемалол кўр тўкиб ўтирган, қовоклари кўпчиган сархуш кишилар ҳазил-мутоибаси ва қийқирини бемалол ташқа-

рига эшитилмоқда. Тўрда бесўнакай оёқларини узатиб ёнбошлаган Сорбуго кипчок хотиржам пинак қилар, ҳар замонда хирхираб хуррак тортар эди.

— Базми жамшид авжида-ку, — гулдираган товушда кесатди Соҳибқирон, остонада безовтаҳол қад ростлаб тураркан. — Дунёни сув босса ўрдакка не ғам, шундайми?

Сачраб кетган давра аҳли баравар пойига ёпишди.

— Қадамларига ҳасанот, қиблагоҳим! — тутилиб лутф қилди Сорбуго кипчок, муз остидан чиккандек дағ-дағ учиб. — Бир қошиқ қонимиздин кечгайсиз, ғофил қолиб-миз.

— Кипчок беги, эшитдимки, эрта-индин Эрхон дорга тортилур, — дангалига кўчди Соҳибқирон. — Билай-чи, бандаи мўмин канча сийму зарингизни кия қилмиш?

— Нимасини айтай, жаҳоҳирот тўла сандуғча йўқолган, олампадох, — деди Сорбуго кипчок, ҳамон калтироғи босилмай. — Бундан кўп афсусдамиз.

— Ризобек, сиздан эшитайлик, — ҳоким каби гангиб, адойи тамом бўлаёзган қозикалонга юзланди Соҳибқирон. — Рости қайда-ю, кўсти қайда, ўзингиз тузукрок англатгайсиз.

— Ҳоким ҳақни айтди, — беихтиёр нигоҳини олиб қочди қозикалон. — Нафси хакалак отган Эрхон ҳазинамиз баракасини учирмиш!

— Ақлга сизмас, қандоғ эплади экан? — чўзилиб кетган нохуш жимликни бузди Соҳибқирон. — Соқчиларни ғафлат босган экан-да?

— Нимасини айтасиз, олампадох, — жон ҳовучлаб ғудранди қозикалон. — Тафтишни бошқариб турган бош вазир борини биздин пухтарок билур.

Зарбоф тўн кийган Қодир Бўтабек холи айникса забун: халидан бери, ҳамма катори, бўлма тўрроғида оёғи куйган товукдек типирчилаб турар, ичидан қиринди ўтаётгани боис, ранг-рўйи кўкариб кетган эди.

— Бир қошиқ қонимдин кечинг, эй, улуғлар улуғи, — деди у тили аранг буралиб, букилганча қайта-қайта ер ўпаркан. — Фақир алардин ортиқ далил билмасмен...

— Қозикалон қилғон ҳукмга розимисиз?

— Барча розидур. Фақир ажралиб қолармидим?

— Ҳа, тузук... Бу дунёда қимки ўғри, заволи ҳар доим тайин!..

Қарийб бутун мамлакатда таниқли, хусусан Ясси заминида сўзи қиличдек кесадиган уч мансабдор берган гувоҳлик етарли эмасми? Ҳатто, бири қўйиб, бири таъ-

кидлашича, Эрхон айбини бўйига олган эмиш, факат сандуғчани қайга яширгани ва ичидаги бойликни кимлар билан бўлишганини сир тутаётган эмиш, эхтимол, сирни очса шериклари бир кечада тинчитиб кетишармиш!

Аммо Сорбуғо қипчоқ қароргоҳини тарк этган Соҳибқирон ичини ҳар хил гумонлар юмдалади. Афтидан тафтиш шунчаки номига, тала-партиш ва хом-хатала ўтказилган ва қўп нарса ноаниқ қолган кўринади. Қайтадан бари-ни бирма-бир чиғириқдан ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Аникроғи, Эрхонни аямай қаттиқроқ бураш керакки, токи билган-кечирганини ипидан-игнасиғача сўйласин.

Шаҳар аллақачон ором оғушида...

Соҳибқирон эса бедор: хужра ўртасида мук тушиб, ҳаёлан турли кўчалар бўйлаб кезиб юрибди. Ўй-фикри бир дам туткич бермас, тобора чуваланиб, боши ғовлар эди. Ногоҳ кампирни эслаб, кўнглини ғусса ва афсус чулғар экан, эшикдан гуманитар мўралади. Билдики, ҳузурига кимдир келган, ажабо, нақд катта сахарда-я!?

Соҳибқирон ижозати билан эшикдан кирган, пешида аста тиззалаб, этагини қош-кўзига сурта бошлаган мошгуруч соқолли кишини илгари қайдадир, адашмаса, Сорбуғо қипчоқ саройида учратган эди. Ростдан ҳам у хазинабон Мустафо Шоший бўлиб чиқди.

— Хўш, биродар, — деди Соҳибқирон ошкора кесатиб, — нечун кундуз келмай, қоронғи кечада безовта килурсиз фақирни?

— Қиблагохим, афу этгайсиз, мабодо малъунлар билиб қолсалар, қалламдин жудо бўлурмен, — махзун қиёфа олди қутилмаган меҳмон. — Шу сабаб бемахал қадам ранжида қилмакни маъқул топдим.

— Шунақами? Қулоғим сизда.

— Эрхон жавр остида қолмиш!..

— Билиб қўйинг, ёлғондин тўйганмен.

— Олампадох, зиғирча ёлғон сўйласам, Тангри қарғишига учрайин, — деди узиб Мустафо Шоший. — Муборак хотирингизга маълум бўлсинки, фақир дастлаб Эрхонни тафтиш қилишда иштирок этдим. Аммо кейин қозикалон қистови билан, ҳоким фақирни четлатмиш!..

— Сабаб?

— Сабаби... Эрхонни ҳибсдин бўшатиш лозим, деган таклифни айтганим!

— Қаззобга тарафқашлик қилдингизми?

— Ғазнадин сандуғча йўқолгани рост, лекин ани Эрхон ўғирлаган эмас.

— Йўғ-е! Ишоти борми?

— Ишонмасангиз, ўзидин сўранг, қиблагох, — бир зум тин олди хазиначон. — Тўғри, аввал ўша сандиқчани ўмаришни мўлжаллаган, аммо кейин.... Тасодифан деворда бир битик кўриб қолгану айниган.

— Битик?

— Шундоғ, олампадох... Деворда хунаргир хаттот: «Оллох барчасини кўргувчи ва билгувчидир», деган ояти муборакни ишпо қилган экан. Хар неки қилмиши хуфия қолишига ишониб юрган Эрхон, халиги битикни ўқиғач, пешонасига бир шапати урган ва сандуғчани жойига қўйиб жўнаган. Эшикдан чиққан жойида... ўғониб қолган қоровуллар тутишган!..

Мустафо Шоший астойдил куйиниб, юраги тубидан чиқариб сўйлар, ажин тилимлаган энли пешонасини резаре-реза тер қолаган эди.

Алқисса, ўқимишли, имони бутун одам эканлиги билиниб турган хазиначон изоҳларига астойдил қулок тутган Соҳибқирон калава учини топгандек бўлди, муҳими, мавридида Эрхон билан учрашишни мўлжаллади. Қаллаи саҳарлаб хузурига Сорбуғо кипчокни чорлар экан, баралла буюрди:

— Кипчок беги, дарҳол фармони олий битилсун. Биз Эрхон хунидин кечдук. Йигитга не жазо лойик, буни жиддийроқ ўйлаб кўргаймиз.

Бунақа бўлишини кутмаган Сорбуғо кипчок оқарабўзара эътироз билдиришга уринди. Лекин Саҳибқирон бир ола қараган эдики, писиллаб ўчди-да, калтак еган ит каби думини қисиб жўнади...

Хуш-хаёлини хилват ихтиёрига берган Соҳибқирон орадан икки кун ўтиб кетганини сезмай қолди. Бугун эрталаб гумашта кириб-чикиб дастурхон тузаётган чоғда бу дунёда ғазаб юпанч бўла олмаслигини ўйлаб ўтирарди. Салдан кейин шунчаки ул-бул тотинди-да, тоқчадан қалин муқовали китоб олиб, аста-секин варақлай бошладди. Қайсидир қизикарли фаслдан ярим-бир бет ўқиган эдики, ногоҳ остона гусирлаб, кўзлари косасидан ирғиб чиққан Сорбуғо кипчок шошилиб кирди ва барваста гавдасини пойгакка отди.

— Қиблагоҳим, кўргилик, Эрхон ўзини ўзи чавақлаб ташлаптур!..

— Кипчок беги, не деб саннайсен?

— Афсуски, сўзим рост! Мусибат содир бўлмиш!..

Соҳибқирон, китобни жойига қўяркан, қоплондек оти-

либ турди-да, титраб-какшаб юкунаётган Сорбуғо кипчокни ёкасидан бўғиб кўтарди ва шахт билан силтаб юборди. Харчанд ўзини босишга тиришмасин, кўкси симсим ачишар, рухи остин-устин бўлиб, еру кўкка сирмай қолган эди.

Афсус, лоқайдлик ўтиб, тадбирни пухта қилмади, буткул қўйиб юборди савил қолгур жиловни, энди шундок ҳам аламдийда, бағри бийрон муштипар бетига қайси кўз билан қарайди? Эрта тавин хужрасига келса-да, инсофли банда, барака топинг, тегирмон холидан хабар олиш шунчалик бўлар-да, деб кесатса, не кечади холи — тутдек тўкилмайдами!?

Яна афсуски, Эрхон нечун қасд қилди экан жонига?

Бас, чўзиб ўтирмай, тезрок сиру савдо тагига етиши, оқни оққа-ю, корани қорага ажратиши лозим, акс ҳолда, рухида қўним топа бошлаган осудаликдан жудо бўлур. Хозироқ тафтишни саркарда Жоку барлосга топширади. Одам таниш, вазиятни тўғри баҳолаш ва ҳатто из топиш бобида у бесуюяк...

Чиндан ҳам саркардалар ичра энг салоҳиятлиси ҳисобланган Жоку барлос Эрхон атрофида юрган миш-мишларни аллақачон эшитганди. Соҳибқирон гарданига махсус вазифа юклагач, бир нечта хос мулозим ёрдамида жадал ишга киришди ва эртаси шомга яқин муфассал маълумот берди.

Қоқ ярим кечада, атроф жимжит бўлиб қолганда, зиндон соқчилари чопқин қилинган, хунрезлик Эрхонни орадан кўтариш учун амалга оширилган, чатоғи шундаки, фитна бошида Сорбуғо кипчокнинг ўзи турган эмиш!..

Соҳибқирон аранг босди ўзини, бас, деди ичида, итдан бўлган қурбонликка ярамас, ҳар қадамини назоратда тутиш ва хашагини очиб ташлаш лозим.

Билмаган экан, Ясси иқлимини рутубат босмиш, бундан хос ҳам, авом ҳам жабру жафо тортур. Мискинлик ҳеч қачон айб саналмас, аксинча, жаҳолат гуноҳи азимдир. Кимлиги номаълум бир ожиза мансабни от қилиб минган касларга қандай бас келсин. Шўрлик ҳозир ўз ёғига ўзи қоврилиб ётгандир. Бир бориб кўнглини сўрайди, шунга ҳафсала қилмаса, бекор катта гапириб юрган экан ёруғ дунёда!..

Эрталаб, қор учқунлаб турганда, амирлар ва беклар хонақоҳ олдида тўпланишди. Ҳамма Соҳибқирон этагини тавоф қилиш учун ошиқарди. Лекин у ҳар кимга руйхушлик бермас, ковоғи солинган эди. Айникса, Сор-

буғо кипчокка кўзи тушганда, ичини нимадир ёндириб, доғулини ёнига йўлатмади. Нихоят, гумашта ўнглаган тўриқ белига кўнди-да, жиловни силтади, жонивор думини хода қилганча, изғирин супураётган ўнқир-чўнқир кўча бўйлаб йўрта кетди.

Хайрату хавасга кўмилган мулла Нишон зўр иштиёк билан йўл кўрсатиб борди. Салдан кейин у минган қовурғалари саналиб қолган чўгир шаҳар четидаги кўримсиз ховли рўпарасида пишкириб тўхтади.

Дарвоза икки қанотида бел боғлаган беш-ўн киши жимгина қўл қовуштирмиш... Безотиғли отларда елиб келган, шоҳона либослар кийган аслзода зотларни кўриб, улар шошиб-гангиб қолишди. Мункиллаган кетмон соқолли чол, гузар оқсоқоли шекилли, кампир бетоб ётганидан хабар бериб, кутилмаган меҳмонларни тавозе ила ичкарига чорлади. Аммо изидан фақат Соhibқирон, Жоку барлос, Сорбуғо кипчок, Кодир Бўтабек ва Ризо олчин эргашди, бошқалар хассакаш биродарлар каторидан жой эгаллашди.

Соhibқирон оқсоқол ортидан даҳлизга кираркан, гўё бирдан бағри ўпирилди, ахир, ғира-шира қоронғиликдан мўлтираб боқаётган ҳорғин кўзлар таънасига тоб бериш осон эканми?

Тўрда уйилган лўла-болишга елка тираб ўтирган, жусаси яна ҳам кичрайган кампир оҳиста пичирлаб дуо ўқиётир, ранг-рўйида бир олам мунг ва ҳасрат нақшланиб қолган...

Узун қора кўйлак кийиб, қора рўмол ўраган ғундалаккина хўшрўй аёл, келини бўлса керак, атрофида парвона, ҳатто бир сўзи ёки бир имо-ишорасига маҳтал...

— Онахон, бандалик, — деди Соhibқирон, дуойи фотиҳадан кейин, бўғзи ачишиб. — Оллоҳим жаннатдин жой берсин!.

— Илойим шундай бўлсин, — сулиш олди кампир. — Кеча айтишди, мурувват қилган экансиз.

— Ҳа, имкони борица... Аммо фақир доғда қолдим.

— На чора? Осмон узок, ер каттик! — кат-кат ажин босган ёнокларидан думалаган шашқатор ёшни кафти билан секин артди кампир. — Шаҳаншоҳим, узр, иззат-ҳурматингизни жойига қўйолмадик. Сиздек улуғ зот ҳамиша қўноғимиз бўлмас.

— Хижолат чекмак мавриди эмас, онахон.

— Худо ҳаки, ташрифингиздин бошимиз кўкка етди!..

Ахийри, хиёл тетиклашган, оз бўлса ҳам кўнгли ёриш-

ган кампир беихтиёр нимжон гавдасини кўтарди ва олий мартабали меҳмонга қайтадан разм солди.

— Олампаҳоҳ, бугун... ё эрта келинимга бир юмуш буюрмок ниятида эдим, Худойимдин ўргилай, мушкул-имни ўзи осон қилмиш!..

— Не юмуш экан, онахон?

— Ёдингизда борми-йўқми, билмадим, замонида сиздин бир омонат қолгон ихтиёримда!..

Қўшқават баҳмал кўрпачада тиззалаган Соҳибқирон ногоҳ ҳушёр тортди. Тавба, кўп аломат-ку, қандай омонат устида сўз юритаётир? Қурмагур бир балони биледи-ёв. Ёки, жони бўғзига тикилиб, алжирай бошладими шўрлик?

Хар ҳолда Соҳибқирон охиригача сабр билан кутишга қарор берди. Бу орада кампир бир қадар жонсарақ бўлиб қолгани ва орзиқатганини сезди, ҳатто мўъжиза рўй бериб, ёшлик фаслига қайтган каби, кўзлари бошқача чақнаётир. Ниҳоят, у астагина бош ирғади. Ўша заҳоти келин таҳмондаги майда гул чекилган сандуғдан ола-була тугунча олди.

Соҳибқирон хайрон: ахир, тунов кун кампир, тўсатдан хужрасига бостира бориб, юрагини тўкканда шу нарса култигида эмасмиди?

— Марҳамат, шаҳаншоҳим!..

Во ажаб, ғира-ширада ялт-юлт қилаётган матоҳ нима? Хушими, туши — бинойидек камар-ку!

Ростдан ҳам ақл бовар қилмас: нақшлари қобарик тилла тўға, нозик зарбланган заррин ҳошия, лов-лов товланган лаълу ёкутлар нақадар яқин дилига!..

Соҳибқирон нигоҳини рўпарасида ҳам мунғайиб, ҳам синик кулимсираб турган кампирга кўчирди ва ногоҳ ўзини изғирин аралаш ураётган лайлак қор қўйнида, тириклик нишонаси йўқ зимзиё ва кимсасиз даштда кўргандек бўлди...

Эслади: омади қайтган ўша кун, шерикларидан адашиб қолиб, мўғуллар пистирмасига дуч келган ва елкасига камон ўқи санчилган эди. Бир неча кун туз тотмай, кўп қон йўкотгани сабабли, тинкаи мадори қуриб, охири бир кишлок яқинида юзтубан қулади. Эс-хушини йиғсаки, мол тезаги ҳиди анқиётган оғилда, пичан ғарами ичра афтодаҳол ётибди. Кимдир малҳам суриб, ярасини боғлабди. Кейин билса, ҳалосқори хокисор ва нозиккина хушрўй аёл экан...

Тез орада куч-қувватга энгач, аёлни сийламок нияти-

да, чўнтагини ковлади-ю, сарик чака ҳам тополмади. Ноилож, курук раҳмат айтиш билан кифояланди. Қор кўрпаси остида мудраётган Кеш сари юзланаркан, бўз йигит бўлиб бўй кўрсатганда, падари Тарағай баходир эзгу ният билан белига боғлаб қўйган камарни унутиб қолдирганини билиб афсусланди.

Ахир, у шунчаки буюм эмас, бахоси ҳам, такрори ҳам йўқ ёдгорлик: етти пуштини кўрган ва етти бобока-лони жисму жонига мадор бўлган. Бузруквори эса, вақти-соати етганда, ўзи уни энг жўмард фарзандига топшириши лозимлигини неча марта қулоғига қуйганди.

Вақтни бой бермай, беш-ўн ишончли навкар билан халиги қишлоққа ошиқиб келди. Аммо кунига яраган аёл дарагини тополмади, ховли-жойини мўғуллар ёқиб юборган экан...

Соҳибқирон, камарни ёдидан чиқармаган эса-да, аллақачон ундан умидини узганди. Ахир, бунақа нархи баланд камёб молни ким ҳам ўзиники қилиб олишни истамайди дейсиз.

— Онахон, фақир шу дамгача ҳеч кимга, ҳатто подшоларга ҳам бўй эгмадим. Аммо сизга таъзим қилсам ярашур. Бугундан сизга ўғил бўлдим!..

Соҳибқирон аста кафтини кўксига босди.

Чамаси, кампир ҳам ўша кунлар оғир-енгилини хотиридан кечираётган эди. Эҳтимол, шу боис озгин юзи ажинлари тобора ечилиб, нигоҳи нурланиб борар эди. Фақат қошки ҳали айтилган лутф, адо этилган эҳтиром дилида ўрнашган қават-қават доғларни ювиб юбориш учун яраса!..

— Онахон, — яна ҳам ийди Соҳибқирон, — фақир не қилсам сиз ҳам шодумон бўлурсиз?

Кампир жавоб қилмай бир хўрсинди, сўнг бошқатдан лўла-болишга суянди-да, халка-халка ёш тўлдирган кўзларини беҳолгина юмди...

Шу билан суҳбат боқий бўлди.

Соҳибқирон култ-култ ютинаётган кампирга охириги марта бир ўгирилиб қаради. Оғир-оғир қадамлар билан дахлизни тарк этиб, хассакашлар уймалашган ховлидан узилган дамда, кўкси чўғ теккан каби куйишаётган эди. Ҳамон изғирин супураётган ўнқир-чўнқир кўчадан бедовини қичаб ҳайдади: бир интиқлик билан пири комил салтанатида қойим хилват сари ошиқа бошлаган эди. Изидан эса қорама-қора бир шарпа шовурсиз йўрғалаб келарди. Нима бўлса экан?..

МУНДАРИЖА

РОМАН

Маҳмуд Торобий	6

ҚИССА

Шердор	317

ҲИКОЯЛАР

Аланкува	466

Хилват	481

Асад Дилмурод

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

**«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 2008**

*Мухаррир Мурод Мансур
Бадий муҳаррир Толиб Қаноатов
Рассом Рустам Зуфаров
Техник муҳаррир Лина Хижова
Саҳифаловчи Мастура Атхамова*

Босишга рухсат этилди 20.11.2007. Бичими 84x108¹/₃₂. «Peter-
burgUZ» гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табағи 26,04. Наш-
риёт-хисоб табағи 27,3. Адади 5000. Буюртма № 3855. Баҳоси шартно-
ма асосида

**«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
босмахонаси, 100083, Тошкент шаҳри,
Буюк Турон кўчаси, 41-уй**